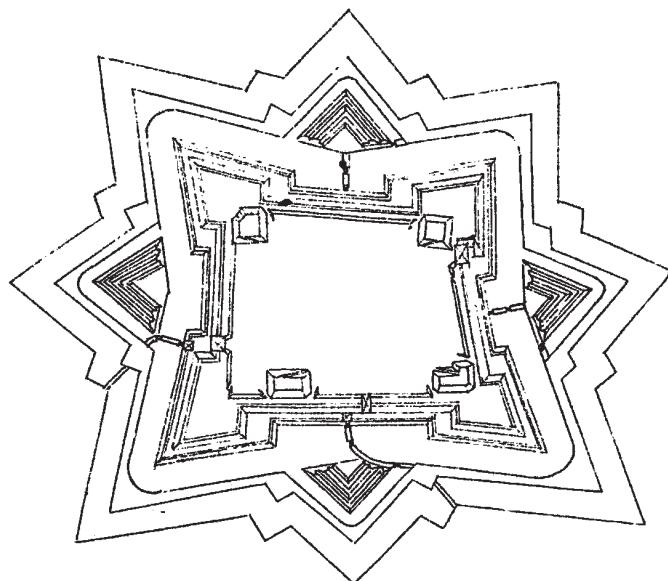


PODRAVINA

Časopis za multidisciplinarna istraživanja Scientific Multidisciplinary Research Journal

Izlazi dva puta godišnje
A Semi-annual Issue



2 Podravina

Uredničko vijeće Editorial board

[Dr. sc. Zvonimir BARTOLIĆ (Čakovec)], dr. sc. Miljenko BILEN (Zagreb), dr. sc. Neven BUDAK (Zagreb), Tomislav ĐURIĆ (Varaždin), dr. sc. Dragutin FELETAR (Koprivnica/Zagreb), Ernest FIŠER (Varaždin), dr. sc. Boris GOLEC (Ljubljana), dr. Ivan GOLUB (Zagreb), dr. sc. Andrej HOZJAN (Maribor), dr. sc. Karl KASER (Graz), dr. sc. Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ (Zagreb), dr. sc. Juraj KOLARIĆ (Zagreb), dr. sc. Milan KRUHEK (Zagreb), Željko KRUŠELJ (Koprivnica), mr. sc. Julio KURUC (Koprivnica), dr. sc. Mijo LONČARIĆ (Zagreb), dr. sc. Lučka LORBER (Maribor), mr. sc. Goran MARKULIN (Koprivnica), mr. sc. Mladen MATICA (Koprivnica), dr. sc. Géza PÁLFFY (Budimpešta), dr. sc. Hrvoje PETRIĆ (Koprivnica/Zagreb), dr. sc. Ljudevit PLAČKO (Križevci), dr. sc. Mirela SLUKAN ALTIĆ (Zagreb), Marijan ŠPOLJAR (Koprivnica), dr. sc. Željko TOMIČIĆ (Zagreb), dr. sc. Jaroslav VENCALEK (Ostrava), dr. sc. Laszlo VANDOR (Zalaegerszeg), dr. sc. Saboše VARGA (Pečuh), mr. sc. Dinko VRGOČ (Koprivnica), mr. sc. Đuro ZALAR (Koprivnica), dr. sc. Zlata ŽIVAKOVIĆ-KERŽE (Osijek)

Uredništvo Editorial Staff

Dr. sc. Dragutin FELETAR, dr. sc. Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ,
dr. sc. Andrej HOZJAN, dr. sc. Lučka LORBER, dr. sc. Hrvoje PETRIĆ

Odgovorni urednik Editor-in-chief

Dr. sc. Dragutin FELETAR

Urednik Editor

Dr. sc. Hrvoje PETRIĆ, e-mail: h.petric@inet.hr

Prijelom Layout

Hrvoje HERCEG

Tajnik uredništva Staff secretary

Petar FELETAR

Nakladnik Publisher

MERIDIJANI, 10430 Samobor, Obrtnička 17, p.p. 132
tel. 01/33-62-367, faks 01/36-30-321
e-mail: meridijani@meridijani.com
www.meridijani.com

Za nakladnika Journal director

Petra SOMEK

Dodatna adresa uredništva Additional mailing address

Dr. sc. Dragutin FELETAR, 48000 Koprivnica, Trg mladosti 8
tel. 048/626-780, 098/249-804

Zahvaljujemo na pomoći Co-publishers

GRAD KOPRIVNICA
KOPRIVNIČKO-KRIŽEVAČKA ŽUPANIJA
»PODRAVSKA BANKA« KOPRIVNICA
Časopis izlazi uz potporu Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa

Priprema Prepress

MERIDIJANI, Samobor

Na naslovnici Front cover

Glavna zgrada Koprivničkog paromilna d. d. oko 1910. godine

Tisk Print by

BOGADI GRAFIKA, Koprivnica, 600 primjeraka

K A Z A L O / C O N T E N T S

Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ

OD ZRNA I KLIPA DO KRУHA I KOLAČA U PODRAVINI DO 1945. GODINE
FROM GRAIN AND COB TO BREAD AND PASTRY IN PODRAVINA UNTIL 1945. . .STR. 5

Hrvoje PETRIĆ

TRGOVIŠTA I STUPANJ URBANIZACIJE U SLAVONSKOJ KRAJINI
 (VARAŽDINSKOM GENERALATU) I KRIŽEVAČKOJ ŽUPANIJI U 17. STOLJEĆU
*MARKETPLACES AND LEVELS OF URBANIZATION IN SLAVONIAN MILITARY
 FRONTIER (BORDER) - VARAŽDIN GENERALATE AND KRIŽEVCI COUNTY
 IN 17TH CENTURY.STR. 39*

Lóránt BALI

CROATIAN-HUNGARIAN TRANSBORDER RELATIONSHIPS
 THROUGH THE EXAMPLE OF EUROREGIONAL CO-OPERATIONS
*HRVATSKO-MADARSKI PREKOGRANIČNI ODNOŠI
 - NA PRIMJERU EUROREGIONALNIH SURADNJASTR. 64*

Zdenko BALOG

SREDNJOVJEKOVNI TOPONIMI SJEVERNE HRVATSKE
 - KULTUROLOŠKI I INTERDISCIPLINARNI ASPEKTI TOPONOMASTIKE
*MEDIEVAL TOPOONYMS OF NORTHERN CROATIA - CULTURAL
 AND INTERDISCIPLINARY ASPECTS OF TOponomasticsSTR. 74*

Vladimir ŠADEK

KOPRIVNIČKA KRIZA VLASTI 1927. - 1929.
1927 - 1929 CRISIS OF LOCAL GOVERNMENT IN KOPRIVNICASTR. 102

Dragan DAMJANOVIĆ

OLTARI ŽUPNE CRKVE UZNESENJA BLAŽENE DJEVICE MARIJE U MOLVAMA
ALTARS OF BLESSED VIRGIN MARY'S ASCENSION IN MOLVE.STR. 117

Mijo LONČARIĆ

GOVOR KOPRIVNICE I PODRAVINE NEKAD I DANAS
LOCAL SPEECH OF KOPRIVNICA PEOPLE - THEN AND NOWSTR. 139

Đuro FRANKOVIC

BOGOJAVAЊENJE - SVETA TRI KRALJA - VODOKRŠĆE
 U TRADICIJI HRVATA U MAĐARSKOJ
*EPIPHANY - HOLY THREE KINGS - CROATIAN TRADITION
 OF WATER BAPTISM IN HUNGARYSTR. 153*

Jakša RAGUŽ

KOPRIVNICA U ZAPOVIJEDIMA I IZVJEŠĆIMA JNA 1990. I 1991. GODINE
*KOPRIVNICA IN 1990/1991 MILITARY REPORTS AND COMMANDS
 OF YUGOSLAV PEOPLES ARMY (JNA).STR. 170*

Mario KOLAR

ZNANSTVENI ČASOPIS PODRAVINA. BIBLIOGRAFIJA S KOMENTAROM
O ČASOPISU I PODRAVSKOJ STRUČNOJ I ZNANSTVENOJ PERIODICI
*SCIENTIFIC RESEARCH JOURNAL PODRAVINA. BIBLIOGRAPHY
WITH COMMENTARY ON THE MAGAZINE AND PODRAVINA'S
PROFESSIONAL AND SCIENTIFIC PERIODICALS* STR. 209

PRIKAZI NOVIH KNJIGA I ČASOPISA / REVIEWS OF NEW BOOKS, MAGAZINES STR. 246
IN MEMORIAM: ZVONIMIR BARTOLIĆ STR. 264
UPUTE SURADNICIMA / A WORD TO ARTICLES' CONTRIBUTORS STR. 267

U PETNAESTOM BROJU ČASOPISA PODRAVINA SURAĐUJU:

Prof. dr. sc. Mira Kolar, *red. sveuč. prof. u mirovini, Draškovićeva 23, Zagreb*

Mr. sc. Vladimir Šadek, *Koprivničko-križevačka županija, Nemčićeva 5, Koprivnica*
Mario Kolar, *Virovska 7, Molve*

Lóránt Bali, *Szepetnek, 8861 Kossuth u. 65, Mađarska*

Dr. sc. Hrvoje Petrić, *Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Ivana Lučića 3, Zagreb*

Dr. sc. Dragan Damjanović, *Odsjek za povijest umjetnosti, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu,
Ivana Lučića 3, Zagreb*

Mr. sc. Silvije Jerčinović, *Visoko gospodarsko učilište u Križevcima, M. Demerca 1, Križevci*

Dr. sc. Mijo Lončarić, *Institut za hrvatski jezik i jezikoslovje, Republike Austrije 16, Zagreb*

Dr. sc. Jakša Raguž, *Hrvatski institut za povijest, Opatička 10, Zagreb*

Mr. sc. Zdenko Balog, *Stjepana Radića 3, Križevci*

Đuro Franković, *Pečuh, Mađarska*

Ivan Peklić, *Gimnazija Ivana Zakmardija Dijankovečkog, Križevci*

Ivančica Jež, *OŠ Legrad, Trg Sv. Trojstva 35, 48317 Legrad*

Mr. sc. Daniel Patafta, *Kaptol 9, 10 000 Zagreb*

Prof. dr. sc. Dragutin Feletar, *Trg mladosti 8, 48000 Koprivnica*

Petar Feletar, prof., asistent, *Fakultet prometnih znanosti, Lopašićeva 4, 10000 Zagreb*

PODRAVINA se referira u sekundarnim časopisima

1. ABSTRACTS JOURNAL, All-russian institute of scientific and technical information, Moscow
2. HISTORICAL ABSTRACTS AND AMERICA: History & Life, EBSCO, Santa Barbara, California, USA
3. ELSEVIR, Bibliographic databases, Amsterdam-Norwich
4. THE HISTORY JOURNALS GUIDE, Deutschland

U Popisu znanstvenih časopisa Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa »Podravina« je klasificirana označkom a2 te se uzima u obzir pri izboru u znanstvena zvanja autora (Narodne novine 84 od 11. srpnja 2005.).

OD ZRNA I KLIPA DO KRUHA I KOLAČA U PODRAVINI DO 1945. GODINE

FROM GRAIN AND COB TO BREAD AND PASTRY IN PODRAVINA UNTIL 1945

Mira Kolar-Dimitrijević

Sveuč. prof. u mirovini
Draškovićeva 23
HR, 10000 Zagreb
mira.kolar@zg.t-com.hr

Primljeno / Received: 31. 1. 2009.

Prihvaćeno / Accepted: 3. 6. 2009.

Rad ima dvije pozitivne recenzije

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

UDK/UDC 33.432(497.5)!18/20":664-71
664.71/497.5)(091)

SAŽETAK

Osnovna privredna grana Podravine je poljoprivreda, a u njoj su žitarstvo, kukuruzarstvo, mlinovi i pekare stupnjevi na putu od zrna i klipa do kruha i kolača. Mlinarstvo je bilo jedan od najzastupljenijih, najvidljivijih i najprisutnijih proizvodnih pogona. Za razliku od pilana, mlinovi su bili najviše zgrade u mnogim mjestima, a dimnjaci mlinova bili su označavajući faktor kao i crkveni tornjevi. Brundanje i tiko zujanje mlinskih kola uz klopotanje klipa parne mašine označavalo je da je mlin u pogonu, kao što je mirovanje mlinova za praznike i tijekom proljeća označavalo da nema dovoljno žita i da se ne radi. Povijest podravskog i uopće hrvatskog mlinarstva je vrlo burna jer su industrijski mlinovi željeli uništiti vodenice, ali su i sami propadali u borbi s tehničkim neprilikama, prometnom izoliranošću i slabom kvalitetom brašna. Osim toga, suočavali su se s nedostatkom kapitala i visokim porezima, nerijetko s požarima i uništavanjima tijekom ratova, a zatim i interveniranjem države u promet žitom i brašnom. Od seljaka koji je požeо žito i ubrao kukuruz pa do pekara, slastičara i medičara bio je dugi put kojim su mnogi kročili, ali malo njih se dulje uspjelo održati u toj struci.

Ključne riječi: Podravina, mlinarstvo, vodeničarstvo, poljoprivreda, pšenica, kukuruz, pekari

Key words: Podravina, flour milling, water mills, agriculture, wheat, corn, bakers

Dok su ljudi redovno i skromno molili, svaki dan čuo se dio molitve »Kruh naš svagdanji daj nam danas«. Nije to bila fraza. Ljudi su živjeli na kruhu, od kruha i za kruh. Kruh je svaki dan bio u njihovim mislima, pa se svaki dan razgovaralo o žitu, kukolju, meljavi i brašnu. Na primjeru kruha učili su se ljudi štedjeti jer nekoć kredita nije niti bilo. Posuđivalo se tek u krajnjoj nuždi. Poslovica »zrno do zrna pogača, kamen do kamena palača« učila se u prvom razredu osnovne škole, kao i »dug je zao drug«. Ljeti su se na podravskim oranicama vidjeli pšenični snopovi složeni poput križa. Žito se kosilo kosom, a manje površine i srpom koji se koristio i za skupljanje žita. Priča kako se od zrna dobiva kruh bila je fascinantna bajka života, koja se odvijala pred našim očima tijekom cijele godine, od ozime sjetve do ljetne žetve. Iako u Podravini nema običaja slavljenja žetve kao u Slavoniji i Bačkoj gdje se održavaju žetvene svečanosti i pletu vjenčići od

žitne slame, sjetva i žetva bili su najvažniji događaji u godini, a kolači od bijelog brašna za Božić, Novu godinu i Uskrs veliko mirisno slavlje koje je nastojala održati čak i najsiromašnija kuća.

Podravina nije imala mirnu povijest. Granica s Mađarima na Dravi stoljećima je bila nemirna i nestabilna. Gospodarski napredak Podravine u srednjem vijeku zaustavljen je osmanskim osvajanjima, a nakon toga trebalo je Podravinu napući te ljudi ponovno naučiti da žive od svoga rada na zemlji. To je bio težak proces. Poznato je da krajiški seljaci nisu htjeli saditi krumpir, pa se pribjeglo čak i lukavstvu.¹ Obrada polja slijedila je istodobno s jačanjem stočarstva. Podravina baš i nije bila siguran kraj za ratarstvo jer su svake godine vode Drave plavile polja. Ti su problemi bili tako golemi da je država morala uvoziti hranu i tek nakon velikih radova oko uređenja korita Drave - koje su vršile krajiške vlasti, a poslije i Zemaljska vlada - dobivene su veće površine koje su bile sigurne za sadnju žita. Zapravo se tek od druge polovice 19. stoljeća može reći da je Podravina žitorodan kraj, što prati i gradnja velikog broja mlinova raznih tipova, ali i vršenje žita te osnivanje pekara. Pokušat će objasniti kako je tekla modernizacija proizvodnje kruha.

Podravina o kojoj govorimo obuhvaća kotareve Ludbreg, Koprivnicu i Đurđevac, dakle područje koje nije bilo cijelo u Bjelovarsko-križevačkoj županiji jer je Ludbreg pripadao Varaždinskoj županiji. Ovaj rad ne analizira položaj seljaka, nadničara i radnika, o čemu postoje drugi radovi.²

BORBA ZA ZRNO I KLIP

Tijekom osmanskih upada iz Podravine se nije iselio sav narod. Mnogi su se sklanjali u šume, a još više u dravske ritove. Obradivali su zemlju noću, a ono malo žita što su dobivali, tukli su u stupama ili mljeli u malim, dobro sakrivenim vodenicama na malim potocima ili Dravi. Sela na području kaštela Koprivnice Osmanlije su posve opustošili i obrada se vršila tek pod zaštitom vojničkih straža iz Koprivnice ili Đurđevca.³ Zemlja se obradivala teško, uglavnom motikom, a želo se srpom. Urod je bio slab, ali usprkos silnom strahu i bijedi, zadržala se kultura sadnje žita i kukuruza. Urod žita i kukuruza razvijao se, kada su prestali turski upadi, istodobno s razvojem vodenica kojih je bilo mnogo, a čija je karakteristika da su bile malene, originalne i predstavljale su skriveno blago svakog sela te osobito zbjegova.

Druga polovica 19. stoljeća obilježena je značajnim gospodarskim promjenama. Tranzicija iz feudalizma u kapitalizam bila je praćena velikim teškoćama jer su nedostajali preduvjeti za vođenje onakvog procesa modernizacije kakav se odigrao u razvijenijim dijelovima Monarhije, tj. u Austriji i Mađarskoj. Međutim, Austro-ugarska nagodba potaknula je zasebnu evidenciju uroda, trgovine i industrije u oba dijela, a Ugarsko-hrvatska nagodba iz 1868. godine uvrstila je sjevernu Hrvatsku pod ugarsku krunu Sv. Stjepana. To se odmah odrazило u statistici pa je već 1869. podnesen referat na Sedmom međunarodnom internacionalnom kongresu u Hayu pod nazivom »Statistique officielle de la Hongrie«.⁴ Statistika ratarske produkcije nije se mogla izrađivati bez suradnje Zemaljske vlade u Zagrebu jer je popise trebalo provoditi na terenu. Godine 1875. osnovan

¹ U satnije je dopremljena gomila krumpira koju su čuvali stražari, ali je istodobno pušten glas da se taj krumpir može saditi i jesti. Stražari su slabo čuvali krumpir, a znatiželjni krajišnici su ga »posudili« i tako je ušao u jelovnik Podravaca i njihovih svinja.

² M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Privredne i socijalne prilike ludbreškog kotara u meduratnom razdoblju, U: *Ludbreg, Ludbreg 1984.*, str. 270 - 273.

³ Josip ADAMČEK, Opis gospodarskog stanja vlastelinstva Đurđevca, Prodavića i Koprivnice 1548., KAJ. 6, Zagreb 1969., str. 25 - 27.

⁴ Pesth 1869.

je Zemaljski statistički ured u Zagrebu, koji je prikupljaо podatke koje je tražila središnja vlast u Budimpešti. Tako je 1888. izašla prva statistika na hrvatskom jeziku pod nazivom *Prilozi statistici ratarske produkcije godina 1885. - 1887. u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji*, odnosno 1893. *Statistika ratarske produkcije godina 1888. - 1892. te 1898. Statistika ratarske produkcije u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji godina 1893. - 1895.* Poslije toga izdaju se interni *Glavni izvještaji o stanju usjeva i o gospodarskim prilikama u obće*, ali su ta interna izdanja ugrađivana u *Statistik der Länder der ungarischen Krone. Im Auftrage des k. und Ackerbauministers verfasst und hrsg. durch das königliche ungarische statistische Central-Amt.*⁵ *Mjesecni statistički izvještaji* u Zagrebu izlaze od 1899. do 1916. kada ih prekida rat. Od 1920. do 1921. Ministarstvo poljoprivrede i voda u Beogradu pokušava objavljivati *Obradenu zemlju (polja) i žetveni prinos*, što izlazi i 40-ih godina u izdanju Ministarstva poljoprivrede i voda.⁶ Poljoprivrednu statistiku možemo pratiti na razini županija i kotara, i to nam omogućava da dio tih podataka koristimo u ovom radu. Međutim, i tu ima teškoća. Da bismo dobili potrebne podatke za Podravinu u ovom radu sjedinjenjem ludbreškog, koprivničkog i đurđevačkog kotara, izvlačili smo podatke iz Varaždinske i Bjelovarsko-križevačke županije. No, 1890. godine došlo je do promjene područja jer su tada Molve i Ždala izvučeni iz đurđevačkog kotara, a Lepavina i Branska Mala iz kotara križevačkog, koji su pripojeni Koprivnici. Porezna općina Miholjanec i Hampovica izdvojena je iz koprivničkog kotara i pripojena đurđevačkom kotaru.⁷ Međutim, bilo je i kasnijih izmjena, stoga smatramo da ne treba zbrajati podatke jer ne daju točan izračun. Podravina je zbog svoga položaja na sjeveru Hrvatske i potpunog razvojačenja od 1872. pratila, više nego drugi dijelovi Hrvatske, procese koji su se odvijali u Mađarskoj, pa se smatralo da su seljaci ovdje mnogo napredniji nego u drugim dijelovima Hrvatske, usprkos brojnim problemima koji su izvirali iz prenaseljenosti, nedostatka kapitala i slabosti prometne mreže. Bez obzira na sve to, računalo se s proizvodnjom njihova žita. Zemlja je u Podravini bila skuplja nego drugdje, što je vjerojatno rezultat velike gustoće stanovništva, a osobito su skupe bile oranice u kotaru Đurđevac. U kotaru Koprivnica bili su najskuplji vrtovi, a u kotaru Križevci livade, što navodi na zaključak o vrsti uroda, odnosno bavljenju stanovnika određenom kulturom.

Tablica 1.: Prosječna prometna vrijednost jednog jutra u kotaru Đurđevac, Koprivnica i Križevci 1889. godine u forintama (*Statistika ratarske produkcije, knj. 17, str. XI.* Za ludbreški kotar nemam podatke.)

Kotar	Oranica	Vrt	Livada
Koprivnica	74	92	96
Đurđevac	77	77	75

Tablica 2.: Površina pod ugarom 1886. i 1892. na području koprivničkog, đurđevačkog i ludbreškog kotara u jutrima (*Statistika ratarske produkcije 1886. - 1892., str. XVIII.*)

Upravni kotar	Ugar 1886.	Ugar 1892.	Prema 1886. više ili manje	Oranice pod ugarom 1886. (%)	Oranice pod ugarom 1892. (%)
Ludbreg	1300	567	- 733	3,98	1,72
Koprivnica	4182	5307	+ 1125	12,87	16,33
Đurđevac	5528	504	- 5024	14,08	1,28

⁵ Budapest, 1897. i d. Vol, 2, 3, 4, 5.

⁶ Te statistike uvode kao jedinicu površine hektar, a ne jutar i zbog toga ih treba posebno preračunavati. Često su i manjkave.

⁷ *Statistika ratarske produkcije godina 1888. - 1892. u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji, Publikacije kr. Zemalj. statističkoga ureda u Zagrebu, sv. 17, str. V.*

Zemlje na ugaru bilo je najviše u koprivničkom kotaru, a na području Đurđevca i Ludbrega zemlja pod ugarom se smanjuje u korist oranica (tablica 2). Tijekom samo nekoliko godina u posljednjoj četvrtini 19. stoljeća oranice su se počele cijeniti i postale su osnova života.

Zemlja pod ugarom do 1892. gotovo nestaje i pristupa se racionalnom gnojenju i plodoredu.

No, do promjena dolazi i u sustavu kultura. Od 1886. do 1892. najviše je u Hrvatskoj povećan postotak oranica pod pšenicom, i to s 18,21 na 22,25 posto, a povećan je i postotak pod kukuruzom u istom razdoblju s 35,16 na 37,25 posto. Istodobno je na području Hrvatske površina oranica pod raži smanjena s 12,30 na 10,01 posto.⁸

Na području Ludbrega je 53,53 posto svih oranica bilo pod kukuruzom, u Koprivnici 34,72 posto, a u Đurđevcu 31,17 posto.⁹ Pod pšenicom je 1892. godine u kotaru Ludbreg bilo 4,76 posto svih oranica, u Koprivnici 5,84, a u Đurđevcu 6,07 posto.¹⁰ Pšenica je, dakle, bila zapostavljena kultura i Podravci su se više brinuli da im stoka ima hrane, a sebe su prehranjivali kukuruznim kruhom i samo u svečane dane kruhom od pšeničnog brašna. Podravina nije bila kraj gdje je prvenstvo imala pšenica.

No, bilo je i mnogo neplodne zemlje zbog blizine Drave (tablica 3).

Tablica 3.: Plodne i neplodne površine u jutrima 1888. godine (*Statistika ratarske produkcije, 1886. - 1892., str. 2.*)

Upravni kotar	Sva produktivna površina	Neplodno tlo
Ludbreg	67.140	4600
Koprivnica	74.516	5072
Koprivnica grad	10.217	478
Đurđevac	97.535	8849

Plodnog, produktivnog tla bilo je najviše na području Đurđevca, ali je ondje bilo i najviše neplodnog tla. Mnogo je zemlje tek trebalo kultivirati gradnjom kanala.

Ekonomski položaj određuje se na osnovi veličine površine gazdinstva već i od toga kako se zemlja obraduje te što se uzgaja. U ovom radu osvrnut ćemo se samo na žito i kukuruz jer su oni sirovina za mlinove, kao što je brašno sirovina za izradu kruha. Rad, dakle, ima za svrhu pokazati tendenciju proizvodnje žita i kukuruza, odnosno brašna. Najstariji podaci o krušaricama su iz 1888. godine. Milovan Zoričić je kao statističar Statističkog ureda u Zagrebu, koji je osnovan 1875. godine, prvi objavio podatke o strukturi proizvodnje za razdoblje od 1888. do 1892., a 1898. za razdoblje od 1892. do 1895. godine.¹¹ Zanemarujući posjedovne odnose na ovom području na

Tablica 4.: Posjedovna struktura u ludbreškom kotaru prema popisu iz 1895. godine (*Statistički godišnjak kraljevina Hrvatske i Slavonije, I, Zagreb 1913., str. 337 i 339; Gospodarstva u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji 31. prosinca 1895. po opsegu njihovu. Vjesnik Kr. statističkog ureda za 1900., str. 24 - 29.*)

Veličina posjeda u jutrima	Površina u jutrima	%	Broj gospodarstava	%
Do 1	309	0,54	577	10,82
Od 1 do 5	6296	10,94	2160	40,52
Od 5 do 20	21.280	37,92	2337	43,85
Od 20 do 200	8254	14,34	241	4,53
Više od 200	20.863	39,25	15	0,28
Ukupno	58.550	100,00	5830	100,00

⁸ *Statistika ratarske produkcije, 1888. - 1892., str. XX.*

⁹ *Statistika ratarske produkcije 1869. - 1892., str. XXI.*

¹⁰ Isto, str. XXII.

¹¹ Milovan ZORIČIĆ, *Statistika ratarske produkcije u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*, Izd. Kralj. statistički ured, publikacije XVII. i XVIII.

kojem je 90 posto stanovništva živjelo od poljoprivrede, i to uglavnom na malim posjedima, se-ljaci su se trudili iz zemlje izvući što veći prinos, premda cijena žita varira od najniže u doba že-tve pa do najviše u doba oko proljeća kada su iscrpljene zalihe na tavanima.

U ludbreškom kotaru - kojemu su do 1911. godine pripadale općine Ludbreg, Rasinja, Gjele-kovec, Martjanec i Mali Bukovec, a tada je formirana općina Koprivnički Ivanec koja je pripo-jena Koprivnici - nalazila su se velika imanja Gustava Batthyanya u Ludbregu, koje je 1880. imalo 3693 hektara, baruna Inkeya u Rasinji s 5416 ha i posjedima i u općini Peteranec s 2043 ha, ba-runa Raucha u Martijancu s 1608 ha, grofa Pavla Draškovića u Velikom Bukovcu s 1334 ha te grofa Pavla Beroldingera sa Slanjem koje je imalo 1425 ha. Ti su posjedi najveći dio držali pod šumama te je u kotaru Ludbreg 1905. godine pod šumama bilo 16.089 jutara, od čega je u rukama crkvenih institucija bilo 367 jutara, a urbarialne općine su imale 5262 jutra.¹² Ta se struktura počela mijenjati tek agrarnom reformom poslije Prvoga svjetskog rata kada je dio zemlje podijeljen agrarnim interesentima. No, sitna poljoprivredna domaćinstva ni dalje nisu proizvodila veću ko-ličinu poljoprivrednih proizvoda, pa je to područje u znatnom zaostatku za koprivničkim i osobi-to đurđevačkim kotarom. Prestankom veleposjedničke ekonomije izostaje i tehnološka moderni-zacija, izuzev na posjedu Draškovića u Velikom Bukovcu.¹³

Tablica 5.: Posjedovna struktura u koprivničkom kotaru prema popisu iz 1895. godine (*Statistički godišnjak kr. Hrvatske i Slavonije*, I, Zagreb 1913., str. 338 i 340; Gospodarstva u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji 31. prosinca 1895. po opsegu njihovu. *Vjesnik Kr. statističkog ureda za 1900.*, str. 24 - 29.)

Veličina posjeda u jutrima	Površina u jutrima	%	Broj gospodarstava	%
Do 1	532	1	1032	13
Od 1 do 5	8413	17	2990	39
Od 5 do 20	32.524	64	3360	44
Od 20 do 200	8694	17	311	4
Više od 200	462	1	1	0
Ukupno	50.625	100,00	7694	100,00

Tablica 6.: Posjedovna struktura u đurđevačkom kotaru prema popisu iz 1895. godine (*Statistički godišnjak kr. Hrvatske i Slavonije*, I, Zagreb 1913., str. 338 i 340. Gospodarstva u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji 31. prosinca 1895. po opsegu njihovu. *Vjesnik Kr. statističkog ureda za 1900.*, str. 24 - 29.)

Veličina posjeda u jutrima	Površina u jutrima	%	Broj gospodarstava	%
Do 1	643	1,05	1106	11,22
Od 1 do 5	12.095	19,89	4174	42,35
Od 5 do 20	43.698	65,00	4371	44,34
Od 20 do 200	5586	9,09	200	2,04
Više od 200	3020	4,94	6	0,06
Ukupno	61.042	100,00	9857	100,00

U sva tri kotara najbrojnija su bila gospodarstva veličine do 20 jutara. Njih je 1895. godine bilo ukupno 22.557, odnosno u đurđevačkom 9651 posjed, u koprivničkom 7382, a u ludbreškom 5074. Velikih je posjeda bilo malo. Posjeda između 20 i 200 jutara bilo je u sva tri kotara 752, i to najviše u koprivničkom kotaru. Posjeda većih od 200 jutara bila su samo 22, od čega 15 u lud-breškom, jedan u koprivničkom i šest u đurđevačkom kotaru. U Bjelovarsko-križevačkoj županiji

¹² Igor KARAMAN, Privredni razvitak mesta i okoline Ludbrega 1848. - 1914., U: *Ludbreg*, Ludbreg 1984., str. 247.

¹³ M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Privredne i socijalne prilike ludbreškoga kotara u međuratnom razdoblju, monografija *Ludbreg*, Ludbreg 1984., 260 - 265.

gospodarstava manjih od 20 jutara bilo je 93,4 posto.¹⁴ Međutim, mnogo je gospodarstava bilo manje od jednog jutra pa se radi o površini koja ne može uzdržavati jednu obitelji i čiji su članovi upućeni na rad na tuđem imanju.

Stanje se ni poslije nije mnogo poboljšalo. Agrarna reforma nije bitno obilježila područje Podravine. Sitni i srednji seljaci na vlastitom posjedu obilježili su Podravinu i učinili je sklonom promjenama društvenog poretka.

Tablica 7.: Udio pojedinih kategorija posjeda u ukupnom broju posjeda i u ukupnoj obradivoj površini 1931. godine u hektarima (M. MATICKA, Odraz privredne krize, *Radovi Instituta za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta*, br. 8, Zagreb 1976., str. 358 - 359. a = udio kategorije određenog posjeda u ukupnom broju posjeda, b = udio kategorije posjeda u ukupnoj obradivoj površini 1931. godine)

Kotar	0 - 2		2 - 5		5 - 20		20 - 100		Više od 100	
	a	b	a	b	a	b	a	b	a	b
Ludbreg	38,82	14,37	49,52	50,59	11,31	26,26	0,30	2,01	0,05	6,77
Koprivnica	37,88	19,50	40,66	38,72	21,24	46,35	0,18	1,53	0,04	2,68
Đurđevac	43,09	16,03	44,76	50,15	12,05	29,68	0,06	0,63	0,03	3,51

Ukupno je u sva tri kotara ratarske površine bilo 170.217 jutara (jutro = 1600 čhv.) i na toj je površini trebalo zadovoljiti potrebe svih stanovnika te još prodajom žita ili stoke ostvariti zadovoljavajući prihod za egzistenciju. I ne samo to! Trebalo je ostvariti prihod za namirenje poreza, a u Hrvatskoj je od 1872. do 1874. godine za namirenje poreza trebalo predati 234 kilograma pšenice, od 1883. do 1885. godine 750, od 1893. do 1895. godine 1026, a od 1906. do 1908. godine 882 kilograma.¹⁵ Očito je za seljake bilo veoma teško razdoblje krize od 1873. do 1895. godine, što je i bio uzrok pojačane emigracije u gradove, odnosno proletarizacije.

Koliko se pšenice i kukuruza sadilo na području Podravine u doba kad je došlo do tolike gradnje mlinova, može se doznati iz podataka Statističkog ureda za razdoblje od 1882. do 1910. godine. Te su podatke počeli prikupljati učitelji kao suradnici Statističkog ureda i Simon Frangeš, umirovljeni profesor na Realnoj gimnaziji u Zagrebu, izložio ih je 1891. na jubilarnoj izložbi Hrvatsko-slavonskoga gospodarskog društva.¹⁶ Ti podaci pokazuju kako je postojala opravdana bojazan da mlinovi nemaju dovoljno posla tijekom cijele godine i iako se to isticalo već početkom 20. stoljeća, kao da je postojala manija mlinarenja te su svi gradili mlinove koji su zatim mijenjali vlasnike ili se jednostavno zatvarali, a njihovi se vlasnici pretvarali u radnike ili proletere. To je utjecalo i na vodenice koje su potiskivali parni i motorni mlinovi te se nisu popravljale, nego su

Tablica 8.: Urod pšenice i kukuruza te vrijednost proizvodnje u ludbreškom kotaru 1905. i 1910. godine - težina u met. centima (1 m. cent = 56 kg = 1 kvintal), vrijednost u krunama (*Statistički godišnjak kr. Hrvatske i Slavonije 1905. - 1910. godine*, I, Zagreb 1913., str. 418.; i 425 i II, 1917., str. 336 - 337 i 342 - 343.; *Statistika ratarske produkcije 1888. - 1895. Publikacija Kr. zemaljskoga statističkog ureda u Zagrebu*, XVII, Zagreb, Ministarstvo poljoprivrede. *Obrađena zemlja i žetveni prinos u 1932.*, Beograd 1933., str. 26. i 44. Godine 1932. u ludbreškom je kotaru od 8250 hektara zasadenih kukuruzom, nevrijeme uništilo 366 hektara.)

Godina	Pšenica ozima i jara	Kukuruz	Vrijednost pšenice	Vrijednost kukuruza
1905.	19.849	116.998	417.000	1.813.000
1910.	21.921	100.214	551.000	1.935.000
1932.	37.225	128.367	nema podataka	nema podataka

¹⁴ Milivoj REĐEP, Miroslav ŽUGAJ, Ksenija VUKOVIĆ, »Agrarni odnosi i poljoprivredna proizvodnja u Bjelovarsko-križevačkoj županiji krajem 19. i početkom 20. stoljeća«, CRIS. Časopis Povjesnog društva Križevci 2005., br. 1, 92.

¹⁵ M. REĐEP, m. ŽUGAJ, k. VUKOVIĆ, n. dj., 94.

¹⁶ Stjepan UGARKOVIĆ, *Izložbeni katalog Gospodarsko-šumarske izložbe Hrvatsko-slavonskoga gospodarskog društva 1891. godine*, Zagreb 1891. Naklada Daniela Hermanna, str. 293.

trunule. Golem broj mlinara govori tome u prilog. Parni mlinovi bili su najveće zgrade u mjestima, ali iza sjajne fasade često su se krili veliki problemi i slaba zarada mlinarskih radnika.

Tablica 9.: Urod pšenice i kukuruza te vrijednost proizvodnje u koprivničkom kotaru i gradu 1905. i 1910. godine težina u met. centima, vrijednost u krunama (*Statistički godišnjak kr. Hrvatske i Slavonije*, I, Zagreb 1913., str. 420 i 425. i II, Zagreb 1917., str. 338 - 339 i 343.; Statistika ratarske produkcije 1888. - 1895. *Publikacije kr. zemaljskoga statističkog ureda u Zagrebu*, XVII, Zagreb, Ministarstvo poljoprivrede. *Obradena zemlja i žetveni prinos u 1932.*, Beograd 1933., str. 26 i 44. Godine 1932. u koprivničkom je kotaru kukuzom bilo zasadeno 12.927 hektara, a uništeno je 230 hektara. Iste je godine pšenicom bio zasadjen 7681 hektar, a uništeno je 155 hektara.)

Godina	Pšenica u met. cent.	Kukuruz	Vrijednost pšenice	Vrijednost kukuruza
1905.	26.968	82.947	549.000	1.326.000
1910.	32.780	129.429	798.000	2.206.000
1932.	95.411	238.401	nema podataka	nema podataka

Tablica 10.: Urod pšenice i kukuruza te vrijednost proizvodnje u đurđevačkom kotaru 1905. i 1910 godine - težina u met. centima, vrijednost u krunama (*Statistički godišnjak kraljevine Hrvatske i Slavonije*, I, Zagreb 1913., str. 420 i 425. i II, Zagreb 1917., str. 341 i 343; Statistika ratarske produkcije 1888. - 1895. *Publikacije kr. zemaljskoga statističkog ureda u Zagrebu*, XVII, Zagreb, Ministarstvo poljoprivrede. *Obradena zemlja i žetveni prinos u 1932.*, Beograd 1933., str. 26. Prosječan prinos pšenice iznosio je oko šest kvintala po jutru.)

Godina	Pšenica ozima i jara	Kukuruz	Vrijednost pšenice	Vrijednost kukuruza
1905.	47.249	94.055	1.024.000	1.453.000
1910.	45.235	112.976	972.000	2.007.000
1932.	79.317	278.925	nema podataka	nema podataka

Tablica 11.: Urod po hektaru 1905, 1910. i 1932. godine za pšenicu i kukuruz u podravskim kotarevima (*Statistički godišnjak kraljevine Hrvatske i Slavonije*, I, Zagreb 1913., str. 420 i 425. i II, Zagreb 1917., str. 336, 338, 342 - 343; Statistika ratarske produkcije 1888. - 1895. *Publikacije kr. Zemaljskog statističkog ureda u Zagrebu*, XVII, Zagreb, Ministarstvo poljoprivrede. *Obradena zemlja i žetveni prinos u 1932.*, Beograd 1933., str. 26. U gradu Koprivnici je urod ozime pšenice bio mnogo veći, nego u kotaru te je iznosio 7,60 metričkih centi po jutru. To je važilo i za kukuruz, ali u cijelom kotaru, što je vjerojatno rezultat upotrebe gnojiva iz tvornice Danica koja je otvorena 1906. godine.)

Godina	Ludbreški kotar		Koprivnički kotar		Đurđevački kotar	
	pšenica ozima	kukuruz	pšenica ozima	kukuruz	pšenica ozima	kukuruz
1905.	12,80	15,26	9,18	13,38	10,86	15,12
1910.	10,74	16,08	11,30	19,36	9,66	19,38
1932.	16,28	16,28	12,68	18,78	11,95	25,00

Iz tabele 11 može se uočiti da su se poljoprivrednici silno trudili kako bi uvećali urod te su iz zemlje izvlačili najviše što su mogli, ali su, usprkos tome, tijekom velike svjetske krize zapali u probleme. Seljaci Podravine nisu u tom razdoblju imali kome prodati urod pa su cijene pšenice i kukuruza pale do razine koja više nije pokrivala proizvodne troškove. Marijan Maticka je detaljno obradio kretanje cijena pšenice i kukuruza od 1929. do 1935. godine te zaključio da su, usprkos napretku u obradi zemlje, cijene padale te su bile veće za kukuruz, nego za pšenicu. Osim toga, država je pokušavala zajamčenom cijenom pogodovati većim proizvođačima. Maticka smatra da se u onim dijelovima Hrvatske u kojima se pšenica proizvodila radi prehrane, a kukuruz radi stočarstva to nije jače osjećalo na standardu.¹⁷ No, kriza se zaoštrila i nastalo je kritično stanje kada su pale i cijene stoke.¹⁸ Podravski je seljak žito prodavao da bi došao do novca, a hranio se kukuruznim kruhom, toveći kukuruzom i svinje. Kada su i cijene svinjetine počele padati, seljak više

¹⁷ Marijan MATICKA, Odraz privredne krize (1929. - 1935.) na položaj seljaštva u Hrvatskoj, *Radovi Instituta za hrvatsku povijest*, 8, Zagreb 1976., 302.

¹⁸ Isto, str. 304 - 305.

nije mogao doći do novca, počela se smanjivati ionako mala potrošnja, a ulazilo se i u velika zadržanja kod privatnika koja su onemogućila seljaku da se osjeća slobodnim. Seljak nije mogao namiriti svoje troškove na zemlji, a još manje u kući. To propadanje odrazilo se i na mlinovima i vodenicama, pa mnogi prestaju s radom.

Slabe agrotehničke mjere dovele su do niskih prihoda. Iako je 1906. godine u Koprivnici otvorena tvornica umjetnih gnojiva Danica, njezina je produkcija najvećim dijelom otpremana u Mađarsku. Zbog toga je poslije Prvoga svjetskog rata, kada su prekinute veze s Mađarskom, došlo do krize plasmana, a zatim i do zatvaranja te tvornice.

Akademik Vladimir Stipetić obradio je kretanja u razvoju poljoprivredne proizvodnje na području Hrvatske tijekom posljednjih stotinu godina. Izračunao je da se postotak poljoprivrednog stanovništva u Hrvatskoj smanjio s 84,7 posto 1890. na 72,64 posto 1921. godine, odnosno 66,3 posto 1948., s time da je razvoj tekao i dalje u smjeru smanjivanja poljoprivrednog stanovništva.¹⁹ Stipetić je utvrdio da je napredak poljoprivredne proizvodnje od 1880. do 1955. bio vrlo malen i početkom 20. stoljeća usporen te da su ulaganja u poljoprivrednu bila premala.²⁰ Površina u Hrvatskoj pod oranicama iznosila je 1885. godine 1,439.290 ha, a 1954. godine samo 13 posto više. Najviše su se povećale površine pod pšenicom i kukuruzom, i to dobrim dijelom i na štetu površina koje su prije bile pod ječmom, zobi, odnosno sporednim žitima pirom, prosom, sirkom i heljdom. Proizvodnja pšenice u Hrvatskoj kretala se između 1885. i 1890. godine od 1,500.000 do 1,800.000 metričkih centi, između 1930. i 1940. od 3,500.000 do 5,100.000 metričkih centi, a do 1946. pala je na 2,700.000 metričkih centi. Najveći prosječni prinos pšenice postignut je 1957. godine - 15 metričkih centi. Prinosi kukuruza na području Hrvatske porasli su od oko četiri milijuna ha prije 1900. na 6,5 milijuna centi između 1930. i 1940., odnosno deset milijuna centi 1955. godine. Najveći prinos po hektaru postignut je 1934. godine i iznosio je 19,8 metričkih centi.²¹ Najvećim dijelom Stipetićevi zaključci važe i za Podravinu, odnosno za ludbreški, koprivnički i đurđevački kotar.

Iako je Ludbreg 1910. godine imao najveću količinu pšenice u cijeloj Varaždinskoj županiji, i to 5,37 metričkih centi po jutru, a isto je mjesto zauzimao i u proizvodnji kukuruza s 8,04 metrička centa, ipak se na ludbreškom području slabo koristilo strojeve i bilo je malo vršilica, a u odnosu na đurđevačko i koprivničko područje i malo mlinova.

U Bjelovarsko-križevačkoj županiji đurđevačko je područje 1910. godine bilo na trećem mjestu, iza Bjelovara i Garešnice. U kukuruzu je ludbreški kotar na petome mjestu po količini iako proizvodi neznatno više od đurđevačkog kotara, a po jutru se dobivalo samo 9,69 metričkih centi, dok se i u kotaru i u gradu Koprivnici dobivalo 11,23 metrička centa, vjerojatno zahvaljujući boljem gnojenju. Usprkos tome, u sva tri kotara kukuruz je bio mnogo isplativiji od pšenice i raži, što se moralo osjetiti i u radu mlinova koji nisu imali dovoljno žita za rad cijele godine.

Poslije 1918. godine statistika se počinje voditi 1920., ali samo na razini županija, a kada su županije ukinute, 1922. nestaje i statistike jer oblasti, iako su to htjele, nikad nisu uspjеле stvoriti statističke službe.²² Tek 1928. godine, kada je na osnovi Zakona o porezima izvršeno izračunavanje katastarskog čistog prihoda, ponovno možemo pratiti urod u Podravini. Pri odmjeri poreza

¹⁹ Vladimir STIPETIĆ, *Kretanje i tendencije u razvitku poljoprivredne proizvodnje na području NR Hrvatske*, Građa za gospodarsku povijest Hrvatske, knj. 7, Zagreb 1959., str. 5.

²⁰ Isto, str. XII.

²¹ Isto, str. XIII.

²² MINISTARSTVO POLJOPRIVREDE I VODA. Obrađena polja i žetveni prinos u 1921. i 1920. godini, Beograd 1922., str. 19 i 57. za Bjelovarsko-križevačku županiju. Stjepan Radić je kao predsjednik Oblasnog odbora Zagrebačke oblasne skupštine izradio plan za statističku službu. (M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Elementi županijskog sustava u samoupravama oblasti 1927. - 1929. godine, *Hrvatske županije kroz stoljeća*, Zagreb 1996., str. 119.)

uzeta su u obzir tri glavna čimbenika: žetveni prinos, cijene poljoprivrednih proizvoda i troškovi radne snage, ali su statistike vođene u tri ministarstva, i to veoma neuredno.²³ I tada je kao glavni poljoprivredni proizvod uzeta pšenica i kukuruz, a radi nesigurnosti proizvodnje odbijano je od bruto prihoda 20 posto pa je za toliko umanjivan i čisti prihod.²⁴ Godine 1928. cijena metričkog centa pšenice iskazivana je s 260 dinara, a kukuruza sa 162. Već 1941. godine cijena pšenice iznosi 450 kruna, a kukuruza 350, što znači da je do 1941. vrijednost pšenice povećana 73 posto, a kukuruza 117 posto. To znači da se opet osjećala isplativost kukuruza u odnosu na pšenicu. Kako bi se dobili podaci o urodu, na temelju popisa uroda 1937., 1938. i 1939. načinjen je pregled površina i uroda pojedinih kultura u trogodišnjem razdoblju, a zatim je 1941. poduzet popis uroda žitarica, kukuruza i brašna.²⁵ Država je preuzeila isključivo pravo na otkup, a proizvođačima se ostavila izvjesna količina za njihove potrebe i sjeme.

Iz svega navedenog opaža se u promatranom razdoblju dominacija kukuruza jer ga je bilo lakše direktno prodati, a ako je ta prodaja podbacila, tada se prehranom svinja sigurno ostvarila dobit. To se osobito zapaža poslije 1923. godine kada je zbog izostanka izvoza u srednju Europu počelo i u Podravinu prodirati kvalitetnije slavonsko i vojvodansko žito, što je utjecalo na rad mlinova. Kukuruz u strukturi proizvodnje zauzima dominantno mjesto. Od kukuruza su se radili i kruh i žganci, pa je taj kruh prevladavao u cijeloj Podravini. Stabljika kukuruza mogla se koristiti kao strelja u štalama, a zelene kukuruzne stabljike i za stočnu hranu.

Za razdoblje od 1892. do 1895. godine statistika nam daje podatke o površinama uništenim elementarnim nepogodama te uspjeh po kotarevima i gradovima, iznose u cijeni i vrijednosti. Navedene su i statistike nadnica od srpnja do prosinca 1894. godine. Podaci omogućavaju i uvid u prinose po jednom jutru. Prosječna cijena tone u Hrvatskoj iznosi 56,60 forinti. Za tonu pšenice dobivalo se 1,29 t. kukuruza, pa je normalno da se davala prednost kukuruzu.²⁶

STROJEVI ZA VRŠIDBU

Kada je žito bilo zrelo, želo se srpom, na manjim površinama, ili kosom. Najčešće se okupljala družina, a požnjeveno žito se vozilo kući, slagalo u baglje i tamo vršilo vršilicom (dremašinom) koju je pokretao parni stroj ili benzinski motor. Vršilica se uglavnom posluživala ručno te su, uz mašinista, radili i šopar, koji je bacao snopove s baglja na vršilicu, te vrećari koji su punili vreće žitom. Vlasnik vršilice, pak, uzimao je osam posto ovršenog žita. Rijetko je koji vlasnik vršilice imao levator, pomicnu traku koja je olakšavala manipulaciju, pa su se često dogadale velike nesreće kada bi stroj za vršenje nekome zahvatilo ruku. Završetak vršidbe bio je popraćen dobrom zakuskom i vinom.²⁷

Začuđuje velik nerazmjer vršilica u đurđevačkom i ludbreškom kotaru. Razlog treba tražiti u strukturi vlasništva. Na đurđevačkom području prevladavala su sitna gospodarstva, a u ludbreškom je kotaru velik dio zemlje pripadao veleposjedniku koji je preferirao šumu nad oranicama. U prvom je slučaju gotovo svako selo imalo svoju vršilicu i strojnu mlatilicu, a u drugom je vrši-

²³ Izdaje ju Ministarstvo poljoprivrede, ali izlazi neredovito.

²⁴ Spomen-knjiga NDH. 10.4.1941.-10.4.1942., Zagreb 1942., str. 101.

²⁵ Isto, str. 274.

²⁶ Milivoj REDJEP, Miroslav ŽUGAJ, Milorad BOJANIĆ, Krsto KERO, »Značajke ratarske proizvodnje Varaždinske županije«, *Varaždinski zbornik*, 1181. - 1981., Varaždin 1983., str. 268 - 270.

²⁷ Opširnije vidi: Mijo Petrić, Legende i predaje iz starog Đelekovca, U: *Općina Đelekovec, Đelekovec - Samobor, 429 - 430*. Opisi žetve i vršidbe nalaze se u mnogim djelima naših podravskih književnika koji se bave selom.

licu imao veleposjednik koji obavlja vršidbu.²⁸ Kombajni su se počeli nabavljati tek 60-ih godina 20. stoljeća. Zahtjevi za dobrom žitom i brašnom tjerali su na daljnje usavršavanje. Žito se počelo trijeriti, a jedan od prvih trijera u Podravini imao je šumar Fabijan Tišljar koji ga je nabavio posredstvom svoga brata generala Mihaela Tišljara, policijskog časnika u Beču. Taj je trijer radio još u međuratnom razdoblju te sortirao pšenicu, odjeljivao kukolj od žita i sortirao žito u četiri vrste.²⁹ Četrdesetih godina 20. stoljeća u Koprivnici je podignuta stanica za čišćenje žita gdje se taj posao obavljao na veliko za silose, ali su i pojedini seljaci dovozili svoje žito na čišćenje.

Strojevi za vršidbu u ludbreškom kotaru od 1884. do 1924. godine³⁰

- Đelekovec, Madjar Stjepan, mlatilac žita na benzin, 19. VI. 1916.
- Đelekovec, Gjuranek Stjepan, mlačenje žita, 10. VIII. 1918.
- Đelekovec, Gjurgjina Ivan i drug, mlatilac žita strojem, 13. VIII. 1925.
- Đelekovec, Ganžulić Stjepan, mlatilac žita lokomobilom, 2. IX. 1925.
- Đelekovec, Kvakan Ivan i drug, mlatilac žita strojem, 18. VIII. 1925.
- Hrastovljan, mlatilac žita parnim strojem, 3. VII. 1920.
- Kapela, Gal Antun, vršilac žita, rezač drva i slame motorom, 25. V. 1914.
- Luka, Kuharić Stjepan, vršilac žita i rezač drva, 19. IX. 1924.
- Slokovac, Gložinić Izidor, vršilac žita na benzinski motor, 26. V. 1923.

Strojevi za vršidbu u gradu Koprivnici i koprivničkom kotaru od 1884. do 1924. godine³¹

- Bakovčice, Prvčić Vinko, vršilac žita na benzinski motor, 10. VII. 1925.
- Bregi Koprivnički, Brozović Ljudevit, mlačenje žita benzinskim motorom i piljenje drva, 1918. - 1921.
- Drnje, Sabolić Antun, vršenje žita parnim strojem, 21. VIII. 1923.
- Drnje, Pošta Ivan, vršenje žita parnim strojem, 1925.
- Drnje, Sabolić Ignaz, vršenje žita parnim lokomobilom, 20. VII. 1925.
- Gola, Švegović Mato i Ignac, vršenje žita
- Gola, Švegović Josip, vršenje žita, 13. VII. 1923.
- Gola, Švegović Alojz, vršenje žita, 20. VII. 1925.
- Gola, Kolar Gjuro, vršenje žita parnim lokomobilom, 24. VI. 1925.
- Gotalovo, Pavlić Vinko, vršenje žita parnim strojem, 19. VII. 1925.
- Herešin, Belec Grba, vršenje žita motorom, 13. VII. 1923.
- Hlebine, Grof Ljudevit i dr., vršenje žita, 6. X. 1924.
- Grad Koprivnica, Petrić Ivan i dr., mlačenje žita, 20. V. 1917. do 1921.
- Grad Koprivnica, Krapinec Nikola, mlačenje žita, 27. VII. 1918. (poslije ima i mlin)
- Grad Koprivnica, Jadanović Pavao, mlačenje žita, 1922.
- Grad Koprivnica, Šalamon Franjo, vršenje žita, 1923.
- Grad Koprivnica, Dugina Jakob, mlačenje žita, 14. VIII. 1924.

²⁸ Ludbreški kotar pripadao je Varaždinskoj županiji, a koprivnički i đurđevački su dobrim dijelom bili u sustavu Varaždinske vojne krajine.

²⁹ Ivica TIŠLJAR, *Bio sam čuvar stare mame Katarine*, Virje 2005., 124 - 127. Ivica Tišljar, Fabijanov unuk, detaljno, vrlo zanimljivo i poučno opisuje kako se žito trijerilo te kako se po vreći očišćene pšenice uzimalo za vujam dva kilograma žita prve klase.

³⁰ Državni arhiv u Zagrebu, Trgovačko-obrtnička komora, registar obrtnika ludbreškog kotara (sig. 40280 (323) o 40281(324)). Unutar kotara pogoni su svrstani po mjestima, a unutar mjesta kronološki.

³¹ Državni arhiv u Zagrebu, Trgovinsko-obrtnička komora, registar obrtnika grada Koprivnice (sign. 40231 -(275)) i koprivničkog kotara (sig. 40271 (314)).

- Grad Koprivnica, Gabaj Ilija Marko, vršenje žita strojem, 25. VII. 1924.
- Grad Koprivnica, Posavec Pavao, vršidba žita, 25. VII. 1924.
- Grad Koprivnica, Španiček Josip, vršenje žita, 31. VII. 1924.
- Grad Koprivnica, Remenar Martin, mlačenje žita strojem, 3. VIII. 1924.
- Grad Koprivnica, Sabolić Antun, vršenje žita strojem, 1. VIII. 1924.
- Grad Koprivnica, Czap Franjo, mlačenje žita strojem, 30. VII. 1925.
- Legrad, Grandja Kolman, vršenje žita, 1923. - 1925.
- Novigrad Podravski, Benak Ivana i Stjepan Trnski, vršenje žita benzinskim motorom, 3. XII. 1923.
- Novigrad Podravski, Petras Mato, vršenje žita benzinskim motorom, 13. VI. 1923.
- Novigrad Podravski, Trnski Stjepan, Anton Đajnić, vršenje žita benzinskim motorom, 14. VI. 1923.
- Novigrad Podravski, Barušić Martin, vršenje žita motorom, 21. VI. 1924.
- Otočka kraj Gole, Varga Janko, vršenje žita na benzin, 14. VII. 1926.
- Peteranec, Perić Stjepan i Androtić Josip, vršenje žita parnim lokomobilom, 17. VII. 1925.
- Peteranec, Petrović Gjuro, vršenje žita parnim lokomobilom, 4. VIII. 1925.
- Starigrad, Gergelj Josip, vršenje žita, 4. XIII. 1921.
- Torčec, Milić Andrija i Valent Grotić, vršenje žita benzinskim motorom, 17. V. 1924.
- Torčec, Grotić Valent, vršenje žita, 21. VII. 1925.
- Ždala, Henczler Koloman, mlačenje žita i piljenje drva, 10. VII. 1914. - 1921.
- Ždala, Novogradec, braća, vršenje žita parnim lokomobilom, 24. VII. 1925.
- Ždala, Šimeg ml. Martin, vršenje žita, 24. VII. 1925.
- Mihaldinec Martin, vršenje žita parnim lokomobilom, 10. VII. 1926.

Strojevi za vršidbu u đurđevačkom kotaru³²

- Batinski Konaci, Franjić Ivo, vršenje žita, 25. VII. 1911.
- Čepelovac, Štimac Tomo, vršenje žita, 23. VI. 1917.
- Đurđevac, Jančijev Mijo, vršenje žita, 20. V. 1911.
- Đurđevac, Zalik Joško i Szelid Lajoš, vršenje žita, 26. VII. 1911.
- Đurđevac, Berta Andro, vršenje žita benzinskim motorom, 26. VII. 1911.
- Đurđevac, Gjuričević Stefan, vršenje žita, 15. VI. 1912. - 1917.
- Đurđevac, Fuček Franjo, vršenje žita benzinskim motorom, 20. VI. 1913.
- Đurđevac, Toš Franjo, vršenje žita, 27. VII. 1915.
- Đurđevac, Barberić Bartol, vršenje žita, 1916.
- Đurđevac, Tomrlin Štefo, vršenje žita, 21. VI. 1916.
- Durdevac, Hodalić Valent, vršenje žita, 23. IV. 1917.
- Đurđevac, Fuček Anton, vršenje žita, 6. VI. 1917. - 1918.
- Đurđevac, Horvat Jakob, vršenje žita, 20. VI. 1917.
- Đurđevac, Tomrlin Valent i Ivan, mlačenje žita i rezanje seče, 8. I. 1918.
- Đurđevac, Jančio Gjuro, vršenje žita, 14. V. 1918.
- Đurđevac, Potec Marijan, vršenje žita, 1918.
- Đurđevac, Semeraj Gjuro, vršenje žita, 23. I. 1918.
- Đurđevac, Fuček Đuro, vršenje žita, 1919. - 1921.
- Đurđevac, Glavač Petar, vršenje žita, 27. IX. 1922. - 1923.

³² Državni arhiv u Zagrebu. Trgovinsko-obrtnička komora, registar obrtnika đurđevačkog kotara, sig. 40257 (300.) i za trg. brašnom, 40169 (214).

- Đurđevac, Lovašen Štefo, vršenje žita, 18. VII. 1924.
- Đurđevac, Lovašen Martin, vršenje žita, 1925.
- Đurđevac, Burlić Štefo i Jančijev Gjuro, vršenje žita, 15. VII. 1925.
- Ferdinandovac, Duić Stjepan, vršenje žita benzinskim motorom, 16. VII. 1914.
- Ferdinandovac, Hodić Mato, vršenje žita, 19. VII. 1914.
- Kalinovac, Petrokov Bolto, vršenje žita, 1. VII. 1911. (ima i mlin)
- Kalinovac, Szelid Lajoš, vršenje žita, 20. VII. 1911.
- Kalinovac, Marijan Mato, vršenje žita, 28. X. 1918.
- Kalinovac, Gračan Mijo, vršenje žita, 3. VII. 1922.
- Kalinovac, Sobota Blaž, vršenje žita, 29. VII. 1925.
- Kladari kod Pitomače, Mostovljaneč Lovro, vršenje žita, 20. VII. 1926.
- Kloštar Podravski, Toth Stjepan, vršenje žita benzinskim motorom, 10. V. 1911. - 1922. (imao i mlin)
- Kloštar Podravski, Šantak Luka, vršenje žita, 1. VII. 1918.
- Kloštar Podravski, Budrović Josip, vršenje žita plinskim motorom
- Kloštar Podravski, Schwarcz Karlo, vršenje žita, 17. X. 1924.
- Kloštar Podravski, Kokotić Ivan, vršenje žita, 1925.
- Konak Bukovački, Matoničkin Fabijan, vršenje žita, 3. VIII. 1925.
- Konak Krajnica, Tomrlin Štefo, vršenje žita, 2. VI. 1925.
- Konak Štorgač, Lončar Tomo, vršenje žita, 17. VIII. 1923.
- Lepa Greda, Pauković Đuro, 13. VII. 1920.
- Lepa Greda, Mirović Bolto, vršenje žita, 23. VII. 1925.
- Lepa Greda (Konaci), Szöke Vendel, vršenje žita, 3. VIII. 1925.
- Mala Črešnjevica, Lakoš Josip i Jula, vršenje žita, 22. VII. 1913.
- Mala Črešnjevica, Szilagy Gjuro, vršenje žita, 22. VII. 1913.
- Pavljani, Živko Stevo, vršenje žita benzinskim motorom, 27. VII. 1921.
- Pitomača, Brkić Stjepan, vršenje žita benzinskim motorom, 26. VII. 1911.
- Pitomača, Halači Elek, mlačenje žita, 1920.
- Podravske Sesvete, Kovačić Mijo, vršenje žita, 18. VIII. 1925.
- Podravske Sesvete, Šudić Stjepan, vršenje žita, 14. VII. 1926.
- Podravske Sesvete, Cugovčan Mato, vršenje žita, 27. VII. 1926.
- Prugovec, Toth Stjepan, vršenje žita, 18. VIII. 1925.
- Prugovec, Tkalec Antun, vršenje žita benzinskim motorom, 27. III. 1926.
- Repaš, Mihočka Blaž, vršenje žita, 7. VII. 1926.
- Sirova Katalena, Zglavnik Josip i Mijo, vršenje žita parnim strojem, 14. VII. 1925.
- Šemovci, Kolarić Jozo, Petar Kolarić i Štef Posavec, vršenje žita, 24. V. 1915.
- Šemovci, Kolarević Petar, vršenje žita, 2. VI. 1916.
- Šemovci, Cvetković Štefan, vršenje žita, 8. V. 1917. - 21. I. 1925.
- Velika Črešnjevica, Druga Franjo, vršenje žita, 18. VIII. 1925.
- Velika Črešnjevica, Trbojević Gjuro, vršenje žita, 28. V. 1925.
- Velika Črešnjevica, Tomić Andrija, vršenje žita, 18. VIII. 1925.
- Virje, Krčmar Jakob, vršenje žita, 21. VII. 1914.
- Virje, Piskor Filip, vršenje žita, 6. VI. 1917.
- Virje, Podravec Fabijan, vršenje žita, 1920.
- Virje, Legradi Josip, vršenje žita, 1925. (poslije Franjo Plemenčić)
- Virje, Vrabčević Terezija, vršenje žita, 15. X. 1926.

Na osnovi ovih podataka možemo zaključiti da je đurđevački kotar imao najveću i najbrojniju mehanizaciju te da je kultura žitarica bila zastupljena svugdje.

VODENICE I MLINOVİ

Nizine oko Drave, Plitvice i Bednje, obronci Kalnika, ali i niski obronci Bilogore od davnine privlače ljude da se ovdje stalno nastane te razviju dobar život iskorištavanjem bogate zemlje, šuma, voda i prirode.

Žito i kruh oduvijek su europskim narodima veoma važni, bez obzira na to je li riječ o pšenici, raži, ječmu ili zobi. S vremenom je pšenica izbila na prvo mjesto u našim krajevima i zadržala taj primat do danas, a istodobno s njezinim uzgojem i sadnjom raznih vrsta žita razvijala se i tehnološka prerada. Droblijenjem žita u stupama ili mužaru nije se moglo dobiti brašno od kojega bi se pekao kvalitetan kruh te osobito kolači. S obzirom na važnost kruha u našoj prehrani, mlinarstvo nije samo jedna od najstarijih proizvodnih aktivnosti u Hrvatskoj, nego i jedna od najvažnijih, s vrlo bogatom poviješću kojoj se tek u novije vrijeme posvećuje veća pozornost. Kada se izvuku podaci o mlinarima u Podravini, začuđuje njihov broj. Industrijskih mlinova bilo je malo, ali malih mlinova, osobito vodenica, bilo je svugdje gdje je bilo vode i u njima su glavno ili sporedno zanimanje nalazili mnogi ljudi. Isto tako začuđuju kapaciteti svih tih pogona za preradu brašna. Očito je Podravina u jednom razdoblju bila žitnica koja je brašno otpremala u Kranjsku i Štajersku, ali i dalje.

Vodenice

Vodenice nisu imale velik kapacitet, a nisu bile ni pouzdane jer su ovisile o vodostaju, ali i poplavama. Iako su ih brzo potisnule druge vrste mlinova, nikad nisu posve izumrle jer ih je narod volio i smatrao svojom tradicijom. Mljele su »floh«, tj. jednostavno brašno u kojemu je ostajala i ljska (Flach - jednostavan).

Vodenice i male mlinove iznimno je teško istraživati zbog kratkotrajnosti njihova djelovanja, čestih promjena vodotoka i njihova premještanja. Malo su čvršće vezane za određeno mjesto vodenice u rukavcima Drave i potocima, pa su tu nerijetko podignute i male krčme u koju su svrćali seljaci čekajući svoj red, ali i »vandarvci« i trgovci. Zbog toga je na tim mjestima često bilo vrlo živo.³³ Vodeničarstvom, odnosno potočarenjem, što se odnosi na vodenice na potocima, pa i drugim vrstama mlinova pokušale su se baviti mnoge obitelji, ali je malo njih ostalo dulje u tom poslu. Poplave, prolomi oblaka, ali i požari brzo su uništavali te prve preradbene pogone kojima je narod bio prijatelj, a vrijeme neprijatelj. Mlinovi su često stradali od voda Drave. Tako je 1914. godine voda rastrgala sve mlinove na Dravi, a 1926. su stradali i veliki mlinovi uz vodu. Vodenice su često imale nekoliko prostorija: sobu, kuhinju i prostor u kojem su se skladištile vreće.³⁴

Povijest vodenica još je fragmentarna jer su mnoge nestale u buri vremena, ali je činjenica da su danas upravo vodenice, odnosno njihovi ostaci postali predmet pažnje pojedinih zaljubljenika

³³ Prema sjećanju pradjeda Mije Petrića, takve su vodenice bile i u Đelekovcu na Melnišću, polju preko stare Drave, danas zamuljenog kanala Dravica. (Mijo PETRIĆ, Legende i predaje iz starog Đelekovca, U: Općina Đelekovec, Samobor, Đelekovec, 2008., str. 425.)

³⁴ Zanimljivo je spomenuti i stare mlinarske mjere koje su koristili vodeničari: 1. zasipača = 10 kilograma, odnosno 10 vaganca. Kao mjera se koristio i »vagan« i »keblić«. Dravska zasipača imala je 12 - 12,5 kg, a četiri zasipače iznosile su jedan vagan od 48 do 50 kg. Mjere je obično baždario službenik koji je dolazio iz Bjelovara.

u rodni kraj.³⁵ No, rekognosciranje bi tek trebalo provesti. Ti su drveni mlinovi uglavnom bili kratkog vijeka. Osim običnih starinskih vodenica za grubu meljavu, koje su zvali i ilirski mlinovi, bilo je i novih njemačkih za finu meljavu.³⁶ Postoje i podjele prema vlasništvu vodenica te načinu kako se koristi voda koja dolazi na kolo. Nisam uspjela pronaći popis mlinova na Dravi kakav je proveden na Savi u vrijeme carice Marije Terezije, ali mlinovi najrazličitijih tipova razasuti su diljem Podravine, a žitno i kukuruzno brašno se zasigurno izvozilo u Kranjsku i Štajersku.

Velike promjene događale su se u mlinarstvu u drugoj polovici 19. stoljeća. Zbog povećanog prometa brodovima Dravom na potezu Osijek - Barč vodenice postaju prepreke sigurnoj plovidbi, pa se donose strogi propisi koji im ograničavaju rad. Mnogi su vodeničari napustili svoj posao, a inspektorji za plovidbu Dravom strogo su kontrolirali da vodenice ne bi smetale brodarenju.³⁷ Godine 1867. donesena je »Osnova o vodenicama na Dravi«. Propisani su udaljenost svake vodenice od obale, i to u dužini od osam hvata, postavljanje noćnih svjetiljki na vodenice, koje su često bile uzrok požara, a prema čl. 16 vodeničarima je bilo ograničeno djelovanje vodenica u redove. Dunavsko parobrodarsko društvo je od druge polovice 19. stoljeća neprestano tražilo uklanjanje vodenica na Dravi.³⁸ Čini se da je taj proces na području Podravine bio manje intenzivan nego u slavonskom području Drave - što je i razumljivo jer je područje između Virovitice i Varaždina sve do 1871. bilo dio Varaždinske krajine - gdje se vodenice eliminiraju. Neko su vrijeme toga bile pošteđene vodenice na Dravi, na području Podravine, gdje je Dunavsko parobrodarsko društvo poslije Josipa Šokčevića obustavilo putni promet, pa se Drava opet koristila samo za puštanje drva iz Slovenije prema Osijeku. Parobrodi gotovo i nisu plovili tim dijelom Drave, koji je bio poprično nesiguran za plovidbu.

Sve je bilo prepuno vodenica. Svaki je potočić iskorišten da bi se na njemu sagradila vodenica i tako moglo mljeti žito ili kukuruz. Vodenice su bile zadružne ili inokosne. Mlinari su najčešće bili i seljaci, a mlinovi nastaju i nestaju u poplavama, vodama Drave ili bujicama.

Mlinovi na Dravi i potocima bili su uglavnom »ketuški« (udruženi),³⁹ ali bilo ih je u raznolikom vlasništvu. Kod udruženih mlinova zarada je ovisila o udjelu ulaganja. Mlinari su dogovorno mlinarili ili su, pak, dali mlin jednom mlinaru kojega bi plaćali većinom u naturi. Mlin je imao vrijednost četiri zasipače i ako je netko bio vlasnik četiri zasipače, onda je mljevenje radio samo on. Vrijednost jedne vodenice bila je jednak urodu na dva jutra dobre zemlje.

Vodeničari su katkad imali svoje sakupljače žita. Ti »pomeljači«, odnosno »pomelajeci« s konjima su i kolima na koja su bila obješena zvona skupljali po selu kukuruz ili žito, a mlinar je po

³⁵ Virovac Ivica Tišljar je godinama slikao vodenice po Hrvatskoj te je na tu temu organizirao i izložbe. Mnoge je slikao i slikar Matija Pokrivka te ih objavio u monografiji *Mlinovi u Hrvata* (Zagreb, 2004.) zajedno s tekstrom. Tema »Mlinarski puti, slovenski i hrvatski mlinovi« bila je izložena na znanstvenom skupu »Mlinarski dnevi, stari zanati na Muri«. S E. Wagner napisala sam jedan rad o vodenicama u Hrvatskoj, ali s obzirom na to da je riječ samo o jednom članku o vodenicama u cijeloj Hrvatskoj od 18. do 20. stoljeća, smatram da bi istraživanja trebalo produbiti i proširiti te locirati i iščezle i postojeće vodenice gdje je god to moguće kako bi se obnovile u svrhu turizma. (M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Elizabeta WAGNER, Vodenice u Hrvatskoj (18. - 20. stoljeće) kao primjer odnosa između ljudi i rijeka/potoka, *Ekonomска i ekohistorija*, vol. 3., 2007., str. 83 - 120.) Put seljaka do vodenica je jednako svečan kao i put do prošteništa.

³⁶ Godine 1752. na Dravi je od Donjeg Miholjca do Valpova žito mljelo 18 vodenica, a sredinom 19. stoljeća, prije pojave industrijskih mlinova, i žito iz cijele Đakovštine mljelo se u 63 vodenice na Dravi. (Gradsko poglavarstvo Osijeka, kut. 1033, spis 3836 od 1767.)

³⁷ Već poslije 1809. godine Ugarski ured za javne radove imenovao je inspektora za plovidbu Dravom. Godine 1826. - 1827. plovidbu Dravom uređuje ing. Josip Mamula. Vojni inženjer major Alfred Scholten izradio je 1866. i 1867. hidrografsku izmjenu Drave i prijedlog njezine regulacije od Legrada do ušća Drave u Dunav. (M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, E. WAGNER, n. dj., 86.)

³⁸ Zlata ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *S tradicionalnih na nove puteve. Trgovina, obrt, industrija i bankarske ustanove grada Osijeka na prijelazu stoljeća od g. 1867. do 1918.*, Osijek 1999., str. 66 - 67.

³⁹ »Ketuš« je mađarska riječ (Kettő = dva, udruživanje).

vreći uzimao ušur od jedan do dva kilograma. Zimi vodenice nisu mljele, nego su se izvlačile na suho, a to su činili svi seljani i katkad je u tom postupku sudjelovalo 50 do 100 ljudi. Usprkos tome, vodenice su bile kratkog vijeka zbog teške klime, dugih i vlažnih zima.

Izrada vodenica bila je iznimno komplikirana i svakih deset godina mlin se morao renovirati, a drvo su davale imovinske općine. Postojali su posebni »drveni majstori« koji su gradili brodove na koje se dogradivala vodenica.⁴⁰ Izrada dobrog broda bila je jednakra izradi broda na moru, pa ih i ovdje možemo zvati kalafatima kao za brodove na moru. Glavni čamac na kojemu je stajala vodenica zvao se kompa, a razlikovali su se po konstrukciji vodeničke kućice. Veći mlinovi imali su i veće kamenje, a kompa je bila duža. Kompa je uvijek bila malo zašiljena kako bi odguravala led na stranu. Mlinovi za kamenje nabavljeni su se u Mađarskoj, Bosni i Austriji.

Nije sačuvano mnogo podataka o mlinarima i mlinarskim cehovima u 18. i 19. stoljeću. Zna se da su mesari, pekari, licitari i mlinari Koprivnice potvrdili svoja cehovska pravila 22. veljače 1766. te da ih je osobno potpisala carica Marija Terezija. U poznatom popisu reda klečanja u crkvi Sv. Nikole iz 1830. nalazimo i članove mlinarskog ceha. U to doba Koprivničanci koriste, osim mlinova potoka Koprivnice, i one na Dravi. Međutim, sjaj mlinarskih cehovskih udruženja potiskuje mlinarska manufaktura i upravo je mlinarstvo jedan od važnijih faktora koji Koprivnicu svrstavaju među 12 važnih trgovista unutar zagrebačke trgovacko-obrtničke komore prije stotinjak godina. S obzirom na važnost svoje djelatnosti, mlinari postaju vrlo ugledni i priznati koprivnički građani, a gradski magistrat je posjedovao i gradski mlin uzvodno od grada, na potoku Koprivnici, koji je davao u godišnji zakup. Na istom je potoku radilo i desetak manjih mlinova koji su mijenjali gospodare. Ti kupoprodajni ugovori očuvali su se do danas i po njima se može istraživati razvoj mlinarstva u Koprivnici u određenom vremenu.⁴¹ No, za neke dijelove Podravine nemamo nikakvih podataka, osobito tamo gdje su općinski i kotarski arhivi propali (područje Virja i Đurđevca).

Na potoku Koprivnici vlasnici mlinova bili su Doroteja Szenijan, Franjo Antun Schwarz, Ana Gabelić, Juraj Rogošić, Barbara udovica Katto, Baltazar Fizer, Aleksije Ivšić, Stojan Kanižaj, Ivan Simonović, Andrija Miholić, Ilija Segerg, Mirko Krišek, Josip Szabo, Tomo Perčić, Mihalj Šimunić, Leopold Mesinger, Juraj Cmrk, Blaž Žadavec, Kaufer, Kalnik, Dlaka, Pintar, Đurkan, Krkač, Kamenar, Friben i drugi.⁴²

Zbog nestašice vode često su kombinirali rad vodenom turbinom i parnim strojem. Jedan od najstarijih mlinova na potoku Koprivnici kupio je 22. srpnja 1847. za 1100 forinti Ivan Đurkan od Mihaila Lesjaka i Ane Kanoti. Taj mlin je Đurkan 1858. preuređio na parni pogon, pa je to prvi paromlin u sjevernoj Hrvatskoj, podignut četiri godine prije zagrebačkog paromlina, ali je zadržana u pogonu i stara vodenica, čime se štedjela energija.⁴³

Mnogi vodeničari pokušavali su nestašicu vode tijekom sušnih mjeseci izbjegći ugradnjom malih parnih motora koji su omogućili rad mlinova u vrijeme niskog vodostaja. No, bilo je skupo voditi takav kombinirani i tehnološki vrlo komplikirani pogon jer je izučenih strojara bilo malo, a inspekcija parnih kotlova zahtijevala je strojara s položenim stručnim ispitom, kojega vlasnici takvih mlinova nisu mogli plaćati. Stoga je na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće većina vodenica pre-

⁴⁰ M. Dolenc Dravski doznao je da je na području »Kingova«, stare Drave kod Sekulina, iskopan čamac »navodnica« na kojem je stajao pogonski kotač dužine 13 metara i širine dva metra, koji je bio izdubljen od jednog komada drva. (M. DOLENEC, Zaspali su mlinovi, str. 60). Poznati graditelj mlinova bio je i Stjepan Vitković iz Drenovice, koji je izradivao i »čone«, »kompe« te »navodnice«.

⁴¹ Hrvoje PETRIĆ, Mlinarstvo u novom vijeku, *Glas Podravine* 5. VII. 1996., str. 5.

⁴² D. FELETAR, Koprivnički mlinovi, *Glas Podravine*, 19, 16. V. 1975., str. 7.

⁴³ D. FELETAR, Koprivnički mlinovi.

puštena zuba vremena, a njihovi su vlasnici nerijetko preuzimali poslove kvalificiranih mlinara u industrijskim mlinovima koji su umrežili cijelu Podravinu.

Mnogo je vodenica bilo i na ludbreškom području. No, spomenut će samo vodenicu-mlin u Torčecu na čijoj se obnovi već više godina angažira Ivan Zvijerac koji želi stvoriti ugodaj jednog takvog mлина koji ima - kao i svi drugi mlinovi - bogatu povijest.⁴⁴

Glavni žitorodni kraj Podравine bilo je Virje, ali zbog guste naseljenosti Virovci su više sijali kukuruz, nego pšenicu jer su ishranom svinja kukuruzom uvećali vrijednost svog proizvoda. Stočnim nakupcima to područje nije bilo daleko jer su stoku za izvoz mogli natovariti u Koprivnici na vlak, ali su to mogli učiniti i u Goli, odnosno poslije 1912. godine i u Đurđevcu i Virju. Stoga se parni mlin u Virju gradio tek 1912. godine. Na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće u Virju je bilo skladište brašna bjelovarskog paromilna Malvina, koje je dovozilo brašno u vrećama od 85 kilograma, dok su se posije prodavale u vrećama od 50 kilograma.⁴⁵

Stanovništvo najvećega hrvatskog sela, Virja, rastepeno je od Bilogore sve do konaka na Dravi. To stanovništvo gradi vodenice na potocima Zdelji, Komarnici, Sećici, Hotovi i Koprivnici koja se pod imenom Bistra u predjelu Sekulina kod Molva ulijeva u Dravu.

Tako je u Repašu, na predjelu »Žitnjakove jaboke«, od 1945. do 1952. godine radilo sedam mlinova. M. Dolenc Dravski upustio se u pokušaj da razgovara s ljudima o nestalim mlinovima, i to uglavnom onima iz Drenovice, Medvedičke i Virja.

Osobito mnogo mlinova bilo je u okolici Molva koje su ime dobile po mlinovima. Cijela Drava bila je puna vodenica sve dok ih parobrodi nisu potisnuli u pritoke. Miroslav Dolenc Dravski, jedan od najboljih pisaca o Podravini, stalno se vraća na mlinove iz svog djetinjstva na području Virja i Novog Virja.⁴⁶ On je pokušao rekonstruirati sjećanja na vodenice i potočare na području Virja i Molva te je dao njihov najbolji opis. Njegov daleki predak (Joseph/Ivurek), koji je pokopan u Virju (Vinici), bio je od roda Cmizdrića zvanih Albini i došao je oko 1800. godine u Podravinu. Bio je izučen mlinar i trgovac, a Dolenc smatra da je bio rodom iz Štajerske. Zaustavio se u Virju, na povoljnemu mjestu kupio zemljište, podigao mlin i počeo s meljavom. Osim toga, bavio se otkupljivanjem konja i junica, koje je prodavao u Furlaniju i Beč te se tako obogatio. Vjenčanjem s Baricom priženio se u zadrugu Cmizdrića. Bavio se mlinarstvom, ali i izradom cigla i crijepe te piljenjem drva. Samo kombinacijom tih grana i mukotrpnim i poštenim radom dolazilo se do bogatstva. Pradjed Paullus Cmizdrich von Lentulis, koji je umro 1934. godine, ratovao je u Bosni i bio je pravi div od dva metra, a oženio je Tereziju.⁴⁷ M. Dolenc Dravski pokušao je prikupiti sjećanja o mlinovima na području Virja i Molva i iz njegovih zapisa vidimo kako je teško bilo doći do podataka o potočarama na potoku Zdelji.⁴⁸

⁴⁴ Slika te vodenice objavljena je u: M. KOLAR - E. WAGNER, n. dj., str. 93.

⁴⁵ *Podravski glasnik*, (Virje), 5, 15. C. 1898., str. 3. Reklama. Moglo se kupiti sedam vrsta brašna, ali su se otkupljivale i ostale žitarice i kukuruz.

⁴⁶ Miroslav DOLENEC DRAVSKI, *Djetinjstvo je vraški šugava stvar*, Novo Virje, 2007., str. 28, 30, 100 i d.; isti, »Zaspali su mlinovi na Zdelji i Dravi«, *Zbornik, Virje na razmeđu stoljeća*, V, Virje 1981., 59 - 64.

⁴⁷ Pavao Cmizdrić bio je bogat čovjek i kada je 1934. godine umro, na pokop su došli mnogi uglednici iz cijelog kraja.

⁴⁸ Dolenc Dravski je posebnu pozornost posvetio Zdelji koja izvire u Gornjim Zdjelima pa su tu potočare imali Jakob i Josip Ištvanić te Đuro Pandur. Na Zdelji u Vrbasu bio je i mlin Ivana Brodarčića koji je imao turbinu sa željeznim i mjenjenim loparima, dakle voda je padala odozgo i pokretala horizontalnu turbinu. Iza Brodarčeva je bio mlin Petra Šoša i Šklebara, zatim Strelčev mlin, mlin Đure i Marka Fanceva, a imali su ga i Fantoni koji su bili talijanskoga podrijetla. Posljednji na Zdelji bio je mlin obitelji Ivurek. Martin Ivurek naveo je da su isplatili ostale suvlasnike tek 1899. godine i da su mlinovi na Zdelji mogli samljeti jednu vreću žita na sat, dakle 24 vreće dnevno, ali to je bilo samo u slučaju kad je bilo vode. Ivurekov mlin radio je još 1971. godine.

Parni, benzinski i motorni mlinovi

Mlin Ivana Gjurkana u Koprivnici, preuređen 1858. iz starog mлина na potoku Koprivnica, prvi je parni mlin u Podravini, a počeo je raditi četiri godine prije zagrebačkog paromlina, pa mu na neki način pripada primat među paromlinima.⁴⁹

Iako nešto kasnije, industrijska revolucija kroz parne strojeve nije izbjegla ni Podravinu. Nakon osnivanja Bjelovarsko-križevačke županije 1886. počinju se graditi županijske ceste i osobito se pazi na cestu Koprivnica - Virovitica, za razliku od prije kada su vojničke ceste vezale Bjelovar s Đurđevcem, Novigradom i Koprivnicom.

Željeznička pruga Zagreb - Koprivnica - Nagykanisza 1870. godine otvorila je Koprivnicu srednjoj Europi i u nju naglo počinje prodirati mađarski kapital koji se zbog Hrvatsko-ugarske nagodbe osjeća na ovom području, koje je 1871. razvojačeno, dosta sigurnim.

Paromlin je u Koprivnici osnovan 1. prosinca 1894., ali je već 1900. pao pod stečaj. No, 1903. na istome je mjestu počeo raditi Novi mlin d.d., a 1907. dobio je naziv Parni i umjetni mlin Švarc i drugovi. Osnivačka skupština održana je 26. lipnja 1907. i u ravnateljstvu su bili najimućniji gospodarstvenici Koprivnice.⁵⁰ Za predsjednika je izabran dr. Slavko Wolf, a za ravnatelja Adolf Bergenthal.

O svakom mlinu dala bi se napisati posebna monografija.⁵¹ No, zasad nemamo niti jednu monografiju o nekoj vodenici ili mlinu u Podravini, iako je ta gospodarska grana bila jedna od najzastupljenijih i najvidljivijih te u životu naroda svakako najprisutnija. Brundanje mlinova, koje su pratila i jata golubova i vrabaca, pokazivalo je kada je mlin u pogonu. Od srpnja do prosinca uglavnom su radili stopostotnim kapacitetom te je toliko uočljivije bilo vrijeme kada su radili samo povremeno, tj. od veljače do lipnja. Povijest podravskog i uopće hrvatskog mlinarstva vrlo je burna jer su se borili s vodeničarima, tehničkim neprilikama, prometnom izoliranošću, slabom kvalitetom brašna, a ponajviše s nedostatkom kapitala i visokim porezima. Zbog strukture prehrane, jer se čak i u Virju najviše koristio kukuruzni kruh, imali su velik problem i sa žitom te je rijetko koji mlin mogao raditi cijele godine. To je bilo nesigurno zanimanje, a mlinovi su bili izloženi i čestim požarima pa je trebalo silno paziti na njihovo održavanje.

Mlinovi Podravine u stopu su pratili tehnička dostignuća Europe i očito se mljevenju žita posvećivala najveća pozornost jer je kruh bio najvažnija hrana naših ljudi. Mlinarima se posvećivala jednak velika pažnja kao i kovačima, stolarima i kolarima te su bili poštovani ljudi u svom kraju. Bili su bitni za tehnološku revoluciju i mijenjali su život naroda. Iako je Hrvatsko-ugarska nagodba zakočila gospodarski život Hrvatske, mali ljudi ipak su nalazili način da najvažnije spoznaje prenesu iz razvijenih dijelova monarhije u Hrvatsku, a Podravina je pritom bila veza prema Bjelovaru koji se na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće pretvarao u važno gospodarsko i industrijsko mjesto. Mlinarski kalfe (naučnici) odlazili su sve do Prvoga svjetskog rada na »fremdovanje« kod vještih mađarskih i austrijskih obrtnika koji su primjenjivali tehnička dostignuća te su stekena znanja i iskustva unosili u našu zemlju i ovdje ih primjenjivali.

⁴⁹ D. FELETAR, Koprivnički mlinovi, *Glas Podravine*, br. 19, od 19. V. 1975., str. 7.

⁵⁰ Dr. Slavko Wolf, Marko Švarc, Ignaz Švarc, Ferdinand Reich, Šandor Reich, Nikola Vaić, Ignac Gross svi iz Koprivnice, Vilim Scheier iz Ludbrega te Marko Kende i Ljudevit Berkeš iz Križevaca. Gradsko poglavarstvo Koprivnice izdalo je 30. srpnja 1907. godine obrtnu iskaznicu da tjera »mlinarski obrt i trgovinu proizvodima mlinia«.

⁵¹ V. M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mlinarstvo koprivničkog područja za vrijeme kapitalizma, *Podravski zbornik*, 86, Koprivnica 1986., str. 32 - 43; Mira KOLAR, Mlinarstvo sjeverozapadne Hrvatske do 1941. godine, u: *Stvaralački potencijali u funkciji društveno-ekonomskog i kulturnog razvoja sjeverozapadne Hrvatske*, Zagreb - Varaždin, 2002., 227 - 236. Ako stignem, napisat ću rad o mlinu Matije Peršića u Virju, koji je pola stoljeća bio važan dio gospodarske povijesti toga mjeseta, a nepovratno je nestao u procesima promjena.

Svoj vrhunac prema broju industrijskih pogona mlinarstvo u Podravini dosegnulo je na prije-lazu iz 19. u 20. stoljeće. Moderniji mlinovi su mljeli više vrsta brašna, za razliku od jednostavne, »flah«, meljave prvih vodenica. Često su se uz te mlinove gradili i silosi, prvotno jednostavniji, a s elektrifikacijom i vrlo moderni kakve danas nalazimo uz velike električne mlinove kod kojih se neprestano filtrira žito. To se, dakako, radi tek kod velikih i izvoznih mlinova kada su već stari parni i motorni mlinovi bili izloženi propadanju i rušenju, a samo su visoki dimnjaci svjedočili još neko vrijeme da je ovdje postojala moderna mlinjska industrija vezana uz parni kotao. Zatim su i oni porušeni, a seljaci su odvezli ciglu koju su ugradili u svoje zgrade.

Mlinarstvo je od 1880. do 1930. godine bilo ugledno zanimanje koje je donosilo i korist i ugled jer je meljava bila potpuno slobodna kao i prodaja brašna. Upravo je stoga zanimljiv popis imena mlinara u sva tri kotara: ludbreškom, koprivničkom i đurđevačkom.

U tom razdoblju industrijski mlinovi uništavaju vodenice. Činilo se da je ulaganje u gradnju mлина sigurno ulaganje kapitala, bez obzira na to je li riječ o parnom, benzinskom ili mlinu na upojni plin, odnosno poslije električnom mlinu. Zasigurno na to utječe blizina Mađarske koja je domovina modernih parnih mlinova koji su sagrađeni u okolini Budimpešte. Podravina je u posljednjoj četvrtini 19. stoljeća počela povećavati proizvodnju pšenice i kukuruza, koji su se uvijek mogli prodati. Iako je ubrzo sagrađeno dovoljno mlinova koji su trebali zadovoljiti domaće potrebe, mogućnost izvoza u velike gradove sa sve više stanovnika i započeta industrializacija poticali su nastavak gradnje. Podravina je 1912. godine dobila željezničku vezu s Koprivnicom u cijeloj svojoj dužini i samo je Ludbreg ostao po strani. Zbog toga su podravski mlinovi slali brašno, odnosno žito u izvoz, što je znatno poboljšalo standard podravskih seljaka jer je u vrijeme Prvoga svjetskog rata, ali i poslije njega, do 1924. godine, žito i brašno Podravine bilo traženo kao suho zlato. Prekidom izvoza brašna i žita u Austriju te stavljanjem žita pod državnu kontrolu i strogim određivanjem cijene većina mlinova u Podravini pala je u krizu te su preživjeli samo najmoderniji, najbolje opremljeni, odnosno oni koji su uspjeli sniziti svoje proizvodne troškove ili povezati rad svojih mlinova s piljenjem drva ili davanjem električne energije mjestu. Takvi su bili mlinovi u Novigradu Podravskom i Đurđevcu.

Kako bi se održali, pogoršao se i položaj radnika u mlinu. Radili su 12 i više sati dnevno, a u sezoni i 14, no nadnlice mlinarskih radnika bile su iznimno niske. Vodila se veoma teška borba između parnih mlinova i vodenica, a kada je završila u korist paromlinova, počeli su se međusobno uništavati i parni mlinovi.

U Koprivnici je gradski kapetan Đuro Krkač kupio Đurkanov mlin na potoku Koprivnici i u obnovu zgrada 1905. i 1907. godine uložio 80.000 kruna. Krkačev mlin bio je ušurni, a ne izvozni jer nije bio blizu željezničke stanice kao Paromlin d.d. Kako bi seljake privukao sebi, Krkač je iskoristio službeni položaj i na mitnicama za brašno, koje je išlo u paromlin, uveo velike maltarije te tako ugrozio rad paromlina. Čak je i osobno kontrolirao seljake koji su već došli u paromlin te je zbog toga dobio batine. Adolf Bergenthal, direktor Paromlina, potužio se Gradskom poglavarnstvu te je 1907. ukinuta posebna maltarina. Već 10. svibnja 1908. Krkačev je mlin izgorio i tako se očito paromlin riješio nepoželjne konkurencije. Budući da požar nije razjašnjen, sve to ostalo je tajna.⁵² Zanimljivo je da je Stjepan Urban iz Ludbrega izložio model mлина na zagrebačkoj izložbi 1891. godine.⁵³

Prava pošast požara u mlinovima zapažena je 1911. godine kada je određena skupina političara odlučila kako je za Hrvatsku najbolje da se odvoji od Austro-Ugarske Monarhije i pripoji Kra-

⁵² Dragutin Feletar, Minski rat zbog mitnice, *Glas Podravine*, 19, 22. VII. 1977., str. 5.

⁵³ Stjepan UGARKOVIĆ, *Izložbeni katalog Gospodarsko-šumarske izložbe Hrvatsko-slavonskoga gospodarskog društva 1891. godine*, Zagreb 1891. Naklada Daniela Hermanna, 288.

ljevini Srbiji. Požar golemog mlina Union u Osijeku 8. studenoga 1911., kada je šteta procijenjena na dva milijuna kruna, upućivao je na političku sabotažu.⁵⁴ Počinitelji nisu pronađeni, a vodstvo mлина, koje je dobilo odštetu od osiguranja, nije više htjelo graditi mlin u Osijeku, nego u Barču, nasuprot Virovitici. Tako su zaštitili svoju imovinu, ali i osiromašili Hrvatsku za jedan vrijedan objekt. Već sljedeće godine izgorio je osječki mlin Karolina, a njegov vlasnik Stjepan Piller prijavio je štetu od pola milijuna kruna.⁵⁵ Ni tt. Freund nije više gradio Prvi bjelovarski paromlin, koji je bio žrtva požara 1911. godine, jer navodno mlinovi Podravina s mlinovima u Đurđevcu i Pitomači pokrivaju potrebe.

Zanimljivo je da se upravo u vrijeme tih požara gradi novi paromlin u Virju, čiju je gradnju počela grupa gospodarstvenika na čelu s Vidom Cilingerom, Mirkom Barcem, Josipom Svobodom i Matijom Peršićem. U Ljubićevim novinama najavljeno je da će mlin biti i izvozni. Prijatelji Peršića iz Bjelovara, koji je radio u Freudovu mlinu u Bjelovaru do požara, poželjeli su »burni procvat tome mladomu poduzeću«.⁵⁶ Peršić je smatrao da će gradnja željezničke pruge Virje - Koprivnica dati Virju kao najvećem selu Hrvatske mnogo veći poljoprivredni značaj, ali to se nije ostvarilo. Pruga je doista i dovršena 1912. godine, ali zbog balkanskih ratova, a zatim i Prvoga svjetskog rata virovski mlin nikad nije postao moderni središnji mlin Podravine. Mlin je s različitim teškoćama vegetirao do 1948. pod vodstvom Jelisave Kolar-Peršić, a tada je konfisciran. Međutim, da se to i nije dogodilo, taj mlin s kapacitetom od vagon i pol brašna dnevno nije mogao konkurrirati velikom Braunovu paromlinu u Đurđevcu, odnosno Ettingerovu paromlinu u Novigradu Podravskom, koji se oslanjao na finansijski kapital.

Mlinove na vodu zamijenili su ponegdje i mlinovi na drveni plin koji se zvao »jognjenec«. Tački su mlinovi bili dosta opasni, a jedan je oko 1938. godine imao Šimun Aušperger u Drenovici. Na lokalitetu Martijanec breg u Bukevlju bio je jedan »meljin jognjenec«.

O svakom podravskom mlinu može se napisati posebna studija. Mlinari su bili uglednici na određenom području, a parni su mlinovi najčešće, uz crkve, bili najviše zgrade pa su svakom upadali u oči. Vlasnici paromlina često su kao mlinare zapošljavali propale vodeničare pa je na određeni način prijelaz od vodenica k mlinovima bio bez većih potresa.

Koprivnički paromlin postao je vlasništvo Ettingerovih, oca i dvojice sinova koji su podijelili poslove u Koprivnici, Novigradu Podravskom i Zagrebu gdje su bili vlasnici Hrvatske banke u Ilici 34. Oni su 1911. godine sagradili i novigradski paromlin.

Tijekom Prvoga svjetskog rata brašno je došlo pod upravu Centrale u Budimpešti i nije bilo u slobodnoj prodaji. To je udahnulo novi život vodenicama na potocima gdje se mogla izbjegći kontrola države u prometu brašnom. Osim toga, parni su mlinovi u posljednjoj godini rata ostajali bez ugljena, pa je u siječnju 1918. iz subotičkog ugljenika Czernkovicha dodijeljen ugljen koprivničkim mlinovima (parnom 1000 mtc, Martinu Dlaki 400 i Franji Pintaru 150), ali je 400 mtc dobijeljeno i paromlinu Franje Horvata u Imbriovcu, 200 paromlinu Franje Kovačevića u Drnju i 300 paromlinu Jakoba Šterna u Malom Bukovcu.⁵⁷ Tijekom Prvoga svjetskog rata, već sredinom 1915., naredbom je određeno da mlinovi smiju proizvoditi samo tri vrste brašna, i to 0 (nulericu), 2 (cvajericu) i 6 (posije) te od raži samo jednu vrstu. Mlinaru se sada meljava morala plaćati u gotovini i on je bio dužan stranki vratiti sve mlivo, osim dva posto koje se uzimalo za rastep.⁵⁸

⁵⁴ Požar Uniona, *Nezavisnost*, 50, 11. studenoga 1911.

⁵⁵ *Nezavisnost*, 17, 23. ožujka 1912., str. 4. - Karolina.

⁵⁶ »Novi paromlin u Virju«, *Nezavisnost*, 16, 16. ožujka 1912., str. 4.

⁵⁷ Državni arhiv u Zagrebu, Gradsko poglavarstvo Zagreba, kut. 82, br. 98 Prs od 15. siječnja 1918.

⁵⁸ »Kruh naš...«, *Sisački glas*, br. 33, 15. kolovoza 1915.

Poslije Prvoga svjetskog rata podravski su mlinovi radili, ali nedovoljno za nove investicije. S obzirom na kukuruzni kruh i žgance, Podravina je bila prekapacitirana mlinovima i vodenicama. Nedostatak žita neko se vrijeme nadoknađivao dopremanjem iz Vojvodine, ali 1924. godine Austrija je prekinula dobavu brašna iz Kraljevstva SHS.⁵⁹ Prema statistici Milivoja Savića, inspektora beogradskog Ministarstva trgovine i industrije, iz Kraljevstva SHS 1920. godine izvezeno je 27,267.456 kg pšeničnog brašna, 1921. godine 29,988.915, ali je već 1922. uvoz spao na 22,716.906 kg zbog visoke cijene dinara i nesolidne isporuke.⁶⁰ Naime, u prvom poslijeratnom razdoblju opskrba gladnjog Beča kruhom ovisila je isključivo o uvozu našeg brašna i žita. Nakon što je Austrija uvela visok obrtni porez na jugoslavensko brašno, jugoslavenske vlasti predložile su da se brašno oslobodi izvozne carine i da se uvede visoka uvozna carina na industrijsku robu iz Austrije, što je dodatno zaoštalo izvoznu politiku i ponukalo Austriju da se okrene drugim tržištima koja su se počela otvarati, posebno ukrajinskom te kanadskom gdje je mehanizacija omogućila stvaranje velikih tržnih viškova žita. Razbijena je boljševička blokada i žito iz Ukrajine počelo je dolaziti u srednju Europu.

Narudžbe mlinovima za izvoz izostaju. Prekrjanje političke karte Europe stvorilo je nove odnose kojima se trebala prilagoditi svaka privredna grana. Veliki mlinari stvaraju u listopadu 1920. Narodnu mlinsku i gospodarstvenu industriju d.d. te kartel Sjedinjena industrijalna poduzeća u koji ulaze Ettingerovi mlinovi u Koprivnici i Novigradu Podravskom te Braunov u Đurđevcu, Pučki paromlin d.d. u Kloštru te mlin Suhanek u Kloštru Podravskom. Ti veliki mlinovi dampingom nastoje uništiti male i srednje mlinare u Podravini na isti način kao što su ovi prije djelovali na rad vodenica. Izvan tih koncerna ostao je Sjedinjeni paromlin d.d. u Bjelovaru, koji je imao i mlin u Pitomači čiji je vlasnik Nöthig koji se povezao sa srpskim kapitalom. Izvan toga je ostao i paromlin Podravina u Đurđevcu, osnovan 1898., koji je morao obustaviti proizvodnju već oko 1922. godine jer se nije mogao oduprijeti Koncernu d.d. Sjedinjenih industrijalnih poduzeća d.d. Mnogi mlinovi zatvaraju svoja vrata.

A onda je svijet zahvatila velika svjetska kriza. Izvoz iz Jugoslavije pao je na najnižu razinu poslije 1918. godine, pa se zatvaraju i mnogi vojvodanski mlinovi koji su imali kvalitetnije brašno od podravskog. Kako bi spasila žitare, država se umiješala u prodaju žita te počela stvarati poduzeće za velike izvoznike i proizvođače. Podravina je ostala izvan tog procesa i samo su veliki mlinovi ušli u sustav kada je poslije 1934. Treći Reich počeo kupovati sve poljoprivredne viškove Jugoslavije. Radi lakšeg izvoza u Treći Reich 1937. godine sagrađena je i pruga Koprivnica - Varaždin.

Srednji i mali mlinovi vegetiraju baveći se ušurnom meljavom koja je jedva omogućavala preživljavanje. Zgrade velikih mlinova nisu više bile sinonim bogatstva, nego mukotrpog i teškog rada i borbe za preživljavanje. Ušurni mlinovi su direktno radili sa seljacima te zamjenjivali žito i kukuruz za brašno, pa čak i mljeli onaj kukuruz koji je donio seljak koji je tražio da dobije brašno upravo od tog kukuruza. Visinu ušura je također određivala država i mlinari nisu imali nikakvu slobodu rada. Mnogi seljaci ponovno se vraćaju vodenicama koje su bile izvan državne kontrole zbog malog kapaciteta i povremenog rada ovisnog o vodi.

U takvim neprilikama i oni mlinovi koji su izbjegli propast, rade samo nekoliko mjeseci u godini, kombiniraju svoj rad s piljenjem drva, osvjetljavanjem mjesta ili prodajom brašna u nekom

⁵⁹ M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Privredne veze između Austrije i sjeverne Hrvatske od 1918. do 1925. godine, *Historijski zbornik*, 45, 1992., 57 - 88.

⁶⁰ Milivoje SAVIĆ, *Naša industrija i zanati*, IV, Sarajevo 1924., str. 1, 3 i 6. Najveći izvoznik bio je Granum u Osijeku, Zagrebu i Somboru, pa se izvozilo preko Maribora željeznicom ili preko Dunava. Želeći se što više oslobođuti uvoza žita i brašna iz Jugoslavije, Austrija je uvela obrtni porez koji je za njihovo brašno iznosio četiri posto, a za naše 8,4 posto.

drugom mjestu (Matija Peršić je stoga otvorio prodavaonicu brašna u Koprivnici, u Varaždinskoj ulici).

Drugi svjetski rat i poslijeratne promjene zadali su novi udar mlinovima i privatni su vlasnici nestali sa scene. Nezavisna Država Hrvatska obavezala se Trećem Reichu na isporuku velikih količina brašna, ali to nije mogla ispuniti zbog otpora partizana koji su pod parolom »Ni zrna žita okupatoru« uništavali vršilice i skrivali mlinsko kamenje u bunkere u šumama. Gotovo svi podravski mlinovi izvan Koprivnice prestali su s radom, a osim toga, mlinovi se kao najviše zgrade koriste kao promatračnice i skloništa. Tako je izgorio i mlin u Kloštru zajedno sa žitom, a plamen se video sve do Virja. Neke su mlinove minirali i Nijemci pri povlačenju, a tako je stradao mlin u Pitomači.

Obnova rada mlinova 1945. godine odvijala se s velikim teškoćama jer nije bilo dijelova za strojeve, remenja, ni izučenih mlinara. Osim toga, država je uvela otkup, pri čemu je seljacima oduziman prevelik dio njihova uroda koji je zatim otpreman u Sovjetski Savez. Mlinarima i bogatijim seljacima (kulacima) uvedena je i obaveza uzgoja određenog broja svinja kukuruzom, koja je seljacima oduzela svaku mogućnost povećanja investicija u svoje gospodarstvo. Mlinari su ostali bez svojih mlinova 1946. godine prema zakonu o nacionalizaciji i konfiskaciji ili 1948. prema zakonu o konfiskaciji. I mlinari su 1946. godine bili osudivani za ratno profiterstvo i suradnju s okupatorom. Koncentracijom i odabiru prestali su raditi mnogi mlinovi koji su obnovili rad poslije 1945. godine. Elektromlin u Koprivnici, preuređen, moderniziran i elektrificiran, s velikim silosom preuzeo je kompletну brigu za žito i brašno, a od 1960. i pekaru. Ostali podravski mlinovi pomalo su zatvarani.⁶¹ Za kućne potrebe neka domaćinstva danas imaju male električne mlinove, a u novije vrijeme obnovljeno i nekoliko manjih mlinova obrtničkog tipa.

STATISTIKA MLINOVA U PODRAVINI OD 1884. DO 1926. GODINE

Popis je sreden kronološki po svakom mjestu, s time da se iz registra ne može uvijek ustanoviti o kakvom se mlinu radi. Ipak, industrijski mlinovi napisani su italikom (kosim pismom).

Statistika u nastavku daje podatke o osobama koje se bave mlinarenjem, ali često se ne vidi je li riječ o mlinaru koji radi u vodenici ili o mlinaru koji je vlasnik ili djelatnik u parnom ili motornom mlinu. Nema ni podataka o završetku poslovanja. Prema tome, ova statistika nije povijest mlinova i vodenica, ali pokazuje da je mlinara u Podravini bilo mnogo i da je privlačnost toga zvanja na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće bila velika.

Mlinovi ludbreškog kotara

Na Dravi, ali i na potocima Segovini (Rasenicik) i Glibokom u đelekovačkom kraju, kao i na drugim pritocima Drave, nalazili su se brojni mlinovi, od kojih su neki radili do sredine 20. stoljeća. Među najvećima je bio mlin obitelji Korošec kod Imbriovca, koja je bila posljednji vlasnik tog mlina.⁶² Na potoku Gliboki pokraj Đelekovca u međuratnom je razdoblju vlasnik mлина bio Đuro Unger.⁶³

- Antolec, Stančec Gašpar, mlinar, 1. III. 1880.

⁶¹ D. FELETAR, *Podravina*, n. dj., str. 373 - 374. Od 1969. godine u njega su ušli i mlin u Virju te mlinovi u Peterancu i Novigradu Podravskom, ali s daljnjim povećanjem kapaciteta koprivničkog mлина svi su ti mlinovi postali suvišni pa su zatvoreni ili prenamijenjeni u drugu svrhu.

⁶² Dragutin FELETAR, H. PETRIĆ, *Općina Đelekovec*, Samobor - Đelekovec, 2008., str. 18.

⁶³ Isto, str. 218.

- Bolfan, Banely Vilim i Emil, mlinari, 1895.
- Botovo, Kramperger Mijo, mlinar - 1906.
- Botovo, Mesarić Gjuro, mlinar, - 1906.
- Čakovec, Lausch Ljudevit i Horvat Josip, mlinari (poslovođa Rok Jalšić), 26. XI. 1904.
- Čičkovina, Vuk Ignac, mlinar, 9. IX. 1910. - 1914.
- Dubovica, Toplak Antun, mlinar (ima poslovođu), 30. XII. 1900.
- Dubovica, Toplak Ljudevit, mlinar, 10. IX. 1913. i 29. XII. 1921.
- Duga Rijeka, Vuković Todor, mlinar, 1912.
- Đelekovec, Dolenc Pavao, 4. IX. 1889. - 1912.
- Đelekovec, Pallčić Blaž, mlinar, 4. III. 1889. - 1912.
- Đelekovec, Šalamon Franjo, mlinar, 30. XII. 1889. i 14. VII. 1913. (poslovođa Stjepan Štefanić)
- Đelekovec, Löfler Janko, mlinar, 15. X. 1895.
- Đelekovec, Majdak Dragutin, mlinar, 15. X. 1895. - 1912.
- Đelekovec, Njarša Valent, mlinar, 15. X. 1895. - 1912.
- Đelekovec, Harmadj Gjuro, mlinar - bez datuma početka rada
- Đelekovec, Szoka Franjo, mlinar, 1. IX. 1899.
- Đelekovec, Pavlek Stjepan, mlinar, 11. IX. 1900.
- Đelekovec, Madjar Blaž, mlinar, 12. IX. 1900.
- Đelekovec, Cmrk Tomo, mlinar, 12. IX. 1900. - 1924.
- Đelekovec, Ganzulić Stjepan, mlinar, 22. XI. 1906.
- Đelekovec, Samošćanec Stefan, mlinar, 1910.
- Đelekovec, Lončar Josip, mlinar - bez datuma
- Đelekovec, Obadji Martin, mlinar, 24. VIII. 1925.
- Grbašivec, Dovečer Antun, mlinar, 23. VIII. 1907. - 1924.
- Grbašivec, Finszterberg Josip, mlinar, 11. IV. 1914. - 1930.
- Grbašivec, Benko Ivan, mlinar, 16. VI. 1922.
- Hrastovsko, Juraj Somo, mlinar, 3. IX. 1912.
- Hrženica, Hazlin Franjo, 24. IX. 1911.
- Hrženica, Brzaj Ulrih, mlinar - 1906.
- Hrženica, Kraljić Gjuro, mlinar, 20. I. 1923.
- Imbriovec, Gjurkan Ivan, mlinar, 31. I. 1913.
- Imbriovec, Valent Ivan, mlinar, 17. IX. 1914.
- Ivanec, Unger Gjuro, mlinar, 20. V. 1893.
- Ivanec, Grotić Stjepan, mlinar (poslovođa Gjuro Grabrovac), 16. IX. 1909. - 1924.
- Ivanec, Dolenc Gjuro, mlinar, 28. XII. 1913. - 1924.
- Ivanec, Muger Gjuro, mlinar, bez datuma
- Karlovec, Saver Bolto, mlinar - 1906.
- Karlovec, Belovari Tomo, mlinar, 15. X. 1914.
- Koledinec, Vukoslav Joža, mlinar, 5. VIII. 1912.
- Koledinec, Koton Valent, mlinar - 10. IX. 1913.
- Koledinec, Koton Josip, mlinar, 24. II. 1914.
- Koledinec, Joža Vukosav, mlinar, bez datuma
- Kutnjak, Kućan Adam i Mijo, mlinari, 1879.
- Kutnjak, Madjarić Mijo, mlinar - 1906.
- Kutnjak, Tkalec Nikola, mlinar, do 1912.
- Kutnjak, Stančec Blaž i Vid, mlinari, bez datuma

- Kuzminec, Radiček Blaž, mlinar, 27. X. 1911. - 1913.
- Kuzminec, Wolf Rudolf, mlinar, 10. VIII. 1920.
- Ludbreg, *Kertner Gjuro, mlin*, 21. VIII. 1907. - 1920.
- To je bio mline na čigre, koji je 1910. ugradio moderne strojeve. Od 18. studenoga 1920. godine vodio ga je Ivan Kerstner. Izgorio je tijekom Drugoga svjetskog rata, ali su poslije rata napravljeni manji mlin, silos i pekara uz njih.
- Ludbreg, Mlin Vjeresijske udruge, 1918.
- Ludbreg, Šooš Franjo, mlinar, 19. IV. 1920.
- Ludbreg, Gospodarsko društvo kao zadruga (poslovođa Ignac Horvat), mlin, 18. II. 1922. - 1929.
- Ludbreg, Rontić Mijo, mlinar, 22. X. 1925.
- Luka, Jani Andrija, mlinar, 18. III. 1901.
- Mali Bukovac, *Stern Jakob, mlinar*, 30. V. 1900. - 1912. i 16. VII. 1919.
- Mali Bukovec, Stern Vladko, mlinar, 18. XI. 1913. - 1918.
- Mali Bukovec, Golec Franjo i Ivan, Remož i Aloiz, mlinari - 1924.
- Mali Bukovec, Jakob i drug, mlinari, 1924.
- Mali Bukovec, Pavijač Antun, mlinar, bez datuma
- Mali Bukovec, Vincek Valent, mlinar, bez datuma
- Mali Otok, Stančec Gjuro, mlinar, 30. X. 1913.
- Martijanec, *Mlin na potoku Plitvici, Rauch Pavao, barun*. Podignut 1840 godine. Prodan je Daniću poslije Prvoga svjetskog rata.
- Martijanec, *Mlin na valjke Pavla Raucha* koji je 11. VII. 1921. preuzeo zet Vuk pl. Vučetic te modernizirao pogon. Godine 1930. kupio ga je Ivan Kerstner koji je već imao mlin u Ludbregu te ga nazvao Nevenka. Izgorio je u Drugom svjetskom ratu.
- Martinić, Krušelj Gjuro, 11. II. 1912.
- Pustakovec, Marić Josip, mlinar, 18. I. 1905.
- Pustakovec, Cadovec Blaž, mlinar, 22. XI. 1906.
- Rasinja, Kreznar Stjepan, mlinar 21. V. 1902. - 1913.
- Selnica, Korotaj Mato, mlinar, bez datuma
- Selnica, Madjimorac Andro, mlinar, bez datuma
- Selnica, Stančec Gašpar, mlinar, bez datuma
- Sesvete, Premec Tomo i Mijo, mlinari, 1906.
- Sesvete, Premec Vencl, mlinar, 1912.
- Slanje, *Paromlin i parna pilana grofa Karla Aleksandra Lamberta*,⁶⁴ od 4. VII. 1900.
- Slanje, Hirschl Leopold i Rudolf Paskutin, mlin, 30. V. 1912.
- Slanje, Klemen Vid, mlinar, 27. X. 1921. - 1922.
- Slanje, Matijašec Mijo i Martin Račan, mlinari, 17. VII. 1922.
- Struga, Premec Andro, mlinar, 1891. i 15. X. 1914.
- Struga, Premec Stjepan, mlinar, 1908. i 28. XI. 1914.
- Struga, Horvat Grga, Horvat Filip, Horvat Franjo, mlinari, 15. X. 1914.
- Struga, Krušelj Gjuro, mlinar, 5. I. 1915.
- Struga, Horvat Stjepan, mlinar, 19. IX. 1924.
- Sveti Gjuragj Ludbreški, Premec Jakob, mlinar, 8. I. 1877.
- Sveti Gjuragj Ludbreški, Merle Franca udovica Premec, mlin - 1912.

⁶⁴ Državni arhiv u Zagrebu, (DAZ), Trgovačko-obrtnička komora (TOK), Registr 40112. Prokuristi mlini bili su Karl Gottstark i Jean Loesewitz.

- Sveti Gjuragj Ludbreški, Stančec Stjepan, medicar, 23. XII. 1920.
- Sveti Gjuragj Ludbreški, Bahat Franjo, mlinar - 1925.
- Sveti Gjuragj Ludbreški, Zadruga Meštrović, mlin, 12. III. 1925.
- Torčec, Šalamon Franjo, mlinar, 8. III. 1894.
- Torčec, Labazan Andro, mlinar, 29. X. 1904.
- Veliki Bukovec, Tiplat Mijo, mlinar - 1906.
- Veliki Bukovec, *Mlin na čigre grofa Pavla Draškovića* (poslovoda Franjo Žnjara), 11. IV. 1923.
Taj je mlin uređen 1906. godine.
- Veliki Otok, Koren Jakob, mlinar, 20. IV. 1892. - 1912.
- Veliki Otok, Čelec Imbro, mlinar, 20. V. 1893.
- Veliki Otok, Kiš Dragutin, mlinar, 6. VIII. 1919.
- Veliki Otok, Cenko Vinko, mlinar, 11. VIII. 1921. - 1926.
- Vrbanovec, Danić Stjepan, mlin, 22. II. 1921.
Prije je ta vodenica na Plitvici pripadala martijanovečkom veleposjedu koji je Vučetić prodao povratniku iz Amerike, Daniću. Mlin je srušen poslije rata.
- Vrbanovec, Hormat Šimun, mlinar, 25. V. 1921.

Mlinovi grada Koprivnice i koprivničkog kotara

U slobodnom i kraljevskom gradu Koprivnici zajednički ceh mlinara, pekara i licitara dobio je pravila već 22. veljače 1766. godine te su ti obrti bili samo neznatno manje važni od onih cechova koji su se brinuli za naoružavanje krajišnika. Potok Koprivnica bio je kao stvoren da se na njemu podižu vodenice, pa ih je bilo uzduž cijelog toka, bez obzira na to kako se taj potok zvao. U Koprivnici je gradski magistrat imao svoj mlin na potoku Koprivnici, koji je davao u zakup. Vlasnici i zakupnici tih mlinova često su se mijenjali.⁶⁵ Mlinari po mjestima:

- Botinovac, Radmilović Miloš, mlinar, 26. II. 1914. - 18. IV. 1923.
Od 1922. ima i kompanjona.
- Bregi Koprivnički, Dlaka Vinko, mlinar, 10. XII. 1898. - 5. III. 1913.
- Bregi Koprivnički, Krapinec Tomislav i Petričević Josip, mlinari (poslovoda Tomo Totović), 4. I. 1911.
- Bregi Koprivnički, Bergl Nandor, mlinar, 1913. - 1915.
- Drnje, Kolarić Mato, mlinar, 31. XII. 1911. - 1913., Kolarić Pavao, od 24. VII. 1913., i Kolarić Josip od 27. X. 1924.
- Drnje, Kovačić Franjo, 20. I. 1908. (Tijekom rata 17. I. 1914. poslovoda Luka Kovačić)
i opet se prijavljuje 17. I. 1919.
- Drnje, Štefanac Ivan, mlinar, 10. V. 1913.
- Gola, Kaufman Josip, mlinar, 24. VIII. 1905. - 1928.
- Gola, *Genc Gabrijel, paromlin*, 1. VIII. 1909. - 1924.
- Gola, Kuzmić Franjo, mlinar, 31. II. 1921. - 1924.
- Hlebine, Janeš Jakob, mlinar, 3. III. 1912. - 1924.
- Hlebine, Kokor Tomo, mlinar, 1. VIII. 1913. - 1924.
- Hlebine, Posavec Pavao, mlinar, 16. II. 1914. - 11. III. 1924.
- Javorovac, Levar Marko, mlinar, 16. X. 1839.

⁶⁵ U jednom dokumentu kapetana Schwartza iz 1766. godine, koji je kupio mlin na potoku Koprivnici od Doroteje Szenijan, doznajemo da je taj mlin Matije Szenijana radio već 1695. godine. (Dragutin FELETAR, *Podravina*, 1973., str. 146 - 148.) Mlinova, a osobito vodenica bilo je mnogo i bile su kratkog vijeka.

- Javorovac, Kucijan Stjepan i Kata, mlinari, 30. IX. 1908.
- Javorovac, Sivac Andro, mlinar, 24. VII. 1913.
- Grad Koprivnica, Kvakarić Mirko, mlinar, 21. II. 1898. - 1912.
- Grad Koprivnica, *Paromlin koprivnički d.d.*, 31. VII. 1907. 15. lipnja 1916. godine upisano je tještenje bundevskih koštica u ulje.⁶⁶ Mlin je bio vezan uz finansijski kapital i bio je dijoničkog karaktera, ali su glavni dioničari bili Ettingerovi. Taj je mlin 1924. moderniziran i automatiziran, a imao je i prvi moderni silos u Podravini. Taj mlin radi i danas kao najveći mlin Podravine, a ima i pekarski pogon. Kapacitet mu je bio dva vagona dnevno.
- Grad Koprivnica, Bolfek Filip, mlinar i rezanje slame na benzinski motor, 24. XI. 1908.
- Grad Koprivnica, *Dlaka Martin, mlin na paru i vodu*, 24. II. 1910. - 17. VIII. 1917.
- Grad Koprivnica, Pintar Franjo, mlinar, 22. XII. 1910.
- Grad Koprivnica, *Peroković Franjo, mlin s valjcima*, 4. I. 1911. - 1922. kada je Peroković umro.
- Grad Koprivnica, Savić Stevo, »*Seljački mlin*«, 3. VI. 1911. - 26. VII. 1914.
- Grad Koprivnica, Kvakarić Martin, mlinar, 8. VIII. 1911.
- Grad Koprivnica, Podružnica *Novigradskog parnog mlina d.d.*, 21. I. 1913.
- Grad Koprivnica, Sekulić Đuro, 6. XII. 1917.
- Grad Koprivnica, Krapinec Nikola, mlaćenje žita, 11. IX. 1920.
- Grad Koprivnica, Bednaić Franjo, mlinar, 1918.
- Grad Koprivnica, braća Trojak i Ivan Petrić, mlinarski obrt, 29. XI. 1921. Izradivali su i kola i gospodarsko oruđe, a 1925. godine prijavili su i pilanu.
- Grad Koprivnica, Papoči Gjuro, mlinar, 25. XI. 1922. do 1924.
- Grad Koprivnica, Frieben Antun i Papoč Gjuro, mlinari, 13. II. 1924.
- Grad Koprivnica, Strojarna koprivničkog paromlina d.d., 3. VI. 1925. - vodi je Ivan Frieben.
- Ladislav, Bednaić Franjo, mlinar, 8. XI. 1916. - 1924.
- Ladislav, Majstorović Gjuro, mlinar, 13. VI. 1921.
- Lepavina, Papči Gjuro, mlinar, 3. VIII. 1910.
- Lepavina, Šajatović Gjuro, mlinar, 8. V. 1922.
- Novigrad Podravski, Pavetić Ivan, mlinar, 21. IV. 1895.
- Novigrad Podravski, Vedriš Štefan, mlinar, 18. II. 1904.
- Novigrad Podravski, Kovač Antun, mlinar, 10. VII. 1909. i od 6. IV. 1926. Kovač Franjo.
- Novigrad Podravski, *Tvornica hrvatskog brašna i tijesta*, 13. IV. 1910.
- Novigrad Podravski, Maltarić Florijan, mlinar, 15. VI. 1915.
- Pavelić, Frkić Josip, mlinar, 23. III. 1889.
- Peteranec, Kolarić Pavao, mlinar, 18. X. 1911. - 1924.
- Peteranec, *Sever Mirko, mlin*, 17. X. 1917.
- Radeljevo Selo, Bodin Tomo, mlinar, 14. I. 1914.
- Radeljevo Selo, Šoštarić Ivo, mlinar, 19. IV. 1917.
- Rijeka, Benko Janko, mlinar, 28. XII. 1900.
- Rijeka, Trešćec Gjuro, mlinar, 15. X. 1911.
- Sigevec, Srebrnjak Štefo, mlinar, 4. IV. 1913.
- Sigevec, Kolar Andro, mlinar, 10. XII. 1913.
- Sokolovac, Šabati Ivan, mlinar, 19. I. 1914.

⁶⁶ M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mlinarstvo koprivničkog područja za vrijeme kapitalizma, *Podravski zbornik* 86, Koprivnica 1986., str. 32 - 43.

- Starigrad, Gergely Janoš, 13. IV. 1889. - 1923.
- Starigrad, Gergelj Josip, mlinar, 4. IV. 1914.
- Torčec, Labazan Andro, mlinar, 29. XI. 1914.
- Torčec, Kovačević Martin, mlinar, 15. VI. 1915.
- Velika Mučna, Baranić Jakov, Milan i Ferdo, mlinari, 23. III. 1889.
- Velika Mučna, Križek Mirko, mlinar, 13. IX. 1915.
- Velika Mučna, Farkaš Antun, mlinar, 24. IX. 1917. - 1921.
- Velika Mučna, Vrbanec Viktor, mlinar, 5. X. 1921. do 1923.
- Veliki Grabičani, Šoštarić Josip, mlinar, 19. IV. 1911.
- Veliki Grabičani, Kralj Gjuro, mlinar, 26. II. 1914.
- Veliki Poganac, Pavlović Jove, mlinar, 23. III. 1889.
- Veliki Poganac, Fajtović Josip, mlinar, 2. V. 1892. - 1924.
- Ždala, Šimeg Martin i Sinjeri Mijo, *mlin s benzinskim motorom*, 19. X. 1907.

Mlinovi đurđevačkog kotara

Đurđevački kotar nije žitorodno područje i radije se sadio kukuruz. Mlinovi su imali teškoća jer nisu imali žito za cijelu godinu rada, pa su mnogi otvarali podružnice ili se povezivali s trgovcima koji su prodavali njihovo brašno. U Miholjancu je bilo najviše mlinova. Đuro Vukres spominje kao mlinare i Radoju te da je Pintar imao dva mlina. U tim se mlinovima moglo i »pajtlati«, odnosno moglo se »omiljati« i proso, heljdu i ječam.

- Bakovci Konak, Rožić Ivan, mlinar, 21. II. 1910.
- Batinski Konak, Franjić Ivan, mlinar, 8. I. 1916.
- Budrovec, Mihalić Martin, mlinar, 1866. - 1913.
- Budrovec, Igračić Gjuro, mlinar, 13. III. 1918.
- Čepelovec, Perčulija zadruga, mlin, 1877.
- Čepelovac, Lipšić Simon, mlinar na benzinski motor, 20. X. 1911.
- Đurđevac, *Braun Julijana, paromlin*, Đurđevac, 24. III. 1900. i 18. X. 1913. u Braunov paromlin d.d., a 19. XII. 1916. u Braunov paromlin d.d.⁶⁷. Taj je paromlin nastao adaptacijom vojničkog magazina i imao je dva kata. Izgorio je 1960. godine, a pritom je poginuo i nadmlinar koji ga je zapalio.
- Đurđevac, *D.d. paromlin Podravina*,⁶⁸ 1893. - 19. I. 1917.
- Đurđevac, Zadravec Ivan, mlin, 10. I. 1908. - 21. IV. 1916.
- Đurđevac, *Jugović Gjuro, mlin na benzinski motor*, 21. II. 1912.

⁶⁷ Državni arhiv u Zagrebu, (Dalje: DAZ), Trgovinsko-obrtnička komora (dalje: TOK), registar 40082. U Bjelovaru Šandor i Ludvig Braun otvaraju 21. II. 1916. skladište brašna i trgovinu zemaljskim proizvodima.

⁶⁸ Državni arhiv u Zagrebu, Trgovinsko-obrtnička komora, Registr zadruga na području Bjelovara, 40103/str. 8 - Mlin je upisan u registar 17. lipnja 1899. s glavnicom od 60.000 kruna. U Ravnateljstvo su ušli svi ugledniji gospodarstvenici tog područja, i to iz Đurđevca Martin Starčević kao predsjednik i Josip Zrelec kao potpredsjednik, Ferdo Brenner kao ravnatelj (brisani 1909.), Josip Kendjelić, Ivan Nötig, Mijo Mihinić, Tomo Jalžabetić, Štefo Topolčić, Mato Matkov, Martin Fuček, Ivan Redjep, Petar Fuček ml., Antun Fuček. Iz Virja je ušao Štefo Sabolić, iz Šemovca Ivan Kolarić, iz Kalinovca Mato Aurer, iz Ferdinandovca Gjuro Kovačev, a iz Čepelovca Mato Peceli. U Nadzornom odboru je bio Petar Zrelec iz Đurđevca. Poslovođa je do 1908. bio Ivan Gjikata, a od 1908. Lujo Harazin. U 1909. brisani su iz Ravnateljstva Brenner i Matija Vedriš, a upisani su Mirko Barac iz Kloštra i Lujo Haramina. U 1911. upisuje se i podružnica u Pitomači gdje je 1916. sagrađen paromlin. U 1913. upisuje se podružnica u Bjelovaru, 1916. postaje centrala, a tt. mijenja ime u Sjedinjeni paromlin d.d. te se dokapitalizira kroz četiri emisije dionica. U 1917. izbrisani su Lujo Harazin i Mirko Barac iz uprave, a upisuje se kao ravnatelj Eduard Nöthig. U 1920. glavnica je povišena na 8.000.000 kruna, a 1921. upisuje se podružnica u Splitu gdje je prokurist Oton Juha. Zamišljen kao eksportni mlin, nije preživio 1925. godinu kada dolazi do krize mlinarske industrije u Kraljevini SHS zbog prekida izvoza s Austrijom.

- Đurđevac, Švedek Štefan, Vedriš Martin, Jančiev Štefo, mlin, 29. X. 1919.
 - Ferdinandovac, Hrvojić Blaž, mlinar, 1907.
 - Ferdinandovac, Lončar Tomo, mlinar, 1907.
 - Ferdinandovac, Škola Jakov, mlinar, 17. I. 1907.
 - Ferdinandovac, Tkalčec Josip, mlinar, 16. III. 1913.
 - Ferdinandovac, Lončar Tomo, mlinar, 26. IX. 1914.
 - Ferdinandovac, Vojtjeh Hrvoić, mlinar, 1907.
 - Ferdinandovac, Kovačev Đuro i Ivo, mlinari, 1907.
 - Ferdinandovac, *Padoš Josip, mlin na benzinski motor*, 27. XII. 1913.
 - Ferdinandovac, Padoš Jozefina, mlinar, 16. II. 1914.
 - Hampovica, Milašević Mara, 10. XII. 1913.
 - Hampovica, Vukres Jakob, 10. XII. 1913.
 - Hampovica, Vukres Đuro, mlinar, 6. III. 1914.
 - Hampovica, Štefec Mijo, mlinar, 16. VII. 1914.
 - Hampovica, Padoš Josip, mlinar i piljenje drva, 1921.
 - Jasenaš, Šimunić Josip, mlinar, 26. VII. 1916.
 - Kalinovac, Sobota Mijo, Jozo i Gjuro, mlinari, 1874.
 - Kalinovac, Miklić Bolto, mlinar, 1884.
 - Kalinovac, Špoljar Gjuro, mlinar, 1887.
 - Kalinovac, Šokec Martin, mlinar, 1889. - 1919.
 - Kalinovac, Matica Josip, mlinar, 1894.
 - Kalinovac, Franjić Petar, mlinar, 28. XI. 1910.
 - Kalinovac, Franjić Petar i dr., motorni mlin, 28. II. 1910.
 - Kalinovac, Petrokov Bolto, mlin na motor, ima i vršilicu.
 - Kloštar Podravski, *Lichtner Leopold, paromlin*, 4. I. 1908.
 - Kloštar Podravski, 8. X. 1909. - 1924. *Paromlin Barac Miroslav* (poslovođa Gjuro Špoljar).
 - Kloštar Podravski, *Pučki paromlin* d.d., 16. XII. 1912.
 - Kloštar Podravski, *Laibing Adam i Julije Šandl, Paromlin*, 1. IV. 1924.
 - Konak Bakovčice, 10. X. 1914. - Zlatec Mato i Babir Ivo.
Poslije ga preuzima Mijo Kopričanec.
 - Konak Bakovci, Kovačev Ivan i Gjuro, mlinar, 13. VI. 1914.
 - Kozarec, Santo Josip, mlin, 1907.
 - Miholjanec, Pintar Lovro, mlinar i piljar 1892.
 - Miholjanec, Mihoković Valent, mlinar, 1907.
 - Miholjanec, Kos Jakov, mlinar i piljar, 17. I. 1907.
 - Miholjanec, Seleš Ivan, mlinar, 24. IX. 1910.
 - Miholjanec, Kos Jakov, mlinar, 10. XII. 1913.
 - Miholjanec, Janči Martin, mlinar, 10. XII. 1913.
 - Miholjanec, Mihoković Petar, mlinar, 1913.
 - Miholjanec, Drljanovčan Mijo, mlin, 1. VIII. 1917. - 1924.
 - Molve, Lauš Ignac, mlinar, 1896.
- Iz ove obitelji potječe Đuro Lauš, po zanimanju potrošar, koji je sagradio mlin Stjepana Ivureka na Zdelji. Đuro Lauš je bio upisan na pola zasipače, ali je to pravo prodao.⁶⁹
- Pitomača, Kolar Bara, mlin Pitomača, bez godine.

⁶⁹ M. Dolenc Dravski, str. 63.

- Pitomača, *Podružnica Podravina d.d. paromlina u Đurdevcu*, 11. V. 1906.
- Podravske Sesvete, Sitek Ivan, mlinar, 23. X. 1916.
- Prugovac, Toth Stjepan, 14. XII. 1912. - 1915.
- Sedlarica, Kralj Mato, mlinar, 26. X. 1914.
- Sesvete Podravske, *Fičko Ivok, mlin na benzinski motor*, 8. IX. 1912.
- Sirova Katalena, Novak Bolto, mlinar, 1886. - 1913.
- Sirova Katalena, Rujnić Martin, mlin, 17. I. 1907.
- Sirova Katalena, Vedriš Joso, mlinar, 17. I. 1907.
- Sirova Katalena, Zadruga Sabolić, mlin, oko 1913.
- Sirova Katalena, Rabadjija Martin, mlinar, 16. VIII. 1911.
- Sirova Katalena, Osman zadruga, mlin, 1913.
- Sirova Katalena, Šerbić Đuro, Ilija i Mijo, Megec Đuro, Tomo i Štefo, Ivo i Mijo Bukvić, mlin, 16. VII. 1914.
- Sirova Katalena, Lovrak Štefo, mlinar, 26. VIII. 1925.
- Sveta Ana, Pintar Jela, mlin, 17. I. 1907.
- Sveta Ana, Kolar Mato, mlinar, 1926.
- Šemovci, Cvetković Ivan, mlinar, 16. IX. 1916. - 1927.
- Velika Črešnjevica, Lovrenčec Pavo, mlinar, 17. I. 1907.
- Velika Črešnjevica, Utješenović Stjepan, mlinar, 17. I. 1907.
- Velika Črešnjevica, Vojnović, Josip, mlinar, 17. I. 1907.
- Velika Črešnjevica, Vučković Stjepan, mlinar, 17. I. 1907.
- Virje, Markač Josip, mlinar, 1875.
- Virje, Šiljak Gjuro, mlinar, 1892.
- Virje, Piskor Fabijan, mlin, 17. I. 1907.
- Virje, Šklebar Bolto, mlinar, 17. I. 1907.
- Virje, Hapavel Lovro, mlinar, 17. I. 1907.
- Virje, Slamić Mato, mlin, 17. I. 1907.
- Virje, Jani Fabijan, mlin, 17. I. 1907.
- Virje, Živko Tomo, mlin, 17. I. 1907.
- Virje, *Umjetni paromlin d.d.⁷⁰* (Žerdik, Mirko Barac, Vid Cillinger, Matija Peršić, Josip Svoboda, 3. VII. 1913. - 25. I. 1916., 20. IX. 1921. Umjetni paromlin Svoboda Josip i drug (M. Peršić) protokoliran je i u Koprivnici. Godine 1935. proradila je u njegovu sastavu i mala pilana, a mlin je prigraden 1940. te se ondje moglo uskladištiti žito. Mlin je imao kapacitet od vagon i pol brašna dnevno, ali to se nije moglo iskoristiti zbog preslabog pogonskog stroja od 60 KS. Novi stroj, koji je bio naručen kod Gamza u Budimpešti, nije isporučen do Drugoga svjetskog rata te je ta investicija propala.)
- Virje, Brodarić Đuro i poslije udovica Dora, mlin, Virje, 30. VI. 1913. - 1924.
- Virje, Ivurek Stjepan, mlinar, 27. VI. 1913.
- Virje, Grgić Gjuro, mlinar, 3. IX. 1919.
- Virovski Konaci, Šoš Mijo, mlinar, 20. VI. 1913.
- Virovski Konaci, Kelemin Mijo, mlinar, 23. XII. 1913.

⁷⁰ Mlin je osnovan 13. prosinca 1913. kao dioničko društvo s dioničarima Josipom Svobodom iz Bjelovara, Mirkom Barcem, Vidom Cillingerom, Matijom Peršićem i Lambertom Žerdikom. U 1915. brisani su Matija Peršić i Mirko Barac, no 8. svibnja 1920. Matija Peršić je upisan kao suvlasnik četvrtine, s time da je onda isplatio ostale suvlasnike i 1925. postao samovlasnik mline Matija Peršić i dr. Međutim, imao je problema s mladom kćeri Štefanijom kojoj je 1928. prepisao pola mline, pa je ona 1932. tražila isplatu, odnosno prekup jer je našla za svoju vrijednost veliki industrijski mlin u Bačkom Petrovcu.

- Virovski Konaci, Levačić Lovro, mlinar, 7. X. 1915.
- Virovski Konaci, Ormanec Martin, mlinar, 23. X. 1916.
- Virovski Konaci, Živko Petar, 12. IX. 1916. - 1925.

BORBA ZA DOBAR KRUH, SLASTICE I LICITARSKE PROIZVODE

Pekarski obrt je jedan od najzahtjevnijih jer su građani naviknuti da mogu kupiti svježi kruh od ranog jutra, pa i nedjeljom, a zbog brojnosti pekara konkurentska borba je poticala na izradu što boljeg kruha.

Pekara je bilo na ludbreškom i koprivničkom području, a vrlo malo na području đurđevačkog kotara. Jednoć mi je netko rekao da Virovci i Podravci svega imaju zato što su tako marljivi i šparni, pa možda i u vlastitom pečenju kruha treba tražiti uzrok takvom stanju. Kukuruzni kruh se pekao u krušnoj peći i mogao je trajati više dana. Brašno se uglavnom koristilo samo za izradu kolača. Međutim, rad brojnih medičarnica na cijelom području pokazuje da su svi voljeli lijepo ukrašene proizvode medičara i da se na tome nije štedjelo, osobito u vrijeme proštenja i brojnih sajmova.

Pekari, medičari i slastičari ludbreškog kotara

- Jeden pekar u kući Osvalda Delinića spominje se u Ludbregu još sredinom 18. stoljeća.⁷¹
- Đelekovec, Kastl Ivan, pekar, 18. I. 1894. - 1912.
- Đelekovec, Weiss Mavro, pekar, 3. II. 1894. - 1912.
- Đelekovec, Lović Franjo, pekar, 16. VI. 1922.
- Đelekovec, Janušić Antun, medičar, 9. IV. 1925.
- Ivanec Koprivnički, Kerdin Stjepan, pekar, 9. XII. 1925.
- Križovljani, Grünfeld Josip i Johana, nasljednik, pekar, 6. VI. 1909.
- Kunovac, Žiškin Stjepan, medičar, 25. XI. 1921.
- Kuzminec, Kasel Ivan, pekar, 4. I. 1890.
- Ludbreg, Fizir Franjo, pekar, 27. III. 1833.
- Ludbreg, Petak Vilim, pekar, 6. IV. 1881. - 1907.
- Ludbeg, Kerštner Gjuro, medičar, 23. XII. 1883. i 1907.
- Ludbreg, Koder Franjo, pekar, 14. IV. 1891.
- Ludbreg, Leonhardt Leopold, pekar, 1905. - 1910.
- Ludbreg, Valek Vililm, pekar, 20. III. 1907.
- Ludbreg, Fizir Mijo, pekar, 11. III. 1911. - 1926.
- Ludbreg, Fiket Franjo, medičar, 12. XII. 1918.
- Ludbreg, Jalšić Franjo, pekar, 5. V. 1919.
- Ludbreg, Nafta Josip, pekar, 21. X. 1923.
- Ludbreg, Čavec Franjo, pekar, 17. II. 1926.
- Mali Bukovec, Székely Koloman (Dragutin), medičar, 5. XI. 1902. i 5. XII. 1907.
- Mali Bukovec, Weiss August, pekar (poslovođa, a onda Vjekoslav Čorko), 10. II. 1913.
- Martijanec, Stanković Vatroslav, pekar, 9. XII. 1925.
- Rasinja, Urelka Ivan, pekar, 8. X. 1891. - 1912.
- Rasinja, Löbl Šandor, pekar, 30. IX. 1897. - 1908.

⁷¹ Mira ILIJANIĆ, Marija MIRKOVIĆ, Urbani razvoj Ludbrega, U: *Ludbreg*, Ludbreg 1984., str. 134.

- Rasinja, Mitić Vaso, pekar, 22. XI. 1908.
- Rasinja, Hadjak Ivan, pekar, 16. I. 1920.
- Rasinja, Prelog Franjo, pekar, 6. VII. 1926.
- Sveti Petar, Jalšić Franjo, pekar (poslovođa Imbro Jalšić), 31. III. 1925.

Pekari, medičari i slastičari grada Koprivnice i koprivničkog kotara

Žene se javljaju kao pekarice uoči Prvoga svjetskog rata i zanimljivo je da ih na koprivničkom području ima dosta. Pekari često kombiniraju pekarnicu s gostionicom.

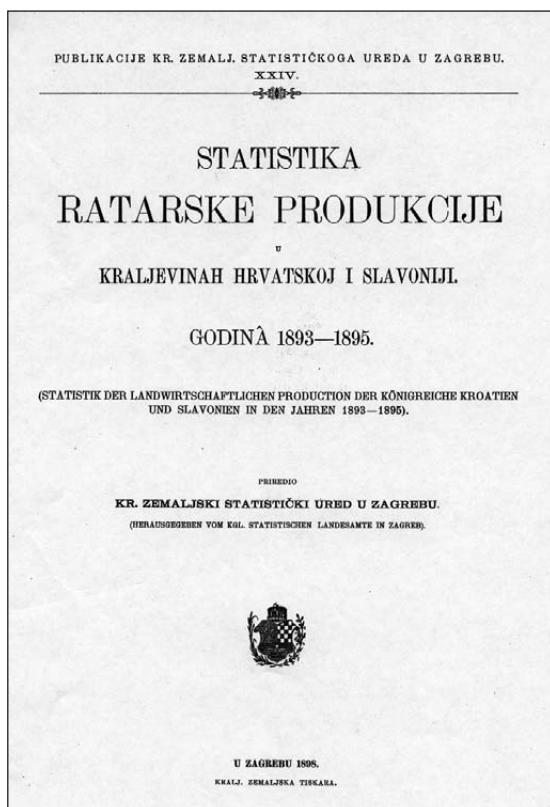
- Botovo, Csendes Gjuro, licitar, 31. III. 1912.
- Bregi Koprivnički, Rižner Gjuro, pekar, 1925.
- Drnje, Janović Josip, pekar, 8. III. 1894. - 1924.
- Drnje, Dolenc Marija, pekarica, dozvole 1912., 1916. i 1928.
- Drnje, Krejči Emil, pekar, 14. XI. 1913.
- Drnje, Gereneser Julijo, pekar, 31. X. 1914.
- Drnje, Čanji Ivan, pekar, 12. II. 1920.
- Drnje, Holman Večeslav, pekar, 25. III. 1921. - 1923.
- Drnje, Nefta Josip, pekar, 20. II. 1923.
- Drnje, Požgaj Lovro, pekar, 26. VIII. 1923. - 10. I. 1926.
- Drnje, Vidović Pavao, pekar, 9. VI. 1924.
- Gola, Spiegel Gašpar, pekar, 18. I. 1911.
- Gola, Grof Imbro, pekar, 23. XI. 1911. - 1926.
- Gola, Haas Mavro, pekar, 27. XII. 1912.
- Gola, Mikotić Andro, pekar, 26. XI. 1926.
- Hlebine, Mikulaš Milan, pekar, 18. XII. 1924.
- Hlebine, Zaplatić Mato, pekar, 16. IV. 1925.
- Grad Koprivnica, Kovačić Stjepan, medičar, 5. VII. 1887.
- Grad Koprivnica, Sulimanović Josip, medičar, 21. VI. 1889.
- Grad Koprivnica, Sagoršek Ana, pekarica, 7. X. 1889.
- Grad Koprivnica, Peršun Stjepan, pekar i gostioničar, 16. VII. 1895.
- Grad Koprivnica, Tkoljan Milan, pekar, oko 1906.
- Grad Koprivnica, Novosel Luka, pekar i gostioničar, 1906.
- Grad Koprivnica, Wener Josip, slastičar, 8. X. 1910., a 8. XI. 1913. protokolira se i Wener Hedviga kao slastičarka.
- Grad Koprivnica, Severović Gradinja, pekarica, 3. XI. 1911. do 1919.
- Grad Koprivnica, Severović Anka, pekarica, 29. VII. 1914. - 5. I. 1915.
- Grad Koprivnica, Grabarić Mijo, medičar, 2. IV. 1913. - 1916.
- Grad Koprivnica, Betlheim Bara, pečenje kruha, 1913. - 1917.
- Grad Koprivnica, Križanić Jela, pečenje kruha, 1913.
- Grad Koprivnica, Pevec Petar, pekar, 5. IV. 1915. do 1919.
- Grad Koprivnica, Markulin Blaž i Ema, gostioničar i pekar, 29. IV. 1923.
- Grad Koprivnica, Diamant Mici, slastičarna, 1919.
- Grad Koprivnica, Šuka Bogoljub, pekar, 6. V. 1919.
- Grad Koprivnica, Dolenc Matija, pekar, 15. III. 1919. - 1923.
- Grad Koprivnica, Ivanić Đuro, pekar, 12. VI. 1920.
- Grad Koprivnica, Zaplatić Mato, pekar, 1920.
- Grad Koprivnica, Jakšić Andro, medičar, 22. VI. 1921. (imao je i gostionicu od 1914.).
- Grad Koprivnica, Kralj Valentin, prodavaonica kruha, 1922.

- Grad Koprivnica, Šavor Đuro, prodavaonica peciva, 13. V. 1922.
- Grad Koprivnica, Gurmann Mijo, pekar, 1. IV. 1923. - 1925.
- Grad Koprivnica, Janeš Karl, pekar, 8. V. 1923.
- Grad Koprivnica, Korpus Franjo, medičar, 1924. - 1926.
- Grad Koprivnica, Dujmović Petar, pekar, 25. V. 1925.
- Grad Koprivnica, Peti Ana, pečenje kruha, 12. V. 1925.
- Novigrad Podravski, Matuna Bolto, medičar, 3. XII. 1899. - 1925.
- Novigrad Podravski, Rajković Mirko, medičar, 20. III. 1918.
- Novigrad Podravski, Grabarić Mijo, medičar, 9. IV. 1920.
- Novigrad Podravski, Čurluzović Jozo, pekar, 10. IV. 1920. - 2. XII. 1925.
- Novigrad Podravski, Ivurek Grga, pekar, 19. IX. 1921.
- Novigrad Podravski, Mikulaš Miško, pekar, 6. III. 1923.
- Sigitec, Holman Vinko, pekar, 13. VI. 1923.
- Sokolovac, Jagarić Kazimir, pekar, 16. VI. 1895.
- Sokolovac, Cemissi Albert, pekar, 1920.
- Sokolovac, Huić Josip, pekar, 22. XI. 1921. - 1923.
- Sokolovac, Tišljarić Josip, pekar, 22. X. 1923.

Pekari, medičari i slastičari đurđevačkog kotara

- Đurđevac, Gotlieb Jakob, pekar, 25. VIII. 1885. - 17. V. 1917.
- Đurđevac, Zajček Ludvig, medičar, 19. II. 1887. - 23. IX. 1913.
- Đurđevac, Majer Mijo, medičar, 25. II. 1887. - 12. II. 1913.
- Đurđevac, Dolenčić Gjuro, medičar, 12. IX. 1895.
- Đurđevac, Horvat Matija, pekar, 4. IV. 1906.
- Đurđevac, Zajček Ljudevit, medičar, 17. I. 1907. - 1. I. 1919.
- Đurđevac, Weinberger Adolf, pekar, 8. V. 1907. - 8. XI. 1910.
- Đurđevac, Mihinić Marija, udovica, pekarica, 2. IV. 1910.
- Đurđevac, Gjumbir Ivan, medičar, 20. II. 1911.
- Đurđevac, Potec Mijo, pekar, 8. III. 1914. - 1922.
- Đurđevac, Mihinić Đuro, pekar, 8. I. 1918.
- Đurđevac, Mance Petar, pekar, 22. IV. 1918.
- Đurđevac, Orešković Ivan, pekar, 14. X. 1919.
- Đurđevac, Dolenčić Stjepan, medičar, 22. II. 1920., a od 23. VIII. 1924. i slastičar.
- Đurđevac, Ivković Dragutin, medičar, 26. I. 1926.
- Ferdinandovac, Petrić Mijo, medičar, 19. II. 1898. i opet 9. XII. 1910. - 1920.
- Kloštar Podravski, Nemec Janko, pekar, 4. IV. 1920.
- Molve, Gottlieb Josip, pekar, 26. VI. 1890.
- Molve, Fördes Franjo, medičar, 30. XI. 1896. do 1925.
- Molve, Pekarnica Udruge hrvatskih seljačkih gospodara, 9. X. 1908.
- Molve, Dolički Anton, pekar, 30. IV. 1912. - 1925.
- Molve, Štitemec Mijo, pekar, 16. III. 1920.
- Molve, Pavišić Leander, medičar, 19. V. 1923.
- Molve, Čić Ignac, medičar, 20. III. 1925.
- Pitomača, Dora Josip, licitar, 19. V. 1910.
- Pitomača, Dolinac Julij, pekar, 3. III. 1912.
- Pitomača, Gotlieb Josip, pekar, 20. XI. 1912.
- Pitomača, Novak Franjo, pekar, 10. I. 1914.

- Pitomača, Lončarević Milan, pekar, 24. V. 1915. - 19. X. 1915.
Nastavila je voditi udovica Marija s poslovodom Stefanom Keršunom.
- Pitomača, Filjak Ivan, pekar, 9. V. 1922.
- Pitomača, Bedeković Ivan, pekar, 15. XII. 1926.
- Podravske Sesvete, Varović Franjo, pekar, 20. II. 1921.
- Podravske Sesvete, Lach Karl, pekar, 27. X. 1922.
- Sirova Katalena, Zdelar Luka, medicar, 11. VIII. 1922.
- Virje, Štiborsky Josip, pekar, 17. I. 1907. - 23. IX. 1913.
- Virje, Fašnik Jovan, medicar, 18. III. 1909.
- Virje, Sabolić Stjepan, pekar, 15. VIII. 1910. - 24. V. 1919. (poslovoda Josip Štiborsky).
- Virje, Berta Stjepan, pekar, 21. III. 1919. - 16. X. 1926.
- Virje, Štiborski Josip, pekar, 22. V. 1919. - 12. IV. 1921.
- Virje, Stilarski Josip, pekar, 22. V. 1919. - 1921.
- Virje, Sabolić Blaž, pekar, 6. III. 1920.
- Virje, Ruganec Stjepan, slastičar, 17. III. 1920.



Naslovna stranica Statistike ratarske produkcije u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji godina 1893. - 1895., Zagreb, 1895.

Prva Prostějovská tvornice gospodarstvených strojů, parních i benzín motorů, ljevaonica kovina i željeza

F. WICHTERLE
Prostějově (u Moravskoj).

Tvornice ustanovena god. 1878. 600 radnika i 70 ediljkova.

Proizvodi:

Parne motore i lokomobile od 3 do 12 konjskih sila.

Benzin motore i lokomobile od 3 do 25 konjskih sila.

Mlatila od 18 do 54 palca širokých bubenov.

Cjelne i predjedni dijelovi zaštićeni patentima.

Wichterlevo patentirano benzín lokomobile dobiti su g. 1880. na gospodarskom natjecanju u Pragu iznajdu 14 priznatih natjecatelja najviše ediljkova i počastnu diplomu od Središnjeg gospodarskog društva kraljevine Češke.

Pile na remenje za stolarskou tvornicu červeni proizvoda.

Patentirani benzín motori za industriju i obr.

Kružne pile za gospodarstvo i obr. raznih velicina.

Nadje ostale gospodarske strojeve kao: vtilovi, mlatila ručna na vito, runjila za lan i kukuruz, plugovi, brane, valci, sjekarice patent Montaža, sjekarice patent Ideal, sjekarice za repu, žrnjania, okapala, košila, pumpe i t. d. i. t. d.

Cjenici badava i franko.

Reklama gospodarskih strojeva 1906. godine (Izložbeni vjesnik, 5, 5. IX. 1906.)



Koprivnički paromlin d.d. prije Prvoga svjetskog rata
(Feletar, Podravina, 1973., str. 218)

ZAKLJUČAK

Osnovna gospodarska grana Podravine je poljoprivreda, a u njoj su žitarstvo, kukuruzarstvo, mlinovi i pekare stupnjevi na putu od zrna i klipa do kruha i kolača. U ovom radu nastoji se dokazati kako su žito i kukuruz bili osnovna proizvodnja Podravine te kako se potkraj 19. stoljeća ta proizvodnja nastojala modernizirati vršilicama, gradnjom parnih i drugih vrsta mlinova te otvaranjem pekara.

Mlinarstvo je bilo jedan od najzastupljenijih i najvidljivijih proizvodnih pogona, ali većina mlinova nije doživjela stoljeće, nego su prije morali prestati s radom zbog raznoraznih uzroka, od kojih su vrlo važne bile intervencije države u cijene žita i brašna.

Mlinovi su svojim visokim dimnjacima označavali neka mjesta kao i crkveni tornjevi. Osim toga, za razliku od pilana, mlinovi su bili najviše zgrade u mnogim mjestima. Povijest podravskog mlinarstva je vrlo burna jer su industrijski mlinovi željeli uništiti vodenice, ali su i sami propadali u borbi s tehničkim neprilikama, prometnom izoliranošću i slabom kvalitetom brašna. Suočavali su se i s nedostatkom kapitala i visokim porezima, nerijetko s požarima i uništavanjima tijekom ratova, a zatim i interveniranjem države u promet žitom i brašnom. Od seljaka koji je po-



Brunov paromlin u Đurđevcu u međuraču (Feletar, Podravina, 1973., str. 219).

žeо žito i ubrao kukuruz pa do pekara, slastičara i medičara bio je dug put kojim su mnogi kročili, ali malo se njih uspjelo dulje održati u toj struci.

SUMMARY

Agriculture is the key economic earner in Podravina, more precisely- growing wheat, maize, flour milling and bakeries-and these are the stepping stones of progress from grain and cob-to bread and bakery.

Flour milling is one of the most represented, most visible and present production plants. Unlike saw-mills, flour mills were the tallest buildings in many towns and their smokestacks were imposing as landmark objects, as much as church towers. Murmur and low humming of water mill wheel, with clanking of steam engine piston, meant that the mill is running. On the other hand, its silence in spring or during holidays signifies lack of wheat and closing of mills temporarily.

History of Podravina (and entire Croatian) flour milling has always been very turbulent, as industrial milling was keen on pushing water mills out of business. Yet, industrial mills were fighting numerous battles - with technical problems, traffic isolation, and poor quality of flour- and failing, due to lack of capital, high taxes, frequent fires, sometimes even wars. Even the government meddled in with state intervention on wheat and flour market.

There has always been a long and hard road from farmers who harvested wheat and corn to bakers, pastry cooks or producers of honey, a path many walked but only a few managed to keep on track, or remain in business.

TRGOVIŠTA I STUPANJ URBANIZACIJE U SLAVONSKOJ KRAJINI (VARAŽDINSKOM GENERALATU) I KRIŽEVAČKOJ ŽUPANIJI U 17. STOLJEĆU

MARKETPLACES AND LEVELS OF URBANIZATION IN SLAVONIAN MILITARY FRONTIER (BORDER) - VARAŽDIN GENERALATE AND KRIŽEVCI COUNTY IN 17TH CENTURY

Hrvoje Petrić

Zavod za hrvatsku povijest

Primljeno / Received: 5. 2. 2009.

Filozofski fakultet

Prihvaćeno / Accepted: 7. 5. 2009.

Sveučilište u Zagrebu

Rad ima dvije pozitivne recenzije

Ivana Lučića 3, HR, 10000 Zagreb

Izvorni znanstveni rad

Republika Hrvatska

Original scientific paper

h.petric@inet.hr

UDK / UDC 94(497.5-37) (Varaždinski generalat)

SAŽETAK

Na prostoru Križevačke županije i Slavonske krajine (Varaždinskog generalata) tijekom 17. stoljeća postojale su sljedeće skupine gradskih naselja: 1) slobodni kraljevski gradovi; 2) privilegirana trgovišta; 3) trgovišta i trgovи, koji su nastali u srednjem vijeku i zadržali status gradskih naselja u dijelu 17. stoljeća; 4) nova trgovišta i trgovи; 5) trgovišta i trgovи, koji su pretvoreni u sela. Sva istraživana gradska naselja ubrajuju se u pogranična. Prvoj grupi pripadaju Koprivnica i Križevci, drugoj Ivanić i Cirkvena (to je naselje status trgovišta dobilo u drugoj polovici 17. stoljeća), a trećoj i četvrtoj sva ostala naselja koja izvori nazivaju »oppidum«, što se može prevesti kao »trgovište«, ali i »trg«. To su stara gradska naselja koja su postojala i u srednjem vijeku - Ludbreg, Rasinja, Sv. Križ (pokraj Ivanića), Rakovec, Vrbovec, Dubrava i Čazma, kojima su se pridružila i nova gradska naselja - Gradec, Komarnica (danasm Novigrad Podravski), Drnje te vjerojatno Đelekovec, Virje i druga. Neka od srednjovjekovnih trgovišta presta-la su postojati i u pravnom statusu pretvorila su se u sela. Ta su naselja uvrštena u petu skupinu. Unutar skupine trgovišta i trgovи mogu se uočiti razlike između pojedinih naselja jer su se neprivilegirana trgovišta i trgovи međusobno znatno razlikovali, ali i to, zbog ograničenosti prostora, mora pričekati detaljniju obradu u budućim istraživanjima.

Iako se dosada smatralo da u 17. stoljeću, osim rubnih gradova-utvrda (Koprivnice, Ivanića i Križevaca), nisu postojala druga gradska naselja, moguće je utvrditi kako je dolazak veće količine novca na vojnokrajiški prostor, pogotovo u manje utvrde Varaždinskoga generalata, utjecao na potrebu vojnika za trgovinom, što je rezultiralo formiranjem novih gradskih naselja (tipa trgovišta) uz manje utvrde. Pritom treba istaknuti da nije riječ samo o stvaranju potpuno novih trgovišta, poput Komarnice-Novigrada, nego su obnovljena i neka srednjovjekovna trgovišta koja nisu imala kontinuitet naseljenosti. Takve primjere imamo uz utvrde Meduraču, Čazmu i Virje.

Ona trgovišta koja su postojala krajem 16. i početkom 17. stoljeća uglavnom su doživjela porast ukupnog broja stanovnika. U većini trgovišta u Križevačkoj županiji od

sredine do kraja 17. stoljeća smanjen je ukupni broj stanovnika, a u tom su razdoblju neka od njih pretvorena u sela. Sredinom 17. stoljeća dolazi do pojave novih trgovišta u Varaždinskom generalatu, koja su do kraja 17. stoljeća doživjela porast ukupnog broja stanovnika.

Ključne riječi: Trgovišta, urbanizacija, gradska naselja, Vojna krajina

Key words: Marketplaces, urbanization, urban settlements, Military Frontier (Border)

Iako u ovom radu nema smisla ulaziti u definicije što bi to bilo gradsko naselje u 17. stoljeću, u obradu će uključiti, najgrublje rečeno, sva ona naselja koja su izvori nazivali gradskima, bilo da je riječ o trgovištima ili trgovima, a koja su imala elemente centraliteta koji su ih na neki način izdvajali od okolnih seoskih naselja. Iz tih naselja izuzet će slobodne kraljevske gradove čiji je razvitak bitno različit od trgovišta.¹ Osim pojedinačnih priloga o nekim trgovištima, a u vezi s istraživanim područjem, ne postoji niti jedan rad metodološke naravi, kojim bi se pokušalo objasniti prilog trgovišta procesu urbanizacije istraživanog područja. Pritom valja naglasiti da definiranje i detaljno istraživanje elemenata centraliteta mora pričekati buduća istraživanja. O nekim pograničnim gradskim naseljima sjeverne Hrvatske u 17. stoljeću pisao je Neven Budak, ali pritom nije ulazio u dublje urbanohistorijske analize.²

Na početku treba napomenuti da se sva istraživana gradska naselja ubrajaju u pogranična.³ U Križevačkoj županiji i Varaždinskom generalatu tijekom 17. stoljeća moguće je izdvojiti najmanje tri kategorije gradskih naselja: 1) privilegirani slobodni kraljevski gradovi (koje nećemo podrobnoje obradivati u ovom radu), 2) privilegirana trgovišta i 3) neprivilegirana trgovišta i trgovi.⁴ Prvoj grupi pripadaju Koprivnica i Križevci, drugoj Ivanić i Cirkvena (to je naselje status trgovišta dobilo u drugoj polovici 17. stoljeća), a trećoj sva ostala naselja koje izvori nazivaju »oppidum«, što se može prevesti kao »trgovište«, ali i »trg«. To su stara gradska naselja koja su postojala i u srednjem vijeku - Ludbreg, Rasinja, Sv. Križ (pokraj Ivanića), Rakovec, Vrbovec, Dubrava i Čazma, kojima su se pridružila i nova gradska naselja - Gradec, Komarnica (danas Novigrad Podrav-

¹ Postoje razne definicije grada, a u njihovo raščlanjivanje na ovome mjestu nema smisla ulaziti. No, navest će samo nekoliko osnovnih informacija iz dvije enciklopedijske jedinice. Hrvatska enciklopedija definira grad kao »veće, kompaktno izgrađeno naselje, organizirano u više ili manje povezanu, diferenciranu društvenu zajednicu - gradsku općinu koju čine građani toga grada. Za pojam grada broj građana nije odlučan«. Usp. Grad, Hrvatska enciklopedija, sv. 4, Zagreb 2002., str. 296. Prema mišljenju arhitekta i povjesničara umjetnosti Andre Mohorovičića, smještaj, gradnja i cjelokupan razvoj gradova »odraz je logičnih zakonitosti lociranja ljudskih naselja na povoljnim geografskim lokacijama - koje svojim prirodnim uvjetima omogućuju razvitak proizvodnje za život potrebnih dobara te njihovu izmjenu u sklopu teritorijalne gravitacijske regije, a svojom su konfiguracijom pružale mogućnosti zaštite i obrane«. A. Mohorovičić, Gradovi, Enciklopedija hrvatske povijesti i kulture, Zagreb 1980., str. 178. Tome treba dodati podatak kako u knjizi o gradu u povijesti Lewis Mumford na početku ističe da njegova knjiga »počinje s gradom koji je, simbolički govoreći, čitav jedan svijet, a završava sa svijetom koji je, praktički, postao jedan veliki grad«, nastojeći time prikazati simbolički i praktički smisao fenomena grada. L. Mumford, Grad u historiji - Njegov postanak, njegovo mijenjanje, njegovi izgledi, Zagreb 1988.

² N. Budak, Pogranična gradska naselja sjeverne Hrvatske u 17. stoljeću, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest, br. 25, Zagreb 1992., str. 27 - 38.

³ Postoje različite definicije pograničnih gradova s raznim razinama pograničnosti. Usp. P. Salner, Bratislava - A City on the Frontier, Urban Anthropology and the Supranational and Regional Networks of the Town (edited by Z. Uherek), Prague Occasional Papers in Ethnology, br. 2, Praha 1993.

⁴ H. Petrić, Procjene broja stanovnika i ekonomskog razvoja gradskih naselja sjeverozapadne Hrvatske od kraja 16. do početka 18. stoljeća, Stvaralački potencijali u funkciji kulturnog razvoja sjeverozapadne Hrvatske, Zbornik radova Međunarodnoga znanstvenog simpozija održanog u Varaždinu 21. i 22. studenoga 2002. godine, Zagreb - Varaždin 2002., str. 133 - 152.

ski), Drnje te vjerojatno Đelekovec, Virje i druga. Neka od srednjovjekovnih trgovišta prestala su postojati i u pravnom statusu pretvorila su se u sela. Unutar skupine trgovišta i trgova mogu se uočiti različitosti između pojedinih naselja jer su se neprivilegirana trgovišta i trgovi međusobno znatno razlikovali, ali i to, zbog ograničenosti prostora, mora pričekati detaljniju obradu u budućim istraživanjima.

I u »Statuta Valachorum« iz 1630. godine spominje se postojanje gradskih naselja, odnosno trgovišta (oppiduma),⁵ što jasno govori o tome da su na prostoru Varaždinskoga generalata postojala trgovišta. Pokušat će procijeniti broj stanovnika za sva trgovišta Varaždinskoga generalata i Križevačke županije u 17. stoljeću kako bih mogao izračunati procjenu stupnja urbanizacije istraživanog područja.

PRIVILEGIRANA TRGOVIŠTA

Zasebnu grupu gradskih naselja predstavljala su trgovišta Cirkvena, Ivanić i Legrad, koja su posjedovala kraljevske privilegije, a bila su ekonomski dovoljno snažna za čuvanje statusa trgovišta u dijelovima 17. stoljeća, iako se kraljevske povlastice dane stanovnicima Ivanića u najbitnijim dijelovima nisu provodile u praksi.⁶

Iako nije spadao u sastav Varaždinskoga generalata, niti je bio dio Križevačke županije, osvrnut će se ukratko i na **Legrad** koji je kao središte Međimurske ili Legradske kapetanije funkcionalno bio vezan uz sustav obrane Varaždinskoga generalata. Legrad je još u 15. stoljeću dobio status trgovišta, a od 1610. godine ima grb. To naselje je funkcionalno bilo blisko povezano uz istraživani prostor pa će iznijeti samo nekoliko najosnovnijih informacija o Legradu. Godine 1643. Ferdinand III. je Legradu dodijelio privilegij slobodnog trgovišta, a sredinom 17. stoljeća se kratko spominje kao grad (civitas). U 16. stoljeću ulazi u sastav posjeda Zrinskih koji su u Legradu uredili sjedište Legradske ili Međimurske kapetanije sagradivši protuosmansku utvrdu blizu ušća rijeke Mure u Dravu 1567. godine. Legrad je kratko bio pod osmanskom vlašću (1577. - 1579. i 1600.). Od 1671. u Legradu je djelovala tridesetnica, a od 1682. se spominje solana. U blizini Legrada kratko je postojala utvrda Novi Zrin (1661. - 1664.), sagrađena s obje strane rijeke Mure, nedaleko od utoka u Dravu.⁷

U Legradu je još u 15. stoljeću zabilježen ceh nožara. Legrad je imao četiri znamenita sajma u 17. stoljeću, a trgovci s talijanskog i njemačkog prostora te teritorija Osmanskog Carstva kupovali su legradske noževe. Iz 1674. godine sačuvana su pravila legradskih djetića u starom cehu. Sačuvan je i statut starog ceha legradskog iz 1677. godine gdje se spominju kovači, bravari, kolari i remenari.⁸ Posebno je zanimljiv tekst pravila šoštarskog i kušnjarskog ceha u Legradu iz 1697. godine, koji sadrže 30 članaka i iznimani su dokument o ustroju cehova u sjeverozapadnoj Hrvatskoj.⁹

U Legradu je 1670. godine, prema isusovačkom misijskom izvješću, živjelo oko tisuću katolika.¹⁰ Iste je godine Petar Prašinski, carinik nedelišćanske tridesetnice, pisao zagrebačkom bisku-

⁵ Statuta Valachorum. Prilozi za kritičko izdanje, Zagreb 2001., str. 17.

⁶ U Kraljevini Slavoniji su kraljevske privilegije i ekonomsku snagu za njihovo održavanje imala još samo trgovišta Krapina, Samobor i Jastrebarsko. J. Adamček, Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV. do kraja XVII. stoljeća, Zagreb 1980., str. 730.

⁷ HDA, Trgovište Legrad; D. Feletar, Legrad, Čakovec 1971.; H. Petrić, D. Feletar, P. Feletar, Novi Zrin - Zrinska utvrda na Muri (1661. - 1664.), Donja Dubrava - Zagreb 2001.

⁸ D. Feletar, Podravina I, Koprivnica 1988., str. 160 - 161.

⁹ D. Feletar, Pravila legradskog šoštarskog i kušnjarskog ceha iz 1697. godine, Podravski zbornik, sv. 1, Koprivnica 1975., str. 134 - 145. Poslijе se spominju i ostali cehovi - brodarski 1717., tkalački 1747., mlinarski 1768. i dr.

¹⁰ M. Vanino, Misija izvješća XVII. i XVIII. vijeka, Vrela i prinosi, sv. 2, Sarajevo 1933., str. 59.

pu Borkoviću da je u mjestu i utvrdi Legrad živjela jedva trećina katolika.¹¹ Na području katoličke župe Legrad je 1688. godine bilo oko 200 katoličkih te oko 700 luteranskih i kalvinskih kuća.¹² U Legradu je 1693. godine bilo oko 200 katoličkih i više od 500 protestantskih kuća.¹³ Prema kanonskom izvješću iz 1698. godine može se zaključiti da je inovjeraca još uvijek bilo više od katolika, a među njima su se nalazili »luterani, kalvini, židovi, arijanci i cvinglijanci«. U Legradu su se nalazile »gotovo sve narodnosti koje postoje pod nebom«, kako piše kanonik, a mnogi su inovjerci prelazili na katoličku vjeru.¹⁴ Iste je godine kanonik Ivan Leskovar izvijestio zagrebačkog biskupa da na području župe Legrad ima 2797 katolika.¹⁵ Broj katolika očito se povećao jer su u Legradu 1716. godine živjeli u 280 kuća, a istodobno su ondje živjeli i protestanti »koji ipak nisu više tako brojni kao prije«.¹⁶ Prema prije iznesenim podacima može se zaključiti da je 1670. godine u Legradu živjelo najmanje 3000 stanovnika. Kako je 1698. godine zabilježeno 2797 katolika na prostoru legradske župe, može se pretpostaviti ili da su u popisu katolicima pribrojeni protestanti ili da je legradska župa, osim Legrada, obuhvaćala još koje naselje, za što nema potpore u izvorima i literaturi. Vjerojatno je bliže istini da su katolicima dodani protestanti. Ako se budućim istraživanjima to pokaže točnjim, onda je između 1670. i 1698. godine došlo do smanjenja broja stanovnika, što barem ilustrativno potvrđuje smanjenje broja kuća između 1688. i 1693. godine sa oko 900 na oko 700. Uzmemli u obzir da je 1693. godine u Legradu bilo oko 700 kuća i 1698. godine 2797 stanovnika, tada bi u jednoj kući živjela u prosjeku četiri stanovnika, što bi bilo realno usporedimo li taj prosjek s Čakovcem u kojem je živjelo 5,4 ukućana po obitelji te u Kotoribi u kojoj je bilo 3,6 člana po jednom kućanstvu. Ove podatke, svjestan svih manjkavosti, koristit ću i u izračunu približnog broja stanovnika i drugih trgovišta.

Posjed Cirkvenu je od kralja Leopolda 1662. godine za 2000 forinti u zalog dobio Gvozden Vučković, sin Dimitrija. Nakon njega je 1664. posjed Cirkvenu dobio Ivan Josip Herberstein, zapovjednik Križevačke natkapetanije.¹⁷ On je 5. ožujka 1668. svojem trgovištu Cirkveni pribavio povlasticu za godišnji sajam na dan Sv. Lovre mučenika.¹⁸ Herberstein je 1669. predložio Saboru odredbu o plaćanju mostarine na posjedu Cirkveni, što je Sabor prihvatio te ujedno tražio od posjeda Cirkvene plaćanje poreza dike.¹⁹ Herberstein se 1670. godine nagodio sa stanovnicima Cirkvene koji su mu u ime otkupa kmetskih dužnosti platili 7000 forinti kako bi postali slobodno kraljevsko trgovište. Cirkveni je kralj Leopold 29. siječnja 1673. godine dodijelio status trgovišta.²⁰

¹¹ D. Feletar, Legrad - monografija, Legrad 1971., str. 142.

¹² Nadbiskupski arhiv Zagreb, Kanonske vizitacije (dalje: NAZ, KV), Prot. 70/Ib, 1; R. Horvat, Poviest Međimurja, Zagreb 1944., str. 148 - 149.

¹³ NAZ, KV, Prot. 70/Ib, 745.

¹⁴ NAZ, KV, Prot. 71/II, 199.

¹⁵ R. Horvat, Poviest Međimurja, str. 171.

¹⁶ NAZ, KV, Prot. 73/IV, 199.

¹⁷ J. Buturac, Iz prošlosti Cirkvene i okolice, Križevački zbornik, sv. 2, Križevci 1982., str. 107.

¹⁸ E. Laszowski, Prilog za povijest sajmova u Hrvatskoj i Slavoniji, Vjesnik kr. Hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog Zemaljskog arhiva, god. IV, Zagreb 1902., str. 68.

¹⁹ Zaključci Hrvatskog sabora (dalje: ZHS), knj. 1, str. 296.

²⁰ J. Buturac, Iz prošlosti Cirkvene i okolice, str. 107. Prema navodima Josipa Buturca, poveljom od 29. siječnja 1673. godine Cirkvena je dobila svoja dva pečata (veći i manji), od kojih se u Hrvatskom državnom arhivu sačuvao otisak manjeg s natpisom »Sigillus (!) minus oppidi Corquensis« te grbovnim ili heraldičkim likom: crkva s tornjem i križem, a iznad njih Bogorodica s djetetom. Trgovište Cirkvena je, uz spomenute, imalo još neke povlastice: »birati suca, kapetana, senatore, notara, pučkog tribuna, blagajnika i župnika; izabranog župnika potvrđivao je biskup; osudu na smrt (ius gladii) viša je vlast potvrđivala ili dokidala. Osobita je povlastica bila: slati svoga zastupnika u Hrvatski sabor. Tako je Cirkvena postala izjednačena s hrvatskim gradovima; njezine su povlastice bile veće od običnoga trgovišta (Samobor, Krapina, Jastrebarsko). Slobodna općina Cirkvena obuhvaćala je ova sela: Cirkvena, Kendelovec, Kuštani, Glog (Novi; nekada Babljak), Ladinec, Prašćovec, Mački, Brezine i Hrašće. Ovakvo udružena slobodna, povlaštena općina mogla je lakše snositi i razne dosta velike poreze, osobito u doba rata«.

Hrvatsko-slavonski sabor na zasjedanju je u Zagrebu 30. travnja 1674. godine donio odredbu prema kojoj su stanovnici trgovišta Cirkvena trebali Saboru priložiti svoj gradski privilegij u originalu.²¹ Na saborskem zasjedanju, održanom 12. veljače 1675. u Varaždinu, proglašeni su privilegiji slobodnoga trgovišta Cirkvena, ali je istodobno prosvjedovao Juraj Budor u ime ženskih članova obitelji Kerecheny. Prosvjedovao je i Petar Prassinzky, upravitelj tridesetnice u Nedelišću, zato što je trgovište Cirkvena dobilo povlastice bez pristanka Ugarske komore. Prigovor je dao i zagrebački biskup Martin Borković koji se smatrao zakinutim zbog jednog crkvenog predija.²² Na saborskem zasjedanju 20. svibnja 1677. godine u Zagrebu odlučeno je da se pošalju članovi Sabora i slobodnoga kraljevskoga grada Zagreba da u slobodnom trgovištu Cirkvena uvedu gradsku upravu prema uzoru na zagrebačku. Istodobno je odlučeno da će na molbu istoga trgovišta Sabor poslati pismo zapovjedniku Križevačke krajine da prestane nasilje koje su krajišnici vršili stanovnicima trgovišta Cirkvene.²³ Na zasjedanjima Hrvatsko-slavonskog sabora 6. veljače 1681. godine u Varaždinu i 15. travnja 1681. u Zagrebu zagrebački je biskup ponovno uložio prigovor protiv prava slobodnoga trgovišta Cirkvena na predij Praščovac (Praschocz).²⁴

Trgovište Cirkvena (oppidum Czirkuena) je 1706. godine imalo 50 kuća²⁵, odnosno vjerojatno oko 180 do 280 civilnih stanovnika. U Cirkveni je od 1630. do 1678. godine bilo smješteno 25 vojnika.²⁶ Ako civilnim stanovnicima pribrojimo vojnike, od kojih su neki vjerojatno imali obitelji, dolazimo do broja od oko 230 do 330 stanovnika. Cirkvena je, primijenimo li analogije s onim trgovištim za koja imamo više podataka, sredinom 17. stoljeća mogla imati približno ili više stanovnika od broja koji je popisan početkom 18. stoljeća.

Trgovište Ivanić postojalo je još u 13. stoljeću, a 1404. godine dobilo je status slobodnoga mjesto (libera villa) od zagrebačkog biskupa Eberharda Albena. Te je povlastice 29. kolovoza 1407. potvrđio kralj Žigmund Luksemburški, a možemo ih smatrati privilegijem slobodnoga trgovista. Isti je kralj Ivaniću 1405. godine dao pravo godišnjeg sajma na dan Uzašašća Blažene Djevice Marije (te dan prije i poslije), a kralj Albert Habsburški pravo godišnjih sajmova na osmi dan poslije Uskrsa te na blagdan Sv. Ivana Krstitelja. Kada je 1521. godine privilegije trgovista Ivanića potvrđivao zagrebački biskup Šimun Erdödy, promijenio je jedino članak o slobodi seljenja koje je ograničio na biskupske posjede.²⁷

Purgarima su na biskupskom ivanićkom vlastelinstvu smatrani ne samo stanovnici trgovista Ivanića, nego i Kloštra te Lonje, a u tim su naseljima uz purgare ili građane (cives) živjeli i predjaci te želiri. Purgari su, kao i kmetovi, morali davati podvoz te naturalnu i novčanu rentu. U slučaju rata služili su kao vojnici u vlastelinskem banderiju. Bili su oslobođeni od tlake, ali su morali raditi na gradnji utvrda, nasipa i sl. Purgari su sredinom 17. stoljeća pružali otpor povećanju feudalnih tereta. Stanovnici purgarije na ivanićkim su posjedima pod vodstvom ivanićkog

²¹ ZHS, knj. 1, str. 343.

²² ZHS, knj. 1, str. 350 - 352.

²³ ZHS, knj. 1, str. 379.

²⁴ ZHS, knj. 1, str. 392, 396.

²⁵ NAZ, KV, Prot. 130/I.

²⁶ Štajerski zemaljski arhiv Graz (STLA), Militaria, Sch. 162, 175, 191, 254.

²⁷ E. Laszowski, Stare sloboštine Ivanić-grada, Vjesnik Zemaljskog arkiva, 3, Zagreb 1901., str. 32 - 35.

suca Martina Šiftara Špoljara 1660. godine pokušali obnoviti status slobodnoga trgovišta Ivanića.²⁸

Kako je u Ivaniću 1630. godine popisano 208 vojnika (78 haramija, 80 njemačkih vojnika i 50 husara),²⁹ možemo pretpostaviti da je to bio najniži broj stanovnika Ivanića u prvim desetljećima, iako sam svjestan da tome treba dodati nepoznat broj civila.

Ivanićani, tj. »purgari okoli grada« su 1649. godine činili skupinu od 14 obitelji, 1679. godine 13, a 1701. godine 12 obitelji. U Lonji su 1649. i 1701. popisane 32 obitelji, dok su 1679. zabilježene njih 23. U Kloštru su 1649. bile ukupno 82 obitelji, 1679. ih je zabilježeno 80, a 1701. su popisane 52 obitelji.³⁰ Josip Adamček je izračunao da je u ta tri naselja »1649. bilo 176, a 1679. godine 145 obitelji. Status vlastelinskih purgara ili građana (*cives sive oppidani*) imalo je međutim samo oko 40 podložnika iz Ivanića, Lonje i Kloštra«.³¹

Brojenjem pojedinih kućedomaćina došao sam do zbroja od 128 obitelji 1649. godine u sva tri spomenuta naselja (Ivanić, Lonja i Kloštar). U istim je naseljima 1679. godine živjelo 116 obitelji, a 1701. njih samo 96.³² Na osnovi iznesenoga može se zaključiti da je u purgarskim naseljima sredinom 17. stoljeća živjelo 460 do 700, a početkom 18. stoljeća 350 do 530 stanovnika.

Kralj Leopold je 12. ožujka 1660. u Beču potvrđio sve ranije ivanićke povlastice koje su Ivaniću osiguravale status slobodnoga trgovišta.³³ Kralj je istodobno izdao i zaštitni list za ivanićke purgare jer su se oni tužili da ih ometaju u korištenju njihovih starih sloboština te ih prisiljavaju na neuobičajena i nepravedna davanja. No, kraljevska potvrđnica nije bila legalna jer prema zakonskim člancima Ugarskog sabora iz 1622. i 1649. godine kralj bez preporuke vlastelina nije mogao davati povelje trgovištima, a purgari, osim toga, nisu imali suca kojega je biralo 12 prisežnika (kako je bilo naznačeno u povlasticama) te su davali razne službe (gradili gospodarske zgrade, popravljali ograde, vozili vino i žitarice itd.). Biskup Petar Petretić je protiv ivanićkih purgara podignuo tužbu pred podbanom i protonotarom jer su, prema njegovu mišljenju, nezakonito postupili. Sud je presudio da se kraljeva potvrđnica i njegovo zaštitno pismo ponište te da ivanićki purgari ubuduće moraju snositi postojeće terete, a presudu je potvrđio i ban Nikola Zrinski.³⁴ Iako se nisu provodili kraljevski privilegiji, Ivanić je ostao trgovište, a dotadašnji purgari nisu izgubili svoj status koji je bio povoljniji od kmetskog.

²⁸ Ivanić (»Purgari okolu grada«) i Lonja činili su 1672. jednu općinu koja je godišnje morala plaćati 40 forinti i prodati 100 vedara vlastelinskog vina. U Kloštru je bila druga »gradska« općina. Ti su građani (*cives Klostrenses*) godišnje morali istočiti 80 vedara vlastelinskog vina i platiti 19 forinti novčane daće. Stanovnici ivanićkih trgovišta pružili su otpor povećanju feudalnih tereta. Čini se da su 1649. odbijali prevoziti vlastelinske žitarice i prodavati vino. Juraj Zakmardy je 22. travnja 1649. godine obavijestio biskupa da je s njima razgovarao »zaradi zamudene službe i nepokoršćine«. Purgarski je sudac, međutim, izjavio da su se gotovo svi pokorili i da »hote dvakrat pokorneši biti nego su bili, i žitak voze i vino toče«. No, vlastelinski upravitelj Ivan Hrastovački tražio je već 4. srpnja 1649. da se ivanićki purgari pozovu na sud zbog uskraćivanja desetine. Javio je biskupu da »nehte desetine plaćali žitne i hajdine od nijedne zemalj, sternu od purgerskeh«. Stanovnici novih ivanićkih trgovišta bili su svjesni da je trgovište Ivanić u srednjem vijeku uživalo autonomiju pravog trgovišta, imalo svoje sajmove i snosilo manje feudalne terete. Imali su povelju biskupa Eberharda iz 1404. godine, prema kojoj građani nisu morali davati tlaku, nego novčane daće koje su iznosile samo 72 denara po selištu. Njihov je sudac studio sve parnice, osim parnica zbog »notae infidelitatis«. Građani su mogli slobodno raspolagati svojom imovinom. J. Adamček, Bune i otpori, str. 315 - 316.

²⁹ STLA, Militaria, Sch. 162.

³⁰ NAZ, KV, Prot. 5/V; Prot. 105/I.

³¹ J. Adamček, Bune i otpori, Zagreb 1987., str. 315.

³² NAZ, KV, Prot. 5/V; Prot. 105/I.

³³ E. Laszowski, Stare sloboštine Ivanić-grada, 32 - 34. Zahvaljujući toj potvrđi, sačuvani su podaci o starijim povlasticama. Kasnije su povlastice izgubljene ili spaljene. Usp. J. Barbarić, Diplomatički i ostali pisani izvori za povijest Ivanića i njegova kraja (1246. - 1808.), 900 godina Ivanića (zbornik), Kloštar Ivanić - Ivanić Grad - Križ 1994., str. 232.

³⁴ Arhiv HAZU, II-d-105; NAZ, Juridica, 5/1105 (1966); J. Adamček, Bune i otpori, str. 316.

NEPRIVILEGIRANA TRGOVIŠTA I TRGOVI NASTALI U SREDNJEM VIJEKU, KOJI SU ZADRŽALI STATUS GRADSKIH NASELJA U DIJELU 17. STOLJEĆA

Trgovišta i ostala gradska naselja koja su nastala u srednjem vijeku, tijekom 16. stoljeća doživjela su krizu i zastoj u svom razvoju, a uzroci te krize bili su višestruki. Prema navodima Josipa Adamčeka, osmanska su osvajanja unijela velike poremećaje u trgovacki promet, što je oslabilo mnoga stara gradska naselja, a na mnogim su vlastelinstvima gradska naselja propala u doba osmanskih pustošenja jer se stanovništvo raselilo ili je bilo zarobljeno. Velik udarac razvoju gradskih naselja nanjelo je uključivanje feudalaca u trgovinu poljoprivrednim proizvodima, pri čemu gradska naselja nisu bila dovoljno snažna da bi zadržala tu trgovinu.³⁵ Na vlastelinstvima koja nisu zauzeli Osmanlije ili se nisu nalazila u neposrednoj pograničnoj zoni s Osmanskim Carstvom, a na kojima su propala oslabljena gradska naselja, zemaljski su gospodari nekadašnje purgare pretvarali u kmetove. Pritom su nekadašnja trgovišta i trgovi u pravnom smislu postajali sela.

Unatoč navedenim procesima, neka su trgovišta i trgovi opstali i u 17. stoljeću. Oni su uglavnom bili u onom dijelu Križevačke županije koji je ostao pod vlašću bana i Sabora - Ludbreg, Vrbovec, Rakovec, Miholec i Dubrava. Od srednjovjekovnih trgovišta koja su se nalazila na teritoriju Varaždinskoga generalata, a preživjela su krizu 16. stoljeća i na neki način vegetirala u 17. stoljeću, moguće je navesti samo primjer Đurđevca.

Na kraju će se osvrnuti i na trgovište Varaždinske Toplice. Iako je ono dio Varaždinske županije, u njemu je bila smještena vojnokrajiška utvrda s plaćenom posadom koja je spadala u sastav Križevačke natkapetanije Varaždinskoga generalata.

Ludbreg se kao trgovište spominje od 1461. godine. Ludbreško vlastelinstvo je 1520. godine imalo 210 poreznih dimova, a početkom 16. stoljeća su građani trgovišta Ludbreg činili oko 20 posto podložnika ili barem poreznih obveznika vlastelinstva.³⁶ U trgovištu su 1598. godine živjele obitelji 22 građana, 29 inkvilina i četiri kmeta, odnosno ukupno 55 obitelji.³⁷ Možemo procijeniti da je u Ludbregu živjelo 200 do 300 stanovnika, što je približno procjeni Nevena Budaka koja iznosi 280 do 350.³⁸ Trgovište Ludbreg (oppidum Lyudbreg) je 1659. godine imalo 123 kućedomaćina, tj. otprilike 450 do 700 stanovnika. Godine 1671. u Ludbregu su bile 102 kuće, a 1680. je njihov broj smanjen na 95. U trgovištu je 1700. godine popisano 98 kućedomaćina,³⁹ što bi otprilike moglo iznositi 350 do 600 stanovnika. To se poklapa s procjenom da je trgovište Ludbreg 1700. godine imalo 588 stanovnika, koju donosi Stjepan Krivošić.⁴⁰

Vrbovec se 1704. spominje kao »oppido Verbouec« i tada je u njemu bilo popisano 107 kućedomaćina,⁴¹ što znači da je tamo živjelo 380 do 590 stanovnika. Godine 1598. u Vrbovcu su živjele 24 obitelji poreznih obveznika⁴² ili oko 80 do 130 stanovnika, pa je moguće zaključiti da se od kraja 16. do početka 18. stoljeća broj stanovnika u Vrbovcu više nego učetverostručio. Zanimljivo je istaknuti da je 1598. godine u Vrbovcu popisano 20 kmetskih i četiri želirske obitelji, što znači da krajem 16. stoljeća tamošnji stanovnici nisu imali purgarski status. Poslije se stanovnici Vrbovca ponovno spominju kao purgari. Godine 1672. vrbovečki su purgari (oppidani) držali

³⁵ J. Adamček, Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV. do kraja XVII. stoljeća, str. 396, 407.

³⁶ J. Adamček, Ludbreg i njegova okolica u doba feudalizma, u: Ludbreg - monografija, Ludbreg 1984., str. 85.

³⁷ Adamček - Kampuš, Popisi, str. 442.

³⁸ N. Budak, Gradovi Varaždinske županije, n. dj., str. 169.

³⁹ NAZ, KV, Prot. 4/IV; KV, Prot. 89/Ia; Prot. 98/II; Prot. 91/III; S. Krivošić, Stanovništvo Podravine 1659. - 1859., Podravski zbornik, br. 9, Koprivnica 1983., str. 158; H. Petrić, Društveni i gospodarski razvoj od srednjega vijeka do Prvoga svjetskog rata, u: Ludbreg - Ludbreška Podravina, Zagreb 1997., str. 50 - 51.

⁴⁰ S. Krivošić, Stanovništvo i demografske prilike, n. dj., str. 37.

⁴¹ NAZ, Prot. 130/I, str. 94, 609.

⁴² Popisi i obračuni poreza, str. 461.

30,63 selišta ili 36 posto selišnoga zemljišnog fonda na vrbovečkom vlastelinstvu.⁴³ Josip Adamček smatra da su purgari na vrbovečkom vlastelinstvu vjerojatno bili najbrojnija grupa podložnika. Purgari su, kao i kmetovi, morali davati tlaku, ali su, za razliku od kmetova, snosili upola manju naturalnu rentu.⁴⁴

Purgarija se na rakovečkom vlastelinstvu sastojala od trgovista **Rakovec** te sela Brezana, Samoborca i Baničevca. Sredinom 16. stoljeća, u vrijeme Nikole Zrinskog (Sigetskog), rakovečkim su purgarima nametnute nove feudalne obveze, a Juraj Zrinski je 1623. posebnom ispravom regulirao purgarske obveze. Razlika između purgara i kmetova bila je u tome što purgari nisu morali davati tlaku za oranje, nego im je obveza bila davati podvoz. Osim toga, purgari su davali i manje naturalne daće od kmetova.⁴⁵ Od 1630. do 1672. godine došlo je do povećanja radne rente rakovečkih purgara. Tada je podložnicima na purgariji pripadalo oko 35 posto selišnih posjeda.⁴⁶

Josip Adamček utvrdio je da purgari na rakovečkom vlastelinstvu tijekom 17. stoljeća više nisu bili gradsko stanovništvo, a prema načinu privređivanja nisu se bitnije razlikovali od kmetova. Purgari su, prema Adamčekovu mišljenju, činili »samo posebnu grupu zavisnih podložnika, koja je davala specifično strukturiranu feudalnu rentu«.⁴⁷ Iako Adamček smatra da su purgari na rakovečkom vlastelinstvu prestali biti »gradsko stanovništvo«, nemoguće je dokazati da su oni prije to bili.

Usprkos tome, Rakovec je status trgovista sačuvao i u prvoj polovici 18. stoljeća. Na primjer, 1704. godine zapisan je kao »oppido Rakonogh«.⁴⁸ Isti je status imao i u popisu iz 1709.,⁴⁹ dok je na karti u »Statusu familiae Patachich« iz 1740. označen kao »Schloß und Marckt«.⁵⁰ Rakovec je 1755. popisan kao selo (pagus),⁵¹ što znači da je sredinom 18. stoljeća izgubio status trgovista.

U trgovisu (oppidum) Rakovec je 1598. godine popisano 11 obitelji (devet u kmetskom i dvije u želirskom statusu),⁵² 1630. je postojalo 19 selišta (od toga četiri desertna),⁵³ 1709. je popisano 11 kućedomačina,⁵⁴ 1716. godine 15 obitelji,⁵⁵ a 1720. godine 18 kućedomačina.⁵⁶ Prema tome, krajem 16. stoljeća u trgovisu je živjelo 40 do 60 osoba, sredinom 17. stoljeća njih 70 do 105, a početkom 18. stoljeća imalo je 40 do 60 stanovnika.

Miholec⁵⁷ se kao trgoviste na posjedima zagrebačkih biskupa (oppidum Zenthmihal domini episcopi) spominje od početka 16. stoljeća.⁵⁸ Kao trgoviste je posljednji put spomenut 1543. godi-

⁴³ Popisi i procjena dobara, str. 307 - 308.

⁴⁴ J. Adamček, Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV. do kraja XVII. stoljeća, str. 728.

⁴⁵ HU, str. 171 - 178; J. Adamček, Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV. do kraja XVII. stoljeća, str. 727.

⁴⁶ Popisi i procjena dobara, str. 301 - 303.

⁴⁷ J. Adamček, Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV. do kraja XVII. stoljeća, str. 728.

⁴⁸ NAZ, Prot. 130/I, str. 106.

⁴⁹ Arhiv HAZU, IV/b-63.

⁵⁰ NSK Zagreb, R 4086, Status familiae Patachich.

⁵¹ Arhiv HAZU, II-d 152.

⁵² Popisi i obračuni poreza, str. 462. Rakovečki župnik Lavoslav Matošić je uredništvu Arkiva za povjesnicu Jugoslavensku sredinom 19. stoljeća napisao sljedeće: »Da je Rakovec bio nekada veće trgoviste s mnogo kućah, to svjedoči široka poljana u okolini, koja biaše onda vlastitost žiteljih istoga trgovista, a sada je vlastitost stranom ovdašnje gospodštine, stranom obližnjih seljanah, zatim svjedoče to komadi opekah i kamenja, koji često u svoj okolini nalaze se. Nu žaliože, trgoviste je razoren u 16. stoljetju po okrutnih Turcih, te je sada selo samo od 16 kućah«. Usp. Arkiv za povjesnicu Jugoslavensku, knj. 5, Zagreb 1859., str. 343.

⁵³ HU, str. 171 - 175.

⁵⁴ KAZ, Acta capituli saec., XVIII., fasc. 3.

⁵⁵ Arhiv HAZU, IV/b-63.

⁵⁶ NAZ, KV, Prot. 144/XVb.

⁵⁷ I. Peklić, Župa Miholec - Dobrovoljno vatrogasno društvo Miholec 1912. - 2002., Miholec 2002., str. 38 - 41.

⁵⁸ Popisi i obračuni poreza, str. 25, 51.

ne,⁵⁹ a već 1554. popisi ga ne bilježe kao trgovište⁶⁰ da bi 1604. ponovno bio popisan kao trgovište koje je zajedno s predijem u Fodrovcu imalo 45 kućanstava.⁶¹ Stanovnici trgovišta Miholec u 17. su stoljeću morali davati novčanu daću kao kolektivni teret. Cijelo trgovište plaćalo je 30 forinti jurjevšćine i 30 forinti martinšćine. Stanovnici Miholca su ljetnu desetinu te desetinu pšenice i raži davali u snoplju, a umjesto jesenske desetine prosa i heljde, purgari su svake godine davali 35 vedara vina. Krajem 17. stoljeća je miholečkim purgarima nametnuta tlaka, što je vidljivo iz žalbe purgara biskupu da ih je porkulab prisiljavao na davanje dva dana tlake tjedno. Početkom 18. stoljeća svaka je kuća u trgovištu Miholec morala davati tri dana tlake za žetu i isto toliko za košnju sijena, a purgari su morali sudjelovati i u prijevozu desetine te u popravcima (i gradnji) kaštela u Gradecu.⁶²

Godine 1598. u Miholcu je bilo 28 obitelji (23 kmetske i pet želirskih),⁶³ 1704. se spominju podložnici »oppidani«, a 1706. u tom je trgovištu živjelo 47 obitelji.⁶⁴ Krajem 16. stoljeća u Miholcu je obitavalo 100 do 150, a početkom 18. stoljeća 170 do 260 stanovnika.

Srednjovjekovno trgovište **Dubravu** su 1552. popalili Osmanlije.⁶⁵ Zagrebački biskup Gašpar Stankovački je 1595. pisao da su 1587. »uz svoj silan trošak, brigu i napor obnovili i ojačali utvrdu Dubravu s utvrđenim gradom, koji su toliko godina bili u sramotnu i ružnu stanju te gotovo potpuno opustošeni i napušteni, a svojedobno zbog straha od Turaka zapaljeni i ostavljeni te smo na tome istom mjestu s Božjim dopuštenjem ustanovili novo naselje što nam je, uz slobodu novim naseljenicima i stanovnicima za razdoblje od čitavih sedam godina, koje je netom prošlo«. U utvrdi Dubrava su doseljenici u statusu građana podignuli kuće. Biskup je s njima 1595. godine sklopio nagodbu kojom su dubrovački građani zagrebačkim biskupima i biskupiji trebali davati cijelu desetinu plodova pšenice, raži, ječma, prosa i zobi u svežnjevima te svinja i počela. Biskup je Dubravčane oslobođio davanja sljedećih 12 godina. Građani su, prema tome, morali davati desetinu žitarica i svinja, a desetinu od krčevinskih zemalja morali su davati nakon dvije godine obrade. Dubravčani su dobili i pravo slobodne prodaje kuća i drugih nekretnina.⁶⁶

No, u vrijeme Domitrovićeva nasljednika, biskupa Franje Ergelskog, stanovnici trgovišta Dubrave su se 1633. godine tužili da se krše povlastice iz 1595. jer ih je biskup Šimun Bratulić prisiljavao na prijevoz prikupljene desetine, bila im je nametnuta i dužnost prodaje vlastelinskog vina, a biskup Petar Domitrović oduzeo im je šumu.⁶⁷

⁵⁹ J. Adamček, Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV. do kraja XVII. stoljeća, str. 402.; Popisi i obračuni poreza, str. 137.

⁶⁰ Popisi i obračuni poreza, str. 161.

⁶¹ J. Adamček, Bune i otpori, str. 300.

⁶² Purgari iz Miholca žalili su se 1677. godine biskupu Borkoviću da su im vlastelinski službenici nametnuli desetinu zobi za koju se prije smatralo da je zamijenjena u vino. J. Adamček, Bune i otpori, str. 314 - 315.

⁶³ Popisi i obračuni poreza, str. 456.

⁶⁴ NAZ, KV, Prot. 130/I, str. 124.

⁶⁵ Lj. Šustek, Dubrava u povijesti i njena okolina, Zagreb 1929., str. 46

⁶⁶ »Istim tim dubrovačkim građanima desetinu heljde koja se na tome mjestu od davnine obično propisuje i ubire. Isto tako bude li koji od tih građana na području spomenute utvrde i utvrđenoga grada Dubrave od nadnevka ove isprave napravio krčevinu, otada neka dvije godine s novih zasijanih krčevina ne plaća ni nama ni našoj prije spomenutoj Crkvi nikakvu desetinu, već je tek treće godine može za nas i za našu spomenutu Crkvu utjerati naš sakupljač desetine ili službenik. Potom spomenutim građanima i svim njihovim nasljednicima zauvijek milostivo dopuštamo i odobravamo mogućnost da međusobno prodaju i kupuju zemljišta, kuće, oranice i ma koja druga nepokretna dobra, uz trajno očuvanje prihoda s takvih dobara koja dužno prihodujemo mi i naša Crkva. Smatrali smo da radi vjerodostojnosti svega ovoga, radi svjedočanstva i radi vječne čvrstine treba ovu ispravu dati i izdati tim dubravačkim građanima i čitavoj zajednici građana i stanovnika našega utvrđenoga grada Dubrave te svim njihovim nasljednicima potvrđenu i potkrijepljenu našim vlastoručnim potpisom i vješanjem našega pravoga pečata. Izdano u Zagrebu, 9. rujna godine Gospodnje 1595.« B. A. Krčelić, Povijest stolne crkve zagrebačke, Zagreb 1994., str. 77.

⁶⁷ KAZ, Arhiv Čazmanskog kaptola, Acta Loci credibilis, Lit. D, br. 153.; J. Adamček, Bune i otpori, str. 314.

Ipak, čini se da tužba iz 1633. godine nije bila u svemu točna jer su povlastice trgovišta Dubrave bile proširene 1612. kada je privilegij iz 1595. potvrdio zagrebački biskup Petar Domitrović koji je Dubravčanima dodao slobodnu uporabu nekih šuma »odjelito od bilo kojih susjeda, ako bi kad šuma obilato rodila žiron, a sudioništvo u pogledu drugih stvari«.⁶⁸

Građani Dubrave su zajedno s ostalim podložnicima morali raditi na održavanju dubravske utvrde, a povrh toga im je, vjerojatno 20-ih godina 17. stoljeća, nametnuta kolektivna dača od 100 forinti. Stanovnici trgovišta Dubrava su 1641. bili optuženi da su prije nekoliko godina prestali plaćati tu novčanu daču, a predstavnici Dubravčana su tražili mogućnost za obraćanje biskupu radi smanjenja te daće koja ih je previše opterećivala. U budućnosti bi trebalo istražiti je li im zagrebački biskup smanjio tu novčanu daču. Problemi u odnosima između biskupa i stanovnika trgovišta Dubrave nastavili su se i u drugoj polovici 17. stoljeća kada su Dubravčani tražili da im se vrati »njihove stare pravice«, očito misleći na prava koja su dobili privilegijem iz 1595. godine.⁶⁹

U trgovištu Dubrava gdje su živjeli građani, te u ulicama - Martinskoj, Zapadnoj i Južnoj gdje su živjeli želiri, 1650. godine živjelo je 108 kućedomaćina. Od 1662. spominju se samo dvije ulice, Grabarska i Martinska, u kojima je zajedno s trgovištem živjelo 69 kućedomaćina. Godine 1669. broj kućedomaćina je smanjen na 68. Trend smanjenja se nastavio i u sljedeća dva desetljeća pa je 1679. popisano 59, a 1688. samo 37 kućedomaćina. Tek krajem 17. i početkom 18. stoljeća slijedio je blagi demografski oporavak pa je 1701. popisan 51 kućedomaćin.⁷⁰ Dubrava je sredinom 17. stoljeća imala približno 390 do 600 stanovnika, a početkom 18. stoljeća upola manje, odnosno njih 185 do 300.

Neka od naselja koja su postojala na vojnokrajiškom prostoru zadržala su status gradskih naselja. Jedan od rijetkih primjera je **Đurđevac**. Nekadašnje srednjovjekovno trgovište Đurđevac se 1659. godine spominje kao »civitas«,⁷¹ što upućuje na to da je Đurđevac sredinom 17. stoljeća mogao funkcionirati kao gradsko naselje. Godine 1700. imao je 222 kućedomaćina,⁷² što znači da je mogao imati vjerojatno 800 do 1200 stanovnika. Njima treba pribrojiti 35 njemačkih vojnika i 91 haramiju koliko ih se spominje od 1630. do 1678. godine.⁷³ Uz prepostavku da su neki vojnici mogli imati obitelji, vjerojatno ih je ukupno (s članovima obitelji) bilo dvjestotinjak.

Valja istaknuti da je u **Varaždinskim Toplicama** bila vojnokrajiška utvrda s plaćenom posadom, koja je spadala u sastav Križevačke natkapetanije Varaždinskoga generalata pa ču zbog toga predstaviti i ovo trgovište, iako je ono formalno spadalo pod Varaždinsku županiju. Na mjestu antičkog naselja Aquae Iasae u srednjem je vijeku nastalo naselje Varaždinske Toplice.⁷⁴ Naselje je nastalo na izvoru termalne vode u blizini rijeke Bednje. Zagrebački kaptol je dio topičkog vlastelinstva stekao početkom 12. stoljeća kada mu je ban Aleksije (1110. - 1116.) darovao predij Toplicu. Kaptolu je taj posjed 1181. godine potvrdio kralj Bela III. Zagrebački kaptol je 1225. godine proširio topičke posjede, a majka plemića Mutimira darovala je kanonicima zemlje istočno od Varaždinskih Toplica. Vlastelinstvo je prošireno i 1500. godine kada je Lucija de Zemchey

⁶⁸ B. A. Krčelić, Povijest stolne crkve zagrebačke, str. 77.

⁶⁹ SHKR, knj. 2, str. 207 - 208; NAZ, Politica, br. 152; Juridica, br. 617; Libelli supplices, XVI/45.

⁷⁰ NAZ, KV, Prot. 5/V, f. 33-35, 168-171; Prot. 105/I, str. 9 - 11, 150 - 152, 295 - 297.

⁷¹ NAZ, KV, Prot. 89/la, str. 49

⁷² NAZ, KV, Prot. 91/III, str. 218 - 220.

⁷³ STLA, Militaria, Sch.175, 191, 211, 254.

⁷⁴ Neven Budak piše da bi se od gradova sjeverozapadne Hrvatske moguća veza »antičkog srednjovjekovnog sajma mogla naslutiti samo u Varaždinskim Toplicama u kojima se sajam održavao u 4. stoljeću, a ponovno se spominje tisuću godina kasnije kao da je postojao od davnina. Bez čvršćih dokaza takav je kontinuitet samo prepostavka«. N. Budak, Gradovi Varaždinske županije u srednjem vijeku (Urbanizacija Varaždinske županije do kraja 16. stoljeća), Zagreb - Koprivnica, str. 40.

darovala svoj dio Kelemea i okolnih sela. Zagrebački kanonici bili su feudalni gospodari Varaždinskih Toplica do 1848., no katkad su na kraće vrijeme vlastelinstvo preuzimali i svjetovni feudalci, na primjer varaždinski župan (početkom 12. stoljeća), Franjo Batthyany (1527. - 1528.) itd. Kaptol je vlastelinstvo i zalagao, primjerice 1469. godine Petru Bočkaju iz Rasinje.⁷⁵ Župa Sv. Martina spominje se u najstarijim popisima iz 1334. i 1507. godine.⁷⁶ Trgovište se u Varaždinskim Toplicama počelo razvijati vjerojatno početkom 14. stoljeća, a osobito nakon 1336. kada je dobilo pravo održavanja sajma. U tužbi iz 1385. spominju se toplički građani (*cives*), što upućuje na to da su stanovnici Toplica imali građanski status. Zagrebački kanonici su im 1420. odlučili dodijeliti povlastice prema kojima su mogli birati suca, a kanonici su odredili da se u Toplice mogu doseljavati samo slobodni ljudi, što jasno govori o namjerama da se u trgovište privuku novi stanovnici. Povlastice su Varaždinskim Toplicama dale ograničenu gradsku autonomiju. U trgovištu su, osim građana, živjeli i župni kmetovi koji su imali drugačiji položaj.⁷⁷

Sve do 70-ih godina 15. stoljeća područje Varaždinskih Toplica bilo je dobro naseljeno. Kada su u to vrijeme na topličko područje provalili Osmanlije, broj podložnika smanjio se za polovicu. Sredinom 16. stoljeća broj podložnika se dodatno smanjio, a posebice u trgovištu Varaždinske Toplice te selu Tuhovcu. Varaždinske Toplice su 1462. imale 87 kućanstava, 1488. godine 85, 1497. njih 62, a u vrijeme osmanskih prodora broj domaćinstava se smanjio, npr. 1567. na samo 33, a 1591. na 27. Kada su početkom 17. stoljeća prestale učestale osmanske provale, topličko se vlastelinstvo (i trgovište) počelo postupno naseljavati. Trgovište Varaždinske Toplice je 1606. godine imalo 39 kućanstava,⁷⁸ odnosno samo 150 do 230 stanovnika. Poslije je broj stanovnika porastao. Desetinu žitarica je 1640. davalo 106 purgarskih obitelji, 1641. godine 103, 1650. njih 66, 1682. njih 106, a 1690. godine 79 purgarskih obitelji.⁷⁹ To znači da je krajem 17. stoljeća broj stanovnika trgovišta Varaždinskih Toplica porastao na 350 do 550.

Početkom 17. stoljeća Zagrebački kaptol nastojao je stanovnicima Varaždinskih Toplica nametnuti veću radnu rentu i još neke obveze, što je izazvalo sporove, sukobe i otpor. Građani i općina cijelog trgovišta (*cives ac communitas totius oppidi*) su 1609. godine odbili zahtjev prema kojemu su morali prevoziti vlastelinski med u Ptuj. Taj se otpor nastavio i sljedećih godina, a pitanje spornih radnih obveza riješeno je tako što se Zagrebački kaptol odrekao prijevoza meda u Ptuj te zauzvrat od podložnika dobivao 26 ugarskih forinti. Krajem 1655. godine u trgovištu je izbila buna koja je bila povezana s akcijom topličkih purgara oko obnove njihovih gradskih povlastica. Čini se da je purgare na bunu potaknuo zastavnik topličkih haramija Đurko Veliki te ih pozvao da se pridruže pobunjenim krajišnicima (»kada su se Vlahi zpunktali«). Topličani su smatrali da će obnovom gradskih privilegija poboljšati svoj položaj i izmijeniti pravni položaj Varaždinskih Toplica na vlastelinstvu. Toplički purgari u svojem su se traženju nastojali osloniti na vojnokrajiške vlasti, stoga su pisali križevačkom vicekapetanu Makaru. Pismu je dopisana molba zastavnika haramija Đurka Velikoga da im Makar dade puščani prah i olovu jer je kaštelan za-

⁷⁵ Diplomatički zbornik, knj. 2, str. 176 - 178; I. K. Tkaličić, Sumporne Toplice kod Varaždina u Hrvatskoj, Zagreb 1869., str. 29 - 77; L. Dobrović, Topografija zemljšnjih posjeda Zagrebačkog kaptola prema izvorima XIII. i XIV. stoljeća, Rad JAZU, knj. 283., str. 177 - 183; J. Adamček, Bune i otpori, Zagreb 1987., str. 45 - 47.; N. Budak, Gradovi Varaždinske županije, str. 51.

⁷⁶ J. Budurac, Popis župa Zagrebačke biskupije 1334. i 1501. godine, Starine, knj. 59, Zagreb 1984., str. 104.

⁷⁷ J. Adamček, Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV. do kraja XVII. stoljeća, Zagreb 1980., str. 164; N. Budak, Gradovi Varaždinske županije, str. 51 - 52.

⁷⁸ J. Adamček, Bune i otpori, str. 47 - 50.

⁷⁹ KAZ, ACA, 64/1, 77/1, 77/9, 77/39, 81/34, 81/55; J. Adamček, Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV. do kraja XVII. stoljeća, str. 728.

branio da im trgovci prodaju streljivo.⁸⁰ Iz sačuvanih izvora nije u potpunosti jasno kako je ta bu-na završila.⁸¹

Na susjednom međimurskom vlastelinstvu je 1638. godine bilo popisano pet gradskih naselja, odnosno trgovišta s 359 domaćinstava ili 22 posto ukupnoga broja podložnika na dijelu vlastelinstva koji su držala braća Petar i Nikola Zrinski. Trgovišta su bila: Čakovec (117 domaćinstava), Nedelišće (66 domaćinstava), Štrigova (18 domaćinstava), Središće (30 domaćinstava) i Prelog kao tada najveće gradsko naselje (128 domaćinstava).⁸² U 17. stoljeću na Međimurskom se vlastelinstvu vidi veća gustoća trgovišta nego na drugim područjima Hrvatsko-slavonskoga kraljevstva, što jasno upućuje na gospodarsko oživljavanje toga prostora.⁸³

NOVOOSNOVANA TRGOVIŠTA U KRIŽEVAČKOJ ŽUPANIJI

Drnje je formalno pripadalo u sastav Križevačke županije, tj. u sastav koprivničkog vlastelinstva. Istodobno je u tom naselju bila smještena utvrda Varaždinskoga generalata pa je u funkcionalnom smislu Drnje bilo i dio provincijala i Vojne krajine. Zbog formalno-pravne pripadnosti provincijalu odlučio sam ga uvrstiti među novoosnovana trgovišta Križevačke županije.

U 17. stoljeću se uz istoimenu utvrdu razvilo trgovište (»oppidum«) Drnje⁸⁴ koje u srednjem vijeku nije imalo status gradskog naselja. No, tu treba biti oprezan jer je u 17. stoljeću »oppidum« najvjerojatnije moguće prevoditi i kao utvrdu i kao trgovište. No, kako se primjerice susjedno selo Sighetec ne spominje kao »oppidum«, a tamo je bila krajiška utvrda istoga ranga kao i u Drnju, moguće je da se »oppidum« u ovom slučaju odnosi na trgovište. Pravni status stanovnika trgovišta bio je drugačiji nego za ostale podložnike. Oni su bili »opidani«, tj. podložnici uvjetno nazvano »trgovišnog« statusa. Je li tako bilo i sa stanovnicima Drnja, trebalo bi proučiti novim istraživanjima. Drnjanska je utvrda u svim popisima od 1630. do 1678. godine brojila 29 vojnika.⁸⁵ Tamo su 1659. godine živjela 143 kućedomaćina.⁸⁶ Godine 1680. u trgovištu Drnje bilo je 280 kuća u kojima je živjelo 969 stanovnika. To znači da je u trgovištu jedna kuća imala oko 3,5 stanovnika. Ako pretpostavimo da je na jednu kuću dolazio barem jedan kućedomaćin, onda je Drnje 1659. godine moglo imati oko 500 stanovnika. No, uzmemli li u obzir da je u jednoj kući poslije moglo živjeti i više ukućana,⁸⁷ procijenjenu brojku od 500 stanovnika možemo uzeti kao minimalan broj, a maksimalni broj stanovnika ne bi smio biti veći od 800. Očito se prema kraju 17. stoljeća odvijao proces smanjivanja broja stanovnika jer je 1683. godine u trgovištu Drnje bilo 247 kuća, a 1700. godine ukupno 193 kućedomaćina,⁸⁸ kada je Drnje moglo imati 670 do 1080 stanovnika.

U Drnju se u popisima stanovništva iz 17. stoljeća spominje više prezimena koja upućuju na izvanagrarna zanimanja: Remenar, Rogožar, Trumbetašić, Barber, Mlinar, Kramar, Krznar, Lugar, Pandur, Čižmešija, Kolar, Mesar, Sabo, Kovač, Varga, Lončar i Špoljar.⁸⁹

⁸⁰ J. Adamček, I. Filipović, M. Hrg, J. Kolanović, M. Pandžić, Seljačke bune XV. - XVIII. stoljeća (Građa), Arhivski vjesnik, god. XVI., Zagreb 1973., str. 69 - 85.

⁸¹ J. Adamček, Bune i otpori, str. 54.

⁸² HDA, NRA, sv. 1445/7; J. Adamček, Agrarni odnosi, str. 726.

⁸³ H. Petrić, Prilog poznavanju gradskih naselja (trgovišta) na posjedima Zrinskih. Primjer međimurskog vlastelinstva, u: Povijest obitelji Zrinski (zbornik), Zagreb 2007., str. 219 - 235.

⁸⁴ H. Petrić, Općina i župa Drnje, Drnje 2000.

⁸⁵ Štajerski zemaljski arhiv, Graz, Militaria, Sch. 162, 175, 191, 254.

⁸⁶ NAZ, KV, Prot. 89/la, str. 99 - 101.

⁸⁷ H. Petrić, Općina i župa Drnje, n. dj., str. 37.

⁸⁸ NAZ, KV, Prot. 91/III, str. 120 - 122.

⁸⁹ NAZ, KV, Prot. 89/la, str. 99 - 100; Prot. 91/III, str. 120 - 121.

Pokraj srednjovjekovnoga sela Gorica zagrebački su biskupi sagradili utvrdu po kojoj je selo dobilo ime **Gradec**,⁹⁰ a u drugoj polovici 17. stoljeća to je naselje imalo status trgovišta.⁹¹ Stanovnici toga trgovišta u 17. stoljeću morali su davati tlaku kao i kmetovi - tjedno dva dana zimi i tri dana ljeti.⁹² U Gradecu je 1598. godine živjelo 47 obitelji, od kojih 23 želirske i 24 kmetske.⁹³ Visok udio želirskih obitelji upućuje na to da je Gradec krajem 16. stoljeća bio osiromašen.

Osiromašenje je nastavljeno u prvim godinama 17. stoljeća pa je Gradec 1602. imao 41, a 1606. samo 35 obitelji.⁹⁴ Približno isti broj obitelji je zabilježen i šezdesetak godina poslije: 1668. popisano je samo 36 kućedomaćina. Demografski oporavak slijedio je tek u posljednjim desetljećima 17. stoljeća pa je Gradec 1674. imao 42, 1679. godine 41, a 1688. godine 65 obitelji. Početkom 18. stoljeća broj obitelji je pao na 56.⁹⁵ Gradec je krajem 16. stoljeća imao 170 do 260, sredinom 17. stoljeća oko 130 do 200, a početkom 18. stoljeća 200 do 310 stanovnika.

NOVONASTALA GRADSKA NASELJA U VARAŽDINSKOM GENERALATU

Dolazak veće količine novca na vojnokrajiški prostor, pogotovo u manje utvrde Slavonske vojne krajine, potaknuo je potrebu vojnika za trgovinom, što je rezultiralo formiranjem novih gradskih naselja (tipa trgovišta) uz manje utvrde. Pritom treba istaknuti da nije riječ samo o stvaranju potpuno novih trgovišta, poput trgovišta Komarnica-Novigrad, nego su obnovljena i neka srednjovjekovna trgovišta koja nisu imala kontinuitet naseljenosti. Takve primjere imamo uz utvrde Međuraču, Čazmu i Virje (ako prihvativimo kontinuitet sa srednjovjekovnim Prodavićem - Prodavizem).

Na vojnokrajiškom teritoriju nastajala su i nova naselja, obnavljana na tradiciji srednjovjekovnih prethodnika. Primjer može biti **Čazma** koja se spominje kao »oppidum« još u razvijenom srednjem vijeku da bi postala nenaseljena zbog osmanskih pustošenja. Napominjem da je osim imena (i možda teritorija) nemoguće dokazati bilo kakav kontinuitet između Čazme kao gradskog naselja iz srednjeg vijeka i istoimenog trgovišta iz 17. stoljeća. Trgovište Čazma bilo je jedno od najvažnijih srednjovjekovnih gradskih naselja Križevačke županije. Godine 1552. došlo je pod osmansku vlast i kratko bilo središte Čazmanskog sandžaka. U slučaju trgovišta Čazme u neku se ruku zapravo radi o obnovi staroga srednjovjekovnoga gradskog naselja, ali kako nije postojao kontinuitet, ubrojio sam ga među novonastala gradska naselja.

Čazma je pod kršćansku vlast došla krajem 16., odnosno početkom 17. stoljeća otkad počinje veća sigurnost za stanovništvo oko donjeg toka rijeke Lonje i Česme (Čazme). »Sama Čazma i okolina toga mjesta s lijeve strane ležale su puste još desetak godina u 17. st. Međutim, desna strana te vode postupno se bila naselila u to vrijeme.«⁹⁶ U Čazmi je u vojnokrajiškoj utvrdi nastalo tvrdavno naselje u kojemu su, prema mišljenju Stjepana Pavičića, »većinu činili Predavci, doveđeni s područja ivaničkog. Ubrzo se ispod tvrđave razvilo i podgrađe, a oba su dijela do 1653.

⁹⁰ R. Horvat, Gradec kod Križevaca, pos. Otisak iz Hrvatske prošlosti, III/1942, Zagreb 1942., str. 1 - 17

⁹¹ NAZ, KV, Prot. 130/I. Gradec se trgovištem (oppidum) naziva u zapisnicima kanonskih pohoda 1688. i 1701. godine.

⁹² J. Adamček, Bune i otpori, str. 315.

⁹³ Popisi i obračuni poreza, str. 459 - 460.

⁹⁴ R. Horvat, Gradec kod Križevaca, str. 5. Župa Gradec, koju su činila samo tri naselja - Gradec te Mali i Veliki Brezovec, sa 67 je obitelji, koliko ih je bilo popisano 1598. godine, do 1602. pala na 53 obitelji.

⁹⁵ NAZ, KV, Prot. 5/V; Prot. 130/I.

⁹⁶ S. Pavičić, Moslavina i okolina, Zbornik Moslavine, knj. 1, Kutina 1968., str. 102.

dosegla 30 domova⁹⁷. Čazma se od 1668. do 1679. spominje kao grad (civitas), očito zbog tradicije, a od 1684. u ispravama se naselje redovno bilježi kao trgovište (oppidum)⁹⁸ što je odgovaralo realnom stanju.

Trgovište Čazma je 1668. imalo 40, a 1679. godine 48 kućedomaćina, kojima valja dodati i 11 njemačkih obitelji. Zanimljivo je da je već 1688. broj kućedomaćina pao na 45 (te 15 njemačkih) obitelji, da bi 1701. u Čazmi bilo samo 35 obitelji (i još 15 njemačkih)⁹⁹. Prema tome, može se pretpostaviti da je Čazma sredinom 17. stoljeća imala 110 do 170, 1688. godine 220 do 330, a posetkom 18. stoljeća 180 do 280 stanovnika.

Novo trgovište bila je **Međurača**, naseljena novim stanovništvom sredinom 17. stoljeća. Međurača je doživjela privremeni brzi razvoj krajem 17. stoljeća kada se spominje kao trgovište.¹⁰⁰ Godine 1704. (zajedno s Nevincem) imala je 40 kućedomaćina, a 1707. pala je na 37 domaćinstava,¹⁰¹ što znači oko 140 do 220 stanovnika. Međurača predstavlja »očiti retrogradni razvoj jednog trgovišta, što se odražava i u razvoju sakralne arhitekture u njemu«. Gubitak centralnih funkcija trgovišta Međurače vidljiv je po tome što se 1707. iz župe Međurača izdvojila župa Rača (s 94 obitelji) dok su u staroj župi ostale živjeti 64 obitelji. Nапosljetku je Međurača prestala biti središte župe koje je preneseno u susjedni Nevinac.¹⁰²

U starim matičnim knjigama **Komarnica** (»Camarca«, »Comarnicza«) ili **Novigrad** spominje se kao »oppidum« (trgovište) od 1649. godine.¹⁰³ Godine 1659. naselje se naziva »Noui Grad« ili Komarnica (Kamarcha).¹⁰⁴ Pod imenom Novigrad naselje se spominje od 1680. godine u matičnoj knjizi krštenih, a 1683. u matičnoj knjizi vjenčanih, dok je od 1687. godine u matičnim knjigama ponovno zapisivano kao »oppidum Camarca«.¹⁰⁵

U Novigradu ili Komarnici je 1659. živjelo 110, a 1700. godine 187 kućedomaćina.¹⁰⁶ Prema tome, tamo je sredinom 17. stoljeća živjelo oko 400 do 610, a krajem 17. stoljeća 670 do 1050 stanovnika.

Virje se kao trgovište spominje tek 1706. godine.¹⁰⁷ U Virju je 1659. popisano 175, a 1700. godine 292 kućedomaćina. Stjepan Krivošić smatra da je mogući broj stanovnika 1659. bio od 1200 do 1350. Za 1700. godinu došao je do rezultata o 1635 stanovnika. Krivošić je koeficijente 5,6 do 6,2 izračunao na osnovi podataka s kraja 18. stoljeća, ali je, usprkos tome, dodatno podignuo rezultate za 17. stoljeće, nastojeći ga što više ujednačiti s 18. stoljećem.¹⁰⁸ Prije smo iznijeli podatke da je za izračun mogućeg ukupnog broja stanovnika tijekom 17. stoljeća u trgovištima najniži koeficijent 3,5. To znači da je Virje sredinom 17. stoljeća imalo 610 do 980, a oko 1700. godine od 1020 do 1640 stanovnika.

⁹⁷ S. Pavičić, Čazma, Hrvatska enciklopedija, sv. 4 (Cli-Dik), Zagreb 1942., str. 209 - 210. Pavičić podatak o 30 domova 1653. godine ne potkrepljuje izvorima.

⁹⁸ NAZ, KV, Prot. 130/I.

⁹⁹ NAZ, KV, Prot. 5/V; Prot. 130/I.

¹⁰⁰ S. Kožul, Povijest župe Nevinac, Zagreb 1989., str. 50, 53, 98 - 99.

¹⁰¹ NAZ, KV, Prot. 130/I; Prot. 131/II, str. 11 - 13.

¹⁰² S. Kožul, Povijest župe Nevinac, str. 54, 58.

¹⁰³ NAZ, KV, Prot. 89/I, str. 7.

¹⁰⁴ NAZ, KV, Prot. 89/II, str. 83.

¹⁰⁵ Župni ured Novigrad Podravski, Spomenica rkt. župe Novigrad Podravski, I.

¹⁰⁶ NAZ, KV, Prot. 89/II, str. 83-85; Prot. 91/III, str. 192 - 195.

¹⁰⁷ NAZ, KV, Prot. 92/IV, str. 133.

¹⁰⁸ S. Krivošić, Virje. Iz demografske povijesti Đurđevačko-krajiške regimente, Podravski zbornik, 12, Koprivnica 1986., str. 119.

TRGOVIŠTA KOJI SU PRETVORENA U SELA TE NESTALA SREDNJOVJEKOVNA TRGOVIŠTA

Nekadašnja trgovišta i trgovi Križevačke županije **Rasinja, Donja Reka, Brezovica, Mađarevo, Remetinec, Svinjarec, Bisag i Glogovnica** pretvorena su u sela. Nakratko se, sredinom 17. stoljeća, javlja i trgovište **Đelekovec** koje je vrlo brzo pretvoreno u selo. Na prostoru Varaždinsko-ga generalata u bivša trgovišta **Sredska, Sv. Ladislav i Rovišće** naselili su se pravoslavni Vlasi, isto kao i u nekadašnja trgovišta **Sredice i Nart**, koja su 1628. godine teoretski bila dosudena »staroj vlasteli«.¹⁰⁹ Pravoslavni Vlasi naselili su se i u nekadašnje trgovište **Sv. Križ** (koje je bilo pusto). Tijekom druge polovice 17. stoljeća pravoslavni su se počeli iseljavati iz Sv. Križa u koji su se, pak, sve više doseljavali katolici.

I druga kasnije obnovljena krajška naselja poput **Rače, Grđevca i Gudovca**,¹¹⁰ koja su u srednjem vijeku bila trgovište, u 17. stoljeću imala su status sela. Ostala trgovišta i trgovi koji su postojali u srednjem vijeku u zapadnom dijelu Križevačke županije zauzeli su ili opustošili Osmanlije.

Proces pretvaranja gradskih naselja u seoska nije imao veze s direktnim prodorima Osmanlija koji su samo indirektno utjecali na taj proces. Treba naglasiti da je došlo do promjene trgovackih putova te da su trgovišta postala oslabljena u konkurenciji s vlastelinstvima i posjedima koji su samostalno počeli voditi trgovinu od početka 16. stoljeća. Još se 20-ih i 30-ih godina 16. stoljeća izmjenio odnos feudalaca prema gradskim naseljima jer se težište davanja počelo prenositi na naturalnu rentu. Zbog toga vlastelinstva i posjedi više nisu bili zainteresirani za novčana davanja i razvitak robno-novčanih odnosa. Uz to su feudalci svoja vlastelinstva i posjede uključili u trgovinu poljoprivrednim proizvodima, a gradska naselja nisu bila dovoljno snažna da bi zadržala tu trgovinu.¹¹¹

Na grebenskom vlastelinstvu se 1453. spominju dva trgovišta - Hrašćina u Zagrebačkoj županiji i **Mađarevo** u Križevačkoj, a oko samostana **Remetinec** razvilo se treće trgovište koje se spominje 1490. godine. Ta su trgovišta prestala funkcionirati kao gradska naselja vjerojatno u 16. stoljeću.¹¹² Njihovi su stanovnici pretvoreni u kmetove, što se vidi iz popisa 1598. godine.¹¹³

Nekada veliko trgovište **Rasinja**, koje se spominje od početka 16. stoljeća,¹¹⁴ imalo je 1570. godine samo 12 poreznih dimova, a 1598. tamo je bilo 16 obitelji građana,¹¹⁵ odnosno 60 do 90 stanovnika. U 17. stoljeću došlo je do obnove naseljenosti. Na vlastelinstvu Rasinja kmetovi i inkvilini su poslije činili samo oko 35 posto podložnika. Svi ostali stanovnici bili su slobodnjaci.¹¹⁶ Rasinja se posljednji put kao trgovište (oppidum Raszinya) spominje još 1659. godine kada je u njoj živjelo 77 obitelji.¹¹⁷ Pretpostavimo li da je u jednoj obitelji bilo od 3,6 do 5,4 osobe, možemo za trgovište Rasinju procijeniti broj stanovnika na 280 do 420. Rasinja se ubrzo nakon 1659. više ne spominje kao trgovište, nego je od 1671. popisivana kao selo, a te je godine imala 87 kuća.¹¹⁸ Vidi se da je broj stanovnika porastao na oko 310 do 470. Rasinja će brojem stanovnika rasti do

¹⁰⁹ HSS, knj. 5, str. 453.

¹¹⁰ HSS, knj. 2, str. 466.

¹¹¹ J. Adamček, Bune i otpori. Seljačke bune u Hrvatskoj u XVII. stoljeću, Zagreb 1987., str. 37.; J. Adamček, Agrarni odnosi, str. 396.

¹¹² J. Adamček, Vlastelinstvo Greben, Kaj, 4-5, Zagreb 1973., str. 18; isti, Agrarni odnosi, str. 171.

¹¹³ Popisi i obračuni poreza, str. 450.

¹¹⁴ J. Adamček, Ludbreg, str. 85.

¹¹⁵ Adamček - Kampuš, Popisi, str. 233, 448 - 449.

¹¹⁶ J. Adamček, Ludbreg, n. dj., str. 98.

¹¹⁷ NAZ, KV, Prot. 89/Ia, str. 150 - 151.

¹¹⁸ NAZ, KV, Prot. 4/IV, str. 46.

1680. kada je u njoj bilo oko 100 kuća, a 1700. u njoj živi 65 kućedomaćina, što govori o padu broja stanovnika.¹¹⁹ Nameće se mogućnost da je promjena statusa naselja iz trgovišta u selo utjecala na smanjenje broja stanovnika.

Đelekovec je primjer novog trgovišta koje se javlja sredinom 17. stoljeća. To je trgovište bilo kratka vijeka jer je vrlo brzo pretvoreno u selo. Đelekovec se kao trgovište (»oppidum Jellekoucii«) spominje samo 1659. godine kada je u njemu bilo 106 kućedomaćina,¹²⁰ odnosno približno 380 do 580 stanovnika. Povlaštenost statusa Đelekovčana proizlazila je dijelom i iz činjenice da je tada u Đelekovcu postojala protuosmanska utvrda pa je bilo logično da se Đelekovčane kao podložnike na različite načine koristilo u obrambene svrhe. Možda se u slučaju Đelekovca radilo o neuspješnom pokušaju stvaranja gradskog naselja tipa trgovišta, trga ili naselja, odnosno nižeg stupnja »gradskosti«. U slučaju da su 1659. Đelekovčani bili »opidani«, dobivanje slobodnjačkog statusa sljedeće godine, 1660., govorilo bi da se njihov položaj znatno promijenio, premda to ne znači da se njihov status uvjetno rečeno pogoršao.

Na posjedima Malog Kalnika se vjerojatno u 15. stoljeću razvilo trgovište **Donja Rijeka**. Njegovi stanovnici su se 1551. godine tužili vladaru da su im gospodari Malog Kalnika nametali terete koje oni nisu bili dužni snositi. Kralj ih je podržao, ali su stanovnici toga trgovišta ostali u kmetskom statusu.¹²¹ U Donjoj Rijeci su 1598. godine bile popisane 34 obitelji (29 kmetova, četiri inkvilina i jedan slobodnjak),¹²² što bi bilo otprilike 120 do 180 stanovnika. U Donjoj Rijeci je 1704. godine zabilježeno 28 obitelji,¹²³ što znači da je broj stanovnika neznatno pao. Možda je moguće utvrditi da je promjena statusa naselja iz trgovišta u selo utjecala na smanjenje broja stanovnika, slično kao i u Rasinji.

Tipičan primjer pretvaranja trgovišta u selo je **Brezovica** na velikokalničkom vlastelinstvu pa će ga podrobnije obraditi. Podno utvrde Veliki Kalnik¹²⁴ na istoimenom se vlastelinstvu u 14. stoljeću razvilo gradsko naselje.¹²⁵ Ono je isprva imalo status »villa sub castro«, da bi se u drugoj polovici 14. stoljeća nazivalo »civitas regalis«. Ime gradskog naselja bilo je Brezovica, a taj se naziv zadržao sve do kraja 17. stoljeća (npr. 1688.), iz čega se jasno može vidjeti da je Brezovica starije ime za današnje selo Kalnik.¹²⁶

Trgovište Brezovica nastalo je na križanju putova, od kojih je jedan išao od dravskog prijelaza (vjerojatno između Đelekovca i Torčeca) te je dolinom potoka Glibokog prolazio pokraj Rasinje¹²⁷ i nastavljao od Brezovice na istok prema Obrežu, Bogačevu, Viničnom pa se preko Hrašćine spajao na put koji je od Vrbovca preko Zeline vodio do Selnice.¹²⁸ Drugi je prometni pravac išao od Križevaca, odnosno Ravena pa preko Miholca i Brezovice nastavljao prema Varaždinskim Toplicama, Knegincu i Varaždinu.¹²⁹

¹¹⁹ NAZ, KV, Prot. 90/II, str. 60, 67; Prot. 91/III, str. 97 - 98.

¹²⁰ NAZ, KV, Prot. 89/Ia, str. 113 - 114.

¹²¹ KAZ, Acta loci credibilis I, litt. T/16; Arhiv HAZU, D-XXXII-140; E. Laszowski, Monumenta Habsburgica, knj. 3, Zagreb 1917., str. 404 - 405; J. Adamček, Bune i otpori, n. dj., str. 43 - 44.

¹²² Adamček - Kampuš, Popisi, str. 451 - 452, 457.

¹²³ NAZ, KV, Prot. 130/I.

¹²⁴ A. Žmegač, Vlastelinski grad Veliki Kalnik, Križevci - grad i okolica, Zagreb 1993., str. 343 - 344.

¹²⁵ Usp. H. Petrić, Trgovište Brezovica u Križevačkoj županiji, Cris, god. VI, br. 1, Križevci 2004., str. 27 - 34.

¹²⁶ Nadbiskupski arhiv Zagreb (dalje: NAZ), Prot. varia 10a, str. 42.

¹²⁷ Ž. Demo, Castrum Keukaproncha/Kuwar - počeci istraživanja, Podravski zbornik, sv. 10, Koprivnica 1984., str. 340.

¹²⁸ H. Petrić, Prilog poznавању srednjovjekovnih putova u središnjoj Hrvatskoj, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta, sv. 26, Zagreb 1993., str. 17 - 26; L. Čoralić, Put, putnici, putovanja. Ceste i putovi u srednjovjekovnim hrvatskim zemljama, Zagreb 1997., karta br. 2 (zapadna i središnja Slavonija).

¹²⁹ T. Đurić, D. Feletar, H. Petrić, Općina Gornji Kneginec - povjesno-zemljopisna monografija (izabrane teme), Gornji Kneginec - Samobor 2004., str. 45 - 50.

Josip Adamček smatra da se Brezovica prvi put spominje 1349. godine,¹³⁰ no čini se da se taj ili njemu slični nazivi javljaju na ovom prostoru i ranije.¹³¹ Brezovica je povlasticu slobodnoga trgovišta dobila od kralja Ludovika I. Anžuvinca 13. prosinca 1367. godine.¹³² Ban Petar Cudar je tom trgovištu 3. travnja 1377. podijelio pravo održavanja tjednih sajmova (trgova). Kralj Žigmund je 10. srpnja 1405. godine potvrdio tu povlasticu, a 3. listopada 1433. »naredio da se građanima vrate zemlje koje su im oduzeli kaštelani biskupa Albena«.¹³³ Povlasticu kralja Ludovika I. iz 1367. godine potvrdio je ban Ladislav Lošonc 1388.,¹³⁴ a 1394. kralj Žigmund Luksemburški.¹³⁵

Analizirajući taj gradski privilegij, Josip Adamček utvrdio je da su stanovnici trgovišta Brezovice birali svoga suca »koji je upravljao njihovom općinom i studio građanima. Samo tri vrste prekršaja (nasilje, krađa i paljevina) ostale su u nadležnosti bana ili kaštelana, koji su u kraljevo ime upravljali Velikim Kalnikom. Poveljom kralja Ludovika određena su i podavanja stanovnika Brezovice. Svaki posjed (fundus) trebao je godišnje platiti 60 denara, 30 o Jurjevu i 30 o Mihalju. Osim toga, trebalo je dati, zapravo dovesti, voz sijena i voz drva. Građani su davali i uobičajene darove o Božiću, Uskrsu i Martinu (svaki put 3 kruha i pile). Čitava je općina upravitelju vlastelinstva (kaštelanu ili banu) trebala svake godine dati 400 križevačkih vedara vina, a ako kralj u Kalnik dođe, uobičajene namirnice (vinctualia) za njegovo izdržavanje«.¹³⁶

Brezovica se spominje nekoliko puta u 15. i na početku 16. stoljeća, na što su upozorili Zdenko Balog i Josip Buturac.¹³⁷ Osim onih podataka koje navodi Zdenko Balog,¹³⁸ dopunio bih da je Brezovica ipak izrijekom spomenuta kao kraljevski grad, »civitas regalis Brezthouycza«, što je zabilježeno još 1405. godine,¹³⁹ a kao toponim i 1513.,¹⁴⁰ dok se kao »Brezthowycza« spominje i 1519.¹⁴¹, iako nije sigurno da je riječ o Brezovici pod Kalnikom. Josip Adamček još upozorava da se Brezovica »navodi kao trgovиšte u darovnicama 1480. i 1502. godine«.¹⁴²

Od kraja 15. do kraja 16. stoljeća možemo pratiti proces gospodarskog i demografskog slabljenja brezovičkog trgovиšta. Ono je još 1495. imalo čak 73 porezna dima, da bi već 1512. broj dimova bio smanjen na 49, koliko je zabilježeno i 1517. Tri godine poslije, 1520., njihov je broj iznosio 36. Dakle, u samo četvrt stoljeća broj poreznih dimova u trgovиštu Brezovica je prepоловljen, što znači da je za otprilike toliko smanjena gospodarska i demografska snaga toga naselja, što je otvorilo put postupnom ignoriranju povlastica i pretvaranju njezinih stanovnika u kmetove. Do sredine 16. stoljeća gospodarska i demografska snaga Brezovice postala je gotovo neznatna te je, na primjer, 1554. godine zajedno s Velikim Kalnikom i Gregurevcem imala samo deset pore-

¹³⁰ J. Adamček, *Bune i otpori*, str. 43. Iako to izrijekom ne navodi, očito je mislio na ispravu objavljenu u: *Diplomatički zbornik* (dalje: DZ), knj. 11, str. 533.

¹³¹ G. Heller, *Comitatus Crisiensis*, München 1978., str. 25.

¹³² Prnjepis povlastice nastao 1751. godine čuva se u Arhivu HAZU, *Acta Keglevichiana*, IX/10, na što je upozorio Josip Adamček usp. J. Adamček, *Bune i otpori*, str. 43.

¹³³ J. Adamček, *Bune i otpori*, str. 43.

¹³⁴ A. Badurina, M. Fischer, *Kalnik*, str. 332.

¹³⁵ Arhiv HAZU, D-XVIII-86; J. Stipišić, M. Šamšalović, *Isprave u Arhivu Jugoslavenske akademije (inventar)*, str. 327; A. Badurina, M. Fischer, *Kalnik*, str. 332.

¹³⁶ J. Adamček, *Bune i otpori*, str. 43.

¹³⁷ O tome detaljno usp. Z. Balog, *Križevačko-kalnička regija u srednjem vijeku*, str. 104. On spominje i nekoliko isprava iz 13. i 14. stoljeća te one, njemu poznate, iz 15. i s početka 16. stoljeća, koje govore o Brezovici, kao npr. iz 1217., 1342., 1344., 1349., 1350., 1387., 1392., 1395., 1396., 1433., 1435., 1445., 1495., 1509. i 1512. godine. Neke od tih podataka je prije naveo i Josip Buturac, *Regesta za spomenike Križevaca i okolice, Križevci 1991.*, npr. str. 12 - 13 itd.

¹³⁸ Npr. Z. Balog, *Križevačko-kalnička regija u srednjem vijeku*, str. 46., bilj. 70.

¹³⁹ E. Mályusz, *Zsigmondkori oklevél*, sv. II/1, Budapest 1958., br. 4051.

¹⁴⁰ G. Heller, *Comitatus Crisiensis*, str. 25.

¹⁴¹ E. Laszowski, *Povijesni spomenici plemenite općine Turopolje*, knj. 2, Zagreb 1905., str. 403.

¹⁴² J. Adamček, *Bune i otpori*, str. 43.

znih dimova. Taj je broj do 1573. smanjen na osam, a čak šest dimova je opustošeno,¹⁴³ najvjerojatnije tijekom osmanskih upada. Oko 1573. godine i nakon nje došlo je do pustošenja više dimova u okolini »djelomično zbog Vlaha, Turaka, djelomično pak migracijom zbog straha od neprijatelja i siromaštva«.¹⁴⁴ I Josip Adamček se slaže da su prilike na velikokalničkim posjedima temeljito »izmijenila turska pustošenja u XVI. stoljeću. Raselilo se ili je odvedeno u ropstvo mnogo kmetova«.¹⁴⁵

Ivan Peašinović, doseljeni krajišnik s prostora Slavonije pod osmanskom vlašću, u jednoj je istrazi s početka 17. stoljeća izjavio za Brezovičane: »ischye perwo dwadezethi lethi nego ye na owo Zemlyw dosal w Twrzkoy zemly bwdwchy da zw oye dopewaly w Twrzkw zemlyw po de-zeth y po pethadezthe...«¹⁴⁶ Dakle, on je susretao zarobljene Brezovičane na prostoru Osmanskoga Carstva dvadesetak godina prije svoga doseljenja. Ako se on doselio u velikoj kolonizaciji u vrijeme tzv. Dugog rata od 1593. do 1606., onda je Brezovičane mogao susresti u razdoblju vjerojatno od početka 70-ih do sredine 80-ih godina 16. stoljeća.

Isti Peašinović je svjedočio o kmetskom statusu Brezovičana koji su se u drugoj polovici 16. stoljeća našli kao zarobljenici na prostoru Osmanskoga Carstva »da zw powedali da zw kmethy familiae Alapiane«.¹⁴⁷ Prema tom svjedočenju, Brezovičani su bili prevedeni u kmetski status prije ili najkasnije oko početka 70-ih do sredine 80-ih godina 16. stoljeća.

Tijekom procesa prevodenja u kmetski status 70-ih i 80-ih godina 16. stoljeća stanovnici Brezovice pružili su otpor.¹⁴⁸ Prigodom istrage 1610. je 60-godišnji plemič Pavao Orehoczy ili Orehowechky de Orehocz Zenth Pether (Orehovečki) izjavio: »Da zam zametyl da zw zlusyli tlakom wzyem chym zw goder byli dusni y na kay zw im zapowedali gozpon Alapy Janus, po nywgowoy zmerthy Gasparw, Istwanw y Myklowsy zynom gozpodina Alapy Janusa y potheh tome rechenyh zmerti gozpie Alapy Barbare. I kako ye wzel gozpon Orehoczy Feerenz gozpw Margarethw kcher thoga gore rechenoga gozpona Alapy Janusa y gozpon Petar Draskowych kcher Alapy Maklowsa, potlem zw ye na troye razdelili yedniy zw zlusyli gozpye Alapy Barbare, drugi gozpye Maryanke filiae Magnifici domini Nicolai Alapy a sene gozpona Petra Draskowycha, a trethi gozpye Alapy Margarethe sene gozpona Orehoczy Ferencza wzom zlusbom, kamo zw ym zapovedali. I w them zam wezghawyth da zu ze byli thi gore rechyenii Brezowychanczi wsi zvezali zpod gospodna Alapi Myklowsa ar ye on theda wse zam ladal na zemlyw gospode Banfiew w Ozek thako da by zwdecz z prysesnykom za selyh wun daty polag Articulussa. Onda ye gozpodin Alapy Gaspar prygoworyl prysesnykw po ymene Tomasw Oberskomw da nyezi plemenith chlowek ter nyezw po thebe mogli prosesjenya wzeti ny ze zvezthithi, ter zw tyemo ozthali y onda zw ye lowyti wzeli doklam zw ye goder hothely.«¹⁴⁹ Iz ovoga teksta može se zaključiti da su se stanovnici Brezovice pokušali preseliti na posjed Osek (Osijek) u vlasništvu obitelji Banffy, ali je njihovo presejanje spriječio vlastelin Nikola Alapić.

Ta zbivanja se podudaraju s krizom gradskih naselja u Hrvatsko-slavonskom kraljevstvu. Prema navodima Josipa Adamčeka, uzroci te stagnacije bili su višestruki. »Turska su osvajanja uni-jela velike poremećaje u trgovacki promet. Presječen je stari trgovacki put dolinom rijeke Une i

¹⁴³ J. Adamček, I. Kampuš, Popisi i obračuni poreza u Hrvatskoj u XV. i XVI. stoljeću, Zagreb 1976., str. 14 - 15, 51, 92, 121, 161, 258.

¹⁴⁴ R. Lopasić, Prilozi za poviest Hrvatske XVI. i XVII. veka iz štajerskoga zemaljskoga arhiva u Gradcu, Starine, knj. 19, Zagreb 1887., str. 39.

¹⁴⁵ J. Adamček, Bune i otpori, str. 44.

¹⁴⁶ Kaptolski arhiv Zagreb (KAZ), ALC I, Litt. A, br. 17; J. Adamček, J. Barbarić, J. Kolanović, A. Lukinović, V. Šojat, Seljačke bune u Hrvatskoj u XVII. stoljeću (Grada), dalje: Grada, Zagreb 1985., str. 9 - 10.

¹⁴⁷ Grada, str. 10.

¹⁴⁸ J. Adamček, Bune i otpori, str. 44.

¹⁴⁹ KAZ, ALC I, Litt. A, br. 17; Grada, str. 10.

ojačala je trgovina preko slovenskih zemalja. Te su promjene oslabile mnoga stara gradska naselja. Na mnogim su vlastelinstvima gradska naselja propala u doba turskih pustošenja jer se stanovništvo raselilo ili je bilo odvedeno u roblje. Veliki udarac razvoju gradova nanjelo je uključivanje feudalne gospode u trgovinu poljoprivrednim proizvodima. Gradovi nisu bili dovoljno snažni da tu trgovinu zadrže. Porast interesa feudalaca za naturalnu rentu izmijenio je i njihov odnos prema gradovima i trgovšćima. Feudalci su počeli dokidati njihove povlastice i nametali im nove feudalne terete. Šesnaesto stoljeće je zbog svega toga doba ogorčenih sukoba građana s feudalcima.¹⁵⁰

Posebno je zanimljiv popis starješina domaćinstava iz 1598. godine, koji jasno pokazuje da su gotovo svi stanovnici Brezovice bili u kmetskom statusu, što znači da je proces pretvaranja povlaštenih građana trgovšta u kmetove u potpunosti bio završen do kraja 16. stoljeća. Tada je u njoj bilo 60 domaćinstava, među kojima nije bilo niti jednog s građanskim statusom. To bi možda mogao biti pokazatelj da su stanovnici Brezovice već krajem 16. stoljeća izgubili povlašteni status. Brezovica je bila podijeljena na četiri dijela. Marijana Alapić posjedovala je 20 domaćinstava, Margaretu Alapić 16, a Barbaru Alapić 20 domaćinstava. U Brezovici je još četiri domaćinstva unutar zasebnog posjeda (»plebanata«) držala župa Sv. Brcka. Od 60 domaćinstava, pet su vodile žene, a sva, osim jednoga slobodnjačkog, imala su kmetski status.¹⁵¹ Iako je pojava jednog slobodnjaka bila marginalna, ona najvjerojatnije upućuje na proces kolonizacije velikokalničkog vlastelinstva. Možda se pojavu slobodnjaka može promatrati kao dio šireg procesa ponovnog naseljavanja pograničnih vlastelinstava ili onih u neposrednoj blizini granice s Osmanskim Carstvom. Slične primjere pojave slobodnjaka kao povlaštene skupine zavisnih seljaka nalazimo istodobno na velikom dijelu vlastelinstava koja su graničila s vojnokrajiškim područjima.¹⁵² Vjerojatno je Brezovica tada imala 220 do 330 stanovnika, što pokazuje da je krajem 16. stoljeća bila malo, odnosno iznimno slabo napućeno naselje.¹⁵³

U doba najvećih osmanskih pustošenja, kako ističe Josip Adamček, »kalnički su feudalci pokazali da više nisu zainteresirani za razvoj trgovšta. Osim stanovnicima Donje Rijeke, kmetski su tereti nametnuti i purgarima u Brezovici«.¹⁵⁴

O velikom pustošenju cijelog područja kalničkog Prigorja, a napose prostora oko Brezovice i Velikog Kalnika, svjedoči i izvještaj Nikole Malenića Ugarskoj komori iz 1605. godine. On piše da je vlastelinstvo Veliki Kalnik bilo napola pusto, a na njemu je živjelo samo 80 kmetskih obitelji.¹⁵⁵

Na prostoru velikokalničkog vlastelinstva su 1608. popisani trgovšte Brezovica (»oppidum Brezovicza«) i sela: Kamenicza, Gregurocz, Dubissicza, Koruska, Feolseo Barkowcz, Zelyan, Sywrenowcz, Persenowcz, Jurinowcz, Laykowcz, Wyzok, Krayczenezec i Radosowcz.¹⁵⁶ Taj podatak pokazuje da je Brezovica još početkom 17. stoljeća najvjerojatnije, makar formalno, imala status trgovšta (»oppidum«).

¹⁵⁰ J. Adamček, Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV. do kraja XVII. stoljeća, str. 396.

¹⁵¹ J. Adamček, I. Kampuš, Popisi i obračuni poreza, str. 452 - 453.

¹⁵² Prema navodu Josipa Adamčeka: »U drugoj polovici XVI. st. pojavile su se prve grupe slobodnjaka s trajnim i naslijednim slobodnjačkim statusom. Slobodnjaci toga tipa pojavljuju se u velikom broju početkom XVII. st. na vlastelinstvima koja su se naseljavala nakon perioda turskih pustošenja. Postali su, dakle, posebna kategorija kolonista na novonaseljenim vlastelinstvima«. J. Adamček, Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV. do kraja XVII. stoljeća, str. 697 - 701.

¹⁵³ H. Petrić, O Križevačkoj natkapetaniji u 17. stoljeću, Cris, br. 1, Križevci 2003., str. 39.

¹⁵⁴ J. Adamček, Bune i otpori, str. 44.

¹⁵⁵ F. Šišić, Hrvatski saborski spisi (dalje: HSS), knj. 4, str. 458 - 459.

¹⁵⁶ HSS, knj. 4, str. 504.

Na zasjedanju Hrvatsko-slavonskog sabora 20. travnja u Zagrebu bila je donesena odluka da se pokrene parnica protiv Stjepana Fortune i Jurja Bienikija (»contra Stephanum Fortuna et Georgium Bienikium«). Saborski zaključak ih navodi kao građane (»cives«). Posjednici velikokalničkog vlastelinstva optužili su ih da su potaknuli na bunu njihove kmetove u Brezovici prikupljavajući njihove »lažne tužbe i molbe«. Hrvatsko-slavonski sabor zaključio je da se protiv obojice spomenutih buntovnika pokrene sudski postupak.¹⁵⁷ Čini se da je ta buna bila podignuta s ciljem obnove gradskih povlastica.¹⁵⁸

Ovaj podatak jasno pokazuje da su u Brezovici postojale dvije skupine stanovništva: građani i kmetovi. Prvi su željeli sačuvati svoj povlašteni status. Zanimljivo je da se u popisu iz 1598. godine ne spominju građani, a razloge njihova pojavljivanja 1610. trebalo bi u budućnosti podrobnije istražiti.

Josip Adamček je upozorio da su u međuvremenu stanovnici Brezovice uspjeli »isposlovati u Beču potvrdu svojih povelja. Pokušali su te povelje čak oglasiti na zasjedanju Sabora, ali su to velikokalnički feudalni gospodari spriječili. Na zahtjev Tome Erdöya, njegova brata Petra Erdödyja, Petra Draškovića i Franje Orehoczyja, kralj je 20. VIII. 1610. naredio da se provede istraga o statusu stanovnika Brezovice. Još u proljeće feudalci su proveli oružanu pacifikaciju brezovičkih 'rebel'. U njihovo ime ih je 14. travnja 1610. Franjo Orehoczy s naoružanim ljudima 'neprijateljski napao, sjekao, ranjavao, hapsio i stavljao u lance'. Oteo im je ključeve crkve i iz sakristije odnio njihove povelje«.¹⁵⁹

Kralj Matija II. je postupke feudalne gospode prema stanovnicima Brezovice ocijenio kao pokušaj da ih prevedu iz građanskog u seljački i kmetski stalež (»ut ex civili conditione in plebeum et rusticum plane statum eos redigere velletis«). Zbog toga je povlastice stanovnika Brezovice trebalo ispitati posebno povjerenstvo Hrvatsko-slavonskog sabora. Zanimljivo je da je Hrvatsko-slavonski sabor nametnuo radu povjerenstva zaključak da su »stanovnici Brezovice prirodni seljaci i vječni kmetovi, koji pripadaju utvrdi Kalnik«.¹⁶⁰ Prema tome, rezultat istrage znao se prije njezina početka. Povjerenstvo je, prema mišljenju Josipa Adamčeka, »najvjerojatnije pomoglo feudalnoj gospodi da kod bivših purgara do kraja potisnu težnju za obnovom starih povlastica«.¹⁶¹

Stanovnici Brezovice požalili su se kralju. U prvi se trenutak činilo da je njihova žalba uspjela jer je kralj svim feudalnim gospodarima na velikokalničkom vlastelinstvu odredio da moraju odustati od svojih namjera. Brezovičani su, čini se, imali dobro organiziranu lobističku potporu jer je kralj išao tako daleko da je tražio da se zatvorene Brezovičane pusti na slobodu. Iz kraljeva se pisma može vidjeti ocjena feudalnih postupaka kao nastojanje da se Brezovičani iz građanskog vrate u seljački status.¹⁶² Kralj je uporno stajao na strani stanovnika Brezovice koji su, još uvjek, barem na papiru imali kraljevski privilegij. Taj im je privilegij teoretski pružao potvrdu da su imali građanski status, no u ovom je slučaju utjecaj velikokalničkih zemaljskih gospodara na hrvatsko-slavonske staleže bio veći.

U Arhivu HAZU u Zagrebu¹⁶³ čuva se zapisnik o saslušanju 140 svjedoka koji su svi bez iznimke izjavili da su 1610. godine stanovnici Brezovice imali kmetski status te su morali obavljati sve pripadajuće dužnosti zavisnih seljaka na vlastelinstvu.¹⁶⁴

¹⁵⁷ HSS, knj. 5, str. 44; Građa, str. 7.

¹⁵⁸ J. Adamček, Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV. do kraja XVII. stoljeća, str. 403.

¹⁵⁹ J. Adamček, Bune i otpori, str. 44 - 45; Građa, str. 7 - 8.

¹⁶⁰ HSS, knj. 5, str. 47 - 48, 57; Građa, str. 8 - 9.

¹⁶¹ J. Adamček, Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV. do kraja XVII. stoljeća, str. 404.

¹⁶² HSS, knj. 5, str. 47 - 48, 57; Građa, str. 8 - 9.

¹⁶³ Arhiv HAZU, D-LII-43.

¹⁶⁴ Građa, str. 9 - 11.

Kada su kanonici Andrija Salamon i Stjepan Psarjevački 2. rujna 1610. godine u Gušćerovcu saslušavali svjedočke o statusu stanovnika Brezovice na velikokalničkom vlastelinstvu, uz ostala svjedočenja zapisali su i izjavu svjedoka Nikole Pešinovića koji se pozivao na doseljeno vlaško, odnosno pravoslavno stanovništvo koje je nastojalo svjedočiti o kmetskom statusu Brezovičana: »ako ye potrebno yezero viteozow Zerbzkyh zynow da tko thako hothe pozwedochythy«. Njemu se pridružio i Ivan Nagi ili Males, star 28 godina, koji je izričito napomenuo da su Brezovičani »byli wzegdar kmeti nye purgari«.¹⁶⁵

Hrvatsko-slavonski sabor na zasjedanju je održanom u Zagrebu 11. siječnja 1611. godine izabrao komisiju koja je trebala utvrditi jesu li stanovnici Brezovice kontinuirano uživali gradske povlastice (»uvijek i od starine u slobodnom i neprekidnom korištenju njihovih privilegija«) i koja će, ako to nisu, poništiti isprave koje im je potvrđio kralj. U komisiju su izabrani podžupan, vice-protonotar te još 11 županijskih dužnosnika.¹⁶⁶ Sabor je tada ponovno razmatrao pitanje otpora »prirodnih seljaka i vječnih kmetova obitelji Alapy« u Brezovici. Josip Adamček utvrdio je da staleži nisu mogli potpuno zanemariti činjenicu da je kralj tim »vječnim kmetovima« potvrđio povlastice nekadašnjeg trgovišta. »Brezovičani doista nisu mogli dokazati da gradske povlastice uživaju in continuo. Saborska ih je komisija, po svemu sudeći, i formalno iz građanskog vratila u kmetski stalež.«¹⁶⁷

Gubitak građanskog statusa stanovnika Brezovice ne treba promatrati kao izdvojeni primjer jer se, prema riječima Josipa Adamčeka, »nastojanje feudalaca da ograniče autonomije gradskih općina i građanima nametnu veće feudalne terete može smatrati općom pojmom. Na mnogo mesta građani su tim nastojanjima pružili otpor. Taj je otpor dovodio i do oružanih sukoba s feudalcima.«¹⁶⁸

Iako su Brezovičani definitivno pretvoreni u kmetove, Brezovici je ostao formalni status trgovišta, kao primjerice 1610. godine.¹⁶⁹ To se vidi i iz izjave Gašpara Draškovića koji 1651. Brezovicu naziva trgovištem, ali njezine stanovnike smatra kmetovima.¹⁷⁰ Poslije se za Brezovicu počeo upotrebljavati naziv Kalnik.

Brezovica je 1598. godine imala 60 obitelji,¹⁷¹ a 1706. su u Kalniku popisana 62 kućedomačina.¹⁷² Prema tome, u tom je naselju broj stanovnika od kraja 16. do početka 18. stoljeća stagnirao, a moguće ga je procijeniti na oko 220 do 340.

Usporedimo li stagnaciju ukupnog broja stanovnika u Brezovici-Kalniku s padom broja stanovnika u Rasinji i Donjoj Rijeci, očito je moguće povezati smanjenje broja stanovnika u bivšim trgovištima s promjenom njihova pravnog statusa iz trgovišta u selo te zaključiti da je gubitak statusa trgovišta direktno utjecao na smanjenje napučenosti nekada privilegiranih naselja.

Srednjovjekovna trgovišta **Vinarec** (pokraj Sv. Križa), **Mokrice** (polje pokraj Koritne), **Besenevec** (pokraj Rovišća), **Podkameno** i **Gorbonok** fizički su prestala postojati još u 16. stoljeću. Na mjestu nekadašnjeg trgovišta Gorbonok je na prijelazu iz 17. u 18. stoljeće osnovano selo Klo-

¹⁶⁵ Građa, str. 10.

¹⁶⁶ HSS, knj. 5, str. 57.

¹⁶⁷ Građa, str. 10 - 11; J. Adamček, Bune i otpori, str. 45.

¹⁶⁸ J. Adamček, Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV. do kraja XVII. stoljeća, str. 407.

¹⁶⁹ Treba spomenuti da se Brezovica 1608. naziva »villa«, iako sam prije naveo da se u jednom spisu iz iste godine, 1608., spominje i kao »oppidum«, što pokazuje da je postojala tendencija promjene i njezina formalnog statusa koja bi pratila raniju promjenu društvenog položaja njezinih stanovnika. Usp. G. Heller, Comitatus Crisiensis, str. 26.

¹⁷⁰ KAZ, Fassiones XI, str. 56; J. Adamček, Bune i otpori, str. 43.

¹⁷¹ Popisi i obračuni poreza, str. 452 - 453.

¹⁷² NAZ, KV, Prot. 130/I.

štar (Podravski), a na mjestu trgovišta Podkameno tek se u 19. stoljeću osniva selo Starigrad. Vinarec, Mokrice i Besenovec nikad nisu obnovljeni.

Jedan od pokazatelja veličine (i snage) pojedinih gradskih naselja može biti broj studenata na europskim sveučilištima od kraja 16. do početka 18. stoljeća. Spomenimo samo pokazatelje za najčešće posjećivana sveučilišta. Stanovnici gradskih naselja u tom su razdoblju najčešće studirali u Grazu i Beču. Najviše je u Grazu bilo Varaždinaca, čak 94, a slijede: Koprivnica sa 17 studenata, Križevci s 19, Vinica s 13, Legrad s deset, Čakovec s devet, Drnje sa šest, Nedelišće s četiri, Virje s dva i Novigrad-Komarnica s jednim studentom.¹⁷³ Beč je također privlačio studente iz gradskih naselja toga kraja. Iz Varaždina je u Beču studiralo 11 studenata, iz Koprivnice sedam, iz Križevaca četiri, iz Vinice dva, a iz Čakovca jedan student.¹⁷⁴ Od sveučilišta na alpskom prostoru, uz Graz i Beč, jedino je sveučilište u Salzburgu uspjelo privući studente iz istraživanog područja.¹⁷⁵ U sjevernoj Ugarskoj (tj. današnjoj Slovačkoj) bila su poznata sveučilišta u Trnavi (Nagyszombatu) i Košicama (Kassi) gdje su također studirali studenti iz istraživanog područja.¹⁷⁶ Neki stanovnici s ovoga prostora svoja su znanja stjecali i na talijanskom području, na primjer na sveučilištu u Padovi,¹⁷⁷ u germansko-ugarskom kolegiju u Rimu¹⁷⁸ i ugarsko-ilirskom kolegiju u Bogni.¹⁷⁹ Početkom 18. stoljeća pojedinci su studirali i na protestantskom sveučilištu (kolegiju) u Sáraspataku.¹⁸⁰

Tablica 1 - Trgovišta u Varaždinskom generalatu i Križevačkoj županiji prema broju stanovnika

Kategorije	Sredina 17. stoljeća	Kraj 17. stoljeća - početak 18. stoljeća
Veća (više od 600 stanovnika)	Ivanić, Ludbreg, Novigrad, Virje	Đurđevec, Drnje, Novigrad, Virje
Srednja (300 do 600 stanovnika)	Dubrava, Drnje, Đelekovec, Rasinja	Cirkvena, Ivanić, Ludbreg, Vrbovec
Manja (manje od 300 stanovnika)	Rakovec, Miholec, Čazma	Rakovec, Miholec, Dubrava, Međurača, Čazma

Trgovišta u Varaždinskom generalatu i Križevačkoj županiji podijelio sam u tri kategorije: veća, srednja i mala. Od sredine do kraja 17. stoljeća vodeća su mjesta po napućenosti od trgovišta iz Križevačke županije preuzela ona iz Varaždinskoga generalata.

Prema podacima o broju stanovnika može se zaključiti da su trgovišta postojala i u Križevačkoj županiji i Varaždinskom generalatu. Ona trgovišta koja su postojala krajem 16. i početkom 17. stoljeća, uglavnom su doživjela porast ukupnoga broja stanovnika. U većini trgovišta u Križe-

¹⁷³ Die Matikeln der Universität Graz (bearbeitet von J. Andritsch), knj. 1 - 3, Graz 1977. - 1987.

¹⁷⁴ Die Matikel der Universität Wien, knj. 4 - 6, Wien 1974. - 1993.

¹⁷⁵ Die Matrikel der Universität Salzburg 1639. - 1810. (ur. V. Redlich), Salzburg 1933., str. 92; E. Zöllner, T. Schüssel, Povijest Austrije, str. 166.

¹⁷⁶ Matricula Universitatis Tyrnaviensis 1635. - 1701. (A Nagyszombati egyetem anyakonve), prir. Zsoldos Attila, Budapest 1990., str. 214.; P. Hanának (ur.), Povijest Mađarske, Zagreb 1995., str. 92.

¹⁷⁷ Matricula et Acta Hungarorum in universitate Patavina studentium (1264. - 1864.), ed. A. Veress, Budapest 1915., str. 111.

¹⁷⁸ Matricula et Acta Alumnorum Collegii Germanici et Hungarici ex Regno Hungariae Oriundorum, ed. A. Veress, Budapest 1917., str. 31.

¹⁷⁹ Anali del Collegio Ungaro-Illirico di Bologna 1553. - 1764., Bologna 1988., str. 49, 79, 81, 83, 106, 143; Matricula et Acta Hungarorum in Universitatibus Italiae Studentium 1221. - 1864., (ed. A. Veress) Budapest 1941., str. 124, 125, 136.

¹⁸⁰ A Sárosapatki reforátus kollégium diákjai 1617. - 1777., prir. Richard Hörcsik, Sárosapatka 1998., str. 320. Protureformacija je nakon 1670. paralizirala protestantske škole u Ugarskoj pa je ovaj kolegij zatvoren, a njegovi su profesori bili prisiljeni godinama se skrivati. P. Hanának (ur.), Povijest Mađarske, str. 93.

Tablica 2 - Mogući broj stanovnika u trgovištima Križevačke županije

Trgovište	Početak 17. stoljeća	Sredina 17. stoljeća	Kraj 17. stoljeća
Cirkvena	0	(200)	230 - 330
Ivanić	200	460 - 700	350 - 330
Ludbreg	200 - 300	450 - 700	350 - 600
Vrbovec	80 - 130	(380 - 590)	380 - 590
Rakovac	40 - 60	70 - 105	40 - 60
Miholec	100 - 150	(170 - 260)	170 - 260
Dubrava	0	390 - 600	185 - 300
Đelekovec	0	380 - 580	0
Rasinja	60 - 90	280 - 420	0
Ukupno	680 - 1090	2910 - 4335	1905 - 2980

Tablica 3 - Mogući broj stanovnika u trgovištima Varaždinskoga generalata

Trgovište	Sredina 17. stoljeća	Kraj 17. stoljeća
Đurđevac	(600)	800 - 1200
Drnje	500 - 800	670 - 1080
Međurača	0	140 - 220
Čazma	110 - 170	180 - 280
Virje	610 - 980	1020 - 1640
Novigrad (Komarnica)	400 - 610	670 - 1050
Ukupno	2220 - 3160	3480 - 5470

Tablica 4 - Mogući broj stanovnika u gradskim naseljima Križevačke županije i Varaždinskoga generalata

	Početak 17. stoljeća	Sredina 17. stoljeća	Kraj 17. stoljeća
Slobodni kraljevski gradovi	1200	3150 - 3300	3150 - 3300
Privilegirana trgovišta	200	660 - 900	580 - 880
Ostala trgovišta u Križevačkoj županiji	480 - 890	2250 - 3455	1325 - 2100
Trgovišta u Varaždinskom generalatu	0	2220 - 3160	3480 - 5470
Ukupno	1880 - 2290	8280 - 10.810	8535 - 11.750

vačkoj županiji od sredine do kraja 17. stoljeća došlo je do smanjenja ukupnoga broja stanovnika, a u tom su razdoblju neka od njih pretvorena u sela. Sredinom 17. stoljeća dolazi do pojave novih trgovišta u Varaždinskom generalatu, koja su do kraja 17. stoljeća doživjela porast ukupnog broja stanovnika.

Zbroje li se podaci o cjelokupnom gradskom stanovništvu Varaždinskoga generalata i svih gradskih naselja u Križevačkoj županiji (trgovišta i slobodnih kraljevskih gradova), dolazimo do zaključka da je proces (re)urbanizacije bio najintenzivniji do sredine 17. stoljeća, što se podudara s ukupnim procesom kolonizacije i urbanih i ruralnih naselja istraživanog područja. Ukupni broj cjelokupnog gradskog stanovništva na istraživanom području je tek neznatno porastao od sredine do kraja 17. stoljeća.

Na osnovi iznesenoga moguće je donijeti procjenu broja stanovnika trgovišta. Te podatke mogli bismo pribrojiti procjenama o broju stanovnika slobodnih kraljevskih gradova te tako dobiti mogući ukupni broj stanovnika svih gradskih naselja.

Najjednostavniji način izračuna stupnja urbanizacije je udio gradskog stanovništva u ukupnom na istraživanom području, ali ta metoda ima niz nedostataka, i to ponajprije zato što različiti kriteriji u određivanju statusa grada i gradskih međa mogu biti izvor raznih anomalija u mjerenu

Tablica 5 - Stupanj urbaniziranosti u Križevačkoj županiji i Varaždinskom generalatu tijekom 17. stoljeća

	Početak 17. stoljeća	Kraj 17. stoljeća
Varaždinski generalat	-	8,8 %
Križevačka županija	16,9 %	16,9 %
Istraživano područje (županija i generalat)	7,5 %	12 %

stupnja urbanizacije.¹⁸¹ Pritom treba biti oprezan jer je moguće utvrditi kako se većina ovdašnjih trgovišta često nije mnogo razlikovala od sela. Stanovnici trgovišta u Križevačkoj županiji bili su podložnici vlastelinstava ili posjeda. Većinom se više nisu bavili »gradskim« zanimanjima. Od kmetova su se razlikovali jedino po strukturi feudalne rente koju su davali vlasteli.¹⁸²

Nakon provedene moguće procjene broja stanovnika Varaždinskoga generalata i Križevačke županije može se izračunati i približan stupanj urbaniziranosti društava Varaždinskoga generalata i Križevačke županije, koji je bio izrazito nizak. Zanimljivo je da se stupanj urbaniziranosti Križevačke županije od početka do kraja 17. stoljeća nije promijenio, a postotak stanovništva koje je živjelo u gradovima i trgovištima iznosio je oko 16,9 posto. Na cijelom istraživanom području (Varaždinski generalat i Križevačka županija) od početka do kraja 17. stoljeća došlo je do porasta stupnja urbanizacije, čemu je pridonio proces stvaranja trgovišta u Varaždinskem generalatu. Od početka do kraja 17. stoljeća je udio stanovništva gradskih naselja istraživanog prostora porastao sa 7,5 na 12 posto. Treba napomenuti da je krajem 17. stoljeća stupanj urbaniziranosti Varaždinskoga generalata bio dvostruko niži od stupnja urbaniziranosti u Križevačkoj županiji. Identičnim se načinom, u budućim istraživanjima, može izračunati i približan stupanj urbaniziranosti hrvatskoga ranonovovjekovnog društva. Rezultati ovih istraživanja predstavljaju prilog tim nastojanjima.

SUMMARY

During 17th century, the following groups of urban settlements existed in Križevci county and Varaždin Generalate: 1) free royal boroughs; 2) privileged marketplaces; 3) marketplaces and squares that had been found in the Middle Ages and kept their urban settlement status in part in 17th century; 4) new marketplaces and squares; 5) marketplaces and squares turned into villages. All researched urban settlements belong to frontier towns of the Slavonian Military Frontier Border. Koprivnica and Križevci belong to group 1, Ivanić and Cirkvena to group 2 (this settlement got its marketplace status in the second half of 17th century), while all other places belong to groups 3 and 4 (sources call them »oppidum« loosely translated as ‘marketplace’, but as ‘square’ as well. The following old urban settlements that had existed in the Middle Ages were the following: Ludbreg, Rasinja, Sv. Križ (nearby Ivanić), Rakovec, Vrbovec, Dubrava and Čazma; the following new urban settlements fell into the same category: Gradec, Komarnica (today’s Novigrad Podravski), Drnje and probably Đelekovec, Virje and others. Some of the medieval marketplaces lost their legal status and turned into villages. These settlements were listed in the group 5. Within a group (marketplaces and squares) there were differences between individual places, as non-privileged marketplaces (squares) were significantly different from each other, however, this too shall have to wait a more detailed elaboration in future research. Although until now we’ve thought that 17th century had no other urban settlements except frontier settlements-strong-

¹⁸¹ M. Vresk, Osnove urbane geografije, Zagreb 1990., str. 17.

¹⁸² J. Adamček, Agrarni odnosi, str. 740.

gholds (Koprivnica, Ivanić and Križevci), it's possible to establish now that bringing large sums of money to Military Border areas, especially to smaller strongholds of Varaždin Generalate, must have influenced the needs of soldiers for commercial trade, which, in turn, resulted in formation of new urban settlements (of marketplace type) next to forts and strongholds. At the same time, we have to point out that it's not only formation of entirely new marketplaces (i.e. marketplace Komarnica-Novigrad), but some old medieval marketplaces were renewed and built up, that had not had population continuity prior to that. Such examples are provided in vicinity of the strongholds like: Međurača, Čazma and Virje. The marketplaces, that had existed in late 16th and early 17th century mostly grew and increased their population. In most marketplaces of Križevci county, in the period from mid to late 17th century, total population numbers fell down, and some of the marketplaces turned into villages. In mid 17th century, some new marketplaces emerged in Varaždin Generalate, and by the end of 17th century they grew and their population rose in numbers.

CROATIAN-HUNGARIAN TRANSBORDER RELATIONSHIPS THROUGH THE EXAMPLE OF EUROREGIONAL CO-OPERATIONS

HRVATSKO-MAĐARSKI PREKOGRANIČNI ODNOŠI - NA PRIMJERU EUROREGIONALNIH SURADNJA

Lóránt Bali

student doktorskog studija

Sveučilište u Pečuhu

Kossuth u. 65, Szepetnek, 8861

Mađarska

Primljeno / Received: 17. 2. 2009.

Prihvaćeno / Accepted: 6. 6. 2009.

Rad ima dvije pozitivne recenzije

Pregledni rad

Review

UDK / UDC 94(497.5-37)36

SAŽETAK

Prekogranične veze između Hrvatske i Mađarske imaju svoju dugu tradiciju. S po-puštanjem socijalizma već od 60-ih godina 20. stoljeća počela je izgradnja kontakata podjednako na društvenoj i gospodarskoj razini. Nakon promjene u političkom sustavu najrašireniju formu suradnje znače euroregije. No, ta forma je još u početnoj fazi. Cilj moje studije jest pokazati dosadašnje tokove, odnosno nudim neke preporuke za racionalizaciju organizacijskog sastava.

Ključne riječi: prekogranične veze u vrijeme socijalizma, euroregije, racionalizacija

Key words: transborder relationships in socialism, euroregions, rationalisation

Between Croatia and Hungary transborder relationships has gained a great past. With the relief of socialism getting in contact has started cautiously from the 1960s already. After the regime change euroregional frames are the most popular forms of cooperation. However, this form is still in a very elementary state needs to be refined on several points. The aim of my study is to present the processes that have already passed off and to make some offers to rationalize institutional structure and operation.

TRANS-BORDER RELATIONSHIPS IN THE CROATIAN-HUNGARIAN BORDER AREA DURING STATE SOCIALISM

The short democratic period that followed World War II. was too short to set in motion the trans-border cooperation between the two states. From 1949 on the bilateral relationships perished,¹ in the 1950s the permeability of the 621 km long Yugoslav²-Hungarian border disapea-

¹ The Soviet Union rejected Yugoslav confederal attempts on the Balkan. As a result of the tension the Kominform convicted Tito in Bukarest, June 21st 1948. who has already been considered as an imperialist spy in 1949. Due to the previous actions Hungary dissolved its 5 year economic agreement with Yugoslavia in June 1949.

² December 1st 1918. the Serbian-Croatian-Slovene Kingdom was shouted out which was carrying the name the Kingdom of Yugoslavia. Between January 31st 1946.and April 28th 1992. it was Yugoslavian Socialist Federal Republic.

red almost completely and became the field of open military and political confrontation. In the summer of 1951 redoubt work started, a 430 km long protection zone was established which was strengthened by minefields, barbed-wire fences and concrete fortresses.³ As a result of this out of the previously planned heavy industrial improvements nothing has taken place along the cross-border regions.

From the end of the 50s relief occurred between the countries of the socialist block and the »separate passenger« Yugoslavia. Opening has started towards Western Europe too. This western-oriented opening connected our southern neighbour as a »liminal« country into Hungary's export-import system: many products that cannot be imported directly into our country, primarily retail trade consumer goods got into Hungary through Yugoslavian private import.⁴

It made possible that trans-border relationships quickened again from the middle of the 60s. We differentiate between two types from the point of view of the two states, the locally and centrally organized ones. In order to improve cooperation several centrally organized fact-revealing and proposal-making courses took place.

To control complex proposal-making work, in 1969 the Hungarian-Yugoslav Urban and Town planning Constant Vice-committee was established to examine the Hungarian-Yugoslav borderline, work out and harmonize development conceptions. Working out the tourist-holiday regional development plan of the Őrség-Lendvai Wold together with the Slovene Environmental and Town planning Committee and the Geographical Institution of Ljubljana University was among the tasks suggested by the vice-committee. The expansion conception of the Danube Region and the preparation of impact assessments about the water power-stations set up on the Dráva and Mura happened in cooperation with the Eszék Urban Institution.⁵ One of the most important problems of the Yugoslav-Hungarian borderline was the common environmentally sound use of the Dráva and Mura during the socialist period. In 1978 under an interstate agreement proposals were made in order to solve these difficulties. Concrete and tangible arrangements have already been born before institutionalized interstate planning, for example the delivery of the Gyékényes railway bridge in April 1960.

As I have introduced before the Yugoslav-Hungarian relation started to get back to normal only in the 1960s, which made possible the unfolding of bottom-up trans-border relationships. In the 70s the configuration of official relationships between cross-border counties and cities started. As a result of the federative nature of Yugoslavia, different types of relationships occurred along certain parts of the common borderline. Along the Croatian-Hungarian part inter-town relationships were dominant such was the establishment of the twin-city relationship between Eszék and Pécs in 1973 which still has a function today. Agricultural relationships gradually came into existence as well. The collective farms around Mohács made an international sugar manufacture

³ Hajdú Z. 2008: A magyar-jugoszláv kapcsolatok a hidegháború időszakában (1948-1955) In.: A baranyai államhatár a XX. Században. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum. (Hungarian-Yugoslav relationships during the period of the Cold War (1948-1955) In.: The Baranya state-border in the XX: century. HM Museum and Insititution of Military History.) Pécs, pp. 69-77.

⁴ Golobics P. 2001: A határmenti térségek/régiók együttműködésének lehetőségei a Dél-Dunántúlon. Közlemények a Pécsi Tudományegyetem Földrajzi Tanszékeiről. (Possibilities for co-operation of transborder areas/regions in the North Transdanubium, Announcements from the Geography Faculties of the University of Pécs), Pécs, pp. 28-29.

⁵ Zala Gy. 1988: A határmenti együttműködés szükségessége, eddigi főbb eredményei és problémái. In.: Erdősi F. és Tóth J. (szerk.) A sajátos helyzetű térségek terület- és településfejlesztési problémái A Ts-2/2 program iroda. (The necessity of trans-border cooperation its main results and problems. In.: Erdősi F. and Tóth J. (comp.) Urban- and region innovation problems of an area with special situation, A Ts-2/2 Office)

verticum⁶ with the sugar manufactures in Beli manastir, Bellye and Zupanija. Cooperation was based on comparative advantages. Hungarian big mills exceeded the Yugoslavian partner by right of their produce, but the neighbouring sugar manufactures equipped with German technology were more productive than Hungarian processing industry in their sugar export. This cooperation though was based on socialist economy organization: it was not the companies that established direct contact with Hungarian collective farms, but cooperation took place within regulated confines by intergovernmental contracts. From the 60s on bilateral shopping tourism started, which turned into curative-tourism⁷ in several towns in our midst. In Hungary Nagykanizsa, Nagyatád, Kaposvár, Pécs in Croatia Čakovec, Koprivnica, Virovitica and Osijek were the targets of consumers. Shopping tourism of the given decades can be characterized by different »product baskets«⁸ on both sides. For Hungarian citizens Yugoslavia was an opened door to the West where they could reach a number of services that were unavailable or prohibited in socialist states. As a result of economic instability Yugoslav citizens, mainly those in the Vajdaság put their money in Hungarian banks in the 80s. In the 90s this deposit served as a basis of Croatian and Serb enterprises founded in our country.

The improvement of the economic relations in the 1970s and 1980s was generated by the opening of new border crossing points. Previously border crossing was only possible on a public road at Letenye then a crossing possibility occurred in Udvar, Drávaszabolcs, Barcs and Berzence (1. map) that abolished relational gap disabling former development. Udvar has established the weak counter-balance of the Budapest-Letenye-Rijeka axis in the Danube centerline. Drávaszabolcs has given a great impulse to the shopping tourism of Pécs and Harkány. The opening of the Barcs crossing point though provided the city with new improvement possibilities that haven't been exploited since then.

To sum up we could claim that before the outbreak of the Southern Slav war the cross border relationships of the two countries were characterized by a small border trade based on spontaneously organized private trade, besides which state organized forms have also occurred primarily in the form of agricultural cooperation. Based on our present day experiences we could judge these relationships as the first signs of self-organisation, but they are way too far from the western practice in their efficiency. Supposedly, if Yugoslavia had gone along the path of democratic development in the 1990s then the forms of cross border cooperation could be compared to the Austrian results.⁹

⁶ Gulyás L. 2005: Két régió - Felvidék és Vajdaság - sorsa az Osztrák-Magyar Monarchiától napjainkig. Hazai Térségfejlesztő Rt. Hn. (The destiny of two regions - Felvidék and Vajdaság - from the Austro-Hungarian Monarch until today. Inland Region Planning Public Company) pp. 233.

⁷ Harkány, Nagyatád, Siklós.

⁸ In the 70s and 80s Hungarian customers travelled to Yugoslavia to buy »western« products, mainly clothes and high quality electric goods (eg. Gorenje: refrigerator). In the 80s as a result of the increasing inflation Yugoslav citizens came to Hungary to buy food.

⁹ Golobics P. 2001: A határmenti térségek/régiók együttműködésének lehetőségei a Dél-Dunántúlon. Közlemények a Pécsi Tudományegyetem Földrajzi Tanszékeiről. (Possibilities for co-operation of transborder areas/regions in the North Transdanubium, Announcements from the Geography Faculties of the University of Pécs), Pécs, pp. 30.

EURO-REGIONAL ORGANISATIONS AND THEIR EFFICIENCY IN THE CROATIAN-HUNGARIAN BORDER REGION

The regime change in Hungary was followed by the appearance of euro-regions aimed to generate cross border relationships. At first the actors of local-governments and urban intervention assigned too much importance to regional co-operations as efficient stimulus of economy, in several cases they overestimated the possibilities. By today it has been proven true that regional co-operation can be used well as a tool for urban innovation, but its role as a catalyst without any appropriate social-economic potential is relatively low. Based on our present day experiences they tend to operate with different efficacy along the Croatian-Hungarian borderline.

From the point of view of my study it is highly important to mention the first euro-regional cooperation, the *Alps-Adria Association* which is relevant from the point of view of Croatian-Hungarian transborder relations and is presently operating. Zala, Somogy and Baranya - three Hungarian counties next to the Croatian-Hungarian border - joined the 30 year old association founded in 1978 only at the beginning of the regime change. During this period members of the association considered the deepening of cooperation between regions and states to be the primary task. It is proven by the Bled Resolution (1987.) and the Millstadt Declaration (1988.). »Due to Europe's results in this area above different cultures, languages and political systems our governments are willing to support and inspire the cooperation henceforward between regions going on in the Alps-Adria Association that makes an effort to open up borders, gives chance to the free flow of people and ideas and realizes economic and cultural cooperation.«¹⁰ After the democratization of the area the new goal was the idea of subsidiarity and the realization of social-economic cohesion.¹¹ »All barriers causing inequality and imbalance had to be removed immediately.«¹² By the turn of the century the members had to participate in realizing a new aim, which was supporting the EU integration of Hungary and Slovenia. Nowadays it gives remarkable intellectual capacity to Croatia to get to know the laws of the European Union hereby it helps the successful and quick outcome of connection discussions. In 2007 the reforming of procedural and organizational rules of the Alps-Adria Association took place in Klagenfurt aiming to deepen and dinamize cooperation.

Examining the results of the previous 30 years we can ascertain that the association has only fulfilled its aims partially. Several successes that have been booked for the benefit of the association are in fact the results of European macro-political changes. Its success in achieving political aims can be found primarily on the level of regional and local governments in our country. Before the regime change as a consequence of the decline of centralization of the state socialist system Hungarian counties and towns managed to examine internally the democratic local governmental system at members outside the socialist camp, thus the organisation became the first flagship of democratization.

In an economic sense members could come up with a relatively small number of cross border achievements that occurred as a result of the operation of the association. Such were the annual fairs followed by workshop-like gatherings. With this the first primitives of transborder relations were laid down, but the further process has stagnated. In the 90s they tried to refill the cooperation with new meaning. It could be experienced mainly among Hungarian and former Yugoslavian

¹⁰ Alps-Adria Association. Future image in the 21. century Europe, pp.21.

¹¹ Hungarian members: Baranya, Somogy, Zala and Vas county, Austrian members. Kärnten and Burgenland; Italian members: Friuli-Venezia Giulia, Trentino-Southern Tirol and Venice; Croatia and Slovenia

¹² <http://www.alpeadria.org/magyar/files/Chronology1978-2004.pdf> Date of download: 08. 13. 2008.

members. As a result of the southern slav crisis the 90s became the years of decay in point of cross border relationships. By the millennium a new system of aims was established namely preparing for connection those wanting to be EU members. But this task exceeds the power of the Alps-Adria Association possessing weak coherence. The decay starting in the 90a has changed into a serious downfall. The languidity of members is strengthening, the association has become the depot of cost-of-living politicians In the future for the sake of result efficiency an administrative, economic, diplomatic operative body should be established on a multinational basis; whose task would be working out and realizing projects convergent with the aims of the EU. This could be further strengthened by boosting the circulation of information and a more intensive colloquy deepening cooperation spread over mezo and micro-regional levels.

The idea of giving birth to a euroregional cooperation aiming to serve the dinamization of Croatian-Hungarian trans-border cooperation with the neighbouring northern local governments was born amongst local-government leaders after the regime change. In order to satisfy the needs of economy and urban innovation the chambers of trade and commerce as well latched on to the cooperation between regional and town communes.¹³ Besides the Croatian and Hungarian partners they called in the Bosnian Tuzla commune. As a result an area came into existence with a higher economic and trade potential.

Thus in 1998 the *Duna-Dráva-Száva Euroregional Cooperation (1. map)* was established in an area that had common historical and cultural customs. The fact that on the West-Balkan there was peace and the need for EU integration occurring among the foreign policy aims of post-Yugoslavian states played an important role in its coming into being. But after the foundation the initial impetus stopped. Why? The founding members of the »euroregion« Baranya county, Pécs-Baranya Chamber of Trade and Commerce (Hungary), Osječko-Baranjska county, Ošijek city, Croatian Chamber of Economy, the Chamber of Economy of Osječko-Baranjska county (Croatia), Tuzla-Drina Commune, Tuzla city, the Chamber of Economy of Tuzla Region (Bosnia-Herzegovina) were not the members of the European Union yet. The organization included members struggling with stock deficit needed for innovations and investments. Moreover Croatia and Bosnia-Herzegovina had to solve restoration after the civil war.

In view of the social-economic situation we might raise the question: what possibilities could an area like the southern part of Baranya have where the whole society is socially disadvantaged and ethnically segregated? Finding a solution to problems existing on both sides and further thinking about the small number of innovation and development possibilities could serve as a basis to improve cooperation. As both areas have a serious stock deficit it is worth paying attention to Union support possibilities when defining priorities.

In spite of the fact that the charter members own significant common historical tradition, the cooperation is burdened by some difficulties that principally come from the different evolution of socio-economic systems. Difficulties are the following according to Pál Golobics:¹⁴

- the role and competence of local governments and of county/ governments couldn't be clarified
- considering that the mother countries of the regions are at a different level of decentralization not every problem could have been solved, because in the case of Bosnia-Herzegovina there are

¹³ It is a public body owning a local-government established by the actors of economic life in Hungary dealing with the innovation and support of economy, regional development by law authorization.

¹⁴ Golobics P. 2001: Fejezetek a társadalomföldrajz köréből. Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Kar Földrajzi Intézet. (Chapters from the circle of social geography. University of Pécs Faculty of Sciences Institution of Geography). Pécs, pp. 157-158.

areas under governmental control, while in Hungary these are local governmental competences

- other unsolved problems (rebuilding, deeply rooted ethnic conflicts) are often paid too much attention to compared to the euro-regional problems and there is no time to deal with those
- communication is often hard due to the different socio-cultural and historical traditions

The effect of above mentioned problems is supposed to decrease on a middle-distance. In order to fulfil integration criteria Croatia is forced to accomplish decentralization thus strengthening of regional local governmental level can be expected. From 2010 the sum of union subsidy for transborder cooperation will multiply on the Croatian-Hungarian border which is supposed to become a border within the EU and this will be divided by decentralized local governments, and the presently struggling Bosnian-Croatian border can expect significant EU sources too.

In favour of enlarging the efficiency of bilateral relationships they were trying to establish euregions that cover smaller areas. Each of these was organized by Zala-county or with the initiation of towns within the county. Along the Croatian-Hungarian borderline the social-economic environment is most ideal in Zala, disadvantages coming from the peripheral situation in the last 15 years could be best liquidated here. Koprivničko-Križevačka, Medimurska and Varaždinska county are affected in the cooperation they represent an economically and industrial strong medium level, moreover the majority of Croatian-Hungarian international trade passes through there, through the V/B corridor in the direction of Rijeka and Venezia. Besides the closeness of Zagreb (1,5 hour distance) is not negligible either.

The first such initiative that was proven to be dead was the *Dráva-Mura Euroregion (2. map)*. The founders of the initiation were Csurgó, Marcali, Nagyatád, Nagykanizsa, Letenye, Lenti, Zalakaros, the Slovene Lendava and the Croatian Varaždin. From the content we can see that the members were inspired to help the cooperation and the innovation of the Croatian-Slovene-Hungarian tripartite border. In connection with the organizational construction several ideas occurred. The idea of the small region-based¹⁵ euroregion was rejected, because such a formation doesn't even exist either in Croatia or in Slovenia. The county-based construction was rejected too, because of the Hungarian administrative regulation.¹⁶ Finally the »city-idea« won. This way it became possible that cities and settlements of small regions around them could be participants of the organization as well. The above mentioned towns signed a manifestation of will September 9th 2000. about founding the Dráva-Mura Euroregion, this was then followed by the signing of the skeleton agreement from the Hungarian part September 14th 2001. to which only Lendava joined among the foreign partners December 21st. The entry of the association in the commercial register took place in June 21st 2002.¹⁷

¹⁵ According to the present constitution in Hungary there are the following administrative levels: parish, county, city, capital. In socialism the county was the trustee of regional administration and innovation. This was changed during the regime change. Today the county is a regional administrative unit without money and tasks, which is unable to fulfil its function as a result of the lack of sources. Besides its competence is limited by the irrationality that the county government is in equal relationship with settlement governments. Today there is no efficiently operating constitutional medium-size administrative unit. Small regions came into being as separate companions of settlements and are only ruled by decree. They have no chosen corps, they only have a work corporation including delegates of the settlements. Their sizes are different their content changes often either based on the interests of certain settlements.

¹⁶ Today the role of a county is partially devolved to planning-statistical regions by the government, but they don't own constitutional rights.

¹⁷ Nagy T. 2005: Zala megye határon átnyúló szubregionális együttműködései. Diploma Dolgozat (Trans-border subregional co-operations of Zala county. Thesis Work) pp. 20-21, pp. 51.

The organization in the shape of a public company started its operation with great impetus and hope. This is shown by the fact that Nagykanizsa as a founder member separated 2 million HUF¹⁸ in order to establish the association and support experts with the first steps. Behind there were unconcealed prestige aims, because this way the town became the seat of an international organization.

The initial dynamism was followed by a period of failure and stagnation. The minimizing of functional costs and other financial conditions took place. But these arrangements were proven to be inefficient. The greatest problem was caused by the members' inability in multilateral co-operation, plus the decline of interest turning into negligence. »Characteristically two-two towns are able to work together in carrying out a project or handing in tenders, but no extensive program, initiation was born so far. The low-level involvement on the part of other members is not a guarantee for constant, medium-term planning at all.«¹⁹ In view of this it is not surprising that the liquidation of the association started in September 2005. further tasks were devolved to the Competition Office and the Mayor Cabinet. Since then there are attempts to restart but without any remarkable results.

As a result of another previously disapproved conception the *Mura-Dráva Euroregion* (3. map) was established. During the foundation process Hungarian interest was more significant. In order to eliminate difficulties with the Dráva-Mura Euroregion founders thought it would be better if cooperation would be under the control of regional administrative units (counties). In 2004 coordination of cross border cooperation was undertaken by the office of the Zala County Assembly. In October 2004 the Mura-Dráva Euroregion was established in Čakovec. The members: Medimurska county, Zala and Somogy county. In the meantime Somogy quitted the cooperation. The organization is on the right way to strengthen the social-economic cohesion of the area. It is proven by the fact that between 2004-2006 under the INTERREG III.A Slovenia-Hungary-Croatia Neighbourhood Program they were successful in numerous tenders. The permission and financial support of a public road bridge between Murakeresztúr and Kotoriba was the most important amongst all. According to the local hopes if the public road-river bridge is built as soon as possible it will play an important role in amending the accessibility of Croatian-Hungarian neighbouring micro-regions. A touristic project entitled »Down to Mura on the Kerka« was also proved to be very successful. From 2007 on the euroregion considers the operation of the partner-network and an innovation strategy coordinated in common with Hungarian and Croatian partners as its most important function.²⁰

The situation of the »Muránia Euroregion« is significantly different from the previous ones. While in previous cases we were talking about middle-sized towns then in the case of »Muránia« euroregion it is not true. Here each settlement owning economic potential and the legal status of a town can be grouped into the category of a hick town with the best intent. Region-building started with a project-oriented strategy. The organization slowly fills its fifth year. On the basis of the project-description we can see that innovation of tourism is among the primary priorities of the cooperation. »In favour of common promotion and marketing an integrated network

¹⁸ This amount is equal to approximately 4-5 thousand euros.

¹⁹ Litter N. 2005: Előterjesztés Nagykanizsa Megyei Jogú Város Közgyűlésének 2005 szeptember 27-i ülésére. Napirend: Dráva-Mura Eurórgió Kht. Működése. (Proposal to the General Assembly of Nagykanizsa City to the meeting of September 27th 2005. Daily routine: The operation of the Dráva-Mura Euroregion Public Company), Date of download: 27.02.2008.

²⁰ Füzi A. 2007: Egy hátrányos helyzetű kistérség munkaerő-piaci helyzetképe. TDK dolgozat Nyugat-Magyarországi Egyetem (The labor-market situation of a backward small region. TDK competition-work University of West-Hungary), pp. 74.

of tourist products should be built, plus a tourist-zone should be made in cross-border regions in order to improve common innovative tourist products. The recognizability of the area could be boosted by establishing the common MURÁNIA Tourist Zone in cross-border regions. Other aims are: building innovative and affective tourist products from a qualitative and market point of view by applying the natural and cultural heritage of the multicultural region; the common promotion of the integrated tourist product; stimulation of tourist enterprises; organizing visits giving information in connection with the tourist zone; increasing the number of tourists.²¹

At present the Slovene Lendava on the Hungarian side Letenye and Lenti are the members of the cooperation. In the 2007-2013 budgetary period from the available IPA sources Croatian areas can also be involved in the cooperation. In the euroregion there is already an intent for that. It would be expedient to get the Croatian Mursko Središće involved in the cooperation. In other words there would be an association on the Croatian-Hungarian-Slovene tripartite border along the Mura that owns a notable historical-economic cohesion.

Lenti, Lendava and Mursko Središće have the most opportunities in deepening their social-economic relationships. Each town is the centre of only a crossborder micro-region with limited central functions and is in a peripheral situation and, moreover from a traffic point of view they show »blind« signs. In the case of Lenti it is manifested in the form of a railway going nowhere, while Lendva is the end of a railway line arriving from Mursko Središće. Public road traffic shows a paradox picture. In spite of the underdevelopedness of the road-system it is still forced to transact the majority of transit traffic from Austria towards the sea. From the point of view euro-regional innovation the restructuring of the road-system is indispensable, by limiting transit traffic and repairing modern railway-connection. At this point we must think it over whether it is worth expanding cooperation by even accepting the change of image. Investments needed to advance cohesion are far beyond the power of the above mentioned villages. It would be worth making a »sectoral« cooperation with the Croatian Čakovec and Varaždin, Nagykanizsa (Zala county), Koprivnica (Croatia) that can not be left out of the list and finally Zalaegerszeg. But this could only be realized with well-made steps. In a cooperation configured by exploiting comparative advantages »Muránia« could preserve its »Harmony of Existence« atmosphere and besides its ideas about necessary traffic innovation could predominate on a state level. The heavy traffic of Lenti and its neighbourhood can be remarkably reduced by establishing the Zalaegerszeg-Lenti-Lendava-Čakovec clearway connection. It raises the question that after such a project what justification could a Nagykanizsa-Čakovec-Zalaegerszeg-Lenti »euroregional« train get that would bring the burgenland area even closer. It would find priority from the point of view of all EU aims.

The previously introduced three organisations (*Dráva-Mura, Mura-Dráva, Murania euro-region*) show significant differences from the operational experiences, successes and failures of the Alps-Adria Association and the Duna-Dráva-Száva Euroregion. All three is placed in a relatively narrow 35 km radius circle. Most members of the cooperation are neighbours with each other, so there is no »liminal member«. These members though situated on a relatively small area and had a different line of improvement in the last 80-90 years still can find linking points in developing transborder relationships more easily. In these days the Croatian-Slovene-Hungarian tripartite border of which we have been talking about when analyzing the above mentioned euro-regions

²¹ A »Muránia-régió« integrált gazdaságfejlesztésének marketing stratégiája. Phare Kísérleti Kisprojekt Alap 2003. Magyarország-Horvátország HU. Aquaprofit Műszaki, Tanácsadási és Befektetési Rt. 2005. december (The marketing strategy of integrated economy-innovation in the »Muránia-region«. PHARE Experimental Small Project Fund. 2003. Hungary-Croatia HU. Aquaprofit Technological Advisory and Investment Public Company 2005. December).

has lost its peripheral nature. By 2008 the centre areas will set forth a stronger appealing effect here and integration into the international economic system is stronger too. Due to this came the above introduced initial successes. Opportunities are further given, but they are mostly unexploited. Many of the above mentioned improvements affecting the region would need an international cooperation. For this political willingness is already there, but is not joined with actual actions. The need for cooperation is clearly declared in each case but in many cases is not needed. From the Hungarian part it is needed, from the Slovene it is not while the Croatian partner is passive. In order to improve the tripartite border the Slovene state doesn't bring every influence to bear. The Croatian neighbour is loaded with burdens from the Yugoslav era which is still a ground for conflicts. Slovenia can easily reach European centre areas without Hungary. Its interests drag it to North Italy and Carinthia. For Hungary it is highly important to deepen its relationships with its neighbours what is significant because of the character of the basin and the social-economic damages caused by the Trianon peace treaty. It is necessary for Croatia to reach the European centre areas and integrate areas within the state border into the economic circulation of the Old Continent. Unfortunately the improvement of the tripartite border is not a primary aim on the international level. Medimurska county is taking part at consultations actively but its competences are weak to dinamize euro-regional co-operations to develop the tripartite border.

THE PROBABLE EVOLUTIONARY DIRECTIONS OF EUROREGIONAL CO-OPERATIONS AFTER THE EU CONNECTION OF CROATIA ALONG THE SOUTHERN BORDER OF HUNGARY

As a summary of the experiences of euro-regional co-operations we can say that for the present they only offer opportunities for improvement, perspectives but real co-operations based on mutual advantages are still in an inchoative stage and partially institutionalized. The socio-economic grassroots of the Duna-Dráva-Száva Euroregion provide a more certain basis for establishing an international cooperation structure but the notably different socio-economic problems of partners question the chance of co-operations in the future. Along several parts of the Croatian-Hungarian border (between Pécs-Ošijek, Barcs and Virovitica, at the Croatian-Slovene-Hungarian tripartite borderline) the realization of projects that could create the basis for real transborder relationships and concrete physical-mental relations has already started. The Dráva-Mura and the Mura-Dráva Euroregions are looser less formalized crossborder cooperative organizations without real structure but supposed to gain significant success in the near future in the 2007-2013 period in point of bilateral project-based co-operations due to the Hungarian and Slovene experiences in Union tenders. But we cannot forget that none of the organisations out of the previous two owns none of the significant, strongly conditioned members. Thus they and the Murania euroregion have to calculate on the danger of marginalization.²²

On the whole we can claim that in the last almost sixty years there was a significant change in Croatian-Hungarian trans-border relationships. State-governed cooperation was replaced by project-controlled co-operations under the guidance of local-governments and the civil sphere. Unfortunately, stock and human workforce deficit very often obstructs success. Besides it is a

²² Golobics P.-Merza P.-Tasnádi P. 2005: A Phare CBC és az Interreg IIIA Szlovénia-Magyarország-Horvátország Szomszédsági Program megvalósítása a Dél-Dunántúlon. Pécsi Tudományegyetem Földrajzi Intézet (The realization of the Phare CBC and the Interreg IIIA. Slovenia-Hungary-Croatia Neighbour Programme int he North Transdanubium. University of Pécs Institution of Geography). Pécs, pp. 40.

permanent problem in our country that state politics has a great influence on local-government politics. So in a certain euroregion the success of operation highly depends on where the local-governments and civil organization belong to politically and on the leaders' ability to validate their interests. As a result of stock deficit mentioned previously project-based co-operations occurred.²³ But these ad hoc project associations are not able and won't even be able to use union sources efficiently and generate any kind of long-term regional development.



Own construction based on Tamás Hardi. Basic map was published: MTA RKK NYUTI Announcements 175. Subject leader: Tamás Hardi PhD, academic associate, MTA RKK NYUTI. Made: commissioned by the Department of Local Government and Innovation. Transborder strategic survey. Győr, 2007, March pp. 42.



Own construction based on Tamás Hardi. Basic map was published: MTA RKK NYUTI Announcements 175. Subject leader: Tamás Hardi PhD, academic associate, MTA RKK NYUTI. Made: commissioned by the Department of Local Government and Innovation. Transborder strategic survey. Győr, 2007, March pp. 48.



Own construction based on Tamás Hardi. Basic map was published: MTA RKK NYUTI Announcements 175. Subject leader: Tamás Hardi PhD, academic associate, MTA RKK NYUTI. Made: commissioned by the Department of Local Government and Innovation. Transborder strategic survey. Győr, 2007, March pp. 53.

SUMMARY

Between Croatia and Hungary transborder relationships has gained a great past. With the relief of socialism getting in contact has started cautiously from the 1960s already. After the regime change euroregional frames are the most popular forms of cooperation. However, this form is still in a very elementary state needs to be refined on several points. The aim of my study is to present the processes that have already passed off and to make some offers to rationalize institutional structure and operation.

²³ »Pannon-Palette« the common tourist and cultural project of Kaposvár and Koprivnica. For the more than 58 million HUF worth program the majority of support was won in EU tenders by the participants.

SREDNJOVJEKOVNI TOPONIMI SJEVERNE HRVATSKE - KULTUROLOŠKI I INTERDISCIPLINARNI ASPEKTI TOPONOMASTIKE

MEDIEVAL TOPOONYMS OF NORTHERN CROATIA - CULTURAL AND INTERDISCIPLINARY ASPECTS OF TOPONOMASTICS

Zdenko Balog

Stjepana Radića 3

48260 Križevci

zdenko.balog@kc.t-com.hr

Primljeno / Received: 17. 1. 2009.

Prihvaćeno / Accepted: 6. 6. 2009.

Rad ima dvije pozitivne recenzije

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

UDK / UDC 625.7(497.5) SH

SAŽETAK

Prilog se bavi posebnim aspektima toponomastike u kontekstu pomoćnih povijesnih znanosti. Svjesni da zapravo »posuđujemo« toponomastiku, koja je u kontekstu onomastike svrstana u lingvističke znanosti i discipline, svojim radom želimo promovirati i koristiti aspekte toponomastike po kojima ona ima neporecive prerogative pomoćne povijesne znanosti, koja povjesničaru otvara značajne i dosad manje korištene prostore i podatke rubnih područja u kojima vlada manjak primarnih pisanih izvora.

Analizirano je područje srednjovjekovne Križevačke županije te malo manje Zagrebačke i Varaždinske županije, i to na primjerima izabralih toponima iz dvije grupe: nazivi voda, poglavito rijeka (hidronimi), te toponimi proizišli iz imena drveća i biljaka općenito. Ni ovaj ograničeni dio neće biti obrađen sveobuhvatno kataloški jer to nije ni namjera našeg istraživanja, a i opseg grade svakako nadilazi zadane okvire. Međutim, neki odabrani korijeni i toponimičke osnovice, poput duba i jalše, te neki hidronimi, poput Drave, Koruške, Čazme i Bednje, otvaraju sami po sebi toliko pojedinačnih i općih problema da na njima možemo otvoriti mnogo zanimljivih pitanja te naravno, nepretenciozno, predložiti i odredene odgovore.

Ključne riječi: toponomastika, srednji vijek, sjeverna Hrvatska, srednjovjekovna Slavonija, hidronim, nazivlje drveća.

Key words: toponomastics (toponymy), Middle Ages, northern Croatia, medieval Slavonia, hydronym, tree names.

NA POČETKU NEKOLIKO TERMINOLOŠKIH I METODOLOŠKIH NAPOMENA

U naslovu priloga te više puta u tekstu javljat će se termin »toponomastika«. Budući da je toponomastika znanost, odnosno grana onomastike, koja imena proučava s pozicije lingvistike, unaprijed želimo izbjegći nesporazume. Toponomastiku promatramo *interdisciplinarno, kao pomoćnu povijesnu znanost*, što ona prema svom sadržaju i građi svakako jest. Toponime pratimo kroz njihovu pojavu u najranijim vrelima te promatramo oblike u kojima se pojavljuju, promjene

tijekom stoljeća i učestalost pojave određenih svojstava toponima na pojedinom području. Postoje situacije kada se toponimi na određenom području iznenada mijenjaju zbog promjene političke podloge ili, pak, blaži primjeri kada je riječ o novom kulturnom utjecaju, naravno, opet kao posljedici političkih promjena i novih centara utjecaja.

Najvažnija kulturološka promjena tijekom drugog tisućljeća na prostoru između Drave i Save bila je prouzročena osmanskom ekspanzijom koja je u svojoj najvećoj ekstenciji upravljala većim dijelom ovog područja te su se granice Osmanskog Carstva nalazile nadomak Zagreba, a istodobno prekrivala gotovo cijelu današnju Mađarsku te cijelu Bosnu i Hercegovinu. Premještanje granice islamske kulture duboko u srednju Europu istodobno je utjecalo na pomak kulturološke granice katoličke i pravoslavne kulture, granice koja se tradicionalno poklapala s povijesnom granicom Istočnog i Zapadnog Rimskog Carstva. Migracije stanovništva unose nove jezične idiome, utječu na promjene zemljopisnog nazivlja ili barem na prevođenje pojedinih naziva između tradicionalnog i novog jezičnog idioma.

Grada za naša istraživanja sastoji se od objavljenih povijesnih spomenika srednjovjekovne diplomatike,¹ geografskih karata velikog mjerila,² popisa poreznih dimova,³ a za određene analize poslužili su nam osnovni rječnici hrvatskog jezika, objelodanjeni od kraja 16. stoljeća do danas.⁴ Konačno, tu su i različiti analitički etimološki rječnici te rječnici jezika u kojima tražimo podrijetla i srodnosti pojedinog zemljopisnog nazivlja. Ta je literatura opsežna te će biti navođena prigodice.

Kao što smo napomenuli, nije riječ o kataloškom pregledu, nego određene zaključke i polazišta za daljnja istraživanja tražimo u odabranim primjerima. U ovom odabiru leži i opasnost da nas izbor primjera odvede prema krivim zaključcima, no budući da je riječ o istraživanju koje je u ovom interdisciplinarnom smislu pionirsko, to je prihvatljiv rizik jednog istraživačkog pothvata koji je tek na početku.⁵ Obraduju se toponimi i toponimske osnove:

Drava - najstariji hidronim u ovom kraju. Višestruko je zanimljiv jer nas uvodi u posebnu problematiku imena velikih rijeka te u naše istraživanje unosi nove jezične i akulturacijske kon-

¹ Codex Diplomaticus, CD (zbirka diplomatičkih isprava Hrvatskog, Slavonskog i Dalmatinskog kraljevstva od početaka do 1399. godine); Monumenta Historica Ecclesiae Zagrabiensis, MHEZ (zbirka isprava Zagrebačke biskupije od XII. do XIII. stoljeća, I. svezak, te od 1395. do 1465., V. - VII. svezak); MHCZ, Monumenta Historica Civitatis Zagrabensis (zbirka isprava sl. kralj. grada Zagreba od 1093.); MHSM, Monumenta Historica Slavorum Meridionalium (zbirka hrvatskojezičnih isprava, uglavnom glagoljskih i čiriličnih). Mnogo građe objelodano je Šišić, te Bojničić, Klaić, Tkaličić i Mažuran u pojedinačnim publikacijama Jugoslavenske akademije i Državnog arhiva. Nećemo ih ovdje sve nabratati, nego ćemo ih navoditi prigodice.

² M. Valentić, Hrvatska na tajnim zemljovidima 18. i 19. stoljeća; Knjiga 2, Brodska pukovnija; Knjiga 5, Virovitička županija; Knjiga 6, Požeška županija; Knjiga 7, Križevačka pukovnija; Knjiga 8, Đurđevačka pukovnija; Knjiga 9, Križevačka županija; Knjiga 10, Varaždinska županija - zbirka tzv. Tajnih zemljovida bečkog Ministarstva rata, stanje krajem 18. stoljeća. Posebno vrijedna zbirka jer predstavlja prvi precizni topografski presjek te veoma podroban popis toponima korištenih u to doba; Vojne karte u mjerilu 1:200000, <http://69.41.173.145/ww/lazarus.elte.hu/hun/digkonyv/topo/3felmeres.htm>, javno dostupna zbirka karata u visokoj rezoluciji, prikazuje cijelu srednju Europu, od francuske granice sve do Crnoga mora, te stanje početkom Prvoga svjetskog rata; osnovna topografska karta Hrvatske itd.

³ J. Adamček - I. Kampuš, Popis i obračun poreza u Hrvatskoj u XV. i XVI. stoljeću, Zagreb 1976.

⁴ F. Vrančić, Dictionarium, Venecija, 1595. (reprint Zagreb, 1992.); J. Habdelić, Dikcionar, Graz, 1670. (reprint Zagreb, 1989.); I. Belostenec, Gazophylacium, Zagreb, 1740. (reprint Zagreb, 1973.); A. Jambrešić, Lexicon latinum, Zagreb, 1742. (reprint Zagreb, 1992.); J. Drobnić, Mali rječnik, Zagreb, 1846. - 1849.

⁵ Konačno, u bilješci navodimo skromni obol koji smo dosad dali tijekom svojih istraživanja: Z. Balog, Ecclesia beati Georgii de Glogaunicha - ubikacija župe iz popisa župa Zagrebačke biskupije iz 1334. godine, Muješki vjesnik 20, Sesvete 1997.; Z. Balog, Neki problemi toponomastike Križevačke županije i područja uz rijeku Dravu, referat, Koprivnica 2003.; Z. Balog, Toponomastika Varaždinske županije i ponešto Podravljia, Kaj 4-5, Zagreb 2004.; Z. Balog, Jaša ili joha - toponomičke teme, Cris VII., 1/2005.; Z. Balog, Grada za srednjovjekovnu toponomastiku visočkog kraja, Visoko, Var. Toplice 2005.; Z. Balog, Dub u toponimiji, Kaj 4, Zagreb 2006.

tekste. Kroz razmatranje o značenju i podrijetlu toponima Drava razmotrit ćemo i pojavnost toga i srodnih korijena u indoeuropskom jezičnom i kulturnom prostoru.

Bednja - toponim rijeke Bednje u sjevnoj Hrvatskoj, na kojem razmatramo raširenost korijena »badanj«, ali i dvojbe na liniji inačica *badanj* - *bedenj* te dinamičnu granicu između te dvije inačice.

Čazma, Česma - hidronim, rijeka u središnjoj Hrvatskoj. Podrijetlom je perzijski turcizam te je raširena hidronimska osnova na Balkanu i u kontaktnom kulturnom prostoru osmanske i općenito islamske ekspanzije. Dvojbe izaziva pojava tog toponima, doduše unutar ove kontaktne zone, ali prije vremena širenja islamskoga kulturnog utjecaja.

Dub, Dubrava, Dubrovnik - grupa posebno raširenih toponimskih osnova u svim slavenskim zemljama, koja se prema učestalosti na terenu može smatrati najučestalijim toponimom slavenskojezičnog prostora uopće. Razmotrit ćemo različite inačice, poput graničnih područja između inačica Dub- i Dob-.

Glogovnica - hidronim, rječica u srednjoj Hrvatskoj, protječe kroz Križevce. Toponimska osnova glog iznimno je raširena te se pojavljuje daleko izvan granica slavenskojezičnog prostora.

Jalša, joha - toponimske osnove vezane uz različite inačice naziva stabla johe. Obje inačice te još neke srodne (Olša, Jova) koriste se na cijelom slavenskojezičnom prostoru. Za nas je u ovoj temi zanimljivo pomicanje jezične granice između jalše i johe.

Koruška - imanje nedaleko od Križevaca dobilo je ime od potoka koji protječe kroz Križevce. Pozornost privlači zbog istoimene regije u Sloveniji i Austriji, no postoje li i stvarne veze među tim imenima?

BADANJ

Riječ »badanj«, kao i mnogo drugih riječi koje označavaju vodu, posudu za držanje vode ili mjesto gdje se voda crpi iz zemlje, korijen je niza hidronima, posebno nazivlja rijeka i potoka. Badanj se redovno pojavljuje u ranim izdanjima hrvatskih rječnika,⁶ a raširenost među slavenskim jezicima upućuje na to da je riječ praslavenska, ali ne i baltoslavenska.⁷

Značajniji toponimi korijena »badanj - bedenj« sjevernohrvatskog prostora:

1. Rijeka Bednja izvire podno Trakoščana i teče kroz Zagorje, tvoreći dolinu u kojoj su se smjestili Lepoglava, Ivanec itd. Nedaleko od Trakoščana nalazi se i naselje Bednja, sa sjedištem istoimene župe, koju najraniji izvori nazivaju Trakošćan. Uz svoj tok Bednja je dala imena spomenutom naselju, ali i naseljima Bednjica, Bedenec, župi Sveti Petar Bednja te brežuljku Bedenjaku kod Ivana.

Rijeka Bednja je prvi put spomenuta 1181.,⁸ župa Sveti Petar Bednja 1334., a naselje i župa Bednja / Trakošćan prvi se put pod imenom »Bedna« pojavljuje 1440. godine. Ključni je ovdje toponim rijeke Bednje, koji prelazi na dvije župe, nekoliko sela, manje pritoke itd.

2. U bližoj okolici, ali ipak bez izvorne veze s hidronimom Bednja, jest hidronim i naselje Bedenica nedaleko od Komina. Bedenica, u kojoj opet bez dvoumljenja prepoznajemo »be-

⁶ Habdelić, »bedeny = cadus, -di, m, bedenycz = parvus cadus« (usp. Bedenec kod Lepoglave!); Belostenec, »bedeny, (D.), kád, kacza za vino = lacus -ci & lacus, -us, itd., bednyicz = parvus cadus«; Jambrešić, »cadus, -i, m, Mart. = bedeny, cheber, eine Tonne, poding. Kád«. Prema Mažuraniću od 13. stoljeća.

⁷ Prema Skoku, »badanj«, prema althdtsc. »budin«, lat. »butina« itd. Preko hrvatskog preuzimaju Mađari.

⁸ V. prilog: Tablica I.

den«, također je vjerojatno izvorno hidronim, iako je ime naselja zabilježeno već 1507. godine. Bedenica je rječica koja teče od sjevera prema jugu te se nedaleko od Svetog Ivana Zeline ulijeva u Lonju. Tako ona, unatoč relativnoj geografskoj blizini, ne стоји ni u kakvoj vezi s Bednjom te je njezin toponim izvoran. Ne spominje se u brojnim razvodima međa Prigorja, što budi sumnju da bi toponim bio noviji, a Bedenec da se u vrelima pojavljuje pod nekim drugim imenom. Međutim, pojava naselja i posjeda istog imena već početkom 16. stoljeća ipak upućuje na znatno raniji početak korištenja istog imena za rječicu.

3. Posebno treba komentirati još jedan toponim: Batina. Selo Batina u Hrvatskom zagorju ne bismo povezali s grupom toponima korijena »badanj«. Međutim, u opisu iz 18. stoljeća za potok Batina piše: »Der in den hohen Gebürg entstehende Batina-Bach, welcher sich noch mit einigen in der Dorfsgegend entspringenden Quellen vermehret, bekommt alda den Nahmen Padenkovchicza (...)«.⁹ Vojni inženjer posebno naglašava promjenu imena potoka jer je to važno na terenu. Je li u donjem toku Batine zapamćen izvorni hidronim? Ako je tako, onda se promjena morala dogoditi veoma davno jer je toponim »de Bathyna« spomenut neizravno već u 15. stoljeću¹⁰ te ponovno 1596. kao Batyna.¹¹ Spomenimo ipak da se nedaleko od Batine danas nalazi selo Budinčina.
4. Sljedeći srodn topomin, odnosno grupu toponima istog korijena, okuplja rječica Bedenčka jugoistočno od Bjelovara. Na rječici se nalazi naselje Bedenik, a malo dalje, vjerojatno u vezi s istom grupom imena, zabilježena je u 18. stoljeću šuma Bedenik.
5. Diljem Hrvatske i južnoslavenskog Balkana nalazimo mnogo zemljopisnih naziva tog korijena, uglavnom hidronima ili naziva brežuljaka.

Pokraj Velike Pisanice nalazi se brežuljak Badnjača, možda u vezi s blizinom hidronima Bedeničke, što ne mora biti jer u zapadnoslavonskom prostoru susrećemo također, opet kao nazive brežuljaka, Badnjevaču i Badnjevo brdo. U blizini Iloka nalazi se još jedna Badnjara.

Zanimljiv je i toponim grada Badanj kod Crikvenice. To ime, doduše, nije zabilježeno u tako davnjoj prošlosti,¹² ali se povezuje s cilindričnim oblikom grada koji doista nalikuje na posudu - badanj! Važan je rani spomen toponima Badan kod Nina,¹³ koji se pojavljuje u ispravi iz 1205., iako danas nije poznato gdje ga treba tražiti, a nije poznato ni je li riječ izvorno o hidronimu, naselju ili nečemu trećem.

Toponim je proširen po Istri u inaćici »bad*nj«, a u susjednoj Republici Sloveniji redovito se javlja u obliku »bed*nj«. U Gorskom kotaru, Lici te na Velebitu je čest, redovito u inaćici »bad*nj«, jednako kao u Dalmaciji, na otocima te u dubrovačkom kraju. Isti je oblik raširen i Republikom BiH te lijevo od toka Drine. U Srbiji nalazimo nekoliko Badanja, Badnjevica, a najjužniji doseg čini se da je Bedinje u Makedoniji.

6. Korištenje toponimskog korijena »badanj« prelazi u neslavensko jezično područje Mađarske, češće u obliku »Bodony«, dok u Rumunjskoj bilježimo »Badon«, ali u vezi s područjima gdje je brojna mađarska manjina. Na slavenski sjeverozapad prodire inaćica »Bad'an« te rijede »Budin« (Češka), ali nije toliko učestala kao na slavenskom jugu.

Za nas je zanimljiva jezična granica između inaćica »bad*nj« i »bed*nj« jer prelazi upravo kroz hrvatske zemlje. Danas inaćica »bed*nj« zauzima prostor sjeverne Hrvatske, i to povi-

⁹ Tajni zemljovidi, sv. 10, Varaždinska županija, str. 270.

¹⁰ MHEZ VI/423, 1434.

¹¹ Popisi, str. 358.

¹² E. Laszovsky, Gorski kotar i Vinodol, Zagreb, 1923., str. 206 - 207.

¹³ CD III/46, 12005.: »... et deinde ad locum qui dicitur Badan, et deinde ad quandam uallem que dicitur Weprina...«

jesnih županija - Varaždinske, Zagrebačke i Križevačke te ponešto srednje Slavonije gdje ipak prevladava »bad*nj«. Zanimljivo je da nas »bed*nj« povezuje sa susjednom Slovenijom, za razliku od granice »dub-« - »dob-« koja ide strogo današnjom državnom granicom. Nažalost, podaci iz razdoblja prije 16. stoljeća suviše su manjkavi da bismo utvrdili je li došlo do pomaka jezične granice kao u slučajevima nekih drugih toponimskih korijena, ali na to ćemo se vratiti u zaključcima, nakon što razmotrimo i druge toponimske korijene.

ČESMA

Riječ »česma« perzijski je turcizam: turc. »çeşme« = bunar, izvor < pers. »čašme« = izvor. Kao opći korijen za imenovanje izvora, rijeka i voda općenito (hidronima) nalazimo ga na širokom prostoru jugoistočne Europe, u izravnoj vezi s ekspanzijom Osmanskog Carstva i islamske kulture. Prije nego što razmotrimo šire reference ove grupe toponima, pogledat ćemo neke zanimljive primjere iz hrvatskih zemalja.

1. Čazma, Česma: Iako je prvi put spomenut u vezi s imanjem,¹⁴ izvorni je toponim rijeka. Danas se rijeka zove Česma, kako su se izvorno zvali rijeka i naselje, odnosno imanje.¹⁵ Čazma je sve do turskog osvajanja 1552. godine bila znamenita po svom zbornom kaptolu koji je uz zagrebački bio najugledniji crkveni subjekt, posjednik bogatih imanja i *locus credibilis* za pohranjivanje privatnih i javnih pravnih isprava. Poput Bednje, već je značenjem tipičan hidronim, česma = izvor pitke vode.¹⁶ Kod ove etimologije zbunjuje orijentalno, tursko podrijetlo riječi kad imamo nesumnjive izvore o postojanju toponima davno prije nego što očekujemo asimilaciju turcizama.¹⁷ Je li moguća veza perzijskoga kao indoeuropskog jezika srodnog baltoslavenskoj jezičnoj grupi?
 2. Uz nekoliko »Česma« smještenih u splitskom zaleđu i na prostoru prema bosanskoj granici, na obali i otocima nalazimo i poneku »Česminicu«. Taj toponim ne treba nas zavarati jer zacijelo dolazi od lokalnog izraza »česvinica« koji je također ostavio trag u toponimima dubrovačkog zaleđa. »Česvinica« nema nikakve veze s »česmama« jer je riječ o lokalnom imenu neke vrste hrasta.¹⁸
 3. U vezi s gornjom dvojbom moramo proširiti istraživanje prisutnosti toponimske osnove »česma« po srednjoj, istočnoj i jugoistočnoj Europi. »Česme« i »česmice« sporadično se javljaju po Republici BiH, Srbiji i Makedoniji, a prema jugoistoku, Makedoniji i Bugarskoj, njihova učestalost raste. U ovim je krajevima, a jednako je bilo početkom 20. stoljeća i u Grčkoj, tolika učestalost »česmi« u toponimima da više niti ne djeluje kao toponim, nego kao obilježje: Alibej Češme, Sultan Češme, Čatal Češme itd.
- Poklapanje karte Europe s ubilježenim »česmama« prema podacima od 1910. do danas s kartom dugotrajne prisutnosti osmanske države i krajnje ekstenzije turskih osvajanja dokazuje potpunu međusobnu zavisnost širenja te toponimske osnove sa širenjem islamske kul-

¹⁴ CD II/291, 1199.: »... sed in omnibus hiis, tum Cesmagenses et Dumbrogense, tum ceteri populi ecclesie suo...«; MHEZ - I/10: 1200.: »... terram quandam nomine Chasmam (...) qui currens iungitur prenominato fluvio Chasman...«, v. tablicu!

¹⁵ Usp. CD II/291, 1199.; MHEZ - I/10: 1200.; CD III/8, 1201.

¹⁶ Belostenec, »cheszma, zviralische, (D.), vrillo, sztudenacz, hladenacz (Scl.it.), bùnar = fons, -tis, 2. Cheszma reka plemenita vu gornye Sclavonie = Casma, -æ«; Drobnić, Česma (turcizam!) f. = Wasserleitung, acquedotto, Springbrunnen, fontana,sorgente; Hrvatski - 2002., navodi za podrijetlo »česma« < tur. çe me < perz. česme, u značenju »izvor«.

¹⁷ Ovu neusklađenost uočava i Skok, »česma«.

¹⁸ Ivezović - Broz.

ture i turcizama. I upravo na toj karti napadno strše rijeka Česma i biskupska Čazma. Zašto, ta Čazma se nalazi na području koje je poldrug stoljeća pripadalo Osmanskom Carstvu? Da, ali Čazma je zabilježena u 12. stoljeću, a pod osmansku je vlast potpala tek više od tri stoljeća kasnije. Ne dopustimo li čak ni na području spekulativne diskusije vezu s perzijskim (takvih veza, doduše, u hrvatskom jeziku ima obilje, ali niti jedne Česme nigdje izvan turskih utjecaja), morat ćemo priznati da se nalazimo pred otvorenim toponomastičkim problemom.

DRAVA

Drava, najznačajniji toponim, šireg regionalnog značaja, ime rijeke koja protječe kroz nekoliko država, a velikim dijelom svojeg toka tvori prirodnu granicu između Republike Hrvatske i Republike Mađarske. Ime rijeke proširilo se na regiju, Podravina, te na stanovnike, Podravci, iako se to obilježje odnosi samo na manji dio toka Drave, odnosno na regiju s desne obale, približno od Ludbrega do Virovitice.

1. Hidronim »Draus« zabilježen je još u antici¹⁹ te je otad u raznojezičnim vrelima pretrpio tek minimalne prilagodbe. Toponim je predrimski.²⁰ Autori u našim rječnicima različito tumače podrijetlo imena »Drava«. Akademijin rječnik donosi opširnu natuknicu te navodi Plinija koji još u 1. stoljeću bilježi latinsko »Draus«. U hrvatskojezičnim izvorima, uz zbu-njujuću inačicu »Derava« početkom 16. stoljeća dokazano je već krajem 15. stoljeća pisanje »Drava«.²¹ Skok vjeruje da je ime predslavensko i predrimsko te navodi Alessija koji ime smatra »mediteranskim«. Uz manja međusobna neslaganja, autori su ipak suglasni u osnovnom: da se hidronim »Drava« pojavljuje u pisanim izvorima od 1. stoljeća nove ere te je otad nepromijenjen. Korištenjem se širi na cijelu regiju i puk (Podravina, Podravci), daje ime pritocima (Dravinja, Dravica²²), naseljima (Dravograd, Dravci, Dravski Križ, Dráva Szent-es, Drávasztára) itd. No u podrijetlo imena, dalje od nabačenih slutnji, navedeni autori ne ulaze.

U nedavno publiciranoj studiji o podrijetlu toponima autor Dietmar Urmes²³ prepoznaje praïndoeuropsku riječ »ri«, odnosno »re«, u značenju »teći«, srođno starogrčkom »ρειν« (rhein) u istom značenju.²⁴ Oblik »διαρρεω« (diarrhö), »protjecati«, podsjeća ga na imena rijeaka Drave i Adranosa na Siciliji, a staroindijska riječ »dravati« znači »teće«, odnosno »onaj koji teče«. Zajednički je staroeuropski korijen, srođan sa spomenutim riječima, »adrana«, u značenju »rijeka«. Taj oblik dalje podsjeća na njemačku rijeku Oder i na našu Odru.

2. Korijen »d*r« nalazimo u različitim hidronimima rasprostranjenim diljem indoeuropskog jezičnog prostora, ali i izvan njega. Svakako se nameće srodnost obližnjega balkanskog hidronima Drina, a zatim u unutrašnjosti Balkana Crni i Beli Drin, Drinić, Drenica i Diran. Međutim, postoji velika grupa hidronima, te u rjeđim slučajevima udolina (sasušenih rječnih korita), s nazivom * dere ili * deresi. Grupa se prostorno poklapa s današnjom Turskom, Grčkom, Albanijom te južnim dijelom Bugarske. Budući da riječ »dere« i u modernom tur-

¹⁹ Rječnik - JAZU, II. sv., »Drava«; Skok, I. sv., »Drava«.

²⁰ Skok.

²¹ MHS, I/141; također Milčetić, str. 64.

²² Spomenuta već u 16. stoljeću, MHS I/327.

²³ Urmes - 2003., str. 16 - 17.

²⁴ I hrvatski izrazi »rijeka«, »rječ«, »porijeklo« mogu se bez mnogo dvojbi povezati s istim korijenom.

skom označava rječicu ili potok, etimologija ne ostavlja nikakvih dvojbi. Ostavljamo otvorenim pitanje moguće povezanosti grupe toponima (hidronima) oko Drave, Drine, Odre i Adrana s ovim »dere / deresi« iz turskojezičnog područja.

- Ako nalazimo dovoljno argumenata za povezivanje grupe imena praindoeuropskog podrijetla »d*r« s grupom turskog podrijetla »dere«, to može upućivati na veliku starost općeg hidronima »d*r*«. Taj opći hidronim pokriva gotovo cijelo područje Europe, sporadično se pojavljujući na najrazličitijim jezičnim podlogama. Ta činjenica upućuje, kako smo pretpostavili, na veliku starost hidronima, ali i na veliku starost i vremenski kontinuitet konkretnih naziva koji se nisu mijenjali tijekom svih jezičnih i povijesnih promjena.

DUB

Dub, kao naziv vrste stabla, najučestaliji je toponimijski korijen, i to ne samo u današnjoj Hrvatskoj, nego i na cijelom slavensko-balkanskom prostoru, štoviše i na ukupnom slavenskom jezičnom prostoru. Iako se ta donekle izumrla riječ može tumačiti više značeno, najčešće ju rječnici navode kao sinonim za hrast. Od ostalih značenja, navodi se veliko drvo općenito, stablo voćke itd.²⁵ »Dub« i, odgovarajuće tome, »dubrava« u toponimiji označavaju hrastovu šumu, odnosno brdo / rijeku / naselje / posjed u blizini hrastove šume ili bogat hrastom. No, kako smo naveli na početku, može označavati i šumu velikih, moćnih stabala općenito. Naši su krajevi znatno siromašniji šumama, mnogi su sasvim opustošeni, ogoljeli ili pretvoreni u usjeve, no kao svjedoci šumskog bogatstva ostali su nebrojeni Dubovci, Dubrave, Dubice itd. Riječ je u hrvatskom jeziku višestruko potvrđena u 12. stoljeću, Mažuranić i pod natuknicom »dub«, ali i pod natuknicom »dubrava« navodi spominjanje od 1200. godine,²⁶ što je znatno kasnije od Felicijanove isprave (v. dolje), no riječ »dub« zabilježena je ipak ranije, točnije već 1106.²⁷

- Historijsko naselje Dubrava, na cesti od Križevaca prema Čazmi, za toponomastiku je višestruko značajno. Uz činjenicu da se radi o najstarijem zabilježenom toponimu iz šire okolice, posjedu koji je zabilježen još u Felicijanovoj povelji,²⁸ štoviše na kojeg se sadržaj isprave i odnosi, Dubrava (u ranim vrelima »Dombro«) središte je plemenske županije,²⁹ važan biskupski posjed i utvrda, mjesto gdje su biskupi rado boravili, a ovdje je 1527. održan i sabor na kojemu je Ivan Zapolja izabran za hrvatskoga kralja. Dubrava je ujedno i sje-

²⁵ Vrančić, *quercus = duub'*; Kašić, *dub = quercia, dubov = di quercia*; Habdelić, *'dubrava = sylva majorum arborum; Belostenec, »dúb, sztabal. v. szteblo«, »dúbov, hrasztò = robores, quercinus«, dubràva = sylva majorum arborum (usp. Habdelić!); Jambrešić, »quercetum, ti, n. Varr. = hrasztovje, hrasztovische, dubovische«; Drobnić, »Mali«, »dub, m. = Eichenbaum, m. quercia, Baum überhaupt, albero«.* Iz rječnika je vidljivo da je dub sinonim hrasta, ali i u značenju stabla općenito, odnosno prvenstveno velikog stabla. Mažuranić navodi najstariji spomen u toponomastici »terra vocatur Dob« iz 1200. Ako je etimologija s Dubravom kod Križevaca točna, onda imamo gotovo 70 godina starije svjedočanstvo o korištenju duba u toponimiji. Prema Mažuraniću, riječ je praslavenska, štoviše možda u vezi sa staronjem. »timbr, zimbar« (usp. Zimmermann!). Prema Rječniku JAZU, sv. II., »dub«, hrast, ali i drvo općenito. Jednako tako i pod natuknicom »dubrava«. Skok također donosi dvojno značenje: hrast, tj. drvo uopće.

²⁶ Mažuranić, *Dub: »Najstariji u nas primjer: Terra vocata Dob ad arbore ibidem exorta. 1200. Šibenik.«; Idem, Dubrava: »I v pašah i v gori i v dubravi..., 1493. Brinje.«*

²⁷ Lexicon latinitatis, *dub: Codex II 17/5, a. 1106.: »...usque ad Tesselim dub...«; Jedan spomen »...sub montis Dubraue...« navodno je iz 11. stoljeća, ali je njegova autentičnost sporna, Rječnik JAZU, Dubrave.*

²⁸ CD - II/41: 28. 04. 1134.; Heller navodi za najraniji spomen Dubrave godinu 1201. (CDIII/9).

²⁹ 1193., CD - II/225: »...tribusque curialis comitibus, sicut Tiwa de Wasca, Michaeli de Dombro, Martino de Kemenic...«

dište župe, a zvonik župne crkve svojom snažnom građom svjedoči o tvrđavskoj obrambenoj funkciji crkve.

2. Sljedeći blizak toponim, koji se spominje i u popisu župa Zagrebačke biskupije 1334. godine, jest župa Dubovec kod Križevaca.³⁰ Taj lokalitet je poznat mnogo ranije od spomena u popisu župa, spominje se 1238.³¹ kao »...terram quandam hereditarum nomine Dobouch...« te ponovno kao hidronim 1246. godine.³² Budući da se taj, odnosno istoimeni potok više ne spominje, vjerojatno je presuošio ili ga treba tražiti pod drugim imenom. Naselje i župa u kontinuitetu se spominju i u Poreznim popisima, i također u 18. stoljeću, a i danas postoje sela Gornji, Srednji i Donji Dubovec. Tlo je išarano sasušenim koritima potoka te je lako među njima zamisliti izgubljeni potok Dubovec jer su žive vode tekućice u okolici pod svojim imenima potvrđene odavno. Možda u vezi s izgubljenim potokom Dubovcem, još 1413., u opisu međa spominje se Dubravschak.³³
3. U Emerikovoј potvrdi crkvenih dobara iz 1201. godine spominje se hidronim Dobovec³⁴ u okolini Bjelovara. Taj potok je identičan s potokom Dubnicom koji protječe kroz Sredsku.³⁵ U okolini Čazme zabilježen je 1232. godine, u darovnici Čazmanskom kaptolu, još jedan hidronim - Dobničica.³⁶ Danas ne nalazimo odgovarajuće ime na karti čazmanske okolice. Mala je mogućnost da bi bio identičan s Dubnicom Sredskom iz 1201. U široj okolini Križevaca, odnosno u srednjovjekovnoj Križevačkoj županiji bilježimo krajem 14. stoljeća biskupski posjed Dubčinu kod Rovišća.³⁷ Ne spominje se ni u Popisima poreza 16. stoljeća, ni u Tajnim zemljovidima.

U srednjem vijeku zabilježeno je još nekoliko srodnih toponima koje danas s većom ili manjom sigurnošću identificiramo: nepoznata je lokacija zemlje Dumbovec³⁸ koja graniči s templarskim posjedima Batha, Bocko i Cramca.³⁹ Nije lako točno ubicirati ni Dubicu iz povelje kralja Andrije iz 1209.,⁴⁰ koja bi se trebala nalaziti negdje u blizini Kaštine i Planine u sesvetskom Prigorju. U okolini nema upadljivih kandidata za ovu Dubicu, no među mnogim drugim »drvenim« toponimima, Lipovcem, Jalševcem, Orešjem, Hrastjem, Hruškovcem, zacijelo se negdje sakrila ili je možda s vremenom i zaboravljena. Dobravu Cersku, zabilježenu 1507. u blizini Kravarskog,⁴¹ prepoznajemo kao današnje selo Dubravce nedaleko od sela Cerski Vrh. Dubravica Desinička zabilježena je 1588. kao Dobravica.⁴² Zaselak Dubravec pokraj Jerovca zabilježen je 1598. u Poreznim popisima kao Dobrava u sklopu trakošćanskog vlastelinstva.⁴³

Veći broj toponima Dubovaca, Dubrava itd. bilježe krajem 18. stoljeća Tajni zemljovidni bečkog dvora. Budući da nisu tema, ne bi ih bilo racionalno ovdje sve prostorno nabrazati. Možemo samo zaključiti da se svi ranije spomenuti toponimi, u srednjovjekovnoj diploma-

³⁰ Buturac - 1984., br. 418: »Item ecclesia beate Margherete de Dobowch.«

³¹ V. tablicu.

³² CD - V/272: »...in fluum Dobouch uocatum...«

³³ MHEZ V/318: »...aque Chernecz predicta et Dubravschak ac Kernyad...«

³⁴ CD III/8: »...ad fluum Dobouch...«

³⁵ Dobronić - 1951., str. 298. Potok se danas zove jednako kao selo Sredska. Sjevernije od Sredske, također u okolini Bjelovara, teče potok Dobrovita, pritok bjelovarske rijeke.

³⁶ CD III/324: »...fluum qui cadit in DOBONICHICAM...«

³⁷ MHEZ V/36, 1397.: »...Rovisno et DUBCHYNA circa Reuche...«

³⁸ 1209., CD III/74: »...prima meta est pirus prope DUMBOUECH...«

³⁹ Dobronić - 1984., str. 37.

⁴⁰ CD III/75: »...inde ad locum qui dicitur DUBIZA...«

⁴¹ POPISI, str. 20: DOBROWA CZERSKA; str. 118: DOBRAWA

⁴² POPISI, str. 348: »DOBRAWYCZA et Rowno...«

⁴³ POPISI, str. 512: DOBRAWA

tici i u Poreznim popisima 16. stoljeća, nalaze i na vojnim mapama 18. stoljeća. Većinu ih ubiciramo i pomoću današnjih topografskih karata, a k tome i mnogo ranije nepoznatih.

4. Osvrnemo li se šire na hrvatske zemlje te neposredno granična područja, nalazimo mnogo spomena srodnih toponima već u srednjovjekovnim vrelima: Dubica iz darovnice kralja Emerika iz 1197. identična je s današnjom Bosanskom Dubicom.⁴⁴ U ispravi Jula bana iz 1232. spomenut je hidronim Dbovec u okolini Pakracu.⁴⁵ Između Pakracu i Nove Gradiške nalazi se danas dolina Dubočaj podno Maščkog brda, što nas, među nekoliko kandidata u okolini Pakracu, uvjerava da je ta dolina sačuvala spomen na istoimenu rijeku ili potok koji je presuo ili promijenio ime. Valja spomenuti i zemlju Dombo u Vukovskoj županiji, koju je kralj Bela potvrdio 1258. godine sinovima Kleta.⁴⁶ 1356., među ostalim posjedima, kralj Ludovik Gorjanskima potvrđuje Vrboru i Dbovec u Požeškoj županiji.⁴⁷ U Požeškoj županiji zabilježen je 1259. još jedan posjed Dbovec.⁴⁸ Među granicama tog Dubovca spominje se i rječica Lipovac. To nas navodi na pretpostavku da se ovdje radilo o Dubovcu koji i danas nalazimo na karti nadomak Nove Gradiške gdje se doista nalazi potok Lipovac. U široj okolini Topuskog zabilježen je početkom 15. stoljeća posjed Dbovec,⁴⁹ no njegovu točnu lokaciju ne možemo odrediti. Pokraj Karlovca nalazi se i danas slikoviti dvorac Dubovac čija povijest seže dublje u prošlost od povijesti samoga grada Karlovca.⁵⁰ I ovdje je etimologija jasna i nesumnjiva te je Dubovac jedan od uzornih »dubovih« toponima u Hrvatskoj.

Još u 12. stoljeću, točnije 1189., spominje se Dubravica kod Trogira.⁵¹ Nedaleko od Trogira danas se nalaze lokaliteti Dubaščak i Dubrave. Naravno, i jadransku Atenu, Dubrovnik, iako ga latinske isprave dosljedno nazivaju Ragusa, domaće je stanovništvo odvajkad nazivalo Dubrovnik.⁵² Sljedeći toponim s jadranske obale, s početka 13. stoljeća, nalazi se na otoku Hvaru, a riječ je o Dubovu dolu.⁵³ Nedaleko od grada Hvara, na južnoj obali otoka, danas se nalazi lokalitet Dubovica, a s druge strane otoka, nad Starigradskim zaljevom, nalazi se uzvisina Dub. Godine 1299. u šibenskom zaledu, prema Skradinu, čitamo zemlju Dubravice,⁵⁴ a 1386. zabilježeno je u okolini Šibenika selo ili predjel Dubrava.⁵⁵ U šibenskom zaledu danas postoji predjel Dubrava koji prema svemu odgovara spomenutom toponimu. Godine 1470. zabilježen je predjel Dubravice⁵⁶ u okolini Novog Vinodolskog, a 1447.⁵⁷ Dubac kod Crikvenice. Nedugo nakon toga, 1470., spominje se na otoku Krku Veli Dubac. Selo Dubovik zabilježeno je početkom 16. stoljeća, ali bez podrobnejih podataka.⁵⁸ U okolini Tr-

⁴⁴ CD II/248: »...in contigitate districtus Zane et DUBICA...«

⁴⁵ CD III/322: »...ubi fluvius DOBOUECZ cadit in ipsum Mechenicam...«

⁴⁶ Mažuran - Izvori/4: »...terras castri nostri (...) DOMBO et Kendchapa vocatas...«

⁴⁷ Mažuran - Izvori/21: »...Orboa vocato et DOBOUCH vocatas in comitatu de Posega...«; CD XVI/251, 1382.: »... similiter Orboua nuncupato et DOBOLCH in comitatu de Posoga...«

⁴⁸ CD V/658: »...terram DOBOUCH existentem in Posoga...«

⁴⁹ MHEZ V/153, 1402.: »...possessiones ipsus monasterii nostri et nostras DUBOVECH, Agustanovchy et Voinoschi...«

⁵⁰ MHSM 213, 1525.: »...naš grad imenom DUBOVAC...«; MHSM 277, 1572.: »...k DWBOWCZW gradw nassemw...«

⁵¹ CD II/205: »...a DUBROUICZA, in loco qui sclauonice vocatur Cal...«

⁵² Rječnik JAZU, Dubrovnik, navodi da je ime »Dubrovnik« zabilježeno već u 12. stoljeću, ali navodi tek spomenik iz 1222. Dodajmo tome: CD IV/462, 1253.: »...grada našega DUBROV'NIKA (...) gospodina kneza DUBROV'ČKOGLA...«; CD VI/139, 1275.: »...trgovcem' DUBRO'Č'KIM...«; CD VI/140, 1275.: »...knezu DUBROČKOMU...«

⁵³ 1205., CD III/47: »...positiam in hanc insula Phare loco vocato DUBOVI DOL...«

⁵⁴ CD VII/289: »...de DUBRAUIZA versus Bitne...«

⁵⁵ Zjačić - 1952., str. 217, zapis 18: »...quandam terram sitam in DUBROUA sub Magno Pomisal...« te na više mjesta dalje jednak.

⁵⁶ MHSM 88: »...zem'la v DUBRAVICAH' v kotari novigrad'skom...«

⁵⁷ Rječnik JAZU, dubac, str. 838. Danas ga ne nalazimo u crikveničkoj okolini.

⁵⁸ MHSM 167, 1501.: »Naipprije Juri Karlović' z' DUBOVIKA...«

sta je 1471. zabilježena Dubravica, obilježena neodređeno kao »locus«.⁵⁹ Posebno je zanimljivo što pisar koristi ogradu da se mjesto »slavonskim« jezikom naziva Dubravica. Šteta što nije zabilježio i talijansko ime istog mjesta.

U Baranjskoj županiji, u današnjoj Republici Mađarskoj, zapadno od Pečuha nalazi se mjesto Mozsgó čije je zabilježeno srednjovjekovno ime Domborow.⁶⁰ U Zarandskoj županiji, danas u sastavu Rumunjske, zabilježena su 1407. dva posjeda pod imenom Dombpapfalua.⁶¹ Danas ih više ne nalazimo na zemljopisnoj karti, možda su bili beznačajni pa su se s vremenom izgubili. Na današnjoj karti Mađarske nalazimo još neka mjesta u čijem je imenu korijen Dombo-, i to: Dombrád na ukrajinskoj granici, Dombóvar i Dombay-tó kod Pečuha. Zbog geografske bliskosti, manjina, mnogih posuđenica te slavizama u imenima naselja, bili bismo skloni te mađarske toponime primiti u istu grupu slavenskih toponima korijena dub-. Međutim, istodobno mađarska riječ »domb« znači uzvisinu, odnosno brežuljak,⁶² te bismo npr. Dombóvar radije preveli kao »grad na brežuljku«, nego kao »grad u dubravi«. Tako ostaje ista dvojba jednako za povijesne mađarske toponime korijena dombo- kao i za one suvremene.

5. Uočavamo da već od ranih srednjovjekovnih vrela postoji relativna otpornost toponima koji se tijekom dugih stoljeća pojavljuju gotovo nepromijenjeni, naravno ako zanemarimo razlike u pisanju koje uzrokuje primjena mađarskog, latinskog, njemačkog ili, pak, mješovitog pravopisa. Među najvažnije promjene koje ipak uočavamo, ubrajamo prisutnost ili odsutnost inačice »Dub-« / »Dob-«. Na suvremenoj topografskoj karti ta je granica veoma precizna, gotovo administrativna. Kreće se državnom granicom između Republike Hrvatske i Republike Slovenije, pri čemu cijelu Sloveniju pokriva »Dob-«, a područje »Dub-«-a prostire se cijelom Hrvatskom, Bosnom i Hercegovinom, Crnom Gorom, Srbijom te istočnim dijelom Makedonije. Zapadna Makedonija i cijela Bugarska opet pripadaju »Dob-«-u. Dihotomija »Dob-« / »Dub-« širi se izvan južnoslavenskog Balkana te »Dub-«-u opet pripadaju Slovačka, dijelovi Češke, granična zona Poljske i Njemačke te široka prostranstva Ukrajine, Bjelorusije i Rusije. Međutim, zapadnoslavenski i sjevernoslavenski prostor znatno su složeniji jer se ovdje pojavljuju i različite druge inačice. Poljsku, osim spomenutoga graničnog područja, pokriva inačica »Dąb-«, Litvu, Rumunjsku i Moldaviju »Dumb-«, dok se u Njemačkoj, u predjelu uz Istočno more (Bdr. Mecklenburg - Vorpommern), pojavljuje inačica »Damer-«, možda kao ostatak staropruskog.

U zaključnim napomenama, u ovom malo širem odlomku posvećenom »dubu«, osvrnut ćemo se na odnos »dob-« / »dub-« na teritoriju hrvatskih zemalja, poglavito današnje Republike Hrvatske. Već smo napomenuli da je danas granica, možda slijedom administrativnog uvođenja štokavštine na cijelom području Hrvatske, identificirana granicom između Hrvatske i Slovenije, dok prema istočnim susjedima ne moramo govoriti o granici jer se područje »dub-«-a neometano proteže dalje kroz Srbiju, BiH te Crnu Goru. Povijesna vrela, međutim, govore sasvim drugo. »Dub-« i »dob-« razgraničuju se i povremeno miješaju (miješanje ovdje treba shvatiti i prostorno i vremenski) na području između Save i Drave te je u sjevernoj Hrvatskoj u srednjovjekovnim vrelima učestao »dob-« koji susrećemo i diljem današnje Slavonije, štoviše sve do zapadnog Srijema. To miješanje inačice koja je više karakteristična

⁵⁹ CDI IV/1170: »...itur versus Divinum usque ad locum ubi dicitur in lingua sclabonica DOBROVIZA...«

⁶⁰ Mažuran - Izvori/207: 1403. »...necon Baranyawyzlow et DOMBOROW alio nomine Mozgow, vocatis in de Baranya comitatibus...«

⁶¹ Mažuran - Izvori/320: »...DOMBPAPFALUA et alia DOMB PAPFALUA...«

⁶² Jambrešić, collis = halom, domb, hegy

za kajkavski dijalekt, nego za štokavski susreli smo već kod razgraničavanja »badnja« i »bednja«, s tom razlikom da se »bedenj« neometano održao do danas. Prisutnost inačice »dob-« potvrđuju Porezni popisi 16. stoljeća te nešto manje Tajni zemljovidi s kraja 18. stoljeća. Tako se čini da »dob-« nestaje iz toponima otprilike s uvođenjem štokavštine u 19. stoljeću. Takvo tvrdo odražavanje jezičnih promjena na toponime atipično je jer su upravo toponimi područje gdje se spomenici o izumrlim govorima i inačicama govora zadržavaju poput živih fosila.⁶³ Teško je povjerovati da je kod »dub-«-a došlo do nametnutog uvođenja jezične inačice na područje političkog protezanja hrvatskog jezika jer se takva situacija ne zrcali na slučajevi inačica »bad*nj-« / »bed*nj-« ili »jalš-« / »joh-«.

GLOG

Veoma ekstenzivan topomenski korijen je riječ »glog« koji nalazimo na iznenadjuće širokom području, a učestao je i daleko izvan slavenskog jezičnog područja. Riječ »glog« sveslavenska je i zabilježena već u 13. stoljeću.⁶⁴ Toponimi se pojavljuju šaroliko, kao imena voda, šuma i predjela, da bi naknadno dali imena posjedima i naseljima.

1. Glogovnica: Jedan od najstarijih zabilježenih toponima, ime posjeda i rijeke. Iako je najprije zabilježen kao posjed, ima razloga za pretpostavku da je izvorni hidronim. Razlozi su tome što se i kasnije različiti posjedi uz rijeku nazivaju imenom rijeke, »Erdeochyna seu Glogoncha Meliky«, »Sancti Iohannis de Glagoncza«, »Sancti Georgii de Glegoncza« (v. tablicu) itd. O pružanju toponima i raznim subjektima koji su nazivani Glogovnica opširnije smo pisali više puta.⁶⁵

Ime Glogovnica odnosi se prvenstveno na rječicu koja objedinjuje sve ostale »Glogovnice«. To je danas znano naselje Donja Glogovnica, s veličanstvenom župnom crkvom i ostalim tragovima drevnih sepulkralaca, zatim sela iz okolice Križevaca: Đurdic, Erdovec te toponim neutvrđene pripadnosti »Sancti Iohannis de Glagoncza«.

JALŠA - JOHA

»Jalša - joha«, ime drveta, poznato u klasičnim rječnicima u inačici »j*lš-«, a danas u književnom jeziku uvriježeno u inačici »joh-«. Pojavnost obje inačice i mnogo međuoblika u imenima geografskih pojmove te posebno preklapanje obje osnovne inačice tijekom proteklih stoljeća tema je za šire razmatranje, a nas ovde zanima prvenstveno što od te problematike možemo promatrati na području srednjovjekovne Križevačke županije.

Riječ je o učestalom topomenskom korijenu pa i na malom prostoru nalazimo spomen većeg broja Jalševaca, Jalesa, Joševaca itd. Zbog toga ćemo nerijetko biti u dvojbji kojem današnjem naselju ili toponimu možemo pripisati neki spomen u vrelima srednjeg vijeka. Ipak, veći broj toponima određujemo i s relativnom sigurnošću pratimo tijekom stoljeća:

⁶³ Opširnije sam ovu temu obradio: Z. Balog, Dub(-) u toponimiji, Kaj 4, Zagreb 2006.

⁶⁴ Mažuranić: »glog«; Skok: »glog«, navodi neke izvedene toponime: Glogovo, Glogovac, Glogovnica, Gloggntz u Austriji (pogrešno navodi u Štajerskoj, zapravo u Donjoj A., u blizini Wr. Neustadt).

⁶⁵ Balog - 1997.; Balog - 1997. II.; Balog - 1998.; Balog - 2003., str. 13 - 14.; Moju identifikaciju »St. Georgii de Glegoncza« kao današnje župe Đurdic kod Križevaca prihvata I. Dobronić.

1. »...et vadir ubi Camicniza et Ylsewec oriuntur, ubi est fagus signata...«;⁶⁶ »...versus occidentem peruenit ad Jalseuec potoka et ibi terminatur mete...«;⁶⁷ »... ‘ad fluum Jalseuch vocatum...«⁶⁸ Sjeverno od Križevaca, nedaleko od Svete Helene, prolazi udolina, osušeno rječno korito, koje se danas naziva Jalševac. Dok je tekao, potok se ulijevao u Korušku.
2. »...et venit ad magnam uiam que venit de predio Gregorii, nomine Jelscich...«;⁶⁹ »et aliam particulam Alsevch vocatam (...) in meta terrae circa fluum Alsevch...«;⁷⁰ »...Stephanus filius Ioannis de Ialsouch...«;⁷¹ »...Vahen de Jalsouech...«⁷² Danas je ime tog potkalničkog posjeda zapamćeno u nazivu zemlje između Orešovca i Bočkovca.
3. »Jalecz Ladislai Lorandych«,⁷³ »Jalecz Ladislai«.⁷⁴ Odnosi se na Podjales kod Repinca, nedaleko od Križevaca.
4. »Alsewcz« (1477.); »...villa Jalsewcz...« (1534.).⁷⁵ Možda u vezi sa selom Jalsowcz, spomenutim u Popisima sjeverozapadno od Koprivnice.⁷⁶ Danas ovdje bilježimo hidronim Jalševac te toponime Jalševo grmlje i Jalševe mlake, ali ne i naselje istog imena.
5. Za nekoliko posjeda, sela i hidronima razbacanih po vrelima srednjeg vijeka ne možemo danas naći odgovarajući lokalitet, ali ih možemo međusobno raspoznavati i pratiti po vrelima te ubicirati barem približno:
 »...et aliam particulam Alsech vocatam (...) terra circa fluum Alsevch...«;⁷⁷ »...terra circa fluum Alsevch...«⁷⁸ Hidronim te također neki posjed u blizini Križevaca, moguće u okolini Hagnja. Spominje se ponovno 1364. godine.⁷⁹ Ne nalazimo ga u Popisima, ni u Tajnim zemljovidima.
 »...item contulimus capitulo tres uineas, quarum una est in Yelsoua, altera circa Dobnicham, tercia super terram ipsorum de ueteri Chasma...«⁸⁰ Prema kontekstu, negdje u okolini Čazme, zaboravljen toponim. Možda se spominje ponovno početkom 15. stoljeća.⁸¹
 »...et progreditur directe ad riuulum Jelsova...«⁸² Odnosi se na neku nepoznatu rječicu u blizini Garića. Pokraj Garešnice danas bilježimo lokalitet Jošik, ali ta dva toponima ništa izravno ne povezuje.
 »...possessionem eorum Jalsouch vocate...«⁸³ Odnosi se na neki nepoznati posjed u bližoj okolini Križevaca. Možda neki od posjeda spomenutih ranije, ali nema elemenata da razaberemo koji.

⁶⁶ CD-III/220, 1225.⁶⁷ CD-XII/424, 7. 04. 1359.⁶⁸ CD - XVI/106; VZA - VI/XVII: 20. 08. 1380.⁶⁹ CD-IV/501, 1254.⁷⁰ CD - XII/235: 28. 11. 1355.⁷¹ CD-XVI/406, 1385.⁷² VZA VII/34, 1416.⁷³ Adamček - Kampuš - 1976. - 1507.⁷⁴ Adamček - Kampuš - 1976. - 1512.⁷⁵ Pavleš - 2001., str. 68⁷⁶ Pavleš - 2001., str. 125 - 126.⁷⁷ CD-XI/91, 1344.⁷⁸ CD-XII/235, 1355.⁷⁹ Heller - 1978., str. 105, navodi veći broj izvora za Jalševec, ali ne trudi se razlučiti koji pripadaju zajedno, odnosno koji se spomeni odnose na isti toponim. Najraniji mu je spomen ovaj iz 1355., pa se na isti taj toponim zaciјelo odnosi i spomen iz 1364. koji je pobliže određen » ...intra terminos Scenth Ywan (Žabnno)«.⁸⁰ CD-III/324, 1232.⁸¹ MHEZ V/196, 1405.: »...Livka et IALEZ vocata, in comitatu seu provincia nostra Dombrensi...«⁸² CD-V/559, 1256.⁸³ CD-XIII/145, 1362.

6. Mnogo naselja imena jednakog podrijetla nalazimo diljem srednjovjekovne Slavonije u vrelima do 15. stoljeća te je karakteristično da sva ta mjesta, kao i mnoga preko Save, koja bilježimo u ranim vrelima pripadaju istoj inačici »j*Iš-«. Tijekom stoljeća se granica između obje različite inačice pomiče izravno pod utjecajem migracija što ih je potaknulo širenje Osmanskog Carstva na Balkanski poluotok i Panoniju. Granica koju možemo utvrditi danas, popisujući Jalše i Johe na prostoru srednjovjekovne Slavonije, poklapa se s granicom vojne i civilne Hrvatske u 17./18. stoljeću. Iako nema razloga za pretpostavku da bi se imena mjesta mijenjala nekom administrativnom odredbom, očito je da su doseljeni stanovnici - koji su sa sobom (poput američkih pionira u 17. i 18. stoljeću) nosili i imena mjesta koja su bili napustili - pojedina zatečena imena mjesta jednostavno mijenjali u skladu sa svojom inačicom govornog jezika.⁸⁴

KORUŠKA

Nekoliko se mjesta, naselja, brda i voda u sjevernoj Hrvatskoj zove »Koruška« i sl. Ime upada u oči zbog rimovanja sa slavenskim imenom pokrajine Kärnthen (lat. Carinthia).⁸⁵ Na koji je način austrijsko-slovenska pokrajina dobila svoje slavensko ime, teško je dokučiti,⁸⁶ no malo je vjerojatno da se ime razvilo istim putem kao ove »Koruške« i »Koruščaci«. Podrijetlo sjevernohrvatskih »Koruš-«-a možda treba tražiti u zastarjeloj riječi »korùšati« = skidati koru (lat. Decorticare, corticem detrahere).⁸⁷

1. Koruška: Imanje sjeverno od Križevaca i istoimeni potok koji se pokraj Križevaca ulijeva u Glogovnicu. Od početka 13. stoljeća oblik je nepromijenjen »Corusca«, odn. »Koruska«, a tek od 15. stoljeća imanje se počinje identificirati s titularnom kapele, svetom Helenom. Potok se tako zove i danas te će biti da je pratoponim upravo ime potoka.⁸⁸
2. Imanje Korušci pojavljuje se samo u Popisima za 1598. godinu, u blizini Ozlja, između današnjih sela Prekriže i Vivodina. Danas ga ne nalazimo na karti.
3. Danas postoji nekoliko zanimljivih toponima ovog korijena u sjevernoj i središnjoj Hrvatskoj, npr.: selo Korušak jugoistočno od Zagreba, potok Koruščak na sjevernim obroncima Ivančice kod Ivanca, ali i neki lokaliteti u Republici Sloveniji uz hrvatsku granicu, koje ne možemo povezati s regionalnom pripadnošću slovensko-austrijskoj pokrajini Koruškoj. U blizini Ozlja, s druge strane granice je Koroška Vas, a nadomak Trstu, u zaledu slovenskog primorja, Korošci. Budući da u povjesnim vrelima za križevačku Korušku postoji određeno miješanje u pisanju inačica Koruš- / Koroš-, ta okolnost još pojačava mogućnost povezivanja oba spomenuta slovenska toponima u istu grupu.

⁸⁴ Opširnije: Z. Balog, Jalša ili Joha, toponomastičke teme, Cris 1/2005., Križevci 2006.

⁸⁵ Prema Urmesu - 2003., str. 155, Kärnthen dolazi od keltskog »karner« = gorštak, odn. »carin« = kamen, stijena.

⁸⁶ Iz okvira naše radnje izlazi traženje mogućih veza između prijevoda latinskog imena »gorštak« i moguće transformacije u »kor(u)ška«.

⁸⁷ Rječnik JAZU V.: »korùšati«, ne navodi niti jedan rječnik, osim Stulića. Usp. također »korùšav«, »korùšavac«, »korùšavica«, što su pogrdni izrazi, slično »grintav/ac/ica«. Ni ova etimologija nije isključena.

⁸⁸ U vezi s ovim korijenom usp. Koruščak, potok koji se kod Beletinca ulijeva u Bednju, Z. Balog - 2004., str. 94.

SUMMARY

This paper deals with special aspects of toponymy in the context of Auxiliary Sciences of History. Being fully aware that we actually ‘borrow’ toponomastics here, in the context of onomastics being listed in scientific disciplines under linguistics , with this paper we desire to promote and use some aspects of toponymy, giving it undeniable prerogatives of Auxiliary Science of History. This empowers a historian with significant, until now rarely explored regions and data from peripheral areas, lacking primary written sources.

The area of research was medieval Križevci county and parts of Zagreb county, as well as Varaždin county, studying cases of selected toponymy from two groups: waters, primarily river names (hydronyms) and toponymy from trees and plants in general. This limited target of research could not have been thoroughly researched and catalogued, this not being our primary target after all, as the matter is too complex, going well beyond our framework. However, some targeted roots and toponymy bases, like ‘duba’ , ‘jalše’ , etc, just like some hydronyms like Drava, Koruška, Čazma, Bednja, each open up themselves individual and general problems in abundance, raising a number of interesting questions and unpretentiously suggesting certain answers in return.

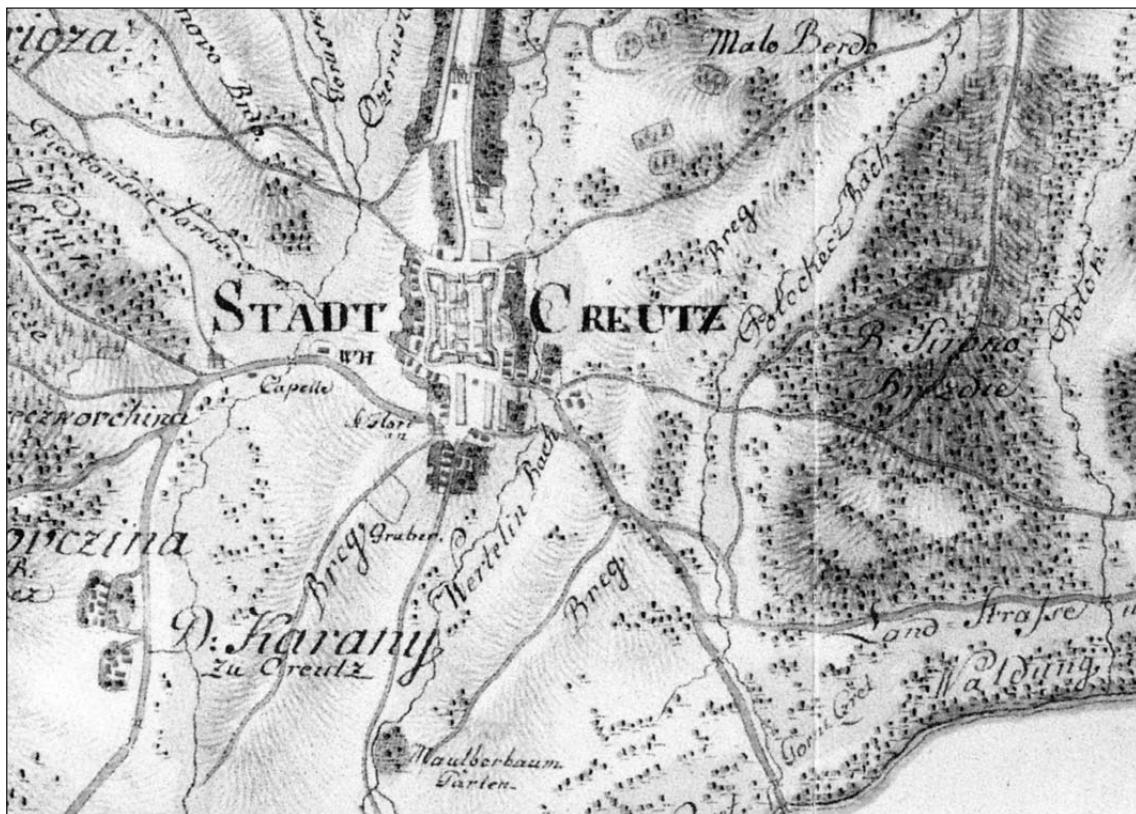
PRILOG: TABLICE PREMA TOPONIMIMA - LOKALITETIMA

BEDNJA		
BEDNJA	Rijeka	aqua Bigne, 1181., CD II/168; acqua Bigne, 1217., CD III/131; Bedna, 1225., CD III/220 Benna, 1329., CD IX/384; ad fluvium Bedna vocatum, 1430., MHEZ VI/337; Bednia-Bach, 1783-84., Tajni zemljovidi
	Naselje, župa Trakoščan	ecclesia de Tracustian, 1334., MHEZ II; beatae Virginis in Bedna, 1440., MHEZ VI/565; Bedna, 1495., Popisi; plebanus in Bednya, 1501., Starine 59; Bednicza, Bedniy, parrochia Bednia sub Trkosthyan, 1598., Popisi; parochiae Bednya, 1600., Popisi; Dorf Bednia, 1783-84., Tajni zemljovidi
	Naselje, župa Sveti Petar	ecclesia sancti Petri de Beegna, 1334., MHEZ II; rector parochialis ecclesie sancti Petri de Bedna, 1408, Mažuran I/334; plebanus in Bednya szenth Peter, 1501., Starine 59; Kaplona et Bednye, 1554., Popisi; Bednye, 1570., Popisi; Bednye, 1578., Popisi; Bednye seu Bukoucz, 1596., Popisi; Dorf St. Peter, 1783-84., Tajni zemljovidi
BEDNJICA	Selo	Bednycza, 1598., Popisi
	Potok	Der Bach Budichicza, 1783-84., Tajni zemljovidi
BEDENEC	Selo	Bedenczy, 1598., Popisi; Dorf Bedencze, 1783-84., Tajni zemljovidi
BEDINJSKA	Brdo	Berg Bedeinska, 1783-84., Tajni zemljovidi
BEDENICA	Potok	Bach Bedenicza, 1783-84., Tajni zemljovidi
	Selo	Bedenycha, 1507., Popisi; Bedenicza, 1509., Popisi; Bedenicza, 1598., Popisi
BEDENIČKA	Potok	
BEDENIK	Područje	Wald Bedenik, 1781., Tajni zemljovidi
	Naselje	
ČESMA		
ČESMA - ČAZMA	Rijeka	Chasma, 1200., MHEZ I/10; Cesma, 1201., CD III/8; Chezmiche, 1370., CD XIV/189; Chasma, 1783-84., Tajni zemljovidi

ČESMA - ČAZMA	Naselje - trgovište	Cesmagenses, 1199., CD II/291; Chasma, 1200., MHEZ I/10; Nuovo Chasma, 1232., CD III/324; Vetere Chasma, 1232., CD III/323; Chasmafew, 1316., CD VIII/353; ecclesia beate virginis de Chasma, 1334., MHEZ II; castelli Chasmensis, 1445., MHEZ VII/55; cives sev hospites libera ville Chasmensis, 1446., MHEZ VII/80; provincia Chasmensis, plebani Chasmensis, in pertinentiis Chasma, 1507., Popisi; Chazmafew Oswaldi, 1507., Popisi; opidum Casma, 1512., Popisi; Oppidum Chasma, 1520., Popisi; Dorf Chasma, 1783-84., Tajni zemljovidi
		DRAVA
DRAVA	Rijeka	ad Drawam, 1201., CD III/8; Muram et Dravam, 1203., CD III/31; portu Draue, 1209., CD III/75; Drawam et Muram, 1226., CD III/234; ultra Drawam, 1231., CD III/305; Drava fl., Trawn und Mur die beruembten zwen flueß (riv) 1493., Weltchronik, CCLXXV CCLXXXVI-CCLXXXVII; vse zmle hrvatske i slovinske do Save i Drave, 1494., MHSM I/141; z ovu stranu Derave, 1526., MHSM I/215; techenyw Drawu pomochy, 1586., MHSM I/299; Drava: Dravusfl, -vi, m, 1670., Habdelić; Dráva: Dravus fluvius, Draus, Drarus, ri., 1674. (1740.), Belostenec; Dravus, -i, m. Fluvius Illyrici: Drava veliki Potok. R. Drack Fluss. Dráva vize, 1742., Jambrešić; Drau-Fluss, 1783-84., Tajni zemljovidi
DRAVICA	Rijeka	pomasete Drawycz w nawrachaty w grabw, 1596., MHSM I/327
	Voda stajaćica	Dravicza, 1783-84., Tajni zemljovidi
DRAVICE	Posjed	Dravicze, 1781., Tajni zemljovidi
	Potok	Dravichki potok, 1781., Tajni zemljovidi
DUBRAVA		
DUBRAVA	Posjed, naselje, crkva	Dumbroa, 1134., CD II/41; Dembron, 1163., CD II/89; Dumburou, 1193., CD II/225; Dumbrogenses, 1199., CD II/291; Dumbrau (via), 1238., CD IV/68; Dumbrou, 1269., MHEZ I/128; in Dombro ecclesia beate Margarethe virginis, 1334., MHEZ II; Dombro, 1464., MHEZ VII/438; opidum Dombro, 1507., POPISI; Dombro plebani, opidum Dombro, 1512., POPISI; opidum Dombro, 1520., POPISI; Dorf Dubrava, 1781., Tajni zemljovidi
DUBOVEC		
DUBOVEC	Posjed, naselje, župa	terram quandam hereditarum nomine Dobouch, 1238., CD IV/67; Dobovch, 1267., CD V/920; Dobouch, 1269., CD V/971; Dobouch, Dobowch, 1277., CD VI/170, 173; Dobowch, 1334., MHEZ II; Dubowch, 1340., CD X/405; Dobouch, 1358., CD XII/366; Dobouch, 1370., CD XIV/181; de Doboucz, 1413., MHEZ V/318; Dubowcz, 1495., POPISI; Dobowcz, 1501., Starine 59; Dobovcz, 1507., Popisi; Dobowcz, 1512., Popisi; Dorf Dubovecz, 1783-84., Tajni zemljovidi
	Rijeka	fluum Dobouch, 1246., CD V/272; Chernecz et Dubravschak, 1413., MHEZ V/318
DUBNICA		
DUBNICA - SREDSKA	Potok	ad fluum Dobouch, 1201., CD III/8; fluum qui cadit in Dobonichicam, 1232., CD III/324 ?; ecclesia beati Petri apostoli de Dbnicha, 1334., MHEZ II
GLOGOVNICA		
GLOGOVNICA	Rijeka	Glogonicha, 1201., CD III/8; Glogonicha, 1207., CD III/64; Minor Glogonicha (?), 1207., CD III/64; Glogonice, 1209., CD III/74; Glogonica, 1217., CD III/131; Glogoncha, 1277., CD VI/170, 173; Glogoncha, 1343., CD XI/67; Glogoncha, 1381., CD XVI/169; Bach Glogovnicza, 1783-84., Tajni zemljovidi

GLOGOVNICA	Posjed, naselje, crkva	Golgona, 1175., CD II/128; Minor Glogonicha (?), 1207., CD III/64; Glogonice, 1209., CD III/74; Glogonica, 1240., MHEZ I/65; Glogonicha, 1252., CD IV/426; Glogonicha, 1257., CD IV/587; Glogoncha, 1303., CD VIII/39; Glogoncha, 1346., CD XI/210; Glogonycha, 1361., CD XIII/103; Glogoncha, 1371., CD XIV/285; Glogoncha, 1375., CD XV/105; Glogoncha, 1380., CD XVI/105; Glogoncha, 1415., MHEZ V/357; Glogoncha, 1421., MHEZ VI/15; domus Beate Marie Virginis in Glogonca, 1451., MHEZ VII/195; ecclesia Beate Marie Virginis in Glogoncha, 1462., MHEZ VII/416; Glogontza, 1430., MHEZ VI/339; Glogoncense, 1499., MCZ II/394; Glagonca, 1507., POPISI; Galgoncha, 1512., Popisi; Glogonca, 1514., VZA VII/69; Galgoncha, 1554., VZA VII/76; Galgonca et uterque Kalecz domini prepositi Galgonensis, 1576., Popisi; Dorf Glogovnicza, 1783-84., Tajni zemljovidni
	Durdic	Sancti Georgii, 1277., CD VI/170; Glogonicha, 1292., CD VII/79; ecclesia beati Georgii de Glogaunicha, 1334., MHEZ II; Sancti Georgii de Glegonca, 1439., MHEZ VI/535; Sancti Georgii, 1499., MCZ II/394; Zenth Gerg, 1507., Popisi; Zenthgergh, 1512., Popisi; Lemezentgyorgy, 1550., VZA VIII/134; Dorf Lemesch, 1783-84., Tajni zemljovidni
	Erdovec	Glogonca Melenky, 1344., ArHAZU; filio Erdow de Kemechnicha, 1384., CD XVI/369; Erdeochyna seu Glogoncha Meliky, 1421., ArHAZU; Erdocz, 1495., Popisi; Erdowcz, 1507., Popisi; Erdovcz, 1512., Popisi; Erdowcz, 1533., VZA VII/73; Erdovecz, 1783-84., Tajni zemljovidni
	Sv. Ivan?	Sancti Iohannis de Glagonca, 1433., MHEZ VI/371; Dorf Ivanecz, 1783-84., Tajni zemljovidni
JALŠEVEC		
JALŠEVEC PODJALES, JALES	Potok, danas osušeno korito	Camicniza et Yelsewec, 1225., CD III/220; ad Jalseuec potoka, 1359., CD XII/424; fluum Jalseuch vocatum, 1380. CD XVI/106;
	Posjed	predio Gregorii, nomine Jelscich, 1254., CD IV/501; circa fluum Alsevch, 1355., CD XII/235.; de lalsouch, 1385., CD XVI/406; de Jalsouech, 1416., VZA VII/34; Jalsevecz-Rücken, 1783-84., Tajni zemljovidni
	Posjed, selo	Alsewcz, 1477., Pavleš - 2001., str. 68; Jalsowch, 1520., Popisi; villa Jalsewcz, 1534., Pavleš - 2001., str. 68
	Selo, posjed	Ialez, 1405., MHEZ V/196; Jalecz, 1507., Popisi; Jalecz, 1512., Popisi; Jalez, 1520., Popisi
KORUŠKA		
KORUŠKA	Rijeka	Corusca, 1217., CD III/131; Minor Corusca, 1217., CD III/131; Corusca, 1252., CD IV/426; Koruska, 1348., CD XI/361; in fluvio Koruska, 1424., MHEZ VI/155; der Bach Koruska Potok, 1783-84., Tajni zemljovidni
	Imanje, naselje	Corusca, 1265., CD IV/827; Koruska, 1351., CD XII/22; Koroska, 1352., VZA VI/10; Koroska, 1359., CD XII/424; Coruscumellek, 1364., VZA VI/14; Koruska, 1389., CD XVII/157; Koruska, 1405., VZA VI/23; Koruska, 1412., VZA VI/30; Koroska, 1414., VZA VII/32, 33; Koroska, 1416., VZA VII/34; Koruska, 1423., VZA VII/39; Koroska, 1463., VZA VII/51; Koruska, 1469., VZA VII/52; Sancta Elena, 1477., VZA VII/54, 55; Koruska, 1481., VZA VII/56; Koroska, 1492., VZA VII/58; Sancte Elene, 1501., Starine 59; Koroska, 1512., POPISI; Sancta Elena, Koroska, 1514., VZA VII/69; Korwska, 1533., VZA VII/72, 73; Zenthylona Koroska, 1554., VZA VII/76; Koroska Zenthylona, 1560., VZA VII/77; Dorf Jelena, 1783-84., Tajni zemljovidni
KORUŠCI	Imanje	Judicatus Korusczy, 1598., Popisi

GRAFIČKI PRILOZI

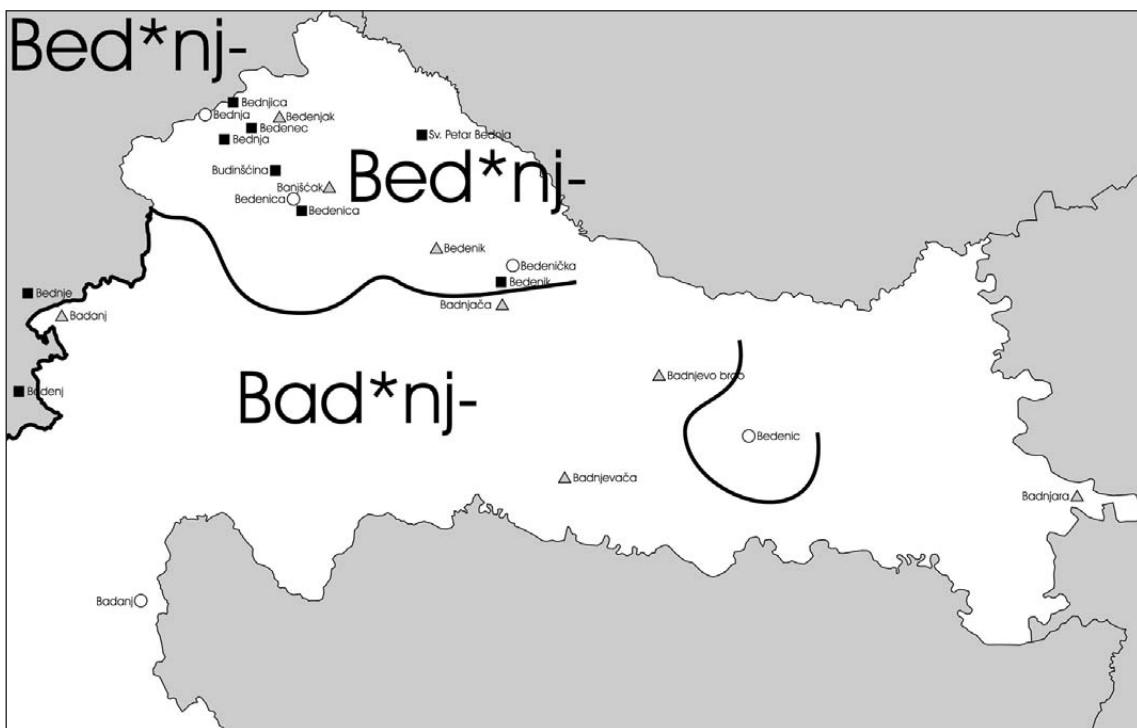


Tajni zemljovidi Bečkog dvora, 18. stoljeće, detalj Križevaca (Kreutz), prema: Tajni zemljovidi - Knjiga 9

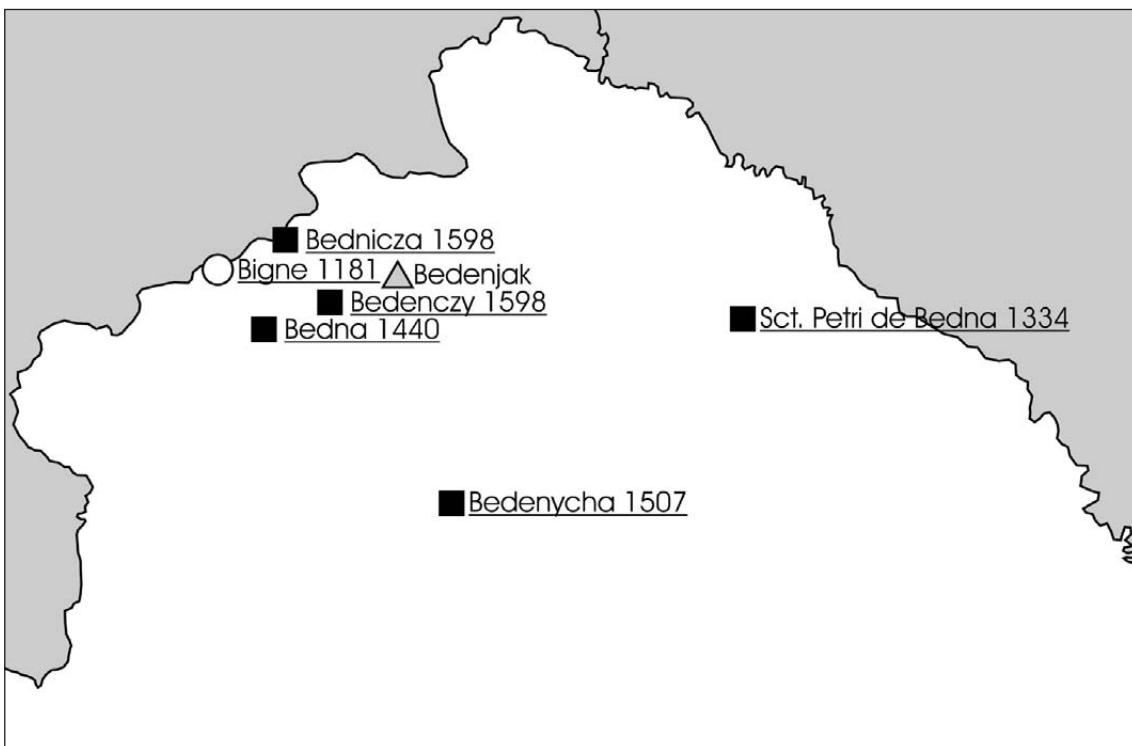
Vojne karte srednje Europe,
oko 1918., detalj Križevaca,
prema: <http://69.41.173.145/www/lazarus.elte.hu/hun/digkonyv/topo/3felmeres.htm>



Topografska karta Hrvatske, mj. 1:25.000, stanje oko 1970., detalj Križevaca



Karta kontinentalne Hrvatske, ubilježeni su lokaliteti toponimijskog korijena »badanj« - »bedenj«. Današnja granica između jezičnih inačica Bad*nj - Bed*nj



Karta sjeverne Hrvatske, lokaliteti toponijskog korijena »badanj« - »bedenj«, na temelju najranijih poznatih spomena u srednjovjekovnim vrelima



Karta sjeverne Hrvatske, lokaliteti toponijskog korijena »badanj« - »bedenj«, na temelju spominjanja u Tajnim zemljovidima. Zasjenjeno je područje vojne uprave u Hrvatskoj



Karta dijela Balkanskog poluotoka i srednje Europe - jezična podjela. Uobilježena je granica između inačice Bad^{*nj} - Bed^{*nj}, na području prostiranja slavenskog jezičnog idioma, te područje gdje je asimilacijom u mađarskom nastala inačica Bodony



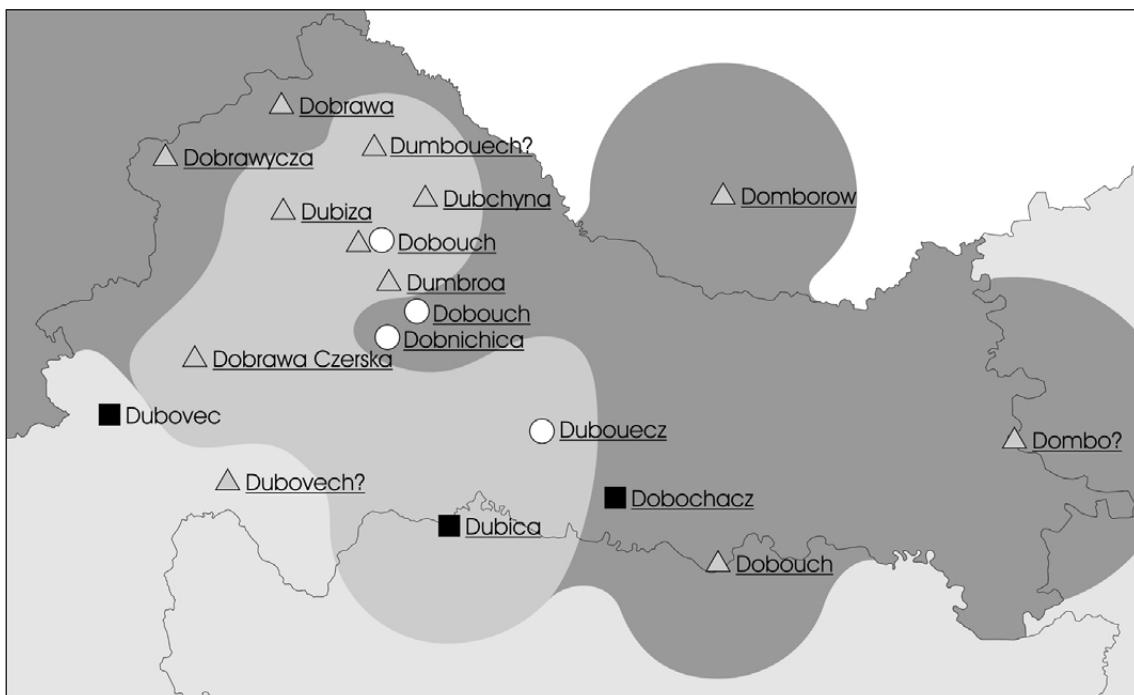
Karta dijela Hrvatske te Bosne i Hercegovine gdje se pojavljuju toponimi korijena česm-. Uobilježen je najraniji spomen hidronima rijeke Česme u sjevernoj Hrvatskoj i istoimenog naselja (danas Čazma)



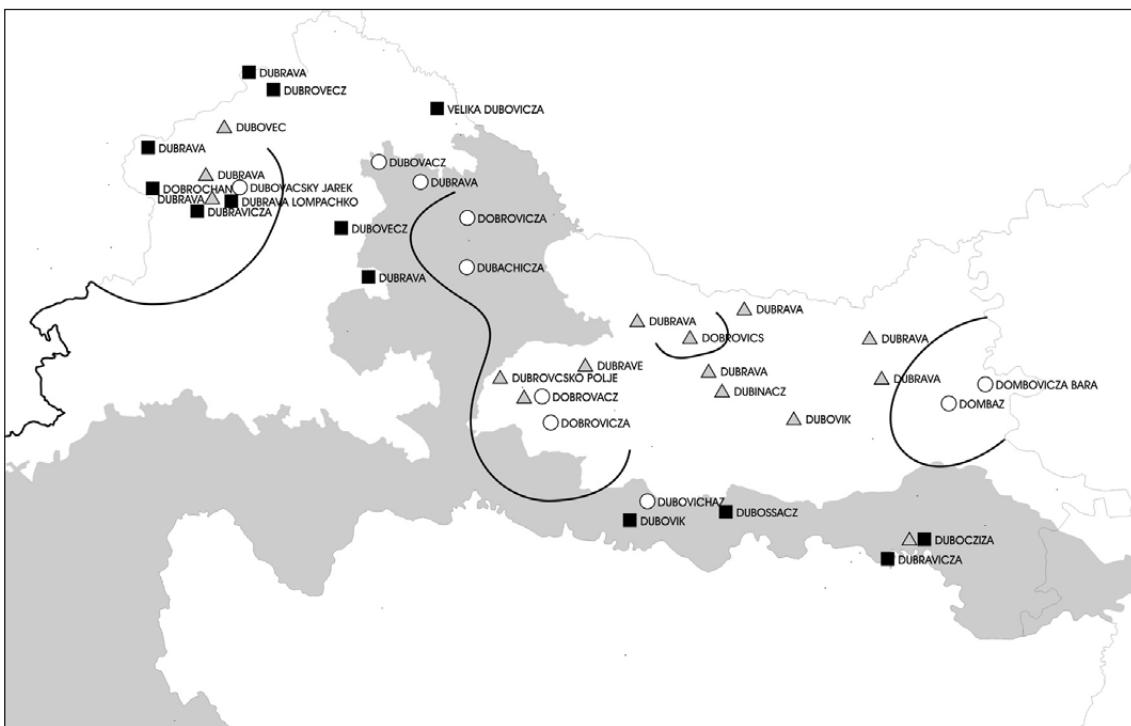
Karta dijela Balkanskog poluotoka i srednje Europe - rasprostranjenost toponimiskog korijena česm-. Zasjenjeno je područje prostiranja tog korijena, a jače je zasjenjeno područje njegove veće učestalosti. Česma i Čazma u sjevernoj Hrvatskoj daleko su izdvojeni od područja učestale pojave



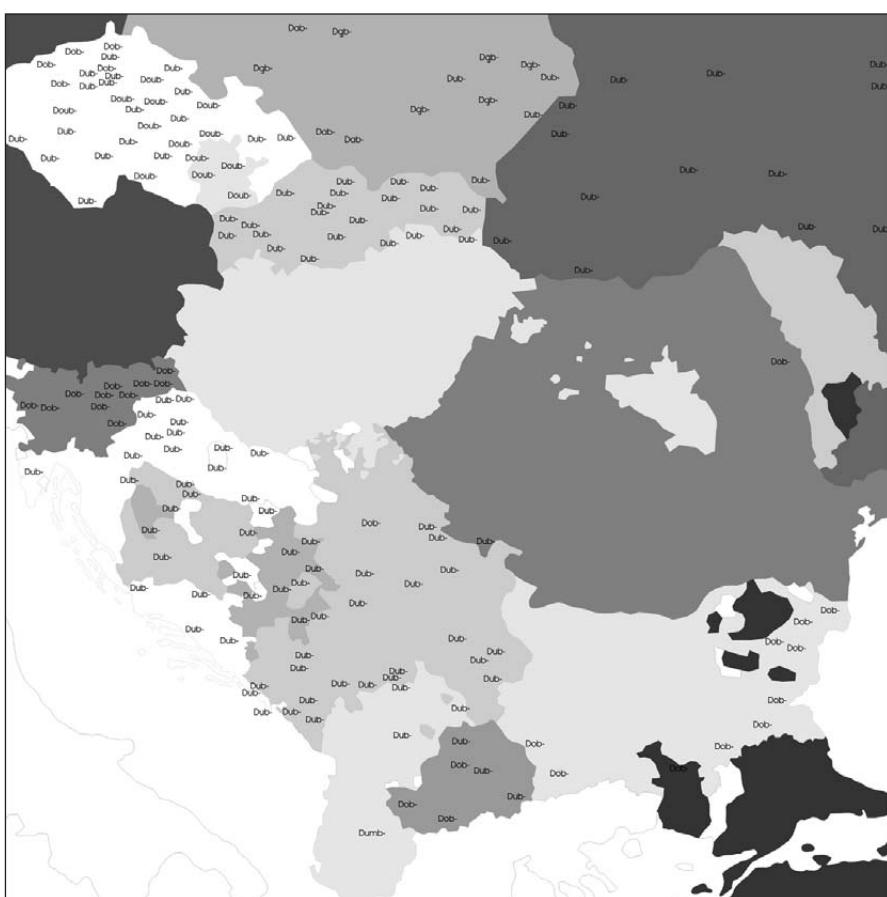
Ista karta, samo što je na njoj zasjenjeno područje najveće ekstenzije Osmanskog Carstva, a tamnije je zasjenjeno područje duljeg zadržavanja gdje je utjecaj osmanske kulture posebno izražen. S lijeve strane karte vidljiva je granica Njemačkog carstva



Karta kontinentalne Hrvatske, ubilježeni su lokaliteti toponimijskog korijena Dub- / Dob-, prema najranijim spomenima u srednjovjekovnim vrelima. Zatamnjeno je područje jezične inačice Dob-, a svjetlo Dub-. U srednjem tonu prikazano je područje gdje se obje inačice javljaju izmiješano

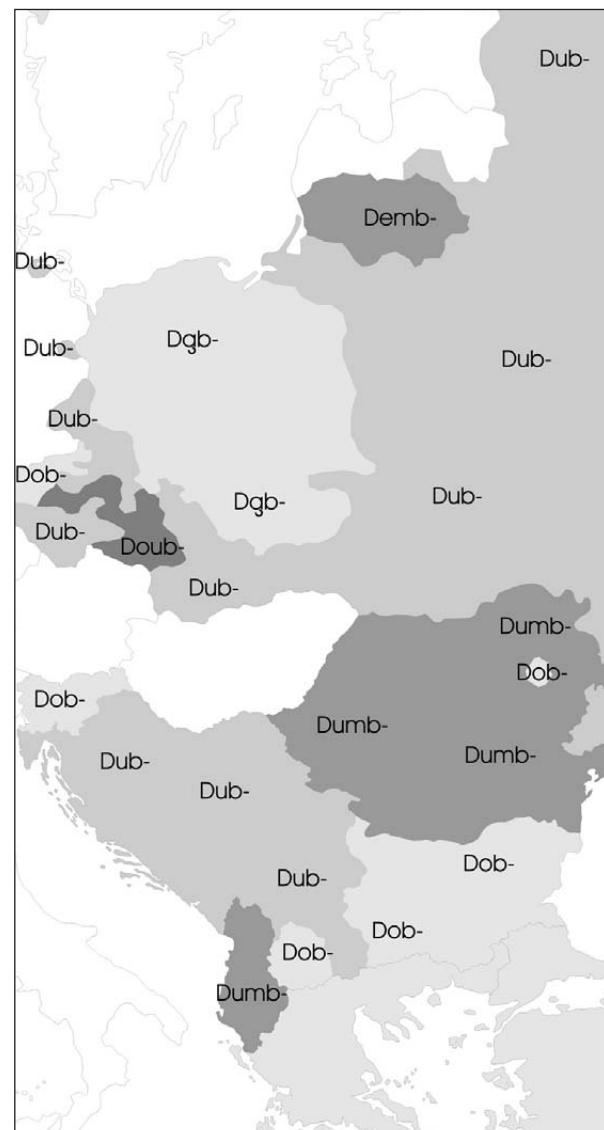


Karta kontinentalne Hrvatske, ubilježeni su lokaliteti toponimijskog korijena Dub- / Dob-, na temelju spominjanja u Tajnim zemljovidima. Zasjenjeno je područje vojne uprave u Hrvatskoj. Granica područja inačice Dob- povlači se prema sjeveru i prema zapadu

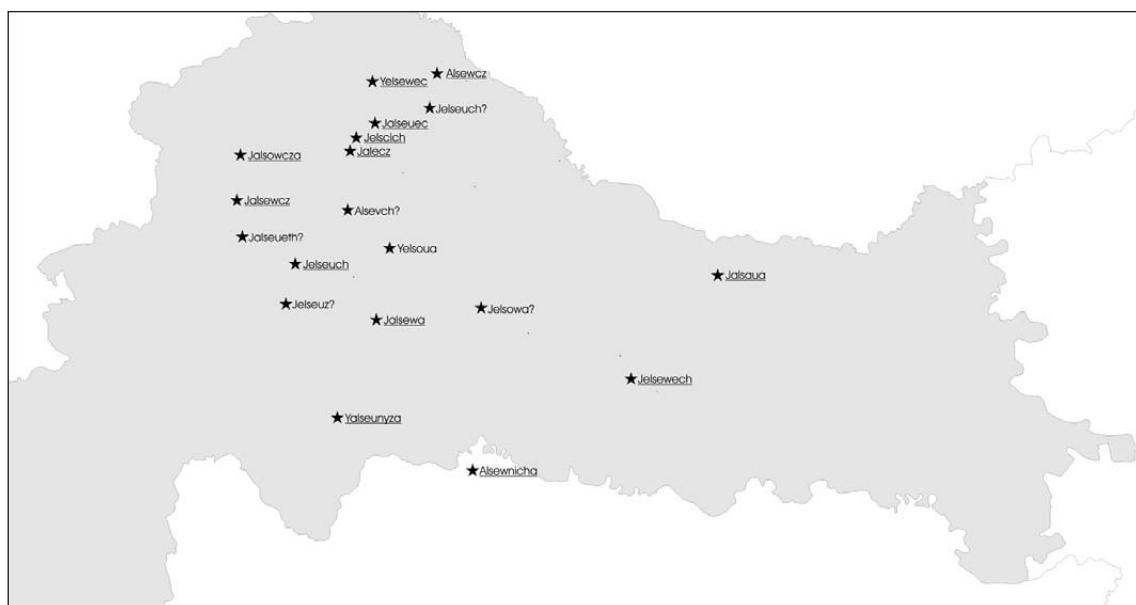


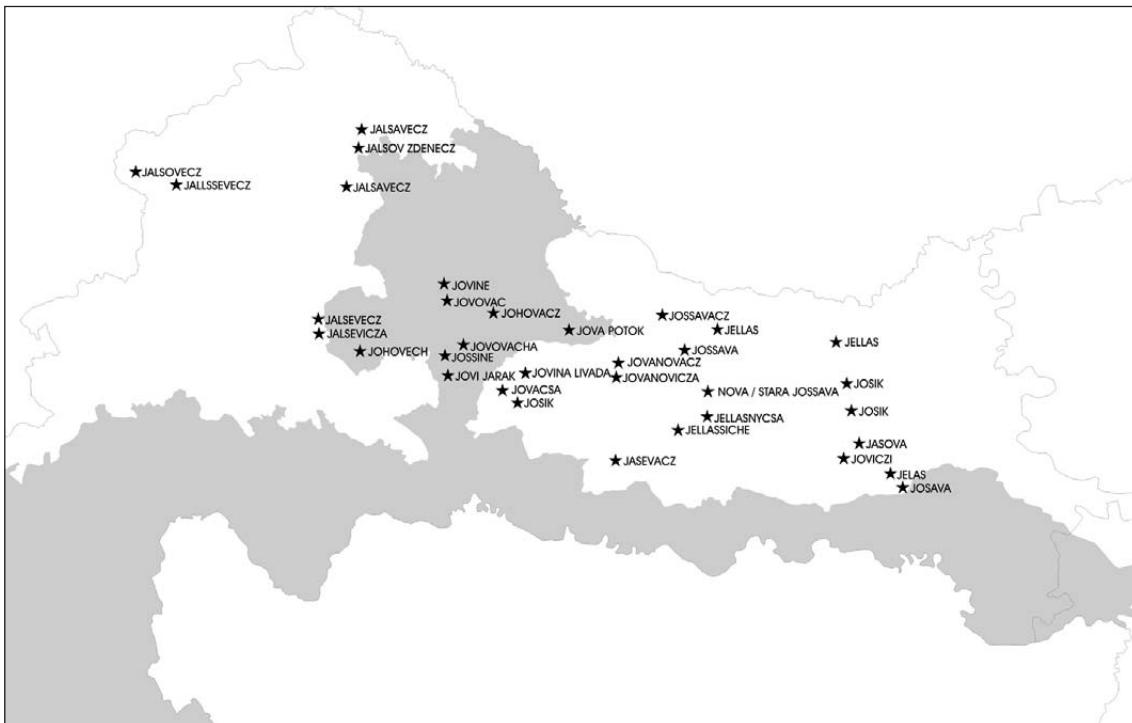
Karta dijela Balkanskog poluotoka i srednje Europe - jezična podjela. Prostiranje različitih inačica toponimijskog korijena dub- pretežno na slavenskojezičnim područjima

Karta dijela Balkanskog poluotoka, dijela srednje i sjeverne Europe - podjela područja prostiranja osnovnih i posebnih inačica Du(m)b-, Do(u)b-, Demb-, Dąb-



Karta kontinentalne Hrvatske, ubilježeni su lokaliteti toponimijskog korijena Jelsa - Joha, prema najranijim spomenima u srednjovjekovnim vrelima. Uočavamo prisutnost isključivo inačice »Jelša«





Karta kontinentalne Hrvatske, ubilježeni su lokaliteti toponimijskog korijena Jelša - Joha, na temelju spominjanja u Tajnim zemljovidima. Zasjenjeno je područje vojne uprave u Hrvatskoj. Uočavamo prodor inačice »Joha«, bez ranijih potvrda na cijelom području kontinentalne Hrvatske, pretežno kroz područja vojne uprave te istočne Slavonije gdje su migracije bile posebno brojne



Karta kontinentalne Hrvatske, ubilježeni su lokaliteti toponimijskog korijena Jalša - Joha te ostalih inačica. Današnje stanje: zatamnjeno je područje osnovne inačice »Jalša« i ostalih srodnih inačica, bijelo je područje inačice »Joha« i srodnih, iscrtano je područje gdje nisam pronašao odgovarajući toponim



Karta dijela Balkanskog poluotoka, dijela srednje i sjeverne Europe - podjela područja prostiranja osnovnih i posebnih inačica: Jalša, Jelša, Joha, Olša, Elša...

LITERATURA

- Adamček, J. - Kampus, I., Popis i obračun poreza u Hrvatskoj u XV. i XVI. stoljeću, Zagreb 1976. [POPISI]
- Balog, Z., Građa za najraniju povijest župe Lemeš - Đurđić, Kaj 2, Zagreb 1997. [Balog - 1997.]
- Balog, Z., Ecclesia beati Georgii de Glogaunicha - ubikacija župe iz popisa župa Zagrebačke biskupije iz 1334. godine, Muzejski vjesnik 20, Sesvete 1997. [Balog - 1997. II.]
- Balog, Z., Ubikacija župe beati Georgii de Glogaunicha - istraživanja u povodu arheoloških iskapanja u Glogovnici, VjMIK 3-4, Zagreb 1998. [Balog - 1998.]
- Balog, Z., Križevačko-kalnička regija u srednjem vijeku, Križevci, 2003. [Balog - 2003.]
- Balog, Z., Neki problemi toponomastike Križevačke županije i područja uz rijeku Dravu, referat, Koprivnica 2003. [Balog - 2003. II.]
- Balog, Z., Potkalnička grupa crkva-utvrda, Peristil 46, Zagreb 2003. [Balog - 2003. III.]
- Balog, Z., Toponomastika Varaždinske županije i ponešto Podravlja, Kaj 4-5, Zagreb 2004. [Balog - 2004.]
- Bedenko, V., Križevci - razvoj grada, Zagreb 1975. [Bedenko - 1975.]
- Belostenec, I., Gazophylacium, Zagreb, 1740. (reprint Zagreb, 1973.) [Belostenec]
- Benger, N., Synopsis historico-chronologica monasterii lepoglavensis, rukopis (ljubaznošću vlč. Mate Repića, lepoglavskog župnika) [Benger]
- Buturac, J., Popis župa Zagrebačke biskupije 1334. i 1501., Zagreb 1984. [Buturac - 1984.]
- Buturac, J., Regesta za spomenika Križevaca i okolice 1134. - 1940., Križevci, 1991. [Buturac - 1991.]
- Codex Diplomaticus [CD]
- Dobronić, L., Pojave i oblici te tragovi srednjovjekovne kulture na tlu Zagrebačke biskupije, Rad IPU 18, Zagreb 1994. [Dobronić - 1994.]
- Dobronić, L., Kalnički plemenitaši, Križevci 1998. [Dobronić - 1998.]
- Drobnić, J., Mali rěčnik, Zagreb, 1846-49. [Drobnić]
- Goldstein, I., Hrvatski rani srednji vijek, Zagreb 1995. [Goldstein - 1995.]
- Habdelić, J., Dikcionar, Graz, 1670. (reprint Zagreb, 1989.) [Habdelić]
- Heller, G., Comitatus Crisiensis, München, 1978. [Heller - 1978.]
- Hrvatski enciklopedijski rječnik, Zagreb 2002. [Hrvatski - 2002.]
- Jambrešić, A., Lexicon latinum, Zagreb, 1742. (reprint Zagreb, 1992.) [Jambrešić]
- Kandler, P., Codice diplomatico istriano, Trieste 1846-52. [CDI]
- Kašić, B., Hrvatsko-talijanski rječnik, rukopis Rim, 1599., Zagreb, 1990. [Kašić]
- Kostrenić, M., Lexicon latinitatis medii aevi lugoslaviae, Zagreb [Lexicon latinitatis]
- Križevci - grad i okolica, grupa autora, Zagreb 1993. [Križevci]
- Mažuranić, V., Prinosi za hrvatski pravnopovijesni rječnik, Zagreb 1908-22. (reprint Zagreb, 1975.) [Mažuranić]
- Milčetić, I., Hrvatska glagolska bibliografija, Starine JAZU 33/1911. [Milčetić]
- Monumenta Historica Slavorum Meridionalem [MHSM]
- Pavleš, R., Koprivničko i đurđevačko vlastelinstvo, Koprivnica 2001. [Pavleš - 2001.]
- Petrić, H., Komarnica, u monografiji »Novigrad Podravski«, Novigrad Podravski 2001. [Petrić - 2001.]
- Rječnik hrvatskog ili srpskog jezika JAZU, Zagreb [Rječnik JAZU]
- Hartmann Schedel »Weltchronik«, Nürnberg 1493., prema: »Chronicle of the world«, Taschen 2001. [Schedel - 1493.]
- Skok, P., Etimologički rječnik hrvatskog ili srpskog jezika, Zagreb, 1971. [Skok]
- Szabo, Gj., Kroz Hrvatsko zagorje, Zagreb 1939. [Szabo - 1939.]
- Szabo, Gj., Spomenici kotara Ivanec, Zagreb 1919. [Szabo - 1919.]
- Šaban, L., O gradu Klenovniku i kapeli Svetog Vuka, Kaj 12, Zagreb 1972. [Šaban - 1972.]
- Šišić, F., Rukovet spomenika od 1473. do 1496., Starine JAZU XXXVII./XXXVIII., Zagreb 1934/37. [Šišić - 1934/37.]
- Šulek, B., Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenog nazivlja, Zagreb, 1875. (reprint Zagreb, 1990.) [Šulek]
- Urmes, D., Handbuch der geographischen Namen, Pößneck, 2003. [Urmes - 2003.]
- Valentić, M., Hrvatska na tajnim zemljovidima 18. i 19. stoljeća; Knjiga 5, Virovitička županija; Knjiga 6, Požeška

županija; Knjiga 7, Križevačka pukovnija, Zagreb 2003.; Knjiga 8, Đurđevačka pukovnija; Knjiga 9, Križevačka županija, Zagreb 2004. [Tajni zemljovid - Knjiga *]

Vidačić, K., Topografično-poviestne crte slob. i kr. grada Križevca, Križevci 1886. (reprint Križevci 1993.) [Vidačić - 1886.]

Vijesti zemaljskog arhiva, Zagreb [VZA]

Vrančić, F., Dictionarium, Venecija, 1595. (reprint Zagreb, 1992.) [Vrančić]

KOPRIVNIČKA KRIZA VLASTI 1927. - 1929.

1927 - 1929 CRISIS OF LOCAL GOVERNMENT IN KOPRIVNICA

Vladimir Šadek

Koprivničko-križevačka županija

Nemčićeva 5, Koprivnica

(Kontakt: Trg kralja Tomislava 5, Koprivnica)

vladimir.sadek@kckzz.hr

Primljeno / Received: 5. 2. 2009.

Prihvaćeno / Accepted: 7. 6. 2009.

Rad ima dvije pozitivne recenzije

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

UDK / UDC 94 329 (497.5) Koprivnica

SAŽETAK

Nakon stvaranja Kraljevine SHS u političkom životu koprivničke Podравine dominira HSS, a najistaknutiji političar 20-ih godina 20. stoljeća bio je koprivnički gradonačelnik Ivan Kraljić. Budući da je Kraljić bio omiljen među stanovništvom i često se sukobljavao s vladajućim režimom, vlasti su ga nastojale diskreditirati i umanjiti njegov utjecaj. U prilog takvim nastojanjima išla je politika Radića sredinom 20-ih godina kad zbog previranja u stranci dolazi do slabljenja HSS-a na koprivničkom području. Formiranjem HFSS-a i Hrvatskog bloka dolazi do sukoba među hrvatskim strankama te HSS gubi popularnost u gradu Koprivnici. Suspenzijom Kraljića s gradonačelničke pozicije dolazi do krize vlasti koju produbljuju politički sukobi u predizbornim kampanjama. Unatoč lošoj gospodarskoj situaciji, politička kriza zbog nemogućnosti dogovora stranaka nije riješena sve do ponovljenih izbora kad je gradonačelnik izabran dogовором u vrhu SDK. Politička prepucavanja utišana su uvođenjem diktature kad je režim na gradonačelničku poziciju postavio mladog pravnika Vladimira Malančeca.

Ključne riječi: Koprivnica, izbori, HSS, HB, politika, gradonačelnik, Ivan Kraljić

Key words: Koprivnica, elections, Croatian Peasants Party, Croatian bloc, politics, Mayor, Ivan Kraljić

Nakon završetka Prvoga svjetskog rata i raspada Austro-Ugarske hrvatski su krajevi ušli u Državu Slovenaca, Hrvata i Srba te zatim u Kraljevinu Srbu, Hrvata i Slovenaca. Život u Kraljevini SHS, odnosno Kraljevini Jugoslaviji bio je obilježen društveno-političkom krizom koja je ponajviše do izražaja dolazila zbog različitosti mentaliteta naroda ujedinjenih 1918. i razvoja njihovih društava. Društveni, ekonomski i kulturni razvitak bio je na višoj razini u zemljama koje su izašle iz bivše Austro-Ugarske. Donošenje Vidovdanskog ustava, koji je ozakonio centralistički velikosrpski sustav, izazvalo je nezadovoljstvo među Hrvatima te produbilo suprotnosti i podjele. Konstantno gospodarsko iskorištavanje i zapostavljanje Hrvatske te represija redarstvenika i birokratskog aparata jačali su struje sklene federalizmu i separatizmu. Prvi parlamentarni izbori pokazali su snažno svrstavanje hrvatskog naroda uz republikanizam Stjepana Radića i njegovu Hrvatsku pučku seljačku stranku.¹ To je bilo vidljivo i u koprivničkoj Podravini gdje

¹ Od 1904. do 1920. godine stranka je imala naziv Hrvatska pučka seljačka stranka (HPSS), od 1920. do 1925. Hrvatska republikanska seljačka stranka, a od 1925. do danas Hrvatska seljačka stranka. Više o tome: MATKOVIĆ, Hrvoje. Povijest Hrvatske seljačke stranke. Zagreb, P.I.P. Pavičić, 1999.

je premoć radićevaca bila tolika da druge stranke nisu imale podršku znatnijeg dijela stanovništva.²

Našavši se u novoj državnoj tvorevini, mnogo se toga promijenilo za koprivničku Podravinu. Taj je kraj nakon 1918. godine postao pogranično područje, smješteno na margini društvenih zbijanja i periferiji države. Bila je to velika razlika u odnosu na vrijeme Austro-Ugarske kad je Koprivnica bila važno prometno središte na pravcu Budimpešta - Rijeka. Loši odnosi između Kraljevine SHS i Mađarske pridonijeli su slaboj komunikaciji između dvije zemlje, ali i napetostima na pograničnom području u cijelom međuratnom razdoblju. Nove okolnosti koprivničkom su području presjekle tržište Mađarske i Austrije te dotok stranog kapitala, što je bio velik hendičep kad se u obzir uzme činjenica da jugoslavenski poduzetnici nisu imali interes za ulaganje u Podravini.³

Prema popisu stanovništva iz 1921. godine, u Koprivnici je živjelo 8115 stanovnika. Čak 54 posto koprivničkog stanovništva tada se bavilo poljoprivredom, 21 posto građana radio je u obrtu i industriji, trgovinom i novčarstvom bavilo se njih pet posto, a u javnim službama bilo je zaposleno sedam posto građana. Najviše radnika bilo je zaposleno u tvornici Danica, od kojih u kemijskoj proizvodnji 500, a u metalnoj 170. Znatan broj stanovnika zapošljavala je i Industrija ulja koja je imala 210 radnika. Najviše radnika na širem području koprivničke Podravine zapošljavale su industrijske jedinice koje su se bavile eksploracijom prirodnih bogatstava. Bili su to prije svega brojni rudnici, od kojih je najveći bio u Glogovcu. Koprivnica je 1919. godine sa 147 obrtničkih radnji, u kojima je radilo oko 550 ljudi, bila i najveće obrtničko središte Podravine.⁴

Ovaj rad bavi se kratkim razdobljem od 1927. do 1929. godine te će u njemu čitatelju nastojati objasniti krajnje događaje u koprivničkom mikroprostoru, koji su uslijedili dobrom dijelom i zbog političkih i birokratskih odluka nametnutih iz centra vlasti. U tom razdoblju do velikog izražaja dolazi pozicioniranost Koprivnice i okolice kao regije na periferiji Osječke oblasti te kao pograničnog područja uz Mađarsku. Udaljenost od središta oblasti utjecala je na slab razvoj cijelog kraja te preko toga na političke sukobe među hrvatskim strankama. Pogranični položaj uz područje revisionistički raspoložene Mađarske prouzročio je veliku koncentraciju oružnika koji su nepopularnim mjerama tjerali strah u kosti stanovništva.

Cilj rada je prije svega prikazati političke okolnosti i situaciju u gradu Koprivnici i bližoj okolini uoči proglašenja šestosiječanske diktature. Polazište za istraživanje pronalazim u tezi da je u vrijeme od 1927. do 1929. godine politika bila ispred svih ostalih djelatnosti, pa tako i gospodarstva. Retorika političara i fokus cjelokupne javnosti, unatoč brojnim problemima ekonomije i komunalnih djelatnosti, bili su usmjereni na nezadovoljstvo stanjem na nacionalnoj razini i položajem Hrvatske u Kraljevini SHS. Političke elite, u ovom primjeru grada Koprivnice, vješto su koristile usmjeravanje masa prema nacionalnim interesima i koristile tu situaciju za namirivanje vlastitih interesa i ambicija. Bila je to situacija u kojoj su birokratski aparat i oružnici, koje je instruirao režim, dirigirali igru većini stanovništva, dok su se politički čelnici hrvatskih stranaka

² S laksim oscilacijama od izbora do izbora, HSS je na svim parlamentarnim izborima u međuratnom razdoblju na području središnje Podravine ostvario najveći broj glasova. Više: VELAGIĆ, Savo. Izbori između dva svjetska rata. Podravski zbornik 26/27. Koprivnica, Muzej grada Koprivnice, 2001., str. 117 - 130.

³ No, koprivnički željeznički granični prijelaz ipak je kasnijih godina bio prednost za komunikaciju s Europom. Od 1922. godine do Drugoga svjetskog rata bio je točka s najvećim prometom robe u razmjeni Jugoslavije i inozemstva. Puštanjem u promet željezničke dionice Koprivnica - Varaždin 1937. godine spojena je željeznička magistrala Maribor - Osijek, čime Koprivnica postaje jedno od najvažnijih željezničkih sjecišta u zemlji. FELETAR, Dragutin. Podravina. Koprivnica, Centar za kulturu - Muzej grada Koprivnice, 1989., str. 272 - 318.

⁴ Isto.

trošili u sukobima za fotelje. Takva situacija nije došla sama po sebi, nego je uvelike usmjerena događanjima na nacionalnoj političkoj sceni te velikim previranjima u hrvatskim strankama, koja su isprovocirana istupima u težnji za boljim položajem Hrvata. Stranačke središnjice u takvoj se situaciji nisu stigle baviti svojim podružnicama sve do izbora, pa tako u njima dominiraju snažni pojedinci koji uglavnom nameću svoju volju.

Iako je o prostoru koprivničke Podravine napisano mnogo historiografskih radova, o tematici političke povijesti toga područja u vrijeme Kraljevine SHS zasad nije objavljeno niti jedno sustavno istraživanje. Objavljeni radovi otvorili su niz pitanja koja će biti velik izazov istraživačima u budućnosti jer mnogi relevantni izvori koji mogu pružiti dodatan izvor informacija još uvijek nisu dostupni javnosti. Svakako je važno navesti da su se tematikom moderne povijesti koprivničke Podravine najviše bavili Mira Kolar-Dimitrijević, Dragutin Feletar, Hrvoje Petrić i Savo Velagić.⁵ Neki od njihovih radova veoma su važni za ovo istraživanje, što se može vidjeti iz popisa literature. Ipak, najveći dio podataka koristit će iz izvorne građe koja se nalazi u fondovima Hrvatskoga državnog arhiva⁶ te novinama koje su u Koprivnici izlazile u vremenu o kojem pišem.⁷

POLITIČKE OKOLNOSTI POČETKOM 20-IH GODINA I USPON IVANA KRALJIĆA

Budući da je od osnutka Hrvatske pučke seljačke stranke Stjepan Radić najveću podršku imao među seljaštvom Podravine, potpuno je logično da se taj trend nastavio i nakon Prvoga svjetskog rata. Represija režima i Radićeva dosljednost dodatno su narod približili HPSS-u, pri čemu su velik utjecaj imali i njegovi ljudi diljem Podravine. Radićevi suradnici su poslije rata organizirali stranačke ogranke po općinama. U koprivničkom kotaru centar stranačkih djelatnosti bio je sam grad Koprivnica gdje se Radić oslanjao na utjecajnije ljudi, među kojima se ističu Jakob Nemec, Stjepan Nemec, Florijan Čiković, Marko Imbrišak, Franjo Klagner, Stjepan Zelenko i Josip Krkač. Rad HPSS-a u Podravini dodatno je ojačao povratkom mladih ljudi iz rata, a istodobno svoj utjecaj gube bivše vodeće stranke. Ljudi koji otad sve više dolaze do izražaja na području koprivničke Podravine bili su Mato Gaži iz Hlebina, Mihovil Pavlek Miškina iz Đelekovca te Tomo Čiković⁸ i

⁵ Bibliografija radova o Podravini do 2001. godine, među kojima su i radovi o koprivničkom gospodarstvu, može se vidjeti u: FELETAR, Dragutin, PETRIĆ, Hrvoje. *Bibliographia Podraviana: izbor iz literature o Podravini*, knjiga 1, Koprivnica, Hrvatski zemljopis - Naklada »Dr. Feletar«, 2001. Izbor novijih radova o koprivničkom gospodarstvu može se vidjeti u dosadašnjih 13 brojeva znanstvenog časopisa Podravina u izdanju Meridijana iz Samobora (Podravina 1 - 13, Samobor, Meridijani). Bibliografija objavljenih članaka u Podravini može se vidjeti u: URL:<http://www.meridijani.com/?meridijan=magazines>. (25. XI. 2008.)

⁶ HDA: 01.1561: Fond Služba državne sigurnosti - Republički sekretarijat za unutarnje poslove Socijalističke Republike Hrvatske 1945. - 1987. (SDS RSUP SRH). Br. 01.21; Grupa XXIII: Izbori u Kraljevini Jugoslaviji; 815: Fond Radić; Grupa XXI: Politička situacija i izbori; 144.2: Savska banovina.

⁷ Demokrat, Hrvatski narod, Koprivničke novine, Domaće ognjište, Hrvatska Podravina, Hrvatsko kolo, Koprivnički Hrvat.

⁸ Tomo Čiković (1896. - 1981.) iz Koprivnice bavio se trgovinom, a bio je dugogodišnji predsjednik koprivničkoga HSS-a i tajnik HSS-a Kotara Koprivnica. Godine 1940. imenovan je gradonačelnikom Koprivnice, a u vrijeme Drugoga svjetskog rata pridružio se partizanima. Postao je vijećnik i član šireg vodstva ZAVNOH-a te je bio član AVNOJ-a na trećem zasjedanju. Nakon rata je bio ministar poljoprivrede i šumarstva u hrvatskoj vladi formiranoj 1945., zastupnik u Hrvatskom saboru i Saveznoj skupštini Jugoslavije, a 1954. je umirovljen. PETRIĆ, Hrvoje. Razvoj HSS-a i seljačkog pokreta u Koprivnici i koprivničkoj Podravini od 1929. do 1941. godine, Časopis za suvremenu povijest 34 (2002.), br. 1, Zagreb, 2002., str. 141 - 157.

Stjepan Prvčić⁹ iz Koprivnice¹⁰. Uz posljednju dvojicu Koprivničana svakako treba spomenuti i Ivana Kraljića.¹¹

U gradu Koprivnici najviše se svojom aktivnošću isticao Ivan Kraljić koji se mnogo puta na-rodru obratio pišući u listu Demokrat. Iстicao je da mnoge stranke pokušavaju na svoju stranu pri-vući seljaštvo jer znaju da će ona stranka na čijoj strani budu seljaci najviše profitirati. Kraljić je objašnjavao da je jedino HPSS stranka koja zastupa interes seljaka. Govorio je kako HPSS za-stupa interes cijelog hrvatskog naroda, a najviše seljake jer niti jedan stalež nije bio tlačen kao oni, i to najviše u vrijeme rata. Kraljić je tumačio da se seljačka stranka ne slaže ni s jednom strankom zato što drugi ne zastupaju pravedno sve staleže.¹²

Uoči lokalnih izbora 1920. godine Kraljić se nametnuo kao glavni organizator HPSS-a u Ko-privnici, predlagao je da se na izbore ide sporazumno te da se napravi jedna lista koja bi zastupala sve slojeve pučanstva. No, to nije bilo realno jer se stranke nisu mogle dogovoriti oko liste. Ko-privnička organizacija HPSS-a pod vodstvom Ivana Kraljića iznimno je ozbiljno ušla u prediz-bornu kampanju. HPSS-ovci su u svakoj ulici odredili povjerenike koji su djelovali među naro-dom. Svakodnevno su održavali sastanke na kojima su ljudima obrazlagali svoj program. Na iz-borima je HPSS odnio pobjedu, ostvarivši 17 od 24 mandata, a Ivan Kraljić je postao gradona-čelnik Koprivnice.¹³

To je bio početak ere Ivana Kraljića koji se nametnuo kao najvažniji politički pojedinac u ko-privničkoj Podravini 20-ih godina. Sukobljavajući se s pripadnicima Pribićevićeve Demokratske stranke i ulazeći u česte konfrontacije s vladajućim strukturama, postao je omiljen u široj javno-sti. Zbog izravnog prkošenja teroru demokrata uoči lokalnih izbora 1923. direktivom iz Beograda Kraljić je suspendiran s mjesta gradonačelnika. Međutim, ubrzo je vraćen na gradonačelničko mjesto te na novim izborima u lipnju ponovno pobijedio i nastavio gradonačelnički mandat. Ko-liko se željela uzdrmati Kraljićeva pozicija, dokazuju gradski izbori koji su s istim ishodom po-novno održani u prosincu 1923. te ponovna Kraljićeva suspenzija s mjesta gradonačelnika u lip-nju 1924. godine.¹⁴

Zbog svoje tvrdoglave naravi Kraljić je često dolazio u sukobe i s pojedincima u vlastitim re-dovima, čime je konstantno povećavao krug političkih protivnika. On je 1925. godine umjesto Petra Gažija postao predsjednik organizacije HSS-a Kotara Koprivnica. Tada se prvi put suočio s protivnicima unutar svoje stranke, koji su kod samog Radića urgirali da vrati Gažija na mjesto predsjednika. No, Radić ih je odbio, što je Kraljiću zasigurno pomoglo da bude kandidiran za za-

⁹ Stjepan Prvčić (1893. - 1960.), seljak iz Koprivnice, bio je član HSS-a od početka 20-ih, 1923. postaje potpredsjednik koprivničkog ogranka stranke, a poslije dolazi na čelo kotarske organizacije Seljačke sluge. Nakon početka Drugoga svjetskog rata pridružio se antifašističkom pokretu i bio je potpredsjednik HRSS-a. U ZAVNOH-u je bio član tajništva, a nakon rata dolazi u hrvatsku vladu kao ministar poljoprivrede. PETRIĆ, Hrvoje. Razvoj HSS-a, n. dj., str. 141 - 157.

¹⁰ HDA. 01.1561: SDS RSUP SRH. Br. 01.21.

¹¹ Ivan Kraljić (1879. - 1956.) kao seljak iz Koprivnice bio je jedan od prvih članova HSS-a. Dvadesetih godina bio je predsjednik koprivničke kotarske organizacije HSS-a te dugogodišnji gradonačelnik Koprivnice. Njegove metode vladanja stvorile su mu jaku opoziciju među disidentima HSS-a i podjele unutar same stranke. Zbog mnogih afera maknut je 1927. s gradonačelničkog mjeseta te je umjesto njega postavljen povjerenik. U Narodnu skupštinu je biran na izborima 1925. i 1927. godine. U vrijeme diktature surađivao je s ustašama tako da je 1934. osuđen na osam godina zatvora, no izašao je nakon amnestije 1936. godine. Nakon uspostave NDH ušao je 1942. u Hrvatski sabor. Poslije rata je zbog »protunarodne ratne djelatnosti« osuđen na 20 godina robije, no kaznu nije izdržao u cijelosti, nego je amnestiran 1956. godine. HDA. 01.1561: SDS RSUP SRH. Br. 01.21.; PETRIĆ, Hrvoje. Razvoj HSS-a, n. dj., str. 141 - 157.

¹² Demokrat. Koprivnica, br. 17, 1 (1919.).

¹³ Isto. Br. 7, 11 i 12, 2 (1920.).

¹⁴ Hrvatski narod. Koprivnica, br. 18, 19, 21, 22, 23, 25 i 52 1(1923.) i br. 26, 2(1924.); Koprivničke novine. Koprivnica, br. 2 i 6, 1(1924.).

stupnika na izborima za Narodnu skupštinu 1925. kad je izabran za zastupnika. Kao raniji predsjednik Gradske organizacije HSS-a Koprivnica, i dalje je kontrolirao rad svoga najvažnijeg ogranka preko zeta Ivana Vedriša koji je obnašao dužnost tajnika te organizacije.¹⁵

Nemir u stranci unio je i javni istup Tome Picira koji je prešao iz HSS-a radikalima i javno napao Kraljića. Picir je u Koprivničke novine poslao priopćenje u kojemu je oštro nastupio prema svojim bivšim stranačkim kolegama. Prozvao je Ivana Kraljića zbog istodobnog primanja zastupničke i gradonačelničke plaće te mu prigovorio da je nakon dolaska na visok položaj zaboravio na sirotinju.¹⁶ I sve glasnija gradska opozicija zamjerala je Kraljiću što je istodobno obnašao funkcije gradonačelnika i narodnog zastupnika, smatrajući da je nemoguće obavljati te dvije funkcije. Gradonačelnikova pozicija je bila veoma teška zbog činjenice što je grad potresala teška ekonomска kriza, tako da je građanstvo bilo vrlo nezadovoljno. Mediji su prenosili kako su ljudi uvidjeli da su »...sume rasprodane, da ih je plinara i munjara progutala, koja usprkos utrošenih milijuna iziskuje novi milijun za dvojbenе investicije; da su putovi i ceste u očajnom stanju, da već sada građanstvo očajava; da se razne gradske pristojbe povisuju, da nam i privredni život kroz to propada; da je usprkos povišenih gradskih pristojbi gradska blagajna prazna; da trebamo novi milijunski zajam; da nam predstoji 500% namet itd.«¹⁷

JAČANJE OPOZICIJE I RUŠENJE KOPRIVNIČKOГA GRADONAČELNIKA

Predizborna kampanja 1927. godine bila je iz nekoliko razloga veoma teška za podravski HSS. Prvi razlog bili su brojni HSS-ovi disidenti, među kojima i bivši čelnici stranke poput Tome Jalžabetića i Vinka Lovrekovića, koji su napustili stranku nakon što je Radić HSS učlanio u zelenu seljačku internacionalu.¹⁸ Podravski HSS time je izgubio svoju dominantnu ulogu u vrhu stranke kakvu je imao do početka 20-ih godina. Od HSS-a su se odmaknuli i brojni nezadovoljnici koalicijom s radikalima, tako da je nakon vrlo uspešnih izbora 1925. godine HSS u izbornu bitku 1927. krenuo bitno oslabljen.¹⁹ Treća okolnost koja se dogodila bilo je okupljanje nezadovoljnika novom Radićevom politikom oko Hrvatske zajednice te je u siječnju 1926. osnovana Hrvatska federalistička seljačka stranka. Tijekom ljeta 1927. godine pridružili su im se Hrvatska stranka prava i Hrvatski republikanski seljački savez, pa je formiran novi Hrvatski blok.²⁰ Tako je nastalo plodno tlo za prepucavanja hrvatskih stranaka, čime su očito najviše profitirale režimske snage. A upravo je 1927. bila sama po sebi teška godina jer su se odvijali izbori na čak tri razine. Predizborna kampanja stoga je trajala tijekom cijele 1927. i prilično je iscrpila stanovništvo.

Kraljevina SHS je Vidovdanskim ustavom podijeljena na 33 oblasti koje su se počele osnivati 1924. godine, a 1927. su osnovane oblasne skupštine. Kotar Koprivnica tom je podjelom smješten

¹⁵ HDA. 01.1561: SDS RSUP SRH. Br. 01.21.

¹⁶ Koprivničke novine. Koprivnica, br. 17, 3(1926.)

¹⁷ Isto. Br. 33, 3(1926.)

¹⁸ KOLAR-Dimitrijević, Mira. Trnoviti životni put đurđevačkoga političara Tome Jalžabetića. Đurđevečki zbornik : v povodu 70. obljetnice živlejna Đuke Tomerlina-Picoka. Đurđevac: Rajna Golubić, Ivan Hodalić, Velimir Piškorec, 1996., str. 248 - 257; MATKOVIĆ, Hrvoje. Povijest..., n. dj., str. 152 - 169.

¹⁹ Pavle Radić je 27. ožujka 1925. u Narodnoj skupštini pročitao izjavu kojom HRSS priznaje političko stanje po Vidovdanskom ustavu, uz potrebu revizije. HRSS je nakon toga iz svog imena uklonio termin »republikanska« i promijenio naziv u Hrvatska seljačka stranka. Preokret u Radićevoj politici rezultirao je potpisivanjem sporazuma HSS-a i Narodne radikalne stranke u srpnju 1925. te sastavljanjem zajedničke vlade.

²⁰ Više o tome: MATKOVIĆ, Hrvoje. Povijest..., n. dj., str. 202 - 212.

na marginu Osječke oblasti kao njezin najudaljeniji dio.²¹ Uoči izbora za Oblasnu skupštinu, koji su održani 23. siječnja 1927., u Koprivnici se odvijala vrlo zanimljiva kampanja. Na području Kotara Koprivnica birala su se tri zastupnika, a sam Grad Koprivnica kao posebna izborna jedinica imao je pravo na izbor svoga zastupnika. U koprivničkom kotaru HSS je dominirao nad svim ostalim strankama te je uezao sva tri mandata osvojivši 67 posto glasova.²²

Na području grada Koprivnice kandidirano je sedam lista, od kojih su dvije pripadale Hrvatskoj federalističkoj seljačkoj stranci. Vrlo slab odaziv na izbore (47 posto) i sve glasnije iskazivanje nezadovoljstava Kraljićevim vođenjem grada prilično su utjecali na rezultat HSS-a, no mandat je vrlo tjesno ipak osvojio radićevac Pavao Jakupić osvojivši 358 glasova. Hrvatska stranka prava, predvođena Tomcem, osvojila je 334 glasa i, na iznenađenje svih, zamalo pobijedila. Lista federalista, koju je nosio Zelenko, osvojila je 190 glasova, a Čupanova lista HFSS-a 99. Samostalna demokratska stranka na čelu s Kamenarom dobila je 113 glasova, Narodna radikalna stranka na čelu s Tomom Picicom osvojila je 85 glasova, a Hrvatska pučka stranka kandidata Česija 38 glasova.²³

Ovi izbori pokazali su evidentan pad HSS-a u Koprivnici, što je Kraljićevu stranku u gradu još više podijelilo. Federalisti su prilično ojačali, no nisu bili dovoljno organizirani da istaknu samostalnu listu tako da su zbunili birače. Da su kojim slučajem stranke budućeg Hrvatskog bloka tada zajednički nastupile na izborima, koprivnički mandat pripao bi njima. Vjerojatno je i ta činjenica pridonijela njihovoj boljoj organiziranosti u sljedećem razdoblju, samim time što su se približavali parlamentarni izbori. Opozicijske stranke sve su više koristile seriju afera u koje se upleo HSS-ov gradonačelnik Kraljić, a osobito federalisti i pravaši koji su zajednički djelovali kroz Hrvatski blok. Pad popularnosti HSS-a u Koprivnici popratile su brojne podjele u organizaciji, a najveća kriza u stranci nastala je kad je veliki župan Ivan Frančić rješenjem od 7. srpnja raspustio gradsku vlast. Prema Županovu obrazloženju, Kraljić je favorizirao određene osobe koje su mu u rodbinskoj i prijateljskoj vezi, nije udovoljavao naređenjima više vlasti te je time oštetio grad. Upravu grada preuzeo je vladin povjerenik Mirko Lendvaj iz Drnja, član Demokratske stranke. Lendvaj je najavio istragu protiv Kraljića te istaknuo da je preuzeo praznu i opterećenu gradsku blagajnu, što je prouzročeno lošim gospodarenjem i brojnim propustima. Najavio je nove izbore u Koprivnici najkasnije za početak studenoga 1927. godine.²⁴

U javnosti su se isprva čule glasine da je Kraljić politička žrtva, no opozicija je gradom stalno širila priče o sumnji u korupciju, nepotizam i pronevjeru te o činjenično lošem gospodarskom stanju Koprivnice. O Kraljićevoj situaciji bio je upoznat i Stjepan Radić koji ga je zbog svih pritisaka odlučio izostaviti iz prvog plana, tako da je kao kandidata HSS-a za sljedeće parlamentarne izbore u koprivničkom kotaru odredio Andriju Plaveca iz Torčeca, tajnika kotarske organizacije. Tim povodom je sazvan sastanak HSS-a na kojemu je odlučeno da se Radiću uputi delegacija koja je trebala lobirati za kandidaturu Ivana Kraljića. U središnjicu stranke u Zagreb otputovali su Vindiš iz Koprivnice i Šestak iz Gole, a Radić im je odgovorio da će nastojati udovoljiti želji kotarskoga predsjedništva. Andrija Plavec je od Radića tražio da na sjednicu kotarske organizacije HSS-a pošalje izaslanika pred kojim bi se očitovali stavovi prema Kraljiću jer mnogi HSS-ovci

²¹ Osječka oblast bila je druga najveća u zemlji, odmah iza Zagrebačke, s površinom od 13.394 četvornih kilometra i 779.823 stanovnika. Obuhvaćala je područje bivše Virovitičke i Požeške županije te većeg dijela Bjelovarsko-križevačke, osim kotara Čazma i Križevci. KOLAR-Dimitrijević, Mira. Stjepan Radić i Podravina u vrijeme oblasnih samouprava 1927. do 1928., Podravina 7, Samobor, Meridijani 2005., str. 47 - 51 i 65 - 80.

²² U Oblasnu skupštinu izabrani su Petar Gaži iz Hlebina, Petar Grahovac iz Novigrada i Andrija Plavec iz Torčeca. KOLAR-Dimitrijević, Mira. Stjepan Radić..., n. dj., str. 65 - 80.

²³ Domaće ognjište. Koprivnica, br. 4, 2(1927).

²⁴ Isto. Br. 27, 2(1927); Koprivničke novine. Koprivnica, br. 47, 3(1927.).

Kraljića nisu smatrali političkom žrtvom te su se i distancirali od njega. Radić se nije javno izjasnio o tom slučaju, a na Kraljićevo otvoreno pismo velikom županu, objavljeno u Domu, nije dao komentar, što su mnogi smatrali pranjem ruku od te situacije. U kolovozu 1927. godine na sastanku Kotarske organizacije HSS-a ipak je odlučeno da kandidat stranke za Kotar Koprivnicu na parlamentarnim izborima bude Ivan Kraljić budući da se Andrija Plavec odrekao kandidature jer su mjesne organizacije podržavale Kraljića.²⁵

BESKOMPROMISNI SUKOBI RADIĆEVACA I BLOKAŠA

Izbori za Narodnu skupštinu, koji su raspisani za 11. rujna 1927. godine, bili su vrlo teški za podravski HSS. Osim navedenih činjenica oko stvaranja Hrvatskog bloka i nezadovoljstva dijela stanovništva Radićevom promjenom politike, sada se pojavio i problem podjela unutar samog HSS-a. Sve te okolnosti još su se snažnije osjetile u samoj Koprivnici gdje je gradska vlast na čelu s HSS-ovim gradonačelnikom bila raspuštena. Tako je i režim vješto koristio niz negativnih okolnosti koje su se poklopile te nastojao ojačati svoje snage.

Sredinom kolovoza 1927. godine Ivan Kraljić je sazvao sastanak svih građana Koprivnice na kojemu je namjeravao progovoriti o svemu za što ga se optuživalo. U sazivu je naveo da je raspuštanjem gradskog zastupstva ugrožen napredak grada jer postoji opasnost da će se radnje oko elektrifikacije obustaviti.²⁶ Na to su blokaši, predvođeni pravašem Mihovilom Tomcem, izdali letak u kojemu je građanstvo pozvano da se sastanku odazove u što većem broju kako bi se dvije strane suočile. U prepunoj dvorani Domoljub Kraljić je ljudima pokušao objasniti svoje mišljenje, no druga strana mu je povicima stalno upadala u riječ. Prisutno građanstvo u većini se opredijelilo protiv argumenata Kraljića i njegovih kolega iz raspuštenog zastupstva. Na kraju je Mihovil Tomac poentirao rekavši kako Kraljić za svoje propuste želi okriviti povjerenika Lendvaja. Lendvaj je tom prilikom izjavio da je gradsko gospodarstvo u jadnom stanju, i to zato što su bivšoj upravi bili važniji osobni, rodbinski, prijateljski i stranački interesi od interesa građana. Kraljić i njegovi suradnici ostali su ponizeni povicima građana »Dolje Kraljić!«, »Nećemo ih više birati!«, »Kako se usuđuju pred građanstvom istupati!« i »Neka se srame!« te im je dodatno kompromitiran položaj uoči izbora. Na kraju se skup prilično isplatio Hrvatskom bloku čiji su govornici do bili ovacijske te su prikazani kao korektiv loše Kraljićeve vladavine i najžešća opozicija u njegovu mandatu.²⁷

Nakon toga slijedile su teške optužbe i prijetnje sudskim procesima između Kraljića i Mihovila Tomca, nakon kojih je stanje između HSS-a i Hrvatskog bloka postalo još napetije. I Kraljić i Tomac su organizirali predizborne skupove po cijelom kotaru, a kampanja im se uglavnom svodila na ocrnjivanje političkih protivnika. Kraljić je sastanke održavao u Hlebinama, Gotalovu, Goli, Bregima, Bakovićima i Peterancu. Prednost Hrvatskog bloka bila je u tome što su djelovali preko lista Koprivničke novine i tako pokušavali diskreditirati Kraljića, a u tome su najviše uspjeli u samoj Koprivnici. Kraljićeva je prednost bila u tome što je u selima HSS u pravilu stalno dobivao veliku većinu glasova.²⁸

²⁵ Koprivničke novine. Koprivnica, br. 48 i 49, 3(1927).

²⁶ Građanstvo je bilo ogorčeno što Kraljić sklapanjem novog zajma nije uspio sanirati munjaru jer su radovi na njoj veoma loše izvršeni pa je bilo potrebno još novca za popravak elektrifikacije kako bi se izbjeglo da grad ostane bez struje. Koprivničke novine. Koprivnica, br. 51, 3(1927.); KOLAR-Dimitrijević, Mira, Grad Koprivnica i njegovi ljudi u vrijeme velike svjetske gospodarske krize, Podravina 11, Samobor, Meridijani, 2007., str. 138 - 156.

²⁷ Koprivničke novine. Koprivnica, br. 52, 3(1927.).

²⁸ Isto. Br. 2, 4(1927.).

Hrvatski blok je završni skup organizirao u koprivničkoj dvorani Domoljub gdje su glavni govornici bili dr. Buć, dr. Lukšić i Mihovil Tomac, a nakon njihovih govora ljudi su klicali »Živio HB! Dolje rupaši!« Potpisnici Hrvatskog bloka tako su se u Koprivnici pokušali predstaviti kao alternativa radićevcima koji su, prema njihovu tumačenju, izdali program republikanizma, a u tome su dobrom dijelom i uspjeli zahvaljujući lošoj politici tamošnjih HSS-ovaca. Kraljić je u Koprivnici spao na to da nije mogao održati sastanak, a da mu se ne zamjera loše poslovanje gradom. Tako su, primjerice, na sastanku u gostionici Vartić upadice nekolicine blokaša pokrenule nezadovoljstvo većine prisutnih pa je Kraljić morao napustiti svoj skup.²⁹

Sukobljavanjem te dvije opcije nastojali su se okoristiti aktivisti HPS-a. Pokretač klerikalaca u Koprivnici u to je vrijeme bio Bogdan Babić koji se doselio iz Tuzle i radio kao profesor u gimnaziji. Pokrenuo je stranački list Hrvatska Podravina i nametnuo se kao kandidat stranke na parlamentarnim izborima. Budući da je bio glavni organizator tiskanja novina i letaka te pisanja članaka, blokaš Tomac je prijavio ravnatelju škole da se Babić zbog bavljenja politikom ne koncentriira dovoljno na rad s djecom. U Hrvatskom bloku plašili su se da klerikalci ne privuku dio razočaranih Radićevih pristaša na svoju stranu. Upravo zbog tog tužakanja klerikalci su Tomca nazivali licemjerom i osporavali su njegovu kandidaturu na izborima jer je bio činovnik. Klerikalci su sebe biračima Koprivnici predstavljali kao hrvatske autonomaše i propagirali su da se bore za Hrvatski sabor, vladu, bana i neovisne financije.³⁰

Izbori za Narodnu skupštinu održani su 11. rujna 1927. godine. Na području Kotara Koprivnica mandat je ipak osvojio Ivan Kraljić ispred HSS-a s 54 posto od 7226 glasova, što je bilo čak 13 posto glasova manje u odnosu na izbole za Oblasnu skupštinu u siječnju 1927. godine. Posljednji događaji oko Kraljićevih afera ipak su utjecali na birače, što je žestokom kampanjom iskoristio Hrvatski blok kojemu je pripalo 20 posto glasova. Srpske i režimske stranke također su ojačale nakon ovih izbora. Srpska demokratska stranka osvojila je 12 posto glasova, od čega najviše u Sokolovcu, Velikom Pogancu, Novigradu i Koprivnici. U samoj Koprivnici Hrvatski blok nije dobio mnogo više glasova nego na oblasnim izborima, ali je ojačao u okolnim općinama, prije svega u Goli, Peterancu i Hlebinama.³¹

LOKALNI IZBORI 1927. GODINE I NOVA KRIZA

Nedugo nakon izbora za Narodnu skupštinu trebali su se održati i izbori za općinska vijeća, pa se stranačke borbe nisu smirivale. Napetost u Koprivnici dodatno se pojačala kad su HSS-ovci, kao odgovor na blokaško glasilo Koprivničke novine, pokrenuli list Hrvatsko kolo. Urednik novog lista postao je pravnik Vladimir Malančec³² koji je kao mladi i obrazovan HSS-ovac ubačen u prvi plan stranačkih prepucavanja u gradu. Naravno da je list Hrvatsko kolo bio trn u oku blokašima jer su otad njihovi napadi na Kraljića i HSS bili demantirani, a druga je strana mogla pi-

²⁹ Isto. Br. 3, 4(1927.).

³⁰ Hrvatska Podravina. Koprivnica, br. 4 i 8, 1(1927.).

³¹ VELAGIĆ, Savo. Izbori..., n. dj., str. 117 - 130.

³² Vladimir Malančec (1898. - 1985.) iz Koprivnice kao mladi pravnik ulazi u HSS i 1927. godine postaje urednik lokalnog stranačkog glasila Hrvatsko kolo. Iste je godine izabran u koprivničko Gradsко vijeće, no mandat mu nije verificiran jer je bio premlad. Već 1928. je kao HSS-ovac postao gradonačelnik, ali uskoro zbog sukoba s Ivanom Kraljićem izlazi iz HSS-a i gubi gradonačelničku poziciju. Nakon proglašenja diktature prelazi na stranu režima te ponovno postaje gradonačelnik Koprivnice, a izabran je i za banskog vijećnika. Već 1931. postao je zastupnik u Narodnoj skupštini. Godine 1935. na izborima ostvaruje ponizavajući rezultat i odlazi iz politike. Važan Malančecov doprinos kulturnoj baštini Koprivnice predstavlja njegova kuća s vrijednom umjetničkom kolekcijom, koju je ostavio Općini Koprivnica. PETRIĆ, Hrvoje, Razvoj HSS-a, n. dj., str. 141 - 157.

sati svoje viđenje njihove politike. To se dogodilo i prilikom završetka istrage protiv Kraljića, kojom mu nije dokazano ništa od optužbi. Tada je Hrvatsko kolo pisalo da se krupnim izmišljotinama pokušava umanjiti ugled i utjecaj HSS-a, a na kraju su oni koji su to poticali doživjeli veliku blamažu.³³ Malančec je pisao da su Koprivničkim novinama glavni materijal izmišljotine kojima se napada koprivnički HSS te da su ti napadi »...vapaj nemoćnika koji se love za slamke kako bi se održali na površini javnog života«.³⁴ U tom ozračju u općinama su se održali lokalni izbori, a obilježio ih je vrlo slab odaziv na birališta. Zasićenje građana kampanjom uoči parlamentarnih izbora odrazило se malim odazivom na lokalne izbore (prosječno 43 posto birača, a u pojedinim općinama čak i manje od 30 posto). HSS je i na ovim izborima u većini općina osvojio najviše mandata.³⁵

U gradu Koprivnici situacija je bila posve drugačija. Usprkos iscrpljujućoj kampanji za parlamentarne izbore, zanimanje građana za izbore bilo je golemo te je na njih izašlo više birača nego na prethodnih nekoliko izbora. Sigurno je tome pridonijelo kaotično stanje u gradu. Građani su željeli da se takvom stanju stane na kraj te da gradom upravlja gradonačelnik koji bi se suočio s aktualnim teškim gospodarskim i finansijskim problemima Koprivnice. I medijska su prepucavanja sigurno zaslužna za to što je izborima pristupio čak 1791 glasač. Izbore je obilježilo nejedinstvo unutar stranaka. Tako je HSS kandidirao tri liste: prvu za samo gradsko središte koju je nosio Kraljić, drugu za Brege koju je predvodio Pavao Kunić, a treću za vinograde Vinicu kojoj je na čelu bio Stjepan Vindiš. Predsjednik Gradske organizacije HSS-a, Tomo Čiković, bio je nezadovoljan svojim statusom kod Kraljića, tako da je sastavio posebnu listu. Jedinstva nije bilo ni u Hrvatskom bloku. Zbog nemogućnosti dogovora o nositelju liste na kraju su pravaši sastavili svoje dvije liste, nositelja Tomca i Barčanca, a HFSS je nastupio s listom nositelja Zelenka i listom Hrvatskoga građanskog bloka nositelja Reša. HPS je na čelu svoje liste podržao Stjepana Pavunića, a spekuliralo se da će njihovi kandidati, ako osvoje mandat u Gradskom vijeću, podržati HSS.³⁶

Izbori su održani 27. studenoga. Podjele hrvatskih stranaka najbolje je iskoristio SDS koji je na izbore izašao s listom u gradu koju je nosio Kamenar i listom nezavisnog kandidata Matiše u Bregima te tako s osvojenih sedam mandata ostvario svoj najbolji dotadašnji izborni rezultat u Koprivnici. HSS je sa svoje tri liste osvojio sedam mandata, Hrvatski blok je dobio osam mandata, a HPS dva mandata. Od stranaka koje su osvojile mandat, četiri liste HB-a dobine su ukupno 34 posto glasova, HSS-ove 27, SDS-ove 25, a HPS sedam posto.³⁷

Takva podjela mandata odmah je dala naslutiti da će dogovor među strankama o izboru novoga gradonačelnika teško biti postignut. Koprivničke novine pisale su da su međusobne razmirice stranaka toliko izražene da će teško doći do dogovora, makar i u cilju općeg interesa, jer je svaka od većih stranaka tražila svoga kandidata za gradonačelnika. Predviđanja su bila točna: budući da niti jedna stranka nije imala dovoljnu većinu ruku u Gradskom vijeću, izbor novoga gradonačelnika nije obavljen. Iako su neki zbog koalicije na državnoj razini spekulirali o dogovoru HSS-a i SDS-a, to je bilo nerealno očekivati jer su njihove razmirice bile toliko izražene da suradnja te dvije stranke u gradu nije bila izgledna.³⁸ HB je za gradonačelnika predlagao Viktora Reša, HSS Vladimira Malančeca, a SDS Frana Kamenara. HB je osporavao Malančecov mandat jer nije na-

³³ Hrvatsko kolo. Koprivnica, br. 2, 1(1927).

³⁴ Isto. Br. 5, 1(1927).

³⁵ HDA. XXIII. Br. 236.

³⁶ Hrvatsko kolo. Koprivnica, br. 7, 8 i 9, 1(1927); Koprivničke novine. Koprivnica, br. 11, 4(1927).

³⁷ Koprivničke novine. Koprivnica, br. 15, 4(1927).

³⁸ SDS i HSS su 11. studenoga 1927. godine održali zajedničku sjednicu parlamentarnih klubova na kojoj je donesena rezolucija o osnivanju Seljačko-demokratske koalicije (SDK).

vršio 30 godina, što je bio uvjet za člana Gradskog vijeća. Mandat Ivana Kraljića zbog optužnice je bio u Gradskom vijeću poništen, a Kamenar je imao nepodmirene porezne obaveze iz prošlosti pa je kandidaturu za gradonačelnika prepustio Kovačiću sa svoje liste. Koprivnica ni nakon ovih izbora nije dobila stabilnu vlast, tako da je na kraju Gradsko vijeće raspušteno i raspisani su novi izbori za lipanj 1928. godine.³⁹

HSS-ove UNUTARSTRANAČKE BORBE I KOALICIJA SA SDS-om

Novostvorena Seljačko-demokratska koalicija neposredno nakon lokalnih izbora nije imala utjecaj na formiranje vlasti u Koprivnici, no stranačke podružnice HSS-a i SDS-a u Podravini bile su informirane o funkcioniranju SDK na nacionalnoj razini. HSS-ovi zastupnici su organizirali skupove po terenu i informirali svoje članove o političkoj situaciji i radu SDK. Ivan Kraljić je držao sastanke i govorio o radu stranke na državnoj razini, a primarni cilj mu je bio kako održati stabilnost u stranačkoj organizaciji kojoj je pripadao.⁴⁰ Predizborna kampanja uoči lokalnih i parlamentarnih izbora pokazala je veliku nestabilnost unutar Kraljićeva kotarskog predsjedništva. Slučaj s nezavisnom listom Tome Čikovića Kraljić je prijavio predsjedništvu stranke gdje je odlučeno da se u Koprivnici provede reorganizacija ogranka. Tako je na sjednici Gradskog odbora stranke izabранo novo predsjedništvo, a dotadašnji predsjednik Tomo Čiković s četvoricom je nezadovoljnika isključen iz organizacije.⁴¹ Na sjednici predsjedništva HSS-a Kotara Koprivnica tajnik koprivničkog HSS-a Stjepan Prvčić predočio je članovima dokumente kojima je Čiković pokušao oslobođiti od odgovornosti za razdor u ogranku. Dokumenti su pokazivali da je tajnik Kotarske organizacije Andrija Plavec nagovarao Čikovića da istupi iz organizacije i sastavi posebnu listu jer je radio na rušenju Kraljića. Utvrđeno je da je HSS na izborima u Koprivnici zbog Čikovićeve liste izgubio dva mandata. Plavec se nakon iznošenja tih dokaza zahvalio na funkciji tajnika, a uskoro je istupio iz HSS-a i pridružio se federalistima. Vjerojatno je da Plavec Kraljiću nije zaboravio događaje oko kandidature za listu na parlamentarnim izborima i to što on nije bio kandidat stranke za Narodnu skupštinu pa je čekao priliku da se oduži. Kraljićeva pozicija je nakon brojnih afera i sukoba bila veoma ugrožena, stoga ne čudi što su ga mlađi kadrovi već 1928. potisnuli i na čelo Kotarske organizacije izabrali Franju Gažija iz Hlebina.⁴²

Koprivnica ni tijekom 1928. godine nije bila lišena političkih prepucavanja lokalnih stranačkih prvaka. Nekoliko sjednica Gradskog vijeća obilježeno je nemogućnošću izbora gradonačelnika jer stranke nisu bile sklone dogovoru, tako da se izborna kampanja u Koprivnici nije niti prekidala. Stranke su uvidjele da bez kompromisa neće biti rješenja koprivničke krize vlasti. Radi toga se Hrvatski blok uspio dogovoriti da ide na izbore s jednom listom, nazvanom Hrvatski građansko-seljački blok, na čije je čelo stavljen umirovljeni gradski kapetan Krkač. Jedinstvena lista na izborima u lipnju 1928. Hrvatskom bloku je donijela pojedinačno najbolji rezultat - ukupno deset mandata. No, taj rezultat nije im bio dovoljan za većinu u Gradskom vijeću jer nisu imali partnere koji bi podržali njihova kandidata za gradonačelnika. Mjesta u Gradskom vijeću osvojili su još HSS - sedam, SDS - pet i HPS - dva. Da se u postizborne pregovore u Koprivnici nije umi-

³⁹ Isto. Br. 15, 16, 17, 18, 22 i 23, 4(1927); Koprivnički Hrvat, Koprivnica, br. 13, 2(1928).

⁴⁰ Na sjednici Kotarske organizacije HSS-a predsjednik Ivan Kraljić je prisutne izvjestio o političkom stanju i radu Seljačko-demokratske koalicije. Oblasni zastupnici dali su izvješće o radu Skupštine Osječke oblasti. HDA. 815, kutija 11. Sjednica Kotarske organizacije HSS-a Koprivnica, 17. prosinca 1927.

⁴¹ Koprivničke novine. Koprivnica, br. 11, 4(1927).

⁴² HDA. 815, kutija 11. Pismo Ivana Kraljića tajniku HSS-a, 11. siječnja 1928., i sjednica Kotarske organizacije HSS-a Koprivnica, 17. prosinca 1927.; HDA. 01.1561: SDS RSUP SRH. Br. 01.21.

ješala viša razina, teško bi došlo do raspleta krize. Dogovorom vodstva Seljačko-demokratske koalicije odlučeno je da SDS za novoga gradonačelnika podrži HSS-ova kandidata Vladimira Malančeca. Njega su podržala i dva vijećnika HPS-a, tako da je sredinom srpnja 1928. godine Koprivnica konačno dobila novoga gradonačelnika.⁴³

Malančecovim izborom za gradonačelnika koprivnička politička trakovica nije završila. Ovaj je put krizu vlasti izazvao sukob unutar samog HSS-a. Naime, pojavila se ideja skupine članova stranke koji su kao kandidata za eventualne nadolazeće parlamentarne izbore predložili upravo Malančeca. U tu su svrhu održali i sastanak na kojem su donijeli odluku da dosadašnji zastupnik Kraljić zbog pada popularnosti bude kandidiran u nekom drugom kotaru. Kako je Kraljić još uvijek vukao sve konce u tamošnjem HSS-u, naravno da mu je smetala takva retorika. Tako je na sjednici Gradskog vijeća već u prosincu 1928., tijekom rasprave o kupnji zgrade za carinarnicu, Kraljić optužio Malančeca za korupciju i nečisto poslovanje. Nedugo nakon toga Odbor mjesne organizacije HSS-a izrazio je nepovjerenje gradonačelniku. Kraljić je sljedeći mjesec, pridobivši na svoju stranu osam gradskih vijećnika, zatražio od velikog župana da protiv Malančeca provede istragu. Teški pritisci doveli su do toga da je Malančec maknut s pozicije gradonačelnika i u tisku opisan kao žrtva vlastite nesposobnosti.⁴⁴

OKONČANJE KRIZE POD OKRILJEM DIKTATURE

Nedugo nakon gradskih izbora dogodio se stravičan zločin u Narodnoj skupštini, koji je nakon manje od pola godine rezultirao ukidanjem višestranačja. Vijest o atentatu na hrvatske zastupnike 20. lipnja 1928. godine u Podravini je dočekana s velikom tugom i nevjericom.⁴⁵ Proglašenjem šestosiječanske diktature⁴⁶ stranke su se našle u nepovoljnoj situaciji jer su njihove organizacije raspuštene. Više nije bilo skupova i sastanaka na terenu, a opozicijski funkcionari našli su se na udaru progona. U koprivničkom kotaru diktatorski se režim tijekom 1929. još uvijek nije snažnije osjećao, pa je rad političara u određenoj razini dolazio do izražaja. To se prije svega odnosilo na samu Koprivnicu gdje je početkom 1929. na gradonačelničku poziciju dogovorom tamošnjih vođa HSS-a i HB-a, Ivana Kraljića i Mihovila Tomca, došao Leo Janson. Iako Kraljić nije bio zastupnik u Gradskom vijeću, on je, kao bivši narodni zastupnik i predsjednik Kotarske organizacije HSS-a, iza kulisa mnogo utjecao na rad gradskih vijećnika. Devetorica od njih bili su Kraljićevi prijatelji i pristaše, pa su radili po njegovim uputama, a među njima i gradonačelnik Janson. To je bilo vidljivo i po tome što je Kraljić dolazio na sjednice Gradskog vijeća, a gradonačelnik ga nije kaznio kad je na jednoj sjednici počeo vikati na vijećnika Galijana, direktora gimnazije, optužujući ga da je kuferaš.⁴⁷

⁴³ Koprivnički Hrvat. Koprivnica, br. 15 i 24, 2(1928.).

⁴⁴ Isto. Br. 43 i 46, 2(1928.), br. 48 i 51, 2(1929.) i br. 13, 3(1929.).

⁴⁵ U beogradskom parlamentu ubijeni su Pavle Radić i Đuro Basariček, a ranjeni Stjepan Radić, Ivan Pernar i Ivan Granda. Više o tome: MATKOVIĆ, Hrvoje. Povijest..., n. dj., str. 243 - 260.

⁴⁶ Kralj je 6. siječnja 1929. godine objavio manifest u kojemu je, među ostalim, istaknuo da je nastupilo vrijeme kada između kralja i naroda ne može i ne smije više biti posrednika. Ukinuvši Ustav, kralj je odlučio vladati kao diktator, oslanjajući se na snage koje podržavaju režim, te je zabranio stranke i raspustio parlament. PRIBIĆEVIĆ, Svetozar. Diktatura kralja Aleksandra. Zagreb, Globus, 1990.; MATKOVIĆ, Hrvoje. Povijest..., n. dj., str. 286 - 300; MATKOVIĆ, Hrvoje. Povijest Jugoslavije (1918. - 1991.), Hrvatski pregled, Zagreb, P.I.P. Pavičić, 1998., str. 171 - 177.

⁴⁷ HDA. 144.2: Savska banovina. Kutija 30, br. 9676.; HDA. XXI. Br. 1508.

Situacija se drastično promijenila nakon donošenja zakona o podjeli države na banovine u listopadu 1929. godine.⁴⁸ Nakon toga se protiv gradske vlasti pobunila grupa opozicijskih vijećnika zastupnika koji nisu podržavali Jansona kao Kraljićevu marionetu te su banskoj upravi u Zagrebu predali ostavke. Tu je situaciju režim u potpunosti iskoristio tako da je Gradsko vijeće raspusteno.⁴⁹ Na grupu bivših političara nepočudnih režimu vršen je dodatni pritisak. To se osobito odnosilo na Ivana Kraljića koji je u prosincu 1929. dva puta kažnjen jer nije izvjesio državnu zastavu na godišnjicu stvaranja države 1. prosinca i na kraljev rođendan 17. prosinca. Prvi je put kažnjen s 500 dinara, a drugi je put osuđen na osam dana zatvora. Zbog lošeg zdravstvenog stanja kazna mu je prolongirana za lipanj 1930., ali se zato obvezao da će se pridružiti deputaciji kralju koja se pripremala.⁵⁰ Sumnjalo se da je Kraljić pomagao i Krnjevićev bijeg u inozemstvo te da namjerava pomoći i u bijegu Marije Radić. Na te teške optužbe nadovezala mu se i presuda za protupravno prisvajanje gradske imovine dok je bio gradonačelnik, zbog čega je kažnjen s iznosom od 2000 dinara. Napadom na Kraljića, kao glavnog autoriteta u dotadašnjoj gradskoj politici, vlasti su pripremale teren za imenovanje svojih poslušnika na čelo grada.⁵¹

Jedan od značajnijih političara u Koprivnici koji su se u to vrijeme svrstali uz režim bio je bivši HSS-ov gradonačelnik Vladimir Malančec. Sigurno da je način na koji su ga Kraljić i Tomac smijenili imao velik utjecaj na donošenje te odluke. Vlasti su iskoristile potencijal mladog pravnika tako da ga je ban Savske banovine, Josip Šilović, 1930. godine imenovao gradonačelnikom. Konstituirajuća sjednica imenovanoga Gradskog vijeća održana je 26. svibnja 1930., a na njoj su prisegnuli novi vijećnici i gradonačelnik Malančec.⁵² Na sjednici, koja je obilježena iskazivanjem potpore politici vladajućih i poklicima »Živio kralj!«, Malančec je najavio da će raditi za dobro i napredak Koprivnice.⁵³ Malančecu se svrstavanje na režimsku stranu višestruko isplatio glede napretka u karijeri. Vrlo je brzo imenovan banskim vijećnikom, a 1931. je izabran za narodnog zastupnika i postaje glavni kadar vladajućih struktura u koprivničkom kotaru.⁵⁴ Međutim, svrstavanjem na stranu režima postao je omražen među narodom. Nakon što je Malančec imenovan gradonačelnikom, kriza vlasti u gradu Koprivnici je završila, no kraj političkih prepucavanja nije značio i kraj problema stanovnika Koprivnice.

⁴⁸ Kralj je 3. listopada 1929. godine proglašio Zakon o nazivu i podjeli Kraljevine na područja. Država je dobila službeni naziv Kraljevina Jugoslavija, a umjesto dotadašnje 33 oblasti, država je podijeljena na devet banovina. Podravina je tada potpala pod Savsku banovinu. Određeno je da se otad mogu isticati i nositi samo državne zastave, a sljedeći korak bila je odluka o ukidanju onih društava i ustanova čije je ime ili rad u suprotnosti s državnim i narodnim jedinstvom te su osnivana društva kojima je cilj bilo promicanje jugoslavenstva. MATKOVIĆ, Hrvoje. Povijest..., n. dj., str. 286 - 300; MATKOVIĆ, Hrvoje. Povijest Jugoslavije..., n. dj., str. 171 - 177.

⁴⁹ HDA. 144.2. Kutija 30, br. 9676.

⁵⁰ KRUŠELJ, Željko. U žrvnju državnog terora i ustaškog terorizma. Koprivnica, Hrvatski zemljopis, Naklada »Dr. Feletar«, 2001., dokument 6, str. 51 - 55.

⁵¹ No, Kraljić ni dalje nije respektirao vladajuće krugove. Prilikom godišnjice smrti Stjepana Radića, 8. kolovoza 1930., nakon mise zadušnice pred crkvom je počeo demonstrirati i vikati: »Živio dr. Maček! Slava Stjepanu Radiću!« Zbog tog je istupa osuđen na 14 dana zatvora te je protiv njega podnesena tužba Sudu za zaštitu države u Beogradu. Poslije se povezao s ustašama i držao se svojih principa u vrijeme diktature zbog čega je 1934. godine završio na robiji. Isto. Kutija 41. Br. 16420.; HDA. XXI. Br. 1836.

⁵² Podravske novine. Koprivnica, br. 13, 1(1930.).

⁵³ Koprivnički Hrvat. Koprivnica, br. 23, 4(1930.).

⁵⁴ HDA. XXIII. Br. 354 i 363.

ZAKLJUČAK

Ovaj rad bavi se kratkim razdobljem od 1927. do 1929. godine kad su se u Koprivnici odvijali događaji koji su bili posljedica političkih događanja i odluka od osnutka Kraljevine SHS. Državni zakoni i birokratske odluke iz centra utjecali su na život podravskog stanovništva koje se od početka svrstalo na stranu HSS-a i politike republikanizma. Porezno iskorištanje, nepravedna zamjena krune za dinar, teror oružnika i slični postupci pridonijeli su još većem jačanju HSS-a u Podravini te marginalizaciji ostalih stranaka. Vidovdanskim ustavom i podjelom države na oblasti buntovan podravski kraj smješten je na marginu Osječke oblasti, čime gospodarsko zaostajanje i komunalni problemi još više dolaze do izražaja.

U gradu Koprivnici je najistaknutiji političar 20-ih godina 20. stoljeća bio HSS-ovac Ivan Kraljić. Na lokalnim izborima 1920. izabran je za koprivničkoga gradonačelnika i na toj je poziciji bio do 1927. godine. Budući da je često dolazio u sukob s režimom te je postao vrlo popularan među širim masama, vladajući ga nastoje kompromitirati i srušiti njegovu dominaciju. Događaji koji su se unutar HSS-a odvijali sredinom 20-ih godina išli su tome na ruku. Prije svega mislim na disidentstvo visokih dužnosnika podravskoga HSS-a zbog nezadovoljstva učlanjenjem stranke u zelenu seljačku internacionalu, te pad popularnosti nakon napuštanja republikanizma i ulaska u koaliciju s radikalima na državnoj razini. Hrvatska federalistička seljačka stranka, koja nastaje nakon toga, pokušavala se nametnuti kao alternativa HSS-u te dolazi do velikih političkih sukoba unutar hrvatskih stranaka. Protivnici HSS-a u Koprivnici još su više ojačali nakon formiranja drugog Hrvatskog bloka. Vlastima je na ruku išla i kruta politika samog Kraljića koji je obraćunima s neistomišljenicima unutar svojih redova pridonio stvaranju velikih podjela u koprivničkom HSS-u.

Oblasni izbori početkom 1927. godine bili su test koji je pokazao slabljenje Kraljića u Koprivnici te jačanje federalista i frankovaca, što vlasti koriste za treću suspenziju Kraljića s mesta gradonačelnika. Ta je odluka došla na plodno tlo jer je ovaj put postojala kritična masa koja je optužbe za korupciju, nepotizam i prnevjeru znala iskoristiti u svoje političke svrhe. Hrvatske stranke tako su se zamarale u sukobima kojima su najviše profitirale režimske strukture, a na štetu stanovnika i grada. Godine 1927. čak su tri puta održani izbori koji su prilično umorili građane, no očito je da su stanovnici Koprivnice bili željni rješenja krize jer su u velikom broju izašli na izbole. Parlamentarne izbole 1927. u koprivničkom je kotaru, zahvaljujući glasovima sa sela, dobio HSS, čime je Kraljić osvojio svoj drugi zastupnički mandat.

Međutim, lokalne izbole u Koprivnici obilježila je veoma prljava kampanja i kruta retorika. Kriza vlasti nakon izbora, na nezadovoljstvo građana, ipak nije okončana jer niti jedna stranka nije osvojila dovoljno vijećničkih mandata za sastavljanje vlasti. Koaličijski potencijal stranaka također nije bio na zavidnoj razini jer očito kompromisa među strankama zbog osobnih interesa pojedinaca nije moglo biti. Rezultati izbora pokazali su da je popularnost razjedinjenog HSS-a u Koprivnici pala na najnižu razinu dotad, ali na iznenadenje hrvatskih stranaka, osnažio je SDS. Politička trakovica tako se nastavila i 1928. kad je na ponovljenim izborima HB na jedinstvenoj listi osvojio najveći broj mandata dotad. No, prema naputku vrha Seljačko-demokratske koalicije, vlast u Koprivnici je konačno formirala koalicija SDS-a, HSS-a i HPS-a, koja je za gradonačelnika postavila mladog Malančeca.

To rješenje također nije dugo trajalo jer su interesi pojedinaca ponovno nadišli opći interes. Zbog straha za vlastitu poziciju Kraljić je isprovocirao rušenje gradonačelnika te za njegova nasljednika postavio svog pouzdanika Lea Jansona. U početno vrijeme diktature Kraljić je preko njega, zahvaljujući većini u Gradskom vijeću, upravljao gradom. No, režim takvu situaciju nije dugo tolerirao. Raspuštanjem Vijeća banska je vlast na čelo grada postavila ljudi koji su prihvatali

politiku diktature. Gradonačelnikom tako postaje Vladimir Malančec koji je, očito iritiran Kraljićevim postupkom, prihvatio novu državnu politiku. Time je na umjetan način kriza prekinuta, no stari problemi Koprivnice nisu riješeni, nego su samo stavljeni pod tepih, a sve više novih izazova bilo je na vidiku. Kriza vlasti tako nije prekinuta zbog demokratskog procesa ili dogovora, nego smisljenom političkom direktivom režimskih velikosrpskih krugova koji su, postavivši sebi odanog čovjeka na čelo grada, ušutkali druga razmišljanja. Politička prepucavanja i nemogućnost postizanja dogovora demokratski nezrelih koprivničkih političara nanosili su štetu građanima, ali to nikako nije opravданje režimu za nametanje svoje volje i ustoličenje kadrova koji su mu se prodali.

SUMMARY

Following the formation of Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes (abbrev. SHS), the political life in Koprivnica's Podravina region is dominated by the Peasants Party HSS and its most prominent politician in the 1920s Ivan Kraljić, the mayor of Koprivnica.. Since Kraljić was popular among the citizens and often in confrontation with the governing regime, authorities tried to discredit him and thus decrease his influence. This was also supported by Stjepan Radić's political stands in mid 1920s, when inter-party turmoil caused weakening of the HSS party in Koprivnica region. Once two other parties had been formed, namely the HFSS and Croatian bloc (Hrvatski blok), a conflict erupted among the Croatian parties which caused HSAS dropping down in popularity in the town of Koprivnica. When the mayor Kraljić was eventually suspended and relieved from his duty, a local government went into a crisis, deepened further by political confrontations in pre-election campaigns. Despite bad economic situation, the political crisis lingered unresolved, due to lack of compromise and disagreement among the parties, until the repeated elections, when a mayor was elected with the help of agreement reached with SDK leadership. The political squabble was quieted down with enforcing a dictatorship, when the regime installed a young lawyer Vladimir Malančec as the mayor.

LITERATURA

- Arhiv časopisa Podravine. URL:<http://www.meridijani.com/?meridijan=magazines>. (25. XI. 2008.)
- FELETAR, Dragutin, PETRIĆ, Hrvoje, Bibliographia Podraviana: izbor iz literature o Podravini, knjiga 1, Koprivnica, Hrvatski zemljopis - Naklada »Dr. Feletar«, 2001.
- FELETAR, Dragutin, Podravina, Koprivnica, Centar za kulturu - Muzej grada Koprivnice, 1989.
- KOLAR-Dimitrijević, Mira, Grad Koprivnica i njegovi ljudi u vrijeme velike svjetske gospodarske krize, Podravina 11, Samobor, Meridijani, 2007., str. 138 - 156.
- KOLAR-Dimitrijević, Mira, Stjepan Radić i Podravina u vrijeme oblasnih samouprava 1927. do 1928., Podravina 7, Samobor, Meridijani, 2005., str. 47 - 51 i 65 - 80.
- KOLAR-Dimitrijević, Mira, Trnoviti životni put đurđevačkoga političara Tome Jalžabetića, Đurđevečki zbornik: v povodu 70. obljetnice življeljna Đuke Tomerlina-Picoka, Đurđevac, Rajna Golubić, Ivan Hodalić, Velimir Piškorec, 1996., str. 248 - 257.
- KRUŠELJ, Željko, U žravnju državnog terora i ustaškog terorizma, Koprivnica, Hrvatski zemljopis, Naklada »Dr. Feletar«, 2001.
- MATKOVIĆ, Hrvoje, Povijest Hrvatske seljačke stranke, Zagreb, P.I.P. Pavičić, 1999.
- MATKOVIĆ, Hrvoje, Povijest Jugoslavije (1918. - 1991.), Hrvatski pregled, Zagreb, P.I.P. Pavičić, 1998.
- PETRIĆ, Hrvoje, Razvoj HSS-a i seljačkog pokreta u Koprivnici i koprivničkoj Podravini od 1929. do 1941. godine, Časopis za suvremenu povijest 34 (2002), br. 1. Zagreb, 2002., str. 141 - 157.

PRIBIĆEVIĆ, Svetozar, Diktatura kralja Aleksandra, Zagreb, Globus, 1990.

VELAGIĆ, Savo, Izbori između dva svjetska rata, Podravski zbornik 26/27, Koprivnica, Muzej grada Koprivnice, 2001., str. 117 - 130.

Hrvatski državni arhiv (HDA)

01.1561: Fond Služba državne sigurnosti - Republički sekretarijat za unutarnje poslove Socijalističke Republike Hrvatske 1945. - 1987. (SDS RSUP SRH). Br. 01.21.

144.2: Savska banovina.

815: Fond Radić.

Grupa XXI: Politička situacija i izbori.

Grupa XXIII: Izbori u Kraljevini Jugoslaviji.

Muzej Grada Koprivnice

Demokrat, Koprivnica 1(1919.), 2(1920.).

Domaće ognjište, Koprivnica 2(1927.).

Hrvatska Podravina, Koprivnica 1(1927.).

Hrvatski narod, Koprivnica 1(1923.), 2(1924.).

Hrvatsko kolo, Koprivnica 1(1927.).

Koprivničke novine, Koprivnica 1(1924.), 3(1926.), 3(1927.).

Koprivnički Hrvat, Koprivnica 1(1928.), 3(1929.), 4(1930.).

Podravske novine, Koprivnica 1(1930.).

OLTARI ŽUPNE CRKVE UZNESENJA BLAŽENE DJEVICE MARIJE U MOLVAMA

ALTARS OF BLESSED VIRGIN MARY'S ASCENSION IN MOLVE

Dragan Damjanović

Filozofski fakultet

Odsjek za povijest umjetnosti

Ivana Lučića 3

10 000 Zagreb

e-mail: dragan.damjanovic@gmail.com

Primljeno / Received: 2. 2. 2009.

Prihvaćeno / Accepted: 6. 6. 2009.

Rad ima dvije pozitivne recenzije

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

UDK / UDC 902.2 (495.5) Molve

SAŽETAK

Molvarska crkva nesumnjivo se ubraja među najveće i najvažnije sakralne građevine Hrvatske u 19. stoljeću. Činjenica da ju je projektirao jedan od najvećih arhitekata hrvatskog historicizma, Franjo Klein, u prvi je plan znanstvenog interesa stavila ponajprije oblikovno rješenje te građevine, no ona je jednako zanimljiva i zbog unutarnje opreme, gotovo u cijelosti nabavljenje krajem 19. i početkom 20. stoljeća.

Crkva je podignuta između 1855. i 1862. godine. Nakon dovršetka opremljena je većim dijelom inventarom iz stare župne crkve jer se nije raspolagalo s dovoljno novca za nabavu nove opreme. Dva barokna oltara iz 18. stoljeća - svete Katarine i svetog Antuna, koji su tom prigodom premješteni u crkvu i danas se nalaze u brodu te građevine, samo su im promijenjeni titulari - od početka 20. stoljeća posvećeni su Srcu Isusovu i Lurdskoj Gospi. U vrijeme kad je arhitektonski dovršavana crkva, naručena je velika oltarna pala Uznesenja Blažene Djevice Marije, koja i danas stoji na glavnom oltaru. Naslikao ju je nepoznati majstor dijelom po predlošku Immaculate španjolskoga slikara Bartolomea Estebana Murilla.

Nabava novog inventara molvarske crkve počela je tek krajem 19. i početkom 20. stoljeća, ponajprije zahvaljujući tomu što je mjesto tada imalo vrlo sposobnog župnika Blaža Tomašića. Najprije je kupljen glavni oltar, i to 1897. u Tirolu od tvrtke Ferdinanda Stuflessera. Riječ je o jednom od najvećih oltara hrvatskoga historicizma. Nabavu dvaju pobočnih oltara, svetog Antuna i svetog Nikole, za transept molvarske crkve župnik Tomašić je pokrenuo 1904. godine. Htio ih je, kao i glavni oltar, kupiti od Stuflessera u Tirolu, ali to mu nije dopustila hrvatska Zemaljska vlada u Zagrebu koja je naredila da se ti oltari moraju naručiti od neke hrvatske tvrtke kako bi se potaknuo razvoj domaćeg obrta. Iako je Tomašić pokušao zaobići tu naredbu, to mu naposljetku nije uspjelo. Zemaljska vlada dala je izradu projekata za nove pobočne oltare molvarske crkve u ruke zagrebačkom arhitektu Stjepanu Podhorskem. Stolarski dio arhitekture oltara izradio je zagrebački stolar Gjuro Fröhlich, a samo su skulpture naručene iz Tirola - od kipara Josefa Runggaldiera. Od skulptura na novim pobočnim oltarima ikonografski je najzanimljivija ona svete Filomene, svetice čiji je kult u 19. stoljeću bio vrlo jak. Nakon što je na Drugom vatikanskom koncilu 1961. ukinut praznik te svetice, zbog slabih dokaza njezina postojanja niša gdje se njezina skulptura nalazi u molvarskoj crkvi bila je zatvorena i tek je prije nekoliko godina ponovno otkriveno njezino postojanje.

Ključne riječi: Molve, župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije, historicizam, neoromanika, neorenesansa, Ferdinand Stuflesser, Josef Runggaldier, Stjepan Podhorsky, Gjuro Fröhlich, Blaž Tomašić

Key words: Molve, parish church of Blessed Virgin Mary's Ascension, Historicism, Neo-romanticism, Neo-renaissance, Ferdinand Stuflesser, Josef Runggaldier, Stjepan Podhorsky, Gjuro Fröhlich, Blaž Tomašić

UVOD

Molvarska crkva nesumnjivo se ubraja među najveće i najvažnije sakralne građevine Hrvatske u 19. stoljeću. Činjenica da ju je projektirao jedan od najvećih arhitekata hrvatskog historicizma, Franjo Klein, u prvi je plan znanstvenog interesa stavila ponajprije oblikovno rješenje te građevine, no ona je jednakom zanimljiva i zbog unutarnje opreme, gotovo u cijelosti nabavljeni krajem 19. i početkom 20. stoljeća.

Istraživanjima se pokazalo kako okolnosti naručivanja ove opreme, osobito glavnog i dvaju pobočnih oltara, te njihovo stilsko rješenje nisu zanimljive samo iz perspektive mikrohistorije, nego i cijele povijesti hrvatskog historicizma jer se kroz njih jasno može iščitati s koliko se problema suočavao Odjel za bogoslovje i nastavu Zemaljske vlade pri nastojanju da osigura što veći dio poslova na opremanju crkvi djelima domaćih umjetnika i obrtnika.¹

OLTARI MOLVARSKE CRKVE NAKON DOVRŠENJA ARHITEKTONSKIH RADOVA 1862. GODINE

Kada je 1862., nakon sedam godina gradnje, dovršena, molvarska je crkva postala jedna od najvećih sakralnih građevina podignutih u Hrvatskoj u 19. stoljeću. Goleme troškove njezine gradnje većim su dijelom snosili molvarski župljeni koji stoga nisu imali dovoljno sredstava da je odmah u cijelosti opreme reprezentativnim inventarom. Dobar dio potrebne opreme bio je stoga prenesen iz stare župne crkve. U novoj je građevini postavljeno pet oltara, od kojih su, prema tvrdnjama tadašnjeg župnika Franje Drobčeca,² samo dva bila nova - svete Ane i svetog Nikole.³ Nije poznato kako su izgledali jer nisu sačuvani, a nije, nažalost, sačuvana, koliko se zasad može reći, niti jedna fotografija unutrašnjosti građevine prije nabave nove opreme krajem 19. i početkom 20. stoljeća. Na osnovi pisanih izvora sigurno je samo da su stajali u transeptu⁴ te da su bili od umjetnog mramora, a možda su izrađeni od strane arhitekta, zlatara i slikara Josipa Prokša koji je oslikao svetište i prozore crkve 1863. godine,⁵ a u to se vrijeme često bavio i projektiranjem te mramoriranjem oltara. Iz stare su crkve prenesena preostala dva pobočna oltara, svetog Antuna

¹ Od oltara molvarske crkve dosad je u literaturi obrađivan u nešto većoj mjeri samo glavni oltar - Maruševski, 1994., 511; Petrić, 1998., 95; Jalšić, 1998., 136 - 137; Kraševac, 2003., 234; Kraševac, 2005., 71, 174 - 175.

² Drobčec je bio župnik u Molvama od svibnja 1858. do svibnja 1866. godine.

³ AŽM, Liber memorabilium, str. 56.; Občina Molvarska, Iz Molvah, dne 27. prosinca, Katolički list, Zagreb, br. 1., 7. 1. 1864., str. 5 - 6; Molvarski župnik Blaž Tomašić isticao je početkom 20. stoljeća kako su svi pobočni oltari u novoj crkvi preneseni iz stare. NAZ, NDS, dosje br. 2743-1908., dopis župnog ureda u Molvama NO-u, br. 14., Molve, 26. 3. 1895.

⁴ Magjerec, 1957., 32.

⁵ Občina Molvarska, Iz Molvah, dne 27. prosinca, Katolički list, Zagreb, br. 1., 7. 1. 1864., str. 5 - 6.

i svete Katarine, na kojima su izvršeni određeni popravci.⁶ Ti oltari i danas stoje u crkvi. Riječ je o jednostavnim baroknim oltarima istovjetne i prilično jednostavne arhitektonske raščlambe. Titular im je poslije promijenjen, ali iz literature je poznato da je lijevi, danas oltar Srca Isusova, bio posvećen svetoj Katarini, a desni, danas oltar Majke Božje Lurdske, svetom Antunu.⁷ Na ta dva oltara još uvijek stoji pet drvenih baroknih skulptura, prenesenih iz stare crkve. Na nekadašnjem oltaru svete Katarine sačuvana je barokna skulptura svete Doroteje, postavljena u donji dio oltara između stupova,⁸ a u gornjem dijelu oltara, u atici, stoji kip svetog Ivana Nepomuka. U donjem dijelu nekadašnjeg oltara svetog Antuna stoe, pak, barokne skulpture apostola Šimuna i Jude Tadeja,⁹ a u atici skulptura isusovačkog propovjednika svetog Franje Ksaverskog. Većina oltara stare molvarske crkve podignuta je između 1750. i 1780. godine,¹⁰ pa se može pretpostaviti da su u tom vremenu izrađene i sve spomenute sačuvane barokne skulpture u toj građevini, što u osnovi potvrđuje i njihovo stilsko rješenje. Od sačuvanih baroknih skulptura, sveta Doroteja je najbolji rad, a ostale su slabije kvalitete.

Osim spomenutih četiriju pobočnih oltara, u novu je molvarsку crkvu početkom 60-ih godina 19. stoljeća postavljen i novi glavni oltar. Čini se, međutim, da se radilo o vrlo jednostavnom oltaru koji je u osnovi sadržavao samo menzu s tabernakulom iza koje je na stražnjem zidu crkve stajala velika slika Uznesenja Blažene Djevice Marije,¹¹ koju je župa nabavila 1861. - 1862. godine po cijeni od 700 forinti, skupljenih dobrovoljnim prilozima župljana.¹² Ugovor o naručivanju te slike, nažalost, nije sačuvan, tako da se nije moglo ustanoviti tko je njezin autor. Riječ je o vrlo velikom radu, nastalom prema predlošku kompozicije španjolskoga baroknog slikara Estebana Murilla *Ukazanje Bezgrešne Blažene Djevice Marije* (iz oko 1678.).¹³ Središnji dio kompozicije - stav Bogorodice i anđeli koji je okružuju - preuzet je gotovo u potpunosti s Murillova platna. Ispušten je samo motiv polumjeseca po kojemu na predlošku Marija gazi. Na vrhu slike dodan je prikaz Svetog Trojstva, a na dnu vjernici kako se u molitvi obraćaju Bogorodici. Slika je nesumnjivo poslije preslikavana, pa je teško posve pouzdano govoriti o njezinim oblikovnim karakteristikama, no sigurno je da njezin autor, osim što dopunjaje izvornu kompoziciju, ima i bitno drugačiji pristup slikarstvu uopće. Slikar molvarske pale u maniri sredine 19. stoljeća posve zanemaruje Murillov barokni potez, slikajući jasne, tvrde bidermajerske konture. Kod njega također nema snažnih kontrasta svjetla i sjene, a ne može podnijeti ni nedefinirane zamračene dijelove koje vidimo na Murillovoj slici pa i njih popunjava raznim motivima - glavama vjernika i oblačićima. Sa zadrškom se može zaključiti (budući da, kako je već rečeno, današnji izgled slike zasigurno posve ne odražava izvorno stanje) da je autor ove slike slabiji majstor, vjerojatno neki putujući slikar koji je u tom vremenu opremao crkve po monarhiji.

⁶ AŽM, Liber memorabilium, str. 56.

⁷ Magjerec, 1957, 32.

⁸ Magjerec, 1957, 26.

⁹ Magjerec, 1957, 26.

¹⁰ HDA, mikrofilmovi br. D.D. 481 - 484., Kanoničke vizitacije Zagrebačke nadbiskupije, Komarnički arhiđakonat.

¹¹ Da je na ovome mjestu stajala slika, navodi se prema: Magjerec, 1957., 32.

¹² »Durch eine eigene abgesonderte Sammlung wurde ein, mit vergoldeten Rahmen gefaßtes Altarbild, die Himmelfahrt Maria vorstellend, um 700 fr. Ö. W. angeschafft.«, HDA, Fond br. 434., CUVK, Kut. br. 236, dosje 1862-8; 30-112/4, Dopis Varaždinsko-đurđevačke pukovnije Zemaljskoj generalkomandi u Zagrebu, br. 355, Bjelovar, 11. 11. 1862.

¹³ Za ukazivanje na Murillovu sliku kao predložak za oltarnu palu crkve u Molvama zahvaljujem dr. sc. Sanji Cvetnić.

NABAVA NOVOG GLAVNOG OLTARA 1895. - 1898.

Molvarska je župa cijelo desetljeće nakon završetka arhitektonskih radova bila opterećena dugovima za gradnju crkve, pa se s dalnjim uređenjem te građevine moralo pričekati. No, ni poslije stvari neće teći glatko. Hrvatsku je naime, kao i cijelu Austro-Ugarsku Monarhiju, pa i ostatak svijeta, 1873. godine zahvatila velika ekonomска kriza koja se snažno osjećala i u Molvama. Gotovo punih 30 godina, od početka 60-ih do početka 90-ih, stoga se niti nisu izvodili veći zahvati u molvarskoj župnoj crkvi. Marko Horvat, nasljednik župnikâ koji su sagradili crkvu, Josipa Gjikete i Franje Drobčeca, od znatnijih je radova uspio izvesti samo dogradnju platoa ispred crkve.

Spomenuta je gospodarska kriza po svoj prilici bila i glavni razlog što ni Horvatov nasljednik Blaž Tomašić, nakon što je 1881. preuzeo u ruke molvarsku župu, niz godina nije pristupio dalnjem unutarnjem uređivanju župne crkve. Kako je, međutim, u govoru pri preuzimanju župe mještanima obećao »da će nastojati opremiti i ukrasiti novu crkvu« te je u tu svrhu i skupljao priloge, a do 1889. godine ništa na tom polju nije učinio, župljani su Tomašića, navodeći još cijeli niz prigovora na njegov rad u župi, tužili Nadbiskupskom duhovnom stolu u Zagrebu te sudovima u Đurđevcu i Bjelovaru.¹⁴ Iako je Tomašić tvrdio da je s opremanjem crkve čekao dok ne prikupi dovoljno novca, nesumnjivo ga je upravo ta tužba potaknula da počne s konkretnim koracima u ukrašavanju građevine i naručivanju novog inventara. Najprije je 1890. - 1891. dao oslikati crkvu po Marku Antoniniju, a zatim je 1892. počeo s nabavljanjem nove opreme.¹⁵ Prvi predmeti koje je nabavio bile su slike Srca Isusova i Srca Marijina, kupljene 1892. od nepoznate, vjerojatno tirolske tvrtke,¹⁶ koje su poslije postavljene u svetištu sa strana glavnog oltara.¹⁷ Parcijalno uređivanje pojedinih dijelova crkve nije ga, međutim, zadovoljavalo. Držao je da cjelokupna tadašnja oprema te građevine ne odgovara ni stilskim rješenjem, ni reprezentativnošću¹⁸ te da se treba pristupiti njezinu potpunom preuređenju. Glavni mu je oltar pritom bio osobito trn u oku, dok su pobočni još neko vrijeme mogli poslužiti, pa je stoga i odlučio najprije pristupiti njegovoj nabavi.¹⁹

Osim tužbe župljana i novca koji se s vremenom nakupio u blagajni, čini se kako je župnika Tomašića na opsežnije zahvate u obnovi i unutarnjem opremanju molvarske crkve potaknuo i tadašnji predstojnik Odjela za bogoslovje i nastavu hrvatske Zemaljske vlade, Iso Kršnjavi. Preusmjerivši golemu količinu sredstava u financiranje raznih kulturnih projekata, Kršnjavi je omogućio, u prvoj polovini 90-ih godina 19. stoljeća, dotad neviđen procvat umjetnosti u Hrvatskoj. Rijetko je koji veći zahvat na gradnji ili obnovi sakralnih i javnih građevina u tom vremenu mogao proći bez njegova utjecaja, pa je takav slučaj i s crkvom u Molvama. Prema svjedočenju sa-

¹⁴ NAZ, NDS, dosje br. 5444-1895., tužba Martina Kollara, Martina Kovačića, Franca Ivančana i Mike Rakačića, župljana župe Molve, Molve, 25. 7. 1889.

¹⁵ AŽM, Liber memorabilium, str. 70.

¹⁶ AŽM, Liber memorabilium, str. 70.

¹⁷ Magjerek, 1957, 34.

¹⁸ Govoreći o opremi koju je u crkvu postavio župnik Drobčec, a koja se nije bitno mijenjala do njegova vremena, istaknuo je: »Stoga razloga nije niti pomisliti mogao da u njoj žrtvenike prema štalu crkve podigne, već je žrtvenike iz stare kapele za vrieme - do bolje sgode - u novu crkvu ponamjestio, koji svojom vanjskinom kvare unutrašnji izgled crkve te niti odgovaraju pravilam crkvene umjetnosti niti su kadri probuditi u srcima vjernika čuvstva pobožnosti i bogoljubnosti.« NAZ, NDS, dosje br. 2743-1908., dopis župnog ureda u Molvama NDS-u, br. 14., Molve, 26. 3. 1895

¹⁹ »Nu ipak, premda su mali žrtvenici dosta trošni i jednostavni, veliki žrtvenik, koji bi imao biti kao kruna svemu crkvenom uredjenju, izgleda najgore. On bo po pravu niti nije žrtvenik u pravom smislu rieči, jer osim svetohraništa i nema ništa na njem, osim nekoliko dasaka bez svake figuralne ili ornamentalne dekoracije i veliki je žrtvenik za župnu crkvu molvansku neobhodno potrebit.« NAZ, NDS, dosje br. 2743-1908., dopis župnog ureda u Molvama NDS-u, br. 14., Molve, 26. 3. 1895.

moga Tomašića, Kršnjavi je osobno posjetio Molve 1898. godine i pritom obećao pomoć za popravak pročelja i krova, koji su s vremenom dosta propali.²⁰ Župnik se zasigurno zabunio s godinom posjeta jer 1898. Kršnjavi više nije bio odjelni predstojnik. Radilo se o nešto ranijem datumu, najvjerojatnije o kolovozu 1895. kada je, prema novinskim izvještajima, Kršnjavi posjetio Đurđevački kotar.²¹ Bez obzira na to što je u Molvama boravio koju godinu prije, sigurno je da je njegov utjecaj osigurao župi dobivanje pomoći od 700 forinti kojom je realizirana prilično cjelovita arhitektonska sanacija objekta - popravak odvodnje s krova te crkvenih pročelja.²² Vladina pomoć time je omogućila odvajanje većih sredstava za novu unutarnju opremu crkve.

Budući da se u crkvenoj blagajni do početka 1895. godine prikupio znatan iznos od 4000 forinti,²³ Tomašić je konačno mogao početi s dugo željenom nabavom novoga glavnog oltara. Od tvrtke kipara Christiana Mahlknechta u dolini Gröden u Tirolu župnik je stoga u proljeće iste godine naručio projekt koji je odmah poslao Nadbiskupskom duhovnom stolu u Zagrebu kako bi dobio odobrenje za njegovu izvedbu.²⁴ Spomenuta tvrtka isprva je zatražila za oltar 3000 forinti, ali je cijenu ipak spustila za 500 forinti.²⁵ Budući da je župa u tom trenutku, kako je već istaknuto, raspolagala znatnom ušteđevinom, nikakvih novčanih zapreka za naručivanje oltara nije bilo, pa je Nadbiskupski duhovni stol Tomašićevu molbu odmah proslijedio Zemaljskoj vladi.²⁶ Vlada je naime, nakon razvojačenja Krajine, preuzela kontrolu nad gradnjom i opremanjem crkava svih konfesija na bivšem vojnem području na kojemu se do 1870. godine nalazila i molvarska župa. Patronatska prava i dužnosti ostali su u rukama vladara, no bili su isključivo formalnog karaktera. Vlada je samostalno nadzirala fondove, odnosno zaklade (od kojih je najvažnija bila »*Krajiška imovna, uzgojna i obrazovna zaklada*«) iz kojih su isplaćivane pripomoći za župe.²⁷ Iako su se crkve na tom području trebale i dalje graditi te popravljati ponajprije iz crkvene imovine i pripomoći župljana,²⁸ a zemaljska su se sredstva dodjeljivala isključivo u slučaju kada zbog siromaštva to nije bilo moguće,²⁹ vlada je zadрžala kontrolu nad ovim radovima. Upravo je stoga, iako je skladno pravilima molvarska župa osigurala cjelokupan potreban iznos za izvedbu glavnog oltara, njegovo naručivanje ipak morala odobriti Zemaljska vlada.

Dobivanje dopuštenja od Zemaljske vlade nije, međutim, proteklo glatko. Činjenicu da se župnik obratio tirolskoj radionici oltara, a ne domaćim obrtnicima, Odjel za bogoštovlje i nastavu smatrao je nepriličnim postupkom. Ustvrdili su kako su domaći obrtnici sposobni izvesti oltare toga tipa jednako kvalitetno, pa i uz manju cijenu, stoga nije potrebno obraćati se stranim tvrtkama.

U dopisu Nadbiskupskom duhovnom stolu vlada je tako istaknula: »*Kr. zemaljsko vladin Odio za bogošt. i nastavu časti se prečastni duhovni stol upozoriti da se ovakove radnje u Tirolu i drugdje van naše zemlje sgotovljavati daju, zato i vlada vazda koli sa kulturnog, toli sa narodno-*

²⁰ »Godine 1898. kad je presvetli gospodin dr. Izidor Kršnjavi bio u Molvama zamolio sam ga, da bi se on zauzeo kao odjeljni predstojnik za bogoštovje i nastavu da bi nam visoka kr. zem. Vlada opet reštaurirala crkvu izvana, koja se medutim opet od zla vremena riunirala - presvetli gospodin mi je to u crkvi obećao i svoje obećanje izpunio jer je njegovim posredovanjem visoka kr. zemaljska vlada dala opet svu crkvu prekriti, nove uvale namjestiti, odvodne cjevi promieniti te svu crkvu pobjojadisati izvana, što je stajalo oko 700 forintih.« AŽM, Liber memorabilium, str. 70 - 71.

²¹ Presvjetli g. odjelni predstojnik dr. Iso Kršnjavi u našem kotaru, Podravac, Virje, br. 16., 15. 8. 1895., str. 2 - 3

²² AŽM, Liber memorabilium, str. 70 - 71.

²³ NAZ, NDS, dosje br. 2743-1908., dopis župnog ureda u Molvama NDS-u, br. 14., Molve, 26. 3. 1895.

²⁴ NAZ, NDS, dosje br. 2743-1908., dopis župnog ureda u Molvama NDS-u, br. 14., Molve, 26. 3. 1895.

²⁵ NAZ, NDS, dosje br. 2743-1908., dopis ZVBIN-a NDS-u, br. 6993., Zagreb, 26. 6. 1895.

²⁶ NAZ, NDS, dosje br. 2743-1908., sjednica NDS-a od 5. 3. 1895., br. 1506.

²⁷ Novak, 1908, 113, 129.

²⁸ Novak, 1908, 105 - 106.

²⁹ Novak, 1908, 109.

ekonomskog stanovišta veliku važnost na to polaže da se umjetni obrt podigne u zemlji, pa je tako neobhodno potrebno da se ovakove radnje rafiniranih strukovnjaka sgotovljavaju u zemlji, a to već toga radi da se u prvom redu pruži prilika domaćim našim obrtnikom, da se sve to više napose za takova poduzeća, a u drugom redu da novac ne odlazi iz zemlje, pa k tomu još u najviše slučajevih za dvojbene radnje u pogledu ljepote i solidnosti izradbe. Stolari, kipari, pa i slikari zagrebački dokazali su ne jednom da su sposobni proizvadzati krasne gotske žrtvenike, koji u solidnosti, slogu i korektnoj izradbi nadmašuju radnje iz Tirola, koje se amo šalju, bez da su ciene skuplje, no što ih sadržaju ponude tirolskih tvornica. U ovom slučaju naglasiti je da bi se po sudu stručnjakah ovaj žrtvenik za svotu od 2500 for. odnosno 2800 fr. po domaćem stolaru, kiparu i slikaru solidnije, u pravijem slogu i umjetnički savršenije izraditi mogao.«³⁰

U tom se otpisu Zemaljske vlade nesumnjivo može prepoznati ruka Ise Kršnjavog, iako ga je formalno potpisao u ime bana Khuen-Hedervaryja Vjekoslav Klein, predstojnik vladina Odjela za pravosuđe. Na samom početku svoga društvenog angažmana Kršnjavi je, naime, u programatskom članku »*Kako da nam se država obogati?*« razložio kako budućnost Hrvatske leži upravo u razvoju domaćeg obrta.³¹ Nakon što je uspio u osnivanju Obrtne škole, držao je da se u Hrvatskoj stvorila skupina kako sposobnih arhitekata koji mogu izrađivati projekte za ovakve oltare, tako i obrtnika koji mogu te projekte izvesti, pa je poticao župnike da naručuju umjetnine za svoje crkve preko Društva umjetnosti,³² nastojeći ih spriječiti da naručuju »*jeftine tirolske umjetničke strahote.*«³³ Iako se dio župnika spremno odazvao na njegove pozive, neki su nastavili kupovati umjetnine u Tirolu jer su ih smatrali kvalitetnijima od domaćih, a jedan od njih je bio i Blaž Tomašić.

U spomenutom i dijelom citiranom dopisu vlada je prigovorila manje-više svim dijelovima Mahlknechtove ponude i projekta. Ponuđeno smanjenje cijene bilo im je osobito sumnjivo - nisu vjerovali da se oltar projektiran za 3000 forinti može izvesti u istim formama s popustom od 500 forinti. Smatrali su nadalje da primijenjeno rješenje ne odgovara izvedbi u drvu te da dijelovi oltara »*ne stoje u liepom i organičnom savezu.*«³⁴ I stilsko je rješenje bilo diskutabilno. Iako je župnik tvrdio da je projektiran u stilu sukladnom arhitekturi crkve, romaničkom,³⁵ stručnjaci Zemaljske vlade nisu bili istoga mišljenja. Ustvrdili su kako je Mahlknecht primijenio rješenje u kojem se u donjem dijelu oltara miješa gotički i romanički stil, dok su gornji dio ocijenili gotovo renesansnim. Budući da se u to vrijeme izrazito pazilo na stilsko jedinstvo sakralnih prostora - odnosno da svi predmeti koji se naručuju za sakralne (pa i ostale građevine) budu stilski sukladni arhitekturi prostora u koji se postavljaju - ova je stilска nedosljednost bila jedan od glavnih razloga zbog kojih je vlada odbila Mahlknechtov projekt.³⁶ Jesu li te tvrdnje iz Zagreba bile osnovane, ne može se ustanoviti jer projekt, nažalost, nije sačuvan, pa točne njegove oblikovne karakteristike nisu poznate.

Usprkos svim prigovorima, Zemaljska vlada ipak nije Tomašiću strogo zabranila da nastavi s nabavom oltara u Tirolu - samo mu je preporučila da se njegova izrada povjeri domaćim obrtnicima. Zagrebački Nadbiskupski duhovni stol nije previše intervenirao u vladinu preporuku pro-

³⁰ NAZ, NDS, dosje br. 2743-1908., dopis ZVBiN NDS-u, br. 6993., Zagreb, 26. 6. 1895.

³¹ Maruševski, 1986., 55.

³² Iso Kršnjavi, Izvješće tajnika, 3. godišnje izvješće Družtvu umjetnosti u Zagrebu. Za godinu 1881., Zagreb, 1882., str. 11 - 12.

³³ Kraševac, 2005., 84.

³⁴ NAZ, NDS, dosje br. 2743-1908., dopis ZVBiN NDS-u, br. 6993., Zagreb, 26. 6. 1895.

³⁵ NAZ, NDS, dosje br. 2743-1908., dopis župnog ureda u Molvama NDS-u, br. 14., Molve, 26. 3. 1895.

³⁶ »*U arhitekturi nije nipošto izražen čisti, strogi pravac sloga, te su romanski i gotski oblici upopriješko pobacani, a gornjemu krovu iznad glavne slike bilo bi mjesto prije u renesans okviru nego li ovdje.*« NAZ, NDS, dosje br. 2743-1908., dopis ZVBiN NDS-u, br. 6993., Zagreb, 26. 6. 1895.

sljedujući je Tomašiću, jedino su dodali u dopisu kako bi bilo najbolje da se, ako se odluči povjeriti rad domaćim tvrtkama, od arhitekata obrati Hermanu Bolléu,³⁷ voditelju Obrtne škole, koji je u to vrijeme radio na restauraciji zagrebačke katedrale te gradnji, restauraciji i opremanju brojnih drugih sakralnih građevina po cijeloj Hrvatskoj.

Tomašić se posve oglušio na preporuke i Zemaljske vlade i Duhovnog stola. Glavni oltar, do duše, ipak nije naručio od kipara Mahlknechta. Čini se, naime, da su vladine napomene o stilskom rješenju kod njega probudile sumnju o kvaliteti toga rada. Već se u rujnu 1895. godine obratio drugoj tirolskoj radionici oltara, i to Ferdinanda Stuflessera, od koje je naručio posve nov projekt, također po cijeni od 2500 forinti.³⁸ Projekt je ovaj put bio, prema tvrdnjama župnika Tomašića, stilski homogeniji - romanički bez gotičkih primjesa³⁹ - što potvrđuje i sam oltar koji je prema njemu izведен, a koji i danas стоји u crkvi. Župnik u tom trenutku nije imao ništa protiv toga da se arhitektonski dio oltara izvede kod domaćih obrtnika, samo je i dalje želio da se skulpture ipak izrade u Tirolu jer je smatrao da su tamošnje radionice svjetski poznate i mnogo bolje od domaćih.⁴⁰ Nadbiskupski je stol, međutim, ipak odlučio da se oltar u cjelini izvede u Tirolu jer bi sklapanje posebnih ugovora sa stolarima u Hrvatskoj i kiparom u Tirolu iziskivalo nove troškove, a i dodatno bi zakomplificiralo situaciju.⁴¹

Oltar je stoga u cijelosti predan Stuflesseru na izvedbu, ali njegova se izrada oduljila iz zasad nepoznatih razloga. Završen je tek sredinom 1897. godine nakon čega je poslan u Molve željeznicom.⁴² Moguće je kako je ta tvrtka u međuvremenu izrađivala skulpture s konzolama i baldahinima, postavljene na pilastre broda molvarske crkve. Osim toga, budući da je iz *Računske knjige* župe Molve očito kako je Tomašić osobno boravio u dolini Gröden u Tirolu 1896.,⁴³ vjerojatno se izradi oltara pristupilo tek nakon njegovih neposrednih pregovora s tvrtkom. Sudeći prema činjenici da je Stuflesser pohvalio sliku Uznesenja Blažene Djevice Marije s glavnog oltara,⁴⁴ može se pretpostaviti da je tom prigodom ponio i dimenzije te fotografiju olтарne pale.⁴⁵ Stuflesserova je pohvala Tomašiću nesumnjivo bila glavni motiv za zadržavanje te pale na glavnom oltaru u crkvi. Kipar je već tada primijetio da je riječ o kopiji prema Murillu, ali to župniku očito nije previše smetalo. Štoviše, čini se da je u njegovim očima ta okolnost još i povisila kvalitetu djela.

Nekoliko mjeseci nakon isporuke glavnog oltara, početkom 1898. godine, Stuflesser je u dva obroka isplaćeno najprije 1000.,⁴⁶ a zatim 1400 forinti.⁴⁷ Čini se da je oltar naposljetu stajao ipak nešto više od prvotno predviđene cijene, 2600 forinti, budući da je nakon ove dvije isplate Tomašić nastavio dugovati toj tirolskoj tvrtki još 200 forinti koje mu nije htio isplatiti sve dok ne ispravi pogrešku učinjenu pri izradi oltara - tabernakul je, naime, izveo s jednokrilnim, a ne dvokrilnim vratima, što je župnik očekivao da će biti ispravljeno pri naručivanju pobočnih žrtvenika.⁴⁸ Kako

³⁷ »Mnijem, da se dopis vis. Kr. Vlade u prepisu priobći župniku molvanskому s preporukom da prema istomu pokuša stvar urediti sa Zagreb. obrtnici, odnosno architektom Bolléom.« NAZ, NDS, dosje br. 2743-1908., sjednica NDS-a od 5. 7. 1895., br. 2768.

³⁸ NAZ, NDS, dosje br. 2743-1908., dopis župnog ureda u Molvama NDS-u, br. 52., Molve, 17. 9. 1895.

³⁹ Isto.

⁴⁰ Isto.

⁴¹ NAZ, NDS, dosje br. 2743-1908., sjednica NDS-a od 27. 9. 1895., br. 3853.

⁴² NAZ, NDS, dosje br. 2743-1908., dopis župnog ureda u Molvama NDS-u, br. 83., Molve, 9. 7. 1897.

⁴³ AŽM, računska knjiga župne crkve BDM u Molvah, 1896., br. 12.

⁴⁴ »Po njegovoj vlastitoj izjavi, to je slika u nebo uzeća Marijina jest izvrstna kopija u Murillovom originalu« Tomašić, 1901., 3.

⁴⁵ Ako, dakako, nekom drugom prilikom ovaj kipar nije boravio u Molvama i tada pohvalio ovu kompoziciju.

⁴⁶ NAZ, NDS, dosje br. 2743-1908., dopis NDS-a župniku Blažu Tomašiću, br. 398., Zagreb, 26. 1. 1898.

⁴⁷ NAZ, NDS, dosje br. 2743-1908., Ferdinand Stuflesser NDS-u, St. Ulrich, Gröden, 12. 3. 1898.

⁴⁸ AŽM, Blaž Tomašić Dijecezanskom računarskom uredu, Molve, broj 73. iz 1905.

od Stuflessera napisljetu nisu naručeni pobočni oltari, nije poznato je li taj iznos ikad isplaćen.

Obraćanjem tvrtki Stuflesser Tomašić je naručio oltar kod tada vjerojatno najcjenjenijega graditelja oltara u Austro-Ugarskoj Monarhiji. Do tvrtke je došao nesumnjivo preko kataloga pomoću kojih se Stuflesser, kao i drugi graditelji oltara u Tirolu, u to doba vrlo uspješno reklamirao.⁴⁹ U dopisu kojim je Nadbiskupskom duhovnom stolu nastojao opravdati naručivanje oltara iz »inozemstva«, a ne iz Hrvatske, Tomašić je neposredno naveo da su ga na taj postupak navele brojne »svjedočbe« (odnosno medalje) koje je Stuflesser dobio za svoje radove, a koje je vidio u katalogu tvrtke iz 1893. godine.⁵⁰

Tirol se, a osobito područje doline Gröden, pretvorio u drugoj polovini 19. stoljeća u središte masovne, dijelom i industrijske proizvodnje crkvene opreme. Bezbrojne sakralne građevine ne samo monarhije, nego i cijele Europe, pa i drugih kontinenata, naručivale su svoju opremu u Tirolu jer se držalo da radionice u toj pokrajini proizvode radove vrhunske kvalitete. I sam je župnik Tomašić imao vrlo slično mišljenje. Iстicao je tako »da je te vrsti obrt (proizvodnja opreme za crkve, nap. a.) postigao najveće savršenstvo u Tirolu« te da »se ne stide iz Tirola nabavljati još i dan danas naobraženje zemlje žrtvenike i statue«.⁵¹ Upornost koju je pokazao u nastojanjima da upravo u Tirolu kupi glavni te, kako će se poslije vidjeti, pobočne oltare, jasno svjedoči koliko je doista cijenio radove tamošnjih tvrtki.

Zbog masovnosti proizvodnje sintagma »tirolski oltar« poprimila je poslije, u literaturi 20. stoljeća, pejorativno značenje. S reafirmacijom historicizma kao stilske epohe u posljednjim desetljećima prošlog stoljeća ponovno se počela uviđati i zanimljivost tih djela, a među brojnim radionicama koje su djelovale u Tirolu uočeno je kako upravo Stuflesserovu karakterizira vrlo visoka razina kvalitete.⁵²

Kipar Ferdinand Stuflesser osnovao je svoju tvrtku 1875. godine, nakon povratka u Tirol sa studija u Münchenu kod kipara Josefa Knabla. Unutar tvrtke sam je radio isključivo skulpture, dok su arhitekturu oltara, projekte, pozlate i slične poslove izvodili brojni zaposleni majstori. Godišnje je tvrtka izradivala pedesetak oltara, a u razdoblju od oko dva desetljeća ukupno ih je izradila više od osam stotina.⁵³ I za Hrvatsku je Stuflesser izradio brojne oltare te pojedinačne kipove na oltarima. Istoču se pobočni oltari crkve u Vukovini u Turopolju, oltari u crkvi u Drenovcima u Slavoniji, svi oltari isusovačke crkve Srca Isusova u Zagrebu,⁵⁴ oltari župne crkve u Garešnici⁵⁵ te brojni drugi.

Usprkos tako masovnoj proizvodnji, Stuflesser je istaknuo župniku Tomašiću da je upravo glavni oltar molvarske crkve »najljepša njegova radnja u romanskom štilu«.⁵⁶ Ne treba, dakako, tu izjavu uzeti zdravo za gotovo, ni u pogledu stilskog karakteriziranja oltara, ni u pogledu tvrdnje da je riječ o jednom od najreprezentativnijih radova te tvrtke uopće budući da je kipar nesumnjivo htio laskati župniku Tomašiću te ga time potaknuti da naruči od njega i ostalu potrebnu opremu u crkvi. Nesumnjivo je da je Stuflesser za velike crkve monarhije i ostatka Europe izradio i mnogo veće oltare, iako se mora istaknuti da oltar molvarske crkve doista jest velik te je nesumnjivo riječ o jednom od najvećih njegovih radova u Hrvatskoj. Osim veličine, oltar se ističe i ma-

⁴⁹ Kraševac, 2003., 232.

⁵⁰ NAZ, NDS, dosje br. 2743-1908., dopis župnog ureda u Molvama NDS-u, br. 52., Molve, 17. 9. 1895.

⁵¹ NAZ, NDS, dosje br. 2743-1908., dopis župnog ureda u Molvama NDS-u, br. 52., Molve, 17. 9. 1895.

⁵² Kraševac, 2003., 233.

⁵³ Isto.

⁵⁴ Kraševac, 2003., 234.

⁵⁵ Kraševac, 2005., 71.

⁵⁶ Tomašić, 1901., 3.

terijalom od kojega je izrađen. Većina Stuflesserovih radova izvedena je, naime, od mekanog drva, uglavnom jedne vrste bora,⁵⁷ dok je molvarske, barem prema tvrdnjama dijela arhivskih izvora, od hrastovine.⁵⁸

Glavni oltar molvarske crkve stilski je rješenjem blizak ostalim Stuflesserovim radovima u romaničkom stilu, no analiza njegove arhitekture pokazuje kako je shvaćanje oblikovnog jezika romaničke arhitekture u tom vremenu bilo ipak nešto drugčije u odnosu na današnju situaciju. Stupovi koji uokviruju oltarnu palu, bifore kojima su zaključene niše sa skulpturama na bočnim stranama i sitnije arhitektonske dekoracije u jednakoj su mjeri (pa čak i više) ranorenansansni, kao i romanički.

Arhitektura molvarskog oltara koncipirana je kao i u slučaju dobrog dijela drugih Stuflesserovih sličnih većih radova - s višim i širim središnjim dijelom (kojim dominira slika Uznesenja Blažene Djevice Marije, uokvirena lukom koji počiva na stupovima) te nižim bočnim dijelovima. Iznad olтарne pale, na vrhu središnjega dijela oltara, postavljene su tri skulpture s prizorom deisisa (odnosno *kalvarijske*, kako navodi župnik Tomašić)⁵⁹ - u sredini je prikazano raspeće Kristovo sa strane kojega stoje Bogorodica i sveti Ivan. U razini tabernakula na bočnim stranama oltara stoje reljefi sa starozavjetnim prizorima, umetnuti u okvir završen trolistom. Iznad njih su niše, otvorene biforami, u koje su smještene po dvije skulpture svetaca. Vrhovi bočnih strana oltara završeni su reprezentativnim baldahinima, postavljenim na osam tankih stupića.

Reljefe sa starozavjetnim prizorima susrećemo i s prednje strane menze oltara. Tabernakul na menzi plastički je vrlo istaknut. Sa strane svetohraništa postavljene su uobičajene skulpture andela adoranata. Na postolje iznad svetohraništa, koje je izvorno nesumnjivo služilo, kao i u drugim crkvama, za postavljanje križa, stavlja se srednjovjekovna skulptura Blažene Djevice Marije, cilj brojnih hodočasnika koji već stoljećima dolaze u Molve, u onim dijelovima godine kada se nalazi u župnoj crkvi, a ne u kapelici na groblju.

Ikonografija glavnog oltara dobro je promišljena ponajprije s ciljem da dopunjaje sadržaje zidnog oslika, zadrži kultove svetaca koji su otprije postojali u molvarskoj župi te da se referira na tada najvažnije, odnosno najpopularnije svece. Među skulpturama glavnog oltara svoje su mjesto našli sveti Ćiril i Metod. Ta su dva sveca u molvarskoj crkvi bila prikazana na Prokshevim zidnim slikama već 60-ih godina 19. stoljeća, u vremenu kada se njihov kult tek počeo obnavljati među Hrvatima. Budući da su te freske prekrivene novim Antoninijevim oslikom početkom 90-ih, nestali su i prikazi svetih Ćirila i Metoda, pa je nesumnjivo ponukan tom činjenicom Tomašić odlučio zadržati njihovu pojavu u svojoj crkvi postavljanjem tih dviju skulptura na glavni oltar. U to su vrijeme Ćiril i Metod bili široko popularni kao narodni sveci pa je njihovo postavljanje na glavni oltar nesumnjivo odraz ne samo nastavljanja postojećeg kulta, nego i narodnog duha tadašnjeg molvarskog župnika.

U lijevoj niši uz svetog Ćirila stoji sveti Ivan Krstitelj, a u desnoj uz svetog Metoda sveti Josip. Oba ta sveca postavljena su na glavni oltar kako bi se zadržao njihov kult koji je već stoljećima postojao u župi. Skulptura svetog Ivana Krstitelja bila je, naime, postavljena u molvarskoj župnoj crkvi još u drugoj polovini 18. stoljeća, nedugo nakon utemeljenja župe 1665., budući da se spominje u jednoj od najranijih kanoničkih vizitacija mjesta, iz 1680. godine.⁶⁰ Kult svetog Josipa bio je, pak, u mjestu vrlo jak zahvaljujući činjenici što je uz župni dvor sve do početka 60-ih godina

⁵⁷ Kraševac, 2003., 236.

⁵⁸ NAZ, NDS, dosje br. 2743-1908., dopis župnog ureda u Molvama NDS-u, br. 52., Molve, 17. 9. 1895.

⁵⁹ »Nad glavnom slikom, a na najvišem mjestu stoji Kalvarija, kojom se sveudilj opominjamo da mislimo češće kako smo skupom cienom odkupljeni, pak da Spasitelju svomu budemo uviek za to zahvalni«, Tomašić, 1901., 3.

⁶⁰ HDA, mikrofilm br. 90/II, str. 120, Kanoničke vizitacije Zagrebačke nadbiskupije, Komarnički arhiđakonat, Kanonička vizitacija Molvi od 15. 2. 1680.

19. stoljeća stajala drvena kapela Svetog Josipa⁶¹ u kojoj se više služilo, nego u staroj župnoj crkvi jer je ona bila u tom vremenu na samom rubu sela, predaleko i za većinu župljana i za župnika. S druge strane, kult svetog Josipa u drugoj polovini 19. stoljeća snažno je ojačao. U vremenu kad se počeo oblikovati suvremeniji tip obitelji i kad se sve veća uloga počela pridavati obiteljskoj zajednici, uloga tog sveca kao oca u Kristovoj obitelji počela se izrazito isticati. S druge strane, sveti Josip se u tom razdoblju počeo smatrati i glavnim zaštitnikom rada i radnika.

Sve četiri spomenute skulpture pojedinačnih svetaca u središnjem dijelu oltara vrlo su kvalitetno izvedene. Gotovo asketski mršavi bradati sveci prikazani su u laganom pokretu. Obučeni su u odjeću razigranih nabora dekoriranu pozlaćenim ornamentima. Nešto nižu razinu kvalitete, u usporedbi sa spomenutim skulpturama svetaca, pokazuju skulpture Marije i Ivana na vrhu glavnog oltara. Statičnije su, jednostavnije riješene draperije te s mnogo manje izražajnim licima, što se nesumnjivo može pripisati činjenici da je Stuflesser očekivao da ih se ionako zbog vrlo visokog položaja neće moći dobro vidjeti. Prikaz razapetog Krista u samom vrhu oltara predstavlja ipak iznimku - znatno je kvalitetnije riješen od skulptura Bogorodice i Ivana na *kalvariji*.

Osim punih skulptura, na glavnom oltaru molvarske crkve nalaze se i četiri visoka reljefa postavljena iznad menze i ispod nje. Reljefi, kako je već dijelom napomenuto, prikazuju starozavjetne scene: gornja dva su *Abraham žrtvuje Izaka i Melkisedek žrtvuje kruh i vino*, a donja dva su *Mojsije udara štapom po pećini i izmamljuje vodu te Uhode se vraćaju iz Kanaana i donašaju plodine kanaanske*.⁶² Kako je sam župnik istaknuo, izabrane su one starozavjetne scene koje se odnose na žrtvu Novog zavjeta.⁶³ Riječ je, naime, o prefiguracijama Kristove žrtve, a prema takozvanoj *Biblij pauperum*. Njihovim postavljanjem na glavni oltar izvrsno je dopunjeno oslik same crkve koji se najvećim dijelom⁶⁴ usredotočuje, kako je već spomenuto, na događaje iz Novog zavjeta. Scena *Abrahamove žrtve* prefiguriira pritom *Raspeće Kristovo*,⁶⁵ a *Melkisedekova žrtva Posljednju večeru* te euharistiju uopće.⁶⁶ *Mojsije udara štapom po pećini* prefiguracija je, pak, Krista na križu, kojemu probijaju bok,⁶⁷ a prikaz *Uhode se vraćaju iz Kanaana i donašaju plodine kanaanske* prefiguriira *Krista na križu* i nošenje križa.⁶⁸

Kao i u slučaju punih skulptura, varijacije u kvaliteti susrećemo i na reljefima. Reljefi na menzi (a osobito prikaz *Uhode se vraćaju iz Kanaana*) mnogo su jednostavnije riješeni, likovi na njima dosta su nezgrapni, a i perspektivna rješenja nisu dobra. Druga dva reljefa mnogo su veća, razrađenija te s jasno definiranom slikanom pozadinom.

Novi glavni oltar izvrsno se uklopio u arhitekturu molvarske crkve. Dijelom je, doduše, zaklonio pogled prema dva prozora u svetištu, koji su izvorno bili oslikani, no time je istodobno smanjio preveliku količinu svjetla u crkvi. Iako je poslije preslikan pa njegov današnji kolorit ne odražava izvorno stanje, i dalje se može jasno uočiti kako je riječ o djelu visoke kvalitete.

⁶¹ Podignuta početkom 18. stoljeća.

⁶² Tomašić, 1901., 3.

⁶³ Isto.

⁶⁴ Samo tri scene u glavnom brodu prikazuju starozavjetne prizore. Magjerec, 1957., 33.

⁶⁵ Fučić, Biblij pauperum, 1990., 153.

⁶⁶ Isto, 151.

⁶⁷ Isto, 153.

⁶⁸ Fučić, Kanaanski grozd, 1990., 317 - 318.

IZRADA POBOČNIH OLTARA SVETOG NIKOLE I SVETOG ANTUNA

Veličanstveni glavni oltar, jedan od najvećih oltara hrvatskog historicizma, uvjerio je i župnika i mještane kako je Stuflesserova tvrtka najbolja adresa na koju bi se trebalo obratiti i za nabavu novih pobočnih oltara u crkvi te nove propovjedaonice.⁶⁹ Zanimljivo je kako je Tomašić nastojao najprije zamijeniti Drobčecove oltare u transeptu, dok je barokne oltare u brodu smatrao boljima te ih je još neko vrijeme odlučio ostaviti u crkvi.

Izrada nove opreme, međutim, nije mogla početi sve dok se nisu isplatili svi troškovi za podizanje glavnog oltara jer se moralo ustanoviti s koliko se točno raspoloživog novca župe moglo računati. Kada se pokazalo da je nakon dovršenja isplate Stuflesseru u crkvenoj blagajni ostalo još oko 600 forinti, župnik Tomašić je zatražio od Duhovnog stola Zagrebačke nadbiskupije dopuštenje za pokretanje postupka nabave ostatka opreme (pobočnih oltara, ispovjedaonice i propovjedaonice). Kao najvažniji predmet koji bi se trebao prvi nabaviti navedena je propovjedaonica.⁷⁰

Istom prigodom kada je zatražio dozvolu, Tomašić je poslao i projekte za spomenutu opremu, koje mu je Stuflesser izradio možda još tijekom boravka u Tirolu 1896. godine.⁷¹ Duhovni stol nije, međutim, odmah izdao dopuštenje za nabavu novog inventara, nego je odlučio ispitati kvalitetu projekata te mogućnost župe u pokrivanju troškova za njihovu nabavu.⁷² Tadašnji đurđevački podarhiđakon Josip Banješ bio je pritom ovlašten da izvrši izvid situacije. Banješ je pohvalio kvalitetu Stuflesserovih projekata za svu opremu crkve, no odobrio je da se odmah počne samo s nabavom propovjedaonice (koju je Tomašić i ocijenio kao najpotrebniju), dok su se ostali predmeti trebali naručiti kada se bude osiguralo dovoljno novca.⁷³

Nastojanja za dalnjim opremanjem crkve nakon ovoga Banješova dopisa gotovo će u potpunosti stati. Moguće je da se Tomašić nudio kako će uz pomoć Nadbiskupije i vlade uspjeti realizirati sve Stuflesserove projekte te da će tako izbjegći velike troškove za blagajnu župe, ali kada mu to nije uspjelo, posve je stao s dalnjom nabavom crkvenog namještaja. Nije čak iskoristio ni raspoloživih 600 forinti za nabavu propovjedaonice, nego je odlučio pričekati da prikupi dovoljno novca i zajedno nabavi sav preostali potrebni namještaj.

No, nabava novih pobočnih oltara se oduljila. Kako je župnik Tomašić gradio 1898. - 1901. godine u Molvama novu kapelicu Blažene Djevice Marije na groblju, na mjestu gdje je stajala stara župna crkva, vjerojatno nije niti htio župu istodobno opteretiti dodatnim troškovima za nabavu oltara. Tek nakon što se na crkvenom računu ponovno prikupio znatan iznos - više od 9000 kruna - u travnju 1904., ponovno je zatražio dopuštenje od zagrebačkog Nadbiskupskog duhovnog stola da može početi s nabavom preostalog potrebnog namještaja za crkvu - dvaju pobočnih oltara, vitraja u svetištu, dviju ispovjedaonica te jedne propovjedaonica. Oltari su trebali stajati 4400, vitraj 1000, propovjedaonica 1200, a dvije ispovjedaonica 400 kruna, što je zajedno iznosiло 7000 kruna, tako da je cijelokupni potrebni iznos mogao biti pokriven iz župne blagajne.⁷⁴

⁶⁹ »Pošto je veliki žrtvenik za župnu crkvu molvansku po firmi Ferdinand Stuflesser u St. Ulrich na sveobče zadovoljstvo izveden, red je da se u ovoj velebnoj crkvi s radnjama dalje ide.« NAZ, NDS, dosje br. 1220-1898., Blaž Tomašić NDS-u, br. 9., Molve, 10. 1. 1898.

⁷⁰ NAZ, NDS, dosje br. 1220-1898., Blaž Tomašić NDS-u, br. 9., Molve, 10. 1. 1898.

⁷¹ Isto.

⁷² »Takovo se pitanje ne riešava na brzu ruku, dok se ne zna kakav će biti troškovnik, odkale bi se namaknuo novac i da li su nacrti prema slogu crkve. To sve treba župnik i još više toga da ovamo javi kad moli za odobrenje. Svakako će trebati za sve to izvješće kotarskoga podarhiđakona.« NAZ, NDS, dosje br. 1220-1898., sjednica NDS-a od 14. 1. 1898., br. 115.

⁷³ NAZ, NDS, dosje br. 1220-1898., dopis Podarhiđakonalnog ureda u Gjurgjevcu NDS-u, Đurđevac, br. 28., 12. 3. 1898.

⁷⁴ AŽM, Blaž Tomašić NDS-u, br. 27., Molve, 29. 3. 1904.

Pobočne oltare namjeravao je opet kupiti kod Stuflessera⁷⁵ jer je još uvijek raspolagao sa spomenutim projektima naručenima 90-ih godina. Kako je župa raspolagala s dovoljno novca, Nadbiskupski duhovni stol nije imao nikakve primjedbe na Tomašićevu molbu, no odobrenje se ipak moralo, kao i u slučaju glavnog oltara, zatražiti i od Zemaljske vlade. Kada je, međutim, Odjel za bogoštovlje i nastavu doznao da Tomašić ponovno nastoji nabaviti oltare u Tirolu, ponovila se priča iz prethodnog desetljeća, no, kako će se vidjeti u nastavku teksta, s nešto drukčijim ishodom. Vlada, naime, ovaj put nije preporučila, nego je strogo zatražila da se stolarske radnje moraju povjeriti, na osnovi provedene javne jeftimbe, domaćim obrtnicima, i to prema nacrtima koji se imaju izraditi u nadležnoj oblasti, dakle ili pri Kotaru u Koprivnici ili pri Županiji u Bjelovaru.⁷⁶ Tu su odluku Tomašiću odmah u lipnju 1904. godine priopćili i Nadbiskupski duhovni stol i Županija bjelovarska.⁷⁷

Čini se da je tako oštar dopis vlada poslala ponajprije zahvaljujući Prvoj hrvatskoj udruzi za stolarske i dekorativne proizvode, koju su u to vrijeme osnovali, kako su se sami nazivali, »*strukovnjaci crkvenih radnja*« J. Budicki, Gj. Blažeković, F. Häcker, J. Kavurić, Jendriš, A. Kovačić, F. Mihoković, J. Postružin, F. Zavrlić i drugi. Ta je udruga intervenirala i kod nadbiskupa Posilovića kako bi se domaćim obrtnicima osigurao posao na izradi oltara za Molve.⁷⁸ Udruga je već 1903. godine spriječila naručivanje glavnog oltara za crkvu u Desiniću u Tirolu, osiguravši taj posao za domaće majstore, pa je slično pokušala učiniti i u Molvama.

Vladina odluka Tomašiću nesumnjivo nije bila draga, pa se neko vrijeme nije osobito trudio da dalje vodi akciju oko nabave oltara od domaćih obrtnika. Odjel za bogoštovlje i nastavu čak je dobio i prijavu da on i dalje sve radi tako da ipak može nabaviti oltare u Tirolu, što je odmah prijavljeno Županiji bjelovarskoj i Nadbiskupskom duhovnom stolu, koji su ga morali upozoriti da zaustavi ta nastojanja.⁷⁹

Iako je Tomašić tvrdio da nije dalje pregovarao s inozemnim tvrtkama te da je čak radi izrade pobočnih oltara stupio u dogovore s kotarskim inženjerom Miločićem i graditeljem oltara iz Koprivnice Antunom Rihardom, čini se da je prijava koju je dobila vlada (a koja, nažalost, nije ostala sačuvana među spisima) bila itekako istinita jer kada se ponovno zategao posao oko nabave oltara, Tomašić je (već treći put) u srpnju 1906. zamolio da ipak može nabaviti oltare u Tirolu. Iisticao je pritom da je već dosta novca potrošio na putovanja u Zagreb i Koprivnicu gdje je pregovarao o naručivanju oltara, ali se stvari nisu pomaknule s mrtve točke, da se, bez obzira na to što će se domaćem stolaru dati oltar na izvedbu, mora platiti projekt »tirolskom risaru«, da oltari (budući da ih neće izvesti isti umjetnici) neće biti u skladu s glavnim žrtvenikom, a na kraju je dodao i razlog koji ga je nesumnjivo ponajviše i poticao na naručivanje oltara u Tirolu - istaknuo je da »*naši stolari nisu tako vješti u izvadjanju ovakovih posala kako tirolski kojim je to svakdanji posao te su u tom pogledu pravi vještaci, što im tolike priznanice i prve nagrade na izložbama u starom i novom svetu eklatantno posvjedočuju*.⁸⁰

Tomašić se očito nije osobito pouzdao u hrvatske obrtnike koje je tako svesrdno nastojao pomoci Odjel za bogoštovlje i nastavu Zemaljske vlade. No, njegovo mišljenje vladu uopće nije za-

⁷⁵ Isto.

⁷⁶ AŽM, Dopis ZVBIN-a NDS-u, br. 7056, Zagreb, 28. 5. 1904.

⁷⁷ AŽM, Dopis NDS-a Blažu Tomašiću, br. 2486, Zagreb, 15. 6. 1904.; AŽM, Dopis KŽOB-a Blažu Tomašiću, br. 11147, Bjelovar, 27. 6. 1904.

⁷⁸ NAZ, NDS, dosje br. 163-1902., dopis Prve hrvatske udruge za stolarske i dekorativne proizvode nadbiskupu Jurju Posiloviću, Zagreb, 20. 5. 1904.

⁷⁹ AŽM Dopis ZVBIN-a KŽOB-u, br. 7081, Zagreb, 18. 4. 1906.; AŽM Dopis ZVBIN-a NDS-u, br. 7081., Zagreb, 18. 4. 1906.

⁸⁰ NAZ, NDS, dosje br. 2743-1908., dopis Blažu Tomašiću ZVBIN-u, Molve, 15. 7. 1906.

nimalo. Tomašiću je ponovno oštroski priopćeno da naručivanje oltara u Tirolu ne dolazi u obzir, da je arhitektu Stjepanu Podhorskemu⁸¹ već povjerena izrada projekata za sav preostali potrebni namještaj molvarske crkve (oltare, ispovjedaonice i propovjedaonicu), da je operat već ispitani i povjeren te da se ne može dopustiti da strana tvrtka izvodi te radove »na očiti uštrb domaće industrije«.⁸²

Najnoviji zahtjev Blaža Tomašića da se ipak dopusti naručivanje oltara u Tirolu bio je važan poticaj Odjelu za bogoštovlje i nastavu da ubrza izradu oltara. U prosincu 1906. održana je koначno *doprinozbeni rasprava* kojom je trebalo precizno ustanoviti s koliko novca raspolaže crkvena blagajna i koliko iznose troškovi nabave novog namještaja.⁸³ Građevni odsjek Unutarnjeg odjela Zemaljske vlade proveo je zatim jeftimbeni postupak. Natječaj je objavljen u zagrebačkim *Narodnim novinama* 18. lipnja 1907., a na osnovi pismenih ponuda javna je rasprava provedena 25. lipnja iste godine.⁸⁴ Dokumenti ne otkrivaju koji su se stolari javili na natječaj, sigurno je samo, prema prijašnjim odredbama koje je donio Odjel za bogoštovlje i nastavu, da su se na njega mogli javiti isključivo hrvatski poduzetnici.⁸⁵ Najpovoljnijom je ocijenjena ponuda stolara Gjure Fröhlicha iz Zagreba, koji se obavezao izvesti oltare, propovjedaonicu i ispovjedaonice za 5266 kruna i 80 filira, dakle nešto jeftinije u odnosu na iznos koji je bio predviđen za taj posao (5320 kruna). Zemaljska je vlada, osim toga, odredila i kako će izrada samih skulptura na oltarima stajati 1080 kruna.⁸⁶ I same su skulpture na kraju nabavljene također po nešto nižoj cijeni - od 960 kruna, i to, kako je župnik Tomašić i priželjkivao od samih početaka nastojanja da podigne po-bočne oltare, u Tirolu kod kipara Josefa Runggaldiera iz St. Ulricha.⁸⁷

Iako nije bio ugledan kao Stuflesser, Runggaldier je jedan od najboljih oltarista doline Gröden, pa naručivanje kipova za Molve upravo od njega pokazuje, kao i slučaj s glavnim oltarom, da je za tu crkvu Tomašić doista nastojao osigurati kvalitetne radove. Runggaldier je podrijetlom iz ugledne obitelji drvorezbara, kipara i slikara.⁸⁸ U Hrvatskoj je, osim u Molvama, radio i skulpture za oltar u crkvi Svetog Nikole u Krapini, zatim za crkve u Lepajcima, Taborskom te u uršulinskoj crkvi u Varaždinu.⁸⁹

Skulpture za Molve Runggaldier je završio još u prosincu 1907., dakle prije provedene jeftimbe za stolarske poslove na unutarnjem namještaju crkve, te ih je odmah poslao u Hrvatsku.⁹⁰ Do svibnja 1908. i Fröhlich je završio svoje stolarske radove.⁹¹ Pohvala novog namještaja župne crkve obavljena je u listopadu iste godine od strane županijskog nadinženjera Milana pl. Luterottija, stolara Fröhlicha, župnika Tomašića, crkvenog starješinstva te tehničkog izvjestitelja koprivničkog kotara.⁹² Nakon dopuštenja Nadbiskupskog duhovnog stola, Tomašić je u prosincu 1908. obavio posvetu novih oltara.⁹³

⁸¹ Podhorskog je u to vrijeme vlada redovno angažirala na izradi projekata za oltare po crkvama. Kako svjedoče i primjeri oltara u Desiniću, ti su oltari nakon dovršenja redovno izlagani u Zagrebu kako bi se što šira publika mogla uvjeriti u njihovu kvalitetu te kako bi se time potaknulo hrvatske župe da upravo od domaćih obrtnika naručuju radove. *** »Domaći obrt«, *Narodne novine*, Zagreb, br. 39., 17. 2. 1905., str. 2

⁸² NAZ, NDS, dosje br. 2743-1908., dopis ZVBiN-a NDS-u, br. I-2173/1906, Zagreb, 8. 10. 1906.

⁸³ AŽM, Odluka KKOD br. 21881, 4. 12. 1906.

⁸⁴ »Jeftimba«, *Narodne novine*, Zagreb, br. 138., 18. 6. 1907.

⁸⁵ AŽM Dopis ZVBiN-a KŽOB-u, br. 7081, Zagreb, 18. 4. 1906.

⁸⁶ AŽM, odluka ZVBiN-a br. 14281/1907., Zagreb, 5. 3. 1908.

⁸⁷ AŽM, dopis ZVBiN-a KŽOB-u, br. 5694/1908, Zagreb, 20. 3. 1908.

⁸⁸ Kraševac, 2005., 76.

⁸⁹ Kraševac, 2005., 77.

⁹⁰ AŽM, Kr. vladin Gradjevni odsjek župnom uredu u Molvama, br. 378, Zagreb, 12. 2. 1908.

⁹¹ NAZ, NDS, dosje br. 2743-1908., dopis Blaža Tomašića NDS-u, br. 27., Molve, 3. 5. 1908.

⁹² AŽM, dopis KŽOB-a KKOK-i, Bjelovar, br. 20.148, 6. 10. 1908.

⁹³ AŽM, dopis NDS-a župnom uredu u Molvama, br. 6325, Zagreb, 3. 12. 1908.

Ukupni troškovi nabave pobočnih oltara, ispovjedaonica, propovjedaonice te jednog vitraja, koji je tom prigodom postavljen u svetište crkve, iznosili su na kraju oko 7900 kruna. Najveći dio novca potrošen je, kako se moglo vidjeti, na stolarske poslove - 5266,80 kruna. Runggaldieru je plaćeno 960 kruna, vitraj je stajao 1080, dok je Podhorskom plaćeno za sastavljanje projekta za namještaj 600 kruna. Župna blagajna pokrila je najveći dio toga iznosa - oko 6700 kruna. Đurđevačka imovna općina darovala je 600 kruna, a isti je iznos dobiven i od Zemaljske vlade, s tim da vlada nije novac uplatila na račun župe, nego je neposredno isplatila arhitekta Podhorskog za izradu projekata za opremu.⁹⁴

Dva nova pobočna oltara, svetog Nikole i svetog Antuna Padovanskog, postavljena su na zadnji zid transepta molvarske crkve. Neusporedivo su niži i jednostavniji od glavnoga. Arhitekt Podhorsky stilski ih je očito nastojao prilagoditi glavnom oltaru budući da i na njima susrećemo specifičnu kombinaciju romaničkih i ranorenesansnih arhitektonskih elemenata te florealnu dekoraciju. Isti je projekt korišten za izradu obaju oltara tako da im je arhitektura identična. Ispod menze se nalaze skulpture umrlog Krista (Božji grob), odnosno svete Filomene. Iznad tabernakula na menzi uzdiže se arhitektonska nadgradnja oltara s tri niše - središnjom, višom, završenom trokutastim zabatima i bočnim nižima, u kojima su smještene skulpture svetaca. Iako današnje stanje svih oltara u molvarskoj crkvi ne odražava - osobito što se tiče boje, ornamenata i pozlate - izvornu situaciju,⁹⁵ ipak se još uvijek jasno može uočiti kako je dekoracija i arhitektura bolje izvedena na glavnom, nego na pobočnim oltarima. Kvaliteta domaćih radova u usporedbi s tirolskim oltarom doista je dakle, kako se Tomašić i pribavljao, niža. Mora se, međutim, istaknuti kako su napori hrvatske Zemaljske vlade da što više poslova pri opremanju crkava osigura domaćim poduzetnicima ipak omogućili razvoj vrlo plodnih, a katkad i vrlo dobrih oltarističkih radio-nica pa su, iako su katkad izazivali nezadovoljstvo pojedinih župnika, imali pozitivan učinak na razvitak obrta u Hrvatskoj.

Svih osam skulptura na dva nova pobočna oltara djelo su, kako je već spomenuto, kipara Jozefa Runggaldiera.⁹⁶ Zanimljivo je kako, usprkos tomu, između njih postoje određene razlike. U načinu obrade odjeće skulpture na oltaru svetog Nikole bogatije su od skulptura na oltaru svetog Antuna. S druge strane, skulpture na oltaru svetog Antuna imaju prozirne aureole dok ih one na oltaru svetog Nikole nemaju. Sve karakteristike koje su navedene za Stuflesserove radeve na glavnom oltaru mogu se u osnovi ponoviti i za Runggaldierove. Sveci su prikazani u kontemplativnom položaju - lagano nagnute glave i poluzatvorenih očiju. Boje su, ako sadašnje stanje odražava izvornu situaciju, vrlo čiste. Obrubi odora dijela kipova dekorirani su pozlatom ili florealnim motivima izvedenim bojom.

Novi su oltari postavljeni na mjesto gdje su prije stajala dva starija oltara svete Ane i svetog Nikole,⁹⁷ koja su izbačena i za koje se ne zna, nažalost, gdje se danas nalaze, ako su uopće sačuvana. Tomašić je stare oltare izbacivao, kako se moglo vidjeti, isključivo iz stilističkih razloga, a kultove svetaca koji su se na njima štovali nastojao je nastaviti. Na novim je oltarima istodobno uz svece koji su otprije štovani u crkvi, nastojao uključiti i krug svetaca koji su u to vrijeme bili osobito popularni.

Već je spomenuto da su u molvarskoj crkvi, nakon njezina završetka početkom 60-ih godina 19. stoljeća, stajala četiri pobočna oltara: svete Ane, svete Katarine, svetog Antuna i svetog Ni-

⁹⁴ NAZ, NDS, dosje br. 2743-1908., dopis ZVBiN-a NDS-u, br. 95-1907, Zagreb, 8. 5. 1907.

⁹⁵ Izvorne su boje nesumnjivo bile slične onima koje danas vidimo na propovjedaonici koja, čini se, nije bila restaurirana od postavljanja u crkvi.

⁹⁶ AŽM, Kr. vladin Gradjevni odsjek župnom uredu u Molvama, br. 378, Zagreb, 12. 2. 1908.

⁹⁷ Magjerec, 1957., 32; O oltarima, i kod Jalšić, 1998., 137 - 138.

kole. Posljednjoj dvojici svetaca posvećena su, kako se moglo vidjeti, i dva nova oltara u crkvi, dok su svetice »izgubile« svoje oltare, no zato su se trebale pojaviti u vidu pojedinačnih skulptura. Skulptura svete Katarine prikazana je na oltaru svetog Nikole te je time njezin kult nastavljen u crkvi. Novu skulpturu svete Ane Tomašić je htio postaviti sa strane glavnog oltara, dok bi nasuprotnoj stajao kip svetog Joakima, no naposljetku ih nije uspio naručiti.⁹⁸

Na oltaru svetog Nikole uz ovoga sveca i spomenutu svetu Katarinu postavljena je i skulptura svetog Valentina, sveca čiji je kult na sjeverozapadu Hrvatske bio i ostao veoma raširen, a koji je u tom vremenu štovan ponajprije kao zaštitnik zdravlja očiju te protiv padavice.⁹⁹ Kako je župnik Tomašić bio u to vrijeme u Podravini na glasu po svojim pripravcima od trava kojima je liječio bolesti očiju,¹⁰⁰ postavljanjem skulpture toga sveca, kao i skulpture svete Lucije na konzoli u brodu crkve, Tomašić je vjerojatno htio naglasiti svoju ulogu kao iscjelitelja.

Kult svetog Antuna u molvarskoj je crkvi počeo još u drugoj polovini 18. stoljeća poput kulta svetog Ivana Krstitelja, dakle nedugo nakon ustanovljenja župe. Jedna od prvih vizitacija župe iz 1680. godine govori o pobočnom oltaru svetog Ante,¹⁰¹ koji će i kasnije vizitacije u 18. i 19. stoljeću redovno spominjati. Kult je vjerojatno dodatno ojačan djelovanjem franjevaca u toj župi. U Molvama je, naime, u dosta dugom razdoblju od 1796. do 1814. godine župnik bio franjevac Filip Litvić,¹⁰² pa je moguće da je upravo on donio kult svetog Ante u taj kraj. Franjevci će se u selo vratiti i poslije, 60-ih godina 20. stoljeća, a župom upravljaju i danas.

Na oltaru svetog Ante uz toga su sveca prikazani još i sveti Izidor te sveta Notburga - sveci zaštitnici vrlo popularni na selu. Sveti Izidor, španjolski svetac iz 11. - 12. stoljeća, kanoniziran 1622., zaštitnik je ratarskih poslova i dobre žetve,¹⁰³ dok je sveta Notburga, tirolska svetica (i patron te pokrajine) iz 13. stoljeća, zaštitnica služavki, sretnog poroda te seoskih poslova općenito.¹⁰⁴ Ruralni karakter župe koja je u 19. stoljeću ovisila posve o ratarstvu i stočarstvu time je jasno izražen. Kult oba ta sveca karakterističan je za područje alpskih krajeva, Slovenije te sjeverozapadne Hrvatske još od 17. - 18. stoljeća, pa je moguće da su njihove skulpture stajale i na starijim oltarima crkvi.

Ikonografski najzanimljivija i u osnovi najzagognetnija skulptura koja se pojavljuje na novim pobočnim oltarima molvarske crkve nesumnjivo je sveta Filomena. Prikazana je ispod menze na oltaru svetog Antuna Padovanskog u skladu s ikonografskim pravilima, kako mrtva leži u grobu s rukama prekrivenim na trbuhi. Dugo se zaboravilo na njezino postojanje¹⁰⁵ jer je prednja strana menze oltara bila zatvorena i tek je prije nekoliko godina slučajno ponovno otkrivena.

Riječ je o svetici čiji je kult nastao tek u 19. stoljeću. Naime, 1802. godine u katakombama svete Priscile u Rimu pronađeni su ostaci jedne žene pokraj koje su na opekama stajali naslikani bić (šiba), sidro, strijele, ljiljan i palma te natpis LUMENA PAXTE CUM FI. Natpis je protumačen kao PAX TECUM FI LUMENA (Mir s tobom, Filomena), a naslikani motivi kao simboli njezina mučeništva i čistoće.¹⁰⁶ Iako nisu postojali nikakvi zapisi o Filomeninu postojanju, vrlo

⁹⁸ Magjerec, 1957., 44.

⁹⁹ Cevc, Sveti Valentin, 1990., 580 - 581.

¹⁰⁰ AŽM, Liber memorabilium, str. 82

¹⁰¹ HDA, mikrofilm br. 90/II, str. 120, Kanoničke vizitacije Zagrebačke nadbiskupije, Komarnički arhiđakonat, Kanonička vizitacija Molvi od 15. 2. 1680.

¹⁰² AŽM, Liber memorabilium, str. 42 - 43.

¹⁰³ Cevc, Sveti Izidor, 1990., 287.

¹⁰⁴ Cevc, Sveta Notburga, 1990., 430 - 431.

¹⁰⁵ Kako je Magjerec spominje (Magjerec, 1957., 44), moguće je da je nakon ukidanja kulta svete Filomene tadašnji župnik jednostavno zatvorio nišu s njezinom skulpturom.

¹⁰⁶ Tilley, 2003., 274; Dragutinac, 1990., 229; *** Philomena, St. *The Oxford Dictionary of the Christian Church*, 1997., 1280.

se brzo raširilo vjerovanje da je riječ o mučenici iz prvih stoljeća kršćanstva. Već 1805. godine njezine je relikvije zatražio otac Francesco di Lucia iz mjesta Mugnano del Cardenale. Zahtjev mu je isprva odbijen, no nakon što je izlječen od opasne groznice, što je pripisao potencijalnoj svetici, dopušteno mu je 1832. godine prenošenje Filomeninih ostataka u spomenuti grad.¹⁰⁷ Iste je godine objavio i biografiju te svetice s povijesti nalaska njezina tijela te čudima koja joj se pripisuju. Filomenu je pretvorio u kćer bogatih Grka koju je zbog ispovijedanja kršćanske vjere car Dioklecijan mučio strijelama te vezao za sidro i bacio u Tiber.¹⁰⁸ Uz vjerovanje da je na zagovor svete Filomene papa Pio IX. izlječen od napada grča te uz biografiju čelnice reda *Sestara žalosti Marijinih* Marie Louise, u kojoj je opisano kako joj se ukazala svetica, ova je knjiga bila ključna u dalnjem širenju kulta. Praznik svetice službeno je 1855. godine odredio papa Pio IX. za 11. kolovoza.

No, u kalendaru Katoličke crkve ta se svetica zadržala tek nešto dulje od jednog stoljeća. Zbog nedostatka čvrstih dokaza njezina postojanja praznik joj je 1961. godine ukinut. Privatna pobožnost nije, međutim, zabranjena pa je i u posljednjim desetljećima 20. te prvim godinama 21. stoljeća njezin kult nastavljen među pukom.¹⁰⁹

Zbog čega se ona uopće pojavljuje na ovom oltaru u Molvama, otvoreno je pitanje. U dokumentima o nabavi pobočnih oltara nigdje se neposredno ne spominje razlog naručivanja Filomenine skulpture. Ni u tekstovima koje je Tomašić objavio u lokalnim glasilima, ni u dijelu župne spomenice koji je on pisao ne govori se nigdje čak ni o nabavi te skulpture, a kamoli o razlozima njezina postavljanja u crkvu.

Međutim, može se ponudititi cijeli niz objašnjenja. Jedan je čisto utilitarnog karaktera. Kako je, naime, arhitektura obaju novih pobočnih oltara potpuno identična, sigurno je kako je za njih Podhorsky izradio samo jedan projekt. Budući da je u jednom od oltara trebao stajati ispod menze Božji grob, arhitekt je projektirao ispod menze nišu koja se može s prednje strane zatvarati. Stolar Fröhlich izveo je tu nišu na oba oltara. Božji grob postavljen je naposljetku u oltar svetog Nikole, dok je u praznu nišu oltara svetog Antuna Padovanskog postavljena skulptura svetice koja ikonografskim načinom prikazivanja odgovara prostoru koji je stajao na raspolaganju - ležeća skulptura svete Filomene.

Taj je razlog, dakako, najmanje vjerojatan. Mnogo je vjerojatnije da su pojavljivanje svete Filomene u molvarskoj crkvi potaknuli isusovci. Oni su, naime, nakon obnavljanja ovog reda 1814. godine igrali ključnu ulogu u širenju kulta svete Filomene među širokim narodnim masama. U suvremenosti sve sekulariziranje Europe 19. stoljeća, koje su crkveni krugovi počeli usporedivati s poganskim vremenima carskog Rima, Filomena je predstavljala model ustrajnosti u kršćanskoj vjeri.¹¹⁰ Ovaj je red nakon povratka u Hrvatsku i gradnje novog velikog samostana u Palmotićevoj ulici propovijedima po župama u cijeloj Hrvatskoj te Bosni i Hercegovini širio svoj utjecaj. U te su akcije bile uključene i Molve. U studenome 1901. godine redovnici Ilija Gavrić iz Sarajeva i Hinko Bontempo iz Splita držali su propovijedi u trajanju od deset dana.¹¹¹ Sadržaj njihovih propovijedi nije nam poznat, no posve je moguće da su se dotaknuli i kulta svete Filomene jer nabavljanje pobočnih oltara za molvarsку crkvu počinje nedugo nakon njihova boravka u selu. Isusovci su tijekom boravka u Molvama nesumnjivo stanovali u župnom dvoru, pa je moguće da je i u razgovoru s njima župnik Tomašić razvio zanimanje za tu sveticu.

¹⁰⁷ Tilley, 2003., 274.

¹⁰⁸ Seeliger, 1999., 244.

¹⁰⁹ Tilley, 2003., 274.

¹¹⁰ Tilley, 2003., 274.

¹¹¹ *** Isusovci u Molvama, Podravac, Virje, br. 19., 16. 11. 1901., str. 2.

Kako je nakon kanonizacije sveta Filomena vrlo brzo postala jedna od najpopularnijih svetica druge polovine 19. stoljeća, posve je moguće da je župnik Tomašić za nju doznao tijekom svojeg boravka u Tirolu 1896. godine ili, što je vjerojatnije, preko crkvene literature. Upravo je nekoliko godina prije postavljanja pobočnih oltara u molvarsку crkvu publicirana na njemačkom jeziku, koji je Tomašić dobro znao, čitana biografija te svetice Philiberta P. Seeböcka.¹¹²

Bez obzira na razlog postavljanja Filomenine skulpture u Molvama, sigurno je da je riječ o zanimljivom znaku vremena i pokazatelju da su prilično brzo i u malena mjesta prodirali novi kultovi 19. stoljeća.

PROMJENE NA STARIM BAROKNIM OLTARIMA

I nakon postavljanja novih oltara u transeptu dva stara barokna oltara ostavljena su u brodu crkve. Kako je Tomašić težio »*podpunom stilističnom uređenju crkve*«,¹¹³ i njih je namjeravao s vremenom izbaciti te zamjeniti krstionicom i skulpturom žalosne Majke Božje,¹¹⁴ no zbog nedostatka sredstava, a možda i nezadovoljstva činjenicom da nije mogao slobodno naručivati umjetnike u Tirolu, to naposljetku nije učinio.

Već je spomenuto da su ova dva oltara bila posvećena svetom Antunu i svetoj Katarini. Kako je i jedan od novih oltara bio posvećen svetom Antunu, neko su vrijeme u molvarskoj crkvi stajala dva oltara posvećena istom svecu.¹¹⁵ Ta je okolnost, međutim, vrlo brzo promijenjena. Titulari obaju starih oltara ubrzo su promijenjeni dodavanjem novih glavnih skulptura - Srca Isusova i Majke Božje Lurdske. Na oltare Srca Isusova dodana je poslije još jedna nova skulptura - svete Terezije od djeteta Isusa. Kako je riječ o svetici iz 20. stoljeća, kanoniziranoj 1925.,¹¹⁶ nesumnjivo se ne radi o skulpturi koju je dodao župnik Tomašić. Kada je točno nabavljen za crkvu, nije se moglo ustanoviti, a nije poznato ni koja je skulptura prije stajala na njezinu mjestu i kome je bila posvećena.

Iako je jedan dio opreme molvarske crkve nabavljen prije Blaža Tomašića, a drugi dio nakon njegove smrti, ta građevina svoj izgled u unutrašnjosti najvećim dijelom duguje tome župniku. Gotovo punih 40 godina njegova župnikovanja u Molvama bilo je, istina, obilježeno i brojnim sukobima s mještanima, no istodobno i intenzivnim radom na gradnji i opremanju bogoštovnih građevina, kako župne crkve, tako i kapele Blažene Djevice Marije na groblju. Rezultat tih njegovih npora jest, kako je već napomenuto, jedan od najreprezentativnijih sakralnih prostora hrvatskog historicizma.

SUMMARY

The church of Molve undoubtedly belongs to greatest and most important sacral buildings of 19th century Croatia. The fact that it was designed by one of the greatest architects of Croatian historicism, Franjo Klein, highlights the scientific interest of its shape and design. However, the

¹¹² Knjiga nosi naslov *St. - Philomena-Büchlein*, München-Gladbach, 1901. prema: Missong, 1970., 180.

¹¹³ Tomašić, 1901., 3.

¹¹⁴ Magjerec, 1957., 41.

¹¹⁵ Magjerec, 1957., 44.

¹¹⁶ Badurina, 1990., 564.

church is as much valuable and interesting when it comes to its interior and decoration, almost entirely completed in late 19th and early 20th century.

The church was built somewhere between 1855 and 1862. After its completion, it was mainly refurbished with old inventory from the previous parish church, since money was lacking to buy the new ones. Two 18th century baroque altars - St. Catherine and St. Anthony of Padua - were moved into the church and today are in the church nave, only the titles are changed - since the beginning of 20th century the altars are consecrated to the Blessed Heart of Jesus and Our Lady of Lourdes. At the times of the church finalization, an altarpiece of Blessed Virgin Mary's Ascension was commissioned, which still stands today at the main altar. It was painted by an unknown painter, using a pattern template *Immaculata*, by Spanish painter Bartolomeo Esteban Murillo.

Purchase of new inventory for Molve church began only at the end of 19th and beginning of 20th century, thanks to capable and agile then-parish priest Blaž Tomašić. First, the main altar was purchased in 1897 in Tyrol from the Ferdinand Stuflessler manufacture. It's one of the largest altars of Croatian historicism of all. In 1904, the purchase of two side altars, St. Anthony of Padua and St. Nicholas for Molve church transept was initiated by parish priest Tomašić, who originally intended to purchase side altars also at Stuflessler's in Tyrol. However, the Croatian government in Zagreb ordered that all altars had to be commissioned from a Croatian manufacture, to promote and support local, Croatian handicraft. Although priest Tomašić tried to avoid doing so, finally his efforts failed. Croatian government commissioned projects of Molve church new side altars to Zagreb architect Stjepan Podhorski. Altars' carpentry was done by Zagreb carpenter Gjuro Fröhlich, and only the sculptures were ordered from Tyrol - from Austrian sculptor Josef Runggaldier. Of all sculptures on the new side altars, the most interesting one (iconography-wise) is St. Philomena, the saint particularly worshipped in 19th century. The 1961 Second Ecumenical Council of the Vatican revoked her sainthood, due to poor and lacking evidence of her supposed miracles. Her niche at Molve church had been closed and only a few years back it was reopened.

KORIŠTENE KRATICE

NAZ - Nadbiskupski arhiv Zagreb

NDS - Nadbiskupski duhovni stol

NO - Nadbiskupski ordinarijat

HDA - Hrvatski državni arhiv

CUVK - Civilna uprava Vojne krajine

AŽM - Arhiv župe Molve

ZVBiN - Zemaljska vlada, Odjel za bogoštovlje i nastavu

KŽOB - Kraljevska županijska oblast u Bjelovaru

KKOD - Kraljevska kotarska oblast u Đurđevcu



Nepoznati slikar, oltarna pala Uznesenja Blažene Djevice Marije na glavnom oltaru župne crkve u Molvama, 1861. - 1862., fot. D. Damjanović, 21. 8. 2008.



Bartolomé Esteban Murillo, *Ukazanje Bezgrešne Blažene Djevice Marije*, oko 1678., Museo del Prado, Madrid



Oltar Srca Isusova (prije oltar svete Katarine), arhitekturalni okvir iz druge pol. 18. st., skulpture iz 18. i 19. st.; fot. D. Damjanović, 21. 8. 2008.



Oltar Lurdske Gospe (prije oltar svetog Antuna), druga pol. 18. stoljeća, arhitekturalni okvir iz druge pol. 18. st., skulpture iz 18. i 19. st.; fot. D. Damjanović, 21. 8. 2008.



Ferdinand Stuflesser, glavni oltar župne crkve u Molvama, 1897.; fot. D. Damjanović, 21. 8. 2008.



Ferdinand Stuflesser, sveti Josip i sveti Metod, detalj glavnog oltara župne crkve u Molvama, fot. D. Damjanović, 14. 3. 2009.



Stjepan Podhorsky (projektant arhitektonskog okvira), Gjuro Fröhlich (stolar koji je izveo arhitektonski okvir), Josef Runggaldier (kipar koji je izradio skulpture), pobočni oltar svetog Antuna u transeptu molvarske crkve, 1907. - 1908. fot. D. Damjanović, 14. 3. 2009.

LITERATURA

1. Badurina, Andelko, Sveta Terezija od djeteta Isusa, *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1990., str. 564
2. Cevc Emilijan, Sveti Izidor, *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1990., str. 287
3. Cevc, Emilijan, Sveta Notburga, *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1990., str. 430 - 431
4. Cevc, Emilijan, Sveti Valentin, *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1990., str. 580 - 581
5. Dragutinac, Mitar, Filomena, *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1990., str. 229
6. Fučić, Branko, Biblijna pauperum, *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1990., str. 153
7. Fučić, Branko, Kanaanski grozd, *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1990., str. 317 - 318
8. Jalšić, Draženka, Povijesni zapisi i legenda o štovanju čudotvorne Majke Božje Molvarske. Kratka povijest crkve u Molvama, Župa i općina Molve. Izabrane teme u povodu 725. obljetnice prvog spominjanja imena Molve, Molve, 1998., str. 132 - 155.
9. Kraševac, Irena, Kipar Ferdinand Stuflesser. Doprinos tirolskom sakralnom kiparstvu druge polovice 19. stoljeća u sjevernoj Hrvatskoj, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, br. 27, Zagreb, 2003., str. 231 - 239
10. Kraševac, Irena, *Neostilska sakralna skulptura i oltarna arhitektura u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Zagreb, 2005.
11. Kraševac, Irena, Tirolska sakralna skulptura i oltari na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće u sjevernoj Hrvatskoj, *Anal Galerije Antuna Augustiničića*, 26/2006., str. 3 - 34
12. Kršnjavi, Iso, Izvješće tajnika, 3. godišnje izvješće Družta umjetnosti u Zagrebu. Za godinu 1881., Zagreb, 1882., str. 6 - 12
13. Magjerec, Juraj, *Majka Božja Molvarska*, Rim, 1957.
14. Maruševski, Olga, *Iso Kršnjavi kao graditelj*, Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, knjiga XXXVII., Zagreb, 1986.
15. Maruševski, Olga, Historizam u crkvenom graditeljstvu, *Sveti trag. Devetsto godina umjetnosti Zagrebačke nadbiskupije 1094. - 1994.*, Zagreb, Muzej Mimara, 1994., str. 499 - 526.
16. Missong, Alfred, *Heiliges Wien. Ein Führer durch Wiens Kirchen und Kapellen*, Wiener Dom - verlag, Wien, 1970.
17. Novak, Milan, *Propisi o crkvenoj građevnoj dužnosti, to jest o dužnosti graditi i popravljati župne crkve, dvorove i gospodarske zgrade i postupku pri crkvenim gradnjama u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb, Tisak Kr. zemaljske tiskare, 1908.
18. Občina Molvarska, Iz Molvah, dne 27. prosinca, *Katolički list*, Zagreb, br. 1, 7. 1. 1864., str. 5 - 6
19. Petrić, Hrvoje, Pregled povijesti molvarske Podravine, Župa i općina Molve. Izabrane teme u povodu 725. obljetnice prvog spominjanja imena Molve, Molve, 1998., str. 72 - 96
20. Seeliger, Hans Reinhard, Philomena (Philumena) von Rom, *Lexikon für Theologie und Kirche*, 8. Band, Herder, Freiburg, Basel, Rom, Wien, 1999., str. 244
21. Tilley, M. A., Philomena, St., Legend of, *New Catholic Encyclopedia*, 11. svezak, Second Edition, Thomson Gale, The Catholic University of America, Washington, 2003., str. 274
22. Tomašić, Blaž, Postanak kapelice i predaja o slici Majke Božje koja se u Molvama pod imenom čudotvorne poštuje, *Podravac, Virje*, br. 12., 3. 8. 1901., str. 2 - 3
23. *** Presvjetli g. odjeljni predstojnik dr. Iso Kršnjavi u našem kotaru, *Podravac, Virje*, br. 16., 15. 8. 1895., str. 2 - 3
24. *** Isusovci u Molvama, *Podravac, Virje*, br. 19., 16. 11. 1901., str. 2
25. *** Domaći obrt, *Narodne novine*, Zagreb, br. 39., 17. 2. 1905., str. 2
26. *** Jeftimba, *Narodne novine*, Zagreb, br. 138., 18. 6. 1907., str. 8
27. *** Philomena, St. *The Oxford Dictionary of the Christian Church* (ed. F. L. Cross), Oxford University Press, 1997., str. 1280

**ARHIVSKI IZVORI S POPISOM KRATICA
KORIŠTENIH U FUSNOTAMA U TEKSTU**

1. Hrvatski državni arhiv (HDA), Fond br. 434., Carsko kraljevsko zapovjedništvo u Zagrebu kao Krajiška zemaljska upravna oblast (Civilna uprava Vojne krajine - CUVK)
2. Nadbiskupski arhiv u Zagrebu (NAZ), Zapisnici i spisi Nadbiskupskog duhovnog stola (NDS)
3. HDA, mikrofilmovi br. D.D. 481 - 484, Kanoničke vizitacije Zagrebačke nadbiskupije, Komarnički arhiđakonat
4. Arhiv župe Molve (AŽM), Liber memorabilium (spomenica župe)
5. Arhiv župe Molve (AŽM), tekući spisi, urudžbeni zapisnici te knjige računa

GOVOR KOPRIVNICE I PODRAVINE NEKAD I DANAS

LOCAL SPEECH OF KOPRIVNICA PEOPLE - THEN AND NOW

Mijo Lončarić

Institut za hrvatski jezik i jezikoslovje
Republike Austrije 16
10000 Zagreb
mloncar@ihjj.hr

Primljeno / Received: 20. 1. 2009.

Prihvaćeno / Accepted: 7. 6. 2009.

Rad ima dvije pozitivne recenzije

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

UDK / UDC 504.054 (497.5) Podravina

SAŽETAK

U kajkavskoj Podravini pruža se najvažnija granica u kajkavskom dijasistemu, i to od Drave, sjeverno od Koprivnice, preko samoga grada na Kalnik, a otuda dalje prema Medvednici, do rijeke Zeline. Zelinom skreće na jug, do utoka te rijeke u Lonju, odnosno do Ivanić Grada, a zatim dalje na istok, na Moslavacku goru. U Podravini zapadno od te crte prostiru se tzv. konzervativni kajkavski govorovi koji najbolje čuvaju starinu u akcentuaciji. Na istoku, točnije na sjeveroistoku kajkavskoga područja, nalaze se njezini revolucionarni, najrevolucionarniji govorovi s obzirom na prozodiju, upravo dvije takve skupine govorova. Jednu skupinu, koju sam nazvao podravskim dijalektom, čine govorovi s ograničenim mjestom naglaska na posljednja dva sloga riječi. Druga je, mnogo veća, skupina koja zauzima najveći dio sjeveroistočne kajkavštine, s također vrlo važnom osobinom u slavenskim jezicima, osobinom koja je vrlo slična crti koju nalazimo u litavskom jeziku, odnosno u njegovu dijelu, a to je unakrsna metatonija cirkumfleksa (u kajkavštini i u hrvatskim i u srpskim govorima - dugosilazni naglasak) i akuta (npr. měso > měso, s-uša > s^uša).

Kod Koprivnice se sastaju tri kajkavska dijalekta (po mojoj klasifikaciji): varaždinsko-ludbreški (pripada Ivšićevoj I. skupini), podravski (podravskovirovski - pripada Ivšićevoj IV. skupini) i križevačko-bilogorski (također Ivšićeva IV. skupina). U blizini se nalaze i štokavski, upravo novoštakavski govorovi, sekundarni na tom području, a poseban su slučaj govorovi Peteranca s Torčecom i Hlebinom. Sama Koprivnica, kao grad i središte područja, ima specifičan položaj, pa prema tome i govor.

Novije dijalektne granice uvjetovane su iseljavanjem starosjedilačkoga stanovništva za turskog prodiranja polovicom 16. stoljeća i doseljavanjem novoga stanovništva s jugoistoka Bosne (ijekavsko-čakavski govorovi kod Virovitice, ikavsko-jekavski govor Virovitice) i istočne Hercegovine (većina novoštakavskih govorova). Nakon odlaska Turaka nastavlja se naseljavanje iz suprotnoga smjera, tj. sa zapada dolaze kajkavci, među kojima ima najvjerojatnije i potomaka prije iseljenoga stanovništva.

Miješanjem raznih kajkavskih govornih tipova međusobno i sa štokavskim govorima nastaju novi govorni tipovi. Jedan od tih govornih tipova zauzima u Podravini manje prostora, a proširen je u sjevernoj Moslavini (prema čemu sam ga nazvao sjeverno-moslavačkim, odnosno čazmanskim dijalektom).

Gradski govor Koprivnice formirao se kao interdijalekt, rezultanta različitih dijalekata svoje okolice - triju kajkavskih i novoštakavskoga, s jedne strane, te pod utjecajem književnoga jezika. Utjecaj kajkavskoga književnog jezika bio je sigurno veoma jak jer

je i on bio dobrim dijelom po svojoj strukturi i leksiku rezultanta više kajkavskih tipova, dijalekata. Novi književni jezik nakon 1835. bio je drugoga tipa.

Danas u Koprivnici, kao i obično u gradovima, treba razlikovati dva sredstva, dva idioma općegradske komunikacije. Jedno je koprivnička varijanta kolokvijalnoga, razgovornoga stila hrvatskoga književnog jezika, koja je podtip zagrebačke varijante, kao što su to i križevačka, varaždinska i krapinska varijanta. Drugo je koprivnički kajkavski koine, interdijalekt, koprivnička kajkavština, o čijem je nastanku i karakteru bilo riječi prije. Može se govoriti o još jednom idiomu slične funkcije, a to je koprivnička štokavština, koju ne smijemo brkati s koprivničkom podvarijantom kolokvijalnoga stila književnoga jezika, iako mu je bliska. To je slično, u manjem obujmu, zagrebačkoj situaciji gdje također imamo, uz idiom kolokvijalnoga stila, i zagrebačku štokavštinu. Koprivničkom štokavštinom, kao i zagrebačkom, govore građani kojima je materinski idiom štokavština, u Koprivnici upravo novoštakavština.

Odnose, prilike u kojima se govori kojim idiomom, kvantitativne pokazatelje koliki dio stanovništva govori jednim, a koliki drugima idiomima te koje su jezične značajke i njihova struktura moguće je dati samo nakon opsežnoga sociolinguističkoga i dijalektološkoga istraživanja. To nam u Koprivnici tek predstoji.

Za Split imamo i sociolinguističke studije i rječnike govora, za Varaždin smo dobili rječnik, a studije trebaju slijediti. Koprivnica treba i može dobiti i prikaze svojega jezičnoga bogatstva i identiteta, kao što to ima u privredi, obrazovanju, umjetnosti, sportu, zdravstvu, pa i znanosti, geografiji i povijesti. Predlagao sam ta istraživanja prije tridesetak godina kada bih i sam u tome mogao puno više sudjelovati, sada sigurno puno manje. Budući da Koprivnica nema ustanove koja se bavi jezikom, predlagao sam i predlažem (kao i za druga slična područja) da se u Muzeju otvori barem jedno, ako ne i dva mjeseta jezikoslovca, najmanje jednoga dijalektologa, kao što imamo povjesničare, arheologe, povjesničare umjetnosti i etnologe, koji bi se bavili izučavanjem jezika grada i kraja.

Ključne riječi: kajkavsko narječje, Podravina, Koprivnica, dijalekti, varaždinsko-ludbreški, podravski, križevačko-bilogorski, gradski govor, dijalektolozi županije

Key words: kaj-dialect, Podravina, Koprivnica, dialects, Varaždin-Ludbreg, Podravina, Križeci-Bilogora, town speech, county dialectologists

Ako pogledamo najpoznatiju kartu kajkavskoga narječja, kajkavske skupine dijalekata hrvatskoga jezika, tj. Ivšićevu kartu pod naslovom *Karta hrv. kajkavskih akcenatskih tipova, Prilog raspravi Stje. Ivšića »Jezik Hrvata kajkavaca«* iz 1935. godine, uočavamo specifičan položaj Koprivnice i koprivničkoga kraja u dijalektnom mozaiku narodnih govora. Moja karta kajkavskoga narječja (1982. i dalje) samo je razrada, dogradnja Ivšićeva prvog sagledavanja ukupnoga kajkavskoga područja.¹ Uočavamo da se Koprivnica nalazi na granici dvaju, od triju, osnovnih kajkavskih područja, »konzervativnoga« (Ivšićeva I.) i »revolucionarnoga« (Ivšićeva IV.). Tzv. II. Ivšićeva osnovna kajkavska grupa (kajkavci ikavci - Lončarić: donjosutlanski dijalekt) nije u osnovi kajkavska, nego pokajkavljeni čakavski, odnosno čakavsko-štakavski govor, porijeklom s jugo-zapadne kajkavske periferije - Una. Treći osnovni kajkavski dio, Ivšićeva III. također »revolucionarnog«

¹ Istina, bez goranske, gorskotarske kajkavštine.

narnač grupa nalazi se uz Savu. Kod Koprivnice se sastaju tri kajkavska dijalekta (prema mojoj klasifikaciji): varaždinsko-ludbreški (pripada Ivšićevoj I. skupini), podravski (podravskovirovski - pripada Ivšićevoj IV. skupini) i križevačko-bilogorski (također Ivšićeva IV. skupina). U blizini se nalaze i štokavski, upravo novoštakavski govor, sekundarni na tom području, a poseban su slučaj govorovi Peteranca s Torčecom i Hlebinom. Sama Koprivnica, kao grad i središte područja, ima specifičan položaj, pa prema tome i govor. O značajkama tih kajkavskih dijalekata i drugih idiomima govoriti će se poslije, a sada bih se ukratko osvrnuo na jezičnu prošlost koprivničke Podравine i širega područja. Poznato je da su u prošlosti razlike između govora bile manje, a s vremenom dolazi do raslojavanja na istom području.

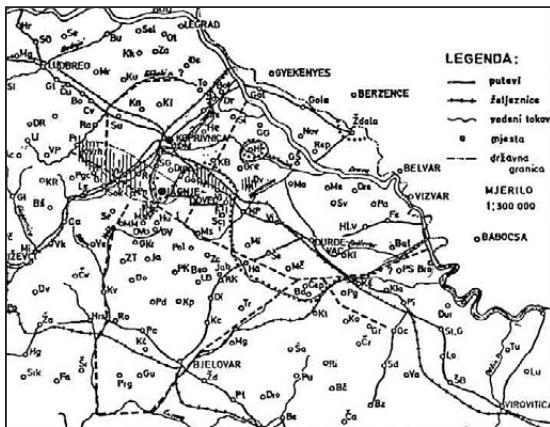
Jezičnom prošlošću ovoga kraja pozabavio sam se u svojem izlaganju na arheološkom simpoziju *Arheološka istraživanja u Podravini i kalničko-bilogorskoj regiji*, u kojem sam iznio tada najnovija razmišljanja o jezičnom stanju u vremenu kojim se bavi arheologija na našem području.² Budući da to općenito nije šire poznato, prenijet ću ovdje to svoje izlaganje.

JEZIČNI ODNOŠI U PODRAVINI NEKAD I DANAS

Na jezične odnose, stanje i granice u Podravini (Podravina se uzima u širem smislu riječi) osvrnuo bih se u razdoblju od velike seobe naroda do danas. U tom širokom vremenskom rasponu izdvaja se nekoliko točaka. Najprije je tu sama seoba naroda i s njom u vezi pitanje kojim je jezikom govorilo osnovno stanovništvo u Podravini, dakle i u Panoniji uopće, prije seobe. Dalje, kakvi su odnosi, stanje, bili sjeverno od Podравine prije dolaska Mađara u 10. stoljeću, koji su prekinuli slavenski jezični kontinuitet u Panoniji, tj. je li se prije Mađara u Panoniji već moglo govoriti o zapadnoslavenskoj i južnoslavenskoj skupini jezika (što je zapravo osnovno) i gdje je bilo razgraničenje između te dvije slavenske jezične građe. Zatim, gdje je bila granica između kajkavštine, s obzirom na vjerojatnu pretpostavku da od 11. stoljeća možemo već govoriti o kajkavštini kao posebnoj južnoslavenskoj jezičnoj jedinici (Lončarić 1988a) i da su u 12. stoljeću već u osnovi formirana sva naša narječja. Isto tako, mogu li se u Podravini odrediti rasprostiranja i manjih jedinica od narječja - dijalekata - u predmigracijsko vrijeme, s obzirom na utemeljene teze o tome da u 14. stoljeću imamo u osnovi formirane već sve dijalekte koji postoje i danas (Ivić, Popović, Brozović).

U posljednje se vrijeme ponovno u znanosti raspravlja o pradomovini Slavena, odnosno o njihovu prebivalištu prije velike seobe. Pradomovinu i prebivalište u navedenom trenutku valja razlikovati jer se u znanosti govori o pojmu dvostrukе pradomovine (Gimbutas). Isto tako, dosad se nije sa sigurnošću moglo utvrditi koji se jezik govorio na obalama Drave, između Drave i Save, u Slavoniji, dakle sjeverno od Save. Sigurno je da se na sjever do Sandžaka i na zapad do Neretve prostirao ilirski jezik. Sjeverno od Save, a zapadno od Zeline, to je gotovo sigurno bio keltski, a vjerojatno su keltski govorili i Kelti u Srijemu (Katičić). Ne zna se što je bilo u predrimsko vrijeme, ni što je zapravo bio »panonski« jezik u rimsko doba. Jezik nazvan *panonskim* vjerojatno se

² Izlaganje su kritički dočekali arheolozi jer nije bilo u skladu s rezultatima do kojih je dolazila arheologija. Međutim, načelno govoreći, treba uzeti u obzir da se jezik, etnos i materijalna kultura ne trebaju poklapati: predmete iste materijalne kulture mogu raditi različiti narodi koji govore posve različite, nesrodne jezike, a isto tako jedan narod, istoga jezika, može na različitim područjima svojega prostiranja pripadati različitim »carstvima« materijalne kulture. Usprkos globalizaciji, i danas su u tome razlike između Primorja, planinskih područja, Podravine i Slavonije s jedne strane, a pogledajmo sličnosti između Hrvata i Mađara s jedne i druge strane Drave, koji pripadaju i te kako različitim jezičnim skupinama i etnosima.



Karta rasprostiranja podravskoga dijalekta (M. Lončarić, Jagnjedovački govor i pitanje podravskoga dijalekta, Hrvatski dijalektološki zbornik)

Imena mesta na području podravskoga dijalekta i neposredno uza nj (prema kraticama):
 Bat - Batinska, Bd - Budrovec, Bot - Botovo, Bro - Brodić, Čep - Čepelovec, Dra - Draganovec, Dre - Drenovica, Dm - Drnje, Dv - Delovi, Đe - Đelekovec, Fe - Ferdinandovec, GG - Gabajeva Greda, GŠ - Gornja Šuma, Glo - Glogovac, Gr - Grdak, Gre - Grede, Ha - Hampovica, HI - Hlebine, Hu - Hudovljani, KB - Koprivnički Bregi, KI - Koprivnički Ivanec, Kl - Kalinovec, Kla - Kladare, Kš - Kloštar (Podravski), Kt - Katalena, M - Miklinovec, MM - Mala Mučna, Mč - Mičetinec, Me - Medvedička, Mi - Miholjanec, Mo - Molve, Ms - Mosti, NP - Novigrad Podravski, Nov - Novačka, PS - Podravsko Sesvete, Pa - Prugovec, Pi - Pitomača, Pl - Plavšinac, Pn - Paunovac (Panovljani), Pr - Prkos, Pšć - Peščenik, Re - Reka, Rep - Repaš, Rk - Rakitnica, SG - Stari Grad, Se - Srdinac, Si - Sigečec, Sok - Sokolovac, Sv - Severovci, Se - Semovei, To - Torčec, VM - Velika Mučna, Vi - Virje, Vl - Vlajslav, Vrh - Vrhovac, Zc - Zdelice.

- Približne granice srednjovjekovnih župa.
- .-.- Područje »vojvodstva« u organizaciji Vojne krajine 18. stoljeća.
- Područje podravskoga dijalekta. To je područje prikazano prema Fancevu, JHK i vlastitom materijalu. U osnovi govora Hlebin (HI) jest I. Ivšićeva grupa (JHK 83). U Ždali se govori madarski i hrvatski književni jezik uz neka odstupanja od norme (kajkavski srednji palatal č i č i dr.). Za govore Herešina (He) i Podravskih Sesveta (PS) nemam podataka. Mjesta Stari Grad i Draganovec naseljena su u posljednjih stotinu godina govornicima različitih kajkavskih govora.
- ///////// Područje u blizini Jagnjedovca na kojem se govori štokavski, i to ili samo štokavski (Vlajslav, Srdinac, Paunovac, Mala Mučna, Vrhovac) ili štokavski i kajkavski (Plavšinac, Glogovac, Delovi, Reka, Peščenik).

pružao sve do mora. Pri govoru o njegovu karakteru najviše se pristajalo uz pretpostavku da je vrlo vjerojatno to također bio ilirski jezik.³

S tim u vezi važne su nove pretpostavke, odnosno revalorizacija podataka o prostiranju starih kultura u Evropi (Gimbutas). Isto tako, vrijedna je pažnje revalorizacija svjedočanstava suvremenika (Diona Kassija) o Panoncima u 1. stoljeću n.e., koji su prema tome mogli pripadati slavenskom svijetu (Trbušović). Na seobu Slavena novo svjetlo bacaju istraživanja njemačkoga slavista Kunstmanna koji dokazuje i njihovo seljenje također s juga na sjever, čemu se pridružila i Nada Klaić. Naravno, tu su moguće i vjerojatne sekundarne seobe Slavena.

Katkad se jezične granice poklapaju i s političkim granicama. Veoma je dojmljivo poklapanje navedene jezične kajkavske granice u Slavoniji s granicom srednjovjekovne političke organizacije, prema karti N. Klaić (Klaić 1971.), odnosno s kasnijom granicom Zagrebačke biskupije i Križevačke županije. U Podravini (u užem smislu) veoma je zanimljivo još jedno poklapanje političke i jezične granice. Poznato je da se u Podravini od Koprivnice do Kalinovca i Ferdinandovca te između Drave i Bilogore prostiru govor s jedinstvenom akcentuacijom u slavenskom svijetu. To je akcentuacija u kojoj mogu biti naglašena samo posljednja dva sloga (naglasne) riječi, a distribuciju siline određuje kvantiteta posljednjeg sloga, tj. ako je on dug, onda je automatski naglašen, a ako nije dug (ni naglašen), naglasak je na predzadnjem slogu (npr. *lasta'ica*, *lastavicē*).⁴

³ Kao što se govor o posebnom panonskom jeziku osnovništva u Slavoniji, isto se tako govor i o posebnom panonskom romanskom jeziku koji se razvio na tom području i bio drugičiji od zapadnoga, alpskoga i istočnoga romanskoga jezika. Kao dokaz posebnoga romanskog jezika u Panoniji navode se specifične promjene u konzonantizmu koje nisu bile poznate susjednim romanskim idiomima, npr. prijelaz inicijalnog romanskog *k-* u *x-*, kao u *xlače* »hlače« od *caleae*.

⁴ Veoma je zanimljivo da se takva akcentuacija prepostavlja i za gradičansko-hrvatski govor Bajngroba (Weingraben). I tamo mogu biti naglašena samo dva posljednja sloga riječi, ali je ukinuta opreka po kvantiteti - opozicija dugo - kratko. Još je zanimljivo da je takva akcentuacija rekonstruirana za izumrli (dravenski) polapski jezik (Olesch).

Utvrđio sam da se područje njezina pretpostavljenoga prostiranja, koje su narušile migracije tijekom turskog prodora, poklapa uglavnom s prostiranjem povijesne komarničke župe (županije), odnosno s kasnjim vlastelinstvima (đurđevačkim i dr.) koji su je naslijedili. Drugo je pitanje treba li samu stabilizaciju povezivati sa stabilizacijom u slovačkom jeziku, pa i u mađarskom, gdje je danas naglasak fiksiran na prvom slogu riječi, ali je prije vjerojatno bio na pretposljednjem (Skøld, Romprtl). Osim akcentuacije, značajno je također da je u tim govorima, osim u dvama najistočnijima (Ferdinandovec, Kalinovec), kontinuanta izjednačenih è = ô neutralizirana s o (*roka, soza* kao *voda*), a u susjednim bilogorskim govorima slivena je s u (*ruka, suza*).

Koje su još granice u okviru kajkavske Podravine? Upravo tuda ide najvažnija granica u kajkavskom dijasistemu, i to od Drave, sjeverno od Koprivnice, preko samoga grada na Kalnik, a otuda dalje prema Medvednici, do rijeke Zeline. Zelinom skreće na jug, do utoka te rijeke u Lonju, odnosno do Ivanić Grada, a zatim dalje na istok, na Moslavčku goru. U Podravini zapadno od te crte prostiru se tzv. konzervativni kajkavski govorovi koji najbolje čuvaju starinu u akcentuaciji. Na istoku, točnije na sjeveroistoku kajkavskoga područja, nalaze se njezini revolucionarni, najrevolucionarniji govorovi s obzirom na prozodiju, upravo dvije takve skupine govorova. Jednu skupinu (koju sam nazvao podravskim dijalektom) čine spominjani govorovi s ograničenim mjestom naglaska na posljednja dva sloga riječi. Druga je, mnogo veća, skupina koja zauzima najveći dio sjeveroistočne kajkavštine, s također vrlo važnom osobinom u slavenskim jezicima, osobinom koja je vrlo slična crti koju nalazimo u litavskom jeziku, odnosno u njegovu dijelu, a to je unakrsna metatonija cirkumfleksa (u kajkavštini i u hrvatskim i srpskim govorima - dugosilazni naglasak) i akuta (npr. *mēso* > *mēso*, *s~uša* > *s^uša*).

Zanimljivo bi bilo znati dokle se na istok prostirala unakrsna metatonija, ali to, kao ni neke druge pojave, više nećemo moći utvrditi zbog migracija od 16. stoljeća koje su stvorile nove granice. Ipak sam pretpostavio da bi to moglo biti do područja dokle se pružao sam kajkavski razvoj.

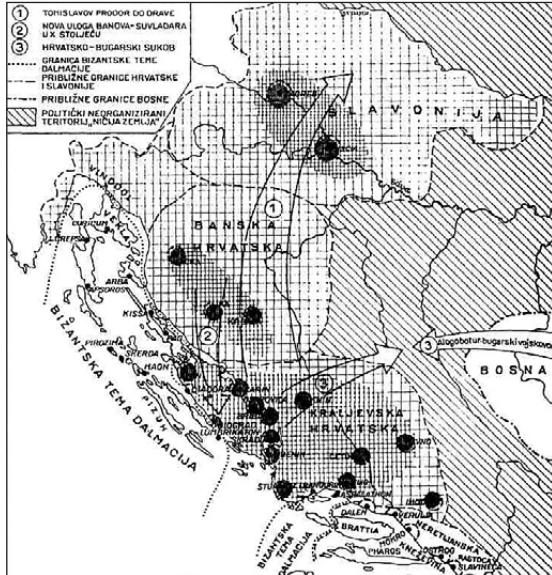
Te dijalektne granice uvjetovane su iseljavanjem starosjedilačkoga stanovništva za turskog prodiranja sredinom 16. stoljeća i doseljavanjem novoga stanovništva s jugoistoka Bosne (ijekavsko-čakavski govorovi kod Virovitice, ikavsko-jekavski govor Virovitice) i iz istočne Hercegovine (većina novoštakavskih govorova). Nakon odlaska Turaka nastavlja se naseljavanje iz suprotnoga smjera, tj. sa zapada dolaze kajkavci, među kojima ima najvjerojatnije i potomaka prije iseljenoga stanovništva.

Miješanjem raznih kajkavskih govornih tipova međusobno i sa štokavskim govorima nastaju novi govorni tipovi. Jedan od tih govornih tipova zauzima u Podravini manje prostora, a proširen je u sjevernoj Moslavini (prema čemu sam ga nazvao sjevernomoslavačkim, odnosno čazmanskim dijalektom).⁵

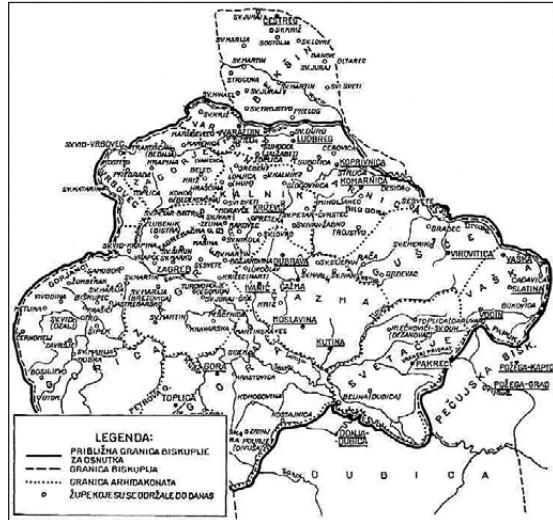
Vojna krajina nije znatnije utjecala na jezične granice, tj. nema poklapanja političkih i jezičnih granica.

Tom problematikom najtemeljitije se u novije vrijeme pozabavio poznati ruski indoeuropeist i etimolog Trubačov, razmotrivši ponovno sveukupne podatke - arheološke, lingvističke - u prvom redu onomastičke, i svjedočanstva suvremenika. On se priklonio, odnosno vratio staroj Kopitarevoj hipotezi o (pra)domovini Slavena na srednjem Dunavu prije velike seobe naroda. Od brojnih podataka koje Trubačov navodi u prilog svojoj tezi, navest će samo nekoliko, koji, kao i mnogo drugih, imaju pravu težinu. Narod *Ozeriati* (*oseriates*), o kojem govorili Plinije u 1. stoljeću, koji Majer stavlja na područje Blatnog jezera, a Katičić na naše područje - u Posavinu istočno od utoka

⁵ Zanimljivo je opet da se on, posebno njegova istočna granica, u Moslavini poklapa s granicom prema Turskoj. Istočna granica - s granicom do 1692.



Hrvatska i Slavonija za kralja Tomislava (iz knjige: N. Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, prilog IV, str. 279.)



Područje Zagrebačke biskupije i njezina podjela na arhidiakonate (prema podacima iz 14. stoljeća) (J. Buturac, *Popis župa Zagrebačke biskupije iz godine 1334.*, Zbornik Zagrebačke nadbiskupije)

Une, Trubačov tumači kao slavensku riječ *ozeriati* (*ozieriaty*), dakle *jezerčani*, izvedenu od istoga korijena koji je u našoj riječi *jezera*, ruskoj *озеро* (prasl. **(j)ezero*). Toponim *Pathisus* iz 1. stoljeća Trubačov interpretira kao slavensku riječ *Potisje*, što je normalna tvorba toponima na našem području za neko porjeće (npr. *Posavlje*). Od lingvističkih podataka također je vrlo dojmljivo, istina kasnije, svjedočanstvo Priskovo iz prve polovice 5. stoljeća da je na teritoriju današnje Vojvodine živio narod koji nije govorio germanski, a pio je *medos*, što jasno upućuje na med (prasl. **medъ*).

Trubačov dalje navodi prisutnost poluzemunica slavenskog tipa na karpatskom i podunavskom području u 3. i 4. stoljeću (černovješka kultura). Ranoslavenska praška keramika u 4. stoljeću, kao i poslije, izradivala se točno u skladu s rimskim mjerama tekućina i sipkih materijala. U Rusiji postoji tradicija nekadašnjega života na srednjem Dunavu, koja se prije interpretirala drukčije.

Trubačov u prilog svojoj tezi navodi i jedan dokaz koji se zasniva na općelingvističkim zakonitostima razvoja na zemljишtu, iako prividno taj dokaz nije dovoljno uvjerljiv jer je iz kasnijeg vremena, 7. stoljeća. Naime, središte važnih slavenskih jezičnih inovacija u to je vrijeme bilo također južno od Karpata (Miševski). U skladu s općelingvističkim načelima razvoja valja pretpostaviti da je to i prije bio slavenski teritorij, a ne novonaseljen Slavenima.

S obzirom na navedeno, može se reći da je vrlo vjerojatna prisutnost slavenskoga elementa južno od Karpata i prije seobe naroda, ali to ne znači da ih nije bilo i sjeverno od toga gorja. Time se rehabilitira mišljenje slovenskoga slavista Kopitara o pradomovini Slavena, koje je bilo odbaćeno bez pravih dokaza.

Pitanje je sada koliko Trubačovljevo mišljenje - ako se u potpunosti ili s mojom modifikacijom prihvati - mijenja dosadašnju sliku na našem području, posebno južno od Drave. U svakom slučaju, otpala bi prva, prije prepostavljena faza o seobi Južnih Slavena - prijelaz preko Karpata i dolazak u Panoniju. Što se tiče druge faze, prodiranja na Balkan preko Drave i Dunava, o njoj postoje vjerodostojni podaci. Međutim, takvi su prodori mogući i ako je osnovno starije stanovništvo bilo istog etničkog elementa. Došljaci su mogli uništavati državnu, političku organizaciju, a mogli su se stopiti sa starosjediocima, odnosno u osnovnom stanovništvu nije moralno doći do bitnih promjena, ono se moglo samo povećati. Međutim, to su zasad, s obzirom na Podravinu i

Slavoniju uopće, nedovoljno utedeljene pretpostavke, bez obzira na Kunstrmannove dokaze o slavenskim seobama s juga na sjever, koje su, kao što je već rečeno, najvjerojatnije sekundarne i manjeg obujma.

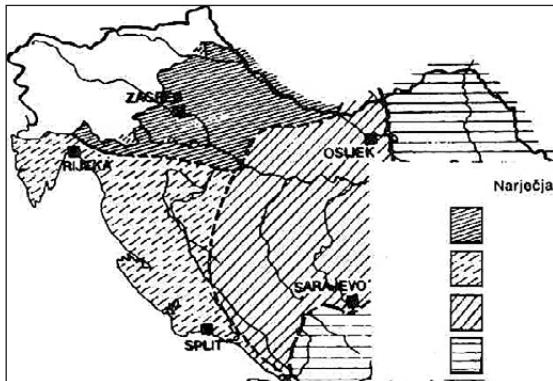
Nakon što su Južni Slaveni naselili Balkan - bez obzira na to je li to bilo u prije pretpostavljenoj II. fazi, što je manje vjerojatno, ili u jedinoj fazi seobe na jug sa srednjega Dunava, i bez obzira na to koji se jezik govorio na desnoj obali Drave prije toga - u cijeloj Panoniji stvoren je neprekinut slavenski jezični kontinuum. U njemu, naravno, nije bilo izrazitih granica između Južnih i Zapadnih Slavena, a prekidaju ga svojim dolaskom Mađari. Kako se u 9. stoljeću može na temelju osobina, od kojih se neke razvijaju znatno prije (već od 3. stoljeća), govoriti o te dvije jezične (pra)skupine, u slavistici se raspravljalio o tome kojega je karaktera bio dio toga kontinuma, kakav je bio jezik na području današnje Mađarske, tj. je li bio južnoslavenski ili zapadnoslavenski. Jezični dokazi govore u prilog južne hipoteze, točnije da je najveći dio toga područja bio južnoslavenski, a samo manji sjeverni bio je zapadnoslavenski. U toj raspravi posebno mjesto zauzimaju srednjoslovački govor koji karakteriziraju znatne južnoslavenske crte, pa se obično kaže da je srednjoslovački u osnovi južnoslavensko narječe koje je poslije slovakizirano. U svakom slučaju, granica južnoslavenska-zapadnoslavenska išla je znatno sjevernije od Podravine. U Podravini je dolaskom Mađara stvorena nova, oštra granica između jednoga slavenskog i jednog ne samo ne-slavenskog, nego i neindoeuropskog jezika - genetski i tipološki posve različitog. Poslije je zbog suživota - jednih uz druge i u toj istoj državi - došlo do uzajamne interferencije, utjecaja jednog jezika na drugi. Mađarski je jezik preuzeo riječi za neke osnovne pojmove svakodnevnoga života (stol, prozor, dani u tjednu itd.).

Kada se događaju prve podjele na jugu? Prvi procesi bit će oni o kojima su se vodile diskusije jesu li se zbili nakon dolaska na Balkan, tj. nakon 6. stoljeća, ili još prije seobe naroda, ali svakako u Panoniji. Prema starijoj pretpostavci, dakle, nakon prijelaza Karpati.

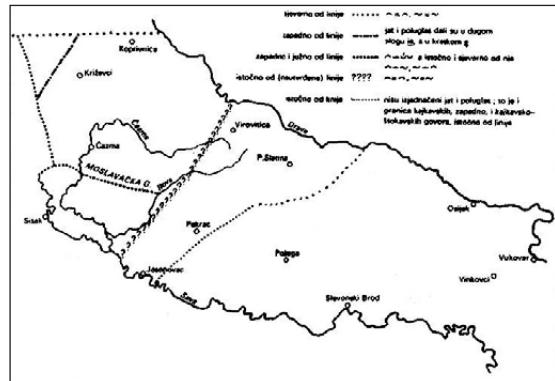
(1) Zaciјelo je prva takva pojava u tvorbi riječi, i to sufiksi na *-c-*, prema onima s *-k-*. Prvi zahvaćaju cijeli slavenski jug, a drugi su karakteristični i za zapad i za istok (npr. *kuharica* - *kuharka*).

(2) Slijedi pojava št, žd na mjestu t', d' u istočnom dijelu južnoslavenskoga prajezika (istočnoj podskupini južnoslavenskih jezika, tj. u bugarskom i makedonskom jeziku), prema t', č, c i X (d'), X (dž), j na zapadu (*svešta*, *mežda* - *sveća*, *meda* itd.).

(3) Kao iduća promjena može se uzeti sudbina d' na zapadu, tj. je li to X (d') - kasnije i srednje X (između štokavskoga X i X - dž) ili j. Po njoj Podravina ostaje na istoku, zajedno s ostalom Slavonijom i štokavcima, ali ta izoglosa dijeli današnje kajkavsko narječe na dva dijela: istočni od



Vjerojatan predmigracijski raspored (M. Lončarić, Rani razvitak kajkavštine, »Rasprave Zavoda za jezik«, 14 (1988.) : 95)



Skica jezičnoga stanja u srednjovjekovnoj Slavoniji (M. Lončarić, Sjevernomoslavački kajkavski govor, »Rasprave Zavoda za Jezik«, 6-7: 113)

(priблиžno) crte Varaždin - Zagreb i zapadni koji zahvaća također i čakavštinu te slovenski jezik.

(4) S njom je povezana promjena izjednačenih **stj* = **skj* i **zdj* = **zgj*, po kojoj imamo tri aree: istočnu sa *št*, *žd* (istočna, »prava« štokavština), srednju sa *šć*, *žc* (poslije i *šc*, *žc* - Slavonija, najveći dio kajkavštine, osim jugozapadnoga dijela i dio današnjih slovenskih panonskih govora) te istok sa *šć* i *žj* (jugozapadni dio kajkavštine s čakavštinom i glavninom slovenskih govora). Primjer: *-ište* - *-išće*, *moždani* - *moždani*.

(5) Sažimanje *o*'è u è u instr. jd. a-deklinacije dijeli Podravinu na dva dijela, kao i Bosnu, bez obzira na to kakav je govor, te čakavštinu. Ta je izoglosa zanimljiva jer se nastavlja na sjever, pa dijeli i zapadnoslavenske jezike, među kojima i nama najbliži - slovački jezik.

Navedene su promjene, bez obzira na to jesu li ranije ili kasnije, završene do dolaska Mađara. Od 10. stoljeća pridružuju im se nove. Među prvima je denazalizacija nazalnih samoglasnika, od čega je za naše područje važnija denazalizacija stražnjega nosnog samoglasnika (è). On je imao dvojaku, odnosno trojaku sudbinu. Glavna promjena poklapa se prema prostiranju više-manje s izoglosama šćakavizma, tj. è je na istoku dalo *u*, a na zapadu, s cijelom Slavonijom, vokal o-tipa (npr. *ruka* - *roka*). U kajkavštini je to *o* dvije vrste: na istoku i jugu to je samoglasnik zatvoreniji od etimološkoga *o*, a na sjeverozapadu vokal otvoreniji od njega (*o* / *o'*).

Slijede dalekosežne promjene u akcentuaciji, izazvane otpadanjem poluglasa u slabom položaju (*bogъ* > *bog*).

Ovdje treba nešto reći i o tome kakva je južnoslavenska jedinica, idiom, mogla biti u to vrijeme na našem području. Na temelju današnjeg dijalektnog stanja treba pretpostaviti da je to bila prakajkavština jer znamo da je ona u Podravini autohton, dok su novoštokavski govor, koje također tu nalazimo, drugotni, donijelo ih je novodošljeno stanovništvo s jugoistoka, koje je stiglo s Turcima. Kada se zapravo može govoriti o kajkavštini kao posebnoj jezičnoj jedinici? Rečeno je da se prije dolaska Mađara može govoriti o zapadnoslavenskoj i južnoslavenskoj skupini jezika, upravo o južnoslavenskom prajeziku. Zapravo se može govoriti o dva južnoslavenska prajezika: istočnom južnoslavenskom prajeziku iz kojega se poslije razvijaju bugarski i makedonski jezik, te o zapadnom južnoslavenskom prajeziku iz kojega su se razvili hrvatski, srpski i slovenski jezik. Takav se razvoj pretpostavlja na temelju glasovnih promjena o kojima je već bilo govora (*t'* - *d'*, **stj* = **skj*, **zdj* = **zgj*, è). U 10. stoljeću odvijaju se veoma važne promjene u slavenskim jezicima, pa tako i u zapadnom južnoslavenskom prajeziku. Te su promjene tako dalekosežne da neki lingvisti smatraju da se sve do toga vremena može zapravo govoriti o praslavenskom jeziku, dakle jednom jeziku koji, naravno, nije bio jedinstven, ali se razlike mogu svesti na dijalektnu razinu. Oko 10. stoljeća odvaja se slovenski jezik svojim specifičnim razvojem (najprije progresivni pomak cirkumfleska *'oko* > *okô*, *mêso* > *mesô*, a zatim i drugo) od ostalog dijela južnoslavenskog zapada, upravo od srednjojužnoslavenskoga prajezika.⁶ Međutim, veoma je važno da se, kako sam pokazao, u isto vrijeme ili približno oko toga vremena izdvaja i kajkavština kao posebna jedinica u srednjojužnoslavenskom dijasistemu. Ona se svojim specifičnim razvojem, svojom osnovnom akcentuacijom, odvaja od zapadne štokavštine ili šćakavštine i čakavštine (Lončarić). Prema tome, ne odvaja se od slovenskog jezika, kako je mislio Ramovš, odnosno šćakavštine, koje je mišljenje iznio Popović, ali je bio bliže našoj pretpostavci. Zapadna štokavština, čiji su stariji oblici

⁶ S tim u vezi može se upozoriti na tvrdnju o tome da alpsi Slaveni (Slovenci) kasnije koloniziraju panonske krajeve koji su danas slovenski jer ti govoriti nemaju te stare slovenske crte (Ramovš). Dakle, ili te kolonizacije zapravo u znatnijem opsegu nije niti bilo jer su Slaveni bili tu i prije, tj. ostali su tu i nakon dolaska Mađara, što je i logičnije pretpostaviti, ili su stare slovenske crte u početku isle još zapadnije, a kasnije su se širile na istok, što također nije isključeno.

sačuvani u tzv. staroštokavskim slavonskim govorima te u istočnobosanskom ijekavsko-šćakavskom dijalektu, bila je jedna od pet pretpostavljenih (pra)jedinica srednjojužnoslavenskoga dijasistema (Brozović, 1970.). U razvoju je do velikih migracija od 16. stoljeća stajala između čakavštine i kajkavštine na jednoj strani te istočne, »prave« štokavštine na drugoj strani. Prodiranjem istočne štokavštine, s novoštokavskim razvojem, na područje zapadne štokavštine dvije se štokavštine približavaju i razvojem jedna drugoj, tako da tu imamo rjedi primjer razvoja - konvergentan, a ne divergentan.

Iduće pitanje koje treba razmotriti jest granica između kajkavštine i zapadne šćakavštine. Za to je bilo i u novije vrijeme različitih pretpostavki. Kao dvije krajnosti mogu se navesti mišljenja Pavičića i Hamm-a. Strohalovo mišljenje da kajkavštine do 16. stoljeća uopće nije bilo, ne može se lingvistički niti uzeti u obzir. Pavičić je velik dio svojih istraživanja posvetio jezičnoj povijesti u Slavoniji. Međutim, naša povijest jezika u prvoj četvrti ovoga stoljeća još nije dobro interpretirala neke jezične podatke. Poistovjećujući pogrešno sve ekavce u Slavoniji s kajkavcima, Pavičić smatra da je cijela Podravina, i slavonska, bila kajkavska te da se kajkavština sa sjevera spuštala na jug, zaobilazeći Požeško gorje s istoka, do ispod Vinkovaca.

Hamm je dvaput iznosio svoje mišljenje o toj granici. Prvi je put to učinio u neobjavljenoj disertaciji (1934.) o Katančićevu djelu u kojoj je točno utvrdio da kajkavskih elemenata i danas nalazimo sve do Valpova. Međutim, poslije (1949.) bez obrazloženja iznosi misao da je štokavština prije migracija sezala na zapad čak do Virja.

Istim se pitanjem pozabavio i Brozović koji je pisao:

»3. U sjeverozapadnoj Slavoniji treba pretpostaviti jedan kajkavski tip na terenu između Bjelovara, Daruvara i Virovitice, koji je komunicirao s podravskim, štokavskim ekavcima, s Ivšićevim kajkavskim križevačko-podravskim i eventualno turopoljsko-posavskim tipovima kao i hipotetskim štokavcima navedenim ovdje pod br. 4.

4. U jugozapadnoj Slavoniji moramo pretpostaviti štokavski ikavski tip koji je komunicirao s turopoljsko-posavskim kajkavcima, s hipotetskim kajkavskim tipom pod br. 3, sa štokavskim podravskim ekavcima i posavskim ikavcima s hipotetskim štokavskim tipom pod br. 5, a vjerojatno i s hipotetskim čakavcima pod br. 6. (...)«

O tome sam rekao: »U potpunosti se može prihvati Brozovićeva pretpostavka o njegovu kajkavsku tipu pod brojem 3, suprotno od Hammove pretpostavke. No, stanje dalje na istok od toga tipa, kao i pitanje govornoga tipa u jugozapadnoj Slavoniji gdje bi se nalazio njegov tip pod brojem 4 trebalo bi razmotriti u nešto drukčijem svjetlu«. (Lončarić 1985 : 99). Nakon analize relevantnih podataka izveo sam zaključak koji se nalazi negdje između Pavičićeva i Brozovićeva, a najbliže Junkovićevu mišljenju. Junković je iznio tezu da su se neki današnji staroštokavski slavonski govor razvili iz panonske skupine južnoslavenskoga praezika, što njemu znači (pra)kajkavski dio srednjojužnoslavenskoga dijasistema. Međutim, Junković nije rekao ništa pobliže o tome tj. na koje govore zapravo misli.

Analiza se temeljila na onimiji, točnije najvećim dijelom toponomiji i rijetkim zapisima drugih riječi u Slavoniji iz vremena prije migracija. Istom se građom služio i Pavičić, samo je nije valjano interpretirao. Vjerojatne pretpostavke o jezičnom stanju u tom vremenu mogu se donositi na temelju onoga što se piše na mjestu starih prahrvatskih i praslavenskih glasova: jata (ě), poluglasa koji je od 11. stoljeća bio jedan, vjerojatna vrijednost šva (ə); stražnjega nalaza (è) te slogotvornog ř. Može se suditi po protezi karakterističnoj za kajkavštinu: *v*- ispred inicijalnog *u* i kontinuante *è* i *ř*, prijelazu palatalnog *r'* u intervokalnom položaju (gdje je obično drugi vokal *e*) u sekvenciju *rz* (*morje*). Takoder se može zaključivati po liku nekih leksema (*orax, joxa, ruška*), kao i po nekim pojedinačnim leksemima.

Analiza je pokazala da sliku karakterističnu za kajkavštinu pokazuje soubina *è i ō* (izjednačeni u zatvorenom o), i to daleko na istok, upravo u cijeloj Slavoniji. Slično je s likom navedenih leksema (*orex, jalša, xrušk-*) daleko na istok. Međutim, drugi pokazatelji zapravo ne govore ništa o pitanju koje nas zanima. I jat i poluglas veoma dugo čuvaju posebne vrijednosti, i to poluglas naj-vjerojatnije šva (*ə*), kao i danas u nekim ozaljskim, gorskotarskim i belokrajinskim govorima. Na mjestu jata bio je vokal između *i* i *e*, zatvoreno *e*. Dok za poluglas dolazimo do navedene vrijednosti rekonstrukcijom razvoja, za jat imamo i suvremene dokaze. Naime, takva vrijednost čuva se i danas u nekim slavonskim staroštakavskim govorima, i to, koliko se zasad zna, u dijelu govorova Gradišta kod Županje (Ivšić, Finka - Šojat) i u nekim govorima u našičkom kraju (Sekereš). Štokavski razvoj poluglasa, prijelaz u *a* imamo u svim slavonskim štokavskim govorima. Tragove kajkavskog razvoja poluglasa nalazimo na sjeveru do područja oko Podravske Slatine. Neke druge kajkavske osobine, u akcentuaciji i vokalizmu (proteza ispred inicijalnog *u*-), nalazimo do Donjeg Miholjca i Valpova.

Na temelju navedenih podataka zaključio sam da je kajkavština, odnosno razvoj u kajkavskom smjeru na jugu Slavonije, u Posavini i u slavonskom središnjem dijelu, sigurno dosezao do Požeškoga gorja, kao što su to prije prepostavljeni Pavičić i Brozović. Međutim, za slavonsku Podravnu valja pretpostaviti da je kajkavština na istok sezala sigurno najmanje do kraja oko Podravske Slatine. Dakle, nije zaobilazila Požeško gorje kao što je mislio Pavičić, ali se prostirala dalje na istok nego što je mislio Brozović.

Ovdje valja napomenuti da granice u nekom jeziku, njegovu jezičnom kontinuitetu, nisu oštре, skokovite, osim ako ne postoje i velike prirodne granice, barijere (veće jezero, neprohodne planine i sl.). Kako toga u Podravini, osim Drave, nema, a takvom se jačom prirodnom granicom može smatrati Požeško gorje, na slavonskom sjeveru kajkavsko-štakavška granica nije mogla biti jače izražena. Prema tome, treba pretpostaviti da nakon područja za koje sigurno možemo tvrditi da je bilo kajkavsko, odnosno da je na njemu jezični razvoj išao u kajkavskom smjeru, nije bilo odmah posve nešto drugo, drukčije. Iza kajkavskoga područja dolazio je prostor koji su zauzimali prijelazni kajkavsko-zapadnoštakavski (upravo šćakavski) govor koji su na zapadu, bliže kajkavštini, bili više kajkavski, a dalje na istok sve manje kajkavski i sve više zapadnoštakavski, šćakavski. Taj prijelazni pojas bio je u Podravini sigurno širi nego na jugu, u Posavini, a nazuži je bio u visini Požeškoga gorja.

GOVOR GRADA

Govor same Koprivnice, kao jednoga od važnih hrvatskih gradova, i nekad i danas, zahtijeva poseban osvrt. Nekoliko je važnih točaka u jezičnom razvoju Koprivnice. To su:

- specifičnost razvoja gradskoga govora uopće
- dijalektna osnova područja
- književni jezik zemlje, odnosno dijela u kojem se grad nalazi.

a) Gradski govor mjesta koje je administrativno, kulturno-obrazovno, privredno-trgovačko i prometno središte razvija se drukčije od govora sela. U njemu su obrazovne i administrativne ustanove u kojima se uči i upotrebljava neki oblik više-manje službenoga, »propisanoga« književnog jezika, u ranijim razdobljima koine, interdijalekt, a poslije i standardiziran u pisanim tekstovima. Taj »književni« jezik može biti više-manje blizak jeziku kraja, a može biti i vrlo različit od njega. Pritom opet moramo razlikovati dva stila: službeni, odnosno službeniji, i kolokvijalni, razgovorni. Neki obrazovani ljudi jesu, a neki nisu iz toga kraja, pa jedni govore više »književnim«,

a drugi više idiomom, izrazom bližim jeziku kraja. Govor, dijalekt kraja utječe mnogo na kolokvijalni jezik, stoga postoje varijante književnoga jezika u administrativnom području u kojem je u službenoj upotrebi isti književni jezik.⁷ Književni jezik, s druge strane, negdje više, a negdje manje utječe na govore kraja.

Do 1835. godine u »banskoj, civilnoj« Hrvatskoj književni jezik bio je kajkavski književni jezik, tj. književni jezik s kajkavskom osnovom. Taj je jezik bio relativno blizak kajkavskim govorima Podравine, ali nije bio jednak niti jednomo. No, treba imati na umu da od 16. stoljeća u tom području nalazimo i štokavske, upravo novoštakavske govore, i to dvije vrste: hrvatske - ijkavskoščakavske, i srpske - ijkavskoštakavske. U Koprivnici je sigurno bio jak i taj element jer je 1794. godine sagrađena pravoslavna crkva. Mogla je postojati i posebna škola za Srbe, samo što je neko vrijeme u tim školama upotrebljavan »čudan« jezik, vjerojatno slavenosrpski. I groblje je⁸ bilo veliko.

I oni su sigurno utjecali na koprivnički gradski govor. Kada je službeni jezik postao književni jezik sa štokavskom osnovom, odnosi su se znatno promijenili. Sigurno se kajkavcima činilo da je sada službeni jezik zapravo govor njihovih susjeda štokavaca.⁹

b) Rečeno je na početku da je Koprivnica smještena na sjecištu, dodiru triju kajkavskih dijalekata, te da je u blizini bilo i štokavsko područje. U manjim oazama Peterancu i Torčecu (jedna) te u Hlebinama (druga) govor odstupa i od (virovsko)podravskoga dijalekta, koji počinje s Drnjem, i od varaždinsko-ludbreškoga, koji seže do Subotice i Đelekovca. Govor Peteranca (za Torčec nije znao, a oni u osnovi imaju sličan govor) Ivšić je povezivao s Posavinom.

U dijalektološkoj literaturi postao je prvi poznat govor Miklinovca koji je bio prigradsko selo, a sada je dio grada. O njegovu sam govoru pisao:

»Različit je u tome, kako od tih govorova,¹⁰ tako i od jagnjedovačkoga, govor Miklinovca, koji je Ivšić označio sa IV⁷, dakle kao i JG.¹¹ U njemu, bar od mojih informanata, nisam mogao ustanoviti davanje prednosti niti uzlaznom, niti silaznom tonu, ni u povezanom govoru, ni u izoliranih riječi. Intonacija nije ni u Miklinovcu fonološka: iste sintagme u različitim ostvarajima dolaze sad s jednom intonacijom, sad s drugom. Ipak, može se uočiti tendencija da se određen ton veže uz pojedine sintagme i lekseme. Moglo bi se pretpostaviti da je to dalji razvoj akcentuacije koju je Ivšić označio sa IV⁷. Međutim, ovde se radi o daljem razvoju jedinstvene podravske kajkavске akcentuacije sa ZDS¹² u uvjetima interferencije kao u Jagnjedovcu. U Miklinovcu taj razvoj dovodi do još većeg odstupanja od ZDS no u JG.« (Lončarić 1977., 234)

Dok je Miklinovec bio seosko naselje, druga dva dijela koja sam istraživao, Dubovec i Duga ulica, bila su dio grada. Godine 1978. bile su to, kao i danas, gradske periferne ulice. U Dubovcu je potvrđeno izjednačenje kontinuante è i ó sa starim o, kao i inače u kajkavskom Podravlju, ali nije potvrđena »akcentuacija dvaju slogova«. To ne znači da nije bila takva kao i u Miklinovcu, ali niti da je bila.

⁷ Tako i danas u hrvatskom književnom jeziku razlikujemo nekoliko varijanti, i to najmanje pet izrazitih: zagrebačku, slavonsku, dalmatinsku, kvarnersko-istarsku i dubrovačku. Može se govoriti i o hercegovačkoj te bosanskoj varijanti.

⁸ Govorilo se, barem mi u Reki, krčko, tj. grčko.

⁹ I danas se često kaže štokavski kada se misli na književni jezik, s time da se obično razlikuje književni »štokavski« od štokavskih narodnih govorova. No, i danas ima govornika, pripadnika jezične zajednice, koji to ne razlikuju, ni teoretski ni praktično..

¹⁰ Govorio sam o akcentuaciji govora Virja, Đurđevca i Novigrada.

¹¹ JG = jagnjedovački govor.

¹² ZDS = zakon dvaju slogova

U drugim dijelovima grada nije pronađena ta osobina, a pronađene su osobine kao u zagrebačkom kajkavskom kolokvijalnom govoru, kakve je za Zagreb opisao Magner, i neke druge koje susrećemo u nekim drugim gradovima s kajkavskoga područja, poput Varaždina.¹³

Kontinuanta è i ū izjednačena je sa starim *u*. Najuočljivija je osobina da je više poluglasa izjednačeno s jatom, što je jedna od triju najtipičnijih kajkavskih osobina (ostale su dvije specifična kajkavska akcentuacija i izjednačenje è i ū). Refleks je izjednačenih jata i poluglasa glas tipa *e*, npr. *denes, steza, stolec, pes, cucek, pekel* »pakao« - za poluglas, *sneg/k, snega, svet* »svijet», *svetski, deca, dete, venec* - za jat. Tu se sada javlja i treća važna osobina da se refleks staroga *e* i prednjega nosnog samoglasnika (*eⁿ - ę*), koji je također glas tipa *e*, često razlikuje od onoga *e* koji стоји na mjestu poluglasa i jata - on je obično otvoreniji, otvoreno *e* (ε), npr. *žena, selo, berem, sveti* »svet(i)« pridjev, *pekla*. Suprotno od toga, refleks jata i poluglasa može biti i zatvoreniji od književnoga *e* (e), npr. *denes, snega*. Zanimljivo je s tim u vezi da kajkavci koji u svojem kolokvijalnom kajkavskom idiolektru ili idiomu, i u svojem mjesnom kajkavskom govoru razlikuju dva fonema tipa *e* - jedan zatvoreniji, a drugi otvoreniji, obično i kada se služe književnim jezikom u svojem idiolektru imaju dva fonema tipa *e* - zatvoreniji na mjestu jata (*snega, mesta*), za poluglas tada imaju *a* (*danas*), te otvoreniji na mjestu staroga *e* i *ę* (*selo, berem*). Ovdje je još jedna osobina rezultat kajkavske osnove, kao i u Zagrebu, a to je finalno *-l*, npr. *posel, došel, gledel*. Novoštakavski govor u Podravini, na Bilogori i Kalniku tu obično imaju na kraju *-o* (*poso, došo, gledo*), dok neki (staro)štakavski govor u Slavoniji i drugdje imaju također *-l* (*posal, došal, gledal*).

Gradski govor Koprivnice formirao se kao interdijalekt, rezultanta različitih dijalekata svoje okolice - triju kajkavskih i novoštakavskoga, s jedne strane, te pod utjecajem književnoga jezika. Utjecaj kajkavskoga književnog jezika bio je sigurno veoma jak jer je i on bio dobrim dijelom po svojoj strukturi i leksiku rezultanta više kajkavskih tipova, dijalekata. Novi književni jezik nakon 1835. godine bio je drugoga tipa.

Danas u Koprivnici, kao i obično u gradovima, treba razlikovati dva sredstva, dva idioma općegradske komunikacije. Jedno je koprivnička varijanta kolokvijalnoga, razgovornoga stila hrvatskoga književnog jezika, koja je podtip zagrebačke varijante, kao što su to i križevačka, varaždinska i krapinska varijanta. Drugo je koprivnički kajkavski koine, interdijalekt, koprivnička kajkavština, o čijem je nastanku i karakteru bilo riječi prije. Može se govoriti o još jednom idiomu slične funkcije, a to je koprivnička štokavština koju ne smijemo brkati s koprivničkom podvarijantom kolokvijalnoga stila književnoga jezika, iako mu je bliska. To je slično, u manjem obujmu, zagrebačkoj situaciji gdje također imamo, uz idiom kolokvijalnoga stila, i zagrebačku štokavštinu. Koprivničkom štokavštinom, kao i zagrebačkom, govore građani kojima je materinski idirom štokavština, u Koprivnici upravo novoštakavština.

Odnose, prilike u kojima se govoru kojim idiomom, kvantitativne pokazatelje koliki dio stanovništva govoru jednim, a koliki drugima idiomima te koje su jezične značajke, njihova struktura, moguće je dati samo nakon opsežnoga sociolingvističkoga i dijalektološkog istraživanja. To

¹³ Ovdje bih se osvrnuo na govor kajkavaca u rumunjskom Banatu, što sam već iznio u radu *Kajkavci izvan Hrvatske*. Manje je poznato da kajkavaca ima u Banatu, i to danas u jednom rumunjskom selu, Keča (Checea), te u dva sela u vojvođanskom Banatu, u Srbiji, u Boki i Neuzini. Ti su kajkavci došli u Banat početkom 19. stoljeća iz Pokupske, kada je država za biskupski posjed zauzvrat dala zemlju u Banatu. Preseljeni su plemići, 13 obitelji, i njihovi kmetovi. Prema literaturi, u Vojvodini još samo nekoliko starijih ljudi govor kajkavski, s velikim utjecajem banatskoga ekavskog štokavskog dijalekta, tako da to treba što prije istražiti. U Keči, prema dobivenim podacima, još pedesetak ljudi govor kajkavski hrvatski, a na temelju preliminarnog istraživanja čuvaju još jako dobro donesenu kajkavštinu.

Spominjem to ovdje zbog tipa njihove kajkavštine. To neće biti kajkavština nekojeg pokupskog sela, nego se čini da je njihov idiom, kojim i danas govore, kajkavski književni jezik, naravno njegova kolokvijalna varijanta. Najsličniji mu je zagrebački govor kakav je opisao Magner i kakav nalazimo u Domjanićevim pjesmama.

nam u Koprivnici tek predstoji. Za Split imamo i sociolinguističke studije i rječnike govora, za Varaždin smo dobili rječnik, a studije trebaju slijediti. Koprivnica treba i može dobiti i prikaze svojega jezičnoga bogatstva i identiteta, kao što to ima u privredi, obrazovanju, umjetnosti, sportu, zdravstvu, pa i znanosti, geografiji i povijesti. Predlagao sam ta istraživanja prije tridesetak godina, kada bih i sam u tome mogao puno više sudjelovati, a sada sigurno puno manje. Budući da Koprivnica nema ustanove koja se bavi jezikom, predlagao sam i predlažem da se u Muzeju otvori barem jedno, ako ne dva mesta jezikoslovca, najmanje jednoga dijalektologa, kao što imamo povjesničare, arheologe, povjesničare umjetnosti i etnologe, koji bi se bavili izučavanjem jezika grada i kraja. Bilo bi dobro da se u Koprivnici osnuje filološko društvo, kao što postoji za povijest i zemljopis, odnosno da se barem osnuje odjel ili sekcija za jezik pri ogranku Matice hrvatske, kojima bi to bio zadatak.

SUMMARY

Kajkavian dialect-Podravina is where the most important borderline of kaj-diasystem runs through: from Drava River, north of Koprivnica, across the town to foothills of Kalnik; from there onward to Medvednica and further to Zelina River.

Crossing Zelina, it makes a turn to the south, to where the river merges with Lonja and Ivanić-Grad; the borderline runs further to the east, to foothills of Moslavačka gora.

In Podravina, west of this dialectal border, there are so-called conservative kajkavian dialects, known for keeping original accentuation best preserved.

Eastward, or to be more precise- northeast of this Kajkavian dialect region, that's where their revolutionary (the most revolutionary) speech patterns are, in terms of prosody- rhythm, intonation, stressing— two groups of speech.

The first group (I call Podravina dialect) is made of speech patterns with limited syllable spots- accent is on the last two syllables.

The second, much larger group, making majority of northeastern kaj-dialect region, is a group with another important characteristic in Slavic languages-feature that exists in part in Lithuanian language: cross tilde of non-diacritical sign, caret or circumflex (both in kaj-dialects, as well as Serbian and Croatian, we find long descending stress of syllables; i.e. mēso>m so; s~uša>s^uša).

Three kaj-dialects (my classification) meet in Koprivnica vicinity: Varaždin-Ludbreg (Ivšić's group I); Podravina (Ivšić's group IV, known as Podravskoviroski); Križevci-Bilogora (also Ivšić's group IV). Što-dialect, or, new što-dialect rather, also spoken nearby, are secondary in this region, with separately recognized different speech of Peteranec (with Torčec) and Hlebine. The town of Koprivnica, both as the town itself and seat of the county, has its own specific significance and its accompanying speech.

New dialectal boundaries are conditioned with dislocation and moving out of the native population, fleeing from the Turks in mid-16th century and settlement of new population from southeastern Bosnia (ijekavsko-čakavski-dialect spoken in Virovitica vicinity; ikavsko-jekavski speech of Virovitica); and eastern Herzegovina (most new što-dialects). After the Turks had left, resettlement from the opposite direction continued, as kaj-dialectal speakers were coming from the west, some of them probably descendants from the previously exiled population.

Interlinking and mixing of different kaj-dialect speech types from within and also, with što-dialects, brought about new speech types. One of them is spoken in Podravina, not so widely spread, but well-spread in northern Moslavina (hence, earning its type name, sjeverno-moslavački, or rather, čazmanski dialect).

Town speech of Koprivnica formed as an inter dialect, resulting from various dialects from surrounding areas- of three kaj-dialects and one novoštakavski (new type of što-dialect) on one side, and the impact of literary language. Kaj-dialectal literary language must have been strong as well. Its structure and lexicology was, too, influenced by various kaj-dialectal types, different dialects. After 1835, the new literary language was of a different type.

Today in Koprivnica, like it's accustomed in towns and cities nowadays, there are two means, idioms of communication. The first is Koprivnica variant of colloquial speech style of Croatian literary language, as a subtype of Zagreb variety (just like others, i.e. Križevci, Varaždin, Krapina variety). The second is Koprivnica kaj-interdialect (Koprivnica kaj), its formation and character being discussed before. We can speak of yet another idiom with similar function which, however, should not be confused with Koprivnica sub-variant of colloquial literary language, even though they're close. The same situation, yet on a lesser scale, is with Zagreb situation, where we have colloquial -style idiom with Zagreb što-dialect as well. People who speak što-dialect, either in Koprivnica or Zagreb, have such mother tongue idiom (što); in Koprivnica, it's rather the new što-idiom, or, novoštakavština.

Only after a thorough, complex study and sociolinguistics and dialectal research, we can give figures and numbers on percentage of population speaking in those different idioms, what their lingual characteristics are, or their structure. In Koprivnica, this is yet to be done.

Other towns and cities, like Split, for example - there are studies conducted in sociolinguistics, resulting in dictionaries of speech. On the other hand, the town of Varaždin already has its dictionary of idioms, but a comprehensive study is yet to follow.

Koprivnica needs, and that is a *must*, to have its own language richness and variety, a symbol of its identity, collected and displayed properly, just like it has rounded up its accomplishments in business, education, arts, sports, healthcare, science, geography and history. I've advocated these studies and research some thirty years ago, when I actually was in a position to do a lot more, just like I can do a lot less. Since Koprivnica has no institution that deals with the language, I've advocated and I still do (not only for the language, but for similar areas of interest, too) that the town museum opens up a spot for at least one, if not two, linguists, at least one dialectologist- just like we already have historians, archeologists, art historians, ethnologists... These linguists would study and research the language of the town and its vicinity.

LITERATURA

Budući da je literatura opsežna, upućujem na najpotpuniju kajkavsku bibliografiju u svojoj knjizi *Kajkaviana & alia*.

BOGOJAVLJENJE - SVETA TRI KRALJA - VODOKRŠĆE U TRADICIJI HRVATA U MAĐARSKOJ

EPIPHANY - HOLY THREE KINGS - CROATIAN TRADITION OF WATER BAPTISM IN HUNGARY

Đuro Franković

Pečuh, Mađarska

gyorgy.frankovics@gmail.com

Primljeno / Received: 17. 2. 2009.

Prihvaćeno / Accepted: 6. 6. 2009.

Rad ima dvije pozitivne recenzije

Pregledni rad

Review

UDK / UDC 504.6 (497.5)

SAŽETAK

Pučka tradicija Hrvata u Mađarskoj očuvala je bogatu arhaičnu starinu i u vezi s blagdanom Bogojavljenja, odnosno Tri kralja. Možda se s pravom može smatrati »Hrvatskom u malom«; naime, u razne krajeve Ugarske hrvatsko stanovništvo dolazi u raznim razdobljima, a u nekima obitavaju još od prije dolaska Mađara, dakako zbog prodora osmanske vojske, bježeći ispred osvajača, odnosno i poslije, nakon njihova proterivanja, napućit će mahom Zadunavlje te područja između Dunava i Tise. U uratku se daje uvid u taj blagdan, koji se i danas slavi te obiluje u molitvama hrvatskog puka u arhipelagu, u raznim običajima, primjerice posvećenju vode u crkvi, kao i njezinoj uporabi toga dana, odnosno tijekom cijele godine. No, za taj dan vezuju se i dramske igre našeg puka na hrvatskom sjeveru - želimo podsjetiti da je na rubu dane zemlje, u našem slučaju hrvatskih zemalja, uvijek bolje uščuvana arhaičnost običaja, dok se drugdje gubi, pada u zaborav i s time nestaje. U uratku se navodi i opjevani događaj, poznat iz Novog zavjeta, kada Isus u svatovima krsti vodu. Međutim, radi postizanja zdravlja toga dana u jutarnjim satima vrši se obredno umivanje: stane se na sjekiru, a u vodu se stave crvena jabuka, kovanica, šipak. Taj običaj pomalo nestaje (ili je već nestao?), dok ga je u podravskom Lukovišču, kao dijete, održavao i sam autor ovih redaka. Osim toga, bio je poznat i u šokačkih Hrvata u Baranji te bunjevačkih Hrvata u Bačkoj, dok se u drugim hrvatskim naseljima u Mađarskoj izvodio na druge dane, poglavito uoči božićnih blagdana. Budući da je riječ o blagdanu, razumije se samo po sebi da je ženama i djevojkama bilo zabranjeno presti. Hrvati diljem Mađarske toga dana svetom vodom blagoslove svoju kuću, gospodarske objekte, njive, bunar, vinograd itd., radi zaštite svoje obitelji, ali i stoke od bolesti, kuge ili da ne uđe nečista sila u kuću, da se ona odagna. Naime, u puku se smatralo »Bježi, ko vrag od svete vode!«, stoga su profilaktične radnje i izvedene.

Navodimo i pučke molitvice Hrvata, kao i druge svete molitve koje istraživačima mogu poslužiti pri otkrivanju osobnosti hrvatske crkvene himnodije koja se nazire i u Hrvata u Mađarskoj. Molitvice podravskih Hrvata opisuju tri kralja kao vodiče duša jer umrle duše oni vode na drugi svijet. Njima su se vjernici obraćali u svojim rado kazivanim molitvama za dobro smrt. Na Tri kralja održava se i strogi post, što znači da taj dan ima posmrtni karakter. Izvode se i obredne igre, takozvani zvjezdari, ali i druge poznate i specifične za Gradišće. Valja još reći da djeca u Podravini, napunivši

sedmu godinu, poste cio dan, sve do pojave prve zvijezde na nebu, kako bi lanac vezan za aždaju ponovno ojačao.

Ključne riječi: duhovne pjesme, Tri kralja, mladi kralj, običaji, dobra smrt, pučke molitvice, vodiči duša, zabrane, obredno umivanje, posvećenje vode, nečista sila, obredne igre, blagoslov kuća, aždaja, lanac, pučka meteorologija

Key words: spiritual songs, Three Kings, young King, customs, merciful death, folk little prayers, soul guides, prohibitions, ceremonial face washing, consecration of water, evil spirits, ritual plays, home blessing, devil, chain, folk meteorology

Bogojavljenje, Sveta tri kralja ujedno je i blagdan Vodokršća koji ima stari crkveni naziv Epiphania. To je zapravo dan Sveta tri kralja - Gašpara, Melkiora i Baltazara, a istodobno i dan Bogojavljenja.

Naši Hrvati (Šokci, Bunjevci, Podravci, Bošnjaci, Raci, Dalmatini) blagdan nazivaju *na Tri kralja*, odnosno *na Tri krale* u Pomurju te *na Tri kralje* u Petrovu Selu. U molitvicama i popijevkama navodi se naziv *Sveta tri kralja* ili *Tri kralja*, odnosno *Sveti tri krali*.

DUHOVNE POPIJEVKE O SVETIM KRALJEVIMA, POSJETITELJIMA MALOG ISUSA

Zaladski Hrvati u Sumartonu (Tótszentmárton) o sveta tri kralja sačuvali su duhovne pjesme.

O Sveti tri krali

O, sveti tri krali,
O, blažen vaš dan,
Kad sveta Kralj mladi
Bil z neba poslan.

O, srečna zvezdica,
Ka svetila vam:
Kad Sinka Devica
Porodila nam.

Kam idete sada
Tak dalko na pot:
Kad zima je jaka
I veter je ljut.

Ne bu li zrak škodil,
Ar truda bu žal,
Kad Kristuš se rodil
Herodeš bu znal.

Ali' mudrost zna vaša
Neviđeni zrok:
Ar pismo donaša,
Da rođen je Bog.

Zvezdica ka kaže
Nazveščen ishod,
Vse čudo pomaže
Da Kra'ev je god.

Tak idete k Njemo
Vu tudi orsag,
K Stvoritelju sveta,
Koj vam je tak drag.

Vendar ste spoznali:
Da pravi je Bog.
Niste se zburkali,
Če prem je on vbog.

Kad mladomo Kralo
Ki došel na svet,
Vsi spevajmo hvalo,
Do vek večni' let.¹

pot - put; *škoditi* - naudititi, naškoditi; *zrok* - uzrok; *ar* - jer; *ka* - koja; *nazveščen* - najavljen; *orsag* (hung.) - država, zemlja; *vendar* - uvijek; *zburkati* - zabuniti se, zbrkati; *vbog* - siromah, ubog; *let* - godina

Raduval se Jezuš mali

Raduval se Jezuš mali
Z Marijom i Jožefom.
K njemo došli su tri krali
Z velikom poniznostjom.

Iz daleka k njemo idu
Da bi ga poštuvali,
Da to Dete malo vide,
Da bi ga daruvali.

Zvezda srečna i blažena
Koja nim je kazala,
Zima jaka i ledvena
Ne nim nikaj škodila.

Dragi dari: zlato, srebro,
S kem su ga daruvali,
Klečeč ruke gori zdigli,
Tak su mu alduvali.

Ah! Kaj zato su dobili,
Od Jezuša dragoga:
Da su ga tak pohodili
Toga Krala mladoga?

Sreču, zdravle na tom svetu,
Doklam jesu živelji,
Potlam na veke vu nebu
Vesela su vživali.²

nim - njim; *s kem* - s kojim; *gori* - gore; *zdigli* - uzdigli; *alduvati* (hung.) - blagosloviti; *doklam* - dokle; *potlam* - poslije; *vu* - u; *vživali* - uživali

U popijevki tri kralja posjećuju malog Isusa kojemu donose darove: zlato, tamjan i mirtu.

Isus se navodi kao mladi kralj, a u vezi s time valjalo bi objasniti značenje tog pojma. Na stariom Istoku kraljevstvo se uvijek blisko povezivalo uz mitski pojam kraljevskog dostojanstva bogova, pojam koji je zajednički raznim civilizacijama toga vremena. Kraljevstvo je, prema tome, sveta ustanova koja u većoj ili manjoj mjeri pripada sferi božanskoga.

Kraljevstvo Božje jest središnja, bitno religiozna tema novozavjetne poruke. Tema o kraljevskom dostojanstvu Mesije, koja je ukorijenjena u iskustvu Izraela i temelji se na proročkim obećanjima, i dalje služi da se njome odredi uloga Isusa kao ljudskog graditelja Kraljevstva. No, ta tema o mesijanskom kraljevstvu potpuno se oslobađa svih političkih prizvuka, da bi svoje mjesto našla na cjelokupnoj objavi spasenja.³

¹ FRANKOVIĆ, Đ. 1993:64.

² Isto.

³ BTR natuknica *kralj*.

SVETA TRI KRALJA VODIČI SU DUŠA UMRLIH TE NJIHOVA POJAVA NAVJEŠĆUJE DOBRU SMRT

U Starinu (Drávasztra) pokraj Drave mještani su se, kada bi se našli u nevolji, molili svetim trima kraljevima. Prema vjerovanju u susjednim Martincima (Felsőszentmárton), tri kralja vode duše na drugi svijet.⁴ I u molitvi zapisanoj u susjednom Lukovišću (Lakócsa) u društvu mučenice svete Kate pojavljuju se tri kralja:

Sveta Katarena,
Bičom bičovana,
Šibom šibovana,
O kolo vita,
Anděla pita:
»Kam ona tanka stazica,
Da ja idem na 'ladnu vodicu,
Da perem grešnu dušicu«.
Pevci pevaše:
Isus se rodil.

Pribilježio Đuro FRANKOVIĆ

Dojdoše sveta tri kralja,
Donesoše tri listaka:
Jeden zlato,
Drugi tamjan,
Treći dragi Jezuš.
Već govori dragi Jezuš:
»Ko bi mene na dan triput naspomenio,
Lepog bi' mu dara dal:
Raja otvaral,
Pakla zatvaral,
Vek, vekom. Amen«.⁵

Toga dana Hrvati u Mađarskoj mole tri kralja da im osiguraju dobru smrt.

U podravskom Starinu kazuje se ova molitvica:

Pevci zapevaše:
Jezuš se rodio,
Došli so tri kralja
Doneli so tri listaka:
Jedno zdravlje,
Drugo tamjan,
Treće dragi Isus.
I odgovori dragi Isus:

Pribilježio Đuro FRANKOVIĆ

»Ko bi ovu molitvicu
Milo izmolio,
Ne bi' mu dao
Prez spovedi umrti,
U vatri zgoreti.
Kad bi' znao da bi umirao,
Raja bi' mu otvarao,
Pekla zatvarao!
Nek' otvara Otac, Sin i Duh Sveti«.⁶

pevec, pevac - pijetao; so - su; prez - bez; pekel, pakal - pakao

Prema predanju šokačkih Hrvata u Mohaču (zapisano je na mađarskom jeziku):

U Mohaču je jednom bračni par živio duboko u šumi. Muž se uvijek molio trima kraljevima za dobru smrt, a njegova ga je supruga zbog toga ismijala. Kada je čovjek umro, žena je sama samcata bdjela nad mrtvaczem. Tako oko pola noći primijeti da u sobu uđu tri čovjeka. Stali su kod krstionice pune svete vode. Na to pokojnik u ponoći, da bi pridošlima odao čast, podigne glavu, pa ga je prvi posjetitelj dodirnuo prstom. Pokojnik je nato natrag legao u svoj krevet. Mr-

⁴ BEGOVAC, R. 1990:80.

⁵ FRANKOVIĆ, Đ. 1993:35 - 36.

⁶ Isto, 37.

*tvac je i drugi put sjeo, tada mu je i drugi posjetitelj rukom dao do znanja da i nadalje mirno leži.
Točno u pola noći su se ta trojica muškaraca obratila ženi i kazala joj:*

- Mi smo tri kralja. Došli smo po tvog supruga koji nam se uvijek molio. Ti bi se sama zastrašila da je tvoj suprug ustao, pa da nas je neviđeno slijedio.

Nakon toga oni su otišli i ponijeli sa sobom dušu umrlog čovjeka.⁷

Za dobru smrt svećima se obraćaju i zaladski Hrvati u čijoj se molitvici navode i sveta tri kralja.

ANGELEK SVETI

Vu ime Oca, Duha Svetoga Amen.
Angelek sveti,
Jezušek danas na križu raspeti,
Pošli vu nas Duha Svetoga!
Duša Bož'a zveliči nas!
Telo Bož'e nahrani nas!
Krv Kristuševa napoji nas!
Čista voda z rebra, od zla, obrani nas!
Diku v nebesku napelaj nas!
De se bomo veselili,
Bož'a lica gledali,
Bogu hvalu davali.
Naj si bodo na hvalu i na diku
Ove moje male molitvice,
Kaj sem si ja zmolela,
Vu denek denešnji,
Ocu, Sinu, Duhu Svetomu.
I očem ja sebe zazvati:
Preslavno i preslatko ime:

Jezuš, Jezuš, Jezuš,
I Marija Majka Bož'a!
Smiluj mi se:
Sveti Jožef,
Sveta Barbarica,
Svete tri krali,
Ves dvor nebeski.
Budite mi na pomoč
Na moj skrajnji vurici
I na smertni postelici,
Da mi se bode dušica
Od tela ločila,
Jezušeko rečuna davala!
Primi, dragi Jezušek moj,
V roke sve,
Kaj njo dođe na skvaranje,
Sve Bog nas,
Sve veke, vekof! Amen.

Kazivala Jana MIHOVIĆ, Sumarton, Zapisao Đuro FRANKOVIĆ

angelek - andelak; Jezušek - Isus(ek); vu - u; z - iz; naj - neka; zmoliti - izmoliti; očem - hoću; ves - sav; skrajnja vurica - posljednji sat čovjekov, prije njegove smrti; ločiti - lučiti, razdvojiti se; roka - ruka

ZABRANE

Tri kralja su bezazleni, ali u predanjima podravskih Hrvata u Lukovišću opominju prelje da je uoči njihova blagdana zabranjeno presti.

Moja teča Marina pred Tri kralja uvečer dugo prela, i onda zvonce zvonelo, i tak so rekli da to sveti tri kralja so došli k njoj. I ona legla spat, i na postelj legla, i samo zvonce došlo i više nje glave na postelji zvonelo.⁸

teča - tetka; *so* - su

⁷ BÁLINT S. I., 1998:190. Sakupio Géza MÜLLER.

⁸ Osobne bilješke.

Čečo Manda Zvonarova, ona tak delala je, tak na Tri kralja. I onda so se njoj tri kralja ukazali i tak so išli lepo okolo stola, i tak so lepo zvoneli iz zvončeci, i onak, takve so lepe criljene imali šapke.

I nju takvo je bilo stra, da ona rekla da više nikada ne bu delala na Tri kralja.⁹

čeča - tetka, strina; oslovljavanje starije žene; *delat* - raditi

OBREDNE DRAMSKE IGRE

Toga dana *betlemari* su ophodili naselja bunjevačkih Hrvata, a bili su poznati i u Podravini.

Igra Tri kralja u naseljima gdje obitavaju Hrvati u Madarskoj nešto je mlađa od *uskrnsne igre*, a svakako se ubraja u sklop *božićnih igara*.

Na hrvatska područja, poglavito u Zagreb, dolazi preko benediktinskih monaha koji su dali prvog zagrebačkog biskupa Duha, podrijetlom Čeha, za kojega se prepostavlja da je pripadao benediktincima u Sambotelu i Šopronu. Oni su održavali veze s benediktincima u Francuskoj koji su bili poznati po izvođenju *uskrnsnih igara* već od 11. stoljeća te su se one proširile i izvodile na uskrnsne blagdane. Sačuvano ih je gotovo tridesetak, a poslije se proširuju i božićne igre.

Božićnih dramatiziranih igara imali su i mađarski Hrvati. Naime, u sačuvanim tekstovima - gotovo desetak - naziru se događaji koji se zbivaju u trenutku rođenja, odnosno zbili su se poslije Isusova rođenja. *Kolivčica* u bunjevačkih Hrvata opisuje rođenje Isusovo, zaladska kristijanizirana igra prenosi radnju o događajima kada Sveta Obitelj ostaje bez posla i putuje u Jeruzalem, gradičanska i dušnočka popijevka govori o kovaču koji ne daje smještaj Mariji i malom Isusu te Gospa izvodi čudo. U jednoj drugoj mirakuli iz Gradišća riječ je o brodarima koji odbijaju dati pomoć. U nabožnoj pjesmi podravskih i šokačkih Hrvata bijeg Svetе Obitelji, koja ipak nađe sa-pas, odigrava se na nebu. Pjesme su pjevane, a u slučaju izvedbe kod podravskih Hrvata mogu biti praćene i tamburicom.

Bogojavljenje, blagdan Tri kralja, slavilo se 6. siječnja pa se izvodila igra *Tri kralja*. Na hrvatskom jeziku sačuvani tekst imamo jedino iz Gradišća. U austrijskom Gradišću kristijanizirana kazališna igra *Tri kralja*, čiji prvi uzorak postoji u Carigradu početkom 6. stoljeća, izvodi se i danas.

Izabrali smo tekst iz Kuhaćeve zbirke, koji je zabilježen u Koljnofu u drugoj polovici pretprošlog stoljeća.

Uoči Svetog tri kralja

Dobar večer, gospodar, želimo!
Ki se nameste tri kralji trudimo.

(*Pripjev:*)

Sveti tri kralji hitro putuju,
Mladomu kralju dare ofriju
Dobar večer, gospodar, želimo!
Ki se nameste tri kralji trudimo.

(*Pripjev:*)

Od sunca ishoda kralji su došli,
V Jeruzalemu za dite su pitali.

⁹ Osobne bilješke.

(*Pripjev:*)

V Betlehem Juda se j' mladi kralj rodil,
Koga j' Herodeš kralj umorit hotil.

(*Pripjev:*)

Trinajst dan su oni z doma hodili,
Dokle su mladoga kralja vidili.

(*Pripjev:*)

Na kolena su oni kleknuli
I svaki svoje dare predali.

(*Pripjev:*)

Darujte i vi nam lipi sad dar,
O, poštovani hiže gospodar!

(*Pripjev:*)

Ježuš vas čuva va ovoj liti!
To vam želimo i mi junaci.¹⁰

nameste - umjesto nekoga; *ofrovati* (se) (ger.) - žrtvovati; *ishod* - izlazak; *Juda* - Židov; *z* - iz; *hiža* - kuća; *Ježuš* (hung.) - Isus; *lito* - godina; *junak* - dečko

U Petrovu Selu kazuje se:

U januaru je svetak Tri kraljev. Na Tri kralje su dičaki išli po selu, z ruki su zvezdu imali, pak su svete jačke jačili o rođenju Ježuša.

dičaki - dječaci; *svete jačke* - svete, odnosno duhovne pjesme; *jačiti* - pjevati

Krštenje Ježuša također se slavilo toga dana.¹¹

Izvođači dramske igre *Tri kralja* nekoć su obilazili i hrvatske domove u Šomođu, u okolici Balatona, Bužaku, podravskom Lukovišcu i kajkavskom naselju Bržnici (Berzence). Akteri pučkih dramskih igara pjesme su izvodili na mađarskom jeziku, no pritom su u ruci imali rekvizit poput zvijezde pa su bili poznati kao *zvjezdari*. Jedan bi dječak zvijezdu uklonio iz rekvizita kada se u stihu došlo do riječi »zvijezda«.¹²

U Pečuhu je u pretprošlom stoljeću također bila poznata ova dramska igra. »Uvečer obilaze djeca sa zvijezdom i pjevaju pjesmu istočnih mudraca *Nebo visoko* itd. (u vijencu).«¹³

U bačvanskom Čavolju poslijepodne trojica dječaka odjevenih u bijelo na ramenima privezanim remenom, a s boka sabljom, s kapom sličnom biskupskoj, obilaze seoske domove. U ruci drže svjetlu šestokraku zvijezdu i kazuju čestitke. Taj se običaj zvao *zvjezdarenje* ili *ophod sveta tri kralja*. Čestitarima su ukućani posvuda davali darove. Čestitke je najčešće s djecom uvježbao učitelj. To je istodobno i večernja zabava, početak veselih pokladnih balova, koji potraju sve do *Pepelnice* (*Čiste sride*).¹⁴

¹⁰ KUHAČ, Fr. 1941:277 - 278.

¹¹ Pribilježila Ana ŠKRAPIĆ-TIMAR.

¹² KIRÁLY L. 1995:15 - 16; BUZSÁKI I. 1998:41; osobne bilješke.

¹³ TORDINAC, N. 1986:51.

¹⁴ Prikupio dr. Mišo MANDIĆ u Čavolju.

BLAGOSLOV KUĆA, GOSPODARSKIH ZGRADA, BUNARA I POLJA - VODOKRŠĆE, SVETA VODA

Blagdan Sveta tri kralja je početni dan godine kada svećenici vrše blagoslov kuća. Svećenik, osim blagoslova i bilježenja početnih slova Sveta tri kralja, bilježi na vrata i broj nove godine.

U Nardi u Željeznoj županiji svećenik na dovratak toga dana posvećenom kredom ispisuje godinu i imena triju kraljeva te nacrtat *trutove noge*.¹⁵

U gradišćanskem Koljnofu (Kópháza) u crkvi se blagoslovi voda. Nakon mise svećenik na vrata kuća ispisuje: »20+G+M+B+06«.¹⁶

U pomurskom Serdahelu (Tótszerdahely) domaćica, kada svećenik s ministrantima posveti kuću te kad oni odlaze, iznese iz sobe božićno drvo. Toga se dana u crkvi blagoslovi voda. Zatim se sveta voda u bocama nosi kući pa se njome poškropi kuću, staju, vrt, polja, pčelinjak itd.¹⁷

U Davodu, gdje je nekoć bilo i hrvatskog stanovništva u Bačkoj, domaćin bi najprije izmolio tri Zdravomarije te zatim posvećenom vodom poškropio kuću. Svetu vodu nališio bi i u bunar te na groblju polio grobove članova svoje obitelji.¹⁸

Nekad su u Santovu, Beregu i Monoštru šokački momci i mladi oženjeni ljudi poslijepodne na Tri kralja stavili na konje *ćilim* (tepih) i sjeli na njih, ponijevši na polje bocu napunjenu svetom vodom kojom su posvetili svoje njive i vinograde. U vratima štale, pak, posvetili su uže od stoke.¹⁹

Majke Hrvatice (*Rackinje*) u Baćinu svoje su sinove u povodu odlaska u vojsku škropile svetom vodom.²⁰

Kod druge grupe rackih Hrvata u Tukulji iz crkve je svatko nosio u boci kući posvećenu vodu kojom je domaćin poškropio zidove u kući i štali da bi bolesti zaobišle ukućane i stoku, a rabila se i prigodom posvećenja mrtvaca (»mrca«) u kući.²¹

Danas Sveta tri kralja proslaviti valja, kazivalo se nekoć u baranjskom Semartinu (Alsószentmárton), dok su u selu pokraj Drave živjeli šokački Hrvati. Ujutro se umivalo u hladnoj vodi kao i na Novu godinu. Toga se dana rasprema i božićni stol. To se prije ne smije učiniti jer bi značilo nesreću za kuću i ukućane. Kukuruz sa stola pohranio bi se s kokošima da dobro nesu jaja. U crkvi se posvetila voda, sol, kreda i tamjan. Uoči blagdana djevojke su s obližnjeg bunara vodom napunile tri bačve, oko 200 litara, što je svećenik posvetio te su od posvećene vode nosile kući po jednu kanticu. Domaćica je u blagoslovljenu vodu stavila grančicu ružmarina ili jele te svetom vodom posvetila stan, štalu, obore i sve kutove dvorišta da ne uđe nečista sila i da se stoka zaštiti od kuge. Tu se vodu nalilo i u bunar. Svetom vodom poškropili su plug, sijeno, kukuruz i obrok stoke. Sijeno se davalo konjima da budu zdravi, a takvim plugom uzorana zemlja davala je obilan rod. Domaćin je ophodio njive pa je i usjeve poškropio svetom vodom. U svakoj je kući bila *svetiljka* u kojoj se držala sveta voda, a ona se tijekom cijele godine rabila protiv raznih oboljenja. Ako je netko od ukućana obolio, umivali su ga tom vodom koja nije nestala iz posude, a služila je i za odagnanje nečiste sile. Običaj je malo varirao i u samom naselju, naime zapisali smo i ovo: *U bunar se livala sveta voda, to je bilo na Tri kraljeva, kada se svetila voda. Onda kad bi ja do-*

¹⁵ *Trut* je demonsko biće, u drugim našim krajevima poznato pod nazivom *mora*, *nora*, *mranka*, *mračica*. Takva bića noću dolaze u stan i pritiskuju, *drucaju*, gnječe čovjeka koji spava. Autoru priopćio etnolog dr. Šandor HORVAT.

¹⁶ Prikupila Ingrid KLEMENČIĆ u Koljnofu (Kópháza), u Gradišću.

¹⁷ Prikupila Marija ČERČIĆ u Serdahelu (Tótszerdahely, Zaladska županija).

¹⁸ BÁLINT S. I., 1998:200; u naselju su obitavali i Hrvati koji su već davno asimilirani.

¹⁹ Isto, 200, 201, 204.

²⁰ Isto, 204.

²¹ SZILÁGYI J. (b. g.):43.

nela vodu, ja sam uvik išla, onda najprva na vraci bi sve posvetila, onda sve nje u sobi. Onda bi moj apo uzo od mene i bi išo redom svetit u štalu, svinjac, u bašću, svuda. I onda je svatko moro malo pit od ote svete vode. Svećenik je ophodio sve seoske domove i posvetio stanove dok je posvećenom kredom na dovratke napisao inicijalna slova tri kralja.²²

najprva - najprije; *vaca* - vrata; *apo* (hung.) - otac

I gazde hrvatskih kuća u baranjskom Sukitu (Szökéd) svetu vodu ponesu u hatar gdje posvete svoje oranice pod usjevima.²³

U pretprošlom stoljeću »u Pečuhu ne običaje svećenik svetići kuću pa zato gazda uzme svete vode i sveti sam svoju kuću, a posvećenom kredom napiše slova svetih kraljeva. Posvetivši odlazi na svoju oranicu, lиваду, vinograd i sve posveti«.²⁴

Podravski Hrvati svetom vodom posvete na Badnjak i Tri kralja sve prostorije u kući i *pojatu* (štalu) te vodu naliju u bunar.

Kada je, pak, dijete bilo urečeno *vračilja bacala je vuglence* (vračara je bacala žeravice), tada se u *nenačetu vodu* nalilo nekoliko kapi svete vode. S nekoliko kapi svete vode na čelu bolesnika palcem bi se načinio križ radi ozdravljenja, a uz to se kazivalo: *U ime Oca, Sina i Duha Svetoga amen.* Obično se izmolilo tri Očenaša te se žeravica bacala u vodu. Ako je netko patio od glavobolje, tada bi popio nekoliko gutljaja svete vode da ga bolest mine. U Podravini je u svakoj kući pokraj ulaznih vrata bila *svetelnica* sa svetom vodom, a tko je stupio u kuću, taj se je njome *prekrižil*.

Kada je netko u kući umro, tada se iz *svetelnice* uzimalo nekoliko kapi svete vode pa se njome posvetila *raka* (mrtvački kovčeg). Svećenik je na sprovod (sprevod) donosio svetu vodu koju bi stavio na mrtvački kovčeg. U svetu vodu stavljao se bosiljak. Bosiljkom i svetom vodom posvetio bi se lijes.

Naravno, svetom vodom posvetio bi se i novi stan.²⁵

U Bužaku, u naselju ispod Balatona, župnik je u pratinji kantora i dvaju ministranata ophodio seoske domove koje je posvetio te ujedno skupljao novac za duše. Kada je došao u neku kuću, trebao je sjesti na stolac, a kada ju je napustio, na njegovo bi mjesto sjeo domaćin. Djevojke su pomele sobu i trijem kako bi se još te godine udale. Neki su svećenika dočekali sa svijećom u ruci, podigavši je visoko »da im tako naveliko naraste konoplja«.²⁶

U pomurskih Hrvata zabilježeno je: *Na Tri krale su vode svetile v crkve. Dimo smo donesle posvećeno vodo. Gazda je zel jedno kitico od pušpana i sveto vodo pak išel svetit. Najprede su hižo, onda štalo, koc, vrt i zdenca kaj ne dojde kaštiga.*²⁷

dimo - kući, domu; *zet* - uzeti; *pušpan* - ružmarin; *hiža* - kuća; *koc* - kočag, svinjac; *kaštiga* - kazna

Kajkavski Hrvati u zapadnom Šomođu u Podravini i Pomurju protiv glavobolje rabe nekoliko kapi svete vode. Pokraj roditelje i novorođenčeta u maloj boci uvijek ima svete vode. Novi stan se prije useljenja posveti svetom vodom i tek se nakon toga u njemu stanuje.

²² Pribilježili: Ana GROČZ-RUDOLF i Đuro FRANKOVIĆ.

²³ BÁLINT S. I., 1998:201.

²⁴ TORDINAC, N. 1986:51.

²⁵ Osobne bilješke.

²⁶ BUZSÁKI I. 1998:59.

²⁷ Pribilježila Janica JUŽEKOVÁ u Sumartonu (Tótszentmárton, Zaladska županija).

Kada netko u kući umre, tada se grančica puspanga stavi u svetu vodu i svi posjetitelji posvete se njome. Također se posveti mrtvački kovčeg. Posvećuju se i grobovi kada se ide na zaladska groblja. I ovdje, kao i u drugim našim hrvatskim selima, u svakoj je kući bila krstionica.²⁸

Hrvati (Toti) u Bužaku su posvećenoj vodi pridavalii ljekovitu moć te vjeruju da uporabom takve vode mogu odagnati nečistu silu. Stoga su njome škropili životinje, perad, kvočkino gnijezdo da ne bude mućaka, prije sjetve da sjemenje ne bude snetljivo, a prije mijesenja krušnog tijesta, pak, da kruh bude dugo svjež.²⁹

Šokci u Mohaču su tijekom vigilije postili. Svetom vodom poškropili su u kući sve prostorije prskajući vodu prema kutovima, a zatim su posvetili staje, kočake i grobove svojih bližnjih. Najprije se valjalo prekrižiti, a poslije poškropiti krevete i ključanice na vratima. Posao je obavljao domaćin. Svaki dan kada se išlo na spavanje, svetom vodom poškropili su postelju i ključanicu.³⁰

Šokice u Santovu (Hercegszántó) u Bačkoj prigodom pokopa svetom vodom posvete humak pokojnika.³¹

Pečuški Hrvati u prošlom su stoljeću čuvali običaj »...voće (božićno) na stolu o Tri kralja u crkvi posvete pa onda jedu i blagu daju«.³²

Garski su Bunjevci na Tri kralja u crkvu nosili posvetiti od Božića ostavljenu jabuku, komad kolača i vodu. Jabuka se stavljala u kantu iz koje se napajala stoka sa svrhom da se ona ne bi razboljela, a blagoslovjeni kolač podijeljen je peradi. Posvećena jabuka služila je kao lijek protiv glavobolje, a podijelila se među djecom.³³ Na blagdan Tri kralja u bunjevačkim domovima ona osoba koja iz crkve ponese blagoslovjenu vodu, njome poškropi sve prostorije u salašu i gospodarske zgrade, a zatim ledinu i njivu. Blagoslovljena voda nosi se i pokojnicima na groblje. Mnogi u posudu s vodom za blagoslov stavljaju i jabuku te je narezanu daju blagu.³⁴ Kada odlaze na groblje, Bunjevke (Hrvatice) u maloj boci ponesu svetu vodu i njome posvete grobove te izmole jedan Očenaš i Zdravomariju.³⁵

U Segedinu, gdje su živjeli i naši Hrvati Dalmati, i u Baji takvom su se svetom vodom liječile očne bolesti. U Segedinu osobe koje pate od glavobolje, svetu vodu rabe tako da obloge stave u običnu vodu, a u nju ulijevaju vodu posvećenu na blagdan Tri kralja. Bolesnici piju posvećenu vodu. Početkom prošlog stoljeća, kada se kod kuće pekao kruh, u krušno tjesto nalilo bi se nekoliko kapi takve vode. Svetom vodom škropilo se i uskrnsno jelo, pripremljeno za večeru. Krevet roditelje također bi se posvetio svetom vodom koju bi se nalilo i u vodu za kupanje novorođenčeta.³⁶

Blagdan Tri kralja važan je u životu bunjevačke mladeži. Mnogi se taj dan »zamomče« ili »zadivojče«.

Vodokršće, Sveta tri kralja završni je dan blagdanskog kruga. Tada se raspreme i blagdanski stol, jela, zlatna ptica. Ta su sredstva poslužila za zaštitu protiv zlih sila. Posvećena jabuka, baćena na *Badnju večer* u bunar, izvadi se, izreže na komadiće, podijeli članovima obitelji i stoci pa se pojede. Peradi se daje pšenica posijana na *spomendan svete Lucije*. Svetom vodom kućedoma-

²⁸ Priopćio dr. Ernest EPERJESSY.

²⁹ BUZSÁKI I. 1998:59.

³⁰ BÁLINT S. I., 1998:204. Prikupio Géza MÜLLER.

³¹ Isto.

³² TORDINAC, N. 1986:50.

³³ Prikupila Zlata ŠIBALIN u Gari.

³⁴ Prikupio dr. Mišo MANDIĆ.

³⁵ Priopćio dr. Ernest EPERJESSY.

³⁶ BALINT S. I., 1998:203.

ćin je posvetio ulaz u kuću, dvor, bunar te na konju vinograde i zasijane oranice. Svaki član obitelji bi protiv upale grla popio jedan gutljaj svete vode.³⁷

Sveta voda se stavlja i u sobni *svetnjak* te u bocu. Prije odlaska na spavanje njome se uvijek posveti stan. Nosi se i za posvećenje groba na pokopu te se stavlja na odar.

Naravno, takva je voda služila i za vraćanje protiv duhova, uroka ili čini vještica. »Đavo daleko obilazi takvu kuću gdje osjeti miris svete vode.« Svećenik i kantor toga dana redom ophode i posvećuju domove te tamjanom kade stan. Na dovratak kredom napišu »20+G+M+B+07«. Na taj su način zaštitili kuću od zla, požara, groma itd.³⁸

Sveta voda se stavlja i u krstionicu po kućama šokačkih, rackih i bunjevačkih Hrvata. Tijekom pokopa u Santovu i Mohaču Šokice drže u ruci boćice napunjene svetom vodom koju nakon pokopa proliju na grob, a onime što ostane u boci poškrope grobove svojih bližnjih pokojnika.³⁹

U Senandriji (Szentendre) se posvećuju kuće Dalmatina (Hrvata). Ta je liturgijska tradicija postala učestala u vrijeme djelovanja franjevaca, vjerojatno još pod Osmanlijama. Župnik u pratnji ministranta obilazi i posvećuje domove, što se održalo sve do kraja 30-ih godina 20. stoljeća. Mnogi mještani taj običaj čuvaju i danas.⁴⁰

U Donjem gradu Segedina ukućani bi svećenika, odnosno fratra koji je vršio posvećenje stana dočekali sa zapaljenom posvećenom svijećom na stolu. Nije se posvećivalo samo stan, nego i šatlu, kočake i redom sve gospodarske zgrade. Nakon posvećenja svećenik bi razgovarao s članovima obitelji. Na rastanku bi ukućani redom poljubili mali križ koji je svećenik držao u ruci.⁴¹

POST, POSMRTNI KARAKTER OBIČAJA

Blagdan Sveta tri kralja u Podravini karakterizira cjelodnevni post zbog grijeha svijeta. Osobito su postila djeca do sedme godine. U Novom Selu (Tótújfalu) djeca su postila kao i u susjednim hrvatskim naseljima dok se na nebu nije pojavila prva zvijezda, te se kazivalo:

*To dete otrgne vragu lanca! A onu kuću u kojoj se posti, obide zlo i vražja sila. To dete je premorilo ga (vraga), i nije kepeš dojt u nu kuću.*⁴² U susjednoj Potonji govorilo se: *Pred Tri kralja su postila naša deca. I onda su naši stari kazali da zato postiju jel onda haždaji naraste lanac. Haždaja je svezana; da deca ne poste, onda bi ona potrgala lanca i bi celog sveta progutala.* Djetcetu je tada rečeno da treba postiti zato što na nebesima postoji golema aždaja. Ako dijete posti, lanac postaje deblji i jači, pa će na taj način spasiti svijet. Ako dijete ne posti, tada će aždaja moći prekinuti lanac i prožderati cijeli svijet. Taj je običaj živio još 70-ih godina 20. stoljeća. Djetcetu je postilo sve do pojave prve zvijezde na nebu, a poslije je moglo jesti. Tom je prigodom djetcetu darovana jabuka, jaje, a poslije i novac.⁴³

obit - obići; *kepeš* (hung.) - nije u stanju; *haždaja* - aždaja, mitsko biće

³⁷ Prikupio dr. Mišo MANDIĆ.

³⁸ Isto.

³⁹ BÁLINT S. I., 1998:204; osobne bilješke.

⁴⁰ Pribilježila supruga Gyule KATONE u Senandreji, sjeverno od Budimpešte.

⁴¹ BÁLINT S. I., 1998:212.

⁴² Osobne bilješke.

⁴³ Osobne bilješke; BEGOVAC, R. 1997:80.

Zaladski Hrvati blagdan nazivaju *Tri krale*. Taj dan je post za svakoga. I životinje su postile, a pod stoku se nije stavljala slama.⁴⁴

Od *Tri krale* do *fašenka* (poklada) održavaju se svadbe i balovi u pomurskim naseljima.⁴⁵

Božićna slama na kojoj se spavalо, na Tri kralja iznosi se van. Slamu koja je bila na stolu domaćice stavljaju pod kokoši da bolje nesu jaja. Iz slame se pravi pojas kojim se vežu snopovi da bi bolje rodilo polje, a sjemenje s božićnog stola čuva se i na proljeće (*pretuletije*) pomiješa s ostalim sjemenjem, najčešće zobi, da ono bolje urodi.⁴⁶

U Dušnoku se drži i kazuje: *Kruv je na stolu do Tri kralja; kad mrtvi dojdeju, nek imaju šta jest!* To znači da se pokojnici toga dana vraćaju u svoje domove.⁴⁷

U Bužaku: *Tri kralja to je bar taki svetak bio kaj i Božić... Ništ nismo radili. Išli smo k maše. Južinu su kujali. Jeli smo. Muškari su išli u bredo, vun, vina donijet, ko drugi svet. Hat, to je kod nas svetak bio.*⁴⁸

maša - misa; *južina* - ručak, objed; *kujati* - kuhati; *muškari* - muškarci; *hat* (hung.) - ha, da

OBREDNO UMIVANJE

Podravski Hrvati na Tri kralja u nekim naseljima obredno su se umivali na *drvincu* (drveniku), odnosno na *poceku* (kućnom pragu). Najmlađa žena u potonjskoj obitelji, kao i kućni starješina u Martincima donijeli su s bunara kantu svježe (*nenačete*) vode te je stavili na prag, a ispod nje bi stavili sjekiru. U Lukovišću se stalo na sjekiru i tako umivalo. U vodu bi stavili crvenu jabuku u koju su umetnute kovanice. Svaki član obitelji stao bi na sjekiru i pošukao svoje lice mokrom jabukom. Prema vjerovanju, na sjekiru su stali zato »da budu jaki kao željezo«, u vodi su se umivali »da budu svježi kao voda«, a jabukom su pošukali lice »da budu crveni i zdravi kao jabuka«.

Kućni starješina rasjekao je jabuku na toliko dijelova koliko je članova bilo u obitelji te su kriške zajedno pojeli. Novac umetnut u jabuku uvijek je odnesen u crkvu da obitelji ne nedostaje novca. Između dva svjetska rata ritualno umivanje obavljalo su na drveniku. Poslije, sve do 70-ih godina 20. stoljeća, dok je običaj još postojao, umivanje se vršilo na kućnom pragu.⁴⁹ U Novom Selu su stari ljudi, prije nego što se cijela obitelj otišla umiti na bunar, obično kazivali: »Deca, treba se it mivat van na tubu!«⁵⁰

Sličan su običaj na Tri kralja imali i šokački Hrvati u baranjskoj Vršendi (Versend). To jutro umivali su se u vodi zahvaćenoj vjedrom u bunaru. Nakon toga bi u svježu vodu nalili svetu vodu i u nju stavili crvenu jabuku, tri šipka i tri novčića. Smatrali su da će, ako se umiju u takvoj vodi, biti crveni kao jabuka, a kosa će im biti sjajna kao novac. Djeca bi stala na sjekiru i ruke stavila iza leđa, a Zubima su trebali uhvatiti jabuku iz vjedra. Ono dijete koje je uspjelo, moglo je pojesti jabuku. Tijekom mise je novac iz vode davan za lemozinu.⁵¹

U bajskom Donjaku (Alsóváros) su još prije sunčana ishoda u lavor nalijevali hladnu vodu. U nju bi stavili crvenu jabuku i novac te se umivali u toj vodi. Jabukom bi pogladili lice da im bude

⁴⁴ Prikupila Erika BALAŽIN.

⁴⁵ Isto.

⁴⁶ Pribilježila Monika MARTON.

⁴⁷ Osobne bilješke.

⁴⁸ Isto.

⁴⁹ BEGOVAC, R. 1997:80.; osobne bilješke iz Lukovišća.

⁵⁰ Osobne bilješke.

⁵¹ Pribilježila Marijana BALATINAC.

crveno. Nakon toga bi zagrizli kovanice da im zubi budu tvrdi.⁵² Slične običaje izvode na Božić i totski Hrvati u Bužaku.

POPIJEVKE O KANANSKOM VESELJU

Nakon Vodokršća prije liturgijske reforme čitani tekst Evanđelja govori o svatovima u Kani, što je opisao jedino Ivan u svom djelu. Opisani je prizor i u strogim stoljećima Crkve izražavao ljudsku životnu radost i nostalгиju sinova koji žive u dolini suza, kada Bog posvećuje praznovanje ljudskog bitka: simbolično-mističnog pira muškarca i žene, Krista i Crkve, Duše i Boga, Zemlje i Neba.⁵³

Ujedno je to razdoblje početka pokladnog veselja i održavanja svatova.

U Gradišcu se u vrijeme *pira* (svatova) pjeva *jačka* (popijevka) o kananskom veselju. Naime, Isus Krist se nalazio na svadbi, a zbog nestašice vina pokrstio je vodu i ona se pretvorila u vino.

Jačka od kananskog veselja

1

Sveti Ivan piše v svojem drugom deli,
Da je svadba bila v Kani v Galilei.
Onde se je čudo stalo:
Da 'e 'z vode vino postalo
V kananskom veselji.

2

Onde gosti bili prelipi zibrani,
Dvanajst apoštolov bilo je pozvanih,
Jezuš i Marija s njimi,
Gosti su se veselili
V kananskom veselji.

3

Sveti Ivan onde za stačilo bil je,
A ta Tomaš sveti za stolnika bil je:
Ana onde proročnica
Sis Magdalenum družica
V kananskom veselji.

4

Gosti jili, pili, veseli su bili,
Da su vino vse do čista 'zpili.
Maria sinka prosila,
Da b' učinil iz vode vina
V kananskom veselji.

5

Staral se je onda svatski starešina,
Ča ćedu pit pozvana rodbina?
Jezuš odgovori na to:
Ne staraj se ničtar za to
V kananskom veselji.

6

Sveti Tomaš hodi, posluhni ti mene,
Napuni šest vidric kamenih sis vode.
Šest vidric su napunili,
Ter je nutar doprimili
V kananskom veselji.

7

Kad su se najili, oni gori vstali,
Otcu Bogu hvalu oni su davali:
Da je Jezuš milostivo
Ziz vode učinil vino
V kananskom veselji.

8

Sveti Ivan 'zpeljal mladu zaručnicu
Ter ju on pripeljal prvomu svatskomu.
Tad se počne on 'zpričati,
Da će najpotle tancati
V kananskom veselji.

⁵² Pribilježio Geza KUBATOV.

⁵³ BÁLINT S. I., 1998:216.

9

Drugi put si 'zpeljal lipu Magdalenu,
Ter ju on pripeljal drugomu svatskomu.
I on se počne 'zpričati,
Da će najpotle tancati
V kananskem veselji.

11

A Filip si 'zpeljal Martu kuharicu,
Ča je njim skuhala tu dobru supicu.
A Ivan sis zaručnicu
V rukih drži pečenicu
V kananskem veselji.

10

Treti put si 'zpeljal Anu proročnicu
Ter je on pripeljal tretomu svatskomu.
On se vstane van ziz stola,
Ter se udre vred po škornjah
V kananskem veselji.

12

Mar'ja Magdalena vesela je bila,
Ar se je va tanci prelipa nosila.
A Petar sis zaručnicu
Va rukah drži flašicu
V kananskem veselji.⁵⁴

stati se - dogoditi se; zibrani - izabrani, birani; Jezuš (hung.) - Isus; stačilo - djever; stolnik - osoba, obično muškarac koji se stara u svatovima da na stolu uvijek ima jela i pića; sis - sa; družica - priateljica, drugarica, supruga; vse - sve; prošiti - zamoliti koga; svatski starešina - svatovski starješina, stari svat, kum; ča ćedu - što će; ničtar - ništa; hodi - hajde (!); dodí (!); vidrica - kanta, posuda; ter - a, i, pak; v - u; gori stat - ustati; ziz - iz; zpeljat - izvesti koga; dovoditi; zpričati - ispričati; tancati - plesati, igrati; vstati - ustati; supica (ger.) - juha; ar - jer, što, no, nego; flašica (ger.) - manja boca, bočica

Među Hrvatima (*Raca*) u Dušnoku također je poznata pjesma o kananskem veselju u pokrajini Galileji u Judeji.

Veseli pir bio Kane od Galileje

Veseli pir bio Kane od Galileje
U varoši judanske glasne države
Koje Isus s Marijom i svojim učenikom
Proslavio, posvetio jel će čudasom.

Kako vina na trpeze jeste nestalo
Opomenut od Marije Isus jest bio
Koji odmah šest sudi s vodom nalit naredi
I u taj čas vodu čudno s vinom obrati.

Koje vino mlogo bolje bi od prvoga,
Još u svemu ugodneje bi kod svakoga.
Čude se tom gosti svi, zaručnik se veseli
Jer Isusa proslavljujaju puni' radosti.

Prvo čudo Isusovo ovo bijaše
Koje dvanaest apostola očim gledaše.
Ovo čudo rad volje učini majke svoje
Da proslavi nebeskoga Oca svog ime.

Slava budi Isusovom slatkom imenu,
Zadobila svaka duša raja po njemu.
Svi se danas radujmo i ovako pevajmo
Isusovo slatko ime budi faljeno.⁵⁵

pir - svatovi, pir; čudasom - čudom, čudesom; mlogo - mnogo

⁵⁴ KURELAC, Fr. 1971:196 - 197.

⁵⁵ FEHÉR Z. 2000:51.

Pučka meteorologija

Vrijeme toga dana može biti i kruto, studeno, pa Hrvati (Šokci) u baranjskom Olasu kažu: *Zima je ko na Tri kralja.*⁵⁶

U sjeverobaranjskom Hajmašu (Nagyhajmásu) čakavski Hrvati, čiji su se preci doselili 1715. godine iz Ogulina i Brinja, o vremenu kazuju: *Tri kralje će stegnit*, tj. vrijeme će postati hladno.⁵⁷

U gradišćanskom Židanu se kaže: *Na Tri kralje se mora talit da bude vina.*⁵⁸

Od tog dana pa sve do poklada održavaju se svatovi.

ÖSSZEFOGLALÓ

Az esztendő jeles napjai közül a szerző a Háromkirályok-napját, azaz a Vízkereszthez kapcsolódó színes horvát népszokásokat, archaikus népi imákat helyezi a fentiekben jelzett cím középpontjába. A magyarországi horvátok szétszórt népcsoportjai az új haza területén valójában Horvátorrágot reprezentálják »kicsiben«, az anyaországból hozott hagyományvilágukat megőrizték, és az utókorra áthagyományozták. Köszönhetően az eddigi gyűjtéseknek, valamint a kéziratokban lévő feljegyzéseknek, e naphoz kötődően rendkívül gazdag anyag vonultatható fel nevezetesen a Háromkirályok-napi szokásanyagban, nevezett királyok, mint lélekvezetők lépnek fel, amit a bemutatot imádságok és mondák is igazolnak. A Vízkereszt ünnepnapjáról elválaszthatlan a vízszentelés. A szentelt vizet bajelhárító céllal használták, jelesül a betegség és a gonosz távoltartására, illetve mágikus céllal, mégpedig az egészség és a bő termés eléréséért. A jeles ünnepnapot szigorú bjt jellemezte. A Dráva menti horvátoknál, a bajai bunyevácoknál és a versendi sokáconknál ezen a napon rituálisan megmosdott a család, mégpedig a favágítón vagy az ajtóküszön lévő fejszefokára állva, a kútóból mert friss vízben (»nenačeta voda«), amelybe piros almát, fémpénzt és csipkebogyót tettek, szintén egészségmegóvásként. Ezen a napon elmaradhatatlan volt a kánai mennyezűben Jézus első csodás cselekedetét megismétlő, a víz borrá váltaztatását megelevenítő ének. Azonban az ünnepet tovább gazdagították a gyermekköszöntők, az ún. »háromkirályjárás«, a »szépjelenjárás« (»zvjezdari«) szokása. A falu házait adománygyűjtés céljából nagyobbacska fiúgyermekkel járták be. A Dráva menti horvátoknál a héteves gyermeknek addig kellett bőjtölnie, míg meg nem jelent az égen az első csillag, azt tartva, hogy így megerősíthetik a sárkánykígyó (»aždaja«, »haždaja«) láncát, amelyre oda van kötve.

SUMMARY

Folk tradition of Croats in Hungary has kept its rich archaic tradition in celebration of Christian holidays, such as Epiphany, or Holy Three Kings. This religious celebration in Hungary is rightfully called »Little Croatia«. Namely, throughout different time periods, Hungary was populated by native Croat; in some areas they had been settled even before the Hungarians came along. Naturally, due to invasion of the Ottoman armies, native Croats were fleeing from the invaders and later, after they were pushed back, Croats settled down the Danube Valley (Zadunavlje) and

⁵⁶ Pribilježio Milan POPOVIĆ.

⁵⁷ Autoru priopćio Jožef KASONIĆ.

⁵⁸ HORVAT I. 1982:160.

areas between the rivers Danube and Tisa. The paper provides insight into this religious holiday, still alive and vivid in small prayers of the Croats in archipelago, in different customs, for example, sanctification of water in a church, as well as use of holy water on that day, or, all year round. However, this day is linked to folk play in Croatia's north, - we want to remind that on the outer rims of certain lands, in this case- Croatian lands- archaic customs are better preserved, while elsewhere it's lost, forgotten, thus lost forever. The paper provides the poetically recorded event from the New Testament, when Jesus sanctifies water for a wedding ceremony. On that holiday people, for reasons of good health, make a ritual face washing: a person will step on an axe, put a red apple, a coin, or a rose hip into the water. This custom is gradually disappearing. Or, is it already disappeared? In his childhood days, the author himself followed that custom in Podravsko Lukovišće as a child. The custom was followed by Sokácock (Šokački) Croats in Baranja region, and Bunyevácock (Bunjevački) Croats in Bačka region, while other Croatian-populated settlements in Hungary celebrated this on a different day, mainly around Christmas time. Since it's a traditional holiday, it's self-explaining that women and girls were forbidden to spin and weave on that holy day. Throughout Hungary, Croats on that day bless their homes and farmhouses, plow land and water-wells, vineyard etc. with holy water, sprinkling it over for protection for their family members or cattle from illness or disease, from plague or unholy spirits, as folk has always had a saying: »Running like devil from holy water!«, hence the prophylactic measures with holy water. The paper provides folk little prayers of Croats, as well as other holy prayers, which can be useful for research of Croatian Christian hymnody, also seen with Croats, settled in Hungary. In little prayers of Podravina's Croats, the Holy Three Kings are described as soul guides, namely, they lead and guide souls of the deceased into Heaven. It was to them the believers directed their little prayers for merciful death.

On the Holy Three Kings a strict fasting is upheld too, which give this holiday another meaning- a posthumous character. On that day, ceremonial play of so-called »zvjezdari« (starmen), as well as others, well-known and very specific for Gradišće.

We should add another custom related to this holiday: children in Podravina, on their seventh birthday, fast for the whole day, until the first star appears in the sky, that the chains that keep devil away are re-strengthened.

LITERATURA

- BALATINAC, Marijana, b.g., *Pregled povijesti i života vršenskih šokačkih Hrvata i običaji koji se vezuju za prekretnice života*. Diplomski rad na Odsjeku za hrvatski jezik i književnost Sveučilišta u Pečuhu (rukopis, 1993.).
- BALAŽIN, Erika, 1998., *Preporučene i zabranjene radnje u tradicionalnoj kulturi zaladskih Hrvata*. EHUM, broj 5.
- BÁLINT Sándor, 1998., *Ünnepi Kalendárium*, u tri sveska, Mandala Kiadó
- BEGOVAC, Ruža, 1993., *Idem spati, Boga zvati i Mariju milovati...* Hrvatski institut, Pečuh
- BUZSÁKI Istvánne, 1998., *Ötszáz év öröksége Buzsáki népszokások* (Uredio Lajos Király). Buzsák Község Önkormányzata
- EPERJESSY Ernő, 1975., *Vjerovanja i običaji u vezi s Barbarinim danom*. EjSuM, broj 1., Budimpešta
- EPERJESSY Ernő, 1998., *Ispitivanje međusobnih utjecaja u pučkom praznovjerju jednog mađarsko-hrvatskog naselja*. EHUM, broj 5.
- EPERJESSY Ernő, 2000., *Legradjska crkva Sv. Mihalja*. Hrvatski kalendar, Budimpešta
- FEHÉR Zoltán, 1975., *Bátia néphite*. Folklór archívum, broj 3., MTA Néprajzi Kutatócsoport, Budapest
- HORVAT, Edita, b.g. *Običaji kod Gradišćanskih Hrvata u Željeznoj županiji*. Diplomski rad na Katedri za hrvatski jezik VNS-a u Pečuhu (rukopis, 1988.)

- HORVÁTH Iván, 1977., *Praznični običaji i narodna vjerovanja čakavskih Hrvata u zapadnoj Mađarskoj*. EjSuM, broj 2., Poduzeće za izdavanje udžbenika, Budimpešta
- HORVÁTH Iván, 1982., Narodna meteorologija. Etnografija Južnih Slavena, broj 4.
- JANKOVICS Erika, b.g., *Horvátkimlei népszokások*. Diplomski rad na Visokoj školi za odgajateljice u Kečkemetu (rukopis)
- KIRÁLY Lajos, 1995., *A kalendárium jeles napszokásai Somogyban*. Kaposvár
- KURELAC, Fran, 1971., Jačke... Zagreb
- MANDIĆ, Mišo, 1984., *Iz osamstoljetne kronike Čavolja*. Budimpešta
- MANDIĆ, Mišo, 1997., *Običaji i vjerovanja vezani za zimu u bunjevačkim Hrvata u Čavolju*. EHUM, broj 2., Pečuh
- POPOVIĆ, Anica, b.g., *Narodno blago Olasa*. Diplomski rad na Katedri za hrvatski jezik i književnost Visoke nastavničke školi u Pečuhu (rukopis)
- SZILÁGYI József, b. g., *A tőköli rácok története és népszokásai*
- TORDINAC, Nikola, 1986., *Hrvatski narodni običaji, pjesme i priповijetke iz Pečuha i okolice*. (Uredili Đuro Franković i Đuro Šarošac.) Tankönyvkiadó, Budimpešta

KOPRIVNICA U ZAPOVIJEDIMA I IZVJEŠĆIMA JNA 1990. I 1991. GODINE

KOPRIVNICA IN 1990/1991 MILITARY REPORTS AND COMMANDS OF YUGOSLAV PEOPLES ARMY (JNA)

Jakša Raguž

Hrvatski institut za povijest
Opatička 10
HR, 10000 Zagreb
jraguz@isp.hr

Primljeno / Received: 21. 3. 2009.

Prihvaćeno / Accepted: 6. 6. 2009.

Rad ima dvije pozitivne recenzije

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

UDK / UDC 94.394 (497.5) Koprivnica

SAŽETAK

Autor analizira strukturu, položaj i aktivnosti postrojbi Jugoslavenske narodne armije na prostoru Podravine od izbijanja srpske pobune u Hrvatskoj 1990. pa do kraja »rata za vojarne« 1991. godine. Uz taj analitički dio, rad donosi prijepis većeg broja izvornih zapovijedi, analiza i izvješća JNA, koje su zaplijenile hrvatske oružane postrojbe. Rad se temelji na arhivskoj građi nastaloj djelovanjem JNA i institucija pobunjenih Srba, memoarskim djelima, intervjuima sudionika rata te stručnoj literaturi o Domovinskom ratu.

Ključne riječi: Domovinski rat, Podravina, Koprivnica, 32. korpus JNA, »rat za vojarne«

Kay words: Patriotic war, Podravina, Koprivnica, 32. Corpus JPA, ‘war for barracks’

Iz niza memoarskih zapisa i radova utemeljenih na selektivnoj arhivskoj građi hrvatske provernijencije, zainteresirani čitatelj danas se može upoznati s osnovnom događajnicom Domovinskog rata u Podravini te djelovanjem koprivničkih oružanih postrojbi na bojištima. Međutim, za kreiranje sintetskih djela koja bi detaljnije prezentirala ratnu događajnicu na prostoru Podravine ili ratni put 117. brigade nužan je drugačiji, znanstveni pristup proučavanju te tematike. To znači, među ostalim, da se moraju rabiti svi dostupni pisani izvori, dakle ne samo hrvatski kao dosad, nego i oni nastali djelovanjem Jugoslavenske narodne armije (JNA) i pobunjenih Srba u Hrvatskoj.

Ovim radom želim skrenuti pozornost na jednu skupinu dokumenata koji se čuvaju u Hrvatskom memorijalno-dokumentacijskom centru Domovinskog rata u Zagrebu.¹ Riječ je uglavnom o dokumentima 32. korpusa JNA, postrojbe u čijoj je nadležnosti bila glavnina sjeverozapadne Hrvatske, pa i koprivnička Podravina. U pitanju je niz izvješća i zapovijedi, koje je zapovjedništvo 32. korpusa upućivalo podređenim postrojbama ili nadređenom zapovjedništvu - 5. vojnoj oblasti (VO) JNA u Zagrebu. Glavnina tih spisa potječe iz rujna 1991. godine, iz razdoblja kad se odigrao »rat za vojarne«, prijelomni događaj Domovinskog rata. Među velikim brojem tih dokumenata nalazi se i 30 izvješća i zapovijedi, koji se odnose na Koprivnicu i koprivničku Podravinu.

¹ Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata (dalje HMDCDR). Fond br. 2. Kutija 195 - omot broj 4. Svi dokumenti čiji se transkripti i faksimili donose u ovome radu, u trenutku njegove izrade bili su pohranjeni u navedenoj kutiji ovog fonda, osim ako se ne navodi suprotno u popratnoj bilješci.

Te dokumente sam transkribirao te ih donosim u sklopu rada. Premda se u nekima samo dijelovi odnose na koprivničku Podravinu, zbog autentičnosti sam većinu dokumenata nastojao donijeti u cijelosti. Osim toga, prijepisi su priloženi na jeziku kojim su pisani - tzv. srpsko-hrvatskom ekavskog izričaja koji se rabio u JNA.

Ustroj JNA na prostoru sjeverozapadne Hrvatske 1991. godine

Prema organizacijskom ustroju JNA, područje Podravine pokrivalo je - kao i ostatak sjeverozapadne Hrvatske: Međimurje, Hrvatsko zagorje, Bilogorou, manji dio zapadne Slavonije, Moslavini i bjelovarsko-križevačku regiju - 32. korpus kopnene vojske JNA.² Kako mu je stožer bio u Varaždinu, korpus se nazivao i *Varaždinski*, a djelovao je u sklopu 5. vojne oblasti ili Sjeverozapadnog vojišta JNA sa sjedištem u Zagrebu.

Iz Varaždina je Zapovjedništvo Korpusa upravljalo garnizonima u Varaždinu, Čakovcu, Koprivnici, Križevcima, Daruvaru, Bjelovaru, dijelu šireg područja Zagreba te nizom manjih vojnih objekata koji su se nalazili na području njegove zone odgovornosti. Varaždinski korpus bio je jedna od jačih operativnih grupacija JNA.³ Do 10. lipnja 1991. godine zapovjednik Korpusa bio je general potpukovnik Jevrem Cokić, a tada dužnost preuzima general major Vladimir Trifunović.⁴

SASTAV GARNIZONA JNA KOPRIVNICA

U sklopu garnizona JNA Koprivnica - vojne pošte 3790 bili su sljedeći objekti i postrojbe:

- garnisonska vojarna »Narodni heroj Joža Vlahović«, smještena u sjeveroistočnom dijelu Koprivnice. U njoj su bili smješteni:
 - Zapovjedništvo i glavnina mirnodopskog sastava pričuvne R 73. motorizirane brigade JNA s kompletном borbenom tehnikom. Zapovjednik brigade do srpnja 1991. godine bio je Ivan Bašarac, a otad potpukovnik Zvonimir Mihajlović. Na dan predaje vojarne 30. rujna 1991. u brigadi je bilo oko 300 vojnih osoba iz Zapovjedništva brigade, prištapskih i pozadinskih postrojbi te jedan motorizirani bataljun.
 - Postrojbe iz sastava 265. A mehanizirane brigade JNA iz matičnoga garnizona u Bjelovaru; oklopni bataljun pod zapovjedništvom majora Miroljuba Lazarevića, inženjerijski bataljun na čelu s majorom Novakom Nikolićem i izviđačka četa sa zapovjednikom poručnikom Aleksandrom Madžićem. Tijekom priprema za agresiju na Hrvatsku krajem 1990. godine oni su premešteni iz Bjelovara u Koprivnicu.
 - Zapovjedništvo i dijelovi 43. graničnog bataljuna JNA koji je upravljao trima pograničnim vojnim karaulama uz jugoslavensko-mađarsku granicu. Karaule su bile pod upravom koprivničkoga graničnog bataljuna i nisu spadale pod ingerenciju Zapovjedništva u Varaždinu. Zapovjednik 43. graničnog bataljuna bio je potpukovnik Milutin Neterbašić.

² U područje odgovornosti 32. korpusa ulazile su tadašnje općine: Čakovec, Varaždin, Ludbreg, Koprivnica, Đurđevac, Virovitica, Grubišno Polje, Daruvar, Garešnica, Kutina, Ivanić Grad, Čazma, Bjelovar, Križevci, Vrbovec, Dugo Selo, Sveti Ivan Zelina, Novi Marof, Ivanec, Krapina, Zlatar Bistrica, Donja Stubica, Zabok, Pregrada, Klanjec i djelomično grad Zagreb.

³ Dražen NAJMAR, Ivan POSILOVIĆ, Marija DUJIĆ, *Blokade i osvajanje vojarni i vojnih objekata JNA u Hrvatskoj*, Zagreb 2004., 23 - 26.

⁴ Intervju s Vladimirom Trifunovićem u: »Nikakav zločin u Varaždinu nisam počinio«, *Vjesnik* (Zagreb), prilog *Panorama* br. 112, 7. II. 2004., 25., i »Htjeli su me mrtvog da dokažu da su Hrvati genocidni«, *Nacional* (Zagreb) br. 414, 21. X. 2003., 34 - 36.

- garnizonski Dom JNA, smješten u središtu grada, koji je čuvala postrojba od deset vojnika.
- garnizonsko vojno skladište »Crna Gora« u jugozapadnom dijelu Koprivnice, kod prigradskog naselja Crna Gora. U skladištu su bili pohranjeni veća količina streljiva za pješačko naoružanje, minsko-eksplozivna sredstva i topovsko-tenkovsko streljivo 73. motorizirane brigade. U objektu su čuvali i oružje i opremu koprivničke brigade Teritorijalne obrane, koje je u svibnju 1990. godine JNA protuzakonito oduzela Republici Hrvatskoj. Skladište je osiguravalo dvadesetak časnika i vojnika pod zapovjedništvom poručnika Nemanje Popovića.
- karaula »Narodni heroj Milivoj Marijan« kod sela Botovo.
- karaula »Pilajevo« kod Gole u Prekodravlju.
- Premda se nalazila kod mjesta Donja Dubrava u Međimurju, karaula »Narodni heroj Florijan Bobić« također je spadala pod koprivnički 43. granični bataljun.

Uz tri navedene karaule koje su spadale pod koprivnički 43. granični bataljun, u Podravini, bliže Đurđevcu, nalazilo se još šest karaula koje su bile dobro opremljene ljudstvom i tehnikom:

- karaula »Ždala« kod prekodravskog sela Ždala
- karaula »Ciganfis« smještena nekoliko kilometara južno od karaule »Ždala« u šumi Repaš
- karaula »Narodni heroj Stjepan Debeljak Bil« uz mjesto Ferdinandovac
- karaula »Mekiš« pokraj zaseoka Mekiš kod Podravskih Sesveta
- karaula »Šašnato polje« u blizini Pitomače
- karaula »Starogradački Marof« u blizini sela Starogradački Marof na desnoj obali Drave.

U obližnjim Križevcima također se nalazio garnizon JNA. Ondje je u vojarni »Kalnik« bio smješten 411. R mješoviti protuoklopni artiljerijski puk JNA pod zapovjedništvom pukovnika Jove Radosavljevića. Kod Križevaca je bilo i vojno skladište »Široko Brezje«.⁵

SUDJELOVANJE POSTROJBBI 32. KORPUSA U AGRESIJI NA REPUBLIKU HRVATSKU

Prema svom ustroju, JNA je trebala biti višenacionalna savezna vojska koja zastupa i brani interes svih naroda koji su obitavali u Jugoslaviji.⁶ Međutim, nakon smrti Josipa Broza Tita JNA se postupno transformirala u vojnu silu samo jednog naroda - Srbija. To se vidjelo već 80-ih godina na Kosovu kada je JNA brutalnom silom ugušila prosvjede Albanaca koji su se protivili srpskom ukidanju autonomije te pokrajine.⁷ Pobunu lokalnih Srba protiv legitimnih tijela Republike Hrvatske, koju je potaknula Republika Srbija, JNA je podržavala. U prvoj fazi pobune JNA je pobunjenike štitila od policije onemogućavajući rad tijela sigurnosti Republike Hrvatske, naoružavala te pomagala organiziranje pobunjeničkih oružanih postrojbi.⁸ U drugoj fazi, koja je prerasla u agresiju i dobila dimenzije genocida nad hrvatskim narodom, JNA je postala glavna udarna sila za stvaranje velike Srbije.

U obje je navedene faze sudjelovao i 32. korpus JNA. U prvoj je fazi pobunjene Srbe zapadne Slavonije štitio od protuakcija hrvatskog MUP-a. Kada su pobunjenici 1. ožujka 1991. godine na-

⁵ D. NAJMAR, I. POSILOVIĆ, M. DUJIĆ, *Blokade...*, 67 - 95.

⁶ Tako se i u Enciklopediji Jugoslavije JNA definira kao »zajednička oružana sila svih naroda i narodnosti i svih radnih ljudi i građana SFRJ«. *Enciklopedija Jugoslavije*, sv. 6., Jugoslavenski leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, Zagreb 1990., 144.

⁷ Ivo GOLDSTEIN, *Hrvatska povijest*, Zagreb 2003., 367.

⁸ Dušan BILANDŽIĆ, *Hrvatska moderna povijest*, Zagreb 1999., 758 - 783.

pali policijsku postaju u Pakracu, postrojbe JNA iz Bjelovara, Virovitice i Zagreba priskočile su im u pomoć, a Zapovjedništvo 32. korpusa u gradu je postavilo svoje istaknuto zapovjedno mjesto.⁹ Tijekom proljeća 1991. godine strukture 32. korpusa su, sudjelujući u formiranju oružanih postrojbi, izvršile pripreme za masovni ustank zapadnoslavonskih Srba, a 3. je lipnja, prema nautku zapovjednika Korpusa, generala Jevrema Cokića, iz skladišta Doljani kod Daruvara počelo njihovo naoružavanje.¹⁰

U drugoj su fazi snage 32. korpusa izvršile agresiju na Hrvatsku na prostoru zapadne Slavonije (u međuvremenu, tijekom lipnja 1991., postrojbe Varaždinskog korpusa sudjelovale su i u agresiji na Republiku Sloveniju). Naime, nakon što ih je naoružao 32. korpus, pobunjeni zapadnoslavonski Srbi izvršili su seriju napada na hrvatsku policiju,¹¹ 12. kolovoza proglašili »Srpsku autonomnu oblast Zapadna Slavonija« te 15. kolovoza zaposjeli gradić Okučane. Kada je policija Republike Hrvatske pokušala neutralizirati pobunu, napala ju je tenkovska borbena skupina JNA iz sastava 265. mehanizirane brigade Bjelovar 32. korpusa, omogućivši time pobunjenum Srbima da »zacementiraju« okupaciju gradića na četiri godine, tj. do vojno-redarstvene akcije Bljesak. Tu borbenu skupinu JNA vodio je zamjenik zapovjednika 265. mehanizirane brigade potpukovnik Milan Čeleketić, prijašnji zapovjednik JNA u Koprivnici.¹² Kada su na susretu u selu Rajić (između Nove Gradiške i Okučana) hrvatski pregovarači pokušali pregovorima riješiti sukob, potpukovnik Čeleketić rekao im je da se nema o čemu pregovarati, da je »to oduvijek srpska zemlja« te da »ako Srbi žele otići iz Hrvatske, oni će otići, ali sa svojom zemljom«.¹³ Čeleketić je poslijepredovao do zapovjednika »vojske Republike Srpske Krajine«, a danas ga hrvatsko pravosuđe tereti za ratni zločin raketiranja sustavima Orkan Samobora, Karlovca i Jastrebarskog u rujnu 1993. te raketiranje Zagreba 2. i 3. svibnja 1995. kada je stradalo mnogo civila. Milan Čeleketić je klasičan primjer onoga u što se JNA pretvorila 1991. godine.¹⁴

Kako je nakon izgona hrvatske policije iz Okučana ta borbena skupina JNA napad usmjerila prema Novskoj, Novoj Gradiški i Pakracu, napadajući tamošnje hrvatske snage, pobuna srpskog pučanstva vrlo je brzo poprimila masovne razmjere. Srpski pobunjenički odredi ubrzo zaposjedaju velik dio zapadne Slavonije, uključujući i velik dio južne BiH, te svoje napade usmjeravaju prema dolinama Drave i slijevu Ilave.¹⁵ Širenju pobune i agresije pomogle su i postrojbe JNA iz sastava 5. korpusa iz Banja Luke, pod zapovjedništvom generala Nikole Uzelca. One su 17. kolovoza prodrije u slavonsku Posavinu, na prostoru Stare Gradiške uspostavile mostobran te se kod Okučana spojile s navedenom borbenom skupinom 32. korpusa. Združene snage JNA i pobunjenih Srba zatim su početkom rujna intenzivale borbena djelovanja, usmjeravajući napade prema Novskoj i Pakracu.¹⁶

Prema priznaju čelnog čovjeka JNA, generala armije Veljka Kadijevića, namjera JNA u zapadnoj Slavoniji bila je presjeći Hrvatsku na pravcu Stara Gradiška - Virovitica. Tijekom vršenja napada JNA je trebala »poraziti hrvatsku vojsku potpuno ako situacija dozvoli«, i to kroz »puno sadejstvo sa srpskim ustanicima u Srpskoj Krajini«, izvršiti »oslobodenje srpskih krajeva u Hr-

⁹ Senka BUDIMIR, *Pogled u sjećanje - ratne fotografije Senke Budimir*, Bjelovar 1996.

¹⁰ Intervju s Vladimirom Trifunovićem u: »Nikakav zločin u Varaždinu nisam počinio«, *Vjesnik*, prilog *Panorama* br. 112, 7. II. 2004., 25.

¹¹ Tako su 7. kolovoza kod Nove Gradiške napali redovnu policijsku patrolu i ubili policajca Slavka Došlića. »Napad iz zasjede«, *Slobodna Dalmacija* (Split) br. 14.615., 8. VIII. 1991., 10.

¹² Rudi STIPČIĆ, *Napokon smo krenuli...*, Zagreb 1996., 17., Davor MARIJAN, *Smrt oklopne brigade*, Zagreb 2002., 8 - 21, Milisav SEKULIĆ, *Knin je pao u Beogradu*, Bad Vilbel 2001., 124.

¹³ »Čeleketić - general koji je izdao posljednju zapovijed za raketiranje Zagreba«, *Vjesnik* 30. I. 2003.

¹⁴ »Haag priprema optužnicu protiv Čeleketića zbog raketiranja Zagreba«, *Vjesnik* br. 20520., 25. I. 2005., 1.

¹⁵ R. STIPČIĆ, *Napokon...*, 17., D. MARIJAN, *Smrt...*, 8 - 21, M. SEKULIĆ, *Knin...*, 124.

¹⁶ »Kalili se u plamenu rata«, *Glas srpski*, (Banja Luka), 18. I. 1995., 8.

vatskoj« i na kraju, nakon dostizanja navedene amputacijske crte Velike Srbije i poraza hrvatske države, »obezbediti i držati granicu Srpske Krajine u Hrvatskoj«.¹⁷

U nastavku agresije tenkovska borbena skupina 265. mehanizirane brigade 32. korpusa je zajedno sa snagama 5. korpusa sve intenzivnije napadala hrvatske snage u zapadnoj Slavoniji, među kojima su bili i branitelji iz Podravine koji su se odmah na početku agresije uključili u obranu područja Pakraca.¹⁸ Iz dnevnih izvješća je jasno kako je postojala tendencija da borbena grupa 265. mehanizirane brigade dodatno pojača napade u zapadnoj Slavoniji. To se može vidjeti i prema nedatiranom izvješću iz rujna 1991. godine, koje pripada navedenoj skupini dokumenata. U njemu rukovodeći starješina dežurnog tima Varaždinskog korpusa, pukovnik A. Hrasovec, predlaže nadređenom zapovjedništvu sljedeće:

Molimo da se ozbiljno razmotri naš predlog (dat u našem izveštaju Str. pov. br. 43-608., od 09. 09. 1991. godine), i odobri upotreba avijacije za dejstvo po vatrenim položajima baterija ZNG u Okučanima, po zahtevu k-danta borbene grupe 265. mbr. Ovo zbog toga što su učestali vatreni napadi ovih baterija po našim jedinicama i koji po svojoj snazi i učestalosti prete uništenjem delova borbene grupe.¹⁹

Usprkos tome što su se Srbi iz zapadne Slavonije masovno pridružili pobuni, postrojbe JNA iz Posavine do sredine rujna nisu uspjele izvršiti prodor prema Bjelovaru i Podravini, čime bi tamošnjim garnizonima JNA omogućili slobodno operiranje protiv hrvatskih snaga obrane i hrvatskog civilnog pučanstva, a bitka za Slavoniju bila riješena u srpsku korist.

Danas je poznato da su postojali planovi Zapovjedništva 5. vojne oblasti JNA da se zbog sporog razvoja agresije dvije brigade iz sastava 32. korpusa (73. motorizirana brigada iz garnizona Koprivnica i 265. mehanizirana brigada iz Bjelovara) upute u proboj prema pobunjeničkoj zoni u zapadnoj Slavoniji. Njihova je zadaća bila probiti se smjerom Bjelovar - Grubišno Polje - Daruvar i spojiti se sa snagama JNA i pobunjenih Srba u dubini zapadne Slavonije. Nakana je bila da se te snage iz nacionalno (hrvatskog) nepovoljnog okruženja izvuku na područja s većim udjelom srpskog stanovništva.²⁰ Time bi se stvorili preduvjeti za oružano ovladavanje prostorom koji pobunjeni Srbi dotad nisu uspjeli zaposjeti te izbilo na planirane granice Velike Srbije u zapadnoj Slavoniji. Ipak, krajem kolovoza i početkom rujna većina postrojbi 32. korpusa još nije bila izravno uključena u agresiju na Hrvatsku.

PITANJE PRIPREMA ZA ORUŽANU POBUNU SRBA BILOGORE I KALNIKA

Osim garnizona JNA, ima indicija da su na prodor pobunjenika iz zapadne Slavonije čekali i Srbi koji obitavaju u Podravini. Naime, na prostoru Bilogore, Kalnika i Podravine obitavaju brojni pripadnici srpske nacionalne manjine.²¹ Već u kolovozu 1991. godine na južnom dijelu Bilogore (općine Grubišno Polje i Virovitica) izbija pobuna Srba koji vrše napade u smjeru Bjelovara i Virovitice.²² Osim na tu skupinu, čini se da je vodstvo pobunjenih Srba u Hrvatskoj računalo da će

¹⁷ Veljko KADIJEVIĆ, *Moje viđenje raspada - vojska bez države*, Beograd 1993., 134 - 136.

¹⁸ Ivan PEKLIĆ, *Križevci u Domovinskom ratu*, Križevci 2000., 35 - 40.

¹⁹ HMDCDR. Fond br. 2. Kutija 195 - omot broj 4.

²⁰ D. MARIJAN, *Smrt...*, 20 - 21, 164.

²¹ Prema popisu iz 1991. godine, u općinama Koprivnica, Križevci, Đurđevac, Bjelovar, Virovitica i Grubišno Polje, u čijim se administrativnim granicama nalazio najveći dio Bilogore, obitavalo je 21.906 Srba, većim dijelom u brdskim selima Bilogore. *Narodnosni sastav stanovništva Hrvatske po naseljima 1991. godine*. Republički zavod za statistiku, Zagreb 1992.

²² Ivica DEBIĆ i Ante DELIĆ, *Otkos*, Bjelovar, 1999.

se u pobunu uključiti i ostali Srbi Bilogore i Podravine. Tako je predsjednik »Srpske autonomne oblasti (SAO) Krajine« (paradržavne organizacije koju su formirali pobunjeni Srbi u Hrvatskoj i koja je zatim prerasla u »Republiku Srpsku Krajinu« - RSK), Milan Babić, na konferenciji za novinare 7. kolovoza 1991. godine u Kninu pozvao na formiranje »političko-teritorijalnih autonomija ... za ona područja gdje Srbi čine većinu, a nalaze se izvan Krajine, kao što su Bjelovar, Koprivnica, Žumberak i još neka«.²³ »Zaštitu« je Srbima tog područja, vjerojatno vrlo sličnu onoj kakvu je prije pružio Srbima zapadne Slavonije, trebao pružiti 32. korpus.²⁴

Među Srbima koprivničkoga dijela Bilogore doista je tijekom ljeta 1991. godine bilo kretanja koja se mogu protumačiti kao priprema za oružanu pobunu. U koprivničkom selu Duga Rijeka zabilježena je podjela oružja, a u nedalekom pravoslavnom manastiru Lepavina dolazak veće skupine osoba nepoznatih lokalnim Hrvatima. I u križevačkoj općini je policija pronašla ilegalno oružje. Zamjetna je bila i pojačana političko-propagandna aktivnost među lokalnim Srbima, i to s prostora gdje je već izbila pobuna.²⁵ Tako je u srpnju 1991. godine u Srpskom glasu, tiskovini pobunjenih Srba Korduna koja je imala izrazito ratnohуškačku uređivačku politiku, objavljen intervju s Radom Milosavljevićem, Srbinom koji se kao oficir JNA doselio u Križevce, autorom kontroverzne knjige »Križevci na Vojnoj krajini, s kratkom istorijom Srba toga kraja«. Središnja tema bio je »današnji status srpskog naroda u sjevernoj Hrvatskoj« ili, točnije, Srba na području »oko prekrasne Lepavine (gdje je) nanizan dјerdan sela u kojima živi srpsko stanovništvo. Dva najveća na području križevačke opštine su Vojkovac i Vojakovački Osijek, a sve u svemu riječ je o nekoliko hiljada Srba« koji se nalaze na »njzapadnijoj osmatračnici Vojne krajine, u Križevačkoj pukovniji Varaždinskoga generalata«. U tekstu je ustvrđeno da se tamošnji Srbi već dugo nalaze u veoma teškom položaju: njihova su naselja infrastrukturno i gospodarski posve zapuštena (»sva okolna sela dobila su od socijalizma asfaltne puteve, nove škole, domove, pošte itd., a ova dva srpska sela - ništa! To su, zapravo, i jedina veća naselja u opštini bez modernog puta«), pravoslavje nestaje (»Pre sto godina je u jednoj knjizi o Križevcima zapisano da u gradu postoji pravoslavno groblje. U ovo naše vreme to je groblje preorano i uništeno, zajedno s pravoslavnim krstom na njemu. Kao nekakav nemi spomenik stoji pravoslavna crkva u Križevcima, čiji se vernici mogu nabrojati na prste. Povremeno je otvara sveštenik iz Koprivnice.«), oni sami su tijekom Drugoga svjetskog rata bili izloženi genocidu (»U toku rata je samo iz ta dva sela pobijeno preko 200 Srba, sve uglednih domaćina«), a poslije rata planskom rasrbljavanju (»Srbi (su) u Austro-Ugarskoj imali svoje nacionalne institucije svuda, pa i u Križevcima i okolnim selima. Sada nemamo apsolutno ništa... Najpre su rasrbljeni oficiri, pa političari, pa prosvetni radnici, privrednici i ostali... Nas nekoliko starešina iz Križevaca imali smo jake afinitete prema kulturnom radu i mogli smo učiniti mnogo toga. No, svaki pokušaj nacionalnog (i to kulturnog) organizovanja završio bi na strašnom sudu upravo kod starešina Srba. Kao da su temeljitije rasrbljeni oni s višim činovima«) i uklanjanju osjećaja zajedništva s ostalim Srbima u Hrvatskoj, primarno s onima koji su 1990. godine podigli pobunu i formirali »SAO Krajinu« (»ovde nema Krajine, a od krajiškog duha ostalo je ponešto u okolnim selima... Duh Krajine je sistematski zatiran.«). To je, navodno, imalo za posljedicu nestanak nacionalnog osjećaja kod dijela tamošnjih Srba (»ima i pojedinaca koji se izjašnjavaju kao Jugosloveni, Srbi u Hrvatskoj, pravoslavni Hrvati, pa i Hrvati... Ovi su ljudi prepušteni sebi samima. Jednom su platili svoje srpstvo, a sada im je ono samo u srcu«). Usprkos tome, Milosavljević je smatrao da »su oni, (tamošnji Srbi, nap. a.) ustvari 'veći' Srbi od

²³ »Autonomije samo izvan 'Krajine'!?«, *Slobodna Dalmacija*, br. 14615., 8. VIII. 1991., 10.

²⁴ M. SEKULIĆ, *Knin...*, 13.

²⁵ Mladen PAVKOVIĆ, *Dok je srca, bit će i Croatije - iz povijesti Domovinskog rata*, Koprivnica 1995., 5 - 6, 13, i l. PEKLIĆ, *Križevci u...*, 33.

mene, od nas iz Srbije. Razumeo sam i zašto. Dok je za nas osećaj srpstva potpuno ‘normalna stvar’, taj osećaj je ovde izostren u odnosu na većinski narod, na Hrvate.« Prema njegovu mišljenju, položaj Srba neće se popraviti (»to stanje traje i danas, i nema znakova koji bi nagoveštavali da će se to promeniti.«) jer Republika Hrvatska nije demokratska država. Rješenje se mora potražiti u Srbiji koja je »stvorila preduslove da opet bude zemlja Slobodijada«, i koja se pod vodstvom Slobodana Miloševića bori za to da svi Srbi žive u jednoj državi, što je, prema njegovu mišljenju, posve normalan zahtjev jer »ja ih pozivam da nađu bilo kojeg lidera bilo kojeg naroda na svetu ko bi htio da njegov narod živi, recimo, u pet država! Takav bi, po prirodi stvari, bio maknut kao neprijatelj vlastitog naroda«.²⁶

Poruka je bila posve jasna i identična onima koje su se mogle čuti u drugim krajevima Hrvatske gdje je već izbila velikosrpska pobuna. Važan je i trenutak objavljanja teksta: mjesec dana uoči izbijanja oružane pobune u zapadnoj Slavoniji i južnoj Bilogori.

Da se stanje pogoršava, postalo je očito 27. srpnja kada je u blizini križevačkog sela Gornja Rijeka napadnuta policijska patrola, a po brdskim selima sa srpskim pučanstvom sve se češće čula pucnjava.²⁷ Zbog svega navedenog hrvatske su oružane snage tijekom 1991. i 1992. godine bile prisiljene držati pojačani nadzor nad prostorom Bilogore i Kalnika, posebice na mjestima gdje se moglo očekivati postavljanje zapreka.²⁸ Predaja 32. korpusa JNA u rujnu 1991. i nepovoljan razvoj srpske pobune u zapadnoj Slavoniji zacijelo su razlozi zbog kojih se Srbi toga dijela Bilogore, Kalnika i Podravine nisu uključili u oružanu pobunu. Međutim, interes srpskih pobunjeničkih vlasti »RSK« za Srbe u tom kraju time nije splasnuo. Pobunjenici su na razne načine dolazili do podataka o položaju tamošnjih Srba. To se može vidjeti i iz služene zabilješke »Sekretarijata unutrašnjih poslova Glina Republike Srpske Krajine«, o informativnom razgovoru sa Srpkinjom A. C. iz Bjelovara, koja je 1994. godine prešla u »Republiku Srpsku Krajinu«: »U Bjelovaru još uvijek ima dosta Srba, ali najviše u 18 sela oko Kalnika, SO Križevci. Ne vjeruje da Hrvata tamo uopšte živi. Ona odlazi na zabave gdje se svira narodna muzika iz Srbije i igraju kola. Ne zna kako, ali policija te stanovnike uopšte ne uznamirava i dozvoljava im i takve zabave. Bila je na Viđovdan na jednoj zabavi u srpskom selu, dolazila je policija u pet automobila, ali su samo popisivali brojeve kola. S tog područja nisu mobilizirali ni puno Hrvata...«.²⁹

STANJE U POSTROJBAMA JNA NA PODRUČJU PODRAVINE

Odmah nakon izbijanja srpske pobune u kolovozu 1990. godine u Dalmatinskoj zagori i Lici, Zapovjedništvo 32. korpusa provelo je mjere s ciljem jačanja garnizona JNA u Koprivnici. Radi toga je iz Bjelovara u Koprivnicu prebačen dio snaga 265. mehanizirane brigade JNA, i to tenkovi oklopog bataljuna s ljudstvom te inženjerijski bataljun. Time su snage JNA u Koprivnici (koje je dotad činila 73. motorizirana brigada bez oklopnih vozila) bitno ojačale i mogle su uspješno intervenirati u korist lokalnih Srba u slučaju izbijanja pobune u Podravini. O predislociranju tih snaga svjedoči i sljedeća zapovijed Komande 32. korpusa:

²⁶ »Još tinja plamičak krajške duše«, *Srpski glas* (Topusko), srpanj 1991., pretisak u: Andelko ANUŠIĆ, *Da mrtvi i živi budu na broju*, Beograd 2002., 58 - 61.

²⁷ I. PEKLIĆ, *Križevci u...*, 86.

²⁸ D. NAJMAR, I. POSILOVIĆ, M. DUJIĆ, *Blokade...*, 80, i I. PEKLIĆ, *Križevci u...*, 33.

²⁹ Službena zabilješka o inf. razgovoru s Aleksandrom Cvijanović od 20. VII. 1994., RSK, MUP Knin, SUP Glina - akcija »Povratnik«. HMDCDR. Fond »Republika Srpska Krajina«, kutija 267, spis br. 76.

*Komanda 32. korpusa
Str. pov. br: 103-35
03. 12. 1990. godine*

*Dopuna naredbe
OT Broj: 19-15
Od 23. 08. 1990.
Dostavlja. -*

Na osnovu gore navedene naredbe, a u cilju brže i kvalitetnije realizacije organizacijsko-formacijskih promena,

NAREĐUJEM

1. - *Komanda 265. mbr izvršiće kompletnu pripremu ljudstva i MTS i predislocirati inžinjerijski bataljon i preostale jedinice mehanizovanog bataljona iz garnizona Bjelovar u garnizon Koprivnica.*
2. - *Primopredaju MTS izvršiti u garnizonu Bjelovar do 13. decembra 1990. godine za 2. mb i inžb. Prijem tehnike vrše starešine iz 73. mtbr. postavljene na dužnost u 265. mbr.*
Za ispmoć oko primopredaje tehnike Komanda 265. mbr odrediće potreban broj vojnika i vozača za prevoženje MTS u garnizon Koprivnica.
3. - *Predislokaciju mb i inžb izvršiti do 15. decembra 1990. godine sopstvenim hodom, vodeći računa da se prave što manje štete, a pravac premeštanja, početak i završetak, odrediće Komanda 265. mbr. Tzi i inžinjerijske maštine kojima je zabranjeno kretanje sopstvenim hodom, prevesti vučnim vozilom iz 265. mbr, a za organizaciju prevoženja odgovorna je 265. mbr.*
4. - *Komanda 73. mtbr u garnizonu Koprivnica obezbediće prostorije za smeštaj ljudstva i TMS, pored toga obezbediće blagovremeni dolazak starešina u garnizon Bjelovar radi javljanja na dužnost i prijava TMS.*

Po izvršenom zadatku pismenim putem izvestiti ovu komandu do 19. decembra 1990. godine.

*Zastupa komandanta
pukovnik Ivan Knetić*

Dostaviti: Komandi 265. mbr i 73. mtbr.³⁰

Nakon što je u svibnju 1991. vrhovništvo Republike Hrvatske najavilo održavanje referenduma na kojemu su se građani trebali izjasniti o budućnosti Hrvatske, odnosno o ostanku u Jugoslaviji ili neovisnosti, Zapovjedništvo 32. korpusa provelo je niz mjera s ciljem oružanog angažmana protiv vlasti i građana Hrvatske. To je vidljivo i iz izvješća o stanju postrojbi Korpusa koje je u svibnju proveo načelnik štaba 32. korpusa, general Dobrašin Praščević:

³⁰ Preslika dokumenta u posjedu autora.

*Komanda 5. vojne oblasti Vojna tajna
Pov. br. Poverljivo
13. 05. 1991. godine*

Izveštaj o izvršenoj kontroli jedinica 32. K. -

Na osnovu plana kontrole jedinica 5. VO u punoj borbenoj gotovosti mirnodopskog sastava za maj 1991. godine, ekipa Komande 5. VO u sastavu:

- general-potpukovnik Praščević Dobrašin, voda ekipe
- pukovnik Stajić Slobodan
- potpukovnik Cvijović Miomir

izvršila je dana 12. 05. 1991. godine kontrolu realizacije naređenja Komandanta 5. VO o prelasku jedinica mirnodopskog sastava u punu borbenu gotovost. Kontroloom je obuhvaćena K-da 32. K, 32. mbr, 265. mbr i 73 mtbr. Pri tome je utvrđeno sledeće stanje:

1. Komanda 32. korpusa

U komandi korpusa rad je organizovan prema Naredenju Komandanta 5. VO, komanda uspešno i ažurno prati stanje u zoni odgovornosti, utiče na stanje b/g potčinjenih jedinica i pruža im pomoć u radu.

Na dan kontrole, rad u komandi korpusa i jedinicama organizovan je sa 50 % starešina, koji potpuno vladaju stanjem u jedinicama i na teritoriji u zoni odgovornosti.

Zbog bolesti otsutni su iz komande Načelnik štaba i Načelnik organa bezbednosti.

Na osnovu procene stanja na teritoriji komanda je došla do zaključka da je potrebno delom snaga posesti značajne objekte na teritoriji radi neposredne odbrane. Zadatak je postavljen potčinjenim komandama i realizovan u celini.

Cenimo da je procena osnovana, a posedanje objekata obezbeđuje potpunu zaštitu ljudi i vitalnih materijalnih sredstava jedinica od mogućeg napada i uništenja.

Komanda korpusa je pravilno regulisala način dežurstva u objektima i kasarnama čime je obezbedila visok nivo bezbednosti i odmaranja ljudstva, a time je i mogućnost zadržavanja dostignute b/g za duži vremenski period.

2. 32. mbr

Brigadu karakteriše opšta mobilnost i organizovan rad. Starešine komande su dobro upoznate sa stanjem u jedinici i odlučne da istraju u izvršavanju zadataka.

Kontroloom su bile obuhvaćene sledeće jedinice: okb, mb i lsard PVO sa težištem na stanje TSr, popunjenošću municijom, opštem stanju ljudstva i motivacijom.

Komandanti bataljona-diviziona vrlo dobro vladaju jedinicama, poznaju zadatak jedinica i odlučni su u realizaciji. Vojnički i starješinski sastav djeluje odmorno i svježe, odlučno odgovara na pitanja i jasno stoje na jugoslovenskom opredeljenju.

Nivo obučenosti omogućava izvršavanje namenskih zadataka.

U odnosu na zahtevani nivo b/g uočena su sledeća odstupanja:

- tč/1.mb popunjena sa 05 b/k municije za top
- nisu pozvane starešine sa bolovanja i godišnjeg odmora
- u lsard PVO izvršen je nepravilan raspored ljudstva, obučeni vojnici koncentrisani su u 1. lsab PVO, a u 2. lsab PVO nalaze se mladi slabije obučeni vojnici
- b/k za 2. lsab PVO pešadijske i artiljerijske municije nalazi se u originalnom pakovanju, a ne u dobošima i okvirima.
- u 1. mb četna oprema nije utovarena na kamione.

3. 265. mbr

Brigada u celini angažovana je na izvršavanju redovnih zadataka i zadataka iz naređenja u punoj b/g mirnodopskog sastava.

Završila je stacionarno logorovanje, izvela vodne vežbe, a u toku je izvođenje kurseva desetara svih specijalnosti.

Vrše se pripreme za predstojeću poligonsku obuku, ako za to dobije odobrenje pretpostavljene komande.

Vojnici i starešine kontrolisanih jedinica i to: okb, mad i lsard PVO u garnizonu Bjelovar obučeni su, uvježbani i opredeljeni na jugoslovenskim osnovama. 10. 05. održane su demonstracije srednjoškolske omladine ispred kasarne kojom prilikom je zapaženo da je većina srednjoškolaca primorana, raznim merama, na učešće u »mirnom prosvjedu«. Analizom dogadaja u vojnim kolektivima ustanovljen je pozitivan odnos prema navedenom incidentu.

Prema saznanjima Komande brigade, kasarna i objekti su neprekidno opservirani u pojedinim kućama, oko kasarne, nalaze se i naoružane grupe ljudi na stalnom boravku i hrani.

Deo GL na službi u JNA su otvoreno uz HDZ i neprijateljski nastrojeni, ali sadašnji administrativni mehanizmi ne dozvoljavaju da se oni udalje iz jedinice.

Prosečna popunjenošć u kontrolisanim jedinicama je nešto veća od 80 %, ali nezadovoljavajuća u inžb (41%).

U garnizonu Koprivnica kontrolisani su 2. mb i inžb koji su objedinjeni pod komandom K-ta garnizona (K-t 73 mtbr).

Zadaci su uskladeni i jasni, a ljudstvo pripremljeno i motivisano za izvršenje zadataka.

U odnosu na zahtevani nivo b/g uočena su sledeća odstupanja:

- art. municija 57 mm postavljena u SO bez navnutih upaljača, a 40 metaka koji su smešteni na pod SO nisu postavljeni na svoja mesta
- borbena mesta na SO 57/2 mm su slabo održavana, sa viškom masti, prašine i zemlje
- dokumenta KZ u lsard PVO delimično su neupotrebљiva zbog slabe čitljivosti teksta
- inžb popunjen je ljudstvom sa 41%, a veći dio vojnika prekomandovan iz 593. pABHO, nije obučen u inžinjerijskom VES-u
- u 1. mb, 2. mb i 1. okb nisu dodeljene potrebne količine svetlećih metaka za signalni pištolj i dimnih kutija
- na dva tenka u 1. okb nije postavljeno postolje za PA mitraljez.

4. 73. mtbr

73. mtbr je »R« klasifikacije i komanda brigade je u celini postupila po naređenim merama o prelasku u punu borbenu gotovost mirnodopskih sastava.

Brigadom rukovodi NŠ koji zastupa komandanta, lično je opterećen jer je komanda mala u odnosu na obaveze. Komanda brigade u potpunosti vlada situacijom u zoni odgovornosti, procene su sveže i ažurne o stanju na terenu, a preduzete mere adekvatne.

Komanda je izvršila objedinjavanje snaga u garnizonu i kasarni, podelila zadatke i uspešno rukovodi i usmerava jedinice.

5. Sa nadjenim stanjem na licu mesta su upoznati komandanti bataljona-diviziona i komandanti brigada. Deo sitnih nedostataka otklonjen je u toku kontrole jedinica.**6. Zadaci:**

- Odmah preduzeti sve mere za otklanjanje nedostataka u pogledu kompleksnosti jednog b/k municije u jedinicama korpusa.

- b) *Rasporedom i angažovanjem ljudstva obezbediti maksimalno b/g svih raspoloživih snaga. Adekvatnim angažovanjem snaga u dežurstvu obezbediti efikasnost dežurnih snaga i odmaranje ostalog ljudstva kako bi se nivo b/g obezbedio za duži period. Trajan zadatak.*
- c) *Dnevnom kontrolom u četni-bataljonu obezbediti potpunu ispravnost, čistoću i funkcionalnost naoružanja i opreme. Trajan zadatak.*

SS/NDO NAČELNIK ŠTABA
general-potpukovnik
Dobrašin Praščević³¹

Otvoreni angažman JNA na strani pobunjenih Srba doveo je do neraspoloženja među pučanstvom Podravine prema dotadašnjoj saveznoj vojsci, a izravno uključivanje postrojbi 32. korpusa u agresiju na Hrvatsku na prostoru zapadne Slavonije te borbe koje su tamo vodili protiv hrvatskih branitelja (i) iz Podravine potaknuli su otvoreni neprijateljski stav i bijes Hrvata Podravine prema JNA. To je samo pridonijelo procesu urušavanja strukture JNA na području sjeverozapadne Hrvatske. Taj je proces postao posebice vidljiv u koprivničkom garnizonu (ali i drugim garnizonima Korpusa) krajem kolovoza kada sve veći broj ročnih vojnika bježi iz objekata JNA (hrvatske su vlasti prihvataće te vojnike te im osiguravale civilnu odjeću i prijevoz do mjesta stana),³² a profesionalni časnici i građanske osobe napuštaju službu u JNA. Sve zamjetniji problem postaje i pad morala i defetizam, kako kod ročnika tako i kod časnika i građanskih osoba koji su ostali u objektima JNA.³³ To je vidljivo i iz sljedećih izvješća 32. korpusa:

*Komanda 32. korpusa Organu bezbednosti 5. VO.
Organ bezbednosti Hitno
Str. pov. br. 47-92
Dana 10. 09. 1991.*

* * *

STANJE U JEDINICAMA

Operativna saznanja ukazuju da su komandiri karaula 43. gb. izloženi sistematskim pritiscima sa ciljem da u određenom momentu predaju karaulu. Dana 26. 08. 1991. godine Krizni štab u Čakovcu je po ovim zadacima imao sastanak sa svim MZ koje imaju karaule. Jednom od komandira se preti da će biti likvidiran i traži se od njega da dostavi brojno stanje ljudi i ratne tehnike na karauli. Isti je o svemu obavestio organa bezbednosti.

Obilaskom 73. mtbr. i 43. gb. sagledano je bezbednosno stanje i uočeni su ovi problemi:

- voljni momenat kod starešina nije na potrebnom nivou,
- ima osude razaranja gradova, pri čemu se osuđuju sve zaraćene strane, pa i JNA i postavlja se pitanje da li to doprinosi budućem zajedničkom životu do kojeg će verovatno morati doći,
- pojedine starešine iznose da će pucati isključivo u samoodbrani, a ne po naseljima, pogotovo ako bi se sa time nanosile veće štete.

³¹ Preslika dokumenta u posjedu autora.

³² I. PEKLJIĆ, *Križevci u...,* 34 - 35.

³³ Intervju s Vladimirom Trifunovićem u: »Htjeli su me mrtvog da dokažu da su Hrvati genocidni«, *Nacional*, br. 414, 21. X. 2003., 34 - 36, i »Montirani procesi«, *Vreme* (Beograd) br. 689., 18. III. 2004., 23.

- ima pojedinih ekstrema koji bi bili spremni da sravne Koprivnicu, a ima i onih koji dolaze u pojedinačne sukobe sa građanima koje bezrazložno nazivaju ustašama,
- prema oceni nekih starešina moral narušavaju i izjave načelnika GŠ u vezi preuzimanja vojne obaveze od strane JNA, za što oni cene da je neizvodljivo u sadašnjoj situaciji i na ovoj teritoriji.
- deo starešina je nezadovoljan jer nema dovoljno informacija o egzistencijalnim pitanjima, ne vide perspektivu, već stanje pat-pozicije sa dozom bojazni da je 32. korpus prepusten sam sebi, posebno što ima glasina da se neke vojne ustanove iz RH preseljavaju u druge delove zemlje,
- ima pitanja zašto načelnik GŠ ne dode u Varaždinski korpus a ne da obilazi Banjalučki, pri čemu se prozivaju i najodgovornije starešine 5. VO. i našeg korpusa.

Redovnom poštom slede izvorna dokumenta operativaca.

*Načelnik
Potpukovnik Ratko Katalina*

* * *

Kovač - Lonja³⁴ 1667/1 »P« 059 136 01818 01818

- Stanje morala je i dalje pod snažnim pritiskom antiarmijske propagande te brojnih glasila i dezinformacija koje se proturaju od strane sredstava mas-medija. Tako je na HTV-u emitovana lažna informacija da je 73. mtp. napustio kasarnu i stigao u s. Veliki Poganac radi uzneniranja lokalnog srpskog stanovništva koje je lojalno hrvatskim vlastima. Navedena informacija unela je veliki strah i uznenirenost među građane Koprivnice, te su organi vlasti intervenirali i tražili da se daju dokazi da jedinica nije izlazila iz kasarne. K-dant garnizona je argumentima demantovao osnovanost vesti o bilo kakvim pokretima jedinica iz garnizona Koprivnica.³⁵
- Zahteva za prestanak AVS nije bilo, a zahtev za prekid radnog odnosa podnela su 2 gl (32. i 265. mbr.). Dezertirala su 3 vojnika iz 32. mbr.
- Otpušteno je iz JNA 6 vojnika ili 0,8 posto septembarske partije.
- Dana 08. 09. 1991. godine primljeno je 7 vojnika tehničke službe, 10 vojnika saobraćajne službe i 1 pitomac šro saobraćajne službe sa obuke iz nc.
- Pozadinsko obezbeđenje funkcioniše uspešno.
- Dana 08. 09. 1991. godine posle 16.00 č izvršen je dotur helikopterom r/d, hrane i int. opreme borbenoj grupi u Okučanima.

Stanje na teritoriji:

- U toku 08. 09. 1991. godine iz PS Koprivnica upućeno je u pravcu Pakraca oko 35 - 40 pripadnika MUP-a. Navodno se radi o smeni ili pojačanju ljudstva angažovanog na kriznom području.
- Na sportski aerodrom u s. Pribislavec, kod Čakovca, doletelo je 08. 09. 1991. god. pre podne 17 sportskih i poljoprivrednih aviona, među kojima je bilo i sa austrijskim oznakama. Najverovatnije radi moto-krosa u Prelogu. Međutim, samo 10 aviona je odletelo u popodnevnim časovima.

³⁴ Komanda 32. korpusa Komandi 5. VO-a.

³⁵ Naime, 2. rujna 1991. u emisiji Hrvatske televizije »Na liniji fronte« iz riječi voditelja Mladena Trnskog proizšla je vijest da su postrojbe JNA s određenim brojem tenkova prisutne na prostoru sela Veliki Poganac, što se poslije pokazalo netočnim. Ta je vijest uznenirila pučanstvo koprivničke i susjednih općina. Krizni štab Koprivnice je uzaludno tražio izvor odakle je potekla ta dezinformacija. M. PAVKOVIĆ, Dok je srca..., 65.

vima 08. 09. 1991. godine, a 7 i dalje bazira na aerodromu u s. Pribislavec. Pratimo njihovu dalju aktivnost i nastojimo utvrditi tipove i pripadnost.

* * *

Komanda 32. korpusa Komandi 5. VO. JNA

Operativni centar - Operativni centar -

Pov. br. 43 - 611

10. 09. 1991.

DEZERTERSTVO VOJNIKA, IZVEŠTAJ.

Od prethodnog izveštavanja, naš pov. broj 43-606 od 08. 09. 1991. godine, iz jedinica korpusa su dezertirali:

1. 43. grb: Alajmović (Ismeta) Fadil, vojnik, dezertirao 08. 09. 1991. godine oko 05.00 časova, rođen 25. 12. 1971. godine u s. Kamensko, SO Olovo, BiH, Musliman, u JNA od 16. 12. 1990. god.
2. 43. grb: Ferenčak (Mirka) Davor, vojnik, dezertirao 08. 09. 1991. godine oko 05.00 časova, rođen 01. 10. 1971. godine u Zagrebu, Hrvat, u JNA od 19. 12. 1990. godine.

(Slijedi popis još sedam ročnika JNA koji su tijekom 8., 9. i 10. rujna napustili garnizone JNA u Varaždinu i Bjelovaru, nap. a.)

Do sada je iz jedinica korpusa dezertiralo: 6 oficira, 4 mlađa oficira i 623 vojnika - ukupno 633.

*Rukovodeći starešina dežurnog tima
pukovnik Ilija Kuprešak*

* * *

Vojna pošta br. 5044 Varaždin Vojno-računovodstvenom centru

Pov. br. 4-128/1 Zagreb

10. septembar 1991. godine

PRESTANAK AVS I RADNOG ODNOSA ZA AVL I GL NA SLUŽBI U JNA, OBAVEŠTENJE

Ovim vas obaveštavamo da je niže navedenim aktom ovim vojnim licima prestala aktivna vojna služba i gl radni odnos sa naznačenim datumima i to:

a) aktivna vojna lica

Vojna pošta br. 3790 Koprivnica

1. Dacović, Dragan, por. 31. 08. 1991. god.
2. Gusev, Aleksandar, st. vod. 31. 08. 1991. god

Vojna pošta br. 6892 Križevci

1. Dedeić, Miodrag, kap. 31. 08. 1991. god.

(Na popisu se uz navedene nalaze još 44 oficira JNA dotad na dužnosti na području Varaždina, Bjelovara, Virovitice, Daruvara i Zagreba, nap. a.)

b) građanska lica

Vojna pošta br. 6892 Križevci:

1. Dimitrijević, Siniša, 31. 08. 1991. god.
2. Marković, Marijan, 31. 08. 1991. god.
3. Nemčić, Zdenko, 31. 08. 1991. god.
4. Brkić, Dejan, 31. 08. 1991. god.

(Na popisu se nalazi još 29 osoba koje su napustile službu u JNA na prostoru Varaždina i Bjelovara, nap. a.)

Prednje vam se dostavlja sa ciljem da se izvrši obračun i isplata ld do navedenih datuma kad im je avs, odnosno radni odnos prestao, a određenu dokumentaciju poslaćemo čim se ostvare uslovi za to.

*Po ovlaštenju komandanta
pukovnik Stojan Milosavljević*

* * *

Komanda 32. korpusa Organu bezbednosti 5. VO.

Organ bezbednosti Hitno

Str. pov. br. 47-94

Dana 12. 09. 1991. godine

STANJE NA TERITORIJI:

Bezbednosno stanje na teritoriji je takvo da se stalno podiže atmosfera ratne psihoze. Nažalost, početkom školske godine takva je atmosfera prenesena i u škole. Djeca su prvog dana odvedena u skloništa i stalno im se objašnjava potreba borbe za slobodu RH. Izlaganja ekstremnih profesora su direktni psihološki pritisak na djecu AVL sve do fizičkih pritisaka. Tako je dana 11. 09. 1991. godine profesor 5. OŠ u Varaždinu upitao sina kap. prve klase Stojšić Vladimira iz 32. mtb. »zar ti je otac još uvek u vojsci« i oterao ga u ugao učionice.

Na adresu pojedinih starešina 42. grb., 265. mbr. i K-de 32. korpusa došli su leci štampani od »Unije sindikata« kojima se isti pozivaju na predaju i napuštanje JNA.

Dana 12. 09. 1991. godine oko 11.35 časova iz Bjelovara u pravcu Zagreba otišlo je 11 autobusa, 2 sanitetska vozila, službena lada i 2 civilna vozila sa pripadnicima ZNG i MUP-a. Krajnje odredište nam nije poznato.

Noću 11/12. 09. o. g. u Varaždin su se vratili pripadnici ZNG i MUP-a iz Vukovara, čime je realizovana njihova smena pripadnicima upućenim 11. 09. o. g. u 06.25 časova sa 6 autobusa ATP Varaždin.

STANJE U JEDINICAMA:

Sa našom jedinicom u Okučanima otežano je komuniciranje, kao i operativno pokrivanje sa ob radi blokade u odlasku. Dezerterstvo vojnika je dalje prisutno. Dana 11/12. o. g. jedinice

Korpusa napustilo je 8 vojnika ili 632 ukupno. Dana 12. 09. o. g. molbu za prestanak AVS i raskid radnog odnosa podnelo je 1 AVK i 1 gl na službi u JNA, sve iz 265. mbr. Ukupno je na takav način jedinice Korpusa napustilo 205 AVK i gl na službi u JNA.

*Načelnik
Potpukovnik Ratko Katalina*

* * *

*Komanda 32. korpusa Komandi 5. Vojne oblasti
Operativni centar - Operativni centar -
Str. pov. br. 43-616 Vrlo hitno
12. 09. 1991. godine Uručiti odmah*

DNEVNI OPERATIVNI IZVEŠTAJ.

1. - Aktivnosti u OS Mađarske nije bilo.
2. - Stanje u jedinicama korpusa je bilo bez značajnijih promena u odnosu na prethodni izveštaj.
 - Težište u izvođenju bojivih jedinica Korpusa je na uvežbavanju mera i postupaka u obrani kasarni, objekata, odmora ljudstva i osnovnom održavanju TMS.
 - Jedinice veze i delovi K-de 32. K. na Ivančici i Moslavackoj gori obezbeđuju neprekidnost rika u jedinicama Korpusa.
 - Rad i aktivnosti na IKM 32. K. odvijaju se planski i organizovano.
 - Bg/265. mbr. (Okučani) izvršava zadatke u skladu sa naređenjima k-de 5. VO. Od 07.00 - 14.00 časova nije bilo narušavanja prekida vatre.
 - Stanje morala bez bitnijih promena u odnosu na prethodni dan. Međutim, česta zaustavljanja vojnih m/v, maltretiranja, privođenja i razoružavanja starešina i vojnika, od strane ZNG i MUP-a, sve nepovoljnije se odražavaju na moral pojedinaca. Pored toga, nemogućnost praćenja vojnih m/v odgovarajućim obezbeđenjem, posebno kod graničnih jedinica, izaziva strah i pojačava nepoverenje u mogućnost uspešnog suprotstavljanja ovim modernim »drumskim razbojnicima«. Posebno raste strah kod vozača, jer se na svakoj barikadi moraju zaustavljati te slušati zastrašujuće pretnje i pozive na bekstvo i napuštanje »okupatorske vojske«.
 - Komanda garnizona Čakovec stupila je u vezu sa organizacijom »Jugoslovena« koja je tražila uspostavu saradnje sa jedinicama JNA i vođenje zajedničke borbe na očuvanju Jugoslavije. Predstavnik ove organizacije je u razgovoru istaknuo njihovu jugoslavensku orijentaciju i dao punu podršku naporima JNA da se izbegnu oružani sukobi širih razmera i da se jugoslovenska kriza reši na miran način.
 - Stanje morala svih naših jedinica obezbeđuje uspešno izvršavanje zadataka. Pozadinsko obezbeđenje funkcioniše uspešno. Izvršeno je prevoženje 33 vojnika iz garnizona Varaždin u garnizon Koprivnica. Upućena je ekipa za preuzimanje 4 m/v TAM 110 iz »autoservisa« Celje.
 - U toku dana zahtev za prekid AVS podneo je 1 starešina, a zahtev za prekid radnog odnosa podnelo je 1 građansko lice, oba iz 265. mbr.

- Iz jedinica Korpusa dezertiralo je 11 vojnika (2 iz 25. mbr., 2 iz 32. mbr., 1 iz 33. partd., 1 iz 73. mtbr., 8 iz 411. mpoap., 1 iz 28. patd., 3 iz 42. grb), a otpušteno iz JNA 10 vojnika ili 1,2 posto.
 - Stanje b/g jedinica Korpusa bez značajnijih promena u odnosu na prethodni izveštaj.
 - Obezbedenje državne granice vrši se u skladu sa naređenim merama pojačanog obezbedenja.
 - Oružanih sukoba sa paravojnim formacijama nije bilo.
3. - Stanje na teritoriji u zoni odgovornosti je i dalje napeto i u konstantnoj eskalaciji antiarmijskog raspoloženja.
- 09. 09. 1991. godine u SO Čakovec smenjen je dosadašnji načelnik Sekretarijata za NO Hetelendi, a na njegovo mesto imenovan Krčmar Ivan, potpukovnik, bivši zamenik direktora VU »C. zvezda« Zagreb i referent u K-di 5. VO.
 - Ima indicija da se u RO »Čelik« u Križevcima vrše pripreme za proizvodnju oklopnih transporteru.
 - Zaposlenim u RO na teritoriju Medimurja najavljeno smanjenje osobnog dohotka u cilju izdvajanja za odbranu.
 - 12. 09. 1991. godine u 11.30 časova iz Bjelovara je u pravcu Zagreba otišlo 11 autobusa, dva sanitetska vozila, jedna službena lada i dva civilna vozila sa oko 500 pripadnika MUP-a i ZNG.
 - U toku noći 10/11. 09. 1991. godine u Podravskoj Slatini srušene su 4 kuće vlasništvo građana srpske nacionalnosti.
4. - Vanrednih događanja u jedinicama Korpusa u toku dana nije bilo.
5. - Bezbednosno stanje u jedinicama na teritoriji je i dalje složeno.
- Na teritoriji se i dalje stvara ratna psihoza, koja se na žalost prenosi i u škole. Djeci se objašnjava ratna situacija i borba RH za slobodu. Na ovaj se način na djecu AVL vrši snažan psihološki pritisak sve do fizičkih pretnji. Tako je dana 11. 09. 1991. godine profesor 5. OŠ u Varaždinu pri objašnjavanju stanja u RH pitao sina kap. prve klase Stojić Vladimira »zar ti je je otac još uvek u vojsci« i oterao ga u čošak učionice.
 - Stanje bezbednosti na teritoriji i dalje je složeno, naročito u regiji Bjelovara i Virovitice gdje je ZNG očito van kontrole čime su ugroženi životi pripadnika JNA.
6. - Zaključak: stanje u jedinicama Korpusa je složeno usled otpusta vojnika septembarske partije i deserterstva među vojnicima. B/g jedinica iako u otežanim uslovima održava se na narednom nivou.

Rukovodeći starešina dežurnog tima
Pukovnik Rudi Stipčić

* * *

Komanda 32. korpusa

Operativni centar

Pov. broj 43 - 7617

13. 09. 1991.

Komandi 5. Vojne oblasti

- Operativnom centru -

DEZERTERSTVO VOJNIKA, IZVEŠTAJ.

Od prethodnog izveštavanja, naš pov. broj 43-611 od 10. 09. 1991. godine, iz jedinica Korpusa su dezertirali:

411. mpoap (Križevci): Janušević (Riste) Drago, vojnik, dezertirao 11. 09. 1991. godine oko 16.00 časova, rođen 12. 09. 1972. godine u Nikšiću, Crnogorac, u JNA od 15. 03. 1991. godine.

73. mtbr (Koprivnica): Petrović (Tomislava) Goran, vojnik, dezertirao 11. 09. 1991. godine oko 16.00 časova, rođen 06. 01. 1973. godine u Beogradu, Srbija, u JNA od 15. 03. 1991. godine.

(Uz navedene se na popisu donose podaci o još 14 vojnika iz postrojbi JNA u Varaždinu, Virovitici, Bjelovaru i Dugom Selu, koji su 10., 11. i 12. rujna napustili postrojbe, nap. a.)

Do sada je iz jedinica Korpusa dezertiralo: 6 oficira, 4 ml. oficira i 639 vojnika, ukupno 649 lica.

*Rukovodeći starešina dežurnog tima
pukovnik Stojan Milosavljević*

* * *

Komanda 32. korpusa Komandi 5. Vojne oblasti

Operativni centar - Operativnom centru -

Str. pov. br. 43-618 Vrlo hitno

13. 09. 1991. godine Uručiti odmah

DNEVNI OPERATIVNI IZVEŠTAJ.

1. - Aktivnosti OS Mađarske u zagraničnom području nisu uočene.

2. - Stanje u jedinicama 32. K. je bez značajnijih promena u odnosu na prethodni izveštaj. Težište rada i obuke u jedinicama je bilo na obezbeđenju kasarni i vojnih objekata, periodičnom pregledu TMS i izvođenju trenaža sa vojnicima i jedinicama na SRT. Izvršene su potrebne pripreme u jedinicama za prijem vojnika iz posredne popune.

- Sa GAP »Slunja« vratila se Slab PVO 306. lap-a PVO po izvršenom gađanju ciljeva na zemlji. Ocena gađanja odličan (5.00).

- Rad i aktivnosti na IKM odvijaju se planski i organizovano. Jedinica u rajonu s. Okučani izvršava zadatke u skladu sa naređenjem K-de 5. VO. na razdvajaju zaraćenih strana.

- Pored sve agresivnije anti-armijske kampanje i bezobzirnog psihološkog pritiska, na stanje morala sve nepovoljnije utiče nedovoljna popunjenošć jedinica. Ratno-huškačka politika rukovodstva R. Hrvatske raspiruje anti-armijsko raspoloženje i na toj osnovi vrši mobilizaciju masa za pothranjivanje prljave borbe protiv svega što je jugoslovensko, a posebno do-

prinosi rasplamsavanju mržnje prema JNA i njenim pripadnicima. Posljednjih dana su sve češći slučajevi verbalnog uz nemiravanja članova porodica AVL, posebno upućivanjem beštajnih pretnji putem telefona od strane nepoznatih lica.

- Izvršene su sve materijalne i organizacijske pripreme za evakuaciju ranjenog desetara u s. Okučani sa helikopterom. Ujedno je pripremljen dotur hrane, lekova i zamenu lekara. Zbog loših vremenskih uslova, helikopter nije mogao poleteti do vremena izveštavanja.
 - Pozadinsko obezbeđenje je otežano u jedinicama K. zbog zahteva RO-a da se artikli koji se nabavljuju kod njih plaćaju u gotovom.
 - U toku dana zahteve za prestanak AVS podnela su dvojica starešina (po jedan iz 32. i 265. mbr.), zahteve za prestanak radnog odnosa podnela su tri gl na službi u 265. mbr. Iz jedinice K. dezertirala su 2 vojnika (iz 32. mbr.), otpuštanja iz JNA vojnika nije bilo.
 - Obezbeđenje državne granice vrši se u skladu sa naredenim merama pojačanog obezbeđenja.
 - Oružanih sukoba sa paravojnim formacijama nije bilo
3. - Stanje na teritoriji u zoni odgovornosti je i dalje napeto uz pojačano psihološko-propagandno delovanje prema JNA.
- Dana 13. 09. 1991. godine oko 08.00 č. pred PU Bjelovar dovezena su 2 autobusa civila. Najverovatnije se radi o rezervnom sastavu za popunu jedinica MUP-a i ZNG.
 - Sa graničnog prelaza »Gola« oko 08.00 č. pod pratnjom patrole PS Koprivnica došlo je 7 autobusa i 1 kamion češkoslovačke registracije, a ispred PS Koprivnica stavljén im je znak Crvenog krsta i pod pratnjom su produžili dalje kretanje. Isti su se vratili u 14.15 č. na granični prijelaz »Gola« puni žena i dece. Najverovatnije se radi o ženi i deci češke nacionalne manjine iz Daruvara i Pakraca.
4. - Vanredni dogadjaji:
- Dana 13. 09. 1991. došlo je do ranjavanja desetara Stevanović Dražena iz jedinice u s. Okučani. O navedenom dogadaju dostavljen je izveštaj str. pov. br. 44-148.
 - Stanje bezbednosti u jedinicama i na teritoriji nije se bitno izmenilo u odnosu na poslednji izveštaj.
 - Zaključak: stanje u jedinicama u celini je dobro, a stanje na teritoriji se karakteriše sa pojačanim psihološko-propagandnim delovanjem prema JNA i širenju ratne psihoze kod stanovništva.
5. - Predviđanja: moguće je pogoršanje stanja na teritoriji.
6. - Predlozi: da se helikopter koji je predviđen za evakuaciju ranjenog desetara iz rejonu s. Okučani, po stvaranju uslova, odmah uputi.

*Rukovodeći starešina dežurnog tima
Pukovnik Stojan Milosavljević*

NASTOJANJA ZAPOVJEDNIŠTVA KORPUSA ZA KONSOLIDACIJU STANJA U POSTROJBAMA JNA

Takvo teško stanje primoralo je nadređena zapovjedništva JNA, kako Varaždinskog korpusa tako i 5. vojne oblasti, da poduzmu niz mjera kojima je cilj bio jačanje borbene gotovosti ljudi u vojnim objektima. Naime, nadmoć u oružju i velika vatrema moć postrojbi JNA nisu mogle nadomjestiti manjak ljudstva nužnog za funkcioniranje borbene tehnike. Zapovjedništva su, uglavnom, mogla računati samo na ročnike i djelatne časnike JNA, koji su se već nalazili u tim objek-

tima. Naime, sustav popune ročnicima bio je već dobro narušen u većem dijelu Jugoslavije, pa su se garnizoni gotovo prestali popunjavati novim vojnicima. Istodobno Zapovjedništvo 32. korpusa, koji se nalazio na području u velikoj većini nastanjenom Hrvatima, nije moglo računati na popunu pričuvnicima kao u krajevima Hrvatske gdje je izbila velikosrpska pobuna (barem dok se Srbi Bilogore i Podravine ne uključe u pobunu), premda je od nadređenog zapovjedništva dobilo naredbu da izvrši popunu postrojbi,³⁶ i to »srpskim ljudstvom partizanske divizije iz Bjelovara« te da maksimalno iskoristi vatrenu nadmoć tukuci po gradovima gdje su bili garnizoni. Posebice se to očekivalo u slučaju Varaždina koji je »trebalo pretvoriti u Vukovar«.³⁷ Takvo je stanje bilo i s koprivničkim garnizonom. Te su mjere vidljive iz sljedećih dokumenata:

Komanda 32. korpusa Na ličnost komandanta

Pov. br. 46-317 Vojna tajna

10. 09. 1991. godine Poverljivo

UPOZORENJE U VEZI SPREČAVANJA DEZERTERSTVA, DOSTAVLJA.

U cilju sprečavanja daljeg osipanja jedinica po osnovu dezterterstva, intenzivirati moralno vaspitanje vojnika i podstaći borbu za svakog čoveka.

Prvenstveno se orjentisati u pravcu jačanja morala vojnika na bazi istinitog formiranja i sa pozicije poštene brige za ljude. Kroz sadržaje moralnog vaspitanja razobličavati propagandnu aktivnost sredstava javnog informisanja, a vojnicima objašnjavati u kakve sve neprilike mogu upasti bekstvom iz jedinice. Ukazati im na prednosti ostajanja u svojoj jedinici među drugovima, koliko to povećava njihovu ličnu bezbednost, a kojim se sve iskušenjima i opasnostima izlažu napuštajući jedinicu.

Krajnji cilj moralnog vaspitanja mora biti u funkciji očuvanja moralne čvrstine vojnih kolektiva i izgradnje punog jedinstva svake jedinice.

*Komandant
general-major Vlado Trifunović*

Dostaviti: 28. i 33. partd., 73. mtbr., 265. mbr., 306. lap PVO, 411. mpoap, 42. i 43. grb., Ivančica.³⁸

* * *

³⁶ Intervju s Vladimirom Trifunovićem u: »Nikakav zločin u Varaždinu nisam počinio«, *Vjesnik*, prilog *Panorama* br. 112, 7. II. 2004., 25.

³⁷ Intervju s Vladimirom Trifunovićem u: »Htjeli su me mrtvog da dokažu da su Hrvati genocidni«, *Nacional*, br. 414, 21. X. 2003., 34 - 36.

³⁸ Ivančica - telekomunikacijsko središte JNA na vrhu planine Ivančice, oko 30 kilometara jugozapadno od Varaždina.

Komanda 32. korpusa

Pov. br. 46 - 316

10. 09. 1991. godine

UPOZORENJE U VEZI AKTUELNIH PITANJA OČUVANJA MORALA, DOSTAVLJA

Početak mirovne konferencije o Jugoslaviji u Hagu nije sprečio dalje širenje ratnih sukoba, niti je obustavio besomučnu antiarmijsku kampanju. Borbena dejstva i oružane provokacije ne menjavaju, a česti su i oružani napadi na jedinice JNA. U sredstvima javnog informisanja, a i u izjavama rukovodilaca R Hrvatske napada se sve što je jugoslavensko, omalovažava se i blati JNA, a njeni pripadnici otvoreno pozivaju na izdaju i deserterstvo. Nažalost, u takvu rušilačku aktivnost sve više se uključuju i izdajnici, bivše starešine JNA, koje se sada nude kao mamac novim izdajnicima i deserterima.

Većina pripadnika naših jedinica pravilno shvata i tumači suštinu savremenih zbivanja i uspešno se odupire često primamljivim ponudama na sabotiranje, deserterstvo i izdaju. Međutim, deo starešina i vojnika pod pritiskom propagande i nagovora roditelja napušta naše jedinice. Ovakvim ponašanjem pokušava se sakriti sopstveni kukavičluk i »spasiti glava« od mogućih sukoba. Dio desertera ili onih koji su na legalan način napustili JNA, polakomljeni datim obećanjima, pristupili raznim paravojnim formacijama, dobijajući u početku visoke položaje, da bi, kako vreme odmiče dobijali sve niže položaje i sve opasnije zone dejstva i na kraju, završili u prvim borbenim redovima na nekom od bojišta na kriznom području.

U cilju sprečavanja nepovoljnog uticaja ovih aktivnosti na moral jedinica i smanjenja daljnog osipanja kadra, potrebno je organizovati i stalno sprovoditi akciju razobličavanja ciljeva i namera zahuktale propagandne mašinerije u R. Hrvatskoj. Svakom pripadniku naših jedinica mora biti jasno da daljnje zaoštrevanje međunacionalnih odnosa vodi u bratoubilački rat sa nesagledivim posledicama, u rat koji ni jednoj od zaraćenih strana ne može ponudit ništa, sem medusobnog uništenja. Takav cilj ne može biti, niti je sada u interesu bilo kojeg naroda i građanina Jugoslavije. Posebno to ne može biti interes bilo kog humaniste, demokrate i poštenog čoveka.

Akciju bezumlja, stalne napetosti i rušenja svega postojećeg mogu voditi samo ljudi sulude pameti ili oni koji su interes sopstvenog naroda podredili ličnim interesima, a sebe sa sopstvenom domovinom prodali vekovnim neprijateljima jugoslovenskih naroda.

Kroz sprovodenje redovnog programa moralnog vaspitanja i informisanja kod pripadnika jedinica razvijati uvjerenje da jedino opstanak Jugoslavije nudi mir i bezbednost svim našim narodima i narodnostima. Sva druga rešenja, a posebno pokušaj nasilnog cepanja Jugoslavije, vode u neminovne sukobe, u rat i razaranja, bez jasne perspektive. Upravo na platformi borbe za mir treba mobilisati sve pripadnike jedinica i graditi čvrste vojne kolektive na bazi drugarstva i jedinstvenih ciljeva. Kroz borbu za mir, razobličavati defetističke stavove i raspoloženja i jačati rešenost i spremnost naših sastava da se svim snagama suprotstave bilo kakvom oružanom napadu.

Organizovati redovno praćenje mirovne konferencije o Jugoslaviji, a sastave koji nisu u mogućnosti da neposredno prate izveštavanje sredstava javnog informisanja, informisati na pogodan način prilikom kontrola i obilazaka.

Svakodnevnim kontaktima sa vojnicima pratiti situaciju, cenniti stanje morala i preuzimati mere na njegovom jačanju. Informisanje vršiti kroz razgovore u kojima vojnicima objašnjavati istine i učvršćivati uverenje u ispravnost naše borbe i mogućnost pobjede nad snagama mržnje i rušilaštva. Razgovore obavljati po malim grupama, na mestima gde vojnici izvršavaju svoje svakodnevne zadatke: straže, posluge, posade itd. Posebnu pažnju posvetiti informisanju izdvojenih sastava: straža, poligon, domovima JNA.

U dnevnim operativnim izveštajima redovno izveštavati o sastavima koji su toga dana informisani, te tko je i po kojim pitanjima izvršio informisanje.

*Načelnik OMV
potpukovnik Nenad Lazarević*

Dostavljeno: 28. i 33. partd., 265. mbr., 73 mtbr., 411. mpoap., 306. lap PVO, 42. i 43. grb.

* * *

*Komanda 32. korpusa
Str. pov. br. 264-2
11. 09. 1991. godine*

MERE ZA ZAŠTITU LJUDSTVA, UPOZORENJE

Zadnjih dana na prostoru R. Hrvatske situacija se u celini sve više usložnjava i komplikuje. Snage MUP-a i ZNG u svojim postupcima su sve ofenzivniji i bezobzirniji, naročito prema pripadnicima JNA. U znatnom je porastu individualni i grupni teror i nasilje naoružanih i ostalih lica i pljačka naoružanja i ostale imovine. Najčešća meta su vojna lica, vojni objekti, motorna i druga vozila i sve vrste naoružanja. Nažalost, neki naši postupci, otpornost, odlučnost i snalažljivost pojedinaca i delova naših jedinica nisu bili adekvatni situaciji i potrebama. Starešine i vojnici se upućuju na zadatak pojedinačno i nedovoljno pripremljeni. Oružane pratične kolone i transporta ne upotrebljavaju oružje, a starešine ne komanduju i ne upotrebljavaju jedinice po propisima za borbenu upotrebu. Oružje se oduzima i otima, a da se i ne pokušava upotrebiti. Postupci nekih starešina i vojnika pri susretu sa neprijateljskim snagama su naivni, neoprezni i dozvoljavaju da budu iznenadeni.

Radi zaštite života pripadnika JNA, zaštite njihovog ugleda i integriteta JNA, a na osnovu upozorenja K-de 5. VO. str. pov. br. 09/75-334, od 10. 09. 1991. godine,

U P O Z O R A V A M O

Sve podčinjene K-de i jedinice na potrebu bolje pripreme ljudstva za izvršavanje zadataka i na bolju organizaciju rada, potrebu bolje pripreme ljudstva za izvršavanje zadataka, bolju organizaciju rada u okviru grupa i jedinica, adekvatnu upotrebu grupa, jedinica i naoružanja i komandovanje njima od strane starešina, potrebu pune opreznosti i primene lukavstva u postupcima. Lično i kolektivno naoružanje imati u takvoj spremnosti da može odmah da se upotrebi.

Zabranjujem pojedinačno upućivanje starešina i vojnika na izvršavanje zadataka. Najenergičnije spreciti svim raspoloživim sredstvima, svaku radnju i postupak starešina, vojnika ili gl koji bi slabili odbranu vojnih objekata ili vodili njihovom zarobljavanju ili predaji. U narednom periodu razvijati ofanzivni duh i postupke kod svih starešina i vojnika, a posebno pri angažovanju i na zadacima koje izvršavaju specijalizovane jedinice.

*Komandant
general-major Vlado Trifunović*

Dostaviti: 28. i 33. partd., 265. mbr., 73 mtbr., 411. mpoap., 306. lap PVO, 42. i 43. grb.

*Komanda 32. korpusa
Pov. br. 126-42
12. 09. 1991. godine*

KORIŠĆENJE GODIŠNJIH ODMORA, REGULIŠE.

Na osnovu naređenja Komande 5. Vojne oblasti Pov. br. 09/1945-95 od 12. 09. 1991. godine a s obzirom na dalje zaoštravanje situacije u toj zoni odgovornosti, povećan obim zadataka i sve manji broj izvršilaca,

N A R E Đ U J E M

Obustavlja se do dalnjeg korišćenje godišnjeg odmora za sve starešine i građanska lica na službi u JNA, osim starešina kojima po rešenju nadležnog starešine prestaje aktivna vojna služba. Sa naređenjem upoznajte sve starešine i gl na službi u JNA u vašim jedinicama.

Komandant General-major Vlado Trifunović

Dostaviti telegramom (na ličnost komandanata jedinica): 28. i 33. partd., 73. mtbr., 265. mbr., 411. mpoap., 306. lap PVO., 42. i 43. grb.

* * *

*Komanda 32. korpusa
Str. pov. broj 26-166*

*Vrlo hitno
Uručiti odmah*

REGULISANJE PRIHVATA OBUČENIH VOJNIKA.

Na osnovu naređenja Komande 5. Vojne oblasti Str. pov. broj 12/111-99 i pov. broj 12/111-100 od 12. 09. 1991. godine i naređenja ove komande pov. broj 26-162 od 08. 09. 1991. godine a u vezi izvršenja priprema za prihvat obučenih vojnika

N A R E Đ U J E M

1. - *Odmah izvršiti bezbednosne, materijalne i druge pripreme za organizovan prihvat i raspored obučenih vojnika.*
2. - *Za izvršenje prihvata vojnika biti spreman u vremenskom periodu od 15. - 17. 09. 1991. godine. O tačnom datumu prihvata vojnika blagovremeno ćemo vas obavestiti.*
3. - *Komandanti jedinica će svojim naređenjem odrediti ekipu starešina za prihvat i raspored vojnika po nižim jedinicama.*
4. - *Nakon izvršenog prihvata i rasporeda vojnika po nižim jedinicama dostavite pismeni izveštaj ovoj komandi.*
5. - *Za sva nejasna pitanja obraćati se na telefon »Kovač« 23 - 93.*

*Načelnik
Pukovnik Sreten Raduški*

Dostaviti: 265. mbr., 42. i 43. grb.

KONTAKTI IZMEĐU GARNIZONA JNA KOPRIVNICA I HRVATSKIH STRUKTURA OPĆINE KOPRIVNICA

Loše stanje u vojnim objektima navelo je Zapovjedništvo koprivničkoga garnizona JNA da sve teži položaj pripadnika JNA, u neprijateljskom okruženju Koprivnice, pokuša riješiti pregovorima s civilnim i obrambenim strukturama Općine Koprivnica. Za pronalaženje mirnog rješenja problema daljnog boravka JNA na prostoru Podravine bila je zainteresirana i hrvatska strana koja je to pitanje željela riješiti pregovorima.

*Komanda 32. korpusa
Str. pov. br. 243-32
10. 09. 1991. godine*

*Komandi 5. Vojne oblasti
- Komisiji za nadzor primirja -
- na ličnost GM Aksentijevića -
Hitno*

IZVEŠTAJ O STANJU NA TERITORIJI, DOSTAVLJA;

1. *Odlukom Vlade R. Hrvatske uveden je policijski čas u gradovima: Podravska Slatina, Nova Gradiška, Novska, Pakrac, Grubišno Polje, Virovitica, Daruvar i Kutina. Policijski čas traje od 23.00 do 05.00 časova.*
2. *O stanju u rejonu Virovitice biće opširnije izvešteni od Komisije za nadzor primirja garnizona Virovitica. Inače u ovom garnizonu je danas u vremenu od 12.00 do 15.00 časova boravila delegacija misije EZ. Sastav delegacije 5 članova i vozač, sa našim oficirom za vezu pukovnikom Erakom. Komanda garnizona je prezentovala članovima misije probleme na koje nailazi u izvršavanju redovnih zadatka, pokazala je brojne prepreke u samom garnizonu i kako se izvodi blokiranje saobraćaja od strane pripadnika MUP-a i ZNG-a.*
3. *U garnizonu Koprivnica održan je sastanak delegacije komande garnizona sa predstavnicima organa vlasti. Komandu garnizona su predstavljali načelnik štaba 73. mtbr. i komandant 42. grb., sa još dva oficira, a SO Koprivnica predstavljali su: predsjednik SO, predsjednik IV SO, sekretar za NO /predsjednik HDZ Koprivnice/, načelnik MUP-a i zastupnika Koprivnice u Saboru R. Hrvatske i Skupštini SFRJ. Dogovoreno je da se u dalnjem radu ulažu napor i obe strane u cilju jačanja saradnje. Od komande garnizona je zamereno da se vojni obveznici skidaju sa vojne evidencije protiv njihove volje, da se provociraju i uz nemiravaju članovi porodica AVL, te da predstavnici opštine trebaju doći u komandu garnizona i starešinama objasniti razloge takvog ponašanja. Predstavnici opštine su taj predlog prihvatili. Pored toga prihvaćeno je da predstavnici MUP-a izveštavaju komandu garnizona u slučajevima kada snage MUP-a i ZNG-a otvaraju vatru i uz nemiravaju građane, a da se to ne zahteva samo od vojnih organa, u slučajevima kada jedinice izvode redovnu obuku. Na kraju predstavnici SO Koprivnica su tražili da se ne šalje pratnja vozilima koja prevoze hranu, jer oni garantuju punu bezbednost vozilima koja vrše snabdevanje hranom.*
4. *Danas između 11.30 časova i 15.40 časova komisija za nadzor primirja garnizona Daruvar ostvarila je kontakt sa predstavnicima Kriznog štaba Daruvar i ŠTO Krajine za Daruvar. U toku razgovora potencirana su dva pitanja: a/ posredovanje oko razmene zarobljenika i b/ posredovanje oko obezbeđenja kvaliteta vode za piće, stvaranje uslova za zamenu filtera za vodu u rezervoarima koje kontrolišu jedinice TO Krajine. Postoji obostrana želja i volja da se ova pitanja reše. Ostalo je sporno pitanje održavanja sastanka njihovih predstavnika, što se najverovatnije može rešiti u toku sutrašnjeg dana i sastanak održati istog dana između 16.00 i 17.00 časova.*

5. Dana 09. 09. 1991. godine u vremenu od 22.00 do 24.00 časova u dva navrata nepoznate osobe pucale su u blizini vojnog objekta »sajmište« u garnizonu Bjelovar. Kada je po drugi put otvorena vatrica, stražar je ispalio u zrak upozoravajući rafal. Nakon toga provociranje je prestalo. O ovome je upućeno upozorenje PU Bjelovar.
6. Noću 09/10. 09. 1991. godine u s. Peratovica, SO Grubišno Polje, vratile su se pristalice srpske nacionalnosti, ali sa pojačanjem od oko 1.000 naoružanih ljudi. Očekuje se da bi do otponinjanja borbenih dejstava moglo doći 12/13. 09. 1991. godine.
7. U toku noći 09/10. 1991. godine od 21.00 do 05.30 časova u Okučanima je bilo mirno - bez borbenih dejstava. Međutim, u 05.30 časova 10. 09. 1991. godine otpočela su dejstva snajperom po KM naše jedinice. Zbog isključenja struje otežano je snabdevanje vodom, a problematično je i snabdevanje hlebom. U 10.43 časova otvorena je minobacačka vatrica po delovima naših snaga u centru Okučana sa vatreñih položaja iz rejona s. Bogićevci. Oko 13.10 časova ZNG je sa pet mina dejstvovao po benzinskoj pumpi u Okučanima. U 13.30 časova ZNG je sa šest mina dejstvovalo po rejonu s. Ratkovac, gde se nalaze naše patrole u tampon zoni. U 16.05 časova sa 15 mina iz minobacača otvorena je vatrica iz s. Kosovac po KM naše jedinice. U 16.23 časa minobacačka vatrica je prestala. Od ovih vatri u sastavu naše jedinice nije bilo povređenih, niti je naša jedinica odgovorila na vatru. Trenutno je u neposrednoj blizini naše jedinice mirno mada su sve do 21.00 časova povremeno padale mine. Obzirom na dovodenje svežih snaga ZNG u rajon Pakraca i Okučana, može se očekivati da narednih dana u ovim rajonima borbena dejstva eskaliraju.

Zastupa predsednika Komisije za nadzor primirja
potpukovnik Nenad Lazarević

OBAVJEŠTAJNO PRAĆENJE HRVATSKIH OBRAMBENIH AKTIVNOSTI OD STRANE JNA

Zahvaljujući dobro izgrađenoj obavještajnoj mreži na prostoru Republike Hrvatske, JNA je mogla pratiti, i ometati, hrvatske obrambene aktivnosti. Dostupna izvješća pokazuju da je JNA dobivala vrlo detaljne podatke o obrambenim aktivnostima i na području koprivničke Podravine, što je vidljivo i iz dnevnih izvješća navedenih u prvom dijelu rada.

*Komanda 32. korpusa
Str. pov. br. 111-83
10. 09. 1991.*

Hitno

OBAVEŠTAJNI IZVEŠTAJ, DOSTAVLJA.

- Prema saznanjima od 09. 09. 1991. godine RO »Kooperativa« iz Garešnice proizvodi automate 9 mm po licenci iz Austrije. Dana 09. 09. 1991. godine 50 komada automata je odvezeno na upucavanje u Zagreb. Iz iste RO za Osijek je odvezeno 12 tona cijevi za minobacače.
- Privatnik Pofanjka iz s. Dežanovac kod Daruvara izrađuje stranice za transportere MUP-a.
- RO »Petrokemija« iz Kutine proizvodi barut.
- RO »Prvomajska« iz Zagreba proizvodi transportere.
- U toku 08. 09. 1991. godine PS Koprivnica u pravcu Pakraca upućeno je oko 35 - 40 pripadnika MUP-a.

- Na sportski aerodrom u s. Pribislavcu kod Čakovca doletelo je 08. 09. 1991. godine u popodnevnim časovima 17 sportskih i poljoprivrednih aviona, među kojima je bilo i sa austrijskim oznakama. Dolazak navedenih aviona navodno je bio upriličen povodom održavanja utrke u moto-krosu u Prelugu kod Čakovca. Međutim, samo 10 aviona je odletelo u popodnevnim časovima 08. 09. 1991. godine, a 7 i dalje bazira na aerodromu u s. Pribislavac. Pratimo njihovu dalju aktivnost i nastojimo utvrditi tipove i pripadnost.
- Dana 08. 09. 1991. godine u Podravsku Slatinu je došlo 10 autobusa punih pripadnika tzv. ZNG. U vreme zadržavanja oko 1 čas pevali su »noćas je osveta naša«. Prema neproverenim podacima smešteni su u rejonu s. Mikeluš kod Sl. Orahovice.
- Na teritoriji SO Koprivnica u toku 07. - 08. 09. 1991. godine proglašen je II. stepen pripravnosti.

Zastupa načelnika odseka za obaveštajne poslove
potpukovnik Dušan Ilić

Dostaviti: - K-di 5. VO, obaveštajno odelenje
- KM 5. VO. - Slunj

* * *

Komanda 32. korpusa
Str. pov. br. 111-85
12. 09. 1991. godine

Hitno

OBAVEŠTAJNI IZVEŠTAJ, DOSTAVLJAM.

- 05. 09. 1991. godine u planinarskom domu Kamenitovac kod s. Maglenca s/ui za oko 10 km od Bjelovara obavljena je primopredaja oružja i sanitetskog materijala dovezenog iz SR NJ. Primopredaja je obavljena između darodavaoca NN i Stilinović Tome, zapovednika »crnih beretki«. Raspolažemo sa podacima da se u pl. domu Kamenitovac nalaze dve čete »crnih beretki« jačine oko 160 - 180 ljudi.
- 11. 09. 1991. godine oko 06.00 č iz Varaždina i Čakovca je u pravcu Koprivnice upućena kolona od 6 autobusa mešovitog sastava pripadnika MUP-a i ZNG sa oko 250 ljudi. Verovatno se radi o smeni ljudstva u kriznim područjima.
- Raspolažemo sa početnim podacima da je, zbog gore navedenog upućivanja pripadnika MUP-a u krizna područja, došlo do otkazivanja poslušnosti 20 pripadnika MUP-a iz PS Ivanec koji su odmah suspendovani, a u PU Varaždin, zbog istog razloga, 10 milicionara je podnело zahteve za momentalni prekid radnog odnosa. U oba slučaja radi se o pripadnicima MUP-a sa dužim stažom i starijih godišta. Radimo dalje na prikupljanju relevantnih podataka o čemu ćemo vas blagovremeno izvestiti.
- U toku 10/11. 09. 1991. godine u Čakovcu je boravio gradonačelnik Osijeka Kramarić, radi upisa sina u 7. razred OŠ i razgovarao sa izbeglicama s teritorije Baranje, te formiranja »baranjskog bataljona«.
- 09. 09. 1991. godine u SO Čakovec smenjen je dosadašnji načelnik Sekretarijata za NO Heterlendi, a imenovan je Krčmar Ivan, potpukovnik, bivši zamenik direktora VU »CZ« Zagreb i referent u političkom odeljenju 5. VO. Pored njega, u IV i Krizni štab opštine Čakovec izabran je i Kavran Željko, dosadašnji direktor GIK »Međimurje«, navodno je sin od Kavrana, poznatog ustaše iz Križnog puta.

- 12. 09. 1991. godine u 11.30 časova iz Bjelovara je u pravcu Zagreba otišlo 11 autobusa, 2 sanitetska vozila, 1 službena »lada« i 2 civilna putnička vozila sa oko 500 pripadnika MUP-a i tzv. ZNG.

Zastupa načelnika odseka za obaveštajne poslove
Potpukovnik Dušan Ilić

Dostaviti:

K-di 5. VO. - obaveštajno odelenje -
- KM 5. VO. - Slunj.

* * *

Komanda 32. korpusa
Organ bezbednosti
Str. pov. br. 47 -95
Dana 13. 09. 1991.

Organu bezbednosti 5. VO.

STANJE NA TERITORIJI:

- Dana 13. 09. o. g. u 08.45 časova ispred PS Koprivnica došlo je 6 autobusa reg. oznaka češko-slovačke na kojima su nalepljene oznake Crvenog križa, verovatno radi odlaska u reon Daruvara i Pakraca sa ciljem evakuacije pripadnika češke narodnosti.
- Dana 12. 09. 1991. godine u Varaždinu je boravio ministar MUP-a Vekić. Jedan od razloga je odbijanje 20-tak policajaca PS Ivanec da na godinu dana ide u Vinkovce. Odmah su stavljeni pod suspenziju. Pod suspenzijom se nalazi još neutvrđeni broj policajaca PU Varaždin.
- U Varaždinu, verovatno u bravariji »Varteksa« otpočela je izrada drugog OT sada pod nazivom »Hrvatska ruža - 2«.
- Nastavlja se stvaranje ratne psihoze i antiarmijske kampanje, posebno što pojedine MZ imaju konkretnе planove, a šefovi Kriznih štabova redovno izveštavaju kako armija nema šanse. Tako MZ Sračinec ima određeni broj PTM, a odbranom sela treba da rukovodi bivši AVL / major u penziji Drdjak Stjepan.
- U MZ Beretinec također ima mina, a obuku u naoružavanju i postavljanju vrše izvjesni Kapes Mladen i njegov brat.

(U nastavku izvješća se traži ispitivanje slučaja dezertiranja dvojice vojnika iz garnizona Varaždin, nap. a.)

Načelnik
Potpukovnik Ratko Katalina

BLOKADA OBJEKATA JNA NA ŠIREM PODRUČJU PODRAVINE

Tijekom prve polovice rujna tehnički slabije hrvatske obrambene snage na svim su bojištima, pa tako i na zapadnoslavonskom, postupno gubile bitke. Tehnička i vatrena nadmoć agresora bila je golema. Jedino je rješenje bilo naoružavanje koje zbog međunarodnog embarga nije bilo moguće provesti. Stoga je hrvatsko vrhovništvo donijelo odluku o početku tzv. rata za vojarne. To je značilo blokadu i zauzimanje objekata JNA na prostoru Republike Hrvatske te preuzimanje oružja i opreme iz tih objekata. Nije se radilo ni o kakvom nelegalnom otimanju. Naime, i objekti i oružje JNA sagradeni su i nabavljeni i finansijskim sredstvima hrvatskih građana za potrebe JNA, koja je kao savezna vojska trebala biti oružana sila i hrvatskog naroda. Kako je JNA postala oružana sila samo jednog naroda Jugoslavije, Srba, za Hrvate je ona postala okupacijska vojska, čime je izgubila svoj dotadašnji legitimitet na daljnje posjedovanje tih objekata i sredstava.

Osim toga, u tim se objektima nalazilo i oružje Teritorijalne obrane, oružane organizacije u nadležnosti Republike Hrvatske, koje je JNA nelegalno otela u svibnju 1990. godine. Uz dobivanje oružja, cilj »rata za vojarne« bilo je i razbijanje sustava okupacijske vojske te njezin izgon s teritorija Republike Hrvatske.

Prema naredbi hrvatskog vrhovništva, 12. rujna 1991. godine hrvatske oružane snage su u cijeloj državi najprije blokirale vojne objekte, a zatim krenule u njihovo zauzimanje.³⁹ U slučaju 32. korpusa izabran je vrlo sretan trenutak. Osim što je dio snaga bio angažiran u agresiji na zapadnu Slavoniju, tijekom srpnja i kolovoza Korpus je izvršio otpuštanje isluženika više generacija ročnika u Varaždinu. Početkom rujna otpuštena je i posljednja obučena generacija vojnika, pa su početak hrvatske akcije objekti JNA u Varaždinu dočekali poprilično ispražnjeni. U njima je, prema tvrdnji generala Trifunovića, bilo samo 220 vojnika i 60 časnika, dok je ukupno u 55 postrojbi, ustanova i objekata Korpusa bilo 1800 ročnika i časnika.⁴⁰

Tijekom mjeseci prije »rata za vojarne« hrvatske oružane postrojbe nastojale su što više izolirati objekte JNA u Podravini od ostatka Korpusa, što je vidljivo i iz izvješća JNA.

Sukladno zapovijedi hrvatskog vrhovništva, 13. rujna izvršena je prometna blokada svih objekata JNA garnizona Koprivnica.⁴¹ Blokadni nadzorni punktovi su postavljeni na više mjesta u Koprivnici i oko nje, na prometnicama u smjeru Križevaca, Varaždina, Đurdevca te državne granice s Mađarskom, zatim prilaznim cestama prema gradskoj vojarni i skladištu »Crna Gora«. Punktovi su postavljeni i u selima u okruženju Koprivnice, a držale su ih brojčano jake mješovite postrojbe pripadnika policije, Zbora narodne garde i Narodne zaštite. Naime, građani koprivničke Podravine masovno su se odazvali u hrvatske obrambene postrojbe. Tako su hrvatske oružane snage već na početku »rata za vojarne« brojnošću uvelike nadmašile posadu garnizona koji je i dalje imao golemu prednost u vatrenoj moći.

Osim blokade prometnica, tijekom noći s 13. na 14. rujna svim garnizonским objektima prestalo se pružati sve komunalne usluge te je prekinuta dostava hrane.

³⁹ Zapovijed Ministarstva obrane RH upućena općinskim kriznim štabovima i zapovjedništвima brigada i samostalnih satnija ZNG-a, Kl: DT-801-03/91-01/01, Urbr: 512-06-02-91-1 od 12. IX. 1991. - Dokument u posjedu autora.

⁴⁰ Intervju s Vladimirom Trifunovićem u: »Htjeli su me mrtvog da dokažu da su Hrvati genocidni«, *Nacional*, br. 414, 21. X. 2003., 34 - 36, Intervju s Vladimirom Trifunovićem u: »Nikakav zločin u Varaždinu nisam počinio«, *Vjesnik*, prilog *Panorama* br. 112, 7. II. 2004., 25, »Montirani procesi«, *Vreme*, br. 689, 18. III. 2004., 23, i Dimitrije RISTEVSKI, *Opšta rehabilitacija Srbije*, Beograd 1998., 196.

⁴¹ Blokada je izvedena prema planu rukovodstva obrane Općine Koprivnica o zaprečavanju općinskog područja u slučaju izlaska JNA iz vojarne, koji je kreiran u srpnju 1991. godine, tj. nakon početka otvorene agresije JNA na Hrvatsku. M. PAVKOVIĆ, *Dok je srca...*, 12, 63.

JNA je reagirala traženjem ukidanja restriktivnih mјera, prijetеći razaranjem grada iz garnizonskih objekata. Međutim, prijetnje nisu pokolebale hrvatske snage koje su nastavile s blokадom, istodobno nastojeći pregovorima navesti garnizon na mirnu predaju.

U slučajevima dijela pograničnih karaula to je dalo rezultata. Tako se 16. rujna mirno predala koprivnička karaula »Milivoj Marijan« kod Botova, a 17. rujna »Pilajevo« kod Gole. Nešto ranije, 14. rujna, bez borbe su se predale đurđevačke karaule »Mekiš« kod Podravskih Sesveta, »Šašnato polje« kod Pitomače i »Starogradački Marof«. Bez borbe je zauzet i Dom JNA u Koprivnici. Za preostale četiri podravske karaule - »Florijan Bobić« kod Donje Dubrave, »Ždala« i »Ciganfis« kod Ždale te »Stjepan Debeljak Bil« kod Ferdinandovca - vodile su se oružane borbe, ali i one su dospjele pod hrvatsku kontrolu do 18. rujna.

Padom karaula hrvatske oružane snage Koprivnice mogle su se posvetiti blokadi vojarne »Joža Vlahović« i skladišta »Crna Gora«. Naime, Zapovjedništvo koprivničkoga garnizona odbilo je poziv na mirnu predaju. Štoviše, bilo je prijetnji dizanjem u zrak skladišta »Crna Gora«, što bi ozbiljno ugrozilo grad. Stoga je tijekom cijele druge polovice rujna koprivničkom Podravinom vladalo ratno stanje. I premda garnizonski objekti nisu tada zauzeti, blokada je onemogućila JNA u pokušaju evakuacije oružja i ljudi na prostor gdje bi mogli borbeno djelovati. To je bilo veoma važno jer je koprivnički (kao i bjelovarski) garnizon bio vrlo opasan za Hrvatsku. Naime, njegovim izlaskom na teren moglo je doći do presjecanja Podravske magistrale, jedine prometnice koja je nakon pada Okučana povezivala Slavoniju i središnju Hrvatsku.⁴² O tim prvim danima »rata za vojarne« govori i niz dokumenata:

*Komanda 32. korpusa
Str. pov. br. 243-34
11. 09. 1991. godine*

*Komandi 5. Vojne oblasti
- Komisiji za nadzor primirja -
- na ličnost generala Aksentijevića-*

IZVEŠTAJ O STANJU NA TERITORIJI, DOSTAVLJA

1. *O stanju u garnizonu Virovitica izvešteni ste aktom garnizonske komisije Pov. broj 2464-28. od 11. 09. 1991. godine.*
2. *U toku noći 10/11. 09. 1991. godine, u rejonu Okučana vladalo je zatišje sa povremenim otvaranjem snajperske vatre od strane ZNG i MUP-a po našim snagama. U jutarnjim časovima u blizini položaja naših jedinica palo je nekoliko mina.*
U 10.00 časova 11. 09. 1991. godine, u tampon zoni, u rejonu s. Rajići, gde se nalazi naša borbena grupa, otvorena je snažna minobacačka vatra od strane ZNG. Na ovu vatu naše jedinice nisu otvarale vatru - odgovorila. Povredenih nema.
U 13.25 časova helikopter mirovne misije EZ spustio se na heliodrom na kom. borbene grupe 265. mbr. U doletu na ekm, helikopter je gadan iz pešadijskog naoružanja od strane pripadnika ZNG iz rejona s. Kosovac. Helikopter je pogoden i probušen mu je rezervoar. U helikopteru se nalazilo više članova misije EZ na čelu sa ambasadorom EZ, te gen-potpukovnikom Andrijom Rašetom i zamenikom ministra unutrašnjih poslova u Vladi R. Hrvatske Jarnjakom. Nakon završenih razgovora misija je u 17.25 časova drugim helikopterom prevezena u Zagreb. Odmah po odlasku članova misije EZ u Okučanima je otpočela snažna minobacačka vatra

⁴² D. NAJMAR, I. POSILOVIĆ, M. DUJIĆ, *Blokade..., 71 - 96.*

- između zaraćenih strana, a po našim jedinicama je povremeno otvarana vatra iz snajpera. Dejstva su prekinuta oko 21.00 časova.*
3. *Dana 10. 09. 1991. godine autobus sa bolesnicima iz garnizona Koprivnica upućen je u vojnu bolnicu Zagreb. Na ulasku u Križevce je zaustavljen od strane pripadnika ZNG i MUP-a i pretresan. Na povratku iz vojne bolnice na istom mestu ponovljen je pretres autobusa. Verbalnog vredanja nije bilo. Uložen je protest komande garnizona Koprivnica. Kretanje autobusa je bilo pravovremeno najavljen.*
 4. *U toku 10. 09. 1991. godine u garnizonu Čakovec boravio je gradonačelnik Osijeka Zlatko Kramarić. Poseta je organizovana radi razgovora sa izbeglicama i formiranja »baranjskog bataljona« od izbeglica iz Baranje. Imenovani je sa sobom poveo i sina koga je upisao u 7. razred osnovne škole.*
 5. *U toku noći 10/11. 09. 1991. godine, u vremenu od 21.30. od 02.00 časova, u dva navrata otvorena vatra na stražare objekta »Sajmište« u Bjelovaru. Vatra je otvorena iz malokalibarskog oružja sa prigušivačem. Stražar je na ovu provokaciju uzvratio vatrom. Zajednička komisija komande garnizona i MUP-a izvršila uvidaj na licu mesta i pronašla traku crne boje sa grbom R. Hrvatske, jedan metak kalibra 7,62 i mesingano zrno. Vatra je u isto vreme otvorena i u blizini kasarne »Božidar Adžija«, tako što je iz automobila marke »škoda« žute boje ispaljen jedan metak iz nepoznatog oružja. Naden je metak duga devetka, a na jednom drvetu nađen je sveži trag zrna.*
 6. *U Varaždinu je na »Trgu kralja Tomislava« danas u vremenu od 18.30 do 19.15 časova održan prosvjed »za mir protiv rata« u prisustvu 200 do 250 ljudi. Na mitingu je govorio predsednik SO Varaždin Stjepan Adanić i pozvao časnike i generale da se urazume. Miting je protekao bez incidenta.*

*Zastupa predsednika komisije za nadzor primirja
potpukovnik Nenad Lazarević*

* * *

*Komanda 32. korpusa
Operativni centar
Str. pov. br. 43-473/72
14. 09. 1991. godine*

*Komandi 5. Vojne oblasti
- Operativni centar -*

MERE ZA POBOLJŠANJE BOIV I STANJE U JEDINICAMA

1. - *Realizovani su svi zadaci i mere naređeni vašim naređenjem Str. pov. broj 2/22-174 od 07. 07. 1991. godine.*
2. - *U toku noći 13./14. 09. 1991. godine isključeni su telefoni u svim garnizonima, a struha i voda u garnizonu Čakovec, Varaždin, Virovitica i na 4 karaule u 43. grb.*
3. - *Veze funkcionišu sa svim jedinicama, sem sa 33. partd.*
4. - *U garnizonu Čakovec izvršena je blokada kasarne sa 7 kamiona.*

*Rukovodeći starešina dežurnog tima
Pukovnik Stojan Milosavljević*

*Komanda 32. korpusa
Str. pov. br. 243-37
14. 09. 1991. godine*

*Komandi 5. Vojne oblasti
- Komisiji za nadzor primirja-
Hitno*

- O stanju u garnizonima Virovitica bićete izvešteni aktom garnizona komisije Virovitica.
- Zbog blokiranja kasarne »Dušan Ćorković« potporučnici Jovanov Blaže i Simenunović Pero iz 306. lap PVO, nisu nakon obilaska porodice uspeli da se vrate u kasarnu. Pokušali su to uraditi 13. 09. 1991. godine do 22.00 časova, ali su odustali i sada se nalaze u hotelu Kalnik, odakle su se javili danas u 18.00 časova.
- Dana 14. 09. 1991. godine u 12.15 časova u rejonu Okučana ranjen je vojnik Urta Pero. Imenovan je u samohodnom oruđu u blizini železničke stanice Okučani, kada je verovatno metkom iz snajpera ranjen u glavu /o čemu je dostavljen izveštaj o vanrednom događaju/. Radi se o prostrelnoj rani za vreme obavljanja dužnosti na SO 57/2 mm. Imenovanom je ukazana prva pomoć i u 18.00 časova prebačen je u vojnu bolnicu Zagreb u kritičnom stanju.
- Dana 13. 09. 1991. godine, u 18.30 časova počelo je isključivanje telefonskih veza po garnizonima. Prvo je isključenje izvršeno u garnizonu Bjelovar i Koprivnica, te na karaulama 43. grb. U garnizonu Bjelovar isključeni su i telefoni u stanovima starešina. Prekid svih telefonskih veza /vojnih i ptt/ koje idu preko civilnog sistema veza završen je u svim garnizonima do 19.00 časova 13. 09. 1991. godine. Isključenje vode i električne energije završeno je u svim jedinicama u jutarnjim časovima 14. 09. 1991. godine, sem garnizona Daruvar, gde se navedene komunalne usluge mogu još uvek koristiti. Deo obekata u 32. mbr. imaju struju, a 32. map. samo vodu. Po red iznetog, zbog prekida telefonskih veza još uvek nemamo telefonske veze sa garnizonom Dugog Sela i poligonom Gakovo. Zbog navedenih isključenja komanda garnizona Varaždin uputila je upozorenje Kriznom štabu garnizona Varaždin, telefonom, preko komandi garnizona u zoni odgovornosti. Upućeno je upozorenje Kriznim štabovima opština, a preko Komande 5. Vojne oblasti upućeno je upozorenje preko Hrvatskog radija svim Kriznim štabovima u zoni odgovornosti Korpusa. Od 16.40 do 16.55 časova u Komandi garnizona Varaždin održana je konferencija za štampu, kojoj su prisustvovali jedino novinari Radio Varaždina. Tom prilikom novinarima je ukazano na nekorektnost postupka Kriznog štaba opštine Varaždin, koji za potrebe nečijih interesa žrtvuje mir u Varaždinu. Na kraju razgovora novinarima je uručeno upozorenje Kriznom štabu opštine Varaždin zbog isključenja telefona, struje, vode, pojedinih artikala hrane i zaprečavanja na putevima.
- Dana 13. 09. 1991. godine u 23.30 časova ispred kasarne 32. inžp. u garnizonu Čakovec parkirano je 7 teških kamiona - teretnih vozila. U današnjem razgovoru komandanta 32. inžp. sa predsednikom Kriznog štaba opštine Čakovec, istaknuto je da će se pritisak još više pojačati, ali oružani napad na kasarnu ne dolazi u obzir, čemu se po našim saznanjima ne može verovati.
- Dana 14. 09. 1991. godine u 02.00 časova most na reci Dravi u rejonu Varaždina zaprečen je tetraedrima, krstilima i ježevima. U isto vreme sa krstilima je zaprečena i Optujska ulica koja iz centra Varaždina vodi ka kasarni 32. mbr. Barikade su zaposednute jakim snagama ZNG i MUP-a. Saobraćaj se odvija jednom trakom na teritoriji Medimurja. Protivoklopne prepreke postavljene su na više raskrsnica, puteva i mostova kod hidroelektrane Čakovec i Donja Dubrava.
- Vitalni objekti u garnizonu Bjelovar /pošta, banka, medicinski centar i sl./ zaposlednuti su jakin obezbedenjem. U medicinskom centru uvedeno je legitimisanje pri ulasku i izlasku. U gradu vlada izuzetna napetost u očekivanju daljih poteza Vlade.
- U kasarni »15. maj« u Varaždinu slučajno su opaljena dva metka 20 mm sa BVP M-80.

*Zastupa predsednika komisije za nadzor primirja
Potpukovnik Nenad Lazarević*

Komanda 32. korpusa

Organ bezbednosti

Str. pov. br. 47-96

Dana 14. 09. 1991. godine

Organu bezbednosti 5. VO.

Hitno

Krajem augusta i početkom septembra o. g. nakon izučavanja jednog komandira karaule dva operativca DB iz Varaždina i Zagreba pokušala su vrbovati istog sa ciljem da im bez borbe preda karaulu sa ljudima i tehnikom. U nastupu su se služili poznatom indoktrinacijom da se JNA raspada, da je počelo od Slovenije, da je Hrvatska sada isto to prihvatile i da će na JNA biti još žešći napad. Ponudili su mu novac u skladu sa vrednosti karaule što je odbio za novac, pa su mu ponudili sigurnost, njemu, porodici, zaposlenje u MUP-u ili Gardi, preselenje u inostranstvo - što želi. Nakon toga su bili i grubi u nastupu ucenjujući ga likvidacijom, posebno ako kompromituje akciju. Išli su tako daleko u dogovoru, ali su zahtevali da im on sam doveze svojim sredstvima sve sa karaule na određenu tačku, a da vojnicima saopšti da se po naređenju komandanta moraju predati i prebaciti na tu tačku.

Dogovor je bio da se do 15. o. g. izjasni preko veznika za termin, a 14. o. g. su već zahtevali da o bude 14/15. 09. o. g. po mogućnosti. Sa dotičnim komandirom karaule obavio sam IR i usmerio na dalje držanje kako u vezi odnosa sa operativcima DB tako i do odbrane karaule. Preko komandanta Korpusa obezedio sam da se ta karaula pojačano brani i obezbedi od iznenadenja.

Pored iznetog slučaja a na osnovu ispoljenih mera prema komandantima GB i komandirima karaula od strane struktura teritorije cenimo da su slični pritisici bili i na ostale komandire.

U toku dana pozvan je OB garnizona Koprivnica (kapetan Bolfek Damir) kod zapovednika PU Koprivnica na njegovu inicijativu, pošto se nije odazvao, komandir je došao u kasarnu na kontakt pri čemu je pokušao opravdati sadašnje blokade kasarne i ubediti ga da ne pružaju oružani otpor ukoliko dođe do jačih pritisaka. Navodno to od njega zahtevaju iz republike. Istovremeno su predstavnici MZ po istom planu nastupili kod dvojice komandira karaula u 43. grb. Preko tri izvora OB došli smo do podataka da se u toku noći 14/15. o. g. priprema minobacački napad na sve kasarne u Varaždinu istovremeno, a na karaule također napad u cilju zauzimanja istih. O tome je upoznat komandant Korpusa.

*Načelnik
potpukovnik Ratko Katalina*

* * *

Komanda 32. korpusa

Str. pov. br. 43-620

14. 09. 1991. godine

Vrlo hitno

PREDUZIMANJE KONKRETNIH MERA B/G, DOSTAVLJA.

Usled usložene političko-bezbednosne situacije, te na osnovu prikupljenih podataka o stanju bezbednosne situacije u zoni odgovornosti i konkretnih aktivnosti snaga MUP-a i ZNG na kasarne, izdvojene i druge vojne objekte, hapšenje i privodenje starešina, na zaprečavanju i blokiranju kasarni, komunikacija, mostova i slično, a u cilju preduzimanja punih i konkretnih mera b/g u komandama i jedinicama

N A R E Đ U J E M

1. Braniti kasarne i vojne objekte na najpogodniji način, koristeći ljudstvo i svo raspoloživo oružanje i sredstva, čime ne dozvoliti da ni jedan objekat padne u ruke neprijatelja.
2. Posebno voditi računa o organizaciji odbrane na izdvojenim objektima i karaulama. Ne sme biti predaje ljudstva i objekata i bilo kog odstupanja od ovog naređenja.
3. Obezbediti u toku dana sigurne veze s karaulama i izdvojenim objektima, čime omogućiti uspešno rukovodenje i sigurno komandovanje.
4. O svim promenama u jedinicama i komandama izveštavati OC Komande 32. korpusa.
5. Na bilo kakve pregovore ne ići nigde van kasarne, a ako neko želi pregovore, iste obavljati u kasarni - komandi. Na pregovore primati samo delegacije brojnog stanja do 5 članova. Nivo pregovora zadržati na nivou komandanta garnizona i komandanta ranga puka - brigade. Starešinama nižeg ranga od navedenih i starešinama na karaulama i izdvojenim objektima zatrudnjujem bilo kakve pregovore.
6. O upotrebi motornih vozila i angažovanju ljudstva van kasarne, radi snabdevanja i drugih potreba, odlučuje starešina ranga puka - brigade uz prethodnu najavu i zahtev za upotrebu m/v od komandanta ili nš Korpusa.

Komandant
general-major Vlado Trifunović

Dostavljeno: 28. i 33. partd., 73. mtbr., 265. mtbr., 411. mpoap., 306. lap PVO., 42. i 43. grb.

* * *

Dostavljamo Vam upozorenje sledeće sadržine:

KRIZNOM ŠTABU VAŠEG GARNIZONA

Do sada su naš i vaš grad i njegovi stanovnici bili netaknuti. Ako želite da tako i ostane i sada i ubuduće,

U P O Z O R A V A M O V A S

da odmah obustavite lakrdiju i uključite vodu, struju i telefon koje ste isključili i time iskazali vašu nehumanost i učinili krajnje necivilizovan čin, da odmah prestanete sa presretanjem i zauzimanjem vojnih motornih vozila. U protivnom, ne možemo Vam garantovati dosadašnje mirno stanje koje je do sada vladalo u našem gradu. Pripadnici oružanih snaga osloncem na stanovništvo koji su protiv vaših brutalnih i izazivačkih postupaka i koji su uz JNA odgovoriće na Vaše sadašnje mere na adekvatan način, a za posledice snosite Vi odgovornost kao izazivači.

Komanda garnizona

- Križevci
- Dugo Selo
- Bjelovar
- Koprivnica
- Daruvar
- Virovitica

Upozorenje dostaviti Kriznom štabu u vašem garnizonu:

- telefonom
- telegramom ili na bilo koji način, ne dovodeći svoje ljudе u opasnost.

* * *

*Komanda 32. korpusa
Str. pov. br. 43-622
15. 09. 1991. godine*

Hitno

**POSTUPAK KOMANDI I JEDINICA U SLUČAJEVIMA BLOKIRANJA
I NAPADA NA VOJNE OBJEKTE.**

Na osnovu naređenja i prepostavljene komande, te trenutne političko-bezbednosne i sigurnosne situacije u zoni odgovornosti Korpusa, a u cilju zaštite ljudstva, vojnih objekata i svih MTS JNA,

N A R E Đ U J E M

1. *Vojne objekte po garnizonima a posebno izdvojene (skladišta, karaule i druge) sa manjim brojem stanjem ljudstva, koji su napadnuti od strane neprijatelja, a ne mogu se odbraniti, pripremiti za rušenje i paljenje. Rušenje i paljenje vršiti po odobrenju prepostavljenih komandi i starešina, a u slučajevima prekida veze - samoinicijativno, o čemu odluku donose komandiri tih objekata. Ljudstvo pripremiti i po rušenju - paljenju objekata izvući bezbedno najkraćim pravcima u najbliže kasarne, jedinice ili veće objekte.*
2. *Kasarne i druge objekte koji su blokirani od strane ekstremnih demonstranata i neobuzdanih masa, iste upozoriti na propise odstojanja od objekata. Ukoliko se to ne poštuje, sa rafalima iz automatskog oružja u vazduhu još jednom upozoriti da će se u dalnjem upotrebiti vatra iz svog raspoloživog naoružanja. Ukoliko ekstremni demonstranti ili masa koja koristi glasno-govornike i dalje ne pridržava upozorenja te krene i ugrozi objekat, pucati u iste i sprovesti plan odbrane objekata. Zavisno od konkretne situacije, ukoliko je moguće snajperskim i drugim dejstvima eliminisati vode demonstranata i huškače, što će izazvati pometnju, rasulo i deblokadu objekata. Svaki postupak dobro proceniti i postupati zavisno od konkretne situacije ali uvek dejstvovati odlučno, energično i u duhu pravila borbene upotrebe.*
3. *Komandant garnizona, ne napuštajući svoje KM, stupit će u kontakt sa k-dantima Kriznih štabova i upozoriti ih šta znaće napadi na vojne objekte, skladišta municije, eksploziva, goriva, i na moguće posledice rušenja - paljenja tih objekata po stanovništvo okoline, naselja ili gradova u celini.*
4. *Ni jedan vojni objekat, MTS ili jedinica ne smije pasti u ruke neprijatelja, zašto su mi odgovorni komandanti garnizona - jedinica i pojedinih vojnih izdvojenih objekata.*

*Komandant
general-major Vlado Trifunović*

Dostaviti: 28. i 33. partd., 411. mpoap., 306. lap PVO., 265. mbr., 42. i 43. grb., Ivančica i 73. mitbr.

* * *

*Komanda 32. korpusa
Operativni centar
Str. pov. br. 43-473/73
15. 09. 1991. godine*

*Komandi 5. Vojne oblasti
- OC-
Vrlo hitno
Uručiti odmah*

MERE ZA POBOLJŠANJE BO IV I STANJE U JEDINICAMA

1. Realizovani su svi zadaci i mere naređeni Vašim naređenjem Str. pov. 2/22-174 od 07. 07. 1991. godine.
2. U toku 14. 09. u 19.00 časova, po isključenju PTT veza u garnizonima u zoni odgovornosti korpusa, preduzete su sledeće mere na uspostavi stabilnosti rik-a i veza po sledećem:
 - stacionarna rmr br. 32 po planu veze »kremen«, u kojoj su učesnici sve jedinice korpusa, prešle su na neprekidan rad.
 - Usputstvljena je pomoćna RMR osloncem na IKM 32 K. (Ivančica) i PMC (Moslavačka gora), na koju su oslonjene sve jedinice Korpusa.
 - Sa jedinicama u garnizonu Varaždin usputstvljena je radio-telefonska veza. Sa kasarnom »Kalnički partizani« i »Jalkovečke žrtve« usputstvljena je i RR veza.
 - Radio mreža broj 30 preko Komandi 5. VO. aktivirana je i radi neprekidno.
 - Ostale vrste veze sa svim jedinicama funkcionišu normalno. Poseban problem za Komandu Korpusa je održavanje veze sa garnizonom Čakovec, sa kojim se održava samo radio-telefonska veza.
 - Preduzetim meraima obezbedili smo uspešno funkcionisanje rik-a jedinicama Korpusa.
3. Stanje u jedinicama
 - U 07.00 časova 15. 09. od strane MUP-a i ZNG napadnuta je karaula »Terezino polje«.

*Rukovodeći starešina dežurnog tima
Pukovnik Ivan Nalesnik*

* * *

Kovač - Lonja⁴³ 1716/1 »P« 059136 01919 01919

(Nedostaje uvodni dio izvješća, nap. a.)

Komandant brigade je na sva postavljena pitanja dao adekvatan odgovor, pri čemu je posebno naglasio pretanje i pritiske, koji se vrše posredstvom Radio-Bjelovara i izjavama militantnih čelnika opštine. Delegaciji je prikazana ručna bomba proizvedena u Bjelovaru, primerak letka koji je ubaćen u kasarnu i jedan novinski članak, kojim se gradani Bjelovara pozivaju na bojkot vojnih lica, jer njima kao »okupatorima ne pripadaju građanska prava«.

Stanje morala bez bitnijih promena u odnosu na prethodni dan. I dalje snažna antiarmijska kampanja i ratnohuškačka politika je u porastu, što se nepovoljno odražava na stanje moralu.

Komanda 32. korpusa uputila je upozorenje Kriznom štabu garnizona Varaždin telefonom, preko komandi garnizona u zoni upućeno upozorenje Kriznim štabovima opština, a preko Komande 5. VO. upućeno upozorenje preko Hrvatskog radija svim Kriznim štabovima u zoni Korpusa.

⁴³ Komanda 32. korpusa Komandi 5. VO-a.

Upozorenje se odnosi na uskraćivanje vode, struje i telefonskih veza jedinicama JNA, blokiranje kasarni, zaustavljanje i pretres vojnih m/v, te otkazivanje drugih usluga bitnih za život jedinica, te zahtev da se te obustave prekinu, a u suprotnom biće odgovoreno na adekvatan način, zašto će odgovornost snositi Krizni štabovi općina.

Pozadinsko obezbeđenje i dalje otežano funkcioniše, a znatno se usložilo nakon isključivanja struje i vode. Radna organizacija »Pekara« Bjelovar telegrafom je izvestila Komandu 265.mtb da do dalnjeg prekida snabdijevanje garnizona sa kruhom.

U toku dana zahtev za prestanak AVS podnela su dvojica starešina (1 iz 28. partd i 1 iz 32. nzp). Zahtev za prekid radnog odnosa podnelo je jedno gl iz 32. bv. Iz jedinica Korpusa otpušten je jedan vojnik septembarske partije ili 0,12 posto.

Obezbeđenje državne granice vrši se u skladu sa naređenim merama pojačanog obezbeđenja.

Oružanih sukoba sa paravojnim formacijama nije bilo.

(U nastavku izvješća ponavljaju se prije izneseni podaci o blokiraju vojarne u Čakovcu, blokadi dravskog mosta, prometnica kroz Varaždin te po gradu Bjelovaru, nap. a.)

Stanje bezbjednosti na teritoriji je vrlo složeno, a u jedinicama nije se bitnije izmenilo u odnosu na poslednji izveštaj.

Zaključak: Stanje u jedinicama je dobro. Cenim da će sadašnji intenzitet psihološko-propagandnog dejstva prema JNA sa isključenjem struje, vode i telefonskih veza imati negativan uticaj na naš sastav.

Predviđanje: Očekujemo daljnje pogoršanje stanja na teritoriji, a posebno prema JNA. Ovoime posebno doprinosi odluka rukovodstva RH o uskraćivanju komunalnih i drugih usluga kasarnama i drugim vojnim objektima.

Predlozi: Rukovodstvu RH uputiti oštar protest zbog uskraćivanja komunalnih usluga, a i oštar zahtev da se kasarne i ostali vojni objekti hitno priključe na struju, vodu i ptt mrežu. Da se helikopter koji je predviđen za evakuaciju ranjenog desetara iz rejona s. Okučani, po stvaranju uslova odmah uputi. Da se ubuduće u sastav delegacije EZ uključuju i prevodioci iz redova JNA, jer se uočilo da se prevodi ne vrše korektno.

Rukovodeći starešina dežurnog tima

Pukovnik Ivan Nalesnik

IKM 32. korpusa

Komanda 32. korpusa

Str. pov. brm. 43-623

16. 09. 1991. godine

USPOSTAVA VEZE U RRL 0323.

Odmah izvršite, preusmerite antene RRL 0323 u azimut 235 stepeni. Predajna frekvencija 841 mhz a prijemna frekvencija 912 mhz.

Uspostavu veze otpočeti odmah. Preusmerenje antene izvršiti u toku noći zbog zaštite od snajperista.

Načelnik veze

Pukovnik Rudi Stipčić

KRAJ »RATA ZA VOJARNE«

Posljednji dokumenti datirani su 16. rujna, na dan koji je označio početak kraja 32. korpusa. Naime, tada počinje predaja svih značajnih objekata i postrojbi iz sastava Korpusa:

- u Križevcima se 16. na 17. rujna predao garnizon, tj. 411. R mješoviti protuoklopni artiljerijski puk i skladište »Široko Brezje«⁴⁴

- u Virovitici se, nakon pada dviju karaula, 16. rujna predalo skladište »Šištat«, a sljedeći dan, 17. rujna, i gradska vojarna

- 17. rujna zauzeto je komunikacijsko središte Korpusa na Ivančici

- 17. rujna pali su vojarna i skladište u Doljanima pokraj Daruvara

- u Međimurju su 17. i 18. rujna pali svi objekti JNA

- u gradu Varaždinu je 17. rujna pala prva vojarna.⁴⁵

Nedugo nakon toga, 22. rujna, u Varaždinu se bez velike borbe i uz vrlo male žrtve predaju 32. mehanizirana brigada i Zapovjedništvo Varaždinskog korpusa te zapovjednik general-major Vladimir Trifunović zajedno s 280 oficira i vojnika neometano odlazi u Srbiju. Tako brzom slomu gotovo cijelog korpusa, uz prije navedene čimbenike (konfuzna situacija u postrojbama, manjak ljudi, demoraliziranost, izoliranost od srpskih pobunjeničkih zona, dobro provedena hrvatska blokada i sl.), zacijelo je pridonijela i činjenica da vrh JNA nije poduzeo bilo kakav značajniji potез kako bi deblokirao garnizone Korpusa. Premda je zapovjednik Pete vojne oblasti, general Života Avramović, obećao generalu Trifunoviću da će im pomoći, opkoljeni garnizoni 32. korpusa bili su prepušteni sudbini. Jedina je pomoć došla u obliku zrakoplovnog bombardiranja poljoprivrednih aerodroma u Varaždinu i Čakovcu, što je samo potaknulo odlučnost hrvatskih snaga da ustraju u ovladavanju objektima JNA.⁴⁶

Predajom navedenih postrojbi i objekata stvoreni su povoljni uvjeti za pripremu i izvođenje borbenih aktivnosti protiv objekata i postrojbi 32. korpusa, koji su ostali pod kontrolom JNA: garnizona u Koprivnici i Bjelovaru.

Međutim, ta dva garnizona dobila su zapovijed nadređenog zapovjedništva da nastave s upornom obranom svojih objekata te da se 73. motorizirana brigada i dio 265. mehanizirane brigade koji je bio u garnizonu Koprivnica pokušaju izvući iz Koprivnice i spoje sa snagama bjelovarskoga garnizona. Nakon toga su se te združene snage JNA trebale probiti smjerom Bjelovar - Grubišno Polje - Daruvar i spojiti sa snagama Banjolučkog korpusa koje su djelovale iz dubine i u čiji su sastav obje brigade trebale ući.⁴⁷

Hrvatske su snage do pred kraj rujna pregovorima i blokadom iscrpljivale posade tih armijskih garnizona. Kada je postalo očito da od mirne predaje neće biti ništa te da se garnizoni pripremaju za proboj prema zapadnoj Slavoniji, načelnik Glavnog stožera, general Anton Tus, 27. rujna donio je zapovijed o realizaciji plana »Bilogora« čiji je cilj bio da se 28. i 29. rujna silom zauzmu vojni objekti JNA na području Bjelovara, a 30. i 31. rujna vojni objekti u Koprivnici. U Koprivnici su u noći s 29. na 30. rujna izvršene pripreme za napad na vojarnu.⁴⁸

⁴⁴ I. PEKLIĆ, *Križevci u...*, 41 - 53.

⁴⁵ D. NAJMAR, I. POSILOVIĆ, M. DUJIĆ, *Blokade...*, 27 - 126.

⁴⁶ Intervju s Vladimirom Trifunovićem u: »Htjeli su me mrtvog da dokažu da su Hrvati genocidni«, *Nacional*, br. 414, 21. X. 2003., 34 - 36.

⁴⁷ D. MARIJAN, *Smrt...*, 165.

⁴⁸ D. NAJMAR, I. POSILOVIĆ, M. DUJIĆ, *Blokade...*, 67 - 80 i 97 - 108.

U međuvremenu su 29. rujna hrvatske snage u Bjelovaru u teškim borbama i s velikim brojem mrtvih na obje strane skršile otpor 265. mehanizirane brigade.⁴⁹ Krvavi pad garnizona Bjelovar, strah i neizvjesnost od spoznaje da su sad oni na redu, iscrpljenost od duge blokade te činjenica da je padom Bjelovara onemogućen planirani proboj do pobunjeničke zone zapadnoslavonskih Srba konačno su slomili svaku želju za otporom u koprivničkom garnizonu. Nakon pregovora s Kriznim štabom Koprivnice, zapovjednici JNA su 30. rujna bez borbe predali vojarnu »Joža Vlahović« i skladište »Crna Gora«. Nakon toga je 300 oficira i vojnika neometano otputovalo u Srbiju. Predajom 73. motorizirane brigade i dijela 265. mehanizirane brigade u garnizonu Koprivnica sjeverozapadna je Hrvatska posve oslobođena od prisutnosti okupacijske vojske, a 32. korpus JNA prestao je postojati. Nastojeći razoriti oslobođene objekte, ratno zrakoplovstvo JNA napalo je Koprivnicu. Tijekom raketiranja vojarne, koje je izvršio MiG JNA, 5. listopada 1991. godine poginuo je David Piskor, prva žrtva agresora u samoj Koprivnici.⁵⁰

Velik dio naoružanja i opreme koji je 30. rujna zatečen u objektima, pripadnici JNA su onesposobili prije odlaska. Tako je svih 18 haubica 73. hab-a bilo neispravno (ciljnici polupani, mehanizmi za opaljivanje bačeni i sl.). Za dio sredstava je na samome mjestu organiziran popravak, a dio je po zapovijedi Glavnog stožera RH poslan u radionice izvan Koprivnice. Ispravno naoružanje, materijalno-tehnička sredstva i streljivo su slani postrojbama ZNG-a i policije diljem Hrvatske (Valpovo, Karlovac, Sinj i dr.). Velik je dio ipak uporabljen za naoružavanje podravskih postrojbi koje će formirati 117. brigadu HV-a.⁵¹ Slično je stanje bilo i u drugim objektima garnizona 32. korpusa. Ipak, zarobljavanje veće količine oružja hrvatskim je snagama omogućilo da tijekom sljedećih mjeseci zaustave nova osvajanja hrvatskog državnog teritorija od strane okupacijske JNA i srpskih pobunjenika. Na beogradskom suđenju generalu Trifunoviću zbog predaje Korpusa, što je ocijenjeno kao »podrivanje vojne i odbrambene moći zemlje«, sudac je u obrazloženju iznio da je zbog tolike količine oružja »u jedinicama JNA, stacioniranih u Hrvatskoj, vladalo uverenje da je svaki metak, mina i artiljerijska granata koju su Hrvati ispaljivali na JNA, poticao iz Varaždinskog korpusa«.⁵²

ZAKLJUČAK

Prezentirani prijepisi izvješća i zapovijedi 32. korpusa JNA zorno prikazuju kakvo je stanje vladalo u koprivničkom garnizonu uoči njegove predaje: pad morala u okruženom objektu, stalno bježanje ročnika te odlazak časnika i djelatnika nesrba. Takoder jasno oslikavaju izoliranost garnizona koji se našao duboko unutar neprijateljskog područja, ali i potvrđuju činjenicu da nadmoć u oružju i strahovita vatrena moć koju je imao koprivnički garnizon JNA ipak nisu mogli nadomjestiti nedostatak ljudi nužnih za funkcioniranje borbene tehnike. Sve su to bili faktori koji su na kraju doveli do pada garnizona Koprivnica. Tim više su donesena izvješća i zapovijedi dragocjena svjedočanstva o jednom važnom dijelu povijesti Koprivnice i koprivničke Podravine te će pomoći budućim povjesničarima u sagledavanju cijelovite slike događajnice Domovinskog rata u Podravini.

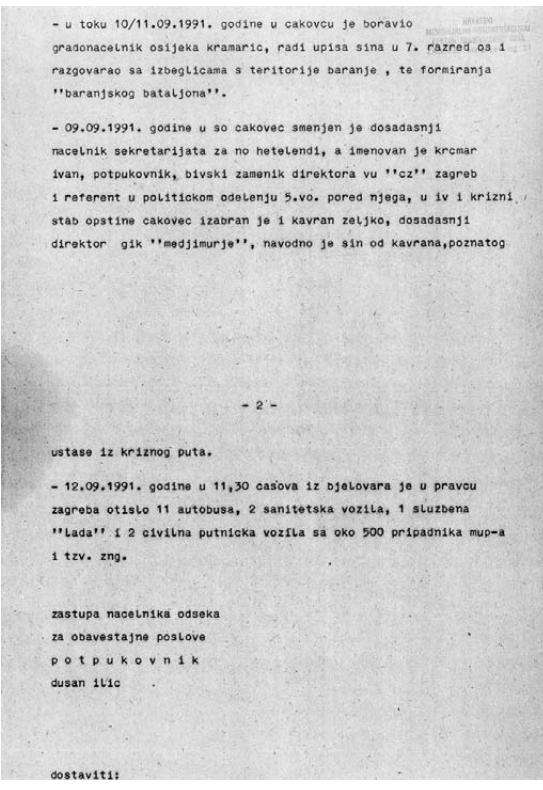
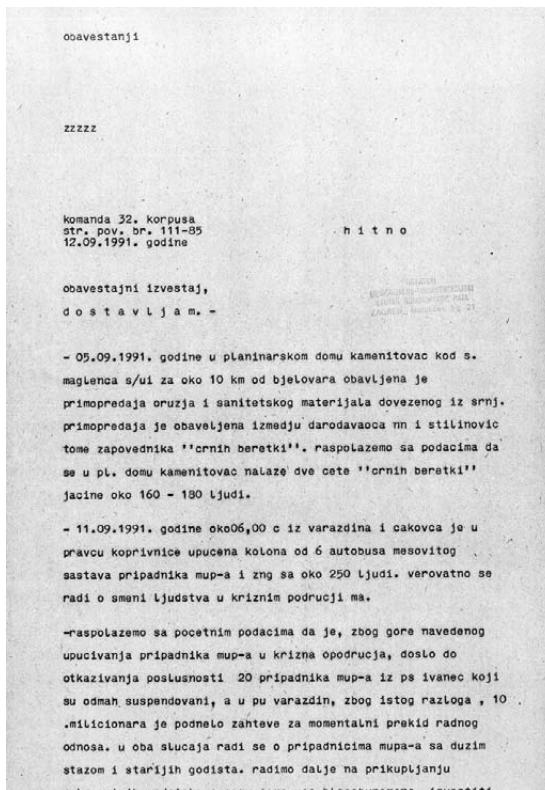
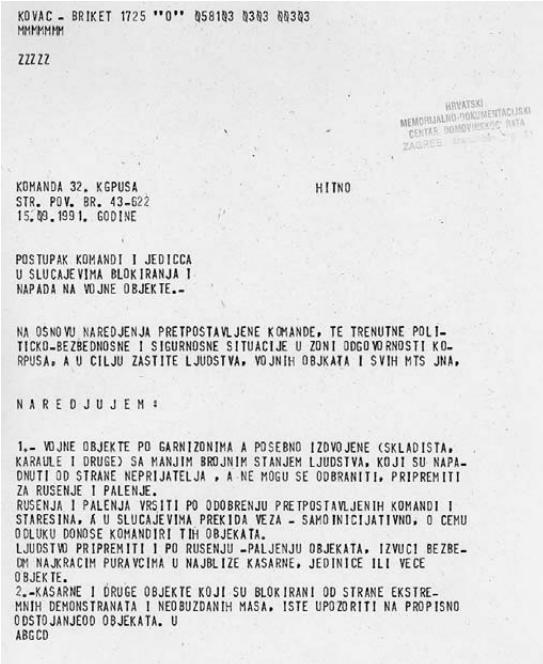
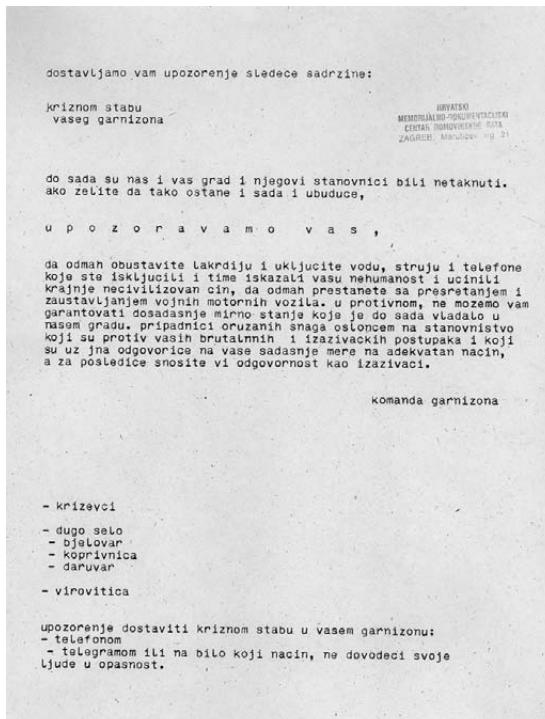
⁴⁹ Aleksandar S. JOVANOVIĆ, Debakl Jugoslovenske narodne armije u Hrvatskoj 1991. godine, *Republika Srpska Krajina - X. godina poslije*, Prvi dio, Beograd 2005., 100.

⁵⁰ D. NAJMAR, I. POSILOVIĆ, M. DUJIĆ, *Blokade..., 67 - 80 i 97 - 108.*

⁵¹ Milan JURIĆ, pukovnik, načelnik topništva 117. brigade, u; 117 »R« br. ZNG - Koprivnica. Izvješće u posjedu autora.

⁵² Citirano prema: D. RISTEVSKI, Opšta..., 192.

GRAFIČKI PRILOG - PRIMJERI NEKIH DOKUMENATA IZ 1991. GODINE



SUMMARY

In this paper, the author analyzes the structure, position and activities of the Yugoslav Peoples Army (JNA) in Podravina region, since the Serbs' rebellion in 1990 in Croatia.

Beside analyses provided, the author brings transcripts of numerous original commands, military estimates and reports by JNA officers, confiscated by Croatian armed forces.

The paper is focused on archives held by JNA and rebellious Serbs' institutions, memoirs, interviews by war participants and professional literature on Homeland war.

KRATICE

ABHO - atomsko-biološko-hemijska (kemijska) obrana	map - mješoviti artiljerijski puk
art - artiljerija	mb - mehanizirani bataljun
bat - bataljun	mbr - mehanizirana brigada
b/g - borbena gotovost	mtbr - motorizirana brigada
b/k - borbeni komplet	MTS - materijalno-tehnička sredstva
č - časova (sati)	MUP - Ministarstvo unutarnjih poslova
gb i grb - granični bataljun	okb - oklopni bataljun
GL - građanska lica (civili zaposleni u JNA)	okbr - oklopna brigada
hab - haubički bataljun	PA - protuavionski
HDZ - Hrvatska demokratska zajednica	partd - partizanska divizija
HMDCDR - Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata	PVO - protuvazdušna (protuzračna) obrana
HV - Hrvatska vojska	R - rezervna
inžb - inženjerijski bataljun	RO - radna organizacija
inžp - inženjerijski puk	RSK - Republika Srpska Krajina
JNA - Jugoslavenska narodna armija	SAO - Srpska autonomna oblast
K - korpus	SO - Skupština općine
K-ta i k-danta - komandanta	SUP - Sekretarijat unutarnjih poslova
lap PVO - laki artiljerijski puk protuvazdušne (protuzračne) obrane	ŠTO - Štab Teritorijalne obrane
	tč - topnička četa
	VES - vojna evidencija specijalnosti
	VO - Vojna oblast
	ZNG - Zbor narodne garde

ZNANSTVENI ČASOPIS PODRAVINA. BIBLIOGRAFIJA S KOMENTAROM O ČASOPISU I PODRAVSKOJ STRUČNOJ I ZNANSTVENOJ PERIODICI

SCIENTIFIC RESEARCH JOURNAL PODRAVINA. BIBLIOGRAPHY WITH COMMENTARY ON THE MAGAZINE AND PODRAVINA'S PROFESSIONAL AND SCIENTIFIC PERIODICALS

Mario Kolar

student doktorskog studija
 Odsjek za kroatistiku
 Filozofski fakultet Zagreb
 Kontakt: Virovska 7, Molve
 mario.kolar@gmail.com

Primljeno / Received: 17. 2.2009.

Prihvaćeno / Accepted: 6. 6. 2009.

Rad ima dvije pozitivne recenzije

Pregledni rad

Review

UDK / UDC 94.515 (497.5-41) Bibliografija

SAŽETAK

U uvodnom dijelu rada kao kontekstualizirajući okvir daju se osnovne informacije o stručnoj i znanstvenoj periodici u Podravini i o njoj - Zbornik Muzeja grada Koprivnice (1946. - 1953.), Podravski zbornik (1975. -), Muzejski vjesnik (1978. - 1999.), Virje na razmedu stoljeća (1981. - 1991.), Podravka (1983. - 1993.) i Scientia Podraviana (1989. -) - a zatim se pozornost posvećuje multidisciplinarnom znanstvenom časopisu Podravina (2002. -). Najprije je dan kratak prikaz nastanka i koncepcije toga prvog znanstvenog časopisa kojemu je primarni predmet hrvatska Podravina, a zatim i pregled njegovih najvažnijih konstituenata i sadržaja od prvog broja do danas kako bi se raspoznao njegovo praktično i simbolično značenje od (nad)nacionalne do regionalne razine. Kao prilog članku navedeni su bibliografija godišta, bibliografija svih objavljenih priloga, predmetno kazalo znanstvenih i stručnih priloga te kazalo autora koji su objavljivali u Podravini.

Ključne riječi: časopis Podravina, bibliografija, kazalo autora, znanstvena i stručna periodika u Podravini i o njoj

Key words: magazine Podravina, bibliography, index of authors, scientific and professional periodicals in/on Podravina

O ZNANSTVENIM ČASOPISIMA

Znanstveni časopisi su jedan od najvažnijih načina komunikacije među članovima znanstvene zajednice, ali i komunikacije između znanstvene zajednice i šire javnosti. Rezultate brojnih znanstvenih istraživanja, pogotovo u današnje vrijeme kada ih se provodi više nego ikad prije, često nije moguće pojedinačno objaviti u zasebnim publikacijama (monografijama) pa časopisi preuzimaju ulogu glavnog medija za njihovu objavu. Uostalom, da i postoje mogućnosti za monografsko objavljivanje svih znanstvenih istraživanja, zasigurno bi bilo teško očekivati da bi se objavljivala tempom kojim izlaze časopisi (više puta godišnje). Časopisi, dakle, održavaju znanstvenu komu-

nikaciju, ali je i trajno pohranjuju (pogotovo tiskani) pa time njihova važnost postaje još veća. S obzirom na sve to, moglo bi se reći da je gotovo nemoguće zamisliti postojanje znanosti u današnjem smislu bez znanstvenih časopisa. Doprinos znanstvenoj zajednici i u smislu razmjene i u smislu pohrane znanja daje i znanstveni časopis s međunarodnim referiranjem *Podravina: časopis za multidisciplinarna istraživanja*.

Znanstvene časopise od stručnih i sličnih časopisa razlikuje to što rukopisi priloga koji su kandidati za objavlјivanje u njima moraju proći prilično strog recenzentski sustav u kojem je jasno zadano koje sve kriterije članak mora zadovoljavati da bi bio objavljen.¹ Recenzenti koji o tome prosuđuju većinom su ugledni i iskusni znanstvenici, kao i urednici i članovi uredništva koji vrše odabir priloga. Osim toga, u znanstvenim se časopisima uz svaki prilog najčešće navode kategorizacija članka,² oznaka univerzalne decimalne klasifikacije (UDK) te datum primanja priloga i prihvaćanja za objavu. Stručni se časopisi od znanstvenih razlikuju gotovo samo s obzirom na to da prilozi ne prolaze recenzentski sustav te se uz njih ne navode oznake koje se navode u znanstvenim časopisima, a inače prilozi mogu biti jednake kvaliteti. Za stručne časopise također nije bitno referiraju li se u domaćim ili stranim sekundarnim časopisima, odnosno danas bazama podataka, dok je to za znanstvene časopise iznimno bitno jer im upravo njihovo referiranje, pogotovo u stranim bazama podataka, podiže značenje i vrijednost.

Znanstveni časopisi u Europi se javljaju sredinom 17. stoljeća, a kod nas polovinom 19. stoljeća - prvi hrvatski znanstveni časopis bio je Kukuljevićev *Arkv za pověstnicu jugoslavensku* (1851. - 1875.), a nakon prestanka njegova izlaženja te prije osnivanja tadašnje Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti (danasa Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti) jedini hrvatski znanstveni časopis bio je *Književnik: časopis za jezik i poviest hrvatsku i srbsku, i prirodne znanosti* (1864. - 1866.), koji je i bio svojevrsna priprema za osnivanje JAZU. Osnutkom JAZU 1867. godine počeo je izlaziti i najdugovječniji hrvatski znanstveni časopis, *Rad JAZU*, koji izlazi sve do danas (od 1991. pod naslovom *Rad HAZU*; danas ima devet razdjela). *Rad* je prvih deset godina izlaženja bio i jedini hrvatski znanstveni časopis. No, krajem 19. stoljeća pojavom sve više strukovnih društava i institucija utemeljuje se i sve više znanstvenih časopisa kojima su upravo ta društva i institucije nakladnici, a do respektabilne brojke znanstvenih periodičkih publikacija dolazi u 20. stoljeću. Pritom valja reći da - ne želeći ulaziti u složeno pitanje vrsta periodičkih publikacija - u ovom radu pod pojmom *časopisa* podrazumijevamo periodičku publikaciju u najširem smislu riječi, razgraničavajući ga jedino s pojmom *novine* pod kojim podrazumijevamo periodičku publikaciju koja izlazi dnevno, nekoliko puta tjedno ili nekoliko puta mjesečno. Dakle, *naš* pojam časopisa obuhvaćao bi mjesečnike, višemjesečnike, polugodišnjake, godišnjake ili višegodišnjake.

Najveći broj znanstvenih časopisa specijaliziran je za jedno ili dva-tri znanstvena polja, rjeđe i više, a postoje i časopisi specijalizirani za cijela znanstvena područja, više njih ili, pak, za pojedinačne znanstvene grane ili više njih. Rjedi su znanstveni časopisi koji su načelno multidisciplinarni poput *Podravine*. Osim po kriteriju znanstvenih područja, polja i grana, znanstveni se časopisi mogu razlikovati i po prostornom kriteriju. Tako postoje časopisi koji objavljaju priloge

¹ S obzirom na te kriterije, članci se klasificiraju prema nekim ustaljenim kategorijama. Prvu kategoriju čine *izvorni znanstveni članci, prethodna priopćenja i izlaganja sa znanstvenih skupova*, koji sadrže neobjavljene rezultate izvornih istraživanja u potpunom ili preliminarnom obliku koji moraju biti izloženi tako da se može provjeriti točnost njihovih rezultata. Drugu kategoriju čine *pregledni radovi* koji sadrže izvoran, sažet i kritički prikaz jednog područja ili njegova dijela, prilikom čega mora biti naglašena uloga autorova doprinosa u tom području u odnosu na već objavljene rade, kao i iscrpan pregled tih rade. I na kraju, *stručni radovi* sadrže korisne priloge iz područja struke i za struku, koji ne moraju predstavljati izvorna istraživanja. Osim toga, članci moraju imati i određenu strukturu, npr. sažetak članka na izvornom i jednom od svjetskih jezika, popis ključnih riječi, popis korištene literature, jasno pozivanje na izvore itd.

² Vidi prethodnu bilješku.

prvenstveno vezane za pojedine hrvatske regije. Takvi su, npr., časopis Kajkavskog spravišča *Kaj: časopis za književnost, umjetnost, kulturu* (1968. -), koji pokriva kajkavsko govorno područje, te časopis Književnog kruga Split *Čakavska rič: polugodišnjak za proučavanje čakavske riječi* (1971. -), koji pokriva čakavsko govorno područje. Osim tih dvaju časopisa koji pokrivaju dvije velike hrvatske regije, postoje i časopisi koji pokrivaju još uže regije. Nakladnici su im podružnice nekih nacionalnih znanstvenoistraživačkih ustanova, npr. časopis *Scrinia Slavonica* (2001. -) izdaje Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest iz Slavonskog Broda, ili domicilne institucije ili udruge: *Osječki zbornik* (1942. -) izdaje Muzej Slavonije iz Osijeka, *Rijeku* (1995. -) Povjesno društvo Rijeka, *CRIS* (1999. -) Povjesno društvo Križevci³ itd. Među znanstvenim periodičkim publikacijama koje su prvenstveno usmjerene na pojedine hrvatske regije valja spomenuti i godišnjake čiji su nakladnici znanstveno-istraživački odjeli Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u pojedinim gradovima (Bjelovar, Varaždin, Vinkovci, Osijek, Rijeka, Pula, Zadar, Split, Dubrovnik).⁴

U takvom kontekstu valja promatrati i znanstveni časopis *Podravina* s obzirom na to da je i on dijelom regionalni časopis, ali samo dijelom kao što ćemo vidjeti poslije. No, prije nego što se u potpunosti posvetimo analizi samog časopisa, pogledajmo kratak pregled periodičkih publikacija povezanih s Podravinom, koje su objavljivale stručne i znanstvene radove. Poseban naglasak stavit ćemo na njihove pokretače, izdavače i urednike, učestalost izlaženja te vrstu i autore priloga.

ZNANSTVENA I STRUČNA PERIODIKA U PODRAVINI I O NJOJ

Periodičke se publikacije u Podravini javljaju krajem 19. stoljeća - u Virju su izlazili tjednik *Podravac: list za gospodarstvo, pouku i zabavu* (1893. - 1904.) te polumjesečnik *Rusanova zvezda* (1897.), a u Koprivnici tjednik *Koprivnički glasnik* (1896. - 1897.), dok znatniji zamah dobivaju početkom 20. stoljeća, a do polovice i pogotovo kraja 20. stoljeća počinje izlaziti solidan broj periodičnih publikacija. Sredinom 20. stoljeća pojavljuje se i prva periodička publikacija pokrenuta u Podravini, koja je objavljivala stručne radove kojima je primarni predmet Podravina - bio je to *Zbornik Muzeja grada Koprivnice*. *Zbornik* je pokrenut 1946. godine na inicijativu dr. Leandera Brozovića, veterinara i povjesničara iz Koprivnice, koji je bio i njegov urednik. Iako *Zbornik* u naslovu nosi naziv koprivničkog muzeja, muzej je otvoren tek pet godina nakon pokretanja *Zbornika* - tako je izdavač *Zbornika* do osnutka Muzeja grada Koprivnice 1951. godine bio Odbor za osnivanje Muzeja grada Koprivnice. Isprva je bilo predviđeno da izlazi svaki drugi mjesec, što je i ostvareno za prvu godinu izlaženja (1946. godine izašla su tri broja u pravilnom razmaku od dva mjeseca - br. 1 u kolovozu, br. 2 u listopadu i br. 3 u prosincu), ali u impresumu trećeg broja stoji da će časopis ubuduće izlaziti »povremeno, kada urednik sakupi dovoljno gradiva«. A urednik je sakupio dovoljno gradiva u travnju sljedeće godine (1947.) kada izlazi 4. broj, u kolovozu i prosincu iste godine kada izlaze 5. i 6. broj te u travnju sljedeće godine (1948.) kada izlazi 7. broj.

³ U ovom pregledu u obzir su uzeti samo časopisi relevantni za izbor u znanstvena zvanja autora (usp. *Pravilnik o uvjetima za izbor u znanstvena zvanja*, NN 84/2005.), dakle oni koji zadovoljavaju najstrože kriterije, inače je broj takvih publikacija mnogo veći.

⁴ *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru* (2007. -), *Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin* (1986. -), *Radovi Centra za znanstveni rad Vinkovci* (1971. - 1996.), *Analji Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku* (1981. -), *Problemi sjevernog Jadrana* Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU u Rijeci i područne jedinice u Puli (1963. -), *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* (1974. -), *Adriatic: zbornik Zavoda za znanstveni i umjetnički rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Splitu* (1987. -), *Analji Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* (1979. -).

Zatim je slijedila petogodišnja stanka te je posljednji broj, 8., izšao u siječnju 1953. godine. Dakle, tijekom osam godina neredovitog i nepravilnog izlaženja (1946. - 1953.) objavljeno je ukupno osam brojeva, tj. »svezaka« kako stoji u časopisu. *Zbornik* je objavljivao stručne priloge ponajviše iz povijesti i etnologije te biografske članke o značajnim Podravcima, ali i izvornu građu, publicističke i slične članke. Sve u svemu, nije bio znanstvena publikacija u užem smislu riječi. Neki od suradnika *Zbornika* bili su i istaknuti hrvatski intelektualci poput Emila Laszowskog, Julija Benešića, Franje Bučara, Milovana Gavazzija i Vinka Žganca.

Slijedi dvadesetak godina tijekom kojih Podravina nije imala publikaciju koja objavljuje stručne i/ili znanstvene priloge, ali to je prekinuto 1975. pokretanjem *Zbornikova »nastavljača«*, godišnjaka *Podravski zbornik*. Pokretač i prvi urednik bio je Dragutin Feletar, geograf, povjesničar i kulturni radnik iz Koprivnice,⁵ a prvi predsjednik Izdavačkog savjeta Pavle Gaži, tadašnji direktor najznačajnije podravske tvrtke *Podravke* čija je finansijska pomoć bila ključna u njegovu pokretanju i izlaženju prvih godina.⁶ Izdavač je bio, i još je danas, Muzej grada Koprivnice.⁷ *Podravski zbornik* sukladno *manifestu* izrečenom u predgovoru prvom broju nastao je zbog uočene potrebe za razvojem »pisane riječi i znanosti u Podravini i o Podravini« te je objavljivao, i do danas objavljuje, »radove o Podravini sa svih područja ljudske djelatnosti«⁸ zbog čega ga se često naziva »podravskom enciklopedijom«. Što se tiče vrste priloga, riječ je uglavnom o stručnim i publicističkim člancima, esejima, prikazima i kritikama, ali i literarnim i likovnim prilozima. Može se u njemu pronaći i priloga koji bi zadovoljili i najozbiljnije znanstvene kriterije, no takvih je ipak manji broj. Dakle, osnovna je ideja zbornika »gajiti istraživanje povijesti, ali prikazivati i suvremene probleme, te objavljivati priloge suvremenih književnih i likovnih stvaratelja«, kako je to formulirao pokretač i prvi urednik Dragutin Feletar.⁹

Tijekom 34 godine izlaženja objavljena su 34 broja *Podravskog zbornika*, odnosno 31 svezak s obzirom na to da svake godine nije izšao po jedan broj, nego nekoliko svezaka čine dvobroji.¹⁰ U *Podravskom zborniku* svoje su radove objavili značajni stručnjaci i znanstvenici iz Podravine (Mira Kolar-Dimitrijević, Dragutin Feletar, Milivoj Solar, Ivan Ivančan, Radovan Kranjčev, Hrvoje Petrić i dr.), ali i književnici (Pajo Kanižaj, Miroslav Dolenc Dravski, Ivan Golub, Dubravko Ivančan, Božidar Prosenjak, Božica Jelušić i dr.), likovni umjetnici (Ivan Večenaj, Mijo Kovačić, Ivan Lacković, Josip Turković, Fedor Malančec, Zlatko Kauzlarić Atač, Josip Fluksi i dr.), brojni ostali podravski autori te ponešto autora sa *strane* različitih profila i područja interesa.

U kontekstu podravske stručne periodike valja spomenuti i godišnjak *Muzejski vjesnik*. Iako je riječ o publikaciji koja pokriva mnogo širi prostor nego što je Podravina - zamišljen je kao glasilo muzeja sjeverozapadne Hrvatske, odnosno glasilo Muzejskog društva sjeverozapadne Hrvatske¹¹

⁵ Pregled svih urednika: Dragutin Feletar, urednik (1975. - 1980.); Franjo Horvatić, odgovorni urednik (1975. - 1990., 1997. - 1999.), glavni i odgovorni urednik (1993. - 1995.); Božena Loborec, urednica (1981. - 1982.); Vjekoslav Prvčić, glavni i odgovorni urednik (1991. - 1992.); Hrvoje Petrić, glavni i odgovorni urednik (1996.), glavni urednik (1997. - 1999.); Dražen Ernečić, urednik (2000. -).

⁶ Dragutin FELETAR, *Deset godina Podravskog zbornika*, Podravski zbornik 84, Koprivnica 1984., str. 363.

⁷ Od 1975. [br. 1] do 1980. [br. 6] u impresumu stoji da je nakladnik Muzej grada Koprivnice, od 1981. [br. 7] do 1989., br. 15, stoji da je nakladnik Centar za kulturu Koprivnica, OOOUR Muzej grada Koprivnice, u broju 16 (1990.) da je nakladnik Centar za kulturu Koprivnica Muzeja grada Koprivnice, a od broja 17 (1991.) do danas nakladnik je Muzej grada Koprivnice.

⁸ Pavle GAŽI, *Riječ-dvije prije čitanja*, Podravski zbornik, 1975., [br. 1], str. 5.

⁹ Dragutin FELETAR, *Podravski zbornik kao primjer*, Muzejski vjesnik, 8/1985., br. 8, str. 85.

¹⁰ Dvobroji su izašli za godine 1993./1994., 1998./1999. i 2000./2001.

¹¹ Prvi broj obuhvaća muzeje, galerije, izložbene prostore, zavičajne zbirke i sl. u Čakovcu, Koprivnici, Križevcima, Kutini, Varaždinu, Varaždinskim Toplicama i dvorac Trakošćan, dok ih iz broja u broj obuhvaća sve više; osim spomenutih, poslije su se pridružili i Bjelovar, Brdovec, Čazma, Gornja Stubica, Grabrovica, Kalinovac, Krapina, Kumrovec, Sesvete, Sv. Ivan Zelina, Veliki Tabor i Virje.

- spominjemo ga u ovom kontekstu zbog nekoliko razloga. Prvi od njih je činjenica da je jedan od pokretača časopisa bio Dragutin Feletar iz Koprivnice, koji je bio i njegov prvi urednik, te su prva tri broja (1978. - 1980.) izdana u Koprivnici. Ideja časopisa bila je da izlazi jedanput godišnje te da svake godine izdavač bude drugi muzej. No, ne samo da je koprivnički muzej bio izdavač za prva tri broja, nego je samostalno podmirio i sve troškove izdavanja prvog broja,¹² dok od drugog broja časopis zajednički sufinanciraju svi muzeji i galerije. Što se tiče urednika iz Koprivnice, bitno je spomenuti da su osim Feletara, koji je uredio prva tri broja, brojeve 8 (1985.) i 9 (1986.) uredili Franjo Horvatić kao odgovorni urednik te Zorko Marković kao urednik, obojica iz koprivničkog muzeja. Također, osim prvih triju brojeva, Muzej grada Koprivnice, odnosno Centar za kulturu Koprivnica, OOUR Muzej grada Koprivnice, bio je izdavač 8. (1985.) i 9. (1986.) broja. Nije zanemariva ni činjenica da je u *Vjesniku* objavljeno mnogo članaka koji govore baš o podravskim muzejima, galerijama i izložbenim prostorima (Koprivnica, Kalinovac, Virje, Đelekovec) ili njihovim aktivnostima, odnosno osobama značajnim za njihovo pokretanje i funkciranje, te da su autori mnogih članaka, štoviše i predgovora časopisu, podravski autori (Dragutin Feletar, Franjo Horvatić, Marijan Špoljar, Zorko Marković, Josip Fluksi, Martin Matišin, Petar Petričec, Mato Dominković, Petar Levar, Luka Hrvatić i dr.).

Periodičku publikaciju u širem smislu predstavlja i trogodišnjak *Virje na razmeđu stoljeća*. S obzirom na profil, vrstu priloga i izdavača - Zavičajni muzej Virje, riječ je o svojevrsnom pandanu *Podravskog zbornika*, ali s užim geografskim područjem obuhvata - virovskom Podravinom. I u njemu su, dakle, objavljivani prilozi iz različitih područja ljudske djelatnosti, ali vezani uz konkretno geografsko područje: »Želja nam je da ovaj zbornik bude skroman doprinos povijesnoj građi Virja i njegove šire okoline. Htjeli smo oteti zaboravu niz događaja, zbivanja i običaja, koji neumitno padaju u zaborav, da bi se sačuvala kulturna tradicija jednog naroda, jednog kraja«, stoji u predgovoru prvom broju zbornika.¹³ U zborniku pronalazimo članke o društвima iz Virja, istaknutijim ličnostima iz Virja i Podravine, književne priloge, čak i izvornu građu. Tijekom deset godina, od 1981. do 1991., sukladno predviđenom trogodišnjem ritmu izlaženja, objavljena su četiri broja: prvi broj 1981., drugi 1984., treći 1987. i četvrti broj 1991. godine. Zbornik nije imao konkretnog urednika, nego u impresumu stoji da ga uređuje »redakcijski kolegij«. Neki od suradnika zbornika bili su Mira Kolar-Dimitrijević, Miroslav Dolenc Dravski, Franjo Viktor Šignjar i Martin Matišin.

Koprivnička tvrtka *Podravka d.d.* 1983. godine pokreće prvi znanstveno-stručni časopis u Podravini - *Podravka: znanstveno-stručni časopis*. Časopis je izlazio deset godina (1983. - 1993.) i u tom je razdoblju objavljeno 15 brojeva. Nakladnik časopisa bio je SOUR Podravka, RO Istraživanja i razvoj,¹⁴ a glavni i odgovorni urednik Zvonko Petrović iz *Podravke d.d.* Isprva je bilo predviđeno da časopis izlazi dvaput godišnje, međutim većinu godina izašao je samo po jedan broj - po dva broja izašla su samo 1984., 1985., 1988. i 1989. godine. U predgovoru prvoga broja najavljeno je da će časopis objavljivati članke iz »problematike poljoprivrede, proizvodnje hrane i kemijsko-farmaceutske proizvodnje«¹⁵ (što predstavlja i osnovne djelatnosti same tvrtke), a već u drugom broju napominje se autorima da se radovi recenziraju i da će časopis sukladno tome objavljivati samo »izvorne znanstvene i stručne rade, priloge o primjeni znanstvenih saznanja u suvremenoj industrijskoj proizvodnji, prikaze značajnih znanstvenih rezultata, tehnoloških rje-

¹² Uredništvo, *Za svestraniju razmjenu informacija*, Muzejski vjesnik: glasilo muzeja sjeverozapadne Hrvatske, [1]/1978., br. 1, str. [1].

¹³ Martin Matišin, *Predgovor*, *Virje na razmeđu stoljeća*: zbornik I, [1]/1981., br [1], str. 5.

¹⁴ Složena organizacija udruženog rada Podravka, Radna organizacija Istraživanja i razvoj. Od 13. broja u impresumu kao nakladnik stoji Podravka, FC Istraživanja i razvoj.

¹⁵ *Predgovor*, *Podravka: znanstveno-stručni časopis*, 1/1983., br. 1, str. 3.

šenja i dostignuća te iskustva i osvrte na dosadašnji cjelokupni razvoj SOUR-a Podravka u svim segmentima njene djelatnosti«.¹⁶ Od trećeg broja u zaglavlju svakog objavljenog članka navodi se i njegova kategorizacija (izvorni znanstveni rad, pregledni, stručni itd.). Od 9. broja kriteriji se još zaoštravaju pa se navodi da časopis objavljuje samo »izvorne znanstvene rade, prethodna priopćenja, pregledne članke, izlaganja sa znanstvenih skupova, stručne članke te ostale prikaze iz oblasti poljoprivrede, prehrambene industrije, farmaceutike, biotehnologije i ostalih područja«.¹⁷ Od istog se broja uz članke, osim kategorizacije, navodi i UDK oznaka članka te datum prihvatanja, čime se časopis posve približio današnjim standardima u znanstvenim časopisima. Općenito je u drugih pet godina izlaženja vidljiva sve veća razina znanstvenosti kako u strukturi rada, tako i u strukturi samog časopisa, pa u posljednjih nekoliko brojeva možemo pronaći isključivo recenzirane znanstvene i stručne članke, a, npr., u broju 11 svi su članci na stranim jezicima. Također je vidljivo da u drugih pet godina izlaženja časopis gotovo iz broja u broj dobiva nove UDK oznake; za ilustraciju, prvi je broj imao četiri, a posljednji deset UDK oznaka! Jednom riječu, časopis *Podravka* bio je znanstveni časopis u pravom (današnjem) smislu riječi, ali uglavnom usmjeren samo na članke koji su mogli poslužiti za praktičnu primjenu u samoj tvrtki. U svakom slučaju, riječ je o vrijednom i značajnom časopisu s obzirom na područje koje je pokrivalo i, što je posebno bitno za ovo naše istraživanje, o prvom znanstvenom časopisu pokrenutom u Podravini.

Od 1989. godine Podravina ima još jednu publikaciju koja objavljuje stručne rade - *Scientia Podraviana*. Njezin je pokretač također bio Dragutin Feletar, a prvi i današnji urednik koprivnički novinar Mirko Lukavski. Kroz različite dodatke naslovu časopisa (koji je cijelo vrijeme isti) moguće je pratiti tko su bili njegovi izdavači i koja mu je bila svrha. Od 1. do 4. broja (1989. - 1990.) časopis je nosio podnaslov »Informativni bilten Povijesnog i Geografskog društva u Koprivnici«. Dakle, na samim počecima izlaženja radilo se o informativnom biltenu dvaju društava - Povijesnog društva Koprivnica, osnovanog 1984., i koprivničke sekcije Geografskog društva regije Bjelovar, osnovane 1985. godine. *Scientia* je tada imala doslovno informativno-biltensku ulogu, što je vidljivo iz njezina sadržaja - riječ je uglavnom o kratkim člancima, odnosno obavijestima o aktivnostima društava - ali i iz *manifesta* u uvodniku prvog broja: »Izdavanje informatičkog biltena... rezultat je nastojanja da vam organizirano pružamo informacije o našem djelovanju«.¹⁸ Osim informativnih članaka, ističe se i nekoliko ozbiljnijih rade Dragutina Feletara.

Od 5. do 7. broja (1991. - 1992.) *Scientia* nosi promijenjeni podnaslov »List Geografskog i Povijesnog društva u Koprivnici« u kojem je važnije primjetiti promjenu žanrovske označnice iz »bilten« u »list«, nego to što je sada na prvome mjestu Geografsko, a ne Povijesno društvo, iako i to ima određenu važnost, ali ne preveliku jer su u časopisu ionako proporcionalno zastupljeni članci o oba društva. Dakle, *Scientia* otad više nije samo informativni bilten, što u užem smislu riječi gotovo ne pripada ni publicističkoj, a kamoli stručnoj periodici, nego postaje naprednija publikacija što je vidljivo ne samo s obzirom na novu označnicu »list«, nego i s obzirom na sadržaj u kojem se pojavljuje sve više dužih članaka koji govore o povijesnim, geografskim, demografskim, ekološkim i drugim temama. Također, od broja 7 (1992.) došlo je do kvalitativnih pomaka u tehničkoj izvedbi publikacije koja napušta biltenski izgled. Broj 8. (1993.) nosi podnaslov »List Ogranka Matice hrvatske, Geografskog i Povijesnog društva Koprivnica« iz kojega je vidljivo da se Povijesnom i Geografskom društvu kao izdavač pridružio i Ogranak Matice hrvatske Kopriv-

¹⁶ *Uputstvo suradnicima*, Podravka: znanstveno-stručni časopis, 2/1984., br. 2, str. 72.

¹⁷ *Uputstvo suradnicima*, Podravka: znanstveno-stručni časopis, 6/1988., br. 1 [9], str. 81.

¹⁸ *Urednik, Umjesto uvida*, *Scientia Podraviana*: informativni bilten Povijesnog i Geografskog društva u Koprivnici, [I] 1989., br. 1, str. 1.

nica, te od tog broja i adresa uredništva glasi na Ogranak, a ne kao dotad na Muzej grada Koprivnice u kojem se nalazilo sjedište Povijesnog društva. No, već u sljedećem broju opet mijenja podnaslov; od broja 9 do broja 12 (1994. - 1996.) nosi podnaslov »List Povijesnog društva Koprivnica«, a od 13. broja do danas (1997. - 2008.) nosi podnaslov »Glasilo Povijesnog društva Koprivnica«. Dakle, izuzmemli razliku »list«/»glasilo«, *Scientia* od 1994. izlazi kao publikacija samo Povijesnog društva Koprivnica koje joj je i samostalni izdavač, te adresa uredništva glasi na Muzej grada Koprivnice gdje je središte Povijesnog društva Koprivnica, odnosno od 20. broja (2006.) na Gradsku knjižnicu »Fran Galović« Koprivnica kamo se preselilo sjedište Društva.

Što se tiče tehničke izvedbe, nakon prelaska sa strojopisne tehnike na računalnu 1992. godine, od 10. broja (1994.) dolazi do još modernijeg računalnog prijeloma te digitalnog tiska publikacije, od 12. broja (1996.) korice se tiskaju u boji, a od 15. broja ima više-manje današnji moderniji izgled. Od biltenskih 20-ak pa i manje stranica, list prema suvremenosti dobiva sve više stranica, između 30 i 50. Prema suvremenosti se mijenja i vrsta objavljivanih radova pa u posljednjih desetak brojeva ravnopravno s člancima o aktivnostima društva, intervjuima i sl., koje uglavnom pišu članovi Društva, stoje kritički prikazi knjiga i časopisa te stručni članci, ponajprije iz povijesti Koprivnice, ali i nekih drugih podravskih prostora, kao i poneki znanstveni članak ili referat sa znanstvenih skupova iz pera uglednih podravskih ili ostalih znanstvenika (Željko Holjevac, Taja-na Sekelj Ivančan, Agneza Szabo, Mira Kolar-Dimitrijević, Dragutin Feletar, Radovan Kranjčev, Hrvoje Petrić i dr.).

Tijekom 20 godina tiskana su ukupno 22 broja *Scientiae*. Učestalost izlaženja je varirala od po dva broja u istoj godini, preko jednog broja u godini do godina u kojima nije izашao niti jedan broj.¹⁹ U posljednjih petnaestak godina izlazi jedan broj godišnje tako da možemo reći da je *Scientia* danas tipični godišnjak Društva.

U usporedbi s drugim publikacijama promatranima u ovom radu, *Scientia* je prema opsegu i vrsti radova najbliža *Zborniku Muzeja grada Koprivnice*, a zatim i *Virju na razmeđi stoljeća*, dok se prema suvremenosti približava razini *Podravskog zbornika*, ali s manjom šarolikošću tema i vrsta priloga te bitno manjim opsegom. Općenito gledano, svojom konceptcijom - misleći pritom prije svega na to da objavljuje stručne radove te publicističke i slične članke - *Scientia* je bliska *Zborniku Muzeja grada Koprivnice*, *Podravskom zborniku* i *Virju na razmeđi stoljeća*, dok se *Podravka*, s obzirom na znanstvenost, jasno odjeljuje od njih, kao i *Podravina* kao što ćemo uskoro pokušati pokazati.

MULTIDISCIPLINARNI ZNANSTVENI ČASOPIS PODRAVINA

Znanstveni časopis *Podravina* pokrenut je u veljači 2002. godine zahvaljujući entuzijazmu znanstvenika okupljenih oko Izdavačke kuće *Meridijani* koja ga i danas vrlo uspješno i redovno izdaje.²⁰ Unatoč adresi Izdavačke kuće (Samobor), već je iz samog topografski obilježenog naslova časopisa vidljivo da pripada podravskom miljeu, a tome u prilog govore i činjenice da je rodno

¹⁹ Po dva broja izšla su 1989. (br. 1, 2), 1990. (br. 3, 4), 1991. (br. 5, 6) i 1994. (br. 9, 10), po jedan broj 1992. (br. 7), 1993. (br. 8), 1995. (br. 11), 1996. (br. 12), 1997. (br. 13), 1999. (br. 14), 2001. (br. 15), 2002. (br. 16), 2003. (br. 17), 2004. (br. 18), 2005. (br. 19), 2006. (br. 20), 2007. (br. 21) i 2008. (br. 22), a 1998. i 2000. nije izšao niti jedan broj.

²⁰ U impresumu prvoga broja *Podravine* stoji da je nakladnik *Hrvatski zemljopis*, ali riječ je o prijašnjem nazivu današnje Izdavačke kuće *Meridijani* koja je upravo 2002. godine, kada je *Podravina* pokrenuta, promijenila ime. Već od drugog broja u impresumu stoji današnje ime izdavača.

mjesto *Podravine* Koprivnica u kojoj se časopis »sadržajno osmišljava i oblikuje«,²¹ odnosno činjenica da iz Koprivnice potječu pokretači časopisa - u ovom radu već više puta spominjani Dragutin Feletar te povjesničar iz Koprivnice Hrvoje Petrić. S obzirom na sve to, *Podravinu* možemo ocijeniti kao podravski časopis. U kontekstu podravskih znanstvenih i stručnih periodičkih publikacija *Podravina* predstavlja drugi znanstveni časopis pokrenut u Podravini, ali i prvi znanstveni časopis kojemu je primarni predmet hrvatska Podravina, iako ima i šire pretenzije - zanima ga Podravina »od Dolomita do Dunava«, odnosno cilj mu je okupljati znanstvenike »iz svih zemalja kroz koje teku rijeke porječja Drave«.²² Zbog toga uredništvo i uredničko vijeće, osim znanstvenika iz Hrvatske, čine ili su činili i znanstvenici iz Slovenije, Mađarske, Austrije, Njemačke i Češke, kao što i brojni autori priloga dolaze iz inozemstva. Pokrenuta prije svega radi »transfера znanstvenih informacija«, odnosno »priključka svjetskoj znanosti«,²³ *Podravina* od prvog broja nastoji Podravinu i Koprivnicu uključiti ne samo u nacionalne, nego i u svjetske znanstvene tokove.

Odgovorni urednik *Podravine* od prvoga broja do danas je Dragutin Feletar, a urednik Hrvoje Petrić. Članovi uredništva od prvog do desetog broja su Dragutin Feletar, Mira Kolar-Dimitrijević, Željko Krušelj, Hrvoje Petrić i inozemni predstavnik Lučka Lorber iz Slovenije. Do promjene u uredništvu dolazi u desetom broju kada, umjesto Krušelja, članom uredništva postaje Andrej Hozjan iz Slovenije. Krušelj je opet član uredništva umjesto Hozjana u 12. broju, da bi od 13. broja nadalje članom uredništva ponovno bio Hozjan umjesto Krušelja. Tajnik uredništva od prvoga broja do danas je Petar Feletar.

Članovi uredničkog vijeća iz Hrvatske od prvog broja do danas su Zvonimir Bartolić (Čakovec), Miljenko Bilen (Zagreb), Neven Budak (Zagreb),²⁴ Dragutin Feletar (Koprivnica/Zagreb), Ernest Fišer (Varaždin), Ivan Golub (Zagreb), Mira Kolar-Dimitrijević (Zagreb), Juraj Kolarić (Zagreb), Milan Kruhek (Zagreb), Željko Krušelj (Koprivnica/Zagreb), Julio Kuruc (Koprivnica), Mijo Lončarić (Zagreb), Goran Markulin (Koprivnica), Hrvoje Petrić (Koprivnica/Zagreb), Ljudevit Plačko (Križevci), Marijan Špoljar (Koprivnica), Željko Tomičić (Zagreb), Dinko Vrgoč (Koprivnica) i Đuro Zalar (Koprivnica). Antun Mijatović (Zagreb) bio je član uredničkog vijeća od prvog do devetog broja, Tomislav Đurić (Varaždin) od drugog broja nadalje, Mladen Matica (Koprivnica) od desetog broja nadalje, kao i Zlata Živaković-Kerže (Osijek), a Mirela Slukan Alitić (Zagreb) članica je uredničkog vijeća od 13. broja.

Među inozemnim članovima uredničkog vijeća od prvoga broja do danas nalaze se znanstvenici iz: (1) Slovenije - Lučka Lorber (Maribor), od šestog broja i Andrej Hozjan (Maribor) te od desetog broja Boris Golec (Ljubljana); (2) Češke - Jaroslav Vencalek (Ostrava); i (3) Mađarske - Laszlo Vandor (Zalaegerszeg) od drugog broja i Géza Palffy (Budimpešta) te od desetog broja i Sabolcs Varga (Pečuh); predstavnik (4) Njemačke, Eckhard Thomale (Karlsruhe), bio je član uredničkog vijeća od prvog do desetog broja, a predstavnik (5) Austrije, Karl Kaser (Graz), od osmog broja nadalje.²⁵

Sukladno koncepciji časopisa kao polugodišnjaka, tijekom sedam godina (2002. - 2008.) izalo je 14 brojeva (po jedan sredinom i krajem svake godine),²⁶ što svjedoči o stabilnosti i kontinuitetu ne samo agilnog izdavača, nego i okupljene suradničke ekipe. Valja spomenuti kako su

²¹ Usp. Dragutin FELETAR, Hrvoje PETRIĆ, *Uz deseti broj časopisa Podravina okupljanje znanstvenika - primarni uspjeh*, Podravina, 5/2006., br. 10, str. 5.

²² Isto.

²³ UREDNIŠTVO, *Zašto smo pokrenuli znanstveni časopis Podravina*, Podravina 1/2002., br. 1, str. 206 - 207.

²⁴ Izuzev br. 12.

²⁵ Izuzev br. 9.

²⁶ Vidi *Bibliografiju godišta* u nastavku.

izdavaču finansijsku potporu pri izlaženju *Podravine* dali i neki suizdavači, odnosno sponzori. Vjerni pratitelji časopisa od prvoga broja do danas su Grad Koprivnica, Koprivničko-križevačka županija i *Podravska banka* Koprivnica, dok se ostali pojavljuju samo u nekim brojevima.²⁷ Što se ostalih financija tiče, cijena časopisa iznosi 100 kuna, osim prvog broja kojemu je cijena bila 50 kuna. Nešto manju stabilnost i kontinuitet pokazuju naklada časopisa, koja se kretala od najviše 1000 do najmanje 500 primjeraka,²⁸ te broj stranica koji se kreće od najviše 248 do najmanje 152 stranice.²⁹

Tablica 1: Naklada i broj stranica kroz godišta i brojeve časopisa Podravina

	godište i godina														ukupno	prosjek
	I (2002.)	II (2003.)	III (2004.)	IV (2005.)	V (2006.)	VI (2007.)	VII (2008.)	1	2	3	4	5	6	7	8	
Broj	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14		
Br. str.	208	188	223	230	160	152	212	202	164	186	244	179	248	214	2810	200
Naklada	800	800	1000	500	500	500	700	700	700	700	700	700	700	700	11.800	842

Podravina ima uobičajenu »sintaksu« za znanstvene časopise: prilozi su podijeljeni na dvije osnovne skupine. Prvu (glavnu) skupinu čine znanstveni i stručni članci, a drugu prikazi novih knjiga, časopisa i događaja. Uvjetno uvezši, postoji i treća skupina (u bibliografiji imenovana kao *Ostalo*) koju čine prigodni članci koji ne spadaju ni u prvu, ni u drugu skupinu (rijec uredništva, *in memoriam*, pisma, članci u povodu obljetnica i sl.),³⁰ no oni se pojavljuju okazionalno, odnosno vrlo rijetko pa ne možemo govoriti o posebnom dijelu časopisa. S obzirom na vrstu priloga, u prvih 14 brojeva objavljenih su 133 znanstvena ili stručna rada, 149 prikaza novih knjiga, časopisa i događaja, pet radova u kategoriji grade (izvorni dokumenti) te devet *ostalih* članaka - ukupno 296 priloga.³¹ Od znanstvenih i stručnih radova, 35 ih je na stranim jezicima, dok ostali radovi (98) imaju prijevod naslova, sažetka i ključnih riječi na jednom od svjetskih jezika.

Sukladno ideji multidisciplinarnosti, u *Podravini* su dosad objavljeni radovi iz različitih znanstvenih područja.³² Najviše je objavljenih radova iz područja humanističkih znanosti, zatim iz društvenih, tehničkih i prirodnih znanosti, a dobar je dio radova multidisciplinarne prirode.

Najviše je objavljenih radova iz povijesti, odnosno njoj srodnih političke i ekonomske povijesti te ekohistorije. Istraživanjima prošlosti doprinose i urbanističke, kartografske, geografske, demografske i njima srodne studije, kao i studije o društvenom i kulturnom životu. U *Podravini* su objavljeni i vrlo vrijedni prilozi arheoloških i srodnih istraživanja, posebice onih u Koprivnici,

²⁷ Ina Naftplin Đurđevac-Molve (br. 2 - 12), *Belupo industrija lijekova* Koprivnica (br. 5 - 10, 11, 13), Izvedbeni projekt *Podravsko višegraničje* Međunarodnog istraživačkog projekta *Triplex Confinium* (br. 7 - 14), *Podravka* Koprivnica (br. 1 - 3, 12 - 14) i *Croatia osiguranje* Koprivnica (br. 1). Uz potporu nekadašnjeg Ministarstva znanosti i tehnologije, a današnjeg Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske, tiskani su broj 3 te brojevi od 8 do 14, a uz potporu nekadašnjeg Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodnoga gospodarstva Republike Hrvatske (današnje Ministarstvo poljoprivrede, ribarstva i ruralnog razvoja) broj 12.

²⁸ Najveću nakladu od 1000 primjeraka imao je broj 3, a najmanju od 500 primjeraka brojevi 4, 5 i 6. Naklada ostalih brojeva varira između 700 (br. 7 - 14) i 800 (br. 1 i 2) primjeraka. Uvezši u obzir svih 14 objavljenih brojeva, ukupna je naklada 11.800 primjeraka, odnosno 842 primjerka po broju. Usp. Tablica 1.

²⁹ Najviše stranica (248) imao je broj 13, a najmanje (152) ih je imao broj 6. Uvezši u obzir svih 14 objavljenih brojeva, ukupan broj stranica je 2810, a prosječan broj stranica po pojedinom broju časopisa je 200. Usp. Tablica 1.

³⁰ Na posljednjoj stranici svakog broja nalaze se i *Upute suradnicima* koje sadrže tehničke podatke namijenjene autorima članaka (opis kategorizacije članaka, preporučeni načini oblikovanja teksta i priloga, načini citiranja i sl.)

³¹ Vidi *Bibliografiju priloga* u nastavku.

³² Vidi *Predmetno kazalo znanstvenih i stručnih priloga* u nastavku.

Torčecu, Velikom Ravenu i Varaždinu. Biografski prilozi obrađuju niz značajnih ličnosti, poput Janusa Pannoniusa, Katarine Zrinski, Frana Barca, Stjepana Radića, Mihovila Pavleka Miškine, Mare Matočec, Zlate Bartl i dr. Posebnu važnost imaju teme vezane za regionalni razvoj i međuregionalnu suradnju, koje pokušavaju pokazati put napretka obradivanim područjima, a na tom su tragu i teme o suvremenim tehnologijama. Najmanje priloga bavi se temama iz umjetnosti, a zastupljene su samo arhitektura i književnost. Valja napomenuti da neki od priloga donose i vrijedne grafičke, tablične i ostale priloge. Osim znanstvenih i stručnih radova, *Podravina* donosi i vrijednu izvornu građu (prije pise izvornih dokumenata). U njoj su objavljene, npr., Privilegije slobodnoga i kraljevskoga grada Koprivnice iz 1669. godine, Povlastice slobodnjacima u Podravini iz 17. stoljeća itd. Nije nevažno ni to što se u *Podravini* mogu pronaći i prigodni bio-bibliografski članci o pojedinim suvremenicima, suradnicima *Podravine*, doajenima podravske i hrvatske znanosti, Antunu Mijatoviću, Dragutinu Feletaru i Miri Kolar-Dimitrijević.

Kad je riječ o suradnicima, u dosadašnjih 14 brojeva sudjelovalo je 124 autora priloga³³ (od kojih 15-ak stranih) te mnogo reczenzirana³⁴ i ostalih suradnika.

Nakon sedam godina uspješnog izlaženja *Podravina* se etabirala kao ugledan i značajan znanstveni časopis ne samo u području podravske ili hrvatske znanosti, nego i šire. Tome svjedoče činjenice da u njoj, osim domaćih, objavljaju i strani autori, odnosno da su u njoj objavljeni prilozi na stranim jezicima. Prilog nadnacionalnom značenju *Podravine* su i deseci prikaza i recenzija pojedinih njezinih brojeva objavljeni u stranim časopisima, činjenica da je uredništvo razmjenjuje sa stotinjak znanstvenih časopisa, osim iz Hrvatske, i iz cijelog svijeta,³⁵ to što se redovito referira u četiri svjetska sekundarna časopisa³⁶ itd. Što se tiče nacionalnog značenja, o njemu dovoljno govori činjenica da su u *Podravini* do danas svoje priloge objavili ugledni hrvatski znanstvenici iz nacionalnih znanstvenih institucija (HAZU, fakulteta, instituta, zavoda). Također, 2005. godine *Podravina* je uvrštena na popis znanstvenih časopisa Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske, koji se uzimaju u obzir pri izboru u znanstvena zvanja autora.³⁷ Što se tiče još niže - regionalne - razine, mogli bismo reći da *Podravina* uspješno provodi decentralizaciju znanstvenih istraživanja te Koprivnicu i Podravinu, odnosno Koprivničko-križevačku županiju priključuje ostalim znanstveno razvijenim hrvatskim regijama (od kojih je većina pitanje okupljalista *svojih* znanstvenika odavno riješila). U tom smislu, osim praktičnog značenja - da s jedne strane okuplja i potiče znanstvenike koji se bave Podravinom na daljnja istraživanja za čiju objavu im i daje prostor, a s druge da čitateljima omogućava da najmanje dva puta godišnje mogu čitati nove znanstvene i stručne radove o Podravini - ona ima i simboličko značenje. Naime, izdavanje znanstvenog časopisa koji na jednome mjestu okuplja većinu znanstvenih radova o Podravini, odnosno znanstvenika koji se bave Podravinom, znači svojevrsnu institucionalizaciju podravske znanosti, odnosno znanosti o Podravini. U tom smislu mogli bismo o *Podravini* govoriti kao o svojevrsnoj podravskoj znanstvenoj instituciji, tim više što ne postoji

³³ Vidi *Kazalo autora* u nastavku.

³⁴ Od devetog broja nadalje prestaju se u časopisu navoditi imena reczenzirana pa je teško procijeniti njihov broj. S obzirom na prvi devet brojeva u kojima su imena reczenzirana navedena, vidljivo je da i recenzenti, poput autora priloga te članova uredništva i uredničkog vijeća, dolaze, osim iz Hrvatske, i iz inozemstva (Češka, Mađarska, Slovenija, Austrija, Japan!).

³⁵ Već nakon prvog broja uredništvo *Podravine* razmjenjuje s publikacijama znanstvenih instituta, zavoda i sličnih institucija ili društava iz Njemačke, Slovenije, Srbije, Češke, SAD-a, Austrije, Francuske, Bugarske, Italije, Mađarske, Makedonije i Finske, a poslije su tom popisu vjerojatno dodane još neke zemlje. Usp. *Vijesti iz uredništva. Razmjena i referiranje Podravine*, 1/2002., br. 2, str. 182 - 183.

³⁶ *Abstract Juornal* (Rusija), *Historical Abstract* (SAD), *Elsevir* (Nizozemska), *The History Journals Guide* (Njemačka).

³⁷ *Pravilnik o uvjetima za izbor u znanstvena zvanja* (NN 84/2005.).

takva stvarna institucija. U tom smislu *Podravina* može poslužiti kao odličan uvod u osnivanje takve institucije. *Podravina* je pokazala da, kao prvo, Podravini treba takva institucija s obzirom na brojne teme i probleme koje je otvorila, te, kao drugo, da je Podravina dovoljno sazrela da je dobije, odnosno da Podravina ima kapacitete za takvu instituciju. Uostalom, to je i jedan od eksplicitnih ciljeva koje su zacrtali njezini pokretači - osnivanje podravskog instituta za znanstvena istraživanja.³⁸ Mogli bismo reći da se *Podravina* danas nalazi u sličnoj poziciji u kakvoj se svojedobno nalazio časopis *Književnik* (1864. - 1866.). Naime, *Književnik* je, kao drugi po redu hrvatski znanstveni časopis, osnovan kako bi se preko njega domaći kadar pripremao za osnivanje prve moderne nacionalne akademije (HAZU), odnosno kako bi se protivnicima osnivanja akademije (bečka vlada, ali i neki članovi domaće inteligencije) pokazalo da je hrvatska znanost dozrela za takvu instituciju.³⁹ Kao što je poznato, *Književnik* je uspio u svojoj zamisli, kao i još jedan, *Podravini* bliži primjer časopisa koji je prethodio osnivanju institucije - *Zbornik Muzeja grada Koprivnice* koji je bio prethodnik, odnosno uvod u osnivanje Muzeja grada Koprivnice. S obzirom na ta pozitivna iskustva, nadamo se da će i *Podravina* uspjeti u svojoj misiji, tim više što je stvaranjem jezgre znanstvenika i kontinuitetom objavljivanja znanstvenih radova o Podravini - jednom riječju, kodifikacijom podravske znanosti - pokazala da podravska znanost ima potencijal i da joj je znanstvena institucija itekako potrebna.

ZAKLJUČAK

Sagledavši na kraju svu znanstvenu i stručnu periodiku u Podravini i o njoj - *Zbornik Muzeja grada Koprivnice* (1946. - 1953.), *Podravski zbornik* (1975. -), *Muzejski vjesnik* (1978. - 1999.), *Virje na razmedu stoljeća* (1981. - 1991.), *Podravka* (1983. - 1993.), *Scientia Podraviana* (1989. -), *Podravina* (2002. -) - možemo zaključiti da se dobar dio znanstvenog i stručnog pisanja o Podravini nalazi upravo na njihovim stranicama i da su upravo one glavni konstitutivni dijelovi podravske znanosti. Podravska se znanost dobrim dijelom rađala, odgajala i živjela - jednom riječju, razvijala - na njihovim stranicama. S obzirom na respektabilan fond radova o Podravini koji se nalazi u tim periodicima, možemo reći da je Podravina već samo preko njih dosegnula solidan stupanj istraženosti i, što je također bitno, preko njih se profilirao solidan broj istraživača. No, ne samo da su u njima obrađene mnoge teme i problemi, i to ponajprije oni iz povijesti koji su najzastupljeniji u svim publikacijama, nego su na temelju njih mnoge nove, možda i zaboravljene teme, problemi i ličnosti otkriveni i otvoreni, doradeni i revalorizirani. U tom smislu znanstvenoj i stručnoj periodici u Podravini i o njoj - čiji vrhunac nedvojbeno predstavlja časopis *Podravina*, i s obzirom na stabilnost izlaženja, i s obzirom na kvalitetu priloga, i s obzirom na okupljene suradnike, i s obzirom na strukturu samog časopisa - valja pridati zasluženo važno mjesto. Sljedeći stupanj u razvoju podravske znanosti i kruna nastojanja svih ovih publikacija, pogotovo *Podravine*, trebala bi biti institucionalizacija znanstvenih istraživanja u sklopu središnje znanstvene institucije.

³⁸ Usp. UREDNIŠTVO, Zašto smo pokrenuli..., str. 207.

³⁹ Usp. Vinko BREŠIĆ, Bibliografija hrvatskih književnih časopisa 19. stoljeća, Svezak 1., Knjiga 1., Zagreb 2006., str. 26.

SUMMARY

The introductory part provides a context framework with elementary details on professional and scientific periodicals in/on Podravina - »Zbornik Muzeja grada Koprivnice« (1946-1953), »Podravski zbornik« (1975-), »Muzejski vjesnik« (1978-1999), »Virje na razmeđu stoljeća« (1981-1991), »Podravka« (1983-1993), »Scientia Podraviana« (1989-) - and then the focus is shifted to multidisciplinary scientific magazine »Podravina« (2002-).

There is a brief review of the magazine start and its concept, as it was the very first scientific magazine focused on its primary topic- Croatian Podravina. It further reviews its most important constituents and content from volume 1 until today, in order to recognize its practical and symbolic importance from (supra)national to regional level. As an appendix, the paper provides bibliography of year issues, bibliography of all published articles, index and glossary of scientific and professional entries, as well as index of authors published in »Podravina«.

PRILOG - BIBLIOGRAFIJA ČASOPISA PODRAVINA (BR. 1 - 14)

S obzirom na činjenicu da *Podravina* predstavlja vrhunac znanstvene i stručne periodike u Podravini i o njoj te na činjenicu da svaki časopis koji drži do sebe mora u određenim intervalima napraviti rekapitulaciju svojeg izlaženja, sastavljanje ove bibliografije pokazalo se kao nužnost. No, najvažniji cilj bibliografije jest upoznati javnost, a pogotovo nove istraživače, s temama obuhvaćenima u ovom vrijednom časopisu. Osim toga, ova bibliografija pokušava dati skroman prilog poznavanju stručnog i znanstvenog pisanja o Podravini, odnosno biti nastavak projekta *Bibliographia Podraviana*,⁴⁰ ali i poticaj starim i novim sudionicima toga projekta za njegov nastavak.

Bibliografija koja slijedi sastoji se od četiri dijela. Prvi dio čini bibliografija godišta, drugi bibliografija svih priloga, treći predmetno kazalo znanstvenih i stručnih priloga te četvrti kazalo autora za prvih sedam godišta *Podravine* (2002. - 2008.).

Bibliografija godišta

U bibliografiji godišta naveden je pregled objavljenih brojeva *Podravine* po godištima, odnosno svescima (»volumen«). U pregledu se sljedeći elementi donose ovim redom: »volumen« (godište, odnosno svezak, knjiga), godina izlaska (u zagradi), broj časopisa, mjesto i datum izdavanja te opseg stranica.

Volumen I (2002.)

broj 1, Koprivnica, veljača 2002., str. 1 - 208
broj 2, Koprivnica, prosinac 2002., str. 1 - 188

Volumen II (2003.)

broj 3, Koprivnica, lipanj 2003., str. 1 - 223
broj 4, Koprivnica, studeni 2003., str. 1 - 230

Volumen III (2004.)

broj 5, Koprivnica, lipanj 2004., str. 1 - 160
broj 6, Koprivnica, prosinac 2004., str. 1 - 152

Volumen IV (2005.)

broj 7, Koprivnica, lipanj 2005., str. 1 - 212
broj 8, Koprivnica, prosinac 2005., str. 1 - 202

⁴⁰ Dragutin FELETAR, Hrvoje PETRIĆ, *Bibliographia Podraviana: izbor literature o Podravini*, Koprivnica 2001.

Volumen V (2006.)

broj 9, Koprivnica, svibanj 2006., str. 1 - 164
 broj 10, Koprivnica, studeni 2006., str. 1 - 186

Volumen VI (2007.)

broj 11, Koprivnica, lipanj 2007., str. 1 - 244
 broj 12, Koprivnica, prosinac 2007., str. 1 - 179

Volumen VII (2008.)

broj 13, Koprivnica, lipanj 2008., str. 1 - 248
 broj 14, Koprivnica, prosinac 2008., str. 1 - 214

Bibliografija priloga

U bibliografiji priloga naveden je popis svih objavljenih priloga u pojedinom broju časopisa, unutar čega su prilozi dalje raspoređeni u dvije glavne skupine, slijedeći logiku rasporeda u samom časopisu: (1) znanstveni i stručni radovi i (2) *Prikazi novih knjiga i časopisa*. Za svaki se članak navodi ime i prezime autora (prezime verzalom), naslov članka na hrvatskom jeziku i broj stranica na kojima se nalazi članak. Ako je članak pisan paralelno na hrvatskom i stranom jeziku, navode se oba naslova jedan za drugim razdvojena kosom crtom (/). Ako je članak pisan samo na stranom jeziku, navodi se njegov naslov samo na stranom jeziku, a ako ima sažetak na hrvatskom jeziku, u zagradi se navodi i naslov članka na hrvatskom jeziku. Gramatičke, pravopisne i druge pogreške nisu ispravljane, osim kada se radi o većima.

Kratice i oznake

izr - izvorni znanstveni rad
pzr - pregledni znanstveni rad
prp - prethodno priopćenje

strč - stručni članak
grada - izvorni dokumenti
ostalo - članci koji ne spadaju ni u jednu kategoriju

Volumen I (2002.), broj 1

- Dragutin FELETAR: »Promjene u prostornom rasporedu naseljenosti Koprivničko-križevačke županije s osobitim osvrtom na razdoblje od 1991. do 2001. godine«, str. 5 - 30 *-izr*
- Darko TIPURIĆ, Goran MARKULIN: »Partnerships, Networks, Alliances - New Strategic Opportunities for Croatian Firms« (»Partnerstva, mreže, savezi - nove strateške prilike za hrvatska poduzeća«), str. 31 - 44 *-pzr*
- Danijela PETRIĆ: »Osobno, promotivno i elektronički posredovano komuniciranje s korisnicima u knjižnici«, str. 45 - 74 *-strč*
- Hrvoje PETRIĆ: »Was Janus Pannonius (1434-1472) Actually Born in Komarnica, Podravina?« (»Je li Janus Pannonius (1434-1472) rodom iz Komarnice u Podravini?«), str. 75 - 82 *-izr*
- Dragutin PAVLIČEVIĆ: »Opće političke i vojničke prilike u Podravini (1527. - 1765.)«, str. 83 - 98 *-izr*
- Dragutin FELETAR, Hrvoje PETRIĆ: »Die Festung Novi Zrin im Europäischen Kontext (1661-1664)« (»Utvrda Novi Zrin u europskom kontekstu (1661. - 1664.)«), str. 99 - 118 *-izr*
- Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ: »Gospodarsko-socijalne prilike u Virju od 1929. do 1941. godine«, str. 119 - 135 *-grada*
- Zvonimir BARTOLIĆ: »Čakovečka knjižnica Nikole Zrinskog«, str. 137 - 162 *-izr*
- Željko KRUSELJ: »Poglavniku odan do smrti - dva neobjavljena svjedočanstva o Miji Bziku«, str. 163 - 179 *-grada*

• *Prikazi novih knjiga i časopisa*

- Dražen POJE: »Branka Penzar, Ivan Penzar, Mirko Orlić: 'Vrijeme i klima hrvatskog Jadrana', Hrvatski zemljopis - Naklada Dr. Feletar, Zagreb 2001.«, str. 181 - 183
- Lučka LORBER: »Igor Kramberger, Primož Premzl: Maribor, Vodnik po mestu in bližji okolici, Umetniški kabinet Primož Premzl, Maribor 2000.«, str. 183 - 184
- Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ: »Hrvoje Petrić: Općina i župa Drnje, Hrvatski zemljopis - Naklada Dr. Feletar, Drnje 2000.«, str. 185 - 187
- Hrvoje PETRIĆ: »Nataša Štefanec: Heretik njegova veličanstva, Povijest o Jurju IV. Zrinskom i njegovu radu, Biblioteka Homines, tempora, loci, barbat, Zagreb 2001.«, str. 187 - 188
- Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ: »Općina Novigrad Podravski - Izabrane teme u povodu 80. obljetnice Novigrada Podravskog, Hrvatski zemljopis - Naklada Dr. Feletar, Novigrad Podravski 2001.«, str. 188 - 192
- Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ: »Hrvoje Petrić, Dragutin Feletar, Petar Feletar: Novi Zrin. Zrinska utvrda na Muri (1661. - 1664.), Hrvatski zemljopis - Naklada Dr. Feletar, Donja Dubrava - Zagreb 2001.«, str. 192 - 194
- Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ: »Dr. Dragutin Feletar, Hrvoje Petrić: Bibliographia Podraviana, Izbor literature o Podravini, Građa za povijest Koprivnice I., Hrvatski zemljopis - Naklada Dr. Feletar, Koprivnica 2001.«, str. 194 - 196
- Krešimir BUŠIĆ: »Dragutin Pavličević: Povijest Hrvatske, Drugo, izmijenjeno i prošireno izdanje, Naklada P. I. P. Pavičić, Zagreb 2000.«, str. 196 - 197
- Krešimir BUŠIĆ: »Zbornik radova sa znanstvenog skupa, Hrvatski ban Josip Šokčević, Zagreb - Vinkovci 16. i 17. prosinca 1996., Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Centar za znanstveni rad u Vinkovcima, Zagreb - Vinkovci, 2000.«, str. 198 - 199
- Dragan DAMJANOVIĆ: »Andrej Žmegač: Bastioni kontinentalne Hrvatske, Institut za povijest umjetnosti - Goldenmarketing, Zagreb 2000.«, str. 199 - 200
- Željko HOLJEVAC: »Panonski ljetopis - Pannonischen Jahrbuch, ur. Robert Hajszan, Pannonischen Institut - Panonski institut, Göttenbach - Pinkovac 2001.«, str. 200 - 202
- Goran VREŠ: »Podravski zbornik 26/27, Muzej grada Koprivnice, Koprivnica 2001.«, str. 202 - 203
- »Zašto smo pokrenuli znanstveni časopis Podravina« / »Why We Started a New Scientific Magazine Podravina«, str. 206 - 208 -ostalo

Volumen I (2002.), broj 2

- Dragutin FELETAR, Martin GLAMUZINA: »Prostorna distribucija zaposlenosti i nezaposlenosti kao pokazatelj diferenciranosti na prostoru Hrvatske«, str. 5 - 42 -izr
- Jaroslav VENCÁLEK: »Czech Koprivnica and Croatian Koprivnica: Phenomenon of a Huge Plant and Genius Loci« (»Česká Koprivnica a Chorvatska Koprivnica: Fenomén Velkého Závodu a Genius Loci«, »Češka Koprivnica i hrvatska Koprivnica - fenomen velikih tvrtki kao izraz lokalnih vrijednosti (genius loci)«), str. 43 - 53 -strč
- Mladen MATICA: »Deagrarizacija u razdoblju tranzicije na području Koprivničko-križevačke županije (1991-2002.) «, str. 54 - 66 -pzs
- Ivan PENZAR, Krinoslav PREMEC: »Meteorološka analiza broja hladnih i mraznih dana u Podravini«, str. 67 - 75 -strč
- Mladen FERENČIĆ, Lidija JAKOVIĆ, Ines HEMETEK-POTROŠKO: »Zaštita okoliša pri proizvodnji prirodnog plina«, str. 76 - 85 -strč
- Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ: »Podravsko svilarstvo do 1868. godine«, str. 86 - 98 -izr

- Hrvoje PETRIĆ: »Vom Handel im Alten Koprivnica (17.-19. Jh.)« (»O staroj koprivničkoj trgovini (od 17. do 19. stoljeća)«), str. 99 - 114 -izr
- Željko HOLJEVAC: »Demografske, društvene i gospodarske prilike u Koprivnici i okolici prema zemaljskom popisu iz 1828. godine«, str. 115 - 127 -izr
- Mirela SLUKAN-ALTIĆ: »Hidroregulacije Drave i njezini utjecaji na transformaciju prirodnog i kulturnog pejsaža Podravine«, str. 128 - 152 -izr
- Igor KULENOVIĆ: »Archeological Excavations at Oružana Site, Koprivnica« / »Arheološka istraživanja na lokalitetu Oružana u Koprivnici«, str. 153 - 164 -strč
- *Prikazi novih knjiga i časopisa*
 - Dragutin FELETAR: »Darko Tipurić, Goran Markulin: Strateški savezi. Suradnjom poduzeća do konkurentske prednosti, Sinergija-nakladništvo d.o.o., Zagreb 2002.«, str. 165 - 167
 - Dragutin FELETAR: »Rudolf Horvat: Povijest grada Virovitice«, Matica hrvatska, Virovitica 2001.«, str. 167 - 168
 - Dragutin FELETAR: »Grupa autora: Pošta sjeverozapadne Hrvatske, Hrvatska pošta i Zavod za znanstveni rad u Varaždinu HAZU, Varaždin 2002.«, str. 168 - 169
 - Dragutin FELETAR: »Ljerka Perči: Polja prošlosti, Rezultati istraživanja 1986. - 1998., Tonimir Varaždinske Toplice i Državni arhiv Varaždin, 2001.«, str. 169 - 171
 - Hrvoje PETRIĆ: »Tomislav Đurić, Dragutin Feletar: Stari gradovi, dvorci i crkve Slavonije, Baranje i zapadnog Srijema (Old Towns, Churches and Castles of Slavonia - Baranja - West Srem Region), Meridijani - Hrvatski zemljopis, Zagreb 2002., 369 str.«, str. 171 - 173
 - Hrvoje PETRIĆ: »Mira Kolar-Dimitrijević: Skrivene biografije nekih Nijemaca i Austrijanaca u Hrvatskoj 19. i 20. stoljeća. Njemačka narodnosna zajednica - Zemaljska udruga podunavskih Švaba u Hrvatskoj Osijek (Volksdeutsche Gemeinschaft - Landsmannschaft der Donauschwaben in Kroatien), Osijek 2001., 330 str.«, str. 174 - 176
 - Hrvoje PETRIĆ: »Zala magye ezer éve (Tisuću godina Zaladske županije), Zala Magye Önkormányzata, Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, urednik: Váendor László, Zalaegerszeg 2001., 378 str.«, str. 176 - 178
 - Hrvoje PETRIĆ: »A magyarok krónikája (Mađarska kronika), urednik Ferenc Glatz, Magyar Könyvklu, Officina Nova, Budimpešta 2000., str. 840.«, str. 178 - 179
 - Hrvoje PETRIĆ: »Pál Engel, Magyarország a középkor végén, (Hungary in the Late Middle Ages, Mađarska u kasnom srednjem vijeku), Térinfo Bt. & MTA Történettudományi Intézet (Institut za povijest Mađarske akademije znanosti, PC-CD-Rom, Budapest (Budimpešta) 2001.«, str. 179 - 180
 - Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ: »Željko Krušelj: U žrvnju državnog terora i ustaškog terorizma. Politička zbivanja u koprivničkoj Podravini od objave šestosiječanske diktature do sloma Kraljevine Jugoslavije. Naklada Hrvatski zemljopis - Dr. Feletar, Koprivnica, 2001., 1-365.«, str. 180 - 181
 - »Vijesti iz uredništva. Razmjena i referiranje Podravine«, str. 182 - 183 -ostalo
 - Jaroslav VENCÁLEK: »Pismo iz Češke: Life of (the New Journal) the Podravina / Život (Nového Časopisu) Podravina / Život (novog časopisa) Podravina«, str. 184 - 186 -ostalo

Volumen II (2003.), broj 3

- Géza PALFFY: »Plemićka obitelj Budor iz Budrovca u razdoblju od 15. do 18. stoljeća«, str. 5 - 75 -izr
- Lučka LORBER: »Prenos znanja in tehnologij kot spodbujevalec regionalnega razvoja«, str. 76 - 89 -izr

- Mirela SLUKAN-ALTIĆ: »Kartografski izvori za povijest Đurđevca od srednjovjekovne utvrde do idealnog grada«, str. 90 - 102 -izr
- Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ: »Urbar pavlinskog samostana u Strezi 1477. godine« / The Urbar (Feudal Law Regulation on Serfdom Duties and Obligations) of the Pauline Convent Streza in 1477«, str. 103 - 123 -izr
- Borislav GRGIN: »Odnos središnje vlasti i grada Koprivnice za vladavine ugarsko-hrvatskog kralja Matijaša Korvina (1458. - 1490.)«, str. 124 - 132 -izr
- Ratko VUČETIĆ: »Prostorni razvoj srednjovjekovnih kraljevskih gradova u Podravini«, str. 133 - 141 -izr
- Hrvoje PETRIĆ: »Prilog poznavanju mobilnosti stanovništva Koprivnice do početka 17. stoljeća«, str. 142 - 172 -izr
- Dragutin FELETAR: »Cehovi i bratovštine u Podravini krajem srednjega i početkom novoga vijeka«, str. 173 - 194 -izr
- Emil ČOKONAJ: »Cijena Koprivničke povelje iz 1356. godine«, str. 195 - 198 -ostalo
- *Prikazi novih knjiga i časopisa*
- Zvonimir BARTOLIĆ: »Ime Sveta Marija - ime kojim se poigravala povijest. A. Lukinović, P. Markač: Župa Sveta Marija, Sveta Marija, 2003.«, str. 199 - 202
- Tatjana TKALČEC: »Tajana Sekelj Ivančan: Early Medieval Pottery in Northen Croatia. Typological and Chronological Pottery Analyses as Indicators of the Settlement of the Territory Between the Rivers Drava and Sava from the 10th to 13th Centuries Ad (Rano srednjovjekovna keramika u sjevernoj Hrvatskoj. Tipološko-kronološka analiza keramike kao naseobinskih pokazatelja u međurječju Drave i Save od 10. do 13. stoljeća), BAR International Series 914, Oxford, 2001., 335 str.«, str. 203 - 204
- Željko HOLJEVAC: »Zbornik uz 70. obljetnicu Dragutina Pavličevića. Ur. Ivan Čizmić, Institut društvenih znanosti »Ivo Pilar«, Zagreb, 2002., 446 str.«, str. 205 - 206
- Silvija PISK: »Kutina, povjesno-kulturni pregled s identitetom današnjice. Matica hrvatska, Kutina, 2003.«, str. 206 - 208
- Ivica ŠUTE: »140 godina željeznice u Zagrebu (1862 - 2002), Zbornik znanstvenog skupa Hrvatske željeznice d.o.o. i Zavoda za arhivistiku, pomoćne povjesne znanosti i filmologiju Hrvatskog državnog arhiva. Suizdavači: Sekcija za ekonomsku i socijalnu povijest Hrvatskog nacionalnog odbora za povijest, Centar za ekonomsku i socijalnu povijest Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, 120 str., Zagreb, 2003.«, str. 209 - 210
- Daniel PATAFTA: »Gradsko komunalno poduzeće Komunalac 1958. - 2003. - pola stoljeća u službi grada Koprivnice, Meridijani, Koprivnica 2003., 147 str.«, str. 210 - 212
- Hrvoje PETRIĆ: »Ivanuš Pergošić, Decretum 1574, hrvatski kajkavski Editio Princeps, za tisak priredio i priloge napisao: Zvonimir Bartolić, Matica hrvatska Čakovec i Zrinski, Čakovec 2003., str. 572.«, str. 212 - 214
- Dragutin FELETAR: »Stvaralački potencijali u funkciji društveno-ekonomskog i kulturnog razvoja sjeverozapadne Hrvatske, zbornik radova međunarodnog znanstvenog simpozija, Zagreb - Varaždin 2002., 564 str.«, str. 214 - 215
- Daniel PATAFTA: »Scientia Podraviana - glasilo Povijesnog društva Koprivnica, br. 16, Koprivnica 2002., 20 str.«, str. 217
- Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ: »Podravski zbornik 2002., 28, Muzej grada Koprivnice, Koprivnica 2002., 1 - 432.«, str. 217 - 219
- Tatjana TKALČEC: »Cris. Časopis Povijesnog društva Križevci, god. IV., br 1/2002., Križevci, 2002., 74 str.«, str. 220 - 221

Volumen II (2003.), broj 4

- Tajana SEKELJ IVANČAN, Tatjana TKALČEC: »Arheološko nalazište Torčec - Cirkviče«, str. 5 - 36 -izr
- Mario ŠLAUS, Mario NOVAK,⁴¹ Siniša KRZNAR: »Paleodemografska i paleopatološka analiza ljudskog osteološkog materijala s nalazišta Torčec - Cirkviče kraj Koprivnice«, str. 37 - 48 -izr
- Damir DORAČIĆ: »Konzervatorsko-restauratorski zahvati na arheološkim predmetima s lokaliteta Torčec - Cirkviče, uključujući nedestruktivna ispitivanja na pojedinim predmetima«, str. 49 - 55 -strč
- Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ: »Stjepan Radić i Kunovečka buna 1903. godine«, str. 57 - 74 -izr
- Ranko PAVLEŠ: »Osobine popisa župa, naselja i posjeda u Podravini do kraja XVI. stoljeća«, str. 75 - 99 -izr
- Dragutin FELETAR: »Banica Katarina i sjevernohrvatski krug Zrinskih«, str. 101 - 120 -pzs
- Mirela SLUKAN ALTIĆ: »Podravsko srednjovjekovlje u zrcalu kartografskih izvora«, str. 121 - 132 -izr
- Ivan CRKVENČIĆ, Mladen CRKVENČIĆ: »Prekodravlje - Repaš: razvoj naseljenosti i stanovništva«, str. 133 - 149 -strč
- Hrvoje PETRIĆ: »Studenti na zapadnim sveučilištima kao pokazatelj mobilnosti stanovništva zapadnog dijela srednjovjekovne Slavonije (Na primjeru koprivničke Podravine do kraja 16. stoljeća)« / »Students at Medieval Western Universities as Indicator of Population Mobility in Western Part of Medieval Slavonia (Showcase Example of Koprivnica's Podravina until the End of the 16th Century)«, str. 151 - 199 -izr
- *Prikazi novih knjiga i časopisa*
 - Hrvoje PETRIĆ: »Norbert Weiss, Das Städtewesen der Ehemaligen unter Steiermark im Mittelalter, Vergleichende Analyse von Quellen zur Rechts-, Wirtschafts- und Sozialgeschichte, Historischen Landeskommision für Steiermark, Graz 2002., 332 str.«, str. 201 - 202
 - Hrvoje PETRIĆ: »Bojan Cvelfar, Knjiga gostov zdravilišča Rogaška Slatina 1823. - 1850., Zgodovinski arhiv celje, Celje 2003., 502 str.«, str. 202 - 203
 - Hrvoje PETRIĆ: »Suzana Leček, Seljačka obitelj u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1918. - 1941., Srednja Europa i Hrvatski institut za povijest - Podružnica za povijest Slavonije i Baranje u Slavonskom Brodu, Zagreb 2003., 536 str.«, str. 203 - 204
 - Hrvoje PETRIĆ: »Ranko Pavleš, Koprivničko i đurđevačko vlastelinstvo, Koprivnica 2001., vlastita naklada, Koprivnica 2001., 299 str.«, str. 204 - 209
 - Daniel PATAFTA: »Dr. med. Milivoj Kovačić, 'Stjepan Pavunić-Virovec, vrbovečki i koprivnički župnik', Hrvatski zemljopis - Naklada Dr. Feletar, Koprivnica 2001., 112 str.«, str. 209 - 212
 - Daniel PATAFTA: »Spomenica o pedesetoj obljetnici Hrvatskog liječničkog zbora Podružnice Koprivnica, 1953. - 2003., Hrvatski liječnički zbor Podružnica Koprivnica, Koprivnica 2003., 194 str.«, str. 212 - 213
 - Ivan PEKLIĆ: »Zdenko Balog, Križevačko-kalnička regija u srednjem vijeku, Matica hrvatska Križevci, Križevci 2003.«, str. 213 - 215
 - Dragutin FELETAR: »Dr. Mirela Slukan Altic: Povijesni atlas gradova - Bjelovar, Državni arhiv Bjelovar i Hrvatski državni arhiv, Zagreb 2003., 214 str.«, str. 215 - 217

⁴¹ U časopisu kao prezime pogrešno piše »Tkalcec«.

- Ivan PEKLIĆ: »Međunarodni znanstveni skup 'Etnokonfesionalne promjene na području Križevačke županije i Varaždinskoga generalata u ranom novom vijeku (oko 1450. - 1800.)', Zavod za hrvatsku povijest Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu i Povjesno društvo Križevci, Križevci od 26. do 28. lipnja 2002.«, str. 217 - 218
- Hrvoje PETRIĆ: »Znanstveni skup 'Koprivnica i Podravina u srednjem vijeku (do kraja 16. stoljeća)', Povjesno društvo Koprivnica, Centar za ekonomsku i socijalnu povijest Zavoda za hrvatsku povijest Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu te Hrvatski nacionalni odbor za povijesne znanosti, odnosno njegova Sekcija za ekonomsku i socijalnu povijest, Koprivnica 16. studenoga 2002.«, str. 219 - 220
- Tatjana TKALČEC: »Prikaz arheoloških istraživanja na području koprivničke i đurđevačke Podravine u posljednjih osam godina (1996. - 2003.)«, str. 221 - 227

Volumen III (2004.), broj 5

- Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ: »Hrvatski radiša i Podravina od 1903. do 1945. godine«, str. 5 - 28 -izr
- Andrej HOZJAN: »Potovati v Prekmurje, potovati iz Prekmurja od 16. do 18. stoletja«, str. 29 - 43 -izr
- Géza PÁLFFY: »O povijesti nastanka zemljovida hrvatsko-slavonskih i ugarskih krajiških utvrdica Nicola Angelinija«, str. 45 - 51 -pzs
- Dragutin FELETAR, Hrvoje PETRIĆ: »O ludbreškoj Podravini sredinom 18. stoljeća«, str. 53 - 69 -pzs
- Ivan PEKLIĆ: »Život i djelo križevačkog biskupa Julija Drohobeczkog«, str. 71 - 88 -pzs
- Franc KUZMIČ: »Cerkvena uprava Zagrebške škofije v Prekmurju in njen vpliv na Prekmurje«, str. 89 - 97 -strč
- Mladen MATICA: »Virtualno poslovanje u Podravini«, str. 99 - 106 -strč
- Boris GOLEC: »Etnične in jezikovne razmere v mestih in trgih štajerskega Podravja in Pomurja v stoletjih pred 1800«, str. 107 - 121 -izr
- Hrvoje PETRIĆ: »O podravskoj historiografiji«, str. 123 - 142 -strč
- *Prikazi novih knjiga i časopisa*
 - Daniel PATAFTA: »Zbornik Mire Kolar-Dimitrijević, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za povijest, Zagreb 2003., str. 571.«, str. 143 - 148
 - Branko VUJASINOVIĆ: »Mirela Slukan Altić, Povjesna kartografija - kartografski izvori u povijesnim znanostima, Meridijani, Zagreb 2003., 496 stranica«, str. 148 - 150
 - Hrvoje PETRIĆ: »Anna Fundárkova - Géza Pálffy (ed.), Pálffiovci v Novoveku, Vzostup Významného Uhorsého Šlachtického Rodu, Zborník z Vedeckej Konferencie Bratislava 20. Mája 2003, Bratislava-Budapest 2003., str. 151«, str. 151
 - Daniel PATAFTA: »Scientia Podraviana - glasilo Povijesnog društva Koprivnica, Povjesno društvo Koprivnica, br. 17./XV., Koprivnica 2003., str. 36«, str. 151 - 153
 - Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ: »Podravski zbornik 2003., br. 29, Muzej grada Koprivnice, Koprivnica 2003., str. 1 - 327«, str. 154 - 156
 - Ivan PEKLIĆ: »Cris. Vol. V. Br 1«, str. 157

Volumen III (2004.), broj 6

- Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ: »Radićevo podravski pomagači na putu traženja pomoći u Evropi 1923. godine«, str. 5 - 15 -pzs
- Marc Stefan PETERS: »Varaždinska vojna krajina - poseban razvoj jedne makroregije u Podravini«, str. 16 - 21 -strč

- Ljiljana DOBROVŠAK: »Židovi i njihov utjecaj na transformaciju naselja podravskog višegraničja krajem 19. i početkom 20. stoljeća«, str. 22 - 43 -izr
- Lovorka ČORALIĆ: »Tragom jednog Koprivničanca u Mlecima (XV. st.)«, str. 44 - 48 -prp
- Metka FUJS: »Prekmurje - podoba prostora«, str. 49 - 62 -pzs
- Hrvoje PETRIĆ: »Environmental Micro-History of a Multiple Borderland: Podravina's Torčec in the Second Half of the 18th Century« (»Odnos čovjeka i okoliša na višegraničju: torčanska Podravina tijekom druge polovice 18. stoljeća«), str. 63 - 70 -izr
- Tajana SEKELJ IVANČAN, Tatjana TKALČEC: »Arheološko nalazište Torčec - Gradić«, str. 71 - 106 -izr
- Renata ŠOŠTARIĆ: »Arheobotanička analiza uzoraka s lokaliteta Torčec - Gradić«, str. 107 - 115 -strč
- Snježana KUŽIR, Tajana TRBOJEVIĆ VUKIČEVIĆ: »Životinjski nalazi s arheološkog lokaliteta Torčec - Gradić«, str. 116 - 121 -strč
- Snježana KUŽIR, Tajana TRBOJEVIĆ VUKIČEVIĆ: »Analize lesa in oglja s srednjeveške naselbine Torčec - Gradić pri Koprivnici«, str. 122 - 127 -strč
- *Prikazi novih knjiga i časopisa*
 - Ivan PEKLIĆ: »Franjo Husinec, Fran Gundrum Oriovčanin: Gradski fizik u Križevcima, Matica hrvatska Križevci, Križevci 2002., 402 str.«, str. 128
 - Ivan PEKLIĆ: »Kalničko Prigorje - kulturno-povijesna i prirodna baština, znanstveno-stručni skup, Kalnik, 8. listopada 2004., 220 str.«, str. 128 - 129
 - Hrvoje PETRIĆ: »Mirela Slukan Altić, Povijesni atlas gradova, II. svezak - Sisak, Državni arhiv Sisak - Hrvatski državni arhiv, Sisak 2004., 241 str.«, str. 129 - 130
 - Hrvoje PETRIĆ: »Drago Roksandić, Etnos, konfesija, tolerancija, SKD Prosvjeta, Zagreb 2004., 480 str.«, str. 130 - 132
 - Hrvoje PETRIĆ: »Basiswissen Schule - Geschichte, (ur. Hans-Joachim Gutjahr), Dudenverlag, Mannheim-Leipzig-Wien-Zürich 2003., 464 str.«, str. 132 - 133
 - Daniel PATAFTA: »Povijesni prilozi - Historical Contributions, Hrvatski institut za povijest, Zagreb (pričaz deset najnovijih brojeva)«, str. 133 - 145
 - Hrvoje PETRIĆ: »Međunarodni znanstveni skup 'Ekohistorija podravskog višegraničja', Povijesno društvo Koprivnica i međunarodni istraživački projekt 'Triplex Confinium - Hrvatska višegraničja u euromediterskom kontekstu', suprojekt 'Podravsko višegraničje' Zavoda za hrvatsku povijest Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Koprivnica, od 13. do 15. studenoga 2003.«, str. 145 - 147
 - Kristijan SKOČIBUŠIĆ: »Tomislav Đurić, Zašto su šutjela lepoglavska zvona, Meridijani, Samobor, 2004., 208 str.«, str. 147 - 149

Volumen IV (2005.), broj 7

- Mirela SLUKAN ALTIĆ: »Teritorijalni razvoj i razgraničenja Varaždinskog generalata (1630. - 1771)«, str. 7 - 31 -izr
- Metoda KEMPERL: »Jožef Hoffer - arhitekt brez meja«, str. 33 - 45 -izr
- Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ: »Stjepan Radić i Podravina u vrijeme oblasnih samouprava od 1927. do 1928.«, str. 47 - 80 -izr
- Zlatko MATIJEVIĆ: »Koprivnički župnik Stjepan Zagorac i reformni pokret nižega rimokatoličkog klera u Hrvatskoj (1920.)«, str. 81 - 90 -izr
- Ivica MIŠKULIN: »Općinski i parlamentarni izbori u koprivničkom kotaru 1920. godine«, str. 91 - 105 -izr
- Danijel VOJAK: »Romi u Podravini (1880. - 1941.)«, str. 107 - 124 -izr

- Davor ILIČIĆ: »Primjena interneta i IT-a u društveno-humanističkim znanostima (na primjeru Podravina.net)«, str. 125 - 130 -strč
- Ivan PEKLIĆ: »Ljubomir Maštrović (1893. - 1962.)«, str. 131 - 153 -pzs
- Vladimir ŠADEK: »Bibliobusna služba Koprivničko-križevačke županije«, str. 155 - 174 -pzs
- Hrvoje PETRIĆ: »A Man and His Environment, on the Border Between Habsburg and Ottoman Empires« (»Čovjek i okoliš na granici Habsburškog i Osmanskog imperijalnog sustava«), str. 175 - 189 -izr
- *Prikazi novih knjiga i časopisa*
 - Jakša RAGUŽ: »Ekonomski i ekohistorija. Časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša, urednici: Mira Kolar-Dimitrijević i Hrvoje Petrić, Društvo za hrvatsku ekonomsku i ekohistoriju, Izdavačka kuća Meridijani, Međunarodni istraživački projekt 'Triplex Confinium' i Sekcija za gospodarsku povijest Hrvatskog nacionalnog odbora za povijesne znanosti, Zagreb 2005., 210 str.«, str. 191 - 193
 - Danijel VOJAK: »Scientia Podraviana: glasilo Povijesnog društva Koprivnica, Povijesno društvo Koprivnica, br. 18/XVI, Koprivnica 2004., 32 str.«, str. 193 - 194
 - Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ: »Podravski zbornik 2004., br. 30, Muzej grada Koprivnice, Koprivnica 2004., 447 str.«, str. 195 - 199
 - Ivan PEKLIĆ: »Cris, časopis Povijesnog društva Križevci, vol. 6, br. 1, Križevci 2004., 135 str.«, str. 199 - 200
 - Daniel PATAFTA: »Mira Kolar-Dimitrijević, 'Ferdo Rusan 1810. - 1879. Od vojnika do ilirskog i pučkog pjesnika te nositelja prosvjetiteljskog i gospodarskog života Podravine', Izdavačka kuća Meridijani, Samobor 2004., 303 str.«, str. 200 - 203
 - Zdenko BALOG: »Gornji Kneginac: povijesno-zemljopisna monografija, Gornji Kneginac - Samobor, 251 str.«, str. 203 - 204
 - Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ: »Ivan Peklić, Hrvatska seljačka stranka u križevačkom kraju (1904. - 2004.), Križevci 2004., 174 str.«, str. 204 - 207
 - Danijel VOJAK: »Samobor: u povodu 762. obljetnice grada Samobora, Samobor, 2004. (pretisak iz 1942.), Meridijani, 312 str.«, str. 207 - 209
 - Hrvoje PETRIĆ: »Znanstveni skup 'Braća Radić i razvitak seljačkog pokreta u Podravini', Povijesno društvo Koprivnica, Koprivnica, 13. studenoga 2004.«, str. 209 - 210
 - Hrvoje PETRIĆ: »Društvo za hrvatsku ekonomsku povijest i ekohistoriju«, str. 210

Volumen IV (2005.), broj 8

- Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Hrvoje PETRIĆ: »Podravsko višegraničje - pristupi, ciljevi i metode istraživanja« / »Multiple Borderlands of Podravina Region - Different Approach, Objects and Methods of Research«, str. 7 - 31 -pzs
- Daniel PATAFTA: »Protoreformacija u sjeverozapadnoj Hrvatskoj«, str. 33 - 46 -pzs
- Nataša KOLAR: »Vojska na Ptuju od 16. stoljeća do 1918.«, str. 47 - 58 -pzs
- Vladimir ŠADEK: »Prilozi za povijest Kotara Đurđevac u vrijeme šestosiječanske diktature (od 1929. do 1934.)«, str. 59 - 81 -pzs
- Anna Maria GRÜNFELDER: »Nepoznati aspekti nacionalsocijalizma: prinudni i robovski radnici i radnice iz podravskog prostora«, str. 83 - 105 -izr
- Lučka LORBER: »Regionalni razvojni problemi Podravja«, str. 107 - 120 -izr
- Zdenka DUKAT, Ivan MIRNIK: »Nacrt numizmatičke topografije Podravine«, str. 121 - 146 -izr
- Hrvoje PETRIĆ: »O katoličkoj obnovi i obrazovanju na prostorima Senjske, Modruške i Zagrebačke biskupije u 17. stoljeću«, str. 147 - 166 -izr

- Dragutin FELETAR: »Razlike u razvijenosti regija u Hrvatskoj - s posebnim osvrtom na Koprivničko-križevačku županiju«, str. 167 - 178 -strč
- *Prikazi novih knjiga i časopisa*
 - Daniel VOJAK: »Prikaz pisanja časopisa Tkalčić (godišnjaka Društva za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije) o Podravini (1997. - 2004.)«, str. 179 - 182
 - Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ: »Život uz Dravu nekad i danas. Katalog izložbe u Gradskom muzeju u Varaždinu 19. studenoga 2004. - 28. veljače 2005. (ur. Antica Bregović), Varaždin, 2004., str. 1 - 106.«, str. 182 - 183
 - Dragan DAMJANOVIĆ: »'Židovi u Koprivnici', katalog izložbe, Muzej grada Koprivnice, Koprivnica 2005.«, str. 184 - 185
 - Branko ČIČKO: »Hrvatsko Zagorje, časopis za kulturu Krapinsko-zagorske županije, Kajkaviana, Donja Stubica«, str. 185 - 189
 - Ivica ZVONAR: »Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, vol. 22, Zagreb, 2004., 315 str.«, str. 189 - 191
 - Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ: »Dr. Mirela Slukan Altić, Povijesni atlas gradova, III. svezak, Koprivnica, Institut društvenih znanosti 'Ivo Pilar' - Muzej grada Koprivnice«, str. 191 - 194
 - Hrvoje PETRIĆ: »Petar Feletar, Istočno Međimurje. Historijsko-geografski razvoj općina Sveti Marija, Donji Vidovec, Kotoriba i Donja Dubrava, Meridijani, Bibliotheca Geographia Croatica, knjiga 26, Samobor 2005., 130 str.«, str. 194 - 195
 - Hrvoje PETRIĆ: »Boris Golec, Ormož v stoletjih mestne avtonomije. Posesna, demografska, gospodarska, socialna, etnična in jezikoslovna podoba mesta ob Dravi 1331-1849, Založba ZRC SAZU i Mestni arhiv Ptuj, Ljubljana 2005., str. 187.«, str. 196 - 197
 - Hrvoje PETRIĆ: »Sašo Radanović, Podravje, Založba Kapital, Maribor 2004., 261 str.«, str. 197 - 198
 - Dragutin FELETAR: »Hrvoje Petrić: Koprivnica u 17. stoljeću, okoliš, demografske, društvene i gospodarske promjene u pograničnom gradu, Izdavačka kuća Meridijani, Samobor 2005., 346 str.«, str. 198 - 199

Volumen V (2006.), broj 9

- Hrvoje PETRIĆ: »Diplomatic Importance and Characteristics of a Royal Charter te King Kudovicus I. Anjou Issued to the Town of Koprivnica Granting the Privileges of a Free Royal Brought« / »Prilog poznavanju diplomatskih značajki isprave kojom je kralj Ludovik I. Anžuvinac Koprivnici 4. studenog 1356. podijelio povlastice slobodnog i kraljevskog grada«, str. 5 - 18 -pzs
- Mirela SLUKAN ALTIĆ: »Počeci prostornog planiranja u gradu Koprivnici«, str. 19 - 31 -izr
- Mira KOLAR: »Književnik Mihovil Pavlek Miškina i politika«, str. 32 - 48 -izr
- Suzana LEČEK: »Djelovanje Seljačke sloge u Podravini (1925. - 1941.)«, str. 49 - 85 -izr
- Zdravko DIZDAR: »Odnos ustaša prema HSS-u na koprivničkom području i u ustaškom logoru Danica kraj Koprivnice (1941./42.)«, str. 86 - 118 -izr
- Ivica ZVONAR: »Osvrti u tisku povodom smrti mons. dr. Frana Barca«, str. 119 - 130 -izr
- Primož PAVLIN: »Poznobronastodobni jezičastoročajni srp iz Velikega Bukovca« / »Late Bronze Age Sickle from Veliki Bukovec«, str. 131 - 135 -izr
- Zoltán HAJDÚ: »Pécs, a Historically Changing Multicultural City« (»Pečuh, povijesne promjene multikulturalnog grada«), str. 136 - 142 -izr
- *Prikazi novih knjiga i časopisa*

- Dragutin FELETAR: »Josip Roglić: Sabrana djela, I. - V., Zagreb - Split - Zadar 2004. - 2005.«, str. 143
- Branka GRBAVAC: »Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, vol. 23, Zagreb 2005., 354 str.«, str. 144 - 146
- Petar FELETAR: »Akademik Josip Roglić i njegovo djelo, Split - Zadar - Zagreb 2006., 568 str.«, str. 146 - 147
- Denis DETLING: »Godišnjak Ogranka Matice hrvatske Beli Manastir, svezak 2., Beli Manastir 2005.«, str. 147 - 148
- Hrvoje PETRIĆ: »Aleksander Žižek, Našim zvestim, ljubim celjskim meščanom (Karel VI. potrdi celjske mestne slobošćine), Zgodovinsko društvo Celje, Celje 2004., 208 str.«, str. 148 - 149
- Goran HUTINEC: »Vladimir Kalšan, Pribislavec 1367. - 2005., Pribislavec 2005., 181 str.«, str. 149 - 150
- Goran HUTINEC: »Vladimir Kalšan, Općina Donji Kraljevec, Donji Kraljevec 2005., 329 str.«, str. 150 - 151
- Hrvoje PETRIĆ: »Mesto v objemu voda, poplave v Celju v 20. stoletju, ur. Bojana Aristovnik, Zgodovinski arhiv Celje, Celje 2005., 103 str.«, str. 151
- Mirela SLUKAN ALTIĆ: »Izvori života: naseljavanje svetoivanjskog kraja od neolitika do danas / Antun Toni Šramek. Izdanje Općine Sv. Ivan Žabno 2005., 224 str., sa slikama u boji«, str. 152
- Hrvoje PETRIĆ: »Dragutin Feletar i suradnici, Distribucijsko područje Elektra Koprivnica - razvoj elektrifikacije Podravine, u povodu 80. obljetnice koprivničke munjare, HEP i Meridijani, Koprivnica 2005., 157 str.«, str. 153
- Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ: »Podravski zbornik 2005., br. 31, Muzej grada Koprivnice, Koprivnica 2005., 445 str.«, str. 153 - 156
- Ivan PEKLIĆ: »Cris, časopis Povijesnog društva Križevci, vol VII., br. 1, Križevci 2005., 186 str.«, str. 157 - 158
- Dragutin FELETAR: »Jaroslav Vencalek: Moravskoslezsky kraj - Genius Loci, Ostrava 2005., 288 str.«, str. 158
- Hrvoje PETRIĆ: »Međunarodni znanstveni skup 'Hrvatska 1755. - Društvene i gospodarske promjene između legalnih praksi i nasilja', Veliki Raven i Koprivnica, 16. i 17. prosinca 2005.«, str. 159 - 160
- »In memoriam. Dr. sc. Antun Mijatović (1939. - 2005.)«, str. 161 - 162 -ostalo

Volumen V (2006.), broj 10

- Dragutin FELETAR, Hrvoje PETRIĆ: »Uz deseti broj časopis Podravina - okupljanje znanstvenika - primarni uspjeh«, str. 5 -ostalo
- Hrvoje PETRIĆ: »Privilegije slobodnog i kraljevskog grada Koprivnice pisane kajkavštinom 13. studenoga 1669. godine«, str. 7 - 14 -grada
- Igor ŽIBERINA: »Vpliv reliefnih in topoklimatskih značilnosti na rabo tal na območju Zahodnih Haloz«, str. 15 - 27 -izr
- Gábor HAUSNER, Lajos NÉGYESI, Ferenc PAPP: »'Tor' usred vinograda na brijegu. Pokušaj određivanja lokacije Novog Zrina«, str. 28 - 49 -izr
- Anna Maria GRÜNFELDER: »Drava - izvor sukoba u prošlosti - meta europske suradnje u sadašnjosti i budućnosti«, str. 50 - 73 -izr

- Franc KUZMIČ: »Prekmurski protestanti v 18. stoletju in njihva izselitev v artikularne kraje na Madžarskem«, str. 74 - 79 -strč
- Katarina HORVAT-LEVAJ: »Prilog istraživanju barokne sakralne arhitekture Podravine - župna crkva sv. Martina u Martijancu«, str. 80 - 99 -izr
- Jelena BALOG: »Doprinos u proučavanju povijesti i važnosti Visoke gospodarske škole u Križevcima«, str. 100 - 111 -strč
- Vladimir ŠADEK: »Politička situacija i izbori u Općini Molve od 1871. do 1914. godine«, str. 112 - 129 -strč
- Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ: »Briga Podravine za djecu ugroženu u Prvom svjetskom ratu«, str. 130 - 157 -izr
- Hrvoje PETRIĆ: »Prof. dr. sc. Dragutin Feletar - uz 65-tu obljetnicu (1941. - 2006.)«, str. 158 - 163 -ostalo
- Boris MAĐERIĆ: »Švicarski studenti na terenskoj nastavi u Podravini (bilješke s međunarodne Ljetne škole u Koprivnici)«, str. 164 - 166 -ostalo
- *Prikazi novih knjiga i časopisa*
 - Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ: »Hrvoje Petrić, Koprivnica u 17. stoljeću. Okoliš, demografske, društvene i gospodarske promjene u pograničnom gradu. Izdavačka kuća Meridijani, Samobor, 2005., 346 str.«, str. 167 - 169
 - Ivan PEKLIĆ: »Povijest u nastavi, IV/2006., br. 1 (7), Društvo za hrvatsku povjesnicu i Srednja Europa, Zagreb, proljeće, 2006., 140 str.«, str. 169 - 170
 - Dragutin FELETAR: »Zapisnici poglavarstva grada Koprivnice iz 17. stoljeća, priredila Karman Levanić, Građa za povijest Koprivnice, knjiga 3, Izdavačka kuća Meridijani, 2006., 214 str.«, str. 170 - 172
 - Dragutin FELETAR: »725 godina franjevaca u Virovitici, zbornik radova međunarodnog simpozija, HAZU, Zagreb - Osijek 2006., str. 300«, str. 172 - 174
 - Dragutin FELETAR: »Kajkaviana - Alia, ogledi o kajkavskim i drugim hrvatskim govorima, autor dr. sc. Mijo Lončarić, Zrinski Čakovec i Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje Zagreb, 2005., 555 str.«, str. 174 - 175
 - Goran ČIČIN-MAŠANSKER: »Koprivnica - uzbudljiva vremenska pozornica, Meridijani, Samobor, 2005., 220 str.«, str. 176
 - Dragutin FELETAR: »Gradičanski Hrvati u Mađarskoj i Hrvati u Slovačkoj, autori dr. Tomislav Jelić i dr. Željko Holjevac, Croatica KHT., Budimpešta 2006., 298 str.«, str. 176 - 177
 - Jelena BALOG: »Časopis za suvremenu povijest 1/38/2006.«, str. 178 - 180
 - Maja BLAŽEK: »Scientia Podraviana - glasilo Povijesnog društva Koprivnica, Povijesno društvo Koprivnica, br. 19/XVII, Koprivnica, prosinac 2005., 40 str.«, str. 180 - 183
 - Maja PASARIĆ: »Ivanečka škrinjica, Ivanečki klub kolezionara, broj 1, Ivanec 2005., 64 str.«, str. 183 - 184

Volumen VI (2007.), broj 11

- Mladen MATICA: »Suvremeni promet - uvjet razvoja Koprivnice«, str. 7 - 27 -pzr
- Dražen ŽIVIĆ, Ivana ŽEBEC: »Sastavnice demografske bilance u gradu Koprivnici tijekom druge polovice 20. stoljeća«, str. 28 - 46 -izr
- Hrvoje PETRIĆ: »O nekim aspektima odnosa gospodarstva, ljudi i okoliša u sjevernom dijelu Križevačke županije i Varaždinskog generalata (Podravini) tijekom 17. stoljeća«, str. 47 - 87 -izr
- Ranko PAVLEŠ: »Razlozi i uvjeti nastanka Koprivnice i njeno mjesto među srednjovjekovnim urbanim naseljima«, str. 88 - 106 -izr

- Ivančica JEŽ: »Prilog poznavanju razvoja političkog djelovanja Hrvatske pučke seljačke stranke u ludbreškoj Podravini (1904. - 1914.)«, str. 107 - 137 -izr
- Mira KOLAR: »Grad Koprivnica i njegovi ljudi u vrijeme velike svjetske gospodarske krize«, str. 138 - 156 -izr
- Sašo RADANOVIĆ: »Zakupniki in lastniki mariborske mestnega gradu od leta 1483 do 2006«, str. 157 - 166 -izr
- Jože CURK: »Nekaj novih vidikov o gradbenem razvoju mariborske mestnega gradu«, str. 167 - 186 -izr
- Vladimir REIDER: »Početak rada Više pučke škole u Virovitici s posebnim osvrtom na izgradnju nove školske zgrade«, str. 187 - 197 -strč
- Željko KARAULA: »'Zahtijevanja naroda' obćine belovarske pisane 31. svibnja 1848. godine«, str. 198 - 204 -grada
- Hrvoje PETRIĆ: »Ugovor između čakovečkog vlastelinstva i sela Donja Dubrava iz 1771. godine«, str. 208 - 217 -grada
- *Prikazi novih knjiga i časopisa*
 - Szabolcs VARGA: »Antal Molnár, A Katolikus Egyház a Hódolt Dunántúlon [The Catholic Church in Transdanubia under Ottoman Rule] Metem Books 44. Bzdapest, 2003. (213 Pages)«, str. 218 - 223
 - Silvija PISK: »Neven Budak, Ivica Šute, Davor Iličić: Hrvatska historiografija i simpozij Mogersdorf 1972. - 2004., FF Press, Zagreb, 2005.«, str. 223
 - Silvija PISK: »Mogersdorf. 32. Internationales Kulturhistorisches Symposium. 32. International Historico - Cultural Symposium. Koprivnica 2002. FF Press, Zagreb, 2006.«, str. 224 - 225
 - Sanja VULIĆ: »Panonski četverojezičnjak. Panonski ljetopis / Pannonisches Jahrbuch / Pannon Évkönyv / Panonski ljetopis, ur. Robert Hajszan, Panonski institut, Pinkovac / Güttenbach, 2006.«, str. 225 - 229
 - Ivan PEKLIĆ: »Milivoj Kovačić: Apatovačko vrelo, Zagreb 2006., 156 str.«, str. 229.
 - Maja BLAŽEK: »Scientia Podraviana - glasilo Povijesnog društva Koprivnica, br. 20, Koprivnica 2006., 40 str.«, str. 230 - 232
 - Peter DOMINKOVITS: »Pečuška biskupija u 17-18. stoljeću. Autori: Fedele Tamás - Varga Szabolcs. Pečuh 2005. 290 pag. (Series Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis 1.)«, str. 232 - 237
 - Helena HEĆIMOVIĆ: »Lokalna agenda 21 u Hrvatskoj, izazovi održivog razvoja u lokalnim zajednicama, Regionalni centar zaštite okoliša za srednju i istočnu Europu, Ured u Hrvatskoj, 2006.«, str. 237 - 239
 - Tomislav KRZNAR: »Milan Žegarac Peharnik. Kuharica bake Ivke. Samoborska gradanska kuhinja s početka XX. stoljeća. Gradska knjižnica Samobor - Meridijani, Samobor, 2006.«, str. 239 - 240
 - Maja BLAŽEK: »Renesansni festival u Koprivnici, 9. - 11. rujna 2006.«, str. 241
 - Hrvoje PETRIĆ: »Znanstveni skup 'Koprivnica - okoliš, ljudi i grad u dugom trajanju', u povodu 650 godina Koprivnice, Koprivnica, 2. prosinca 2006.«, str. 242

Volumen VI (2007.), broj 12

- »Teme: Žene u povijesti Podravine, Pograničje Hrvatske i Mađarske«
- Mira KOLAR: »Podravka Mara Matočec, prva seljačka književnica i političarka u hrvatskom seljačkom pokretu (1918. - 1940.)«, str. 5 - 25 -izr
 - Ranko PAVLEŠ: »Žene u srednjovjekovnoj Podravini«, str. 26 - 35 -izr
 - Ivan PEKLIĆ: »O prosvjetnim djelatnicama iz Podravine (1890. do 1950.)«, str. 36 - 45 -strč

- Sanja ŠVARC JANJANIN: »Udio nekolicine liječnica u novijoj povijesti koprivničke medicine«, str. 46 - 53 -strč
- Krešimir ŠVARC, Sanja ŠVARC JANJANIN: »Osvrt na razvoj sestrinstva u Koprivnici«, str. 54 - 57 -strč
- Dijana SABOLOVIĆ-KRAJINA: »Književnica Božena Loborec: prilog za biografiju«, str. 58 - 73 -izr
- Josip NAKIĆ ALFIREVIĆ: »Zlata Bartl. Putokaz prema izvrsnosti«, str. 74 - 81 -strč
- Božica ANIĆ, Vesna PERŠIĆ KOVAC: »Prilog poznavanju ženskih društava u Koprivnici od 1878. do 1943. godine«, str. 82 - 106 -izr
- Maja BLAŽEK: »Donosi li Drugi svjetski rat emancipaciju žena u koprivničku Podravinu? Pri-kaz ženskih aktivnosti i političke propagande u koprivničkim novinama i literaturi«, str. 107 - 116 -strč
- Szabolcs VARGA: »Connections Between Slavonia and Southern Transdanubia in the First Part of the 16th Century« (»Veze između Slavonije i južne Ugarske u prvoj polovici 16. stoljeća«), str. 117 - 135 -izr
- Hrvoje PETRIĆ, Ivan OBADIĆ: »Drava River Flooding in Varaždin and Koprivnica parts of Podravina (Drava River Region - Between Croatia nad Hungary) in the Period 17th - 19th Century« (»O poplavama rijeke Drave u varaždinskoj i koprivničkoj Podravini od 17. do 19. stoljeća«), str. 136 - 147 -izr
- Petar FELETAR: »Procesi depopulacije sjeverne Hrvatske između 1948. i 2001. god.« / »Depo-pulation Processes in Nothern Croatia from 1948 to 2001«, str. 148 - 158 -pzs
- *Pričazi novih knjiga i časopisa*
 - Silvije JERČINOVIĆ: »Zsuzsana Bacsi, Ernö Kovács: Razvojne karakteristike prekograničnih regija, Mikroregionalna, multifunkcionalna i razvojna asocijacija Keszthely - Hévíz - Zapad-nobalatonska radionica za društveno-znanstvena istraživanja, Keszthely, 2007., 204 str.«, str. 159 - 160
 - Goran HUTINEC: »Vladimir Kalšan, Međimurska povijest, Čakovec, 2006., 500 str.«, str. 160 - 162
 - Hrvoje PETRIĆ: »Hrvatski sjever. Književnost - kultura - znanost, Matica hrvatska Čakovec, ur. Zvonimir Bartolić, br. 1 - 4, tečaj XI, Čakovec, 2006., str. 180.«, str. 162 - 163
 - Mladen MATICA: »Podravski zbornik 2006., broj 32, Muzej grada Koprivnice, Koprivnica, 2006., 391 str.«, str. 163 - 165
 - Željko KARAULA: »Josip Matota, Šufflayevo shvaćanje uloge povijesti u narodnoj svijesti Hrvata, Matica hrvatska, Ogranak Bjelovar, Bjelovar, 2006., 147 str.«, str. 165 - 167
 - Tomislav KRZNAR: »Ekonomika i ekohistorija. Časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša, br. 2, vol. II, listopad 2006., str. 1 - 186.«, str. 167 - 171
 - Ivan PEKLIĆ: »Cris - časopis Povijesnog društva Križevci, broj 8, Križevci, 2006.«, str. 171 - 172
 - Tomislav KRZNAR: »Milan Žegarac Peharnik (ur.), Zbornik Ogranka Matice hrvatske Samo-bor, Matica hrvatska, Samobor, 2006.«, str. 173 - 175
 - Mario KOLAR: »Znanstveni skup o Franu Galoviću«, str. 175 - 176
 - Mario KOLAR: »'Mons. dr. Juraj Magjerec - život i djelo', znanstveno-stručni skup u povodu 50. obljetnice smrti«, str. 177

Volumen VII (2008.), broj 13

- Marina ŠIMEK: »Arheološka istraživanja varaždinske utvrde i projekt Bastion«, str. 5 - 21 -izr
- Katarina ČUFAR, Marina ŠIMEK: »Dendrochronological Investigation of Wood from Varaždin Old Castle« (»Dendrokronološka istraživanja drva iz Starog grada u Varaždinu«), str. 22 - 29 -izr
- Katarina ČUFAR, Tajana SEKELJ IVANČAN, Michael GRABNER: »Dendrokronološko dateranje drva s lokaliteta Torčec - Gradić u sjevernoj Hrvatskoj / »The Dendrochronological Dating of Wood from the site of Torčec - Gradić in Northern Croatia«, str. 30 - 40 -izr
- Mirela SLUKAN ALTIĆ: »Kartografski izvori za povijest etnokonfesionalnih odnosa na području Varaždinskog generalata i dijela Križevačke županije«, str. 41 - 64 -izr
- Ranko PAVLEŠ: »Cesta kralja Kolomana«, str. 65 - 75 -izr
- Dražen NEMET: »Koprivnica i Ernušti«, str. 76 - 83 -pzs
- Ljiljana DOBROVŠAK: »Novi prilozi o Židovima u Koprivnici i okolici od kraja 18. stoljeća do 1848. godine«, str. 84 - 93 -izr
- Agneza SZABO: »Problemi zaštite prirode i okoliša krajem 19. i na početku 20. stoljeća u gradu Koprivnici«, str. 94 - 100 -strč
- Vladimir ŠADEK: »O svakodnevnom životu u Molvama od 1895. do 1910. godine«, str. 101 - 111 -pzs
- Željko KARAULA: »Neki prilozi povijesti Varaždinske krajine i vojnog komuniteta Bjelovar do 1848. godine i uloga nekih istaknutih pojedinaca«, str. 112 - 123 -pzs
- Hrvoje PETRIĆ: »Političke prilike u Imbriovcu i Đelekovcu od 1918. do 1941.«, str. 124 - 145 -izr
- Martina GRAHEK RAVANČIĆ: »Bleiburg i križni put - na putu povratka kroz Podravinu«, str. 146 - 166 -izr
- Dragutin FELETAR, Petar FELETAR: »Prirodna osnova kao čimbenik naseljenosti gornje hrvatske Podравine«, str. 167 - 212 -izr
- *Prikazi novih knjiga i časopisa*
 - Aleksandra ŠČUKANEĆ: »Velimir Piškorec, 'Georgiana. Rasprave i ogledi o đurđevečkom govoru i hrvatskokajkavskoj književnosti'. Zagreb: FF Press, 2005., 155 str.«, str. 222 - 223
 - Aleksandra ŠČUKANEĆ: »Velimir Piškorec, 'Germanizmi u govorima đurđevačke Podravine', Zagreb: FF Press, 2005., 361 str.«, str. 224 - 225
 - Hrvoje PETRIĆ: »Mira Kolar-Dimitrijević, Ferdo Rusan (1810. - 1879.). Od vojnika do ilirskog i pučkog pjesnika te nositelja prosvjetiteljskog i gospodarskog života Podravine, Meridijani, Samobor 2004., 210 str.«, str. 226
 - Hrvoje PETRIĆ: »Zvonimir Despot, Vrijeme zločina. Novi prilozi za povijest koprivničke Podravine 1941. - 1948., Hrvatski institut za povijest i Hrvatski institut za povijest - Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Zagreb - Slavonski Brod 2007., 479 str.«, str. 226 - 228
 - Hrvoje PETRIĆ: »Drago Kokša, Neizbrisiv trag mons. Magjerca. Skica za portret, Općina Molve, Molve 2007., 160 str.«, str. 229
 - Silvije JERČINOVIĆ: »Koprivnica grad sa srcem. Vodič grada Koprivnice, Meridijani, Koprivnica, 2007., 54 str.«, str. 230 - 231
 - Danijel VOJAK: »Mladen Pavković, *Nisu krivi što su živi*. Koprivnica, 2007., Alineja d.o.o. (UBIUDR Podravka), 36 str.«, str. 231 - 233
 - Silvije JERČINOVIĆ: »Ekonomika i ekohistorija, časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša, br. 3, vol. III, Meridijani, Zagreb - Samobor, 2007.«, str. 233 - 235
 - Ivan PEKLIĆ: »Cris, IX., Povijesno društvo, Križevci 2007., 242 str.«, str. 235 - 237

- Silvije JERČINOVIĆ: »Scientia Podraviana. Glasilo Povijesnog društva Koprivnica, br. 21, godište XIX., Koprivnica, prosinac, 2007., 80 str.«, str. 237 - 239
- Hrvoje PETRIĆ: »Znanstveni skup 'Žene u povijesti Koprivnice i Podravine', Povijesno društvo Koprivnica i Društvo za hrvatsku ekonomsku povijest i ekohistoriju, Koprivnica, 1. prosinca 2007.«, str. 239 - 240
- Josip RIĐANOVIĆ: »Zvonimir Bartolić, Dragutin Feletar, Petar Feletar, Vladimir Horvat, Ladislav Kranjec i Hrvoje Petrić: Općina i župa Donja Dubrava, povijesno-geografska monografija; Meridijani, Donja Dubrava 2007., 428 str.«, str. 240 - 243
- Dragutin FELETAR: »Mirko Androić, Starogradska varaždinska općina, Državni arhiv, Varaždin 2008., 180 str.«, str. 243 - 244
- Petar FELETAR: »Zbornik o mons. dr. Jurju Magjercu, Općina Molve i Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2008., 188 str.«, str. 245 - 246
- Hrvoje PETRIĆ: »Bibliografija radova prof. dr. Mire Kolar-Dimitrijević«, str. 212 - 221
-ostalo

Volumen VII (2008.), broj 14

- Ranko PAVLEŠ: »Područje Koprivničko-križevačke županije u odnosu na granice tijekom srednjeg i ranog novog vijeka«, str. 5 - 14 -izr
- Szabolcs VARGA: »Die Stadt Fünfkirchen in der Türkenzzeit« (»Grad Pečuh u doba osmanske vlasti«), str. 15 - 33 -izr
- Zoltán GŐZSY: »Die Pfarrer und die Rekatholisierung in Südtransdanubien nach der Osmanzeit«, str. 34 - 51 -izr
- Dejan ZADRAVEC: »Plemiška družina Tattenbach in njihove posesti na Štajerskem«, str. 52 - 74 -izr
- Mirela SLUKAN-ALTIĆ: »Razvoj i gradnja Varaždina u 16. stoljeću«, str. 75 - 88 -pzs
- Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ: »Grad Koprivnica na putu modernizacije (1848-1900)«, str. 89 - 109 -izr
- Vladimir ŠADEK: »Iz političke povijesti molvarske Podравine u međuratnom razdoblju«, str. 110 - 135 -izr
- Mario KOLAR: »Odnos identiteta i okoliša u kajkavskom pjesništvu Frana Galovića«, str. 136 - 146 -izr
- Sandra KANTAR, Marjana IVANEK-MARTINČIĆ, Zvjezdana AUGUSTINOVIC: »Mura - čovjek - priroda«, str. 147 - 158 -strč
- Lóránt BALI: »Međuregionalne organizacije županije Zala u hrvatsko-slovensko-mađarskoj prekograničnoj suradnji«, str. 159 - 164 -prp
- Hrvoje PETRIĆ, Jarmila KAMINSKÝ: »Povlastice slobodnjacima u Podravini«, str. 165 - 183 -građa
- *Prikazi novih knjiga i časopisa*
 - Hrvoje PETRIĆ: »Netočni podaci o osnivanju Jagnjedovca - u povodu knjige Branke Gašparić, Jagnjedovečki spomenki, Mali princ, Koprivnica, 2006., str. 96«, str. 184 - 186
 - Hrvoje PETRIĆ: »Vladimir Šadek, Molvarska Podravina i druge teme: izbor studija i radova, Općina Molve, Bibliotheca Scientiae Molvensis Društva za povjesnicu i starine Molve, knjiga 1., Molve 2008., 290 str.«, str. 187 - 188
 - Hrvoje PETRIĆ: »Ivica Zvonar, Šemovci. Prilozi za povijest mjesta, Općina Virje - Mjesni odbor Šemovci, Šemovci, 2007., 60 str.«, str. 189 - 190
 - Tea ČONČ: »Povijesna udruga Moslavina i Jelengrad kroz povijest i legende (2007.), dvije publikacije Povijesne udruge Moslavina«, str. 190 - 191

- Tomislav KRZNAR: »Socijalna ekologija. Časopis za ekološku misao i sociološka istraživanja okoline. Hrvatsko socioško društvo - Zavod za sociologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 16 (2007) 1.«, str. 191 - 195
- Tomislav KRZNAR: »Socijalna ekologija. Časopis za ekološku misao i sociološka istraživanja okoline. Hrvatsko socioško društvo - Zavod za sociologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 16 (2007) 2 - 3.«, str. 195 - 199
- Tomislav KRZNAR: »Socijalna ekologija. Časopis za ekološku misao i sociološka istraživanja okoline. Hrvatsko socioško društvo - Zavod za sociologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 16 (2007) 4.«, str. 199 - 202
- Ljudevit TROPAN: »Ekonomski i ekohistorija, časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša, Volumen III, broj 3, Zagreb, 2007., tema broja: Ljudi i rijeke (vode), Društvo za hrvatsku ekonomsku povijest i ekohistoriju i Izdavačka kuća Meridijani«, str. 202 - 205
- Ivan PEKLIĆ: »Đuro Škvorc, Križevački žrtvoslov, Križevci, 2008, str. 324.«, str. 205 - 206
- Silvije JERČINOVIĆ: »Zsuzsana Bacsi, Ern Kovács: Razvojne karakteristike prekograničnih regija, Mikroregionalna multifunkcionalna i razvojna asocijacija Keszthely-Hévíz - Zapadnobalatonska radionica za društveno-znanstvena istraživanja, Keszthely 2007., 204 str.«, str. 206 - 207
- Dragutin FELETAR: »Zvonimir Bartolić: Sjevernohrvatske teme IX., Memoari podmaršala baruna Kneževića od sv. Jelene, Dosje Zrinski mauzolej, Matica hrvatska, Čakovec 2008., str. 276«, str. 207 - 209
- Mario KOLAR: »Znanstveni skup 'Molve - ljudi, selo i okoliš u dugom trajanju', Molve, 27. rujna 2008.«, str. 209 - 210.

Predmetno kazalo znanstvenih i stručnih priloga

Predmetno kazalo donosi podjelu znanstvenih i stručnih priloga, rađenu najvećim dijelom s obzirom na znanstvena polja i grane ili prema UDK oznakama dodijeljenim svakom prilogu u samom časopisu. To je, naravno, samo jedna od mogućih podjela, kao što bi se i poneki članci mogli premjestiti u neku drugu skupinu, a neki bi (zbog multidisciplinarnog pristupa) mogli stati u više njih. Unatoč svjesnim manjkavostima ovakve podjele na 15 skupina, ona je učinjena radi preglednosti i lakšeg snalaženja među prilozima.

Arheologija

- Katarina ČUFAR, Marina ŠIMEK: »Dendrochronological Investigation of Wood from Varaždin Old Castle« (»Dendrokronološka istraživanja drva iz Starog grada u Varaždinu«) VII. 13. 22 - 29 -izr
- Katarina ČUFAR, Tajana SEKELJ IVANČAN, Michael GRABNER: »Dendrokronološko dateranje drva s lokaliteta Torčec - Gradić u sjevernoj Hrvatskoj / »The Dendrochronological Dating of Wood from the site of Torčec - Gradić in Northern Croatia« VII. 13. 30 - 40 -izr
- Damir DORAČIĆ: »Konzervatorsko-restauratorski zahvati na arheološkim predmetima s lokaliteta Torčec - Cirkvišće, uključujući nedestruktivna ispitivanja na pojedinim predmetima« II. 4. 49 - 55 -strč
- Zdenka DUKAT, Ivan MIRNIK: »Nacrt numizmatičke topografije Podravine« IV. 8. 121 - 146 -izr
- Igor KULENOVIĆ: »Archeological Excavations at Oružana Site, Koprivnica« / »Arheološka istraživanja na lokalitetu Oružana u Koprivnici« I. 2. 153 - 164 -strč

- Snježana KUŽIR, Tajana TRBOJEVIĆ VUKIČEVIĆ: »Životinjski nalazi s arheološkog lokaliteta Torčec - Gradić« III. 6. 116 - 121 -strč
- Snježana KUŽIR, Tajana TRBOJEVIĆ VUKIČEVIĆ: »Analize lesa in oglja s srednjeveške naselbine Torčec - Gradič pri Koprivnici« III. 6. 122 - 127 -strč
- Primož PAVLIN: »Poznobronastodobni jezičastoročajni srp iz Velikega Bukovca« / »Late Bronze Age Sickle from Veliki Bukovec« V. 9. 131 - 135 -izr
- Tajana SEKELJ IVANČAN, Tatjana TKALČEC: »Arheološko nalazište Torčec - Cirkvišće« II. 4. 5 - 36 -izr
- Tajana SEKELJ IVANČAN, Tatjana TKALČEC: »Arheološko nalazište Torčec - Gradić« III. 6. 71 - 106 -izr
- Marina ŠIMEK: »Arheološka istraživanja varaždinske utvrde i projekt Bastion« VII. 13. 5 - 21 -izr
- Mario ŠLAUS, Mario NOVAK,⁴² Siniša KRZNAR: »Paleodemografska i paleopatološka analiza ljudskog osteološkog materijala s nalazišta Torčec - Cirkvišće kraj Koprivnice« II. 4. 37 - 48 -izr
- Renata ŠOŠTARIĆ: »Arheobotanička analiza uzoraka s lokaliteta Torčec - Gradić« III. 6. 107 - 115 -strč

Povijest

- Božica ANIĆ, Vesna PERŠIĆ KOVAČ: »Prilog poznавању женских društava u Koprivnici od 1878. do 1943. godine« VI. 12. 82 - 106 -izr
- Jelena BALOG: »Doprinos u proučavanju povijesti i važnosti Visoke gospodarske škole u Križevcima« V. 10. 100 - 111 -strč
- Maja BLAŽEK: »Donosi li Drugi svjetski rat emancipaciju žena u koprivničku Podravinu? Prikaz ženskih aktivnosti i političke propagande u koprivničkim novinama i literaturi« VI. 12. 107 - 116 -strč
- Lovorka ČORALIĆ: »Tragom jednog Koprivničanca u Mlecima (XV st.)« III. 6. 44 - 48 -ppr
- Ljiljana DOBROVŠAK: »Židovi i njihov utjecaj na transformaciju naselja podravskog višegraničja krajem 19. i početkom 20. stoljeća« III. 6. 22 - 43 -izr
- Ljiljana DOBROVŠAK: »Novi prilozi o Židovima u Koprivnici i okolici od kraja 18. stoljeća do 1848. godine« VII. 13. 84 - 93 -izr
- Dragutin FELETAR, Hrvoje PETRIĆ: »Die Festung Novi Zrin im Europäischen Kontext (1661-1664)« (»Utvrda Novi Zrin u europskom kontekstu (1661. - 1664.)«), I. 1. 99 - 118 -izr
- Dragutin FELETAR, Hrvoje PETRIĆ: »O ludbreškoj Podravini sredinom 18. stoljeća« III. 5. 53 - 69 -pzs
- Zoltán G ZSY: »Die Pfarrer und die Rekatholisierung in Südtransdanubien nach der Osmanzeit« VII. 14. 34 - 51 -izr
- Borislav GRGIN: »Odnos središnje vlasti i grada Koprivnice za vladavine ugarsko-hrvatskog kralja Matijaša Korvina (1458. - 1490.)« II. 3. 124 - 132 -izr
- Anna Maria GRÜNFELDER: »Nepoznati aspekti nacionalsocijalizma: prinudni i robovski radnici i radnice iz podravskog prostora« IV. 8. 83 - 105 -izr
- Zoltán HAJDÚ: »Pécs, a Historically Changing Multicultural City« (»Pečuh, povijesne promjene multikulturalnog grada«) V. 9. 136 - 142 -izr

⁴² U časopisu kao prezime pogrešno piše »Tkalčec«.

- Gábor HAUSNER, Lajos NÉGYESI, Ferenc PAPP: »'Tor' usred vinograda na brijegu. Pokušaj određivanja lokacije Novog Zrina« V. 10. 28 - 49 -izr
- Željko HOLJEVAC: »Demografske, društvene i gospodarske prilike u Koprivnici i okolici prema zemaljskom popisu iz 1828. godine« I. 2. 115 - 127 -izr
- Željko KARAULA: »Neki prilozi povijesti Varaždinske krajine i vojnog komuniteta Bjelovar do 1848. godine i uloga nekih istaknutih pojedinaca« VII. 13. 112 - 123 -pzs
- Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ: »Urbar pavlinskog samostana u Strezi 1477. godine« / The Urbar (Feudal Law Regulation on Serfdom Duties and Obligations) of the Pauline Convent Streza in 1477«, II. 3. 103 - 123 -izr
- Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Hrvoje PETRIĆ: »Podravsko višegraničje - pristupi, ciljevi i metode istraživanja« / »Multiple Borderlands of Podravina Region - Different Approach, Objects and Methods of Research« IV. 8. 7 - 31 -pzs
- Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ: »Briga Podravine za djecu ugroženu u Prvom svjetskom ratu« V. 10. 130 - 157 -izr
- Nataša KOLAR: »Vojska na Ptiju od 16. stoljeća do 1918« IV. 8. 47 - 58 -pzs
- Franc KUZMIČ: »Cerkvena uprava Zagrebške škofije v Prekmurju in njen vpliv na Prekmurje« III. 5. 89 - 97 -strč
- Franc KUZMIČ: »Prekmurski protestanti v 18. stoletju in njihva izselitev v artikularne kraje na Madžarskem« V. 10. 74 - 79 -strč
- Suzana LEČEK: »Djelovanje Seljačke sloge u Podravini (1925. - 1941.)« V. 9. 49 - 85 -izr
- Dražen NEMET: »Koprivnica i Ernušti« VII. 13. 76 - 83 -pzs
- Daniel PATAFTA: »Protoreformacija u sjeverozapadnoj Hrvatskoj« IV. 8. 33 - 46 -pzs
- Ranko PAVLEŠ: »Osobine popisa župa, naselja i posjeda u Podravini do kraja XVI. stoljeća« II. 4. 75 - 99 -izr
- Ranko PAVLEŠ: »Razlozi i uvjeti nastanka Koprivnice i neno mjesto među srednjovjekovnim urbanim naseljima« VI. 11. 88 - 106 -izr
- Ranko PAVLEŠ: »Žene u srednjovjekovnoj Podravini« VI. 12. 26 - 35 -izr
- Ranko PAVLEŠ: »Cesta kralja Kolomana«, VII. 13. 65 - 75 -izr
- Ivan PEKLIĆ: »O prosvjetnim djelatnicama iz Podravine (1890. do 1950.)« VI. 12. 36 - 45 -strč
- Marc Stefan PETERS: »Varaždinska vojna krajina - poseban razvoj jedne makroregije u Podravini« III. 6. 16 - 21 -strč
- Hrvoje PETRIĆ: »O podravskoj historiografiji« III. 5. 123 - 142 -strč
- Hrvoje PETRIĆ: »O katoličkoj obnovi i obrazovanju na prostorima Senjske, Modruške i Zagrebačke biskupije u 17. stoljeću« IV. 8. 147 - 166 -izr
- Hrvoje PETRIĆ: »Diplomatic Importance and Characteristics of a Royal Charter te King Kudovicus I. Anjou Issued to the Town of Koprivnica Granting the Privileges of a Free Royal Brought« / »Prilog poznavanju diplomatskih značajki isprave kojom je kralj Ludovik I. Anžuvinac Koprivnici 4. studenog 1356. podijelio povlastice slobodnog i kraljevskog grada« V. 9. 5 - 18 -pzs
- Sašo RADANOVIĆ: »Zakupniki in lastniki mariborske mestnega gradu od leta 1483 do 2006« VI. 11. 157 - 166 -izr
- Vladimir REIDER: »Početak rada Više pučke škole u Virovitici s posebnim osvrtom na izgradnju nove školske zgrade« VI. 11. 187 - 197 -strč
- Vladimir ŠADEK: »Prilozi za povijest Kotara Đurđevac u vrijeme šestosiječanske diktature (od 1929. do 1934.)« IV. 8. 59 - 81 -pzs

- Vladimir ŠADEK: »O svakodnevnom životu u Molvama od 1895. do 1910. godine« VII. 13. 101-111 -*pzr*
- Krešimir ŠVARC, Sanja ŠVARC JANJANIN: »Osvrt na razvoj sestrinstva u Koprivnici« VI. 12. 54 - 57 -*strč*
- Sanja ŠVARC JANJANIN: »Udio nekolicine liječnica u novijoj povijesti koprivničke medicine« VI. 12. 46 - 53 -*strč*
- Szabolcs VARGA: »Connections Between Slavonia and Southern Transdanubia in the First Part of the 16th Century« (»Veze između Slavonije i južne Ugarske u prvoj polovici 16. stoljeća«) VI. 12. 117 - 135 -*izr*
- Szabolcs VARGA: »Die Stadt Fünfkirchen in der Türkenzzeit« (»Grad Pečuh u doba osmanske vlasti«) VII. 14. 15 - 33 -*izr*

Politička povijest

- Zdravko DIZDAR: »Odnos ustaša prema HSS-u na koprivničkom području i u ustaškom logoru Danica kraj Koprivnice (1941./42.)« V. 9. 86 - 118 -*izr*
- Boris GOLEC: »Etnične in jezikovne razmere v mestih in trgih štajerskega Podravja in Pomurja v stoletjih pred 1800« III. 5. 107 - 121 -*izr*
- Martina GRAHEK RAVANČIĆ: »Bleiburg i križni put - na putu povratka kroz Podravinu« VII. 13. 146 - 166 -*izr*
- Ivančica JEŽ: »Prilog poznavanju razvoja političkog djelovanja Hrvatske pučke seljačke stranke u ludbreškoj Podravini (1904. - 1914.)« VI. 11. 107 - 137 -*izr*
- Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ: »Stjepan Radić i Kunovečka buna 1903. godine« II. 4. 57 - 74 -*izr*
- Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ: »Stjepan Radić i Podravina u vrijeme oblasnih samouprava od 1927. do 1928.« IV. 7. 47 - 80 -*izr*
- Ivica MIŠKULIN: »Općinski i parlamentarni izbori u koprivničkom kotaru 1920. godine« IV. 7. 91 - 105 -*izr*
- Dragutin PAVLIČEVIĆ: »Opće političke i vojničke prilike u Podravini (1527. - 1765.)« I. 1. 83 - 98 -*izr*
- Hrvoje PETRIĆ: »Političke prilike u Imbriovcu i Đelekovcu od 1918. do 1941.« VII. 13. 124 - 145 -*izr*
- Vladimir ŠADEK: »Politička situacija i izbori u Općini Molve od 1871. do 1914. godine« V. 10. 112 - 129 -*strč*
- Vladimir ŠADEK: »Iz političke povijesti molvarske Podравine u međuratnom razdoblju« VII. 14. 110 - 135 -*izr*

Ekonomска povijest

- Dragutin FELETAR: »Cehovi i bratovštine u Podravini krajem srednjega i početkom novoga vijeka« II. 3. 173 - 194 -*izr*
- Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ: »Gospodarsko-socijalne prilike u Virju od 1929. do 1941. godine« I. 1. 119 - 135 -*izr*
- Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ: »Podravsko svilarstvo do 1868. godine« I. 2. 86 - 98 -*izr*
- Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ: »Hrvatski radiša i Podravina od 1903. do 1945. godine« III. 5. 5 - 28 -*izr*
- Mira KOLAR: »Grad Koprivnica i njegovi ljudi u vrijeme velike svjetske gospodarske krize« VI. 11. 138 - 156 -*izr*

- Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ: »Grad Koprivnica na putu modernizacije (1848-1900)« VII. 14. 89 - 109 -izr
- Mladen MATICA: »Deagrarizacija u razdoblju tranzicije na području Koprivničko-križevačke županije (1991. - 2002.) « I. 2. 54 - 66 -pzs
- Hrvoje PETRIĆ: »Vom Handel im Alten Koprivnica (17.-19. Jh.)« (»O staroj koprivničkoj trgovini (od 17. do 19. stoljeća)«) I. 2. 99 - 114 -izr

Ekohistorija

- Anna Maria GRÜNFELDER: »Drava - izvor sukoba u prošlosti - meta europske suradnje u sadašnjosti i budućnosti« V. 10. 50 - 73 -izr
- Hrvoje PETRIĆ: »Environmental Micro-History of a Multiple Borderland: Podravina's Torčec in the Second Half of the 18th Century« (»Odnos čovjeka i okoliša na višegraničju: torčanska Podravina tijekom druge polovice 18. stoljeća«) III. 6. 63 - 70 -izr
- Hrvoje PETRIĆ: »A Man and His Environment, on the Border Between Habsburg and Ottoman Empires« (»Čovjek i okoliš na granici Habsburškog i Osmanskog imperijalnog sustava«) IV. 7. 175 - 189 -izr
- Hrvoje PETRIĆ: »O nekim aspektima odnosa gospodarstva, ljudi i okoliša u sjevernom dijelu Križevačke županije i Varaždinskog generalata (Podravini) tijekom 17. stoljeća« VI. 11. 47 - 87 -izr
- Hrvoje PETRIĆ, Ivan OBADIĆ: »Drava River Flooding in Varaždin and Koprivnica parts of Podravina (Drava River Region - Between Croatia nad Hungary) in the Period 17th - 19th Century« (»O poplavama rijeke Drave u varaždinskoj i koprivničkoj Podravini od 17. do 19. stoljeća«) VI. 12. 136 - 147 -izr
- Mirela SLUKAN-ALTIĆ: »Hidroregulacije Drave i njezini utjecaji na transformaciju prirodnog i kulturnog pejsaža Podravine« I. 2. 128 - 152 -izr

Ekologija

- Mladen FERENČIĆ, Lidija JAKOVIĆ, Ines HEMETEK-POTROŠKO: »Zaštita okoliša pri proizvodnji prirodnog plina« I. 2. 76 - 85 -strč
- Sandra KANTAR, Marjana IVANEK-MARTINČIĆ, Zvjezdana AUGUSTINOVIĆ: »Mura - čovjek - priroda« VII. 14. 147 - 158 -strč
- Agneza SZABO: »Problemi zaštite prirode i okoliša krajem 19. i na početku 20. stoljeća u gradu Koprivnici« VII. 13. 94 - 100 -strč

Geografija

- Dragutin FELETAR, Martin GLAMUZINA: »Prostorna distribucija zaposlenosti i nezaposlenosti kao pokazatelj diferenciranosti na prostoru Hrvatske« I. 2. 5 - 42 -izr
- Metka FUJS: »Prekmurje - podoba prostora« III. 6. 49 - 62 -pzs
- Andrej HOZJAN: »Potovati v Prekmurje, potovati iz Prekmurja od 16. do 18. stoletja« III. 5. 29 - 43 -izr
- Ranko PAVLEŠ: »Područje Koprivničko-križevačke županije u odnosu na granice tijekom srednjeg i ranog novog vijeka« VII. 14. 5 - 14 -izr
- Ivan PENZAR, Krunoslav PREMEC: »Meteorološka analiza broja hladnih i mraznih dana u Podravini« I. 2. 67 - 75 -strč
- Jaroslav VENCÁLEK: »Czech Koprivnice and Croatian Koprivnica: Phenomenon of a Huge Plant and Genius Loci« (»Česká Koprivnice a Chorvatska Koprivnica: Fenomén Velkého Závo-

du a Genius Loci«, »Češka Koprivnice i hrvatska Koprivnica - fenomen velikih tvrtki kao izraz lokalnih vrijednosti (genius loci)« I. 2. 43 - 53 -strč

- Igor ŽIBERINA: »Vpliv reliefnih in topoklimatskih značilnosti na rabo tal na območju Zahodnih Haloz« V. 10. 15 - 27 -izr

Kartografija

- Géza PÁLFFY: »O povijesti nastanka zemljovida hrvatsko-slavonskih i ugarskih krajiških utvrdi Nicola Angelinija« III. 5. 45 - 51 -pzs
- Mirela SLUKAN-ALTIĆ: »Kartografski izvori za povijest Đurđevca od srednjovjekovne utvrde do idealnog grada« II. 3. 90 - 102 -izr
- Mirela SLUKAN ALTIĆ: »Podravsko srednjovjekovlje u zrcalu kartografskih izvora« II. 4. 121 - 132 -izr
- Mirela SLUKAN ALTIĆ: »Kartografski izvori za povijest etnokonfesionalnih odnosa na području Varaždinskog generalata i dijela Križevačke županije« VII. 13. 41 - 64 -izr

Urbanizam i arhitektura

- Jože CURK: »Nekaj novih vidikov o gradbenem razvoju mariborske mestnega gradu« VI. 11. 167 - 186 -izr
- Mirela SLUKAN ALTIĆ: »Počeci prostornog planiranja u gradu Koprivnici« V. 9. 19 - 31 -izr
- Mirela SLUKAN ALTIĆ: »Razvoj i gradnja Varaždina u 16. stoljeću« VII. 14. 75 - 88 -pzs
- Ratko VUČETIĆ: »Prostorni razvoj srednjovjekovnih kraljevskih gradova u Podravini« II. 3. 133 - 141 -izr
- Mirela SLUKAN ALTIĆ: »Teritorijalni razvoj i razgraničenja Varaždinskog generalata (1630. - 1771.)« IV. 7. 7 - 31 -izr

Demografija i povjesna demografija

- Ivan CRKVENČIĆ, Mladen CRKVENČIĆ: »Prekodravlje - Repaš: razvoj naseljenosti i stanovništva« II. 4. 133 - 149 -strč
- Dragutin FELETAR: »Promjene u prostornom rasporedu naseljenosti Koprivničko-križevačke županije s osobitim osvrtom na razdoblje od 1991. do 2001. godine« I. 1. 5 - 30 -izr
- Dragutin FELETAR: »Razlike u razvijenosti regija u Hrvatskoj - s posebnim osvrtom na Koprivničko-križevačku županiju« IV. 8. 167 - 178 -strč
- Dragutin FELETAR, Petar FELETAR: »Prirodna osnova kao čimbenik naseljenosti gornje hrvatske Podravine« VII. 13. 167 - 212 -izr
- Petar FELETAR: »Procesi depopulacije sjeverne Hrvatske između 1948. i 2001. god.« / »Depopulation Processes in Northern Croatia from 1948 to 2001« VI. 12. 148 - 158 -pzs
- Hrvoje PETRIĆ: »Prilog poznavanju mobilnosti stanovništva Koprivnice do početka 17. stoljeća« II. 3. 142 - 172 -izr
- Hrvoje PETRIĆ: »Studenti na zapadnim sveučilištima kao pokazatelj mobilnosti stanovništva zapadnog dijela srednjovjekovne Slavonije (Na primjeru koprivničke Podravine do kraja 16. stoljeća)« / »Students at Medieval Western Universities as Indicator of Population Mobility in Western Part of Medieval Slavonia (Showcase Example of Koprivnica's Podravina until the End of the 16th Century)«, II. 4. 151 - 199 -izr
- Danijel VOJAK: »Romi u Podravini (1880. - 1941.)« IV. 7. 107 - 124 -izr
- Dražen ŽIVIĆ, Ivana ŽEBEC: »Sastavnice demografske bilance u gradu Koprivnici tijekom druge polovice 20. stoljeća« VI. 11. 28 - 46 -izr

Biografski prilozi

- Dragutin FELETAR: »Banica Katarina i sjevernohrvatski krug Zrinskih« II. 4. 101 - 120 -*pzr*
- Metoda KEMPERL: »Jožef Hoffer - arhitekt brez meja« IV. 7. 33 - 45 -*izr*
- Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ: »Radićevo podravski pomagači na putu traženja pomoći u Evropi 1923. godine« III. 6. 5 - 15 -*pzr*
- Mira KOLAR: »Književnik Mihovil Pavlek Miškina i politika« V. 9. 32 - 48 -*izr*
- Mira KOLAR: »Podravka Mara Matočec, prva seljačka književnica i političarka u hrvatskom seljačkom pokretu (1918. - 1940.)« VI. 12. 5 - 25 -*izr*
- Zlatko MATIJEVIĆ: »Koprivnički župnik Stjepan Zagorac i reformni pokret nižega rimokatoličkog klera u Hrvatskoj (1920.)« IV. 7. 81 - 90 -*izr*
- Josip NAKIĆ ALFIREVIĆ: »Zlata Bartl. Putokaz prema izvrsnosti« VI. 12. 74 - 81 -*strč*
- Géza PÁLFFY: »Plemićka obitelj Budor iz Budrovca u razdoblju od 15. do 18. stoljeća« II. 3. 5 - 75 -*izr*
- Ivan PEKLIĆ: »Život i djelo križevačkog biskupa Julija Drohobeczkog« III. 5. 71 - 88 -*pzr*
- Ivan PEKLIĆ: »Ljubomir Maštrović (1893. - 1962.)« IV. 7. 131 - 153 -*pzr*
- Hrvoje PETRIĆ: »Was Janus Pannonius (1434-1472) Actually Born in Komarnica, Podravina?« (»Je li Janus Pannonius (1434-1472) rodom iz Komarnice u Podravini?«) I. 1. 75 - 82 -*izr*
- Dijana SABOLOVIĆ-KRAJINA: »Književnica Božena Loborec: prilog za biografiju« VI. 12. 58 - 73 -*izr*
- Dejan ZADRAVEC: »Plemiška družina Tattenbach in njihove posesti na Štajerskem« VII. 14. 52 - 74 -*izr*
- Ivica ZVONAR: »Osvrti u tisku povodom smrti mons. dr. Frana Barca« V. 9. 119 - 130 -*izr*

Informacijske znanosti

- Zvonimir BARTOLIĆ: »Čakovečka knjižnica Nikole Zrinskog« I. 1. 137 - 162 -*izr*
- Davor ILIČIĆ: »Primjena interneta i IT-a u društveno-humanističkim znanostima (na primjeru Podravina.net)« IV. 7. 125 - 130 -*strč*
- Mladen MATICA: »Virtualno poslovanje u Podravini« III. 5. 99 - 106 -*strč*
- Danijela PETRIĆ: »Osobno, promotivno i elektronički posredovano komuniciranje s korisnicima u knjižnici« I. 1. 45 - 74 -*strč*
- Vladimir ŠADEK: »Bibliobusna služba Koprivničko-križevačke županije« IV. 7. 155 - 174 -*pzr*

Regionalni razvoj

- Lóránt BALI: »Međuregionalne organizacije županije Zala u hrvatsko-slovensko-mađarskoj prekograničnoj suradnji« VII. 14. 159 - 164 -*prp*
- Lučka LORBER: »Prenos znanja in tehnologij kot spodbujevalec regionalnega razvoja« II. 3. 76 - 89 -*izr*
- Lučka LORBER: »Regionalni razvojni problemi Podravja« IV. 8. 107 - 120 -*izr*
- Mladen MATICA: »Suvremeni promet - uvjet razvoja Koprivnice« VI. 11. 7 - 27 -*pzr*
- Darko TIPURIĆ, Goran MARKULIN: »Partnerships, Networks, Alliances - New Strategic Opportunities for Croatian Firms« (»Partnerstva, mreže, savezi - nove strateške prilike za hrvatska poduzeća«) I. 1. 31 - 44 -*pzr*

Filologija

- Mario KOLAR: »Odnos identiteta i okoliša u kajkavskom pjesništvu Frana Galovića« VII. 14. 136 - 146 -*izr*

Povijest umjetnosti

- Katarina HORVAT-LEVAJ: »Prilog istraživanju barokne sakralne arhitekture Podravine - župna crkva sv. Martina u Martijancu« V. 10. 80 - 99 -izr

Kazalo autora

Kazalo sadrži abecedni popis autora koji su u *Podravini* objavili svoje priloge. Uz prezime i ime autora navodi se i u kojim je brojevima časopisa objavio priloge.

- Anić, Božica** VI. 12. 82 - 106
Augustinović, Zvjezdana VII. 14. 147 - 158
Bali, Lóránt VII. 14. 159 - 164
Balog, Jelena V. 10. 100 - 111, 178 - 180
Balog, Zdenko IV. 7. 203 - 204
Bartolić, Zvonimir I. 1. 137 - 162;
 II. 3. 199 - 202
Blažek, Maja V. 10. 180 - 183;
 VI. 11. 230 - 232, 241; VI. 12. 107 - 116
Bušić, Krešimir I. 1. 196 - 197, 198 - 199
Crkvenčić, Ivan II. 4. 133 - 148
Crkvenčić, Mladen II. 4. 133 - 149
Curk, Jože VI. 11. 167 - 186
Čičin-Mašansker, Goran V. 10. 176
Čičko, Branko IV. 8. 185 - 189
Čokonaj, Emil II. 3. 195 - 198
Čonč, Tea VII. 14. 190 - 191
Čoralić, Lovorka III. 6. 44 - 48
Čufar, Katarina VII. 13. 22 - 29, 30 - 40
Damjanović, Dragan I. 1. 199 - 200;
 IV. 8. 184 - 185
Detling, Denis V. 9. 147 - 148
Dizdar, Zdravko V. 9. 86 - 118
Dobrovšak, Ljiljana III. 6. 22 - 43;
 VII. 13. 84 - 93
Dominkovits, Peter VI. 11. 232 - 237
Doračić, Damir II. 4. 49 - 55
Dukat, Zdenka IV. 8. 121 - 146
Feletar, Dragutin I. 1. 5 - 30, 99 - 118;
 I. 2. 5 - 42, 165 - 167, 167 - 168, 168 - 169,
 169 - 171; II. 3. 173 - 194, 214 - 215;
 II. 4. 101 - 120, 215 - 217; III. 5. 53 - 69;
 IV. 7. 167 - 178; IV. 8. 198 - 199; V. 9. 143,
 158; V. 10. 5, 170 - 172, 172 - 174, 174 -
 175, 176 - 177; VII. 13. 167 - 212, 243 - 244
Feletar, Petar V. 9. 146 - 147; VI. 12. 148 -
 158; VII. 13. 167 - 212, 245 - 246;
 VII. 14. 207 - 209
Ferenčić, Mladen I. 2. 76 - 85
Fujs, Metka III. 6. 49 - 62
Glamuzina, Martin I. 2. 5 - 42
Golec, Boris III. 5. 107 - 121
Gőzszy, Zoltán VII. 14. 34 - 51
Grabner, Michael VII. 13. 30 - 40
Grahek Ravančić, Martina VII. 13. 146
 - 166
Grbavac, Branka V. 9. 144 - 146
Grgin, Borislav II. 3. 124 - 132
Grünfelder, Anna Maria IV. 8. 83 - 105; V.
 10. 50 - 73
Hajdú, Zoltán V. 9. 136 - 142
Hausner, Gábor V. 10. 28 - 49
Hećimović, Helena VI. 11. 237 - 239
Hemetek-Potroško, Ines I. 2. 76 - 85
Holjevac, Željko I. 1. 200 - 202;
 I. 2. 115 - 127; II. 3. 205 - 206
Horvat-Levaj, Katarina V. 10. 80 - 99
Hozjan, Andrej III. 5. 29 - 43
Hutinec, Goran V. 9. 149 - 150, 150 - 151;
 VI. 12. 160 - 162
Iličić, Davor IV. 7. 125 - 130
Ivanek-Martinčić, Marjana VII. 14. 147
 - 158
Jaković, Lidija I. 2. 76 - 85
Jerčinović, Silvije VI. 12. 159 - 160;
 VII. 13. 230 - 231, 233 - 235, 237 - 239;
 VII. 14. 206 - 207
Jež, Ivančica VI. 11. 107 - 137
Kaminský, Jarmila VII. 14. 165 - 183
Kantar, Sandra VII. 14. 147 - 158
Karaula, Željko VI. 11. 198 - 204; VI. 12.
 165 - 167; VII. 13. 112 - 123
Kemperl, Metoda IV. 7. 33 - 45
Kolar, Mario VI. 12. 175 - 176, 177; VII. 14.
 136 - 146, 209 - 210

- Kolar-Dimitrijević, Mira** I. 1. 119 - 135, 185 - 187, 188 - 192, 192 - 194, 194 - 196; I. 2. 86 - 98, 180 - 181; II. 3. 103 - 123, 217 - 219; II. 4. 57 - 74; III. 5. 5 - 28, 154 - 156; III. 6. 5 - 15; IV. 7. 47 - 80, 195 - 199, 204 - 207; IV. 8. 7 - 31, 182 - 183, 191 - 194; V. 9. 32 - 48; V. 10. 130 - 157, 167 - 169; VI. 11. 138 - 156; VI. 12. 5 - 25; VII. 14. 89 - 109
- Kolar, Nataša** IV. 8. 47 - 58
- Krušelj, Željko** I. 1. 163 - 179
- Krznar, Tomislav** VI. 11. 239 - 240; VI. 12. 173 - 175; VII. 14. 191 - 195, 195 - 199, 199 - 202
- Krznar, Siniša** II. 4. 37 - 48
- Kulenović, Igor** I. 2. 153 - 164
- Kuzmič, Franc** III. 5. 89 - 97; V. 9. 74 - 79
- Kužir, Snježana** III. 6. 116 - 121, 122 - 127
- Leček, Suzana** V. 9. 49 - 85
- Lorber, Lučka** I. 1. 183 - 184; II. 3. 76 - 89; IV. 8. 107 - 120
- Mađerić, Boris** V. 10. 164 - 166
- Markulin, Goran** I. 1. 31 - 44
- Matica, Mladen** I. 2. 54 - 66; III. 5. 99 - 106; VI. 11. 7 - 27; VI. 12. 163 - 165
- Matijević, Zlatko** IV. 7. 81 - 90
- Mirnik, Ivan** IV. 8. 121 - 146
- Miškulin, Ivica** IV. 7. 91 - 105
- Nakić Alfirević, Josip** VI. 12. 74 - 81
- Négyesi, Lajos** V. 10. 28 - 49
- Nemet, Dražen** VII. 13. 76 - 83
- Novak, Mario** II. 4. 37 - 48
- Obadić, Ivan** VI. 12. 136 - 147
- Pálffy, Géza** II. 3. 5 - 75; III. 5. 45 - 51; IV. 7. 7 - 31
- Papp, Ferenc** V. 10. 28 - 49
- Pasarić, Maja** V. 10. 183 - 184
- Patafta, Daniel** II. 3. 210 - 212, 217; II. 4. 209 - 212, 212 - 213; III. 5. 143 - 148, 151 - 153; III. 6. 133 - 145; IV. 7. 200 - 203; IV. 8. 33 - 46
- Pavleš, Ranko** II. 4. 75 - 99; VI. 11. 88 - 106; VI. 12. 26 - 35; VII. 13. 65 - 75; VII. 14. 5 - 14
- Pavličević, Dragutin** I. 1. 83 - 98
- Pavlin, Primož** V. 9. 131 - 135
- Peklić, Ivan** II. 4. 213 - 215, 217 - 218; III. 5. 71 - 88, 157; III. 6. 128, 128 - 129; IV. 7. 131 - 153, 199 - 200; VI. 11. 229; VI. 12. 36 - 45; VII. 13. 235 - 237; VII. 14. 205 - 206
- Penzar, Ivan** I. 2. 67 - 75
- Peršić Kovač, Vesna** VI. 12. 82 - 106
- Peters, Marc Stefan** III. 6. 16 - 21
- Petrić, Danijela** I. 1. 45 - 74
- Petrić, Hrvoje** I. 1. 75 - 82, 99 - 118, 187 - 188; I. 2. 99 - 114, 171 - 173, 174 - 176, 176 - 178, 178 - 179, 179 - 180; II. 3. 142 - 172, 212 - 214; II. 4. 151 - 199, 201 - 202, 202 - 203, 203 - 204, 204 - 209, 219 - 220; III. 5. 53 - 69, 123 - 142, 151; III. 6. 63 - 70, 129 - 130, 130 - 132, 132 - 133, 145 - 147; IV. 7. 175 - 189, 209 - 210, 210; IV. 8. 147 - 166, 194 - 195, 196 - 197, 197 - 198; V. 9. 5 - 18, 148 - 149, 151, 153, 159 - 160; V. 10. 7 - 14, 158 - 163; VI. 11. 47 - 87, 208 - 217, 242; VI. 12. 136 - 147, 162 - 163; VII. 13. 124 - 145, 226, 226 - 228, 229, 239 - 240, 212 - 221; VII. 14. 165 - 183, 184 - 186, 187 - 188, 189 - 190
- Pisk, Silvija** II. 3. 206 - 208; VI. 11. 223, 224 - 225
- Poje, Dražen** I. 1. 181 - 183
- Premec, Krunoslav** I. 2. 67 - 75
- Radanović, Sašo** VI. 11. 157 - 166
- Raguž, Jakša** IV. 7. 191 - 193
- Reider, Vladimir** VI. 11. 187 - 197
- Ridanović, Josip** VII. 13. 240 - 243
- Sabolović-Krajina, Dijana** VI. 12. 58 - 73
- Sekelj Ivančan, Tajana** II. 4. 5 - 36; III. 6. 71 - 106; VII. 13. 30 - 40
- Skočibušić, Kristijan** III. 6. 147 - 149
- Slukan-Altić, Mirela** I. 2. 128 - 152; II. 3. 90 - 102; II. 4. 121 - 132; V. 9. 19 - 31; VII. 13. 41 - 64; VII. 14. 75 - 88
- Szabo, Agneza** VII. 13. 94 - 100
- Šadek, Vladimir** IV. 7. 155 - 174; IV. 8. 59 - 81; V. 9. 112 - 129; VII. 13. 101 - 111; VII. 14. 110 - 135
- Šćukanec, Aleksandra** VII. 13. 222 - 223, 224 - 225

- Šimek, Marina** VII. 13. 5 - 21, 22 - 29
Šlaus, Mario II. 4. 37 - 48
Šoštarić, Renata III. 6. 107 - 115
Šute, Ivica II. 3. 209 - 210
Švarc, Krešimir VI. 12. 54 - 57
Švarc Janjanin, Sanja VI. 12. 46 - 53,
54 - 57
Tipurić, Darko I. 1. 31 - 44
Tkalčec, Tatjana II. 3. 203 - 204, 220 - 221;
II. 4. 221 - 227
Trbojević Vukičević, Tajana III. 6. 116 - 121,
122 - 127
Tropan, Ljudevit VII. 14. 202 - 205
Varga, Szabolcs VI. 11. 218 - 223;
VI. 12. 117 - 135; VII. 14. 15 - 33
Vencálek, Jaroslav I. 2. 43 - 53, 184 - 186
Vojak, Danijel IV. 7. 107 - 124, 193 - 194,
207 - 209; IV. 8. 179 - 182;
VII. 13. 231 - 233
Vreš, Goran I. 1. 202 - 203
Vučetić, Ratko II. 3. 133 - 141
Vujasinović, Branko III. 5. 148 - 150
Vulić, Sanja VI. 11. 225 - 229
Zadravec, Dejan VII. 14. 52 - 74
Zvonar, Ivica IV. 8. 189 - 191; V. 9. 119 - 130
Žiberina, Igor V. 10. 15 - 27
Žebec, Ivana VI. 11. 28 - 46
Živić, Dražen VI. 11. 28 - 46

PRIKAZI NOVIH KNJIGA I ČASOPISA

REVIEWS OF NEW BOOKS, MAGAZINES

DRAGUTIN FELETAR, HRVOJE PETRIĆ: »OPĆINA ĐELEKOVEC: POVIJESNO-ZEMLJOPISNA MONOGRAFIJA«, IZDAVAČKA KUĆA MERIDIJANI, ĐELEKOVEC 2008., 445 STR.

Iako je općina Đelekovec jedna od manjih u Podravini, može se podićiti činjenicom da ima jednu od najvećih i najboljih monografija o svojem prostoru, povijesti i ljudima među podravskim općinama, ali i šire. Štoviše, knjigom »Općina Đelekovec: povjesno-zemljopisna monografija« đelekovečka se općina priključuje rijetkim seoskim prostorima u Podravini koji njeguju znanstvena istraživanja o svojem kraju te valja izraziti nadu kako će se i druge sredine povesti za njom. Za upis đelekovečke općine u znanstveno monografijske općine najzaslužniji su autori i urednici knjige, prof. dr. sc. Dragutin Feletar i dr. sc. Hrvoje Petrić, iako oni nisu jedini autori, no napisali su najveći dio knjige i odlično je uredili. Ostali autori u knjizi su dr. sc. Radovan Kranjčev, Ivan Zvijerac, Mladen Levak i Mijo Petrić. Uspjeloj izvedbi knjige pridonijela je i, u današnje vrijeme, nešto rjeđa pojava da se knjiga pripremala veoma dugo. Ne samo što je dr. Petrić građu za ovu knjigu počeo prikupljati još kao srednjoškolac 1988., dakle prije 20 godina, nego su i ostali autori na svojim tekstovima radili dugi niz godina, zahvaljujući činjenici da su u određenim ranijim fazama svojih života bili na neki način povezani s Đelekovcem. Možda i u tome leži ključ uspjeha ove knjige - svim autorima je Đelekovec na neki način nešto dao pa mu ovom knjigom to i vraćaju. Krenimo redom: Mijo Petrić je rođen u Đelekovcu odakle su mu i svi preci, a njegov sin Hrvoje je dio djetinjstva proveo u tome mjestu; Ivan Zvijerac je dijelom obiteljskog podrijetla također đelekovčanin; Mladen Levak je u Đelekovcu polazio osnovnu školu u kojoj je Radovan Kranjčev jedno vrijeme bio nastavnik i ravnatelj; Dragutin Feletar je rođen u Velikom Otoku koji je tada pripadao općini Đelekovec. Dakle, unatoč stručnoj umještosti i trudu autora, ipak su i ovi momenti bili bitni kod pisanja knjige ili barem kod motivacije za pisanje.

Težište je knjige, kako kaže podnaslov, na povijesti i zemljopisu okolice i samih naselja Đelekovca i Imbriovca koji spadaju u općinu, no u njoj se obrađuje i povijest župa i školstva te društveni život tih naselja, a na kraju se donose legende i predaje o Đelekovcu. Nakon prigodnog predgovora, koji potpisuje općinski načelnik Dragutin Drvarić, ova vrlo zanimljiva priča o općini Đelekovec počinje od najvažnijih komponenti toga (kao i svakog drugog) kraja - zemlje i ljudi. Tako prof. dr. sc. Dragutin Feletar u prvom poglavlju u knjizi donosi **osnovne geografsko-demografske značajke đelekovečke općine**, odnosno analizu položaja i prirodno-geografskih značajki te promjena u broju i strukturi stanovnika. Za razliku od starijih vremena, današnji prometni položaj Đelekovca i Imbriovca ima samo lokalno značenje i suvremenim razvojem Đelekovca uvelike ovisi o privlačnoj snazi i ulozi samo devet kilometara udaljene Koprivnice. S obzirom na tipičan nizinski reljef, tlo i umjereno topnu vlažnu klimu, đelekovački prostor ne izdvaja se nekom posebnosću u odnosu na šire područje. Prema demografskim značajkama također se, nažalost, ne izdvaja pozitivnijim pokazateljima s obzirom na koprivničku Podravinu. Naime, Feletar nakon analize općih popisa stanovništva od 1857. do 2001. godine i ostalih statističkih podataka mora konstatirati da općinu potresa ozbiljna demografska kriza.

Nekim prirodopisnim i ekološkim značajkama okolice Đelekovca i Imbriovca u sljedećem poglavlju monografiju je obogatio biolog i prirodoslovac dr. sc. Radovan Kranjčev. U svojoj ana-

lizi biljnog i životinjskog svijeta dr. Kranjčev posebnu pozornost posvećuje dvama dijelovima prirode đelekovečke okolice. Jedan od njih je livada-spomenik prirode Zovje koja se nalazi južno od Đelekovca uz potok Gliboki. Livada Zovje je specifična, između ostalog, jer ju posjećuju rijetke i zaštićene vrste leptira. Drugi iznimno zanimljiv dio okolice Đelekovca je prirodno nastali barski ekosustav Jegeniš sjeverno od Đelekovca oko kojega je zbog velike razvedenosti, krajobrazne raznolikosti (nepravilno oblikovana obala, veliki i mali otoci) te bogatstva ribljeg svijeta i mogućnosti kupanja danas sagrađeno stotinjak vikend-objekata. Te i ostale prirodne ljepote đelekovečke okolice dr. Kranjčev, osim stručnom elaboracijom, eksplicira i pravim malim fotografskim remek-djelima.

Povijest Đelekovca prezentirana je u knjizi od najstarijih vremena do današnjih dana i zauzima najveći dio. Za **opis najstarije đelekovečko-imbriovečke prošlosti** pobrinuo se najprofesionalniji arheolog-amater u Podravini, Ivan Zvijerac. On donosi prikaz arheološko-povijesnog slijeda života i događanja na prostoru općine Đelekovec od naseljavanja do kraja srednjeg vijeka. Kontinuitet i čovjekov interes za naseljavanje toga prostora prati se kroz obilje raznovrsne arheološke i dokumentirane grade s više od pedesetak nalazišta te se može zaključiti da je taj prostor zbog svojeg položaja i prirodno-geografskih značajki bio kontinuirano naseljavan od prapovijesti (paleolitik i mezolitik) do danas. Zvijerac donosi i brojne grafičke priloge, od karte važnijih arheoloških nalazišta u okolini Đelekovca i Imbriovca do tridesetak fotografija arheoloških nalaza.

Svojevrsnu *knjigu u knjizi* čini opsežan prilog dr. sc. Hrvoja Petrića, koji obuhvaća **povijest općine Đelekovec od ranoga srednjeg vijeka do kraja Drugoga svjetskog rata**. Opsegom od gotovo 200 stranica prilog dr. Petrića čini gotovo polovicu knjige i bez problema bi mogao funkcionirati kao zasebna knjiga. No, odlično funkcionira i kao dio ove monografije zbog već spomenute odlične uredničke koncepcije knjige. Valja napomenuti da je ovaj prilog o Đelekovcu jedno od najboljih Petrićevih uopće napisanih djela, a dosad ih je napisao mnogo (što knjiga, što članka), pogotovo o Podravini. Dr. Petrić u svojem prilogu polazi od srednjovjekovnih arheoloških nalaza te najstarijih isprava koje spominju Đelekovec (isprava o posjedovnoj parnici iz 1332. godine) i Imbriovec (dokument iz 1433. godine koji spominje imbriovečke plemiće), a donosi pretpostavke da su se u njihovoj okolini u srednjem vijeku nalazila još neka naselja kojih više nema. Od sredine 16. stoljeća u Đelekovcu je postojala utvrda kao dio vojnokrajiške protuosmanske obrane. Vjerljivo su, između ostalog zahvaljujući i njoj, Đelekovec i Imbriovec, za razliku od ostalih manjih sela u okolini, preživjeli osmanska pustošenja u 16. stoljeću. Od sredine 17. stoljeća Đelekovec dobiva attribute slobodne općine, dok je Imbriovec bio dio manjeg feudalnog posjeda. I kmetovi iz Imbriovca i okolice uključuju se u seljačku bunu 1755. godine, ali povoljan status dobivaju tek 1848. generalnim ukidanjem feudalnog sustava, čime dolazi do raspada starih zadruga i stvaranja obitelji gotovo identičnih današnjima. Istodobno 1851. dolazi do stvaranja moderne općine Đelekovec. Potkraj 19. stoljeća dolazi do pojave organiziranog društvenog života u Đelekovcu, koji je postao još značajniji u međuratnom razdoblju. Značajniji politički život u đelekovečkoj općini razvija se od 1905. godine kada se ondje osniva Hrvatska pučka seljačka stranka koja je cijelo vrijeme svojeg postojanja, sve do 1941., imala veliku potporu stanovništva toga kraja. I sam đelekovečki kraj dao je istaknutog HSS-ovca, Mihovila Pavleka Miškinu. Osjetivši sve strahote Prvoga, a osobito Drugoga svjetskog rata, Đelekovčani su se masovno uključili u antifašističke postrojbe, čime i završava Petrićev prilog u kojemu je, osim klasičnoga historiografskog pristupa, pribjegavao i omiljenom ekohistorijskom pristupu te je *usput* ulazio i u gospodarska, demografska i slična pitanja, pokušavao riješiti pitanja nastanka imena Đelekovca i Imbriovca i sl. Prilog je obogaćen brojnim zemljovidima, faksimilima ili prijepisima ključnih dokumenata za đelekovečko-imbriovečku prošlost, starim razglednicama, starim i novim fotografijama, popisima, tablicama itd.

U suautorstvu s dr. Feletarom dr. Petrić donosi i prilog **o župama Đelekovec i Imbriovcu od srednjeg vijeka do početka 21. stoljeća**. U tom se prilogu, osim o samim župama Đelekovec (od 1334. do sredine 16. stoljeća, od 1789. do danas) i Imbriovcu (od 1501. do danas), govori i o nekadašnjim i sadašnjim crkvama i imovini tih dviju župa, kao i o nekadašnjem i sadašnjem vjerskom životu u njima, te poimence o svim župnicima, župnim upraviteljima i kapelanim te ponekim duhovnim zvanjima iz imbriovečke i đelekovečke župe.

Dr. Feletar nadalje donosi **pregled povijesti školstva u đelekovečkoj općini od 1874. do 2008. godine**. Osim panoramskog pregleda razvoja obrazovanja u Đelekovcu i Imbriovcu, mnogo zanimljivih podataka dobiveno je temeljem analize školskih spomenica, različitih izvještaja, matičnih knjiga, imenika i sličnih dokumenata, a obrađen je i rad značajnijih ravnatelja, nastavnika i učenika tih škola. Posebnu atraktivnost prilogu daje mnogo dokumentarnih i fotografskih priloga iz 19. i 20. stoljeća te tabelarni i dijagramske prikazi kretanja broja učenika tijekom tih 125 godina.

Upotpunjavanju slike o đelekovečkoj općini tekstom **o osnovnim značajkama društvenosti i sporta** svoj su prilog dali Mladen Levak i dr. Feletar. Oni u svojem tekstu govore o djelovanju zborova, slušanju i reproduciranju glazbe, knjižnicama i čitaonicama, njegovaju folklora i baštine, književnom i likovnom stvaralaštvu te sportu i sličnim aktivnostima koje se na prostoru đelekovečke općine odvijaju od kraja 19. stoljeća. Dakle, riječ je o tradiciji duljoj od jednog stoljeća. Nai-m, već je 1883. u Đelekovcu utemeljeno dobrovoljno vatrogasno društvo, 1903./1904. osnovana je pučka čitaonica koja je bila važno okupljašte, 1924. osnovano je Omladinsko društvo Osvit sa sportskom i pjevačkom sekcijom, 1927. DVD Imbriovec, a 1931. Pjevački zbor Preradović. Od 1935. do 1975., s izuzetkom razdoblja od 1941. do 1947., u Đelekovcu djeluje Ogranak Seljačke slove koji vodi brigu o knjižnici, a od 1978. i o Zavičajnom muzeju Đelekovec. Godine 1975. Ogranak je transformiran u Kulturno-prosvjetno društvo Seljačka sloga Đelekovec, koje djeluje sve do danas kada ima stotinjak članova u desetak sekcija. Ostale udruge, njih desetak, osnovane su poslije. Levak i dr. Feletar donose i pregled đelekovečkog književnog i likovnog kruga. Iz prvoga valja izdvojiti znamenitoga hrvatskog ruralnog pisca i političara Mihovila Pavleka Miškinu (1887. - 1942.) te suvremenog književnika Paju Kanižaja (1939.), a iz drugoga znamenitog hrvatskog nainog slikara Mirka Viriusa (1889. - 1943.). Od istaknutih đelekovečkih ličnosti autori izdvajaju sve-učilišne profesore agronomije dr. sc. Pavla Kvakana (1893. - 1952.) i dr. sc. Većeslava Pavleka (1915. - 1990.) te liječnika i društvenog djelatnika dr. sc. Pavla Tomašića (1899. - 1987.).

Pregled komunalno-gospodarskog razvoja Đelekovca i Imbriovca od kraja Drugoga svjetskog rata do danas u suautorstvu donose dr. Feletar, dr. Petrić i Levak. Đelekovec je od 1945. do 1963. godine bio sjedište općine, što mu je omogućavalo koncentraciju određenih gospodarskih i tercijarno-kvartalnih djelatnosti. No, stvaranjem velike Općine Koprivnica 1963. godine Đelekovec gubi označke lokalnog centraliteta te od 1964. postaje samo središte Mjesne zajednice koja obuhvaća samo naselje. Tada počinje razdoblje gospodarskog i socijalnog raslojavanja, jačanja procesa iseljavanja i depopulacije, koji nisu zaustavljeni ni ponovnim stvaranjem (znatno manje) općine, koja obuhvaća Đelekovec i Imbriovec, 1993. godine.

Pri kraju knjige Mijo Petrić donosi **legende i predaje o Đelekovcu**. Riječ je o dvadesetak legendi i predaja, što je manji dio đelekovečke nematerijalne baštine koju je M. Petrić zapisivao po sjećanju, točno onako kako su mu ih pričali njegovi preci. Najstarije legende vezane su uz razdoblje borbi s Turcima (16. i 17. stoljeće), a najmlađe su iz suvremenosti.

Na samom kraju knjige nalaze se prigodan pogовор, koji potpisuju dr. Feletar i dr. Petrić, te **izbor iz stručne bibliografije o Đelekovcu i Imbriovcu**, koji su priredili isti autori. Knjigu na najbolji mogući način zatvara sažetak monografije pod naslovom **Općina Đelekovec - povijesno-geografski pregled** na hrvatskom i engleskom jeziku.

Knjiga je objavljena kao 51. u nizu *Bibliotheca historia Croatica* Izdavačke kuće Meridijani, a glavni je urednik prof. dr. sc. Dragutin Feletar. U toj su biblioteci objavljene još neke monografije podravskih općina, kojima se pridružuje i ova, i to kao jedna od najkvalitetnijih. Valja spomenuti i kako je finansijsku i radnu potporu ovoj knjizi dala Općina Đelekovec.

Mario Kolar

CRIS, ČASOPIS POVIJESNOG DRUŠTVA KRIŽEVCI VOL. X . BR. 1. KRIŽEVCI, 2008., 268. STR.

Izašao je jubilarni deseti broj časopisa Cris. Ovaj je broj podijeljen na četiri cjeline. Prva od njih donosi radeve koji su prezentirani na znanstvenom skupu »Križevci u 19. stoljeću, s naglaskom na hrvatski narodni i književni preporod«, održanom u Križevcima 15. listopada 2008. godine. Druga cjelina obuhvaća radeve naših stalnih suradnika. Treća cjelina donosi građu, a u posljednjoj su prikazi i osvrti.

Prvi je rad akademika Nikše Stančića, koji prikazuje ciljeve i ostvarenja hrvatskog narodnog preporoda. On nam prikazuje razdoblje hrvatskog narodnog preporoda koje obuhvaća vrijeme od kraja 18. do sredine 19. stoljeća i dijeli se na pripremno razdoblje (1790. - 1835.) s njegovim neposrednim pripremnim razdobljem (1830. - 1835.) i punim preporodnim razdobljem (1835. - 1848.) od pokretanja Gajevih Novina i Danice, otkad organizirano djeluje hrvatski preporodni pokret pod imenom ilirskog pokreta, do izbijanja revolucije u ožujku 1848. kada je djelatnost nacionalnog pokreta u novim uvjetima dosegnula vrhunac, a zatim u doba Bachova apsolutizma 50-ih godina 19. stoljeća doživjela kraj.

Drugi je rad o gradu Križevcima nakon gubitka statusa županijskog središta 1866. godine. Govori se o tome kako su Križevci bili središte županije od 1861. pa sve do 1886. godine. Međutim, spajanjem Križevačke i Bjelovarske županije u Bjelovarsko-križevačku Križevci su postali obično kotarsko mjesto na pruzi Koprivnica - Zagreb. Taj gubitak je imao više političke, nego upravne razloge jer su Križevci bili povijesni grad duge i stare tradicije. Ovaj gubitak ih je jako pogodio i zahtijevao je izvjesno prilagođavanje novom vremenu.

Treći je rad dr. Zorana Grijaka iz Hrvatskog instituta za povijest o Ivi Vojnoviću u Križevcima. Autor je na temelju literature i arhivske građe istražio djelovanje istaknutoga hrvatskog dramatičara Ive Vojnovića u Križevcima u razdoblju od 1884. do 1889. godine. Upozorio je na činjenicu da je Ivo Vojnović nakon svršetka vježbeničkog staža u Zagrebu upućen na križevački sud po izravnom nalogu bana Khuena Héderváryja koji se time želio osvetiti njegovu ocu Kosti Vojnoviću, jednom od čelnika oporbene Neovisne narodne stranke. Taj se boravak, unatoč činjenici da je Ivo Vojnović kontinuirano nastojao napustiti Križevce, na književnom planu pokazao vrlo plodnosnim - tu nastaje njegov dramski prvijenac »Psyche«, a na intimnom planu bio je obilježen događajima koji će bitno utjecati na njegov život.

Sljedeći je rad Željka Karaule pod naslovom »Križevci u proljeću naroda 1848. - 1849. godine, neki prilozi o uključenosti Križevaca u hrvatsko proljeće naroda 1848./1849. godine«. U radu se na temelju pisane i arhivske građe te relevantne historiografske literature pružaju podaci o gradu Križevcima i Križevačkoj županiji tijekom preporodnih gibanja 1848./1849. godine u trojednoj Kraljevini Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji. Autor prikazuje kako su ti revolucionarni događaji potaknuli jaču nacionalnu, socijalnu i vojnu aktivnost (protiv mađarske opasnosti) na području grada i županije te koje su snage kočile te procese. Grad Križevci i Križevačka županija sa svojim snažnim ilirskim krugom bili su značajni sudionici hrvatskog nacionalnog pokreta 1848./1849. godine.

Rad Ivana Peklića govori o Albertu Ognjanu Štrigi, odnosno o jednoj od njegovih brojnih djelatnosti. Naime, Štriga je bio veliki hrvatski domoljub koji je sudjelovao u Jelačićevoj vojsci, ilirac, mecena, a posebno se istaknuo na glazbenom planu kao tenor te kao veliki organizator prve hrvatske opere »Ljubav i zloba«. Poznat je po svojoj političkoj djelatnosti, a na kraju života i kao vino-gradar. Na temelju izvorne arhivske građe u ovom je radu obrađena njegova djelatnost kao arhivara, a pritom je posebna pažnja posvećena razdoblju kada je bio ravnatelj Hrvatskog državnog arhiva.

Hrvoje Petrić je u radu »Prilog poznavanju izabranih segmenata gospodarskih i demografskih kretanja u Križevcima i okolicu oko 1848. godine« govorio o gospodarstvu Križevci sredinom 19. stoljeća. Rad predstavlja prilog poznavanju izabranih segmenata gospodarskih i demografskih kretanja u Križevcima i okolicu oko 1848. godine, s težištem na objašnjavanju dijela gospodarskih procesa koji su se odvijali u prvim desetljećima 19. stoljeća.

O knjižnici Križevačke biskupije u 19. stoljeću pisala je Suzana Knežević. Povijest knjižnice može se iščitati iz povijesti grkokatoličke biskupije koja je od osnivanja 1611. godine nekoliko puta mijenjala svoje sjedište. Prvih dvjestotinjak godina knjižnica se zajedno s biskupima selila (Marča, Pribić, Preseka, Gornji Tkalec), dok se od 1801., posljednjih dvjestotinjak godina, nalazi u Križevcima. Zbirka knjiga broji 10.667 djela (9858 svezaka), od kojih su tri knjige iz 15. stoljeća (inkunabule), 68 iz 16. stoljeća, 325 iz 17. stoljeća, 3996 iz 18. stoljeća, a ostale iz 19. i 20. stoljeća. Tu je i vrijedna zbirka od 60-ak rukopisnih knjiga te zbirka periodike i sitnog tiska. U 19. stoljeću biskupi su se u Križevcima uglavnom bavili preuređenjem prostora katedrale i biskupske rezidencije za potrebe grkokatolika, prilikom čega su pomno planirali i prostor za smještaj knjižnice. Prvi i zasad jedini poznati popis knjiga iz 19. stoljeća nastao je 1856. godine, a obuhvaća 2519 djela, odnosno 1971 svezak.

Komparativnu analizu Križevaca i Samobora donosi rad Danijela Vojaka. Autor u svom radu naglašava da - osim Zagreba koji je centar zbivanja hrvatskog narodnog preporoda - i manja urbana središta, poput Križevaca i Samobora, postaju važna središta preporodnog razdoblja. Cilj je izlaganja analizirati na koji je način ilirski pokret bio prihvaćen u Križevcima i Samoboru, koji su istaknuti pojedinci ili skupine sudjelovali u njemu te kakav je bio njihov položaj u vrijeme revolucionarne 1848. i 1849. godine.

Jelena Marijanović-Borošak govori o činiteljima zbivanja u vrijeme hrvatskog narodnog preporoda. Temeljni zadatak ovoga rada bilo je istražiti tko su, prema pisanju Narodnih novina, bili činitelji zbivanja hrvatskog pokreta 1848. u gradu Križevcima, sjedištu Križevačke županije, odnosno kako su zbivanja i činitelji zabilježeni na stranicama Gajevih Narodnih novina. U radu se prate tijek i značajke svekolikih društveno-političkih zbivanja u Križevcima i Križevačkoj županiji u vrijeme revolucionarne godine.

Jelka Vukobratović je pisala o glazbi u Križevcima tijekom 19. stoljeća. Prva polovica 19. stoljeća označava početak organiziranoga glazbenog obrazovanja u gradu izvan crkvenih i samostanskih škola. Od 1813. godine to se obrazovanje pružalo u privatnom Glazbenom zavodu, a od 1856. godine nastavilo se u Glazbenoj učioni koja je djelovala pri Glavnoj školi. Gradska limena glazba bila je čvrsto povezana uz obje obrazovne institucije, no povijest i djelovanje glazbe nisu do kraja istraženi. U drugoj polovici stoljeća osnivaju se tri pjevačka društva - Zvono, Slavulj i Kalnik, a aktivnost potonjeg proteže se i na sljedeća dva stoljeća.

Rad Marijane Janeš Žulj govori o osnivanju Ilirske učionice u Križevcima i njezinu djelovanju do 1861. godine.

Ova cjelina još obuhvaća rad učenika križevačke Gimnazije pod vodstvom mentorice Marije Milas »Križevci sredinom 19. stoljeća«.

Druga cjelina donosi rad našeg stalnog suradnika Ranka Pavleša. Srednjovjekovni posjedi i naselja obrađeni u ovom radu nalazili su se istočno od Križevaca, između potoka Velike i Trem-

skog potoka na području današnjeg sela Čvrstec i u njegovoј blizini. Redovni čitatelji Crisa mogli su zapaziti da redom obraduje istočni dio srednjovjekovnog Kalničkog kotara, odnosno arhiđakonata, a ovaj bi rad spojio već obradeni područja na sjeveru oko potoka Glogovnice i Koprivnice s onima na jugozapadu, između potoka Glogovnice i Tremskog potoka. Kao i za područje oko Poljane i Đurđica, i za ovaj su prostor karakteristična mala naselja koja su još bila rascjepkana među više vlasnika.

Slijedi rad »Previranja u Bjelovaru uoči puča Vokić - Lorković 1944. godine«. Autor na temelju oskudne arhivske građe prikazuje pripreme koje su vršene u Bjelovaru tijekom druge polovice kolovoza 1944. godine od strane pučista i Gradskog ogranka Hrvatske seljačke stranke (HSS), a u svrhu rušenja ustaške vlasti i svladavanja njemačkih snaga u Bjelovaru te preuzimanja vlasti u NDH od strane HSS-a. HSS bi preuzeo postrojbe domobrana NDH kao svoju vojsku te zajedno s dijelovima ponovno aktivirane Hrvatske seljačke zaštite (HSZ) pripremio teren za dolazak savezničkih snaga na područje NDH, na čelu s dr. Šubašićem iz Londona.

Davor Balić donosi članak iz filozofije o hrvatskim bibliografijama o Frani Petriću. Članak analizira i uspoređuje četiri hrvatske bibliografije o Frani Petriću (Franciscus Patricius, 1529. - 1597.), jednom od najvažnijih hrvatskih filozofa, koje su objavljene u razdoblju od 1968. do 1997. godine. Prvu je 1968. objavio Vladimir Premec. Budući da je on nekriticke preuzimao iz bibliografija koje su objavili Pietro Donazzolo (1912.) i Paola Maria Arcari (1935.), mnoge njegove jedinice su nepotpune i netočne. Druga hrvatska bibliografija o Petriću iz 1979. godine, koju potpisuju Vladimir Premec i Franjo Zenko, od prve se razlikuje tek po 14 novih jedinica. U trećoj hrvatskoj bibliografiji o Petriću, koja je objavljena 1993., bibliografiju iz 1979. godine dopunile su Mihaela Girardi Karšulin i Ljerka Schiffler sa 160 novih jedinica, i to ne samo iz razdoblja od 1979. do 1993., no među njima ponovno ima nepotpunih jedinica. Četvrtu hrvatsku bibliografiju sastavio je Ivica Martinović 1997. godine da bi prikazao razvoj petrićologije u razdoblju između dviju Petrićevih obljetnica (1979. - 1997.) i upozorio na hrvatski doprinos u tom razdoblju. U njoj su sve jedinice potpune, a s metodološkog stajališta ova je bibliografija ogledan primjer kako sastavljati bibliografske jedinice.

Članak Marice Vrabec govori o književnom stvaralaštvu Vida Blažinčića.

Cjelina građe donosi nam dvije povelje koje potvrđuju povlastice kralja Bele iz 1253. u prijevodu Ljudevita Plaćka. Objavljen je i Statut slobodnoga grada Križevaca u redakturi Ljudevita Plaćka. Prijevod listina za povijest Križevaca od XV. do XVII. stoljeća potpisuje Tvrtko Milunović. Popis Udbe o nepočudnim građanima kotara Križevci donosi Đuro Škvorc. Na kraju slijede prikazi i osvrti.

Ivan Peklić

EKONOMSKA I EKOHISTORIJA, ČASOPIS ZA GOSPODARSKU POVIJEST I POVIJEST OKOLIŠA, BR. 4, VOL. IV, MERIDIJANI, ZAGREB - SAMOBOR, 2008.

Četvrti broj časopisa Ekonomika i ekohistorija podijeljen je u tri cjeline. Prvi je dio ujedno i tematska cjelina s temom broja »Šume i ljudi«. U drugom dijelu nalaze se ostali članci, dok treći dio sadrži priloge i prikaze knjiga, časopisa i znanstvenih skupova.

Hrvoje Petrić iz Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu u svom članku »Neodrživi razvoj ili kako je krčenje šuma u ranome novome vijeku omogućilo širenje Đurđevačkih pjesaka?« analizira ekosustav područja eolskih pjesaka južno od rijeke Drave na širem prostoru Đurđevca te ujedno otvara pitanje održivog, odnosno neodrživog razvoja u slučaju

otvaranja podravskih pijesaka kao primjer poremećaja ekosustava nestankom biljnog veznog materijala.

Članak Darje Mihelič »Usoda gozdov na Slovenskem do 16. stoletja« obrađuje raznolike izvore o šumama na slovenskom prostoru imedu Alpa i Jadrana te detaljnije analizira zakonodavstvo o šumama i drvu do 16. stoljeća, koje nije bilo u potpunosti uskladeno i domišljeno.

Marin Knezović iz Zagreba u članku »Šuma i šumsko drveće u hrvatskim rano-srednjovjekovnim ispravama - činitelj koji nedostaje« bavi se odnosom čovjeka i šume u ranom srednjem vijeku te ujedno zaključuje pretjerano iskorištavanje šuma krajem istog povijesnog razdoblja na području hrvatske rano-srednjovjekovne države.

Silvija Pisk s Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu u članku »Šuma i drveće u latinskim srednjovjekovnim dokumentima: primjer moslavackog kraja« analizom srednjovjekovnih isprava od sredine 13. do sredine 14. stoljeća na području današnje Moslavine utvrđuje da su uz vodene tokove, utvrde i puteve, šume i drveće također bili važno sredstvo raspoznavanja pri određivanju posjeda.

Sveučilišna profesorica u mirovini Mira Kolar Dimitrijević u članku »Kratak osvrt na povijest šuma Hrvatske i Slavonije od 1850. godine do Prvoga svjetskog rata« obrađuje hrvatske šume kao najveće javno dobro koje se kroz proces ondašnje privatizacije i gospodarsko iskorištavanje pretvaralo u druga dobra i na taj način bilo temelj stvaranja kapitala i bogaćenja pojedinaca.

Autor Jó Klanovicz iz Brazila sa svojim koautorima Joãoom Fertom Netom i Ávarom Luizom Marfom u članku »Southern brazilian indigenous populations and the forest: towards an environmental history« vrši usporedbu između ekoloških saznanja domorodačke indijanske populacije plemena Kaingáng, Guarani i Xokleng južnog Brazila, povijesnih procesa diseminacije vrsta te ekoloških saznanja te na taj način preporučuje neke od mogućnosti i prilika za održivi razvoj i samo očuvanje prašuma, te također i uvođenje domorodačkih spoznaja u znanstvenu praksu kako bi se zajednički i u suradnji rješavalo pitanje prirodnih resursa.

Druga cjelina četvrtog broja časopisa počinje člankom Mirele Slukan Altic »Prirodni i kulturni pejzaži Pokrčja u mletačkim katastrima 1709./1711.«. Autorica na temelju dosad neobjavljenih arhivskih izvora analizira promjene u prirodnom i kulturnom pejzažu Pokrčja, nastale kao rezultat kolonizacije toga dijela Dalmatinske zagore nakon oslobođenja od Osmanlija.

Sabine Florence Fabijanec u svom članku »Higijena i trgovina: primjer dalmatinskih lazareta od 14. do 16. stoljeća« razmatra ravoj sanitarnih mjera krajem srednjeg vijeka, a u vezi s trgovackim prometom dalmatinskih luka kroz poimanje higijene u Dalmaciji prema statutima te kroz ukazivanje na trgovacke tokove koji prodiru kroz dalmatinske komune. Ujedno daje prikaz glavnih datuma i razdoblja nastajanja kružnih epidemija koje zadiru u njih.

U članku »Čovjek i okoliš u socijalnom kontekstu - prilog socijalno-ekološkom istraživanju« Tomislav Krznar podstire osnovne informacije o socijalnoj ekologiji. Dani postupak nastoji uokviriti u odnosu triju područja koja se bave okolišnim problemima: socijalnom ekologijom, eko-historijom i bioetikom.

Kao posljednji prilog druge cjeline Hrvoje Petrić u radu »Živjeti Triplex confinium« donosi biografiju i opširnu bibliografiju prof. dr. sc. Drage Roksandića. Navodi njegov životopis, pregled znanstvene, nastavne, stručne djelatnosti kao i svih objavljenih knjiga, članaka i ostalih radova, znanstvenih i stručnih projekata, javno-stručnih djelatnosti, uredničkih pozicija u znanstvenim časopisima i enciklopedijama te dodijeljenih priznanja.

U zadnjoj cjelini priloga Vesna Pleše u radu »Ugljenarenje - proizvodnja ugljena iz drva u Gorskem kotaru« daje kraći povijesni osvrt na proizvodnju drvenog ugljena u Gorskem kotaru.

Karolina Buzjak napravila je prikaz časopisa Environmental history u izdanju American Society for Environmental History and the Forest History Society, Volume 13, broj 1, iz siječnja 2008. godine.

Goran Mihelčić daje prikaz knjige Jareda Diamonda »Sva naša oružja: zarazne bolesti, čelik i puške« u izdanju Algoritma, Zagreb 2007. godine, koju je preveo Miloš Judaš.

Prikaz knjige Mirka Androića »Starogradska varaždinska općina« u izdanju Državnog arhiva u Varaždinu, Varaždin 2008., načinila je Ivančica Jež.

Zoltán Gozsdy i Szabolcs Varga sačinili su prikaz monografije autora Joachima Bahlkea »Un-garish Episcopat und österreichische Monarchie. Von einer Partnerschaf zur Konfrontation (1686 - 1790). Geistwissenschaftliches Zentrum Geschichte und Kultur Ostmitteleuropas E.V. an der Universität Leipzig. Forshungen ur Geschichte un Kultur des östlichen Mitteleuropa«. Band 23. u izdanju Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 2005.

»Živjeti u kući - stanovanje, prehrana i odijevanje u novovijekoj Europi (1500. - 1800.)« je knjiga autorice Raffaelle Sarti, a u izdanju Ibis grafike, Zagreb 2006. godine. Prikaz ove knjige napisala je Viktorija Košak.

Tomislav Krznar načinio je prikaz knjige Vandane Shive »Biopiratstvo. Krađa prirode i znanja« u izdanju izdavačke kuće DAF, Zagreb 2006.

Silvije Jerčinović je prikazao časopis za multidisciplinarna istraživanja Podravina, vol. VI, broj 12, Meridijani, Koprivnica 2007.

Prikaz knjige franjevca prof. dr. sc. Franje Emanuela Hoška »Biskup Vrhovac između baroka i liberalizma« u izdanju Kršćanske sadašnjosti, Zagreb 2007., napisao je Daniel Patafta.

U izdanju Izdavačke kuće Meridijani, Samobor - Zagreb 2008. tiskana je knjiga »Otrovani modrozeleni planet« autora Oskara Springera i Danijela Springera, a njezin je prikaz sačinio Dragutin Feletar.

Greg Bankoff, Uwe Luebken i Jordan Sand donose prikaz znanstvene konferencije »Flammable Cities: Fire, Urban Environment, and Culture in History«, koja je održana u Washingtonu D. C., u organizaciji German Historical Institutea.

Hrvoje Petrić daje prikaz dva znanstvena skupa: »Koprivnica - okoliš, ljudi i grad u dugom trajanju«, koji je održan 2. prosinca 2006. u Koprivnici u povodu 650 godina grada Koprivnice, i »Žene u povijesti Koprivnice i Podравine«, održanog također u Koprivnici 1. prosinca 2007. godine.

Prikaz okruglog stola »150. obljetnica prvog modernog popisa stanovništva 1857.«, održanog 3. prosinca 2007. godine u vijećnici Filozofskog fakulteta u Zagrebu u organizaciji Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i suorganizaciji Društva za hrvatsku povjesnicu te Društva za hrvatsku ekonomsku povijest i ekohistoriju, načinio je Željko Holjevac.

Silvije Jerčinović napisao je prikaz znanstveno-stručnog skupa s međunarodnim sudjelovanjem »Razvoj, identitet, okoliš - međuregionalni aspekti«, održanog 26. travnja 2008. godine u prostorijama Ratarne Visokoga gospodarskog učilišta u Križevcima.

Antonio Gotovac donosi izvještaj sa znanstvenog skupa »Fauna and Medieval Urban Space« o životinjama u srednjovjekovnom urbanom prostoru, održanog između 17. i 19. ožujka 2008. godine u organizaciji Srednjoeuropskog sveučilišta u Budimpešti (CEU) i Muzeja kralja Matijaša Korvina u Višegradi.

I napoljetku, Željko Holjevac daje prikaz 38. međunarodnog kulturno-povijesnog simpozija »Mogesdorf«, održanog u Varaždinu između 1. i 4. srpnja 2008. godine.

Silvije Jerčinović

**MIRKO ANDROIĆ, SPOMENICI STAROGRADSKE VARAŽDINSKE OPĆINE,
DRŽAVNI ARHIV U VARAŽDINU, VARAŽDIN, 2008., 229 STR.**

Nakon *Starogradske varaždinske općine*, Državni arhiv u Varaždinu objavio je krajem 2008. godine još jedan rukopis Mirka Androića - *Spomenici starogradske varaždinske općine*, čime je nastavljen projekt objavljivanja najvažnijih, do danas neobjavljenih radova utemeljitelja i dugogodišnjeg ravnatelja varaždinskog Arhiva.

U knjizi *Spomenici starogradske varaždinske općine* nalazimo tri vrlo vrijedna izvora za istraživanje povijesti starogradske varaždinske općine, koje je Mirko Androić prepisao i priredio za tisak već davne 1952. godine: *Zapisnik o izboru službenika starogradske varaždinske općine od godine 1787. do 1850.*, *Sudski zapisnik starogradske varaždinske općine od godine 1837. do 1850.* i *Zapisnik o kupoprodaji kuća i starogradskih zemljišta od godine 1843. do 1850.*

Zapisnik o izboru službenika starogradske varaždinske općine od godine 1787. do 1850. (str. 9 - 54) najvažniji je izvor za proučavanje njezine upravne strukture, ali i društvenih i gospodarskih odnosa. Najstariji zapisnik u ovom prijepisu datiran je 24. travnja 1787., a sastavljen je na njemačkom jeziku. Svi sljedeći zapisnici do 1837. sastavljeni su na latinskom jeziku. U zapisniku od 12. travnja 1803. nalazimo prisegu novoizabranog suca Ivana Kuštera na hrvatskom, premda je cijeli zapisnik ove izborne skupštine pisan latinskim jezikom. Od 1837. zapisnici su pisani hrvatskom kajkavštinom. Kao pripadnici starogradske uprave u zapisnicima se navode: *obchine szudecz, veliki fiskalish, priszesniki, vulichni kaproli, quarrtir meysteri, pupilzki otec, dimnyakov inspectori, inspectori mesznic, inspector pekov, mer i vag, commesar spriczalke, notarius*. Također iz Zapisnika doznajemo pojedinosti o načinu i tijeku samog čina restauracije koji se održavao u naznočnosti cijele starogradske općine, imena izabranih službenika, njihove dužnosti, višinu godišnje plaće, rezultate rada pojedinih općinskih sudaca itd. Osim što nam pružaju uvid u strukturu i način uprave, pojedini zapisi vrlo jasno ocrtavaju međusobne odnose između starogradske općine i gospoštije Varaždinske tvrde.

Sudski zapisnik starogradske varaždinske općine od godine 1837. do 1850. (str. 56 - 176) središnji je i najopsežniji dio knjige, pisan hrvatskom kajkavštinom, a sadrži 273 zapisa o sudskim sporovima između pripadnika ove općine te pojedinaca izvan starogradske općinske jurisdikcije koji su pokretali sudski spor s pojedincima ove općine. Na sjednicama starogradske varaždinske općine, u naznočnosti gradskog suca i najčešće trojice *priszeznika*, vodili su se sudski sporovi zbog uvreda, nanošenja tjelesnih ozljeda, zlostavljanja djece, krađa, nanošenja materijalne štete, dugova, prijevara, kršenja cehovskih pravila, remećenja javnog reda i mira, nemoralnog ponašanja, neispunjavanja ugovornih odnosa, ostavinskih rasprava itd. Svaki sudski spis sadrži imena i prezimena stranaka u sporu, opis prekršaja, izvođenje svjedoka te presudu koja je izricana na temelju običajnog prava. Analizom zapisa možemo ustvrditi da je sudski postupak bio temeljen na načelu dispozicije stranaka, tj. pokretao se i održavao u toku samo voljom zainteresiranih stranaka i u okviru njihovih zahtjeva. Pred sudsko vijeće mogli su pristupiti pripadnici svih društvenih slojeva u potrazi za pravnom zadovoljštinom. Tako u sudskim sporovima susrećemo kmetove, slobodnjake, obrtnike, trgovce, žene, nositelje općinske i županijske uprave itd.. Sud je bio upućen samo na one dokaze koje su mu same stranke u sporu ponudile. Kazne za prekršitelje bile su najčešće novčane uz strogo određen vremenski rok izvršenja. Samo u najtežim prijestupima dosuđivane su vremenske kazne lišavanja slobode uz izgon koji se upotrebljavao kao dopunska represivna mjera (primjer slučaja zlostavljanja starih i bolesnih roditelja od strane djece, tj. povreda četvrte Božje zapovijedi). Pojedini sporovi završavali su prije presude, dobrovoljnom nagodbom ili odbacivanjem presude zbog nedostatka svjedoka. U slučaju nezadovoljstva sudskom presudom žalbe su bile upućivane na višu instancu, *szlavni dominium* grada Varaždina. (Iz *Zapisnika o izboru slu-*

žbenika starogradske varaždinske općine od godine 1787. do 1850. doznajemo da je postojala uvriježena praksa ignoriranja ove instance od strane pripadnika ove općine koji su svoje žalbe podnosili županijskom succu, što se kažnjava u vrlo oštrom - trodnevnom zatvorskem kaznom.)

Nažalost, Sudski zapisnik nije sačuvan u kontinuitetu za razdoblje od 1837. do 1850. godine. Na nekoliko je mjesta prekinut njegov kontinuitet. Najdulji prekid nalazimo između rujna 1842. i lipnja 1847. godine. Također su sudski zapisnici više ili manje fragmentarno sačuvani za godine 1841. i 1849.

Na temelju iznesenog možemo zaključiti da je *Sudski zapisnik starogradske varaždinske općine od godine 1837. do 1850.* važan povijesno-pravni dokument, ali i vrijedan izvor za proučavanje društvene povijesti, povijesti mentaliteta i marginalnih skupina prve polovice 19. stoljeća. Uvidom i usporednjom sličnih zapisa o parnicama stanovnika slobodnoga kraljevskoga grada Varaždina možemo ustvrditi da gotovo ne postoje veće razlike u razlozima sudskeih sporova između stanovnika istoga grada, ali pripadnika različitih upravnih jedinica.

Zapisnik o kupoprodaji kuća i starogradske zemljišta od godine 1843. do 1850. (str. 178 - 227) objedinjuje 129 zapisa o prodaji nekretnina na području starogradske općinske jurisdikcije. Iz tih zapisa doznajemo vrijedne podatke o veličini pojedinih posjeda, vlasnicima, njihovo društvenoj pripadnosti i vrijednosti tržišta nekretnina. Analizom kupoprodajnih ugovora možemo pratiti smještaj nekretnina, imena vlasnika i vrstu susjednog zemljišta, što nam, uz pomoć planova grada Varaždina iz prve polovice 19. stoljeća, omogućava lokaciju pojedinih kuća, zemljišta i praćenje promjena njihovih vlasnika. Kao zanimljivost valja istaknuti da je u promatranom razdoblju najvrednija nekretnina, kuća i zemljište u Dravskoj ulici, prodana za 5800 forint srebra. Navedena nekretnina bila je u vlasništvu Antona Lukincza, *fiskalissa y szlavne varmedye Varasd Ztola szudbenoga priszednika* koju je prodao Sigismundu Traubu, *szlavnoga dominium Novi Marof provisoru*, njegovoženi Anni, rođenoj Mikass, Johanu Mikassu, *priviligiranom chyrurgiussu vu gornem Stajeru ztojchemu*, i njegovoženi Magdaleni, rođenoj Haton. Najmanji zabilježeni iznos kupoprodaje iznosio je samo 24 forinte srebra za koji je Josef Szerpak, *szlobodnyak ovdasni*, prodao dio grunta iza svoje kuće susjedu Franczu Kolarichu. Za samo 64 forinte u srebru Ignatz Lazer, *szlobodnyk gradzki*, uspio je kupiti kuću s pripadajućim zemljištem u ulici Ledine od stanovitog Petra Gotha. U zapisnicima nalazimo i slučajevе prodaje nekretnina zbog nužnosti namirenja dugova.

Objavlјivanjem izvornih tekstova koji su objedinjeni u knjizi *Spomenici starogradske varaždinske općine*, znanstvenoj, ali i široj javnosti stavljen je na raspolaganje vrijedan prilog za istraživanje nacionalne povijesti 19. stoljeća. U pripremi izvornika za tisak prof. Mirko Androić potvrđio se kao vrstan arhivist koji poznaje sva pravila struke, a ujedno i kao neumoran i studiozan istraživač varaždinske prošlosti koja ga je zaokupljala tijekom dugogodišnjeg profesionalnog rada.

Ivančica Jež

RUKOPISNA OSTAVŠTINA FABIJANA KOVAČA (UREDNIK VLATKO ČAKŠIRAN). NAKLADNIK GRADSKI MUZEJ SISAK, SISAK 2008., STR. 1 - 187

U prepunoj dvorani sisačkoga Gradskog muzeja 16. listopada 2008. promovirana je knjiga *Rukopisna ostavština Fabijana Kovača*. Izdavanje rukopisa tog istaknutog kroničara Siska i Virja, uz rekonstrukciju njegove potpune monografije i s uvodom Vlatka Čakširanu, onemogućit će da Fabijan Kovač bude ponovno zaboravljen i zanemaren te će mu pribaviti zaslужeno mjesto u lokalnoj historiografiji. Nadam se da ga neće zaboraviti ni Virovci jer je 2007. u *Podravskom zborniku* objavljena njegova kronika, zato i pišem ovaj prikaz kao dopunu svom spomenutom radu.

Fabijan Kovač (Virje, 9. I. 1873. - Sisak, 25. II. 1961.) bio je potomak virovskih krajišnika te je dobio i naobrazbu primjerenu tadašnjoj generaciji. Nakon kraćeg rada u virovskoj općini i Kloštru Podravskom, dolazi 1892. u Sisak koji je trebao dobre stručne ljude za rad u Gradskom poglavarstvu. Radio je kao financijaš do 1928. i bio vrlo blizu onih koji su vodili komunalnu politiku Siska i utjecali na njegov razvoj. Kovač je počeo marljivo bilježiti sve što se zbivalo u Sisku, a pritom prikupljati i podatke iz prošlosti. Osim toga, bio je vrlo aktivan u više društava, među kojima je i Danica o kojoj je 1929. objavio i monografiju *Spomenica hrvatskog pjevačkog društva Danice u Sisku o šezdesetgodišnjici opstanka* (Sisak, 1929.). Nezamjenjiva je njegova uloga u Štednoj i predujamnoj zadruzi za grad i kotar Sisak s kojom je bio povezan od 1902. do 1948. godine. Objavljene Kovačeve knjige bile su *Tumačenje o izravnih poreznih te zemaljskih daća* (Sisak, 1904.), *Temeljna uputa o vršenju občinsko blagajničkih poslova* (Sisak, 1905. i 1911. ili 1912.), *Statuti i pravilnici grada Siska i Prikaz razvoja grada o njegovo pedesetgodišnjici* (Sisak, 1925.) te *Gradske i seoske općine* (Sisak, 1929.). Velika je uloga Fabijana Kovača u osnivanju Muzeja i knjižnice grada Siska, stoga i ne iznenaduje što je 28 rukopisa o povijesti Siska, koje je bilježio godinama, darovao Gradskom muzeju prilikom njegova osnutka i ti tekstovi čine osnovu ovdje prikazane knjige u izboru Vlatka Čakširana. U spomenutim rukopisima, koji su nastajali od kraja 19. stoljeća pa do smrti, Kovač tematski obrađuje važne događaje iz povijesti Siska, poimenično o industriji i zanatstvu, sisačkom brodarstvu, željeznici i lukama, sajmovima i izložbama, novčanim zavodima, žitarskom magazinu, gradnji ulica, parkova, građevina i mostova, poljodjelstvu, stočarstvu i poljoprivredi, pošti, brzojavu, telefonu i Zemljишnoj zajednici. Pritom se koristio svim izvorima do kojih je mogao doći. Kovač je težio i sintezi pa je pokušao dati povijesni pregled Siska od najstarijih vremena do 20. stoljeća. Međutim, kao laiku arheologu, ti su tekstovi dosta slabi i uglavnom se služio radovima drugih autora.

Budući da Fabijan Kovač nije nepoznat ni Podravini jer sam u *Podravskom zborniku* 2007. upozorila na njegov kroničarski rad o Virju, mislim da je zanimljivo da se Podravci upoznaju s cijelokupnom aktivnošću Fabijana Kovača, prijatelja dr. Rudolfa Horvata s kojim je bio povezan preko pjevačkih društava. Rukopisi Fabijana Kovača nisu znanstveno djelo, ali su kroz njegov publicistički rad Siščani vrlo rano dobili ono što su Bjelovarčani ili Križevčani, pa i Koprivničanci dobili mnogo kasnije. Njegovi članci su stalni podsjetnik na bogatu i raznoliku prošlost Siska koja može poslužiti kao poticaj povjesničarima da obrađuju pojedine segmente te povijesti kako bi se u dogledno vrijeme izradila kompletna monografija o tome gradu. Tiskanje ovih rukopisa, čije je dijelove Kovač objavljivao u fragmentima u *Sisačkom glasu* i koje sada mogu koristiti svi zaljubljenici u povijest Siska i istraživači, vrijedno je djelo Gradskog muzeja koji je već objavio monografiju o izdavačkoj djelatnosti Siska i novinama, a izdao je i sedam svezaka *Godišnjaka Gradskog muzeja Siska*. Tim aktivnostima Gradski muzej je postao centar povijesti Siska, u kojem se na neki način centriraju žarišta gospodarskog, prometnog i industrijskog razvoja u 19. i 20. stoljeću.

Mira Kolar-Dimitrijević

FRANJO EMANUEL HOŠKO, *BISKUP VRHOVAC IZMEĐU BAROKA I LIBERALIZMA, KRŠĆANSKA SADAŠNOST, ZAGREB 2007., STR. 217*

Krajem 2007. godine izdavačka kuća Kršćanska sadašnjost izdala je novu knjigu franjevca prof. dr. sc. Franje Emanuela Hoška, poznatoga i priznatoga hrvatskog crkvenog povjesničara, *Biskup Vrhovac između baroka i liberalizma*. Ta knjiga je jedan u nizu radova vezanih uz hrvatsku crkvenu povijest koji su izašli iz pera fra Emanuela Hoška, a razdoblje koje pokriva, kraj 18.

i početak 19. stoljeća, dio je crkvene i društvene povijesti kojemu se autor u svojim radovima, tijekom desetljeća života i rada, najčešće vraćao i najviše njime bavio. Jozefinizam, osobiti oblik prosvjetiteljstva u habsburškim zemljama, njegov ideološki temelj, konkretna provedba i posljedice na uži crkveni i širi društveni život najčešća je tema znanstvenih radova ovoga franjevca povjesničara. Povijest franjevaca kontinentalne Hrvatske također je jedna od tema kojom se fra Emanuel Hoško često bavio u svojim crkveno-povijesnim znanstvenim radovima, o čemu svjedoče tri kapitalna djela, plod višegodišnjih istraživanja u domovini i inozemstvu: *Franjevci u kontinentalnoj Hrvatskoj*, *Franjevci i poslanje u kontinentalnoj Hrvatskoj* i *Franjevačke visoke škole u kontinentalnoj Hrvatskoj*.

Ovom knjigom autor ostaje na području svoga užeg znanstveno-povijesnog rada, baveći se životom i djelom zagrebačkog biskupa Maksimilijana Vrhovca, čovjeka koji je obilježio hrvatsku crkvenu, društvenu, političku i kulturnu povijest u razdoblju od 1787. do 1827. godine, vremenu koje je proveo na čelu Zagrebačke biskupije. U središtu istraživanja ostaje jedno bitno obilježje cjelokupnog Vrhovčeva djelovanja, što je ujedno i interes autorova istraživanja, a to je biskup Vrhovac kao jozefinist, dakle čovjek koji je stasao i izgradio se u nositelja jozefinističkih prosvjetiteljskih ideja. Pisac u ovoj knjizi nastoji sagledati biskupa Vrhovca kao čovjeka koji je duboko obilježen vremenom i prilikama u kojima je djelovao, isto tako prikazujući ga kao aktivnog poticatelja i promicatelja promjena i ideja koje su ga samoga učinile simbolom i nositeljem jednog ključnog razdoblja hrvatske povijesti. Jednom riječju, autor čini odmak u promatranju života i djela biskupa Vrhovca, odbacujući sve slučajne stereotipe, nastale tijekom 20. stoljeća u različitim društveno-političkim okolnostima, kojima su u ovom slučaju često bili obilježeni pogledi hrvatskih kako društvenih, tako i crkvenih povjesničara.

Lik i djelo biskupa Vrhovca, te kompleksne povijesne ličnosti, autor promatra tako što raščlanjuje njegovo djelovanje shodno njegovim političkim i duboko vjerskim i moralnim stavovima. Prvenstveno ga promatra kao jozefinista, ali kao osobu vjernu *idejama obnove Crkve, kako ju je predstavio javnosti tzv. kasni jansenizam u Habsburškoj Monarhiji onoga vremena, i to u liku obnovnog katoličanstva (Reformkatholizmus) koje suvremena bečka povijesna škola uz novovjek ci cesaropapizam (Staatskirchentum) smatra jednom od dviju bitnih sastavnica jozefinizma*. Pritom ga stavlja u kontekst djelovanja tzv. zagrebačke škole ranog jozefinizma čiji je pripadnik bio i sam Vrhovac.

Autor ne izostavlja ni Vrhovčevu pripadnost slobodnim zidarima, jednu od kontroverzi iz biskupova života, koju stavlja u kontekst tadašnjih idejno-političkih strujanja. Kaže da je Vrhovac svojom pripadnošću slobodnim zidarima zapravo *potvrđio prihvaćanje cjelovitog programa jozefinizma*, dok se kao biskup neizbjježno udaljio od slobodnih zidara, ali je *do smrti mnogim svojim postupcima potvrđivao da je jansenizam, i to u obliku obnovnog katoličanstva, njegov temeljni životni izbor i nadahnuće*. Promatrajući ga u ovom kontekstu, autor objašnjava i biskupov kritički stav prema jozefinizmu u posljednjim desetljećima života, smatrajući da je jozefinizam otvorio vrata liberalizmu kojemu se oštro suprotstavljaо u svim njegovim oblicima.

Time se autor nadovezao na Vrhovčevu primarnu djelatnost, a to je njegova pastirska služba. Kroz cijelu knjigu naglašava biskupov svjetonazor obilježen jansenističkim idejama čije ostvarenje Vrhovac prvotno nalazi u jozefinizmu u stalnoj konfrontaciji s nadirućim liberalizmom čijih elemenata sve više ima u kasnom jozefinizmu. Usprkos svemu, on ostaje vjeran jansenizmu promičući lik svećenika, i to ne više svećenika katoličke obnove u duhu Tridentskog sabora, *nego se ozbiljno i za-uzeto trudio izgraditi lik svećenika koji će biti u stanju dostojanstveno i vjerodostojno živjeti svećeništvo i ostvarivati svoje poslanje u vremenu koje je pod utjecajem novih idejnih i društvenih kretanja*. Zato je Vrhovac prvenstveno smatrao da je svećenik pozvan na pastirsку službu, tj. da bude *pastir duša*, a tu službu može ostvarivati kao župnik, na temelju čega i gradi svoj pastoralni program.

Te svoje teze autor znanstveno, koristeći relevantnu literaturu i izvornu građu, razrađuje u šest poglavlja ove knjige. U uvodnom poglavlju, *Biskup Vrhovac - velikan hrvatske prošlosti*, piše o Vrhovcu kao o velikaru hrvatske prošlosti, položaju koji mu priznaje cijelokupna hrvatska historiografija. Nadalje izlaže gledanje hrvatskih crkvenih povjesničara i njihovo mišljenje o biskupu Maksimilijanu Vrhovcu, i to onih iz sredine 20. stoljeća, kao što su Tibor Geczy, Franjo Cvetan i Ivan Škreblin, koji su zastupali tezu da je Vrhovac u nekim svojim postupcima bio jozefinist, ali je prvenstveno bio prepoznatljiv kao biskup po mjeri Tridentskog sabora. S druge strane, donosi i stav novijih crkvenih povjesničara Franje Šanjeka, Jurja Kolarića, Andrije Lukinovića i Josipa Kolanovića, koji se udaljavaju od ove prije spomenute prosudbe. Zatim piše o kontroverznim pitanjima iz Vrhovčeva života kao što su njegova šutnja o spisu *Positiones ex universa jurisprudentia ecclesiastica* (1776.), pripadnost slobodnom zidarstvu i jakobinskoj uroti u ugarskom dijelu Monarhije. Na kraju poglavlja osvrnuo se na njegovo već poznato društveno, kulturno i političko djelovanje koje je i učinilo *velikanom hrvatske prošlosti*.

Prvo poglavlje, *Zagrebačka škola ranog jozefinizma*, posvećeno je razotkrivanju idejnog sustava jozefinizma u suvremenoj historiografiji, s posebnim osvrtom na kasni jansenizam i jozefinizam te na poglede bećke povijesne škole o jozefinizmu. Zatim autor piše o kasnom jansenizmu i obnovnom katoličanstvu kao dvjema sastavnicama jozefinizma koji je doveo do nastajanja cesaropapističkog programa državne Crkve. Napokon, u posljednjem dijelu poglavlja, nakon razjašnjavanja idejno-političkih sastavnica jozefinizma, autor progovara o podupirateljima i širiteljima jansenizma u Zagrebu, među kojima su bili zagrebački biskupi Ivan Paxy i Josip Galjuf. Progovara i o radu i djelovanju svećenika i profesora na Zagrebačkoj kraljevskoj akademiji, koji su zastupali jansenističke teze, a neki su bili i članovi slobodnozidarskih loža. Ovdje je najizraženija i najobrađenija uloga Franje Milašina, svećenika, teologa i profesora na Kraljevskoj akademiji u Zagrebu, autora kontroverznog spisa *Positiones ex universa jurisprudentia ecclesiastica* (1776.), popisa stotinu vlastitih teza iz crkvenog prava, sastavljenih u duhu jozefističkog regalizma.

Lik svećenika Zagrebačke biskupije za biskupa Vrhovca naslov je sljedećeg poglavlja u kojem pisac govori o položaju svećenstva u Habsburškoj Monarhiji s posebnim osvrtom na Zagrebačku biskupiju u vrijeme jozefinizma. Piše o odgoju i obrazovanju budućih svećenika u generalnim sjemeništima i nastavnom programu teoloških učilišta u vrijeme razmahalog jozefinizma, Vrhovčevu radu na obnovi sjemeništa u Zagrebu i nastavnom programu u zagrebačkoj bogoslovnoj školi tijekom njegova biskupovanja. Nakon toga progovara o promjeni lika i položaja svećenika u vrijeme jozefističkih reformi s naglaskom na njihovo materijalno stanje, opadanje staleškog morala i društvenog ugleda, kao i o nedovoljnom broju svećenika. Posljednji dio ovoga poglavlja odnosi se na Vrhovčev angažman oko izgradnje svećeničke duhovnosti u novonastalim idejno-političkim okolnostima na način da autor analizira njegov literarni rad. Ovdje progovara o jansenističkoj literaturi o odgoju budućih svećenika, koja će poslužiti kao temelj biskupu Vrhovcu za njegovu vlastitu literarnu djelatnost. Ona će prvenstveno biti usmjerena na izgradnju odnosa svećenika prema vjerničkoj zajednici, svećenika kao molitelja pozvanog na svet i savršen kršćanski život, poticaj na vjernost celibatu, pobudu na trajno obrazovanje kao i poziv na svećeničko zajedništvo. U ovome poglavlju možemo pronaći i važnost Vrhovčeva izdanja djela jansenista Mésengya.

Sljedeće poglavlje, treće, pod naslovom *Pastoralne obvezе župnika u Zagrebačkoj biskupiji za biskupa Vrhovca* bavi se, kako je to vidljivo iz samog naslova, pastoralnim obvezama svećenika spomenute biskupije prema zamislima biskupa Vrhovca. Poglavlje počinje analiziranjem položaja biskupijskog svećenstva na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće, njegovim vjerskim i moralnim stanjem, pastoralnom usmjerenošću odgoja i obrazovanja svećenstva u duhu jozefinizma te pastoralnim uputama i uredbama koje je donosio biskup Vrhovac s ciljem poboljšanja službe naviještanja putem katehizacije djece i neobrazovanih te propovijedanjem. Važan je segment pastoralnog rada,

prema Vrhovčevu mišljenju, i slavljenje otajstava vjere, koje autor promatra kroz sljedeće kategorije: slavljenje euharistije dana Gospodnjeg, dijeljenje sakramenta pokore, o sakramantu bolesničkog pomazanja i brige za bolesne, jedinstvu u vjerskim obredima i pobožnostima te, napisljetu, o dužnosti boravka župnika u župi i vođenju matičnih knjiga.

Obrednik i molitvenik biskupa Vrhovca o nekim oblicima pučke pobožnosti naslov je četvrtoga poglavlja. Pritom je naglašena Vrhovčeva odluka da se na području njegove biskupije koristi *Rituale romano - zagrabiense* iz 1796. godine, obrednik koji obiluje brojnim objašnjenjima i poticajnim govorima, pripravljenim za svećenike u duhu jozefinističkog *Novog bogoslužnog reda*, upravljenog podizanju vjerskog i moralnog standarda vjernika. Novi obrednik donesen je u razdoblju nakon dokidanja mnogih jozefinističkih odredbi o bogoslužju i različitim pučkim pobožnostima tako da je mogao kao predložak biti korišten Branjugov *Rituale zagrabiense*. Poštujući vjerničku tradiciju svoje biskupije, Vrhovac izdaje poseban molitvenik kojim nastoji utvrditi što sve smatra presudnim za vjerski život svojih suvremenika, a koji autor knjige drži ...važnim svjedokom jozefinističkog razdoblja povijesti Zagrebačke biskupije jer ponudom jozefinističkog katekizma i izborom crkvenih pjesma predstavlja izričiti odmak od službenog molitvenika te biskupije u vrijeme biskupa Petra Petretića i njegovih nasljednika iz predjozefinističkog razdoblja. U nastavku slijedi analiza osnovnih oblika pučkih pobožnosti u Vrhovčevim spisima, i to krunice, križnog puta, pobožnosti Srcu Isusovu i Presvetom oltarskom sakramantu te procesija i hodočašća.

Posljednje poglavlje, *Katekizmi Vrhovčeva vremena*, vezano je uz jedno od autorovih užih interesnih područja, a to su katekizmi. Tako i ovdje autor piše o Vrhovčevim odlukama i uputama o katehizaciji, o povijesti jozefinističkog *Austrijskog katekizma* i vjerskim istinama o Blaženoj Djevici Mariji i marijanskem štovanju u tom istom katekizmu. Sve to pisac stavlja u kontekst Vrhovčeva vjersko-moralnog i odgojno-obrazovnog rada u Zagrebačkoj biskupiji u duhu obnovnog katoličanstva, utemeljenog na jansenističkim idejama i jozefinističkim zasadima.

Vratimo li se na kraju naslovu ove knjige, *Biskup Vrhovac između baroka i liberalizma*, može se slobodno reći da je autor dao novi pogled na ovu po mnogočemu svestranu ličnost hrvatske prošlosti, koja se svojom neumornom aktivnošću na području crkvenosti, politike, kulture i gospodarstva jednostavno nametnula kao središnja ličnost s prijelaza iz 18. u 19. stoljeće. Svojim crkvenim radom i nastojanjima oko obnove vjerskog života i života klera Zagrebačke biskupije Vrhovac je učinio velik odmak od dotadašnjih baroknih duhovnih strujanja, ali je, s druge strane, budno pazio i oštro kritizirao svaki pomak prema liberalizmu. Djelujući u specifičnim društveno-političkim i idejnim strujanjima kojima je bilo obilježeno to razdoblje, Vrhovac je ostao na tragu ideja kasnog jansenizma kao obnovne snage katoličanstva sputane tradicionalnošću katoličkog baroka. Stoga je ovaj rad najbolje zaokružiti riječima samog autora o biskupu Vrhovcu koji ...nije samo velik po svojoj zauzetosti na polju politike, kulture, gospodarstva i prosvjete, on je na prijelazu iz 18. u 19. st. bio velik biskup na stolici Zagrebačke biskupije s jasnim programom crkvene obnove i učinkovitom ponudom sredstava te obnove.

Daniel Patafta

ZNANSTVENI SKUP S MEĐUNARODNIM SUDJELOVANJEM »GOSPODARSKA POVIJEST KOPRIVNICE I PODRAVINE«, KOPRIVNICA, 13. PROSINCA 2008.

Povjesno društvo Koprivnica, Društvo za hrvatsku ekonomsku povijest i ekohistoriju te Društvo za hrvatsku povjesnicu organizirali su znanstveni skup s međunarodnim sudjelovanjem »Gospodarska povijest Koprivnice i Podравine«, koji je održan u koprivničkoj Gradskoj vijećnici 13. prosinca 2008. godine.

Sve sudionike i publiku uvodno su pozdravili Ružica Špoljar, predsjednica Povijesnog društva Koprivnica, Hrvoje Petrić, predsjednik organizacijskog odbora, Dragutin Feletar, član suradnik HAZU, Vladimir Šadek, zamjenik koprivničko-križevačkog župana, i Mario Kolar, predsjednik Društva za povjesnicu i starine Molve.

U prvom se dijelu govorilo o razvojnim fazama gospodarstva Koprivnice i Podravine, s težištem na suvremenom razvoju. Znanstveni skup je otvorio Dragutin Feletar (HAZU) priopćenjem »*Etape razvoja izvanagrarnog gospodarstva Podravine*«. Nakon njega je govorio Hrvoje Petrić čije je izlaganje nosilo naslov »*Uloga trgovine u razvoju gospodarstva Koprivnice i Podravine*«. Izvrsnu prezentaciju pripremila je Mira Kolar-Dimitrijević koja je govorila o važnosti povezivanja ratarstva i mlinarstva u predavanju naslovljenom »*Od klasa i klipa do kruha i kolača*«. Vjekoslav Robotić (Gimnazija »Fran Galović« iz Koprivnice) usmjerio se na suvremenu gospodarsku problematiku u temi »*Povijesno-geografski slijed koprivničkoga gospodarstva u tranzicijskom dobu*«. Na njega se nadovezao Silvije Jerčinović (Visoko gospodarsko učilište Križevci) priopćenjem »*Povijesni elementi identiteta grada Koprivnice kao pretpostavka stvaranja imidža grada u funkciji budućega gospodarskog razvjeta*«.

U drugom dijelu znanstvenog skupa bila je riječ o gospodarskoj povijesti od srednjega vijeka do početka 20. stoljeća. Ana Novak (Hrvatski institut za povijest, Zagreb) otvorila je drugi dio skupa referatom »*Kako se politika Bele IV. nakon tatarske provale odrazila na razvoj zemljишnoga posjeda zagrebačke crkve, s posebnim osvrtom na područje Komarničkog arhidiakonata*«. Nakon nje je Ranko Pavleš govorio o procjeni centraliteta naselja srednje Podravine u kasnom srednjem vijeku. Szabolcs Varga (Biskupijska visoka teološka škola Pécs/Pečuh) je održao predavanje »*Značenje Križevačke županije u gospodarstvu Kraljevine Ugarske u 15. i 16. stoljeću*«, kojim je srednjovjekovnu problematiku gospodarstva našega kraja stavio u širi srednjoeuropski kontekst. Agneza Szabo je, pak, predavala o važnosti žena u gospodarstvu te je održala izlaganje pod naslovom »*Istaknute žene u gospodarskoj povijesti Koprivnice i Podravine u drugoj polovici 19. stoljeća*«. Željko Holjevac (Filozofski fakultet u Zagrebu) predstavio je novopronađene statističke podatke u priopćenju »*Gospodarsko stanje Koprivnice na početku 20. stoljeća*«.

Treći dio znanstvenog skupa bio je usmjeren na problematiku 20. stoljeća. Ljiljana Dobrovšak (Institut društvenih znanosti »Ivo Pilar«, Zagreb) govorila je o važnosti Židova u gospodarstvu Koprivnice i Podravine, Vladimir Šadek (Koprivničko-križevačka županija) o tome kako je u Koprivnici od 1927. do 1930. godine politika bila ispred gospodarstva, a Ivan Peklić (Gimnazija Križevci) održao je predavanje »*Niža poljoprivredna škola u Koprivnici*«. Vesna Peršić-Kovač (Muzej grada Koprivnice) iznijela je posljednje priopćenje pod naslovom »*Poljodjelstvo u Peterancu početkom 20. stoljeća*«.

Svi sudionici na dar su dobili povijesno-geografsku monografiju »*Općina Đelekovec*« i 22. broj časopisa *Scientia Podraviana*. Na kraju je održana vrlo zanimljiva rasprava u kojoj su referenti ponudili niz odgovora na pitanje kako bi se trebalo dalje razvijati gospodarstvo Koprivnice i Podravine. Održavanje znanstvenog skupa pomogli su Grad Koprivnica, Koprivničko-križevačka županija i Općina Đelekovec. Organizacijski odbor - u kojem su bili Ružica Špoljar, Mira Kolar-Dimitrijević, Željko Holjevac, Dragutin Feletar i Hrvoje Petrić (predsjednik) - iznio je najveći dio tereta priprema toga znanstvenog skupa. Očekuje se da će tijekom 2009. sva predavanja biti tiskana u časopisima Podravina i *Scientia Podraviana*.

Hrvoje Petrić

100 GODINA ŠPORTA U VIRJU 1908. - 2008., ŠPORTSKO DRUŠTVO PODRAVAC, VIRJE 2008., STR. 568

Nakon velebne monografije o povijesti nogometa (Slavena) u Koprivnici,izašla je još obimnija knjiga o povijesti športa u Podravini. Uz potporu Ina-Naftaplina i drugih tvrtki tiskana je monografija *100 godina športa u Virju 1908. - 2008.* Urednik knjige je Martin Matišin koji je blisko povezan i s nekoliko drugih vrijednih izdanja o povijesti toga velikog podravskog sela. Ostali su radnici su: Miroslav Babić, Mirko Cik, Damir Embreuš, Stjepan Halaček, Jerko Hapavel, Željko Horvat, Mirko Lukić, Martin Matoničkin-Merfi, Ivica Molnar, Zlatko Pintar, Petar Šipušić, Dušica Šolaja i Vjekoslav Vučeta.

Nekadašnje kumpanijsko središte Vojne granice, Virje se nakon razvojačenja 1871. godine razvilo u jedno od najvećih ruralnih naselja Hrvatske. Iako u osnovi poljoprivredno središte, Virje je ubrzo postalo centar gospodarskih inovacija, ali i najjače kulturno i društveno središte đurđevačke Podravine. U selu se rano osnivaju kulturna i prosvjetna društva, upravo u Virju su već krajem 19. stoljeća pokrenute prve specijalizirane novine za kulturu Rusanov vienac, a početkom 20. stoljeća počinju djelovati i prva športska društva.

Ova monografija sadrži osnovne podatke i bogatu građu o (gotovo) svim virovskim športovima i društvima. Dakako, u prvom je planu povijest glavnog organizatora športa u Virju, a to je Športsko društvo Podravac. Najvažnija sekcija toga društva bio je i ostao nogomet, pa se na tu športsku granu i odnosi najviše podataka i građe. Osim nogometa, prikazan je i razvoj ostalih sekcija ŠD-a Podravac: biciklista ili koturaša (upravo iz toga društva ponikao je slavni hrvatski biciklist Ivan Levačić) te kulturnih sekcija, glazbe i dramskih amatera. U nastavku su popisani rezultati svih nogometnih natjecanja od 1946. do 2008. godine i drugi podaci o nogometu u Virju.

Navedeni su i brojni sustavni podaci i građa o šahu, bicikлизmu, kuglanju, odbojci, rukometu, stolnom tenisu i tenisu, što je također vezano uz ŠD Podravac. U poglavljju o košarcima u Virju obrađena je povijest Košarkaškog kluba Podravac od 1975. do 2008. te Ženskog košarkaškog kluba Podravac od 2000. do 2008. godine. Košarkaši iz Virja već godinama imaju glavnu ulogu u natjecanjima u sjevernoj Hrvatskoj. Spomenut je i niz športskih društava i sekcija, od kojih su se neki samo sporadično javili tijekom povijesti u Virju. Primjerice, riječ je o Gimnastičkom društvu Hrvatski sokol, Auto-moto društvu, Društvu tjelesnog odgoja Partizan, Streljačkoj družini Omladinac, Zrakoplovnom modelarskom društvu Hrvatska krila, ribolovnom i lovačkom društvu itd.

Ova monografija je važan prinos boljem poznavanju povijesti športa u Virju i Podravini. Njezina najveća vrijednost je objavljivanje obilja dokumenata i povjesne grade te velikog izbora fotografija iz prošlosti i sadašnjosti. Zapravo, ova knjiga predstavlja prvenstveno važan izvor grade. Šteta je što ta golema građa, u čije je prikupljanje uložen golem trud, nije dobila i kvalitetniju stručno-znanstvenu obradu i prezentaciju.

Dragutin Feletar

**JELA MARESIĆ, MIRA MENAC-MIHALIĆ: FRAZELOGIJA KRIŽEVAČKO-
PODRAVSKIH KAJKAVSKIH GOVORA S RJEČNICIMA, INSTITUT ZA HRVATSKI
JEZIK I JEZIKOSLOVLJE, ZAGREB 2008., STR. 352**

Istaknuti hrvatski jezikoslovac i jedan od najboljih poznavatelja kajkavskoga govora, dr. sc. Mijo Lončarić (iz Reke pokraj Koprivnice), objavio je mnogo znanstvenih članaka te dvije temeljne knjige o toj problematici („Bilogorski kajkavski govor“, 1986., te „Kajkavsko narjeće“, 1996.). Varaždinski glumac i zaljubljenik u kajkavštinu Tomislav Lipljin objavio je, pak, reprezentativni i obuhvatni Rječnik varaždinskog kajkavskog govora (2002.).

Sada još jedno temeljno djelo znanstveno progovara o kajkavskom govoru Podравine i Prigorja. Sa studijom i bogatim rječnikom registrira i objašnjava veliku kajkavsku frazeološku građu. Dobar dio grade prikupili su studenti Odsjeka za kroatistiku na zagrebačkom Filozofskom fakultetu. Istraživanja su obavljena prvenstveno u Podravskim Sesvetama i Vrbovcu, te još u Virju, Peterancu, Bakovićima, Križevcima, Velikim Raščanima i Kloštru Podravskom.

O autoricama knjige u uvodu piše: „Dr. sc. Jela Maresić, baveći se prikupljanjem općega leksika za projekt Istraživanja hrvatskih dijalekata koji vodi akademik Milan Moguš, višegodišnjim je radom prikupila i veliku frazeološku građu. Rado se odazvala pozivu dr. sc. Mire Menac-Mihalić na suradnju u projektu Istraživanje hrvatske dijalektalne frazeologije. Rezultat je te suradnje ova knjiga za koju je dr. sc. Jela Maresić skupila oko 2600 frazema iz govora Podravskih Sesveta te oko 500 frazema iz govora Kloštra Podravskog. Osim toga, terenskim je radom provjerila većinu istraženih punktova, izradila njihove fonološke opise te izdvojila osnovne morfološke karakteristike. Dr. sc. Željka Brlobaš za ovu je knjigu prikupila 1200 frazema u govoru Vrbovca, izradila fonološki opis toga govora te izdvojila osnovne morfološke karakteristike“.

Na početku knjige uvrštena je znanstvena studija o istraženim križevačko-podravskim kajkavskim govorima, ispitivačima i tijeku terenskih istraživanja. Kajkavski govor u Podravini i Prigorju odlikuje se, dakako, znatnim lokalnim razlikama koje su često prisutne i u susjednim selima. Autorice su prihvatile Lončarićevu osnovnu regionalnu klasifikaciju ovdašnjih kajkavskih govorova: 1. podravski, 2. glogovničko-bilogorski, 3. gornjolonjski i 4. sjevernomoslavački. U knjizi su razrađene karakteristike podravskog dijalekta (s govorom Virja, Podravskih Sesveta i Bakovića), glogovničko-bilogorskog (s govorima Kloštra Podravskog, Križevaca i Velikih Raščana) i gornjolonskog (s govorima Vrbovca i Peteranca). U nastavku je predviđeno i kraće objašnjenje o pojmu frazeologije.

Najveći dio knjige obuhvaća abecedni rječnik frazema, zatim rječnik istoznačnih i bliskoznačnih frazema, a na kraju su navedeni abecedno kazalo i literatura. Čitajući uvrštene frazeme, njih više od 4500, stječe se potpuniji dojam o iznimnom bogatstvu kajkavskoga govora te o elokventnosti i maštovitosti njegovih narodnih kreatora. Frazemi su abecedno poredani najprije na hrvatskom književnom jeziku, kako bi se olakšalo suvremeno korištenje, a zatim su navedeni primjeri na kajkavskom govoru. Na taj su način nastali knjiga i rječnik nezaobilazne vrijednosti, koji afirmiraju jezične vrijednosti kajkavskog područja.

Dragutin Feletar

**KOPRIVNIČKO-KRIŽEVAČKA ŽUPANIJA, FOTOMONOGRAFIJA, MERIDIJANI,
KOPRIVNICA 2009., STR. 312**

Uz materijalnu potporu Koprivničko-križevačke županije tiskana je prva opsežna fotomonografija Podravine i Prigorja. Tekst su napisali prof. dr. sc. Dragutin Feletar i dr. sc. Hrvoje Petrić,

a u cijelosti je tiskan i na engleskom jeziku. U knjizi je objavljeno oko 300 pomno odabralih fotografija. Među autorima javlja se razmjerno velik broj afirmiranih fotografa iz sjeverne Hrvatske. Najveći broj objavljenih fotografija snimili su Nikola Wolf, Zvonimir Tanocki, Željko Car, Marcel Kovačić i Zoran Homen, a uvrštene su i one čiji su autori Alan Čaplar, Bolto Špoljar, Romeo Ibrišević, Darko Cugovčan, Zdravko Šabarić, Krešimir Blažek, Zdravko Mihevc, Nikola Žulj, Damir Martinović, Zdenko Kristijan, Dubravko Lesar i Antun Hosni.

U predgovoru Darko Koren, koprivničko-križevački župan, ističe glavne elemente prometno-geografskog položaja Prigorja i Podravine te uspjehe u razvoju i izražava optimizam kada je riječ o naporima za izlazak iz sadašnje gospodarske krize. Dr. Feletar i dr. Petrić osnovni su tekst monografije naslovili *Koprivničko-križevačka županija na razmedu tisućljeća*. U tekstu od 50-ak kartica autori najprije razrađuju osnovne elemente geografskog položaja, fizičko-geografskih značajki i razvoja stanovništva (uz zabrinjavajući hod depopulacije u svim ruralnim naseljima).

Velik dio teksta posvećen je razradbi dugog povijesnog slijeda na području Podravine i Prigorja. Naveden je pregled povijesti toga kraja od pretpovijesti (sopotske kulture) do Domovinskog rata. Taj kratak kroki podravsko-prigorske povijesti manje upućenima može poslužiti kao osnova informacija i vodilja. Posebni dio teksta odnosi se na prikaz važnijih kulturno-povijesnih spomenika od romanike i gotike do kasnoga baroka i historicizma. Vrijednošću i starošću ističu se spomenici u Križevcima i kalničkom Prigorju. Posebna je pozornost posvećena prikazu gospodarskog razvoja, uz isticanje suvremenih ekonomskih mogućnosti. Na kraju je naveden pregled bogatstva društvenog života, posebice Koprivnice, Križevaca i Đurđevca, te brojnih kulturno-turističkih priredbi i događanja, koja u tu županiju privlače sve više posjetitelja i turista.

Reprezentativne fotografije, razvrstane u devet poglavlja, predstavljaju županiju u novom svjetlu. Odmah na početku prezentirano je desetak vrsnih fotografija velikog formata (A-3), koje iz zraka prikazuju panorame triju gradova i milovidne pejzaže od Kalnika do poloja Drave. Nakon teksta slijede fotografije o začuđujućim ljepotama prirode kalničkog Prigorja i Podravine, koje neodoljivo zovu u posjet. U tom je stilu nastavljeno i treće poglavlje u kojem su posebno predstavljene fotografije o zaštićenim prirodnim vrijednostima na županijskom području.

Posebno je zanimljivo poglavlje pod naslovom *Priča starih razglednica - tako je bilo nekoć*. Uglavnom iz zbirke razglednica D. Feletara, uz dodatak razglednica iz Gradskog muzeja Križevci, prikazan je presjek vizura naselja i njihovih ulica snimljenih uglavnom početkom 20. stoljeća i u razdoblju između dva svjetska rata. Te fotografije imaju poseban šarm, a čitateljima omogućuju da sagledaju razlike između prohujalih vremena i današnjice. Slijede fotografije koje na reprezentativan način prezentiraju većinu vrijednih kulturno-povijesnih spomenika. Te graditeljske i kulturne vrijednosti dokazuju kako taj dio Hrvatske ne samo što pripada srednjoj Europi, nego je svojim prinosima i stvarao srednjoeuropsku kulturu.

U poglavlju *Otvoreno srce narodne baštine* slikovno su prikazane neprijeporne vrijednosti prigorskih i podravskih narodnih običaja, nošnji, starog alata i drugih etnografskih predmeta. Zasebno poglavlje odnosi se na gospodarstvo, a prezentirani su i suvremeni proizvodni i drugi pogoni koji djeluju na području županije. Društvena i turistička događanja dobila su posebno mjesto, a istaknuta su ona najvažnija: đurđevačka Picokijada, koprivnički Podravski susreti i Renesansni festival te križevačko Veliko spravišće. Na kraju je ilustrirana raznolikost turističko-kulturne ponude: smještajni kapaciteti, seoski turizam te ponuda muzeja, galerija i zbirk. Kao prilog knjizi tiskana je izvrsna geografsko-turistička karta županije, na čijoj se poledini nalaze iscrpni podaci o kretanju stanovništva svih naselja u Podravini i Prigorju.

Petar Feletar

IN MEMORIAM**ZVONIMIR BARTOLIĆ (20. 2. 1930. - 10. 2. 2009.)**

Iznenada, na jednoj književnoj večeri, nakon nadahnutog govora, u Čakovcu je umro prof. dr. sc. Zvonimir Bartolić, doajan sjevernohrvatskih znanstvenika i kulturnih djelatnika. Bio je u krugu entuzijasta koji su pokrenuli izdavanje znanstvenog časopisa Podravina te član Uredničkog vijeća od prvog broja. Izlaženje je pomagao suradnjom, a još više savjetom i iskrenom potporom.

Jedan je čakovečki list u povodu smrti Zvonimira Bartolića objavio članak pod naslovom „Otišao je najveći hrvatski intelektualac iz Međimurja“. To je doista tako jer je dr. Bartolić bio vrhunski znanstvenik, intelektualac i nositelj svekolike kulturne i društvene djelatnosti. Uz više stotina znanstvenih radova i bezbroj novinskih članaka, napisao je 22 knjige koje predstavljaju sam vrhunac znanosti o povijesti hrvatske književnosti.

Zahvaljujući prof. Bartoliću na svemu što je dao hrvatskom narodu, a osobito časopisu Podravina i našim suradnicima, ovdje ćemo citirati govor koji je na pogrebu u Čakovcu održao prof. dr. sc. Dragutin Feletar, glavni urednik Podravine:

Tužni zbore, draga i poštovana obitelj Bartolić!

„Nigdje nam se ljeta ne pričinjavaju tako prava ljeta, jeseni možda nigdje nisu tako prave jeseni, zime tako dosljedne, a proljeća tako željno očekivana kao ovdje u dnu Međimurja, u zagrljaju Mure i Drave, u Donjoj Dubravi i Zadubravlju, gdje je priroda istovremeno bila blagonaklono da režljiva i hirovito okrutna“.

Tako je o svojoj Dobravi pisao mladi profesor Zvonimir Bartolić još dalekih 60-ih godina prošloga stoljeća. Vinuo se potom od mladića iz blatne međimurske zabiti, iz siromašne devetoročlane katoličke obitelji, do samih vrhunaca hrvatske znanosti i književnosti. Ono što je u svom teškom i bremenitom životu ostvario moj Dobravčan Zvonko Bartolić istraživat će se godinama, o njegovu velikom djelu pisat će se doktorati, generacije će crpsti znanje i odgajati se na izvorima koje im je ostavio neumorni profesor. Ali, profesor Bartolić bio je i mnogo više od toga.

Dragi moj prijatelju Zvonko, časni moj Zmaju Donjodubravski! Bog je htio da odeš u vječnost upravo na Stepinčevo, 10. veljače. U tome vidim doista mnogo simbolike. Naš blaženik Stepinac prošao je lepoglavski martirij - baš kao i ti, moj Zvonko, golootočki; stradao je i trpio samo zato što je bio rodoljub i volio svoju jedinu Hrvatsku - baš kao i ti, moj Zvonko; konačno, i naš blaženik bio je počasni član Družbe Braća Hrvatskoga Zmaja - baš kao i ti, moj Zmaju od Donje Dubrave.

U ovom trenutku kada riječi ponestaju, kada je zapravo dovoljan i samo skrušeni pogled koji nosi bol rastanka, sjetih se ipak naših bezbrojnih razgovora, planova koje ćemo knjige još napisati, časopise pokrenuti, spomenike podići. A sve u slavu hrvatskoga naroda. Ta o tomu smo razgovarali još prošli tjedan! Bez tebe, moj Zvonko, to će biti gotovo nemoguće ostvariti. Jer, ti si bio onaj hrast samotnjak koji je svojom golemom krošnjom znanja, mudrosti i erudicije pokrivaо i branio nas ostale, tvoje pratitelje skromnijih mogućnosti i znanja. Kada smo zapali u krizu, kada smo pogriješili, kada smo vapili za savjetom i skloništem, obraćali smo se tebi, moj Zvonko. Ti si nam bio vodilja, stručna potpora kojoj se vjerovalo. Bio si i ostat ćeš naša moralna vertikala koja nam je bila uzor i koja nas je štitila.

Moj prijatelju, teško će nam biti bez tebe!

Lahka ti bila ova voljena hrvatska gruda!

UPUTE SURADNICIMA

A WORD TO ARTICLES « CONTRIBUTORS

Časopis Podravina objavljuje članke koji se recenziraju i one koji ne podliježu recenzentskom postupku. Članci koji se kategoriziraju kao znanstveni i stručni moraju imati dvije pozitivne recenzije.

Recenzirani radovi kategoriziraju se na sljedeći način:

1. Izvorni znanstveni članci, kratka priopćenja, prethodna priopćenja i izlaganja sa znanstvenog skupa sadrže neobjavljene rezultate izvornih istraživanja u potpunom ili preliminarnom obliku. Oni moraju biti izloženi tako da se može provjeriti točnost rezultata istraživanja.

2. Pregledni radovi sadrže izvoran, sažet i kritički prikaz jednog područja ili njegova dijela u kojem autor i sam aktivno sudjeluje. Mora biti naglašena uloga autorova izvornog doprinosa u tom području u odnosu na već objavljene radove, kao i iscrpan pregled tih radova.

3. Stručni rad sadrži korisne priloge iz područja struke i za struku, koji ne moraju predstavljati izvorna istraživanja. Časopis objavljuje i tekstove koji spadaju u grupu »građa« koja sadrži, prema pravilima za objavljivanje, pripremljene izvorne dokumente.

Kategoriju **članak** predlažu dva recenzenta, a u slučaju njihova neslaganja konačno mišljenje donosi uredništvo. Kategorizacija se navodi i objavljuje u zagлавju članka.

Uredništvo i urednici pridržavaju pravo na manje izmjene teksta, lekture i grafičkih priloga, ali tako da to bitno ne utječe na sadržaj i smisao članka.

Uredništvo ne odgovara za navode i gledišta iznesena u pojedinim prilozima. Časopis izlazi u pravilu dva puta godišnje, a rukopisi se ne vraćaju.

Osim recenziranih članaka, časopis Podravina objavljuje recenzije i prikaze knjiga te periodike, a prema potrebi obavijesti, bilješke, reagiranja i slično.

Jednom prihvaćeni članak obvezuje autora da ga ne smije objaviti na drugom mjestu bez dozvole uredništva časopisa koje je članak prihvatilo, a i tada samo uz podatak o tome gdje je članak objavljen prvi put.

Prilozi za časopis Podravina moraju biti pisani na računalu, u jednoj od verzija programa MS Word (od 6.0 nadalje) ili iznimno u nekom od programa koji su kompatibilni s MS Word. Svi tekstovi moraju biti snimljeni u formatu MS Word dokumenta (**.doc). Potrebno je koristiti font Times New Roman. Veličina slova je 12, a prored 1,5. U bilješkama je veličina slova 10, a prored jednostruki (single).

Uredništvu treba dostaviti jedan ispis teksta i disketu (ili CD).

Članci se mogu predati osobno uredniku ili se šalju na adresu (s naznakom: Za časopis Podravina):

- odgovorni urednik prof. dr. sc. Dragutin Feletar, Trg mladosti 8, 48000 Koprivnica
- Meridijani, Obrtnička 26, 10430 Samobor, meridijani@meridijani.com
- urednik Hrvoje Petrić, Trg kralja Zvonimira 8, 48000 Koprivnica, h.petric@inet.hr

Članci ne bi smjeli prelaziti opseg od dva arka (32 kartice), a autori dobivaju besplatno primjerak časopisa Podravina te prema mogućnostima i do deset primjeraka separata.

Tablice, grafički prilozi (crteži, karte i dr.) i fotografije moraju imati numeraciju i takav raspored u tekstu da ih je moguće uvrstiti paralelno s tekstrom. Grafički prilozi se prilažu u originalu, svaki na posebnoj stranici, formata do A4. Naslov tablice (skraćeno Tab.) stavlja se iznad, a izvor ispod nje. Izvorni znanstveni članci u pravilu ne smiju koristiti grafičku dokumentaciju drugih

autora. Ako se koristi takva dokumentacija, obvezno treba citirati autora. Kod objavlјivanja starih karata i grafika treba navesti autora, izvor ili ustanovu gdje se grafički prilog čuva te signaturu ako postoji.

Svaki je autor dužan dostaviti sljedeće podatke o članku i sebi:

- a) naslov članka
- b) ime(na) autora
- c) naziv i adresu ustanove u kojoj autor radi
- d) za članke koji se recenziraju potrebno je priložiti sažetak, a on treba sadržavati opći prikaz teme, metodologiju rada, rezultate i kratki zaključak. Treba ga pisati u trećem licu i izbjegavati pasivne glagolske oblike, a optimalan opseg sažetka je tekst koji ima oko 250 riječi
- e) ključne riječi na jeziku članka.

Članci se objavljaju u pravilu na hrvatskom, njemačkom, slovenskom i engleskom jeziku.

CITIRANJE I PISANJE BILJEŽAKA

Prezime autora piše se velikim tiskanim slovima (verzal), a ime običnim slovima (kurent). Naslov članka piše se običnim slovima, a naslov djela udesno nagnutim slovima (kurziv). Kod citiranja članka se može, ali i ne mora staviti »str.« ili »s.« Najbolje je samo napisati broj stranice. Kada se isto djelo ponovno navodi u članku na drugome mjestu, treba upotrijebiti skraćeni naziv, a navodi se samo prvo slovo imena autora i prezime te prvih nekoliko riječi djela ili članka i broj stranica.

Drugi način ponovna citiranja sadrži prezime autora, prvo slovo imena verzalom, godinu izdanja i broj stranice. Ako je isti autor iste godine napisao dva ili više teksta, onda se citira godina s dodatkom malog slova po abecedi, 1991.a, 1991.b, 1991.c itd.

Na kraju članka se može, ali i ne mora priložiti popis literature i izvora, i to abecednim redom.

Meridijani

I Z D A V A Č K A K U Ć A

Izdano u Hrvatskoj, za nakladnika Petra Somek